ETNOPOLITIKA

A közösségi, magán- és nemzetközi érdekek viszonyrendszere Közép-Európában

TELEKI LÁSZLÓ ALAPÍTVÁNY

ETNOPOLITIKA

A közösségi, magán- és nemzetközi érdekek viszonyrendszere Közép-Európában

TELEKI LÁSZLÓ ALAPÍTVÁNY
BUDAPEST
2003

Készült a Teleki László Intézet
Közép-Európa Tanulmányok Központjában
az OM Nemzeti Kutatás Fejlesztési Program
„Nemzeti identitás és kulturális külpolitika”
alprogramja támogatásával.

A közölt dolgozatok a Teleki László Intézet
2002. májusi *Felsőoktatás és társadalmi környezete*
valamint a 2002. szeptemberi *Etnopolitika – A közösségi, magán- és nemzetközi érdekek viszonyrendszere Közép-Európában*
című konferenciáján hangzottak el

Szerkesztette:
Bárdi Nándor
Fedinec Csilla

ISBN 963 86388 5 0

© Teleki László Alapítvány

Tartalomjegyzék

Fogalmak és folyamatok

Bozóki András:
Az elitváltás elméleti értelmezései
Kelet-közép-európai megközelítések 9

Kovács Éva:
Etnicitás vagy etnopolitika?
Bizonytalanságok az etnikai identitás értelmezése körül. 43

A nagyhatalmak és a magyar kisebbségi probléma a két világháború között

Zeidler Miklós:
A Nemzetek Szövetsége és a magyar kisebbségi petíciók. 59

Ablonczy Balázs:
„Barátunk ellensége”
Franciaország és a magyar–román viszony, 1920–1940 85

Bottoni, Stefano:
A romániai magyarság a brit diplomáciai iratok tükrében (1948–1971)
Elemzési kísérlet. 99

A budapesti kormányzatok és a kisebbségi magyar politikai elitek viszonyrendszere a két világháború között

Angyal Béla:
A „magyarországi” és a „magyar” politika vitája a Felvidéken
A Magyar Nemzeti Párt „reálpolitikája” az 1920-as évek közepén. 127

Fedinec Csilla:
Állami és nemzeti kötődések a kárpátaljai regionális politikában. . . 141

Bárdi Nándor:
Az ismeretlen vízmosás és a régi országút.
Stratégiai útkeresés a romániai Országos Magyar Pártban (1923–1924) 153

Határon túli magyar ifjúság és oktatás
Civil versus politikai értékek

Papp Z. Attila:
Igényfelmérő kutatás a vajdasági magyar fiatalok továbbtanulási hajlandóságáról 195

Péter László:
„Az Aranykorszak örökösei?" A politikai szellem fenomenológiája *Tanulmány a romániai átmenetről a kolozsvári BBTE diákjainak politikai kultúrája példáján* 209

Geambașu Réka – Pásztor Gyöngyi:
A Babeș-Bolyai Tudományegyetem magyar hallgatóinak politikai beállítottsága és értékorientációja 237

Mandel Kinga:
A romániai felsőoktatás az 1994-es parlamenti viták tükrében 251

Reisz D. Róbert:
A magyar egyetem kérdése Romániában *1998 nyarának történései* 275

Magyar kisebbségi elitek az 1990-es években: magyar nemzetépítés és kisebbségi nemzetépítés

Bakk Miklós:
Átmenet és elitek *Értelmezések az RMDSZ-ről* 297

Losoncz Alpár:
Vázlat a vajdasági magyar elitek dinamikájáról 305

A magyar kisebbségek társadalompolitikai problémái

Kerekasztal-beszélgetés 325

FOGALMAK ÉS FOLYAMATOK

Bozóki András

Az elitváltás elméleti értelmezései

Kelet-közép-európai megközelítések

Bevezetés

Az elitelmélet új fénykorát éli Kelet-Közép-Európában. A különböző iskolák – a marxista osztályelemzés, a weberi szociológia, a funkcionalista társadalmi rétegződés-kutatás, újosztály-elmélet stb. – kutatói a gyors ütemű politikai és társadalmi változásokat kezdték elemezni, de sokan közülük csakhamar az elitközpontú kutatásoknál kötöttek ki. Az újabb elitkutatások egyik jellegzetes ismérve az *elitek átalakulására* fektetett nagy hangsúly volt, mivel a kutatók az elmúlt évtizedben elsősorban a társadalmi *változással* foglalkoztak. A statikusabb „kremlinológia" és „szovjetológia" (vö. Taras, 1992) évtizedei után a politikai rendszerek kutatóinak is paradigmát kellett váltaniuk, hiszen a teljes társadalmi, politikai és gazdasági rendszer hirtelen megváltozott. Természetesen annak elitjeivel együtt. Így – kis túlzással – azt is állíthatjuk, hogy az elitkutatásokra irányuló figyelem annak a „tranzitológiában" és a „konszolidológiában" játszott szerepe következtében nőtt (Schmitter, 1995). A kutatók nagy része egyetért abban, hogy a demokratikus átmenet elitek által vezetett folyamat volt. Különösen az 1990-es évek elején tartotta magát az a nézet, mely szerint megbízható demokráciát csakis az elitek képesek létrehozni, ez a tömegektől nem várható el. Vajon miért vált az elitizmus ily népszerűvé?

Az elitista iskola kezdetben úgy tekintett a demokráciára és az elithatalomra, mint két párhuzamosan létező, ugyanakkor egymással ellentétes jelenségre. Michels szerint (1915) az elit – oligarchizáló hajlamai miatt – elkerülhetetlenül „megrontotta" a demokráciát, így a képviseleti demokrácia egyre többek szemében csak az elitizmus képmutató megnyilvánulása volt. Michels után még évtizedekig a fasizmussal, vagy jobb esetben a karizmatikus vezetéssel azonosították az elitizmust, így egyre rosszabb vélemény alakult ki az elitcentrikus megközelítésről. Nyugaton olyan elméletként kezelték, mint amely nem egészen demokratikus módon magyaráz meg bizonyos a politikai vezetéssel, az uralkodó osztállyal, a politikai osztályokkal és más hasonló fogalmakkal összefüggő jelenségeket. Az 1960-as évek végén, illetve az 1970-es évek elején az „elitista demokrácia" (vö. Schumpeter, 1942) és a „részvételi demokrácia" hívei között dúló harc ez utóbbi csoport javára hozott ideiglenes „győzelmet" (vö. Bottomore, 1964; Bachrach, 1969, 1971). Az általános felfogás szerint az elitista demokrácia a modernizáció egy nehezen megemészthető melléktermékе volt csupán,

azé a modernizációs elméleté, amely – néhány évi előretörést követően – maga is a kritika középpontjává vált.

A diktatúra évtizedei alatt a Kelet-Közép-Európában hivatalos szociológia, illetve még inkább a „történelmi materializmus" a marxista osztályelmélet leegyszerűsített változatát szorgalmazta. Eszerint a társadalom a „két osztály – egy réteg" modellre épül, ahol a proletariátus, mint „hatalmon lévő osztály", a parasztsággal összefogva „uralkodik", miközben egy nekik alárendelt réteg, az értelmiség – akiket „szellemi munkásoknak" neveztek – segíti őket történelmi céljaik megvalósításában. A régió legtöbb országának egyetemén a marxizmus-leninizmus e hivatalos modellje uralta a társadalomtudományokat. A hivatalos nézeteket hangoztató szociológusok tehát a régi marxi osztályelméletet egyszerűsített változatát képviselték, míg a „másként gondolkodó" szociológusok az újosztály-elméletekkel kísérelték meg érvényteleníteni azokat, és próbálták kritizálni a fennálló szocialista rendszert.

Az elitelmélet az 1980-as évek végén meglepő módon újra népszerűvé vált (Domhoff és Dye, 1987; Burton és Higley, 1987; Higley és Burton, 1989; Wasilewski, 1989; Field et al. 1990). A kutatók hamar felhagytak a társadalomtudományokban használt, erősen ideologizált marxista diskurzussal, mivel azt az ideokrata kommunista rezsim kifejezésmódjának tekintették. Mivel úgy tűnt, hogy a rendszerváltás és az elit-átalakulás együtt járó folyamatok, a régió szociológusai és politológusai érthető módon az elitelmélethez fordultak – néha anélkül, hogy Paretót vagy Moscát olvasták volna. A demokratikus átmenetet sokszor jellemezték „elit játékokként". A társadalomtudományokon belül a hangsúly a struktúrákról a cselekvőkre, az útfüggőségről az intézmények választására, az intézményépítésre helyeződött. Átmenetek, kerekasztal-tárgyalások, alkotmányteremtés, kompromisszum-keresés, egyezségkötés, egyezségszegés, stratégiai választások – ezek mindegyike az elit szerepének fontosságát és a politikai elitet vizsgáló kutatások jelentőségét erősítette. Így mind a történelmi, mind a szellemi feltételek adottak voltak az elitelmélet újbóli felvirágzásához (vö. Higley és Gunther, 1992; Etzioni-Halévy, 1997; Finocchiaro, 1999).

A kelet-közép-európai társadalomelmélet és -kutatás irányt változtatott: a status quo helyett a társadalmi változásokkal, a társadalmi rétegződés helyett az újraélesztett törésvonalakkal, az osztályanalízis helyett az elitkutatással foglalkozik. Elméleti síkon a korábban divatos „új osztály" (*New Class*) megközelítés átadta helyét az elitelméleteknek.

I. A *New Class* elmélet

Bár a szovjet rendszerű országok társadalomtudományát a hivatalos marxizmus-leninizmus doktrínájának dominanciája jellemezte, mégis lényeges különbségek mutatkoztak közöttük. A balti köztársaságokban például – mivel azok a Szovjetunió perifériikus részét képezték – nem is taníthattak empirikus

társadalomtudományokat. Lengyelországban, Jugoszláviában és Magyarországon azonban a társadalomtudományok bizonyos mértékű autonómiát élveztek. A diktatúra éveiben is létezett szociológia Lengyelországban, és az 1960-as évektől a politológia is akadémiai diszciplínává vált. Magyarországon ugyancsak az 1960-as évek közepén – több mint tizenöt évi szünet után – állították vissza a szociológia oktatását, de a politikatudomány intézményesülését egészen a 1980-as évek első feléig nem engedélyezték. Ezekben az országokban a félig vagy egyáltalán nem hivatalos marxista filozófia is jelentős autonómiát élvezett bizonyos körökben (Praxis-kör, Budapesti Iskola) és a filozófiában (Leszek Kolakowski, Lukács György). A Prágai Tavasz előtti években Csehszlovákiában is enyhült a helyzet a társadalomtudományok tanítása terén, de ezt a folyamatot brutálisan megszakították az 1968-as szovjet inváziót követő „normalizáció" évei. Bulgária, Románia és az NDK (poszt)totalitárius rendszerei nem engedélyezték az efféle tevékenységet.

Kelet-Közép-Európában a (félig legális vagy illegális) független társadalomtudományok a politikai elnyomásra reagáltak, amikor hűen felvázolták a hatalmi struktúra és a társadalom kapcsolatát. A piaci szocializmus, a civil társadalom, a második társadalom, valamint a formális és informális társadalmak együttes létezésének elméletei mellett még egy fontos elmélet nyert teret ezekben az országokban: a *New Class* elmélete (vö. Szelényi és Martin, 1988). Egykor kommunista, később száműzött vagy bebörtönzött politikusok (Trockij, Gyilasz) voltak a látszólag „forradalmi" rezsimek első elemzői és kritikusai: újszerű és sikeres módon a rendszert annak bürokrata rétegén keresztül vizsgálták. Trockij (1964) szerint a bürokraták osztályjellemzőkkel rendelkező társadalmi rétegnek tekinthetők. Két évtizeddel később Gyilasz értelmezésében ugyanez a bürokratikus irányítás már egy meghatározó új osztály uralmaként jelentkezik (1966). Kettejük érvei korábbi gondolkodókra, a *New Class* elmélet előfutáraira: Bakunyinra és főként Machajskira (1905) emlékeztették a rendszer tanulmányozóit.

A huszadik század közepétől a *New Class* elmélet érdekes szellemi kapcsolódási pontnak ígérkezett Kelet és Nyugat között. Az 1940-es évek első felében Burnham azt állította, hogy a modern kapitalista társadalomban nem a tulajdonosok, hanem az igazgatók hozzák meg a nagyvállalatok stratégiai döntéseit. A fejlődésnek ezen új szakaszát tehát hívhatjuk menedzserizmusnak, ahol nem a tulajdonjog, hanem a döntéshozatali pozíció a hatalom forrása (Burnham, 1941). Ezt az állítást erősítette meg évtizedekkel később Konrád és Szelényi (1979), akik a kommunizmus reformkorszakát az uralkodó osztályon belüli küzdelemként fogták fel a (régi, kevésbé művelt, ideologikusabb) bürokraták és a szakértelem ideológiáját hirdető (új, műveltebb, intellektuális) technokrácia között. Nézetük szerint a kommunista nómenklatúra helyét fokozatosan átveszik a technokraták, akik alapjaiban megváltoztatják majd a rezsim szociológiai

jellegét. A szakértő értelmiség ezzel feljutna a csúcsra és lezárná osztályhatalomra kerülése történelmi folyamatát.

Konrád és Szelényi eredetileg az 1970-es évek első felében magyarul írt könyvének angol kiadása egybeesett az újosztály-elmélet térhódításának időszakával. Alvin Gouldner marxi elméleten alapuló, nagyívű elemzésében (1979) úgy vélte, hogy ez az új osztály egyetlenként rendelkezik azzal a progresszív erővel, amivel kialakíthatja a kritikai közbeszéd kulturáját (*culture of critical discourse*), és delegitimálhatja a kapitalizmust. Gouldner az új osztály felemelkedését nem kritikailag, hanem jóval inkább optimista módon ítélte meg.

A neokonzervatív oldal viszont éppen ugyanezen okból szemlélte az új osztályt gyanakvással. Daniel Bell (1975), Kevin Phillips (1975), Irving Kristol (1978, 1983) és még sokan mások munkájukban rámutattak a kapitalizmus egymásnak ellentmondó kulturális tendenciáira: a „mainstream kultúrája" mellett a kapitalista liberális demokrácia kineveli a maga „ellenkultúráját", ami aztán létét alapvető értékeiben kérdőjelezi meg. Egyesek viszonylag semleges módon írták le ezt a jelenséget, míg másokat jobban aggasztott az eljövendő kulturális hanyatlás. Az „ellenkultúra" birtokosait, a „tudásosztályt" vagy a „tudásipart" (*knowledge industry*) új osztályként kezelték. E szerint az értelmezés szerint ez az új osztály többé már nem egy dédelgetett társadalmi hatóerő, hanem egy veszélyes, destruktív hatalom (vö. Bruce-Biggs, 1981). Daniel Bell az új osztály fogalmát „zavaros koncepciónak" tartotta: inkább egyfajta mentalitás-együttesnek, mintsem osztálynak. Véleménye szerint az erre épülő osztályelméletet nem lehet tudományos komolysággal kezelni (Bell, 1980: 144–146).

Később a „régi baloldali" Lipset (1991) kritizálta élesen Konrád és Szelényi egy újabb írását (1991), mert utóbbiak az 1989-es forradalmakat és azok utóhatását az értelmiség mint „politokrácia" – igaz, már nem mint új osztály – diadalának hitték. Úgy tűnik, hogy az újosztály-elmélet csak addig volt népszerű, míg az államszocializmus fennállt. Mindaddig, amíg az egyre inkább technokrata jellegű „politikai osztály" és a társadalom többi része (a proletariátus stb.) között húzódó szakadékot hatásosan jellemezni és kritizálni volt képes.

Az 1. táblázat az újosztály-elméletek különböző irányzatait összegzi és azok szerzőit sorolja fel, elemzésük tartománya és tárgya szerint.

E dolgozatban az elitelméleteket irányultságuk, elemzési szintjük és tárgyuk szerint különböztetem meg. Ennek értelmében a továbbiakban a következő kategóriákat különítem el 1. a jelenkori elitelméletek, 2. a posztkommunista Kelet-Közép-Európára vonatkoztatható elméletek és megközelítések, valamint 3. Kelet-Közép-Európa egyes posztkommunista országaira vonatkoztatható elméletek és megközelítések.

1. táblázat Az újosztály-elméletek és képviselőik

	Teoretikus	*Főbb állítás*
Klasszikus elméletek	Jan W. Machajski (1905)	az értelmiség mint új osztály
	Leon Trockij (1964)	a bürokrácia uralma
	James Burnham (1941)	menedzseruralom
	Milovan Gyilasz (1966)	a bürokrácia mint új osztály
A közelmúlt főbb tézisei	Daniel Bell (1975)	a kapitalizmus kulturális ellentmondásai
	Kevin Phillips (1975)	médiakrácia
	Alvin Gouldner (1979)	az értelmiség mint új osztály: a kritikai közbeszéd kulturája
	György Konrád & Iván Szelényi (1979)	az értelmiség mint technokrácia: transzkontextuális tudás hordozói
	Irving Kristol (1978, 1983)	ellenkultúrára épülő tudásipar
	Gy. Konrád & I. Szelényi (1991)	az értelmiség mint politokrácia

II. A jelenkori elitelmélet főbb állításai

Az elitszempontú megközelítés részben azért vált általánossá az 1980-as évek végére, mert az elitelmélet látszólag pontosabban megragadta a posztkommunista átmenet lényegét, mint a korábban uralkodó *New Class* megközelítés. A következőkben bemutatok néhány, az elitelmélet témakörébe tartozó nagyhatású tételt és megközelítést, melyek a ’80-as és ’90-es években váltak (újra) ismertté.

Michels (1915), Weber (1915–21), Pareto (1935, 1968), Mosca (1939) és C. W. Mills (1956) klasszikus elitelméletei széles körben ismertek és elfogadottak. A következőkben olyan elméleti újításokat vizsgálok meg az elittanulmányok témaköréből, amelyek az utóbbi két évtizedben lettek kifejtve.

Az elit-megállapodások (Elite settlements)

Mindössze egy évvel O’Donnell és Schmitter közismert, a demokratikus átmenetekhez ajánlott híres „útmutatója”, a *Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions About Uncertain Democracies* (1986) megjelenése után, és alig két évvel 1989 előtt, Burton és Higley az elitcsoportoknak a politikai változásokban játszott szerepének jelentősségére hívta fel a figyelmet. Burton és Higley úgy vélte, hogy az elit-megállapodások stabil demokráciához vezetnek. Meghatározásuk szerint:

„Az elitek közötti megállapodás meglehetősen ritka esemény, amikor egy nemzet szembenálló elitfrakciói hirtelen és tudatosan újraszabják a közöttük fennálló viszonyt, és kompromisszumot kötnek legalapvetőbb nézeteltéréseiket illetően. Az elit-megállapodásoknak két fő következménye van: megteremtik a nyílt, de békés versenynek a mindegyik fontosabb elitcsoport által elfogadott, a „visszafogott partizánkodás normája" szerint kialakított kereteit, valamint az ingatag rendszerekből [...] stabil rendszereket formálnak, ahol a szabálytalan térfoglalások még a terv szintjén sem fordulnak elő" (Burton és Higley, 1987: 295).

Az elit-megállapodások a társadalmi forradalmak alternatívájaként jelentkeztek (vö. Skocpol, 1979). A békés, demokratikus átmenetnek a köztudatban fontosabbnak ítélt oldalát, annak elit oldalát alkotják. Burton és Higley az elit-megállapodás öt jellemzőjét sorolta fel: 1. gyorsan végbemenő (a megállapodás vagy gyorsan megy végbe vagy sehogy), 2. tárgyalásos jellegű (szemtől szembeni, részben titkos), 3. írásbeli szerződésekkel rögzített, 4. békehajlandóságot tükröző, 5. tapasztalt vezetőket kívánó folyamatról van szó.

Az elitek vezérelte átmenet elmélete az 1980-as évek neokonzervatív intellektuális közegében fogalmazódott meg először, amikor a formális, minimalista, „szerényebb" demokrácia-értelmezés jelentőségét hangsúlyozták (Huntington, 1984, 1989). E demokrácia lényege, hogy a választott elitcsoportok a tömegektől viszonylag kevéssé zavartatva hozzák meg döntéseiket. Huntington megközelítése is elitközpontú volt, amikor úgy vélte, hogy „a demokratikus intézmények tárgyalások és kompromisszumok során keresztül jönnek létre, amelyeket a politikai elit saját érdekében és kedve szerint hoz" (Huntington, 1984: 212). Az elit-megállapodásra összpontosító megközelítés később kiegészült más, a „tranzitológia" témakörébe tartozó fontos hozzászólásokkal. Ezek a rendszerváltás folyamatát nagyrészt „elit-játszmákként" értelmezték (Przeworski, 1991, 1992; Bruszt és Stark, 1992; Colomer és Pascual, 1994; Colomer, 2000; Higley és Burton, 1998; Higley és Pakulski, 2000).

Reprodukció vagy cirkuláció?

Egy nemzetközi összehasonlító kutatás hipotéziseként, Szelényi Iván a kilencvenes évek elején újrafogalmazta Pareto elméletét, melyben különbséget tesz a körforgás és az újratermelés fogalmai között. A Szelényi Szonjával közösen publikált tanulmányában azt állította, hogy alapjában véve az elitváltozásoknak két formája van: 1. *elit-újratermelés (reprodukció)* és 2. az *elit-körforgás (cirkuláció)*. Az elit-újratermelés elmélet szerint, „a kelet-európai forradalmi változások nem befolyásolták az elitréteg társadalmi összetételét. Ez azért van, mert a régi nómenklatúra elitnek, sikerült az osztálystruktúra élén maradnia, így most belőlük alakul ki a vagyonos polgárság." Az elit-körforgás elmélet szerint, „a posztkommunizmusba való átmenet

szerkezeti változást hozott az osztályhierarchia élén: új alapelvek alapján, új embereket helyeznek a vezetői pozíciókba."

Don Treimannal együtt Szelényi Iván vezette Kelet-Közép-Európa legnagyobb nemzetközi összehasonlító elitkutatását, 1993–94-ben. A projekt neve „Társadalmi rétegződés Kelet-Európában 1989 után" volt. Ebben együtt dolgoztak a terület bolgár, cseh, magyar, lengyel, orosz, és szlovák kutatóival, s eredményeiket 1995-ben publikálták, a Szelényi által szerkesztett *Theory and Society* egyik különszámában. Bár maga Szelényi, korábbi „megszakított polgárosodás" elmélete (1988) nyomán, az elit-körforgás nagyobb valószínűsége mellett érvelt – Hankiss, Staniszkis, és Szalai álláspontjával szemben, akik az elit-újratermelődés elsődlegességét hangsúlyozták –, végső soron csak a politikai elit transzformációjának megítélésében volt igaza. Mint kiderült, az elit-reprodukció tétele, inkább a gazdasági elitben lezajló átalakulások magyarázataként volt releváns. Tehát empirikusan, mindkét álláspont csak részben bizonyult helyesnek. Szelényi ötletének valódi értéke azonban nem a válaszban, hanem a kérdésfeltevésben keresendő. A „körforgás vagy újratermelés" (cirkuláció vagy reprodukció) kérdése új megvilágításba állította és alapvetően átformálta az elitkutatást az 1990-es években. Hamar kiderült, hogy ez az elméleti kérdés nem csupán Kelet-Közép-Európában volt releváns: érvényes volt minden társadalomra, amely hirtelen társadalmi és politikai változásokon ment át.

Differenciálódás és egység: az elit-cirkuláció formái

Ezt az elméletet először Field és Higley (1980) fogalmazta meg, később Higley és Pakulski (1992), majd Higley és Lengyel (2000) fejlesztette tovább. Az elmélet lényege, hogy létezik egy alapvető egyetértés vagy megállapodás az amúgy jelentősen differenciálódott elitcsoportok között, amely szerint ideológiai és elméletbeli ellentéteik ellenére is ragaszkodnak a demokratikus játékszabályokhoz. „Az eltérések ellenére, az elit egysége az erős demokratikus állam és a hatékony piacgazdaság *sine qua non*-ja." (Higley és Lengyel, 2000: 1). Egy demokratikus társadalomban nem szabad összetéveszteni az elit egységét az elit homogeneitásával. Az elit egysége a széleskörű elit-differenciálódás feltételei között valósul meg, tehát az egység az alapvető procedurális szabályok betartásában nyilvánul meg. Van azonban az elit egységének egy másik formája is, amelyben az elit differenciálódása elhanyagolható mértékű: ez az ideokratikus elit, amely diktatórikus vagy diktatúra utáni politikai rendszerekben jelenik meg. Az elit egységének hiánya fragmentált elitet eredményezhet abban az esetben, ha differenciált elitcsoportok vannak (ez tipikus jellemzője a meg nem szilárdult demokráciáknak), vagy pedig megosztott elithez vezethet, ha a differenciálódás kismértékű (ez jellemző a tekintélyi elven alapuló rendszerekre).

Az elit egysége és differenciálódása alapján, Higley és Lengyel kidolgozott egy kétdimenziós modellt, amely különböző politikai rendszerekre alkalmazható.

Ez a modell hasznos kiindulópontja lehet sok vizsgálatnak, amelyek az elitekkel és a kelet-közép-európai demokratikus konszolidáció kérdéseivel foglalkoznak.

2. táblázat. Az országos elitek típusai és a hozzákapcsolódó politikai rendszerek

		Az elit egysége	
		erős	gyenge
Az elit differenciálódása	széles	*Konszenzuális elit* (konszolidált demokrácia)	Fragmentált elit (nem konszolidált demokrácia)
	szűk	*Ideokratikus elit* (totalitárius vagy poszttotalitárius rezsim)	*Megosztott elit* (autoritárius rezsim)

Forrás: Higley és Lengyel (2000: 3)

Higley és Lengyel kidolgoztak egy másik képletet az elit-körforgás változataira is, annak érdekében, hogy az elitelmélet jobban megfeleljen a politikai változások dinamikájának. Nem a Szelényi Iván és Szelényi Szonja által bemutatott modellt (1995) követték, amely az elitváltás alternatív formáit cirkulációra vagy reprodukcióra osztotta. Higley és Lengyel számára a cirkuláció mást jelentett: az elitek változásának alapvető formáját. A körforgás állandó, azt szerintük csak olyan jelzőkkel lehet ellátni, mint a „klasszikus", a „reprodukciós", a „felváltó" és a „látszólagos felváltó" (kvázi-felváltó) cirkuláció. Ezek mátrixa adja meg számukra az elitváltás tipológiáját. A reprodukció fogalmát, a körforgást jellemző melléknévként használták, a felváltás (*replacement*) fogalmát pedig Huntingtontól (1991) kölcsönözték.

3. táblázat. Az elit-cirkuláció típusai

		Az elit-körforgás mértéke	
		széles és mély	szűk és sekély
Az elit-körforgás módja	fokozatos és békés	*Klasszikus circuláció*	*Reprodukciós circuláció*
	hirtelen és kikényszerített	*Felváltó circuláció*	*Kvázi-felváltó circuláció*

Forrás: Higley and Lengyel (2000: 5)

Elitelmélet vagy marxizmus? Egy 20. századi „ítélet”

Az 1990-es években látens vita zajlott az elitelmélet és az osztályelmélet követői között elveik relevanciájával kapcsolatban. A vita némely esetben explicitté vált. A vitában egyik oldalon az elitelméletet képviselő Pakulski és Waters (1995, 1996) állt – akik kritizálták az osztályszempontú irodalmat – a másik oldalon pedig Erik O. Wright (1996) az osztályelmélet érvényessége mellett érvelt. A terület más tudósai eltérő, néha kevert kutatási stratégiákat alkalmaztak. Mint látható volt, Higley és társai, folyamatosan és kizárólag az elitelméletet használták, míg mások – főképpen Szelényi – ötvözték az elit- és osztály-megközelítést, anélkül, hogy elkötelezték volna magukat bármelyik mellett.

Higley és Pakulski (2000) a maguk nézőpontjából összegezték mindkét paradigma 20. századi történetét. Az elitszempontú elemzés pártján állva, örömmel konstatálták, hogy évtizedekig tartó háttérbe szorítottság után, az elitelmélet végre „győztesen” tért vissza, a század utolsó húsz évében. Ezt az újjáéledést annak tulajdonították, hogy nőtt a politika autonómiájának elismerése és az elitek relatív autonómiája (Etzioni-Halévy, 1990), amely nagyobb helyet biztosított a politikát gyakorlóknak a manőverezésre. Higley és Pakulski szerint, ezt a visszatérést három történelmi jelenség ösztönözte:

1. Az ázsiai „tigrisországok” sokáig csodás gazdasági eredményei (amelyek nagymértékben az elit döntéseinek voltak köszönhetők);
2. Az államszocialista országok léte és ezek erővonalainak különleges kutatási módjai (kremlinológia, szovjetológia), és végül
3. „A Szovjetunió és csatlósállamai elitek által vezetett feloszlása” 1989–91-ben (Higley és Pakulski, 2000: 236–7).

Idézték Diamond, Linz és Lipset munkáját, amelyben azt írták: „eseteink során olykor úgy találtuk, hogy a politikai vezetők és az elitek értékrendje, céljai, gyakorlottsága és stílusa volt az, ami megváltoztatta a demokrácia sorsát.” (Diamond et al., 1995:19). Azonban az elitelmélet minden haszna ellenére, Higley és Pakulski maguk is elismerik, hogy „az elitről való gondolkodás elméletileg nem újult meg” (2000: 238), tehát feltételezhetjük, hogy az általuk felvázolt „20. századi ítélet” nem feltétlenül a „végső ítélet”.

Inspirációk a társadalomelméletben: Foucault, Bourdieu, Mann és Poggi

A Higley, Burton, Field és Szelényi által kifejtett elvek, megközelítések és fogalmi eszközök bizonyultak a legfontosabbaknak, amiket a kelet-közép-európai elit kutatásokban alkalmaztak. Fontos azonban megjegyezni, hogy az általános értelemben vett elitelmélet megközelítései mellett, az elitváltás megfogalmazásának alakításában, döntőnek bizonyult Michel Foucault és Pierre Bourdieu társadalomelméletének hatása is. Foucault (1983) egyértelművé tette, hogy

a hatalom nem kizárólagosan egy osztályé, de nem is az emberek egy csoportjáé, hanem inkább olyan általános jelenség, amely a társadalmi élet minden területén jelen van. Bourdieu elmélete (1983) a tőke különböző formáiról, szintén döntő fontosságú volt, mert megnyitotta az utat a különböző társadalmi erőforrások átválthatóságáról, a különböző tőkejavak konverziójáról való gondolkodás számára. Michael Mann elméletét – amely a társadalmat, „szervezett hatalmi hálózatokként" (1986) mutatta be – szintén meg kell említeni. Ez az elgondolás az előzőekhez hasonló kérdéseket általános történelmi és elméleti perspektívából közelített meg és ösztönzőleg hatott a „hatalom formáiról" megfogalmazott legújabb elméletre, amely főleg Gianfranco Poggi írásaiban (2001) tűnt fel.

III. A kelet-közép-európai elitekről írt főbb tézisek

A hatalom konvertálása és a „nagykoalíció" tézise

Hankiss Elemér (1990, 1991) fontos tézist fogalmazott meg az elit-újratermelés módjával kapcsolatban. Szerinte ugyanis elitek soha nem készek önként feladni a hatalmukat. Ha ezt mégis megteszik, kell legyen egy olyan különleges körülmény, amely erre ösztönzi őket. Hankiss szerint ez a motiváció a hatalom konvertálásának lehetősége volt. Azok a politikai vezetők és követőik, akik részt vettek kelet-közép-európai reformfolyamatokban az 1980-as évek második felében, nem a „közjóért", vagy a szabadságért tették, amit tettek; Hankiss szerint, inkább a saját érdekeik vezették őket. Pierre Bourdieu hatására, Hankiss úgy gondolta, hogy a társadalomban a hatalomnak különböző formái találhatók, és mikor a kommunista elitnek szembesülnie kellett az *ancien régime* hanyatlásával, és annak lehetőségével, hogy elveszíthetik politikai befolyásukat, egyre inkább érdekeltek lettek abban, hogy átmentsék a hatalmukat más területre. Hankiss azt állítja, hogy ezt a célt a „spontán privatizáció" törvénybeiktatásával érték el. Bár Magyarországról hozott példákat, hogy bizonyítsa elméletét, elemzésének érvényességét mégis egész Kelet-Közép-Európára kiterjesztette. Abban az időben, mikor a könyve megjelent, a feltevése még inkább heurisztikus volt, nem előzte meg szisztematikus empirikus elemzés. Ennek ellenére, a kelet-közép-európai elitátalakulás egyik legjelentősebb hipotézisét fogalmazta meg.

Hankiss úgy gondolta, hogy a kommunistából lett pragmatikus elitek meg fogják találni a kiutat önmaguk számára: megszabadulnak a hitelvesztett rendszertől, de a befolyásukat megőrzik. Feltételezte, hogy a változás nyertesei idővel létrehoznak egy „nagy koalíciót", a szó társadalmi értelmében, amelyben a korábbi kommunista osztály egybeolvadna az igazgatókkal, az állami tulajdonban levő cégek vezetőivel, főbb vállalkozókkal, és azokkal, akik vezető pozícióban vannak az államigazgatásban. Hankiss úgy gondolta, a „reform" csak jelszó volt, hogy a hatalomátrendeződés során elrejtsék a mélyebben zajló elit konver-

genciát. A potenciális új elit tagjai kialakították a túlélésükhöz szükséges utat. Hankiss szerint ez az elit nem a már befolyásos körökön kívülről származik; azokból kellett összeállnia, akiknek elegendő politikai befolyásuk volt, hogy megteremtsék a meggazdagodáshoz vezető utat. Később, más szakemberek felvetették, hogy ez volt az ára annak, hogy békésen, vér nélkül teremtődött meg nálunk a demokrácia.

Szelényi és Treiman kutatása (1993–94), bebizonyította, hogy Hankissnak csak részben volt igaza: az elit-*újratermelés* a változás meghatározó módja volt a poszt-kommunista gazdaságban, ám a politika láthatóbb területein gyorsabb és mélyebb változás zajlott. A politikai elitben a körforgás (az elitváltó cirkuláció) jelentkezett erőteljesebben, amit a békés átmenet kezdetekor még nehezebb volt előre látni.

Politikai kapitalizmus

A lengyel szociológus, Jadwiga Staniszkis (1991), Hankisséhoz nagyon hasonló állítást fogalmazott meg. Szerinte, a korábbi nómenklatúra arra használja fel politikai hatalmát, hogy jelentős magánvagyonra tegyen szert. Staniszkis úgy vélte, hogy a privatizációs folyamatnak a kommunista osztály látja hasznát, hiszen ez által képes lesz megtartani vezető pozícióját a társadalomban. Staniszkis előre látta a vezető káderekből és a volt nómenklatúra tagjaiból álló vagyonos újpolgárság létrejöttét, s ezt a jelenséget „politikai kapitalizmusnak" nevezte. Azért így, mert a távozó politikai elit a kapitalizmust politikai értelemben a saját igényei szerint alakíthatja. A kutató ezt a „nyugatosodás hibrid formájaként" írta le.

Staniszkis a hatalom és a tőke kombinációjának hat különböző formáját vizsgálta, és felsorolta a politikai kapitalizmus előnyeit és hátrányait is. Azt állította, hogy „nincs 'racionális privatizáció' tőke nélkül". A privatizáció folyamatát meglehetős kiábrándultsággal vizsgálta. A hátrányok között megemlítette, hogy „az állami szektor privatizációjának fogalmát lejáratták a társadalom előtt", és emiatt az emberek elvesztik kezdeti lelkesedésüket az új rendszerhez való viszonyukban, és nem fognak aktívan részt venni a közügyekben. A 'politikai kapitalizmus' előnyei között megemlítette, hogy ez a folyamat a rendszerváltást könnyebbé és gyorsabbá tette, mert a nómenklatúra tagjai egyáltalán nem ellenezték a folyamatot, sőt érdekeltek voltak sikerében. Mind Hankiss és Staniszkis elfogadták Bourdieu elméletét a különböző „tőkeformákról" (1983), és mindketten hitték, hogy a poszt-kommunista átmenet elitváltásának legfontosabb társadalmi folyamata a politikai tőke gazdasági tőkévé való konvertálása lesz.

Az elithálózatok állama

Anton Steen (1997) norvég kutató alkotta meg a balti államok elitváltozásáról szóló legátfogóbb munkát, és bevezetett az elitkutatás számára néhány nagyon fontos fogalmat. Könyvében a következő kérdést vetette fel: „Kik alkotják az új elitet, kikkel működnek együtt, és melyek a legfőbb irányelveik és döntéseik?" Három balti állam elitjének összetételét és ezen államok politikai fejlődésének különbségeit vizsgálta, a történelmi körülmények, a strukturális problémák, az elitek intézményes beágyazottsága és előző rendszerbeli kapcsolati hálója alapján. A három balti állam közötti különbségeket az elit hozzáállásában, viselkedésében és döntéshozatali módjában, leginkább az etnikai összetétel problematikája határozta meg.

A tanulmány felveti az *elit kontroll* elvét, mint az etnikai problémákra adott sajátos balti választ. Ez az elv megmagyarázza, minek köszönhető, hogy a látszólag hasonló balti államokban, az elitképződés és az állam szerepe különböző vonalak mentén fejlődik. Az elit-attitűdök tekintetében, Steen úgy találta, hogy az elitek nem vallanak olyan liberális elveket, mint Amerikában, de olyan szociáldemokrata elveket sem, mint a régóta demokratikus skandináv országokban. Tanulmányában Steen végül azt a konklúziót vonja le, hogy a három balti ország elitjei közti különbség a vártnál kisebb, s ez annak a hipotézisnek a megfogalmazására vezeti, hogy az intézményeknek csak csekély hatásuk van az elit változatosságára, kiépülésére, attitűdjére, és viselkedésére. Ugyanez igaz a történelmi (kommunista) örökségre, ami szintén viszonylag igen kevéssé számít. Ami Steen szerint valóban fontos, az az ország strukturális jellemzői, mint például a földrajzi elhelyezkedés, a vallásgyakorlás, a kisebbségi helyzet és a társadalmi törésvonalak.

Ezen jellemzők alapján Steen megalkotta az *elithálózatok állama* fogalmát, amely a poszt-kommunista államot írja le, ahol „az elitek kevés intézményi megszorítás mellett kapcsolódnak egymáshoz. Alkalmazkodnak a piaci liberalizmus retorikájához, míg az államot kihasználják saját érdekeik szerint. Ez az állam-formálódás nagyon eltér a nyugati országok gyakorlatától." (Steen, 1997: 335)

Technokrata kontinuitás

Szalai Erzsébet tézisét (1990, 1995, 2000) nagyban ösztönözte Hankiss elmélete az alakuló „nagykoalícióról". Szalai, aki az 1980-as években empirikus kutatásokat folytatott állami tulajdonban lévő szocialista nagyvállalatoknál, egyetértett Hankissal abban, hogy az állami vállalatok vezetői igencsak felkészültek voltak a „spontán" privatizációra, amelyet a politikai és gazdasági tőke egyesítése végett találtak ki.

Szalai azonban azt állította, hogy nem az egész nómenklatúra vett részt ennek megvalósításában, hanem csak a fiatalabb, tanultabb, rátermettebb képviselői.

Úgy képzelte el ezt az átváltozási folyamatot, mint fokozódó küzdelmet a kommunista rendszer felső rétegében a „régi elit" és a formálódó „új technokrácia" között. Arra a következtetésre jutott, hogy a fiatalabb, tanultabb, technokrata beállítottságú „új elit" fogja irányítani a rendszerváltást, vagy legalábbis a gazdasági változást. A gazdasági változások tekintetében Szalainak igaza volt, ám a politikai elitek esetében nem a reprodukció, hanem a körforgás dominálta a folyamatot. Szelényi jól látta, hogy Szalai feltevése kicsit összetettebb volt Hankiss és Staniszkis téziseinél: „Azok, akik kizárólagosan, vagy túlnyomórészt a politikai tőkére hagyatkoztak a saját hatalmuk és kiváltságaik tekintetében (ú. m. a régi elit), valószínűbben csúsztak lefelé, mint azok, akik összekapcsolták a kulturális és politikai tőkét (az új technokrácia) és így könnyebben tudtak a gazdasági tőkével kapcsolatban privilégiumokat kiharcolni maguknak" (Szelényi és Szelényi, 1995: 618). A kelet-közép-európai elitváltással kapcsolatban Hankiss, Staniszkis, és Szalai tételei voltak a legfontosabb elméletek, s ezek mind az 1980-as évek végén és az 1990-es évek elején fogalmazódtak meg.

Posztkommunista menedzserizmus: elitelmélet és osztályelmélet kombinációja

Mindössze két évvel az 1995-ös „reprodukció vagy cirkuláció" vita után, Gil Eyal, Szelényi Iván, és Eleanor Townsley (1997), új javaslattal álltak elő, amelyet *poszt-kommunista menedzserizmus* elméletének neveztek el. Ennek a megközelítésnek az volt az érdekessége, hogy összekapcsolták az elitelméleti megközelítést az újosztály-elmélettel. Szelényi tulajdonképpen – Pakulskival és Waters-szel (1996) ellentétben – soha nem hagyott fel teljesen az osztályelemzéssel. Számára elitelmélet és osztályelmélet nem zárta ki egymást, hanem egymást kiegészítő elméletekként vette őket számításba, mint amelyek lehetővé teszik, a társadalmi változások megértését. A tanulmány szerzői azt állították, hogy

> „a közép-kelet-európai újkapitalista társadalmak különlegessége annak köszönhető, hogy koalícióra léptek az osztályfrakciók és az őket irányító elitek. Ez a koalíció 'hatalmi elitet' alkot, amely ellenőrzi a politikai, kulturális, és gazdasági intézmények vezető pozícióit, és igyekszik megteremteni, 'a kapitalisták nélküli kapitalizmust'. Jelen pillanatban, ez a posztkommunista hatalom nem úgy néz ki, mint egy kapitalista osztály […], nem is emlékeztet a kommunista nómenklatúrára. […] Az új posztkommunista hatalmi elit, leginkább arra hasonlít, amit Bourdieu a nyugati kapitalizmusban úgy hív, hogy 'az irányított frakció az uralkodó osztályon belül': hatalmát legfőképp a tudás, szakismeret, és a szimbólumok manipulálása, röviden a 'kulturális tőke' alapján gyakorolja" (Eyal, Szelényi, Townsley, 1997: 61).

A szerzők szerint, ez az új elit, a vezető elit, az új 'politokrácia' és kulturális elit alkotják a rendszert irányító „új osztályt". Ezt hívják posztkommunista

menedzserizmusnak. Nem véletlen a Burnham-re (1941) való hivatkozás, bár a szerzők jól látják a különbségeket, az 1930-as évek gazdasági válsága utáni kapitalizmus társadalmi körülményei, és az 1990-es évek forradalom utáni vadonatúj „félkapitalizmus" viszonyai között. Eyalék szerint a posztkommunista menedzserizmus nem a kapitalizmus legkifinomultabb formája, amint azt Burnham és a menedzserizmus-tézis korai képviselői eredetileg gondolták. A posztkommunista menedzserizmus, a diffúz vagyoni kapcsolatok, a megosztott tulajdon, az „újrakombinált tulajdon" (*recombinant property*) (Stark, 1996), és a szociális és politikai bizonytalanság kérdéseire vonatkozik. A rendszer fő szabályalkotói a pénzügyi menedzserek, és azok a szakemberek, akik olyan külföldi és nemzetközi pénzügyi ügynökségeknél dolgoznak, amelyek a helyi kapitalizmust a globalizált gazdaság számára tervezik. Gramsci szellemében a szerzők azt is megjegyzik, hogy a menedzserizmus mögött húzódó ideológia – a monetarizmus – politikai technológiaként is szolgál.

Eyal és szerzőtársai még azt az állítást is megkockáztatják, hogy „a menedzserizmus nem csupán átmeneti jelenség", hanem hosszabb időre fennmaradó legitimációs elvvé is válhat, amely igazolja a technokrata vezetést. A humán értelmiség beiktatása ebbe az új hatalmi szerkezetbe, a rendszer hatékonyabb legitimációját szolgálja, de ez az értelmiség csak legfeljebb „irányított frakciót" jelenthet a hatalmi eliten belül.

Eyal, Szelényi és Townsley elemzése fontos volt és igencsak innovatív: az elitelmélet és az új osztály tézis kombinációját vetette fel, amelybe beillesztette Szelényi korábbi, az értelmiségről szóló elméletének egyes részeit is. Jól érzékeltette azt is, hogy az 1990-es évek eleje igencsak kaotikus időszak volt. Véleményem szerint azonban, a menedzserizmus túl komolyan vette a hatalmi elit valójában csak átmeneti érdekeit, amikor a kontrollt a tulajdon elé helyezte. A menedzserizmus tézise túlbecsülte a vezetők, technokraták, 'politokraták' és humán értelmiségiek között létrejött koalíció stabilitását is. Az ezredforduló közeledtével már egyértelművé vált, hogy a vezetőket és más elitcsoportokat nagyon is érdekelte a tulajdonszerzés. Számukra, a bizonytalanság és anómia évei után, a vagyonszerzés megszilárdítása és a folyamat visszafordíthatatlanná tétele jelentette a konszolidációt. Kiderült, hogy a posztkommunista időszak vezető beosztású tagjai nem akarnak életük végéig menedzserek maradni, mivel fárasztónak, idegőrlőnek, és egészségtelennek tartják ezt a munkát. Elsősorban meg akartak gazdagodni, de utána már arra törekednek, hogy legyen elég idejük kiélvezni a jólétet és újonnan szerzett vagyonukat.

Felfedezve a körülmények lehetséges változását, egy évvel később publikált könyvükben Eyal, Szelényi, és Townsley, megtartották a posztkommunista menedzserizmus fő tételeit, de finomítottak néhány általánosításon és újrafogalmazták a kelet-közép-európai társadalmakban létező menedzserizmus előrelátható időtartamára vonatkozó elgondolásaikat. Ekkor már a posztkommunista menedzserizmusra nem úgy tekintettek, mint egy lehetséges, történelmi-

leg egyedi társadalmi rendszer kezdetére, hanem mint az új vagyonos osztály megszületése során kialakult társadalmi harc egy szakaszára. Ennek eredményeképpen, *Making Capitalism Without Capitalists: The New Ruling Elites in Eastern Europe* (1998) című könyvük kiegyensúlyozott, elméletileg és empirikusan megalapozott mű lett. A legtöbb témában jártas szociológus ezt tartja az 1990-es évek posztkommunista elitjeiről írt legjobb könyvnek.

Az elitek, mint intézményépítők

Az 1990-es évek közepén megjelentetett cikkükben Antoni Z. Kaminski és Joanna Kurczewska (1995) az eliteket és az intézményépítő folyamatot együtt vizsgálták. Az intézményépítésben két szélsőséges esetet különböztettek meg: 1. azt a politikai rendszert, amelyet „a hatalmon lévő elit egy szűkebb csoportja fogalmaz meg és hoz létre" (felülről lefelé), és 2. azt a politikai rendszert, amely „sokféle helyi, nemzeti, és/vagy funkcionális csoport egyeztetése és kompromisszumkötése során jön létre" (alulról felfelé). Az intézményépítés e két formája a szerzőknél megegyezik az elitek két különböző szemléletével: a stratifikációs és funkcionális szemlélettel.

Stratifikációs szempontból az elit emberek olyan csoportját jelenti, akik a társadalmi hierarchia felsőbb szintjein foglalnak el bizonyos pozíciókat, amelyek lehetővé teszik számukra, hogy stratégiai döntéseket kontrolláljanak vagy befolyásoljanak. *Funkcionális szempontból* viszont vannak olyan csoportok, amelyek elszigetelődtek a formális hatalmi szervezettől és így – különösen krízishelyzetekben – annak alternatíváját tudják felmutatni (ilyenek például a szociális reformerek, a forradalmárok). Mint mondják,

> „Az első esetben, az egységes, nemzeti elit felállít egy rendszert, amely megvédi az alulról jövő beavatkozásoktól, és monopolisztikusan kezeli a közérdek fogalmát. […] A második esetben, azok a csoportok, amelyek résztvesznek az alkotmányos szerződésben, intézményi eszközöket hoznak létre, melyek megóvják politikai jogaikat, és társadalmi önállóságukat a központi hatalom önkényes beavatkozásától" (Kaminski és Kurczewska, 1995: 139).

Kaminski és Kurczewska, Weber írásainak hatására megalkotott egy elit-tipológiát. Különbséget tettek 1. tradicionális elit, 2. karizmatikus elit, 3. bürokratikus-kollektivista elit, és 4. interakcionista-individualista elit között. Míg a tradicionális elitek alapvetően konzervatívak, addig a karizmatikus elitcsoportoknak „egyfajta hivatástudatuk van, amely megszemélyesítődhet egy prófétában vagy hősben; az emberek az ő kiemelkedő erényeiben és értékeiben hisznek. […] Minden kapcsolatot személyessé tesznek. Ezeket az eliteket a morális értékek határozzák meg. […] Csak a motiváció, a szándék számít, az eredmény másodlagos" (Kaminski és Kurczewska, 1995: 143–4). A harmadik és negyedik típus közül mindkettő racionális-legális. Míg

a bürokratikus-kollektivista elitek a munka, központosítás, állami vagyon fogalmaiban és a *raison d'état* megosztásában gondolkodnak, az interakcionista-individualista típusú elit tagjai olyan fogalmakban találnak fogódzót, mint a vállalkozás, az állampolgárság, a polgári társadalom, a piac és a közszféra. A szerzők megállapítják, hogy a bürokratikus elittel ellentétben, „az interakcionista elit, a társadalmi együttélés egy sokkal nyitottabb, gazdagabb, és változatosabb formáját teremti meg" (1995: 145). Éppen ez a fajta elit hiányzik a kelet-közép-európai országokban.

A három elit

Egy nemrég született tanulmányában, Jacek Wasilewski (2001) a kelet-közép-európai társadalmi és politikai változásokban három szakaszt különböztetett meg: 1. az átmenet (*transition*), 2. az átalakulás (*transformation*), és 3. a konszolidáció (*consolidation*) szakaszait. Azt állította, hogy ez a három időszak háromfajta elitet kíván meg. Az átmenet alatt „azt a két rendszer közötti, relatíve rövid időszakot" érti, „amelyben kialakulnak az új politikai játékszabályok". Ez az a periódus, amikor a stratégiai döntések megszületnek. Másodszor – az átalakulás idején – a már meghozott döntések gyakorlatba való átültetése kerül sorra, mint például a demokrácia és a piacgazdaság működésének mindennapi kialakítása. Meglátása szerint az átalakulási folyamatok – az átmenettel ellentétben – jobban be vannak ágyazódva az adott ország társadalmi valóságába: „rendelkezésre álló források újraszervezése által valósulnak meg, egészen pontosan, a már meglevő komponensek transzformációja által." És végül, a harmadik periódus, a konszolidáció, már az új rendre, annak stabilitására, illetve olajozott működésére vonatkozik. „Ez az a folyamat, amikor az új szabályok és minták szokássá válnak" (Wasilewski, 2001: 134). Itt Wasilewski, a Linz és Stepan (1996) által megfogalmazott konszolidáció-definíciót alkalmazza az elitváltás vizsgálatában.

Ezekre a szakaszokra vonatkozóan Wasilewski szerint 1. az átmenet elitje úgy írható le, mint a küldetés és vízió elitje; 2. az átalakulás elitje hivatott arra, hogy „a víziót átültesse a gyakorlatba, […] ezért nagyrészt mérnökökből és az új államigazgatás illetve gazdaság szakértőiből áll"; és végül 3. a konszolidáció elitjének az a feladata, hogy megszokottá tegye az új rendet. […] Nekik kell a közvetítő, integráló, növekedés-serkentő szerepet vállalniuk" (Wasilewski, 2001: 135).

Wasilewski modelljét leegyszerűsítve, a 4. táblázatban foglalhatjuk össze.

A „három elit" tézisének összegzésekor Wasilewski rámutatott arra, hogy a különböző időszakok, különböző politikai jártasságokat, megközelítéseket, vezetőket és eliteket kívánnak (vagy kívánhatnak) meg. A különböző elitcsoportoknak váltaniuk kell egymást vagy rugalmasan alkalmazkodniuk kell a különböző feladatokhoz. Schmitter (1995) és mások felhívták a figyelmet arra, hogy a konszolidáció teljesen más megközelítést követel meg, mint

4. táblázat. A rendszerváltás szakaszai és a háromfajta elit

Elit/szakasz	*Elitjellemzők*	*Főbb feladatok*	*Elit-tömeg kapcsolatok*
Az átmenet elitje	misszió és vízió	intézményes választások	szimbolikus politika
Az átalakulás elitje	az új rend beállítása	a demokrácia és a piacgazdaság működésének elindítása	reformpolitika
A konszolidáció elitje	társadalmi integráció	a demokrácia konszolidálása, a növekedés serkentése	disztributív politika

Forrás: Wasilewski (2001: 137) modellje egyszerűsítve.

például az átmenet. Mint Robert D. Putnam (1976) már korábban leszögezte, a forradalom utáni elitek számos tekintetben alapvetően különböznek a forradalmi elicsoportoktól.

A politikai elitek további tipológiái

A lengyel Wlodzimierz Wesolowski (2001), Max Weber elmélete – és saját, négy lengyel parlamenten végzett empirikus kutatása – alapján kidolgozott egy politikus-tipológiát a parlament tagjairól. Feltárta, hogy manapság a megszilárdult demokráciákban, a politikusok leginkább a „politikából" élnek (és nem „a politikáért"). Ennek van pozitív és negatív oldala.

A pozitív oldalon Wesolowski olyan politikusokat említ meg, akiknek „elhivatottságuk" van, akik készek egy meghatározott, jól definiált, társadalmi, politikai, kulturális, vagy geopolitikai célt szolgálni. (Itt megjegyzendő, hogy Wesolowski megkülönbözteti a hivatástudatot a küldetéstudattól: ezek tehát nem azok a politikusok, akiknek „missziójuk" van, hiszen a misszió önmagában véve elég homályos, metapolitikai fogalom.)

A negatív oldalon Wesolowski szerint azok a politikusok vannak, akik „élvhajhászok", vagyis nem hajtja őket semmiféle társadalmi cél. A napi rutinjukat tekintve, Wesolowski megkülönbözteti a professzionalizációt a rutinizációtól. A pozitív oldalon említett politikusoknál professzionalizálódás tapasztalható, amely „a munka elvégzéséhez speciális képzettséget, begyakorlottságot, és módszeres kivitelezést kíván meg" (Weselowski, 2001: 33). Ezzel ellentétben, a rutinizálódás Wesolowski számára negatív kategória, mert „rossz irányba fordult professzionalizációt jelent. Az átfogó tudás helyett, a képviselő egyszerűen csak kliséket használ, amelyek nemcsak megkönnyítik, hanem helyettesítik a gondolkodást". (Weselowski, 2001: 34)

Egy másik kutatás a kulturális és politikai elit közötti kapcsolatot tanulmányozta. Azokra az értelmiségiekre helyezte a hangsúlyt, akik a rendszerváltás

4. táblázat. Kelet-közép-európai elitelméletek és képviselőik

Kutató	*Fő állítás, kutatási irány*
Thomas A. Baylis (1994, 1998)	Posztkommunista elit-átalakulás
Bozóki András (1994)	Az értelmiségi politikusok típusai
Gil Eyal & Eleanor Townsley (1995)	A kommunista nómenklatúra
Gil Eyal, Szelényi Iván & Eleanor Townsley (1997, 1998)	Posztkommunista menedzserizmus elit- és újosztály-elmélet kombinációja
Fodor Éva et al. (1995)	Politikai és kulturális elitek
J. Frentzel-Zagórska & J. Wasilewski (2000)	Az elit második generációja
Hankiss Elemér (1990, 1991)	Hatalomkonverzáció, nagykoalíció
Eric Hanley et al.(1996)	Posztkommunista elitjellemzők
John Higley & Lengyel György (2000)	A cirkuláció formái
J. Higley, J. Pakulski & W. Wesolowski (1992)	Posztkommunista elitek
John Higley & Jan Pakulski (2000)	Elitelmélet vs marxizmus
Antoni Z. Kaminski & Joanna Kurczewska (1995)	Elitek mint intézményépítők
Vladimir Shlapentokh et al. (1999)	Új elitek összehasonlítása
Jadwiga Staniszkis (1991)	Politikai kapitalizmus
Anton Steen (1994, 1997)	Elit kontroll és elithálózati állam
Szalai Erzsébet (1990, 1995, 2000)	Technokrata kontinuitás
Szelényi Iván (1988)	Polgárosodás, szocialista vállalkozók
Szelényi Iván & Szelényi Szonja (1995)	Elitcirkuláció vs reprodukció
Szelényi, D. Treiman & E. Wnuk-Lipinski (1995)	Feltörekvő elitek összehasonlítása
Jacek Wasilewski (2001)	Három elit
Wlodzimierz Wesolowski (1998, 2001)	A politikai elit típusai

időszakában lettek politikusok (Bozóki, 1994). E tipológia alapján, négyfajta értelmiségit (illetve értelmiségiből lett politikust) lehet megkülönböztetni az adott személy politikához való hozzáállása, illetve politikusi motivációi alapján. Ezek 1. a „hivatásosak", 2. a „küldetéstudatúak", 3. a „hezitálók", 4. a „gyors visszavonulók".

Az első kategóriában azok a korábbi értelmiségiek helyezkednek el, akik hivatásos politikusok lettek, és úgy találták, hogy ez az ő igazi, „természetes" munkájuk. Könnyedén és gyorsan illeszkedtek bele a politikus szerepbe, és azon voltak, hogy minél előbb valódi hivatásosakká váljanak. A második csoport olyan értelmiségiekből állt, akik azért vettek részt a politikában, mert küldetéstudatuk predesztinálta őket erre. Ezek az emberek idealisztikus, romantikus érzelmekkel kezdtek politizálni, így jól érvényesültek a rendszerváltás szimbolikus politikájában, de elvesztették befolyásukat, a konszolidáció és a demokratikus gyakorlat beidegződése során. A harmadik csoportot tépelődő, hezitáló emberek alkották, akik ingadoztak az értelmiségi és a politikus szerep között, néha megpróbálták összekötni a kettőt, de végül mindkét téren kicsúszott a talaj a lábuk alól. Végül, a negyedik kategóriába a „gyors visszavonulók" tartoztak, vagyis azok az értelmiségiek, akiket érdekelt a politika, de a gyakorlati politikával való kacérkodást múló kalandnak vélték. Rövid kitérőt tettek életük egy kivételes helyzetében. Amint megérezték, hogy a helyzet megváltozott, többnyire visszatértek előző foglalkozásukhoz.

Jó néhány további érdekes, említésre méltó elképzelést lehetne még itt vizsgálni, de valamennyi kifejtésére nincs terem. Ehelyett a politikai elitre vonatkozó főbb állításokat, téziseket foglalom össze itt a 4. táblázatban. Ebben a táblázatban már igyekeztem azokat az elméleteket is feltüntetni, amelyek bemutatására és kifejtésére a szövegben nem volt mód.

IV. Elitkutatás Kelet-Közép-Európa egyes országaiban

Nem könnyű átfogó képet adni a Kelet-Közép-Európa egyes országaiban lezajlott elitkutatásokról, bár már megjelent egy, a témában úttörő könyv (Best és Becker, 1997). Igaznak tűnik az a megállapítás, hogy szisztematikus kutatás az elmúlt tíz évben csak Lengyelországban és Magyarországon folyt. Szisztematikus elitkutatás alatt olyan kutatási projekteket értek, amelyek azért jöttek létre, hogy az elitszempontú megközelítés alapján elemezzék az eliteket, az elitváltást, az elit viselkedést és az ezzel összefüggő kérdéseket.

Ebből a szempontból elmondható, hogy ilyen kutatásokat végzett Pakulski, Panków, Post, Staniszkis, Wasilewski, Wesolowski, Wnuk-Lipinski és mások Lengyelországban, míg Böröcz, Hankiss, Lengyel, Róna-Tas, Szalai, Szelényi, Tőkés és mások ugyanezt tették Magyarországon. Sok lengyel és magyar kutató vett részt nagyszabású elitkutatásban: először a Szelényi – Treiman projektben, 1993–94-ben (amelyet lefolytattak a Cseh Köztársaságban,

Szlovákiában, és Oroszországban is), és másodszor, együtt munkálkodva Mattei Dogannal és John Higley-vel 1998-ban és 2000-ben, amelynek eredményeképpen két könyvet is publikáltak. Litvániát és a Cseh Köztársaságot szintén meg kell említeni, ahol az utóbbi néhány évben fontos eredmények születtek az elitkutatás területén.

A legtöbb kelet-közép-európai országban a társadalomtudományi kutatások zöme egyébként is a változásokat taglalta: ilyenek voltak például a demokratikus átmenet és konszolidáció, alkotmányosság, pártrendszer, választási rendszer, választói viselkedés, gazdasági változások, privatizáció, társadalmi rétegződés, etnikai konfliktusok és a közpolitika kérdései. A kutatókat lefoglalta e történelmi léptékű változás eseményeinek leírása és megértése, amelyben főleg az intézményépítési folyamatra koncentráltak. Az elitváltásnak létezik sok félig-tudományos, nem szisztematikus megközelítése is – amelyek mindazonáltal fontos források lehetnek – mint például a memoárok, a filozófiai vagy politikai esszék, a szociográfiák, a sajtóbeszámolók és hasonlók. Sok esetben az adatok még hiányosak, a kutatások pedig befejezetlenek, így az *oral history* típusú munkáktól a tisztán statisztikai adatok elemzéséig számos kutatás roppant fontos lehet az elitszempontú megközelítések számára is.

Mindazonáltal így is sok elemzés foglalkozott a politikai elitekkel, igaz, ezek a tanulmányok elsősorban az átalakulás jellegzetességeire koncentráltak. Noha mindenki elismerte az elitkutatás fontosságát – mind Kelet-, mind Nyugat-Európában – mégis, az 1990-es évek legtöbb kutatása elsősorban a változás dinamikáját taglalta (forradalom, átmenet, konszolidáció, változások a társadalmi rétegződésben, stb.).

Lengyelország és Magyarország esetében kevés kivétellel jellemző volt, hogy az 1990-es évek első felében, külföldi, vagy külföldön élő hazai kutatók, meghatározó szerepet játszottak a kutatások elindításában. Ők ugyanis könnyebben hozzáfértek támogatásokhoz, illetve nekik voltak meg az eszközeik egy nagyobb szabású, vagy kiterjedtebb kutatás kidolgozásához. A helyi kutatóknak – főleg a kezdeti időkben – néhány külföldi szakember munkája különösen hasznosnak bizonyult, még akkor is, ha azok nem kifejezetten elitcentrikus megközelítések voltak.

A kezdeti időszak után a helyi kutatók elkezdtek együttműködni külföldi kollégáikkal különböző nemzetközi projektekben. A kilencvenes évek közepére ez könnyebbé is vált, hiszen a nyugati akadémiai körökben is generációváltás történt. Azokat a tudósokat, akik elhagyták hazájukat, és az 1950-es, 1960-as években nyugatra mentek, egyre inkább felváltották azok a kelet-közép-európaiak, akik az 1980-as, 1990-es években maguk is az Egyesült Államokba mentek tanulni, hogy ott doktori címet szerezzenek, illetve munkát találjanak. A legtöbb esetben sikeresen dolgoztak együtt partnereikkel minden országban, ötvözve a helyi, gyakorlati tudást, az elméleti felvértezettséggel. Manapság ismét megfigyelhető egy újabb generáció megjelenése a kelet-közép-európai

társadalomtudományok területén. Ezek a nyugati nyelveket jól beszélő fiatal kutatók mostanra már nemcsak „hazalátogatók” vagy „bedolgozók”, hanem a régióban élve is egyaránt képesek versenyezni és együttműködni nyugati kollégáikkal.

5. táblázat. A politikai elitről folytatott kutatások Kelet-Közép-Európa országaiban

Ország/Kutató	*Téma*
Bulgária	
Jevgenyij Dainov (1998)	politikai elit
P. Kabakcsieva & D. Minev (1996)	politikai és máselitek
Petya Kabakcsieva (2001)	állam vs civil társadalom
Georgi Karaszimeonov (1995)	pártok és pártelitek
Dobrinka Kostova (2000)	gazdasági elitek
N. Tikigyijev et al. (1998)	elitek és társadalmi rétegződés
Zdravka Toneva (1997)	elitkutatás áttekintés
Csehország	
L. Brokl, Z. Mansfeldova & Z. Kroupa (1993)	politikai elit
Pavel Machonin & Milan Tucek (2000)	új elitek
Petr Matéjú & Nelson Lim (1995)	elitváltás
Petr Matéjú (1997)	elitkutatás áttekintés
Aviezer Tucker (1999)	értelmiségiek
Észtország	
Jaan Kelder & Indrek Mustimets (1993)	parlamenti elit
Marika Kirch et al. (1998)	elitcsoportok
Anton Steen (1996, 1997a, 1997b, 1997c)	politikai elit és az állam
Anneli Tarkmeel (2000)	elit és nemzeti fejlődés
Jaan Toomal (1999)	parlamenti elit
Lengyelország	
Janina Frentzel-Zagórska (1993)	elitek, konszolidáció
A. Kaminski & J. Kurczewska (1994)	„nomád” elitek
Michael D. Kennedy (1991)	értelmiség és szakértő elitek
Ireneusz Krzeminski (1995)	értelmiség
B. Mach & W. Wesolowski (2000)	politikai elit
Witold Morawski (1994)	menedzserek
Krzysztof Palecki (1992)	politikai elit

Irena Panków (1994, 1998)	parlamenti elit
Aleks Szczerbiak (1998)	bürokraták, értelmiségiek
Jacek Wasilewski (1990, 1993, 1994, 1995, 1997, 1998, 2000)	parlamentek, elitfajták, konszolidáció
J. Wasilewski & I. Panków (1995)	politikai elit
J. Wasilewski & E. Wnuk-Lipinski (1995)	elitváltás
Wlodzimierz Wesolowski (1992)	politikai elit és parlament
W. Wesolowski & B. Post (1998)	politikai elit és parlament
Jerzy Wiatr (1987)	politikai vezetők
Edmund Wnuk-Lipinski (1993 etc)	átmenet, elitek, konverzió
Voytek Zubek (1991)	nómenklatúra

Litvánia

G. Babachinaite et al. (1998)	hatalmi elit
Diana Janusauskiené (2002)	politikai elit, demokratizáció
Algus Krupavicious (1996)	elitképződés
Kestutis Masiulis (1997)	elit-attitűdök és -orientációk
Irmina Matonyte (2001a, 2001b)	posztszovjet elitek

Magyarország

Ágh Attila (1992)	pártelitek
Bozóki András (1996, 1999, 2002)	értelmiség, kerekasztal-elit
Bozóki, Javorniczky & Stumpf (1998)	politikai vezetők
Böröcz József & Róna-Tas Ákos (1995)	gazdasági elitek
Böröcz J. & Caleb Southworth (1996)	értelmiség
Csizmadia Ervin (2001)	késő-Kádár kori értelmiség
Huszár Tibor (1997)	elitkutatás áttekintés
Körösényi András (1996, 1999)	nómenklatúra, értelmiség
Lengyel György (1989, 1998)	menedzserek, gazdasági elit
Lengyel Gy. & Bartha A. (2000)	menedzserek
Nyírő András (1989, 1992)	politbüro, nómenklatúra
Róna-Tas Ákos (1991, 1994, 1995)	parlamenti és gazdasági elitek
Szalai Erzsébet (1994, 2000)	új technokrácia, értelmiség
Szelényi, Szelényi & Kovách Imre (1995)	politikai és gazdasági elitek
Rudolf L. Tőkés (1991, 1996, 2000)	kommunista és kerekasztal-elitek

Románia

Bárdi Nándor & Kántor Zoltán (2001)	kisebbségi politikai elit
Silviu Brucan (1996)	hatalmi elit
Irina Culic (1999, 2001)	értelmiség, politikai elit
Florin Mirghesiu (1998)	politikai elit és modernitás
Alina Mungiu-Pippidi(1999)	értelmiség, politikai kultúra
Vladimir Paști (1995)	átmenet és elitváltás
Andrei Pleșu (1996)	átmeneti elitek

Laurentiu Ștefan (2001)	a politikai elit rekrutációja
Stelian Tănase (1996)	elit és társadalom
Gheorghe Tibil (1995)	elitkonfliktusok
Vladimir Tismăneanu (1998)	átmenet, elitek és elit-ideológiák

Szlovákia

Martin Bútora et al. (1999)	konszolidáció és pártelitek
Zuzaná Kusá (1993, 1997)	értelmiség, elitkutatás
L. Maliková & J. Chapman (1995)	helyi elitek
Janá Plichtová & E. Brozmanová (1994)	helyi elitek
Sona Szomolányi (1994a, 1994b)	politikai elitképződés
John Gould & S. Szomolányi (2000)	politikai elitek konszolidációja

Melyek a kelet-közép-európai elitkutatás főbb tanulságai? Következtetések

Mivel az átmenetkutatás és az elitkutatás meglehetősen egybefonódott, a kutatás súlypontja áttevődött a struktúráról a cselekvőkre, a társadalmi determinizmusról a politikai döntésre. Az elitekre úgy tekintettek, mint a demokratizációs „játszma" fontos „játékosaira". Azokban a kelet-közép-európai országokban, ahol az államiság kérdése nem okozott újonnan felmerülő, megoldandó problémát, ott az elitek a demokratizálásra tudtak koncentrálni, és egységesülésük is viszonylag gyorsabban következett be. Azon országokban viszont, ahol az elitnek más „játszmákba" is be kellett szállnia a demokratizálás mellett – mint például függetlenség, etnikai konfliktusok, új határok, nacionalizmus, szuverenitás, és hasonlók – ott az elitek kevésbé voltak hatékonyak a kétszeres vagy akár „háromszoros átmenet" (Offe, 1997) levezénylésében. Az átmenetnek e „háromszorossága": mint átállás diktatúráról demokráciára, szocializmusról kapitalizmusra, és (néhány esetben) államnélküliségről – a (kon)föderációból való kiválás útján – szuverén nemzeti államra; nos, ez óriási kihívást jelentett az elitképződést tanulmányozók számára is.

Másodsorban, az átmenetet vizsgálata mellett, a kelet-közép-európai elitkutatás összekapcsolódott más projektekkel is, különösen azokkal, amelyek a politikai pártokat és a pártrendszert, a társadalmi és politikai törésvonalakat, és a társadalmi rétegződést elemezték. Néha az ezeken a területeken dolgozó szakemberek, fontos szociológiai tanulságokra mutattak rá, segítve ezzel az elitkutatásokat is.

Harmadszor, figyelembe véve, hogy a kelet-közép-európai társadalmak állandó változásban voltak, nem meglepő, hogy a politikai elitre vonatkozó kutatások szorosan összefüggtek a gazdasági és kulturális elit kutatásaival is. A ha-

talom konvertálásának jelensége elengedhetetlenné tette a társadalmi tőke (Bourdieu, 1983) különböző formáinak és ezek átalakulásának tanulmányozását. Ilyen változások voltak például, a tőke politikaiból gazdaságivá, kulturálisból politikaivá, gazdaságiból pedig politikaivá történő átalakulásai. Ebből adódóan, a kelet-közép-európai elitkutatás egyik jellegzetessége, hogy a különböző elitek társadalmi kapcsolatait, beágyazottságukat is figyelembe veszi. A kelet-közép-európai tapasztalatokból adódó legfőbb következtetés röviden összefoglalva így hangzott: a politikára elit-cirkuláció, de a gazdaságra az elit-reprodukció volt jellemző.

A szűkebb értelemben vett politikai elitekkel kapcsolatban, a jelenkori kutatás leginkább az egymást követő parlamentek tagjaival, és a pártelitekkel foglalkozott (Best & Becker 1997, von Beyme 1993). Ez a fajta elemzés szorosan kapcsolódik az elitek pozicionális meghatározásához, amely elitek alatt azokat a csoportokat érti, amelyek felsőbb pozíciókban helyezkednek el, és stratégiai döntéseket hoznak. A demokráciákat a diktatúráktól az alapján lehet megkülönböztetni, hogy míg a demokratikus rendszerekben a hivatalos hatalmi pozíciók nagyobb valószínűséggel megegyeztek a hatalom tényleges hierarchiájával, addig a diktatúrákban nagyobb szerepet kaptak az informális erők is. Ezért igazolható az elitek pozicionális elemzésének túlsúlya az új demokráciákban.

Másrészről, talán túl nagy hangsúlyt is kapott az elitek meghatározásában a formális hatalom. Vannak ezekben a társadalmakban fontos csoportok, amelyek informális hatalmat vagy befolyást gyakorolnak, ezért fennmaradt egy másik fajta kutatási megközelítés, amely megpróbálta leírni ezt a jelenséget is. E kutatási irány – amely szintén jellemző a jelenlegi kelet-közép-európai társadalomtudományra – arra a kérdésre helyezte a hangsúlyt, hogy mi az értelmiség szerepe, mekkora a kulturális elit befolyása a politikában, és milyen az együttműködés a kapitalizmus kezdeti szakaszában a gazdasági és politikai szereplők, mint hálózatok, lobbik, családok, érdekcsoportok között. Nem szabad elfelejteni, hogy Kelet-Közép-Európában a kapitalizmus „kapitalisták nélkül" épült fel, ezért ez kezdetben – Frydman és Rapaczynski szavaival – „elvtársias", elvtársi arcú kapitalizmus volt.

Az informális hatalom periódusán, úgy tűnik, ma már túlhaladt az idő. A kelet-közép-európai elitátalakulás újabb sajátosságait figyelembe véve, az átfogó elitkutatásnak a jövőben egyaránt figyelembe kell vennie a formális, pozicionális elemzés és az informális, elithálózati megközelítés szempontrendszerét. Ráadásul az is valószínűsíthető, hogy az átmenet évtizede után megszilárdulnak a kapitalizmus által újonnan létrehozott osztálypozíciók, és az elitkutatások divatja után bekövetkezik az osztályelemzés reneszánsza.

IRODALOM

Ágh, Attila (1992) From Nomenclatura to Clientura. *Budapest Papers on Democratic Transition*. Budapest: BKE

Babachinaite, G., J. Novagrockiené, A. Raulickyte, and G. Valickas (1998) *Lietouvos valdziu elito teisines samones ir savimones ipatumai*. (The Peculiarities of Legal Identity of Lithuanian Power Elites) Vilnius: Eugrimas

Bachrach, Peter (1969) *The Theory of Democratic Elitism: A Critique*. Boston: Little, Brown; London: University of London Press

Bachrach, Peter ed. (1971) *Political Elites in a Democracy*. New York: Atherton Press

Bakunin, Mikhail (n.d.) *A Criticism of State Socialism.* London: Cienfuegos Press

Bárdi Nándor & Kántor Zoltán (2001) Az RMDSZ a romániai kormányban, 1996–2000 *Regio*, No. 4.

Baylis, Thomas A. (1994) Plus Ca Change? Transformation and Continuity Among East European Elites. *Communist and Post-Communist Studies*, Vol. 27. No. 3. 315–328.

Baylis, Thomas A. (1998) Elite Change After Communism: Eastern Germany, the Czech Republic, and Slovakia. *East European Politics and Societies*, Vol.12. No. 2. Spring. 265–299.

Bell, Daniel (1975) *Cultural Contradictions of Capitalism*. New York: Basic Books

Bell, Daniel (1980) The New Class: The Muddled Concept. In: D. Bell: *The Winding Passage: Essays and Sociological Journeys, 1960–1980.* New York: Basic Books. 144–164.

Best, Heinrich & Ulricke Becker (eds.) (1997) *Elites in Transition: Elite Research in Central and Eastern Europe*. Opladen: Leske + Budrich

Beyme, Klaus von (1993) Regime Transition and Recruitment of Elites in Eastern Europe. *Governance*, Vol. 6. No. 3. July. 409–425.

Bottomore, Tom B. (1964) *Elites and Society*. Harmondsworth: Penguin

Bourdieu, Pierre (1983) Forms of Capital. In: John G. Richardson (ed.) *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood Press. 241–258.

Bozóki, András (1994) Intellectuals and Democratization in Hungary. In: Chris Rootes and Howard Davis (eds.) *A New Europe? Social Change and Political Transformation*. London: UCL Press. 149–175.

Bozóki, András (1996) Intellectuals in a New Democracy: The Democratic Charter in Hungary. *East European Politics and Society*, Vol. 10. No. 2. Spring. 173–213.

Bozóki András ed. (1999) *Intellectuals and Politics in Central Europe*. Budapest-New York: Central European University Press

Bozóki, András ed. (2002) *The Roundtable Talks of 1989: The Genesis of Hungarian Democracy*. Budapest - New York: Central European University Press

Bozóki András, Javorniczky István & Stumpf István (1998) *Magyar politikusok arcképcsarnoka*. Budapest: Századvég

Bozóki András et al. (eds.) (1999–2000) *A rendszerváltás forgatókönyve: kerekasztal-tárgyalások 1989-ben.* Vol. 1–4. Budapest: Magvető, Vol. 5–8. Budapest: Új Mandátum

Böröcz József & Róna-Tas Ákos (1995) Formation of New Economic Elites: Hungary, Poland and Russia. *Theory and Society*, Vol. 24. No. 5. 751–781.

Böröcz József & Caleb Southworth (1996) Decomposing the Intellectuals' Class Power: Conversion of Cultural Capital to Income. *Social Forces*, Vol. 74. No. 3. 797–821.

Brokl, Lubomir, Zdenka Mansfeldova, Z. Kroupa (1993) *Political Elites. Background study, East Central Europe.* Prague: Institute of Sociology

Brucan, Silviu (1996) *Stălpii noi puteri*. (The Pillars of Power) Bucharest: Nemira
Bruce-Biggs, B. ed. (1981) *The New Class?* New York: McGraw-Hill
Bruszt László & David Stark (1992) Remaking the Political Field in Hungary: From the Politics of Confrontation to the Politics of Competition. In: Ivo Banac (ed.) *Eastern Europe in Revolution*. Ithaca – London: Cornell University Press. 13–55.
Burnham, James (1941) *The Managerial Revolution*. Bloomington: Indiana University Press
Burton, Michael G. & John Higley (1987a) Invitation to Elite Theory. In: G. William Domhoff & Thomas R. Dye (eds.) *Power Elites and Organizations*. Newbury Park: Sage. 219–238.
Burton, Michael G. & John Higley (1987b) Elite Settlements. *American Sociological Review*, Vol. 52. June, 295–307.
Bútora, Martin, Grigorij Meseznikov, Zora Bútorova & Sharon Fisher, eds. (1999) *The 1998 Parliamentary Elections and Democratic Rebirth of Slovakia*. Bratislava: Institute of Public Affairs
Colomer, Josep M. & Margot Pascual (1994) The Polish Games of Transition. *Communist and Post-Communist Studies*, Vol. 27. No. 3. 275–294
Colomer, Josep M. (2000) *Strategic Transitions: Game Theory and Democratization.* Baltimore: The Johns Hopkins University Press
Culic, Irina (1999) The Strategies of Intellectuals: Romania under Communist Rule in Comparative Perspective. In: A. Bozóki (ed.) *Intellectuals and Politics in Central Europe*. Budapest – New York: Central European University Press
Culic, Irina (2001) *Elita politică și democratizare in România*. (Political Elite and Democratization in Romania) Ph.D. disszertáció, Cluj-Napoca: Babeș-Bolyai University
Csizmadia Ervin (2001) *Diskurzus és diktatúra.* Budapest: Századvég
Dainov, Jevgenyij (1999) *Elitat i Promianata v Bulgaria* (The Elite and the Change in Bulgaria) Sofia: Open Society Press
Diamond, Larry, Juan J. Linz & Seymour M. Lipset (1995) *Politics in Developing Countries: Comparing Experiences with Democracy.* Boulder: Lynne Rienner Publishers
Djilas [Gyilasz] Milovan (1966) *The New Class*. London: Unwin
Dogan, Mattei & John Higley (eds.) (1998) *Elites, Crises, and the Origins of Regimes*. Lanham: Rowman & Littlefield
Dogan, Mattei & John Higley (1998) Elites, Crises, and Regimes in Comparative Analysis. In: Mattei Dogan & John Higley (eds.) *Elites, Crises, and the Origins of Regimes*. Lanham: Rowman & Littlefield. 3–27.
Domhoff, G. William & Thomas R. Dye (eds.) (1987) *Power Elites and Organizations*. Newbury Park: Sage
Etzioni-Halévy, Eva, (ed.) (1997) *Classes and Elites in Democracy and Democratization*. New York: Garland
Etzioni-Halévy, Eva (1990) The Relative Autonomy of Elites: The Absorption of Protest and Social Progress in Western Democracies. In: Jeffrey Alexander & Piotr Sztompka (eds.) *Rethinking Progress*. Boston: Unwin Hyman. 202–225.
Eyal, Gil & Eleanor Townsley (1995) The Social Composition of the Communist Nomenklatura: A Comparison of Russia, Poland, and Hungary. *Theory and Society*, Vol. 24. No. 5. October. 723–750.
Eyal, Gil, Iván Szelényi & Eleanor Townsley (1997) The Theory of Post-Communist Managerialism. *New Left Review*, No. 222. March-April. 60–92.
Eyal, Gil, Iván Szelényi & Eleanor Townsley (1998) *Making Capitalism Without Capitalists: The New Ruling Elites in Eastern Europe*. London: Verso

Field, G. Lowell & John Higley (1980) *Elitism*. London: Routledge & Kegan Paul
Field, G. Lowell, John Higley & Michael G. Burton (1990) A New Elite Framework for Political Sociology *Revue Européenne des Sciences Sociales*, Vol. 28. No. 88. 149–182.
Finocchiaro, Maurice A. (1999) *Beyond Right and Left: Democratic Elitism in Mosca and Gramsci*. New Haven: Yale University Press
Fodor, Éva, Edmund Wnuk-Lipinski & Natasha Yershova (1995) The New Political and Cultural Elite. *Theory and Society*, Vol. 24. No. 5. October. 783–800.
Foucault, Michel (1983) The Subject and Power. In: Hubert L. Dreyfus & Paul Rabinow (eds.) *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*. Chicago: The University of Chicago Press. 208–226.
Frentzel-Zagórska, Janina (1993) The Road to a Democratic Political System in Post-Communist Eastern Europe. In: J. Frentzel-Zagórska (ed.) *From a One-Party State to Democracy.* Amsterdam: Rodopi. 165–193.
Frentzel-Zagórska, Janina & Jacek Wasilewski (eds.) (2000) *The Second Generation of Democratic Elites in Central and Eastern Europe*. Warsaw: ISP PAN
Gould, John A. & Sona Szomolányi (2000) Slovakia: Elite Disunity and Convergence. In: John Higley & Lengyel György (eds.) *Elites After State Socialism*. Lanham: Rowman & Littlefield. 47–69.
Gouldner, Alvin (1979) *The Future of Intellectuals and the Rise of the New Class.* New York: The Continuum Publishing Corporation
Hankiss Elemér (1990) *East European Alternatives*. Oxford: Clarendon Press
Hankiss Elemér (1991) Reforms and the Conversion of Power. In: Peter R. Weilemann, Georg Brunner & Rudolf L. Tőkés (eds.) *Upheaval against the Plan: Eastern Europe on the Eve of the Storm.* Oxford: Berg, 27–39
Hanley, Eric, Petr Matéjú, Klára Vlachová & Jindrich Krejci (1996) *The Making of Post-Communist Elites in Eastern Europe.* Prague: Sociologícky ústav, AV CR (Working papers 96: 3.)
Higley, John & Michael G. Burton (1989) The Elite Variable in Democratic Transitions and Breakdowns. *American Sociological Review*, 54. 17–32.
Higley, John & Richard Gunther (1992) *Elites and Democratic Consolidation in Latin America and Southern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press
Higley, John & Jan Pakulski (1992) Revolution and Elite Transformation in Eastern Europe. *Australian Journal of Political Science*, Vol. 27. 104–119.
Higley, John & Michael Burton (1998) Elite Settlements and the Taming of Politics. *Government and Opposition*, Vol. 33. No. 1. Winter. 98–115.
Higley, John, Jan Pakulski & Wlodzimierz Wesolowski, eds. (1998) *Post-Communist Elites and Democracy in Eastern Europe*. London: Macmillan
Higley, John & György Lengyel (2000) Elite Configurations after State Socialism. In: J. Higley & Gy. Lengyel (eds.) *Elites After State Socialism*. Lanham: Rowman & Littlefield, 1–21.
Higley, John & Jan Pakulski (2000a) Elite Power Games and Democratic Politics in Central and Eastern Europe. In: Michel Dobry (ed.) *Democratic and Capitalist Transitions in Eastern Europe: Lessons for the Social Sciences*. Dordrecht: Kluwer. 109–129.
Higley, John & Jan Pakulski (2000b) Elite Theory versus Marxism: The Twentieth Century Verdict. In: John Higley & Lengyel György (eds.) *Elites After State Socialism*. Lanham: Rowman & Littlefield. 229–241.
Huntington, Samuel P. (1984) Will More Countries Be Democratic? *Political Science Quarterly*, Vol. 99. 193–218.

Huntington, Samuel P. (1989) The Modest Meaning of Democracy. In: Robert A. Pastor (ed.) *Democracy in the Americas: Stopping the Pendulum.* New York – London: Holmes & Meier. 11–28.
Huntington, Samuel P. (1991) *The Third Wave: Democratization in Late Twentieth Century*. Norman: Oklahoma University Press
Huszár, Tibor (1997) Elite Research in Hungary, 1985–1994. In: Heinrich Best and Ulrike Becker (eds.) *Elites in Transition: Elite Research in Central and Eastern Europe*. Opladen: Leske + Budrich. 41–59.
Januauskienč, Diana (2002) *Political Elites and Democratization in Post-Communist Lithuania*. Ph.D. thesis, Graduate School for Social Research, Institute for Philosophy and Sociology, Polish Academy of Science, Warsaw
Kabakcsieva, Petya & Duhomir Minev (1996) *Prechobim: eliti i strategii.* (The Transition: Elites and Strategies) Sofia: Sofia University St. Kliment Ohridki Press
Kabakcsieva, Petya (2001) *Grazddanskoto obchestvo srechu druzhavata. Bulgarskata situacia.* (Civil Society Against the State: The Bulgarian Case) Sofia: Lyk
Kaminski, Antoni Z. & Joanna Kurczewska (1994) Main Actors of Transformation: The Nomadic Elites. In: Eric Allardt & Wlodzimierz Wesolowski (eds.) *The General Outlines of Transformation.* Warsaw: IfiS PAN Publishing
Kaminski, Antoni Z. & Joanna Kurczewska (1995) Strategies of Post-Communist Transformations: Elites as Institution-Builders. In: Bruno Grancelli (ed.) *Social Change and Modernization: Lessons from Eastern Europe*. Berlin: Walter de Gruyter. 131–152.
Karasimeonov, Georgi (1995) Differentiation Postponed: Party Pluralism in Bulgaria. In: Gordon Wightman (ed.) *Party Formation in Eastern Europe.* Aldershot: Edward Elgar, 154–178.
Kelder, Jaan & Indrek Mustimets, eds. (1993) *Keda mi valisime.* (Whom Did We Elect) Tartu: Liivimaa Lombard
Kennedy, Michael D. (1991) *Professionals, Power and Solidarity in Poland: A Critical Sociology of Soviet-type Society.* Cambridge: Cambridge University Press
Kirch, Marika, Aksel Kirch, Rein Ruutso, Tarmo Tuisk & Mait Talts (1998) The Elites of Estonia and Other Baltic States on Their Way to the European Union. In: Antje Herrberg (ed.) *Which Identity for Which Europe*. Aalborg: Aalborg University Press. 19–36.
Konrád, George [György] & Iván Szelényi (1979) *The Intellectuals on the Road to Class Power*. New York: Harcourt, Brace, Jovanovich
Konrád, György & Iván Szelényi (1991) Intellectuals and Domination in Post-Communist Societies. In: Pierre Bourdieu & James S. Coleman (eds.) *Social Theory in Changing Society.* Boulder: Westview. 337–361.
Kostova, Dobrinka (2000) Bulgaria: Economic Elite Change During the 1990s. In: John Higley & Lengyel György (eds.) *Elites After State Socialism.* Lanham: Rowman & Littlefield. 199–207.
Körösényi András (1996) Nómenklatúra és vallás. *Századvég*, Summer. 67–93.
Körösényi András (1999) *Politics and Government in Hungary*. Budapest-New York: Central European University Press
Kristol, Irving (1978) *Two Cheers for Capitalism.* New York: Basic Books
Kristol, Irving (1983) *Reflections of a Neoconservative.* New York: Basic Books
Krupavicious, Algus (1996) Models of Post-Communist Political Elites in Central Europe and the Baltics: Comparative Analysis. *Budapest Papers on Democratic Transition*, 158.

Krzeminski, Ireneusz (1995) Styles of Political Thinking in Polish Intellectual Elites. *Polish Sociological Review*, No. 2. 125–37.
Kusá, Zuzana (1993) Prvá republika v autobiografickych rozprávaniach potomkov slovenskej predprevratovej inteligencie (The First Republic in the Autobiographical Narratives of the Descendants of Slovak Revivalist Intelligentsia) *Sociologicky casopis*, Vol. 29. No. 1. Prague: Ceské akademie vied. 43–57.
Kusá, Zuzana (1997) Elite Research in the Slovak Republic. In: Heinrich Best & Ulrike Becker (eds.) *Elites in Transition: Elite Research in Central and Eastern Europe.* Opladen: Leske + Budrich. 77–89.
Lengyel György (1989) *Vállalkozók, bankárok, kereskedők.* (Entrepreneurs, Bankers and Businesspeople) Budapest: Magvető
Lengyel György (1998) The Hungarian Economic Elite in the First Half of the 1990s. In: John Higley, Jan Pakulski & Wlodzimierz Wesolowski (eds.) *Postcommunist Elites and Democracy in Eastern Europe*. Basingstoke: Macmillan. 203–212.
Lengyel György & Attila Bartha (2000) Bankers and Managers After State Socialism. In: John Higley & Lengyel György (eds.) *Elites After State Socialism.* Lanham: Rowman & Littlefield. 163–177.
Linz, Juan J. & Alfred Stepan (1996) *Problems of Democratic Transition and Consolidation.* Baltimore: The Johns Hopkins University Press
Lipset, Seymour M. (1991) Comments. In: Pierre Bourdieu & James S. Coleman (eds.) *Social Theory in a Changing Society*. Boulder: Lynne Rienner Publishers
Mach, Bogdan & Wlodzimierz Wesolowski (2000) Poland: The Political Elite's Transformational Correctness. In: John Higley & Lengyel György (eds.) *Elites After State Socialism*. Lanham: Rowman & Littlefield. 87–102.
Machajski, Jan Waclaw (1905) *Le Socialisme des Intellectuels.* Paris: Seuil
Machonin, Pavel & Milan Tucek (2000) Czech Republic: New Elites and Social Change. In: John Higley & Lengyel György (eds.) *Elites After State Socialism*. Lanham: Rowman & Littlefield. 25–45.
Maliková, Ludmilla & J. Chapman (1995) Rekrutácia miestnych politickych elit na Slovensku (Recruitment of Local Political Elites in Slovakia) In: *Locálna moc v transformacnom procese.* Bratislava: Nova. 17.
Mann, Michael (1986) Societies as Organized Power Networks. In: Michael Mann: *The Sources of Social Power.* Vol. 1. Cambridge: Cambridge University Press. 1–33.
Masiulis, Kestutis (1997) *Lietovos elitas: Ekonomines vertybes, politines orientacijos, prognozes*. (Lithuanian Elite: Economic Preferences, Political Orientations, Prognosis) Vilnius: Pradai
Matéjú, Petr & Nelson Lim (1995) Who Has Gotten Ahead after the Fall of Communism? The Case of the Czech Republic. *Czech Sociological Review*, Vol. 3. No. 2. 117–136.
Matéjú, Petr (1997) Elite Research in the Czech Republic: A Report on Major Research Projects. In: Heinrich Best & Ulrike Becker (eds.) *Elites in Transition: Elite Research in Central and Eastern Europe*. Opladen: Leske + Budrich. 61–76.
Matonyte, Irmina (2001a) *Posovietinio elito labirintai*. (Labyrinths of the Post-Soviet Elite) Vilnius: Knygiai
Matonyte, Irmina (2001b) Value Evaluation of the Lithuanian Leaders of the Post-Soviet Economy, 1999–2000. *Filosofija – Sociologija* Vol. 8. No. 2.
Michels, Robert (1962) [1915], *Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy*. New York: Free Press
Mills, Charles W. (1956) *The Power Elite*. New York: Oxford University Press

Mirghesiu, Florin (1998) *Elitele Politice și Modernitatea Românească*. (Political Elites and the Romanian Modernity) Bucharest: Nemira
Morawski, Witold (1994) Polscy kierownicy. Miedzy nomenklatura a menedzeryzmem (Polish Managers: Between Nomenclature and Managerism) In: W. Morawski (ed.) *Zmierzch socjalizmu panstwowego.* (The Decline of State Socialism) Warsaw: Wydawnictwo Naukowe PWN. 196–213.
Mosca, Gaetano (1939) *The Ruling Class*. New York: McGraw-Hill
Mungiu-Pippidi, Alina (1999) Romanian Political Intellectuals before and after the revolution. In: Bozóki A. (ed.) *Intellectuals and Politics in Central Europe*. Budapest-New York: Central European University Press. 73–99.
Nyírő András et al. (1989) *Segédkönyv a Politikai Bizottság tanulmányozásához*. (A Guide for the Study of the Politbureau) Budapest: Aula
Nyírő András (1992) The Leading Bodies of the Party in the Mirror of their Resolutions. *Journal of Communist Studies*, Vol. 8. No. 3. September. 62–75.
O'Donnell Guillermo & Philippe C. Schmitter (1986) *Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusion about Uncertain Democracies*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press
Offe, Claus (1997) *Varieties of Transition.* Cambridge: M. I. T. Press
Pakulski, Jan & Malcolm Waters (1995) The Reshaping and Dissolution of Social Class in Advanced Society. *Theory and Society*, Vol. 25. No. 5. October. 667–691.
Pakulski, Jan & Malcolm Waters (1996) *The Death of Class.* Los Angeles: Sage
Palecki, Krzysztof ed. (1992) *Elity polityczne w Polsce.* (Political Elites in Poland) Warsaw: Wydawnictwo Adam Marszalek
Panków, Irena (1994) Responsibility of New Elites: From the Solidarity Movement to Parliament Building. In: Ágh Attila (ed.) *The Emergence of East Central European Parliaments: The First Steps.* Budapest: HCDS. 211–222.
Panków, Irena (1998) A Self-Portrait of the Polish Political Elite. In: John Higley, Jan Pakulski & Wlodzimierz Wesolowski (eds.): *Postcommunist Elites and Democracy in Eastern Europe*. Basingstoke: Macmillan. 188–202.
Pareto, Vilfredo (1935) *The Mind and Society: A Treatise in General Sociology*. New York: Dover
Pareto, Vilfredo (1968) *The Rise and Fall of the Elites: An Application of Theoretical Sociology*. Totowa, N. J.: Bedminster Press
Pasti, Vladimir (1995) *România în tranziție: căderea în viitor*. [Romania in Transition] Bucharest: Nemira.
Philips, Kevin (1975) *Mediacracy.* Garden City: Doubleday
Plesșu, Andrei (1996) *Chipuri și măști ale tranziției*. (Faces and Masks of Transition) Bucharest: Humanitas
Plichtová, Jana & Elena Brozmanová (1994) Demokracja na Slovensku z pohl'adu starostov (Democracy in Slovakia from the View of Mayors) *Sociológia*, Vol. 26. No. 6.
Poggi, Gianfranco (2001) *Forms of Power.* Cambridge: Polity Press
Przeworski, Adam (1991) *Democracy and the Market.* Cambridge: Cambridge University Press
Przeworski, Adam (1992) The Games of Transition. In: Scott Mainwaring, Guillermo O'Donnell & J. Samuel Valenzuela eds. *Issues in Democratic Consolidation.* Notre Dame: University of Notre Dame Press. 105–152.
Putnam, Robert D. (1976) *The Comparative Study of Political Elites.* Englewood Cliffs: Prentice-Hall

Róna-Tas, Ákos (1991) The Selected and the Elected: The Making of the New Parliamentary Elite in Hungary. *East European Politics and Societies*, Vol. 5. No. 3. Fall. 357–393.
Róna-Tas, Ákos (1994) The First Shall Be Last? Entrepreneurship and Communist Cadres in the Transition. *American Journal of Sociology*, Vol. 100. No. 1. 40–69.
Róna-Tas, Ákos & József Böröcz (1995) Small Leap Forward: Emergence of the New Economic Elites. *Theory and Society*, Vol. 24. No. 5. 751–781.
Schmitter, Philippe C. (1995) Transitology: The Science or the Art of Democratization? In: Joseph S. Tulchin (ed.) *The Consolidation of Democracy in Latin America.* Boulder: Lynne Rienner. 11–41.
Schumpeter, Joseph A. (1942) *Capitalism, Socialism, and Democracy*. New York: Harper & Bros.
Shlapentokh, Vladimir, Christopher Vanderpool & Boris Doktorov, eds. (1999) *The New Elite in Post-Communist Eastern Europe*. College Station: Texas A & M University Press
Skocpol, Theda (1979) *States and Social Revolutions*. Cambridge: Cambridge University Press
Staniszkis, Jadwiga (1991) *The Dynamics of the Breakthrough in Eastern Europe: The Polish Experience*. Berkeley: University of California Press
Stark, David (1996) Recombinant Property in East European Capitalism. *American Journal of Sociology*, Vol. 101. No. 4. 993–1027.
Steen, Anton (1994) *Recirculation and Expulsion: The New Elites in the Baltic States.* Oslo: University of Oslo Press
Steen, Anton (1996) Consolidation and Competence: Research on the Politics of Recruiting Political Elites in the Baltic States. *Journal of Baltic Studies*, Vol. 27. No. 2. 28–45.
Steen, Anton (1997) *Between Past and Future: Elites, Democracy and the State in Post-Communist Countries: A Comparison of Estonia, Latvia and Lithuania.* Aldershot: Ashgate
Steen, Anton (1997) The New Elites in the Baltic States: Recirculation and Change. *Scandinavian Political Studies*, Vol. 20. 91–112.
Steen, Anton (1997c) The Baltic States after the Change of the Regime. In: Heinrich Best & Ulrike Becker (eds.) *Elites in Transition: Elite Research in Central and Eastern Europe.* Opladen: Leske + Budrich. 149–70.
Ștefan, Laurențiu (2001) Political Elite Recruitment and Party Development in Post-Communist Romania. Paper prepared for ECPR First General Conference, Canterbury, U.K. September 6–8. 2001.
Szalai Erzsébet (1990) *Gazdaság és hatalom*. Budapest: Aula
Szalai Erzsébet (1994) The Power Structure in Hungary After the Political Transition. In: Christopher G. A. Bryant & Edmund Mokrzycki (eds.) *The New Great Transformation? Change and Continuity in East Central Europe.* London: Routledge
Szalai Erzsébet (1995) The Metamorphosis of the Elites. In: Király Béla & Bozóki András (eds.): *Lawful Revolution in Hungary, 1989–94*. Boulder: Social Science Monographs. 159–174.
Szalai Erzsébet (2000) *Szerepróba.* Budapest: Századvég
Szczerbiak, Aleks (1998) *Bureaucrats and Professionals: The Party-Machine in Post-Communist Poland.*
Szelényi Iván & Bill Martin (1988) Three Waves of New Class Theories. *Theory and Society*, Vol. 17. No. 5. 645–667.
Szelényi Iván (1988) *Socialist Entrepreneurs: Embourgeoisement in Rural Hungary.* Madison: University of Wisconsin Press

Szelényi Iván & Szonja Szelényi (1995) Circulation or Reproduction of Elites During the Postcommunist Transformation of Eastern Europe. *Theory and Society*, Vol. 24. No. 5. October. 615–638.

Szelényi Iván, Don Treiman & Edmund Wnuk-Lipinski eds. (1995) *Elity w Polsce, w Rosji in na Wegrzech: Wymiana czy reprodukcja?* (Elites in Poland, Russia, and Hungary: Change or Reproduction?) Warsaw: Instytut Studiów Politycznych PAN

Szelényi, Szonja, Szelényi Iván & Kovách Imre (1995) The Making of the Hungarian Postcommunist Elite: Circulation in Politics, Reproduction in the Economy. *Theory and Society,* Vol. 24. No. 5. October. 697–722.

Szomolányi, Sona (1994) Formovanie politickych elit (The Formation of Political Elites) In: *Slovensko v 90. Rokoch – kroky európskemu spolocenstvu.* Bratislava: Institute for Sociology

Szomolányi, Sona (1994) Old Elites in the New Slovak State and Their Current Transformation. In: S. Szomolányi & G. Meseznikov (eds.) *The Slovak Path of Transition – to Democracy?* Bratislava: Slovak Political Science Association. 63–82.

Tănase, Stelian (1996) *Revoluția ca eșec: Elite și socieate*. (Revolution as Failure: Elites and Society) Bucharest: Nemira

Tarkmeel, Anneli (2000) The Elite Issue and Democratic Development: The Case of the Baltic States. In: Hans-Peter Svege & Riku Kinnunen (eds.) *Transformation of Economic and Political Systems in the Baltic Sea Region*. Tartu: Nordic Council of Ministers and EuroFaculty. 253–269.

Taras, Raymond C. ed. (1992) *Handbook of Political Science on the USSR and Eastern Europe.* Westport: Greenwood Press

Tibil, Gheorghe (1995) Conflictul elitelor și instabilitatea politică în evoluția modernă și contemporană a României (The Conflict of Elites and Political Instabilty in the Modern and Contemporary Evolution of Romania) *Polis* No. 3. 85–112.

Tikidjiev, N., S. Koleva, Z. Zlatkov, M. Kelian & D. Kostova (1998) *Social Stratification and Inequalities.* Sofia: Sofia University

Tismăneanu, Vladimir (1998) *Fantasies of Salvation: Democracy, Nationalism and Myth in Post-Communist Europe.* Princeton: Princeton University Press

Toneva, Zdravka (1997) Research on Economic and Political Elites in Bulgaria in the period 1990–1995. In: Heinrich Best & Ulrike Becker (eds.) *Elites in Transition: Elite Research in Central and Eastern Europe.* Opladen: Leske + Budrich. 91–106.

Toomal, Jaan (1999) *Valitud ja valitsenud: Eesti parlamentaarsete ja muude esinduskogude ningvalitsuse isikkooseis aastail 1917–1999.* (The Elected and the Rulers: The Personal Composition of Estonian Parliaments and Other Assemblies Between 1917 and 1999) Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu

Tőkés Rudolf L. (1990) Hungary's New Political Elites: Adaptation and Change, 1989–90. *Problems of Communism*, Vol. 39. November-December. 44–65.

Tőkés Rudolf L.(1996) *Hungary's Negotiated Revolution*. Cambridge: Cambridge University Press

Tőkés Rudolf L. (2000) Hungary: Elites and the Use and Abuse of Democratic Institutions. In: John Higley & György Lengyel (eds.) *Elites After State Socialism*. Lanham: Rowman & Littlefield. 71–85.

Trotsky, Leon (1964) *The Basic Writings of Trotsky.* Edited by Irwing Howe. London: Secker and Warburg

Tucker, Aviezer (1999) The Politics of Conviction: The Rise and Fall of Czech Intellectual-Politicians. In: Bozóki A. (ed.) *Intellectuals and Politics in Central Europe.* Budapest – New York: CEU Press. 185–205.
Wasilewski, Jacek (1989) Elityzm *Redivivus*? (Elitism Revived?) *Studia Socjologiczne*, No. 3. 79–107.
Wasilewski, Jacek (1990) The Patterns of Bureaucratic Elite Recruitment in Poland in the Seventies and Eighties. *Soviet Studies*, Vol. 42. 743–757.
Wasilewski, Jacek (1993) Towards New Political Elites in Poland? In: Jacques Coenen-Huther & Brunon Synak (eds.): *Post-Communist Poland: From Totalitarianism to Democracy*. Commack, NY: Nova Science Publishers. 29–50.
Wasilewski, Jacek (1994) *Konsolidacja elit politycznych w Polsce*, *1991–93.* (Consolidation of Political Elites in Poland, 1991–93) Warsaw: Instytut Studiow Politecznych PAN
Wasilewski, Jacek (1995) The Forming of a New Elite: How Much Nomenklatura is Left? *Polish Sociological Review*, No. 2. 113–123.
Wasilewski, Jacek & Edmund Wnuk-Lipinski (1995) Poland: Winding Road from the Communist to the Post-Solidarity Elite. *Theory and Society*, Vol. 24. No. 5. October. 669–696.
Wasilewski, Jacek (1997) Elite Research in Poland, 1989–1995. In: Heinrich Best & Ulrike Becker (eds.) *Elites in Transition: Elite Research in Central and Eastern Europe.* Opladen: Leske + Budrich. 13–39.
Wasilewski, Jacek (1998a) Hungary, Poland, and Russia: The Fate of Nomenklatura Elites. In: Mattei Dogan & John Higley (eds.) *Elites, Crises and the Origins of Regimes*. Lanham: Rowman & Littlefield. 147–167.
Wasilewski, Jacek (1998b) Elite Circulation and Consolidation of Democracy in Poland. In: John Higley, Jan Pakulski & Wlodzimierz Wesolowski (eds.) *Post-Communist Elites and Democracy in Eastern Europe*. Basingstoke: Macmillan. 163–187.
Wasilewski, Jacek (2001) Three Elites of the Central-East European Democratization. In: Radoslaw Markowski & Edmund Wnuk-Lipinski (eds.) *Transformative Paths in Central and Eastern Europe*. Warsaw: Friedrich Ebert Stiftung. 133–142.
Weber, Max (1960) [1915–21] *Economy and Society.* Berkeley: University of California Press
Wesolowski, Wlodzimierz (1992) The Role of Political Elites in Transition from Communism to Democracy: The Case of Poland. *Sisyphus*, Vol. 8. No. 2. 77–100.
Wesolowski, Wlodzimierz & Irena Panków (eds.) (1995) *Swiat elity politycznej* (The World of the Political Elite) Warsaw: IFPS PAN
Wesolowski, Wlodzimierz & Barbara Post (eds.) (1998) *Polityka i Sejm. Formowanie sie elity politycznej* (Politics and the Parliament: The Formation of the Political Elite) Warsaw: Wydawnictwo Sejmowe
Wesolowski, Wlodzimierz (2001) Change and Continuity: Four Polish Parliaments, 1989–2001. *Central European Political Science Review*, Vol. 2. No. 4. Summer. 25–50.
Wiatr, Jerzy (1987) Political Leadership in Poland in Light of Sociological Research. *Polish Sociological Bulletin*, No. 2. 69–81.
Wnuk-Lipinski, Edmund ed. (1995) *After Communism: A Multidisciplinary Approach to Radical Social Change*. Warsaw: Institute for Political Studies, PAN
Wright, Erik O. (1996) The Continuing Relevance of Class Analysis. Comments. *Theory and Society*, Vol. 25. No. 5. October. 693–716.
Zubek, Voytek (1991) The Polish Communist Elite and the Petty Entrepreneurs. *East European Quarterly*, Vol. 25. No. 3. 339–362.

Kovács Éva

Etnicitás vagy etnopolitika?

Bizonytalanságok az etnikai identitás értelmezése körül

Az identitás és az etnicitás fogalmainak problematikussá válását taglaló tanulmányomban azt állítottam, hogy:

„1. A térségben a korábbi nemzeti, etnikai identitások meggyengültek, és a globalizáció hatására gyakran meg is rendültek, illetve új etnikai azonosságok formálódnak.

2. Ennek tradicionális, modern és posztmodern módjait egyszerre tapasztaljuk a régióban.

3. Akár diskurzusként, akár szimbolikus reprezentációs rendszerekként tekintünk arra a térre, ahol az etnikai identitások jelentésre tesznek szert, úgy láttam, hogy ezek az új identitások még a peremeken várakoznak. Mivel az etnicitás-reprezentációk mindig hatalmi kapcsolatok keretei között találhatók, a legfőbb kérdés, hogy kié a hatalom a kizárásra és a befogadásra. A térségben az identitáspolitikákat egyelőre az esszencialista politikai vállalkozók uralják."[1]

Ehhez mérten – elsősorban önmagam számára – bizonyos feladatokat is megfogalmaztam. Egyik ilyen feladatul az *etnikai közösség* koncepcióinak felülvizsgálatát tűztem ki. Ezen elsősorban az etnicitás és a közösségiség szétválasztását, a fogalmak autonómiájának visszaadását értettem.[2] Feltételeztem ugyanis, hogy így lehetővé válna az etnicitás, mint társadalmi kapcsolat újraértelmezése, azaz hogy az etnicitást ne adottságként, hanem – visszatérve a weberi definícióhoz – társadalmi kapcsolatként értelmezzük. Az etnikai kapcsolatot tehát olyan *esélynek* lássuk, mely lehetővé teszi, hogy az adott társadalmi szereplők az etnicitás kritériumai alapján fognak cselekedni. A weberi meghatározás ugyanis világosan mutatja azt a lehetőséget, amikor e kapcsolat *mégsem* jön létre, azaz a szereplők mégsem az etnicitás alapján vesznek részt az adott társadalmi cselekvésben.

Érdemes újragondolni a közösség fogalmát is, és nagyobb figyelmet szentelni a benne rejlő dinamikának és eseményszerűségnek. Láttuk, hogyan konstruál etnikai szervezeteket, és ezek mögött hogyan láttat etnikai közösségeket pl. a magyar kisebbségi törvény, vagy azt, hogy a jugoszláv háborúban hogyan szerveződnek szorosra korábban laza etnikai közösségek.

Újra kell gondolnunk az etnicitás és a *határok* barthi fogalmát[3] is. Ha posztmodern (azaz többszólamú, diaszpóra-, hibrid stb.) identitásokról beszélünk és

1 Kovács É.: Identitás és etnicitás Kelet-Közép-Európában. In: Fedinec Cs. (szerk.): *Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában*. TLA, Budapest, 2002. 19.

2 Vö.: Brubaker, R.: Csoportok nélküli etnicitás. In: *Beszélő*, III. folyam 6. évfolyam, 7–8. sz., 2001. júl.–aug.

3 Barth, F.: *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organisation of Cultural Difference*. London: Allen&Unwin, 1969. és ugyanő: Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. In: *Regio* 1996, 1. sz. 3–25.

megengedjük, hogy miként minden egyes egyénnek, úgy a hibrid identitásúaknak is van etnicitása, akkor miként működik az etnicitás határkijelölőként? Ilyen esetekben az etnikai határok (és ezzel a konfliktusok) helyett nem inkább az etnikumok közötti *relációkra* (azaz cselekvésekre és eseményekre) kellene nagyobb figyelmet fordítanunk?

Egy másik feladatként az *identitás* újraértelmezéséről írtam. Identitásunkat nem „felfedezzük", hanem konstruáljuk, versengő kulturális diskurzusokban jelenítjük meg. A hangsúly a konszenzusról és a harmóniáról a lét befejezetlenségére, töredékességére és ellentmondásosságára került át. A diskurzusok felől nézve tehát az önkifejezés és az autonómia helyét az elismerés és a legitimáció töltik be. Így aztán a ránk aggatott identitásokkal szembeni *ellenállás* adja mai identitáspolitikáink egyik mozgatórugóját.[4] Az „ellenálló identitások" többesélyesek: nemcsak elszigetelődéshez, zárt etnicitáshoz vezethetnek, hanem magukban hordják egy új civil társadalom létrejöttének reményét is.

Lokális etnoszok – etnikai tájak

Természetesen nem dicsekedhetek azzal, hogy e feladatokat megoldottam volna az eltelt egy évben. Ebben az időben ugyanis ismét a terepmunkába feledkeztem bele, így aztán nem is tehetek mást, mint hogy két, részben hasonló, részben különböző településen szerzett tapasztalataim segítségével rugaszkodjak újra neki az etnicitás és az etnopolitika elméletibb kérdéseinek, melyek fenti állításaimat ugyan valószínűleg megerősítik és a kitűzött feladatokat sem kérdőjelezik meg, azonban még inkább elbizonytalanítják az identitásról alkotott fogalmainkat. Egyik településünk az osztrák–magyar határ mentén fekvő Jánossomorja, a másik a dél-dunántúli Villány. Két községünk (utóbbi 2000-ben város lett) abban hasonlít egymásra, hogy

a) mindkettőnek *jól megy*;
b) mindkettő *lokális etnosznak,*[5] *szomszédságnak,*[6] azaz helyi közösségnek tekinthető abban az értelemben, hogy – szemben például Adbával vagy Nagykovácsival stb. – lakói többnyire helyben élnek és dol-

4 Lásd Calhoun, C.: Társadalomelmélet és identitáspolitikák. In: Zentai V. (szerk.): *Politikai antropológia*. Osiris-Láthatatlan Kollégium, 1997. 99-113.

5 Lokalitáson nem a térbeliséget, hanem a kultúra lokalitását értem. Vö.: Bhabha, H. K.: *Nation and Narration*. Routledge: London, 1990. 292.; Appadurai, A.: A lokalitás teremtése. In: *Regio* 2001, 3. sz. 3-31. A kultúra kifejezést 'alakuló kultúraként' használom. Vö.: Greverus, I. M.: A kultúra: teremtés – fogság – kollázs. In: *Regio* 2000, 1. sz. 5-42. A *lokális etnosz* kifejezést a történészek rendszerint azokra a XX. század előtti közösségekre használják, melyek saját, a környező tájaktól eltérő tájnyelvet használtak. Jómagam, mivel az etnicitás barthi fogalmából indulok ki – azzal a módosítással, hogy elvetem az 'eredeti etnosz' koncepcióját és a hibriditást tekintem kiindulópontnak –, ezért az etnosz elképzeléséhez nem teszem feltételül a saját dialektus/nyelv meglétét, a lokalitást pedig egyrészt valódi szomszédságként, másrészt etnikai tájként fogom fel.

6 Az *ethnoscape* (etnikai táj), a lokalitás és a szomszédság fogalmait lásd Appadurai, A.: A lokalitás teremtése. In: *Regio* 2001, 3. sz. 3–32.

goznak, a település gyarapodásának egyaránt részesei és haszonélvezői, a település ügyei iránt érzékenyek;

c) mindkettő helyi diskurzusában jelentős szereppel bír a *sváb lakosság*, illetve annak emléke.

E tanulmányom keretei között – noha szeretnék – mégsem tudok belemerülni az általunk végzett *community study*-k részleteibe,[7] csupán a *lokális etnicitás és a nemzeti identitás* szálainak kibogozására vállalkozom. Mindkét települést azért kezdtük kutatni, mert korábban más okokból már többször is ott járva az a benyomásunk támadt, hogy szokatlanul jól megy nekik. Jánossomorján a sok német és osztrák nagyüzemet látva az osztrák–magyar határ közelségére gyanakodtunk, Villányon a kicsinosított borospincék és a falusi turizmus fellendülését észlelve a borászat és a szolgáltatások modernizálását képzeltük el lehetséges magyarázatként. A települések fontosabb szereplőit felkeresve aztán a „miért megy jól?" kérdésre – többek között – a lokális etnicitással, illetve a nemzeti identitással és kultúrával kapcsolatos válaszokat kaptunk, de igencsak eltérőeket.

Jánossomorja

A jánossomorjaiak egyik magyarázata az volt, hogy azért virágzik községük, mert ott maradt a kitelepített svábok anyagi kultúrája és mentalitása: az ő egykori dolgosságuk, szorgalmuk, takarékosságuk és józan vállalkozási hajlandóságuk az alapja a mai fellendülésnek. E válasz több szempontból is meglepett bennünket. Jánossomorjáról, mely akkor még 3 településből, Szentjánosból, Szentpéterből és Pusztasomorjából állt, az 1945 előtt valóban jelentős svábságot néhány család kivételével kitelepítették: Mosonszentjánosról a német lakosság több mint háromnegyedét, Mosonszentpéterről a kétharmadát.[8] A 7000 lakossal bíró településen az ottani helytörténész szerint 19 sváb család maradt. Ráadásul a svábok házaiba a szlovák–magyar „lakosságcsere" következtében szencieket telepítettek, egy másik hullámban pedig mezőkövesdi parasztok és észak-magyarországi munkáscsaládok érkeztek. 1957-ig szüntelen volt a vándorlás a falvakban, és a közigazgatási szerkezet is megváltozott: 1950-ben egyesítették Szentjánost Szentpéterrel, majd 1970-ben hozzájuk csatolták Pusztasomorját. A frissen érkezettek közül a módosabb, „dolgosabb" szencieket és mezőkövesdieket befogadta a falu, azonban a többi újonnan beköltözőt mintha kivetették volna a svábok elhagyott házai: ők lebontották ezeket az épületeket, és új telepeket hoztak létre maguknak. Így keletkezett a helyi

7 Lásd Baumgartner, G. – Kovács É. – Vári A.: *Távoli szomszédok. Andau és Jánossomorja 1990–2002.* Regio könyvek. Budapest, 2002.

8 Lásd Thullner, I. – Husz, J.: *A mosonmegyei németek kitelepítése 1945-46. Az előzetés*. Mosonmagyaróvári Német Kisebbségi Önkormányzat, Győr, 1997. 119., 124.

nyelvben „Újmosonszentjános" és „Újmosonszentpéter".[9] A házak elbontása és újraépítése mindenképpen elgondolkodtató: többnyire jó állapotú tégla-, illetve vályogházakról volt szó, melyek a települések szívében helyezkedtek el. Lehetséges, hogy a helyi elitek nem engedték „ennyire" betelepülni az újonnan érkezőket, de az is, hogy maguk a házak jelenítettek meg egy olyan anyagi kultúrát – jelesül a svábokét –, amelyik később, mások számára idegennek, lakhatatlannak bizonyult.

A svábok emlékét a falu mindenesetre évtizedekre eltemette, s határfalu mivoltából következően igazán csak a vasfüggöny lebontása után élénkülhettek föl a kapcsolatok a kitelepítettek és az itt maradottak között. Nemzetiségi intézmények nem működtek a szocializmus alatt, leszámítva a hagyományőrző fúvószenekart. A nyolcvanas évek végétől évente szervezetten, két turistabusszal hazalátogatnak a kitelepítettek, – számukra az egyesült Jánossomorja még mindig csak *Sankt Johann* és *Sankt Peter* –, emléktáblát állítottak és részt vettek a templomok felújítási munkálataiban. A szentpéteri iskolát a rendszerváltás után kéttannyelvű iskolává alakították át, azonban azt is hozzá kell tennem, hogy a beiskolázási adatok szerint a szentjánosi iskola jóval magasabb színvonalú oktatást nyújt.

Az 1995-ös kisebbségi önkormányzati választások után, melyen a választójogú lakosságnak mindössze 10,2%-a vett részt, Jánossomorján megalakult a német önkormányzat, s noha a fúvószenekar működtetésén és a kitelepítettek találkozójának társszervezésén kívül lényegében semmilyen más tevékenységet nem folytat, sikerült székházhoz jutnia az egykori mozi épületének megszerzésével. A székház azonban a zenekari próbákon kívül szinte mindig zárva van. A helyi önkormányzatnak már 1990 óta van sváb kisebbségi tagja, 1998-tól pedig két olyan képviselője is, akik a német kisebbségi önkormányzat vezetői. Az önkormányzat amúgy is hangsúlyt fektet az etnikai, illetve nemzeti sokszínűség megjelenítésére (sőt, olykor konstruálására is): a svábokon kívül – bár jóval kisebb mértékben, de – őrzik (vagy létrehozták?) a pusztasomorjai besenyő emlékezetet is.

Villány

Villányból a helyi svábságnak csak jóval kisebb részét telepítették ki a második világháború után, helyükre itt is felvidéki „telepesek" érkeztek.[10] A svábok közül, noha többen maradtak, sokan kulákként mégsem kerülhették el sorsukat: házaiktól, vagyonuktól megfosztották és a falu környéki majorsági épületekbe internálták, illetve „összetelepítették" őket. Mindazonáltal előbb-utóbb

9 Vö.: Kulcsár I.: *Jánossomorja, Várbalog községek története*. Jánossomorja, é. n. 104.

10 Vö.: Dr. Kovács A.: *Villány község élete a múltban és a jelenben*. Pécs, 1970.; Dr. Lajczkó, L. (szerk.): *A villányi régió története*. Pécs, 1994.

visszaszivároghattak a faluba, új házat építhettek vagy visszavásárolták a régit és a hetvenes évekre sokan közülük ismét tisztes jómódban éltek.

S míg a kenderfonás második világháború előtti tradícióját elsöpörte a szocialista átalakulás, a kis szőlőcskékben tovább folytatódhatott a borászat. Mind a helyi termelőszövetkezet, mind az állami gazdaság (egy időben a szép Borkombinát névre hallgatott) felvásárlói piacot teremtett a helyi boroknak és ezzel pluszjövedelemhez juttatta a bortermelőket.

A szocialista nemzetiségpolitika következtében a német kisebbség a hetvenes években oktatási intézményekhez jutott: nemzetiségi óvodája és iskolája nyílt Villányban.[11] A német-tagozatos továbbtanulásra azonban csak egy pécsi gimnáziumban és a pécsi Tanárképző Főiskolán nyílt lehetőség, így a németül tudó értelmiség többsége elvándorolt a településről.

A kitelepítések emlékének helyét – legalábbis érzésem szerint – Villányban az internálások emléke tölti be. Az 1946-os német kitelepítéseknek nincsen élénk emlékezete a településen; a néhány évvel ezelőtt szervezett találkozóra is mindössze öten jöttek el Németországból. Az egykor kitelepítettekkel Villány kapcsolata jóval gyakorlatiasabb: kezdve a hetvenes évektől fellendülő rokonlátogatásokkal egészen az 1989-es testvérvárosi megállapodásig. A kitelepítetteket 1946-ban befogadó *Eislingen* intézményesítette így a kapcsolatát Villánnyal; azaz nem a kitelepítettek, hanem valójában a befogadók és az itthon maradók között talált formára a szolidaritás. Villány másik testvérvárosi kapcsolata az osztrák *Sankt Stefan*-nal pedig elsősorban a jövő és nem a múlt felé tekint, és „véletlenül" alakult. Az 1990-ben borozni Villányba kiránduló *Sankt Stefan*-i polgármester – vélhetően EU-s projektek financiális hátterével – kezdeményezte a hivatalos kapcsolat felvételét. Míg az eislingeniek a nagy önkormányzatot támogatják címkézett összegekkel, addig az osztrákok (1998-tól *Stainz* is) a kisebbségi önkormányzatnak juttatnak olykor címkézetlen támogatásokat is.

Azt látjuk tehát, hogy a két településnek a svábsághoz kötődő formális kapcsolatai ellentétes irányúak: Jánossomorjára emlékezni járnak vissza a kitelepített családok, Villányból tanulni utaznak ki Ausztriába és Németországba a német tagozatos gyermekek. Az érintkezési cserék kialakult formáit csak a helyi elit bonthatja meg: Jánossomorjáról természetesen kiutazik a német kisebbségi önkormányzat vezetője, esetleg zenekara; s a Bacchus-napokra Villányba is beteszi a lábát a német és az osztrák polgármester és kísérete.

A villányi német kisebbségi önkormányzat határozottan távol tartja magát a települési önkormányzattól, és viszont.[12] Úgy tűnik, hogy jóval kisebb támogatásból is részesül onnan, mint a jánossomorjai. Mivel a városi önkormányzat nem tükrözi Villány mentális etnikai térképét, a kisebbségi önkormányzat megfigyelői jogai is nehezen értelmezhetők, ennek következtében a kisebbségi

11 Vö.: *A villányi közoktatás 225 éve*. Villány, 2002.

12 Forrás: a kisebbségi önkormányzat vezetőjével készített interjú.

önkormányzat lassacskán lényegében kivonult a városi önkormányzat üléseiről. Személyes átfedés sincs a két önkormányzat között.

Mindazonáltal Villányon – mivel jelentős a civil szervezetek, és egyáltalán, a civil társadalom súlya – a svábság megjelenítése sokkal hangsúlyosabb, mint Jánossomorján. Nem csak a kisebbségi önkormányzat tagjai által alapított Német Nemzetiségi Kulturális Egyesület miatt, mert azt a kisebbségi önkormányzati törvény kényszerű helyi korrekciójának is tekinthetjük, hiszen így szabadabban gazdálkodhatnak és egyesületi tagdíjat is szedhetnek. Az egyesület mellett a svábság a vallásgyakorlásban, az oktatásban, a városi művelődési ház programjaiban is dominál. Elég most arra utalnom, hogy Villányban csak fúvós hangszereken lehet tanulni és idegen nyelvként csak a németet. De sváb kultúra szövi át a település többi ünnepét is (Bacchus-napok, Bordalfesztivál, Pünkösdi bortúra, Márton-nap, János-napi borszentelés).[13]

A jánossomorjai fellendülés közvetlen mozgatórugója – akárhogy is vesszük – maga az önkormányzat volt, mely időben ipari parkokat hozott létre és olyan zöld mezőket alakított ki a beruházók és lakosság érdekeit összehangolva, ahol a nyugati tőke letelepedhetett. Villányban ezzel szemben zöld mezős beruházásokról szó sem lehetett, s a szőlőművelés és a borászat is jóval kisebb játékteret engedett volna a nyugati tőke önkormányzati becsábításának: ez a tulajdonforma eleve kevésbé mobil és a befektetett tőke lassabban térül meg benne, mint pl. egy kavicsbányában. A villányi önkormányzat – úgy tűnik – legföljebb támogathatja a magáncégek prosperálását, adjusztálhatja termékeiket és felfűzheti a települést e magáncégekre, illetve ha koordinál, akkor inkább egy civilszervezeten, vagy non-profit intézményen keresztül teszi (így például a Villány-Siklósi Borút Egyesület, a Borrend vagy a Német Nemzetiségi Kulturális Egyesület). E „csendestársi" szerep jelenik meg a Borút Egyesületben, melynek vezetői egytől-egyig polgármesterek.

Hasonlóságok és különbségek

Összefoglalva: Jánossomorján a svábságnak lényegében csak az *emlékezete* van jelen. A kisebbségi önkormányzat, a német iskola és a fúvószenekar ugyan csíráiban hordja egy új német nemzeti identitás kialakulásának lehetőségét, azonban egyelőre inkább a *modern etnobiznisz* jegyeit mutatja. A villányi svábság önszerveződésében ezzel szemben mintha még mindig a *szocialista nemzetiségpolitika szelleme* kísértene; a kisebbségi önkormányzat kínosan ügyel arra, hogy ne jelenjen meg a helyi politika porondján, hanem régi feladatait – oktatás, hagyományőrzés, ünnepek – stb. lássa el és szaporítsa. Villányban nemigen találjuk az emlékezetpolitika jegyeit: ott a *civil társadalom* és az egyesületi élet reprodukálja az etnikai azonosságokat.

13 Vö.: a Borút honlapja http://www.borut.hu

Sajátos különbségekre lehettünk figyelmesek a svábság, az etnicitás elbeszélésében is. Már utaltam rá, hogy Jánossomorja úgy jeleníti meg magát, mint olyan település, melyet „több, egymással egészségesen versengő nép lak", noha a település lényegében teljesen homogén, míg Villányon az etnikai határvonalak jóval megrajzoltabbak: a svábok, a magyarok, a szerbek és a cigányok; illetve a helyiek és az egykori „telepesek" közötti határvonalak máig kitapinthatók.

Mégis Jánossomorja az, ahol a fellendülés elbeszélésének fontos toposza a svábság otthagyott szellemi és anyagi kultúrája. A kitelepített svábok idealizált képével nem áll szemben mindennapi tapasztalat – csak évente egyszer, szervezett keretek között jelennek meg az egykori lakók, akik azóta már többnyire megbocsátottak az őket ért sérelmekért. A sváb közösség, a svábság mint olyan elképzelését lényegében nem árnyalják helyben élő svábok.

Villányon a fellendülés elbeszélésekor és értelmezésekor csak ritkán kerül elő a sváb származás.[14] A történet *hiányát* elsősorban a sváb származás miatt kapott sebekre, traumákra vezethetjük vissza. A kiűzetéseket, internálásokat gyermekként megélt mai középkorúak nem szívesen idézik fel egykori emlékeiket, későbbi karrierjük pedig származástudatuk visszaszorításával, származásuk elhallgatásával járt. Gyermekeik a nyolcvanas évek óta egyfajta *ethnic revival*-en estek át: a mostani 20-30-40 évesek egy része visszavette régi német nevét és saját gyermekeit sváb tudatban neveli. A származási közösség felélesztésén fáradozik az általános iskola néhány pedagógusa is – még a kollektív névelemzéstől sem riadva vissza.

Néhány borászinterjú részletesebb elemzésekor az is feltűnt, hogy még a borászok *sem* élnek sikerük bemutatásakor azzal a történettel vagy érvvel, hogy sváb családból származnak, s ezért mi sem természetesebb, mint hogy ügyesen borászkodnak. Épp ellenkezőleg, Villány vezető sváb származású[15] politikusai és vállalkozói saját sikerüket és a település virágzását a szakértelemmel és egyfajta *self-made-man*-ethosszal magyarázzák, s a szakértelmet egyértelműen az érett Kádár-korszak idejéből származtatják. Ennél gyengébb érvként alkalmazzák a család által felhalmozott tudást („már az őseim is ezzel foglalkoztak"), s sváb származásukat csak azok tolják előtérbe a „sikeres borász" önbemutatáskor, akiknek nincs más „érvük", mert például lakatosként vagy traktorosként házasodtak be egy borász-családba.

A szorgalom, a takarékoskodás, a felhalmozás egyfelől, és az összetartozás és összefogás másfelől, Jánossomorján a sváboknak *tulajdonított* értékek. A svábság tárgyi kultúrája, mindennapi praxisai talán valóban túlélhették a kitelepítéseket és a szocializmus évtizedeit. A versengés, a lokalitás fenntartása és állandó újrateremtése azonban érzésem szerint a sváb kisebbségen is túlmutat.

14 Fenti megállapításainkat a helyi politikai vezetőkkel, vállalkozókkal, gazdálkodókkal és pedagógusokkal készült interjúkra alapozzuk.

15 Csak azokat tekintem sváboknak, akik az interjúban maguk is utaltak származásukra.

A lokális etnoszok együttélési mintáit már a XIX. század elejétől nyomon követhetjük: a mai Jánossomorja egykori települései egészen a II. világháború végéig az *összefogás és az elkülönülés dinamikus elegyét* „termelték ki" maguk között. S még azt sem állíthatjuk, hogy a szocializmus teljesen elsöpörte a korábbi társadalmi praxisokat és településhatárokat, hiszen iskoláiban, templomaiban, helyi elitjében, sőt az egységesnek tervezett termelőszövetkezet tagolásában még az 1970-es egyesülés után is a régi településhatárok maradtak a dominánsak, vagy teremtődtek újra. Ezen pedig nem változtatott a rendszerváltás sem: a lokálisan tagolt érdekeket és a nagyközség érdekeit sikeresen harmonizálja az önkormányzat.

A helyi közösségek önképe valószínűleg torzó maradna, ha nem emelnék vissza az emlékezetükbe a kiűzött svábokat, az egykori fejlődés főszereplőit. Paradox módon – a globalizáció sajátos arculatát is megmutatva – Jánossomorján a nyugati tőke megjelenése, mely munkahelyhez juttatta a település lakóinak túlnyomó többségét, nem a szomszédság, az etnikai táj, a helyi közösség felbomlásához, hanem fenntartásához, megerősítéséhez vezetett. E *kollektív reidentifikációs folyamatban* a közösség a nyugati tőkével megjelenő „idegen" kultúra gyors adaptálásának egyik magyarázatát saját történetében, régi sváb kultúrájának nyomaiban véli felfedezni.[16]

A Jánossomorján a sváboknak tulajdonított értékeket Villányban *nem automatikusan* rendelik az ottani svábsághoz. Mint már említettem, az önkép itt jóval árnyaltabb és generációs szempontból is tagoltabb. A jánossomorjai kitelepítésekből fakadó esetleges szégyenérzet helyett e településen a meghurcoltatásokból származó sebek a hangsúlyosabbak; azaz az egyik helyen a *mások* traumája, míg a másikon a *saját* trauma alakítja a sváb-képet.

A két településen élők mentalitása közötti különbségeket *gazdasági különbségeik* is magyarázzák: Jánossomorja nagyközségé hasonló az ipari nagyvárosok modernizációs trendjeihez (elsősorban azért, mert az ipari szektort érinti), míg Villány kisváros fejlődése egyfelől inkább rurális, azaz a szőlő tulajdonlása, megművelése és a borászat a fő húzóerő, másrészt későmodern. E fejlődési különbségek is okai lehetnek az eltérő etnicitásoknak: Jánossomorján az emlékezet-politika és az etnobiznisz kialakulásának, Villányon pedig a hagyományos és az – eddig még nem említett – hibrid formák együttélésének.

A hagyományos formák közül beszéltem már az útfüggőségből fakadó hagyományos nemzetiségi önszerveződési módokról. Szintén a hagyományos etnicitás tükröződik vissza azonban egy mélyebb rétegben is: a helyiek *mentalitásában*. Míg Jánossomorján a tőkemegtérülés gyors formái az uralkodóak (ez gyak-

16 Persze az az alternatív hipotézis is megkockáztatható volna, hogy épp ellenkezőleg, a lokális etnosz szétzilálása (ki- és betelepítések, állandó mozgás, határzár, határőrség betelepítése a faluba, állandó megfigyeltség, stb.) teremtette meg a nyugati tőkével szembeni ellenállás hiányát: azért ilyen sikeres ez a falu, mert, bár akart, nem tudott ellenállni. E hipotézis elfogadására azonban kutatásunkban semmilyen forrást nem találtunk.

ran azt is jelenti, hogy mindenki már aznap ki is venné a vállalkozásából a hasznot), addig Villányon arra a ma már szokatlan jelenségre lettünk figyelmesek, hogy a helyi agrárvállalkozók nem egyszerűen hosszútávú, de *nemzedékeken átnyúló* beruházásokat eszközölnek. Saját mindennapi gyarapodásukhoz ugyan gyakran már elegendő volna az addig szerzett szőlőbirtok és borfeldolgozó-kapacitás, ők azonban – óriási saját tőkével és hitellel – további területeket szereznek és gigantikus méretű pincéket építenek. Olyan beruházásokba fognak, melynek hasznait jó esetben csak gyermekeik élvezhetik. Ez az attitűd pedig már egybecseng a jánossomorjaiak által őrzött sváb sztereotípiákkal és egészen az újkorig visszavezethető társadalomtörténeti gyökerei ismertek.

Szintén a hagyományos formák közé sorolom a *távolsági etnicitást*[17] is. Az etnikus tudat őrzésének egyik fontos eleme volt már a hetvenes évektől a kölcsönös ismerős- és rokonlátogatás a villányiak és az „eneszkás" kitelepítettek között. E látogatások nemcsak a családi kapcsolattartáson keresztül tágították a lokális etnosz határait, hanem a nyugati ajándékokkal illetve a nyugati bevásárlásokkal fokozták az elkülönültség, a másság élményét is.

E hagyományos formákkal verseng, illetve szövetkezik (ma még eldönthetetlen), egy *újfajta etnicitás*, mely a turizmus megjelenésével kapcsolatos. Az idegen mindig részese az identitás megformálásának. A turista „megkülönböztetett idegen", *filoxenos*, majdnem vendég, akinek el akarunk adni valamit, és aki bennünk, vendéglátókban valami szokatlant, egzotikusat akar látni. Villány – a 11 települést összefogó Villány-Siklósi Borút fő attrakciójaként – komplex turistacsomagot szolgáltat az egész tájról és az egész települést annak lakóival turisztikai látványossággá és vendéglátóvá teszi. E látványosság a boron, a borospincék historizáló átépítésén, a régi tárgyi kultúra *folklorizálásán*, stb. túl maga a lokális etnicitás lesz, s mivel a borászattal elsősorban a svábság foglalkozott és foglalkozik, a sváb etnicitás bemutatása. Ha a haszon helyben tartható (szemben pl. a balatoni vendéglátóiparral, vagy a puszta-turizmussal[18]), úgy a közösségnek nemcsak a lokális identitása erősödhet meg, hanem gyarapodásnak is indul.[19] A – Hobsbawm kifejezésével élve – *mesterséges hagyományteremtés* a turizmus által a lokális etnoszt az *esszencializmus* felé hajthatja és egy új származástudatot hozhat létre, mely akár ki is kezdheti a hagyományos etnikai tudatot. De az is lehet, hogy karöltve *hibrid formákat* hoz létre. E hibridizálódás jelenik meg pl. a Borút által teremtett új térben: 11 település *elképzelt közösségében*, olyan *transzlokális identitásokat* termelve, melyek a korábbi tájak (pl. Villány-Villánykövesd-Palkonya) helyébe vagy mellé – az azonos

17 Vö.: Benedict, Anderson „távolsági nacionalizmus" fogalmával. Anderson, B.: Exodus. In: *Critical Inquiry* 1994, 20. sz. 314–327.

18 Lásd ehhez Kürti L.: A puszta felfedezésétől a puszta eladásáig. In Fejős, Z. – Szíjártó, Zs. (szerk.): *Turizmus és kommunikáció*. Tabula könyvek. Budapest/Pécs, 2000. 112-128.

19 A turizmus kultúrájáról lásd Fejős, Z. (szerk.): *A turizmus mint kulturális rendszer*. Néprajzi Múzeum, Budapest, 1998.; Wood. R. E.: Touristic Ethnicity: a Brief Itinerary. In: *Ethnic and Racial Studies* 1998, 2.sz. 218–241.

dizájnnal, a package-ként kínált turistaprogramokkal, különböző fogyasztási szokások összekapcsolásával (pl. borkóstolás+gyógyfürdő+lovaglás) más közös tájakat alakít ki. Transzlokális kapcsolatformákat hoz létre maga a turizmus is, mely az Interneten és az elektronikus médián keresztül csábítja a vendégeket. E változó hibriditás bizarr példája az egyik magyar *reality show*-ban elhíresült villányi Tiger, aki ma már ezzel a fantázianévvel palackozza borait.[20] A borászat és a turizmus együtt még *virtuális szomszédságok, sőt rokonságok* kialakítására is képes: az itteni Borút a Rajna-menti és a Bourdeaux-vidéki borutak mintájára jött létre, és az új testvérvárosi kapcsolatot is a virtuális rokonság-érzet alakította ki. A hibrid formák egy másik markáns példája a helyi italozási szokások gyors megváltozása: a nagyfröccsből a minőségi borok, a sokból a kevés, az alkoholizmusból a *gourmet* felé.

Etnikai táj és identitás, avagy mit kezdhet a társadalomtudomány a fent vázolt jelenségekkel?

A nyolcvanas-kilencvenes évek posztstrukturalista, posztmodern és posztkolonialista teóriái[21] kísérletet tettek arra, hogy újragondolják a közösség, a közösségiség és az etnicitás fogalmait. Ezt többnyire arra a feltevésre alapozták, hogy a modern kapitalizmus és a liberalizmus olyan exkluzív demokráciákat teremtett, melyekből széles társadalmi rétegek és csoportok egyszerűen kiszorultak, és magának a közösségnek, mint ontológiai létezőnek és helynek a valóságossága is megkérdőjeleződött.[22] A posztstrukturalista kritika a közösség, a közösségiség helyett a lokalitásra helyezte a hangsúlyt. A lokalitás komplex elméletét mindazonáltal mindmáig nem dolgozta ki senki sem.

---

20 A színlelt/hamisított lokalitás azon szálára most végképp nincs módom kitérni, hogy a rossz nyelvek szerint a megyében nem terem annyi szőlő, amennyi „villányi" bor aztán a piacon megjelenik.

21 A 2001-es tanulmányomban hivatkozott irodalmon túl lásd még Bhabha, H. K.: DissemiNation. Time, narrative, and the margins of the modern nation. In: Bhabha, H. K. (ed.): *Nation and Narration*. London, New York, 1990. 301–327.; Giddens, A.: *Modernity and Self-Identity – Self and Society in the Late Modern Age*. Oxford/Cambridge, Polity Press, 1991.; Bauman, Z.: *Modernity and Ambivalence*. Cambridge, Polity Press, 1991.; Hannerz, U.: *Cultural Complexity. Studies in the Social Organisation of Meaning*. New York, 1992.; Beck, U. – Giddens, A. – Lash, S.: *Reflexive Modernisation – Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Oxford/Cambridge, Polity Press, 1994.; Lash, S. – Friedman, J. (ed): *Modernity and Identity*. Oxford/Cambridge, Blackwell, 1992.; Appadurai, A.: *Modernity at Large, Cultural Dimension of Globalisation*. Minneapolis/London, Univ. of Minnesota Press, 1996.; Hall, S. – DuGay, P. (ed.): *Questions of Cultural Identity*. London/Thousand Oaks, New Delhi, 1996.; Castells, M.: *The Power of Identity*. Oxford, Blackwell, 1997. 5-67.; Sakai, N.: Modernity and Its Critique: The Problem of Universalism and Particularism. In: *South Atlantic Quarterly* 87:3, 1988. 475-504.; Featherstone, M. – Lash, S. – Robertson, R.: *Global Modernities.* Sage, London/Thousand Oaks/New Delhi, 1995.; Chambers, I. – Curti, L.: *The Post-Colonial Question*. Routledge, London/New York, 1996.; Cvetkovich, A. – Kellner, D.: *Articulating the Global and the Local*. Westwiew Press, Boulder, Colorado, 1997.; Featherstone, M. – Lash, S.: *Spaces of Culture*. Sage, London/Thousand Oaks/New Delhi, 1999.; Tomlinson, J.: *Globalisation and Culture*. The University of Chicago Press, Chicago, 1999.

22 Az ebből kifejlődő kommunitárius diskurzusra itt részletesen nem térhetek ki, lásd Paul Morris összefoglalását. Heelas, P. – Lash, S. – Morris, P. (eds.): *Detraditionalization*. Blackwell: Oxford, 1996. 223-248.

A leginspirálóbb kísérlettel Appadurai szolgált[23], aki a lokalitásnak nemcsak komplexitását, szimbolikus és konnotatív mivoltát hangsúlyozta[24], hanem lokalitás és szomszédság fogalmainak elkülönítésével a lokalitás termelésének modelljét rajzolta fel.

Appadurai olyan fogalommal dolgozik, mely megóv bennünket attól az elképzeléstől, „mely szerint a csoportidentitásoknak szükségszerű velejárójuk, hogy a kultúrákat térbelileg elkülönített, történelmileg öntudatlan és etnikailag homogén formának kell látnunk".[25] Az etnikai táj/lokális etnosz, noha a társadalmi élet állandó jellegzetessége, mégsem adott, hanem állandóan újra kell teremteni, ez adja a kontextusát és az érzelmi struktúráját a valóságos társadalmi formának, a szomszédságnak, mely aztán ezt a kontextust interpretálja, feszegeti, alakítja. Az etnikai táj törékeny és érzékeny – és létezésére a nagyméretű társadalmi formációk, így a modern nemzetállam a legveszélyesebb.

„A modern nacionalizmus nézőpontjából ugyanis a szomszédságok elsődlegesen azért léteznek, hogy szolgálatkész nemzeti állampolgárokat keltsenek életre és reprodukáljanak – és nem azért, hogy lokális szubjektumokat hozzanak létre. A modern nemzetállam számára a lokalitás vagy a nemzetileg kisajátított nosztalgiák, ünnepek és megemlékezések helye, vagy az állampolgár teremtésének szükséges előfeltétele. Mint társadalmi formációk, a szomszédságok szorongással töltik el a nemzetállamot, mivel olyan nagy vagy fennmaradó terek tartoznak hozzájuk, ahol a nemzethez tartozás technikái (születésszabályozás, nyelvi egységesítés, gazdasági fegyelem, a kommunikáció hatékonysága, a politikai hűség) aligha életképesek, vagy vita tárgyát képezhetik. Ugyanakkor, a szomszédságokból kerülnek ki a helyi politikusok és párthivatalnokok, a tanárok, katonák, tévészerelők és mezőgazdasági termelők. A szomszédságok nélkülözhetetlenek, még ha esetleg hűtlenek lennének is a nemzetállamhoz. A nemzetállami vállalkozások számára a szomszédságok az entrópia és a félrecsúszás állandó veszélyét hordozzák. Majdnem olyan alaposan kell ügyelni rájuk, mint az országhatárokra."[26]

Jánossomorja és Villány példája úgy is értelmezhető mint a kisméretű és a nagyméretű társadalmi formációk lokalitás-termelési törekvéseinek összjátéka és egymás ellen feszülése. A lokalitás szerszámosládájából előkerült eszközöket – a jánossomorjai kisebbségi önkormányzatban folyó etnobiznisztől a villányi turizmus esszencializáló hatásáig – az etnikai táj létrehozásához és fenntartásához szükséges szerszámoknak tekinthetjük. Ha így járunk el, akkor a fent vázolt mikrojelenségek az etnicitás *érvényesítésének* és *elfogadtatásának* sajátos mechanizmusai – ezért elsősorban nem a társadalmi, hanem a *politikai* mezőben jelennek meg. Ez azt is jelenti, hogy bár lokális etnoszról ill. etnikai tájról

23 Lásd Appadurai A. 1996., 2001.
24 Mint pl. az egyik posztmodern guru, Homi K. Bhabha, 1990.
25 Appadurai 2001: 9.
26 Appadurai 2001: 17-18.

beszéltem, megfigyeléseim nem az etnikai identitásra vonatkoztak, még csak nem is a származási közösség tudatának átalakulására, hanem az annak érvényesítésére, elfogadtatására kialakított diskurzusokra.

A származási közösség tudata – azaz az esszencialista módon elképzelt etnicitás, a *descent community* tudata – nem is kerülhetett vizsgálódásom horizontjára.[27] Nemcsak azért, mert Jánossomorján azzal az első pillantásra hajmeresztő magyarázattal álltak elő az ottaniak, hogy etnikai tájuk tudata egy másik származási közösség hiányán és emlékén alapul. E magyarázat csak nekünk meglepő, s csak addig, amíg nem gondolunk jobban bele, hogy például a brit kollektív identitás egyik alapszimbóluma a tea, egy növény, amely soha nem termett meg abban az országban, hanem a gyarmatokról érkezett oda. Sokkal inkább arról van szó, hogy az etnikai, nemzeti, stb. kollektív identitások maguk is állandóan változnak és csak nehezen láthatók a rájuk hivatkozó etnopolitikák árnyékában.

Azt állítom-e ezzel, hogy az identitás-kutatásoknak befellegzett? Szívesebben mondanám azt, hogy az identitásra való közvetlen tudományos és politikai hivatkozásoknak fellegzett be.[28] Nincs önismerés elismertetés, önazonosság szerep nélkül. Nincs etnicitás etnopolitika, identitás identitáspolitika nélkül. Az etnikai identitásokról megfogalmazott állításaink a belőlük származó, illetve róluk szóló identitáspolitikák elemzése nélkül csak roppant gyenge lábakon állhatnak. S ezzel vissza is tértem saját kiindulópontomhoz: ha a nemzetállam politikai porondját esszencialista, illetve nacionalista politikai vállalkozók uralják, miközben a globális és a későmodern hatásainak mindinkább kitéve az etnikai tájak folyamatosan hibridizálódnak, akkor e kulturális ellenhatást miképpen tudja – a leíráson túl – teoretikus erővel magyarázni a tudomány? Hogy néz ki ez az államhatárok közé képzelt nemzeti társadalom?

---

27 Még akkor sem, ha hasonlóan pozitív véleménnyel volnék e közösségekről, mint Paul Morris. Lásd Morris 1996: 238-245.

28 A személyes és társadalmi identitással kapcsolatos elméleti vélekedésüket lásd Kovács, É. – Vajda, J.: *Mutatkozás*. Zsidó Identitás Történetek. Múlt és Jövő, 2002.

Melléklet

Az összehasonlítás néhány lehetséges szempontja		
	Jánossomorja	Villány
Kitelepítések	vegyes nemzetiségű településekről a német lakosság ¾-e	Vegyes nemzetiségű településből a német lakosság harmada
Ma a németség aránya	Elenyésző	35–40%[29]
Betelepítések	szenciek, mezőkövesdiek, észak-magyarországiak	felvidékiek
Más etnikum a településen	„besenyők”, nagyon kevés cigány	szerbek a török korból, 10% cigány[30]
Megemlékezés a kitelepítésekre	minden évben 50-100 résztvevő	egyszer próbálták, 5-en jöttek el
Testvérvárosi kapcsolatok		1989- Eislingen (D) – a kitelepítettek többségének új otthona Eislingen a városi önkormányzatot célirányosan támogatja 1995- St. Stefan és Stainz (A) – ötletszerűen, személyes kapcsolatokon keresztül, a borvidék apropóján a burgenlandi város a német kisebbségi önkormányzatot szabadon felhasználható pénzzel támogatja
Külkapcsolatok	kitelepítettek járnak haza	helyiek utaznak ki (többnyire gyerekek)
Turizmus	Elenyésző, elsősorban a Fertő-tó környékén túrázó osztrák és magyar turisták – egyszeri látogatás	Jelentős borturizmus hazai és külföldi vendégekkel – visszatérő vendégek
Nemzetiségi intézmények a szocializmus alatt	fúvószenekar	nemzetiségi óvoda és iskola, két kórus, tájház
Kisebbségi önkormányzat	1995 óta „összeér” a települési önkormányzattal	1995 óta nem „ér össze” a települési önkormányzattal

29 Vö. *Baranya megyei térségi erőforrástérkép (12)*. Villány-Siklósi Borút Egyesület, Pécs, 2000. 15.
30 Forrás: lásd 29. lj.

Az összehasonlítás néhány lehetséges szempontja (folyt.)

	Jánossomorja	Villány
Kisebbségi önkormányzat vezetője	1995-98 tanár 1998- vállalkozó	1995- tanár
Kisebbségi önkormányzat tevékenysége	fúvószenekar fenntartása emlékezés-politika	két kórus fenntartása, tánccsoport, fúvós oktatás (50 gyerek) és fúvószenekar beindítása (30 fő) és üzemeltetése csereprogramok diákoknak társszervezés a bálokon, helyi ünnepeken múzeum előkészítése
Kisebbségi önkormányzat anyagi támogatásai	állami kvóta+jelentős helyi önkormányzati támogatás	állami kvóta+kevésbé jelentős helyi önkormányzati támogatás+egyesületi tagdíjak+magánadományok
Egyéb kisebbségi intézmények	–	Német Nemzetiségi Kulturális Egyesület
Kisebbségi nyelvoktatás	1990- Kéttannyelvű iskola	1970-es évektől nemzetiségi óvoda és iskola 1986-tól kéttannyelvű oktatás is (3 párhuzamos osztály: kéttannyelvű/nemzetiségi/általános)
Kisebbségi istentisztelet	Nincs	Van
Más idegen nyelv oktatása	Angol	Nincs
Etnicitás elbeszélése	Descent community-k emlékének őrzése ill. megteremtése, „több nép lakja egészséges versengésben”	Etnikumok közötti határvonalak élesebbek: svábok+magyarok+cigányok, elkülönülés hangsúlyozása, etnikai hierarchiák fenntartása
Svábság elbeszélése	Nem hűlt ki a helye, de ma lényegesen kisebb a szerepe, mint egykoron volt	a) nincs róla beszéd – trauma b) van róla beszéd – végső érv a helyi pozícióra c) van róla beszéd – ethnic revival
Miért megy jól?	Svábság anyagi kultúrája és mentalitása	Szakértelem, self-made-man, már az ősök is ezzel foglalkoztak Ha a fentiek egyike sem működhet, akkor azért, mert „sváb vagyok”
Identitásformák Identitás-politikák	Emlékezet-politika Etnobiznisz Szomszédság	– Folklorizálás, mimetikus lokalitás Virtuális szomszédságok Távolsági etnicitás Filoxenosz Transzlokális identitások

A NAGYHATALMAK ÉS A MAGYAR KISEBBSÉGI PROBLÉMA A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

Zeidler Miklós

A Nemzetek Szövetsége és a magyar kisebbségi petíciók*

Bevezetés

Az első világháborút lezáró és az új korszak világpolitikai kereteit rögzítő párizsi békerendszer szigorú és meglehetősen merev szerkezetében a rugalmas elemet a Nemzetek Szövetsége, illetve a népszövetségi eszme jelentette. Közelebbről az a szándék – talán csak ígéret –, hogy a béke megőrzését és a komplex nemzetközi együttműködés előmozdítását célul tűző világszervezet tevékenységével enyhítse a győztesek és vesztesek szembenállását, olajozza a nemzetközi rendszer működését és egyben lehetőséget is teremtsen ennek tökéletesítésére. A viták békés elintézése, a nemzetközi bíráskodás szerepének növelése, a gazdasági, munkaügyi, kulturális, szociálpolitikai és egészségügyi kérdések kollektív megvitatása és megoldása egy rendkívül ambiciózus program alapját képezte, amelynek azonban hiányoztak a politikai, ideológiai és institucionális előzményei. Ezt a programot akkor is roppant nehéz lett volna megvalósítani, ha az általános világhelyzet kedvezett volna a nemzetközi kooperációnak; erről azonban szó sem volt, hiszen a háború végletesen kiélezte a nagyhatalmi ellentéteket, a béke pedig a kisállamok között is sokféle feszültséget teremtett vagy legalábbis konzerválta ezeket.

Csakhogy a népszövetségi gondolat híveit más logika vezette. Ez abból a felismerésből indult ki, hogy az emberiségnek a túlélés érdekében egyszerűen nincs más választása, mint hogy szakítson a nagyhatalmi rivalizálás hagyományos politikájával, s azt a nemzetközi együttműködés politikájával váltsa föl. Ez azután sokfelé találkozott a közvélemény és a hivatásos politikusok egyetértésével – még ha eltérő mértékben és eltérő megfontolásokból is. A közvélemény háborútól megcsömörlött nagyobbik része egyfajta liberális, toleráns és humanista felfogás jegyében a komplex népszövetségi eszme és a széles körű kooperáció híve lett. A vesztesek helyzetük javulását remélték az együttműködésben megnyilvánuló enyhüléstől, míg a győztesek úgy vélték, hogy az ellenséges viszonyokból való ilyetén kibontakozás a legyőzöttek számára is elfogadhatóvá teszi a békerendszer

* 2002 nyarán a Magyar Ösztöndíj Bizottság Eötvös Ösztöndíja segítségével három hónapig dolgozhattam a genfi népszövetségi levéltárban. Kutatásaim Magyarország és a Nemzetek Szövetsége kapcsolatainak feltérképezését célozták, s ennek keretében különös figyelmet fordítottam a magyar kisebbségi petíciókra. E tanulmány az adatgyűjtés tanulságainak első rögzítése, amit a későbbiekben néhány forrásközlés, esettanulmány és összegzés követ.

egészét. A diplomaták, politikusok kisebb része ugyancsak a népszövetségi gondolat őszinte és önzetlen hívéül szegődött, a legtöbben azonban inkább azt keresték, miként lehet az új intézményt a partikuláris nemzeti és állami érdekek szolgálatába állítani. A kisállamok képviselői abban láttak esélyt, hogy a Nemzetek Szövetsége – melynek taglétszáma az ötvenet is meghaladta – kiszélesítette az aktív nemzetközi szereplők körét, a nagyhatalmak politikusai ellenben meg voltak győződve róla, hogy a klasszikus diplomácia meg fogja találni a módját annak, hogy e keretek között is folytassa hagyományos működését.

A Nemzetek Szövetsége hivatalosan 1920. január 10-én, a versailles-i békeszerződés életbe lépésével született meg, s bár formailag 1946. április 18-ig létezett, valójában már 1940-ben beszüntette politikai tevékenységét. Fennállásának két évtizede alatt a kezdeti sikerek és az idővel egyre szaporodó kudarcok a népszövetségi eszme hívei és bírálói számára is kellő mennyiségű bizonyítékot szolgáltattak meggyőződésük alátámasztására – ugyanakkor nem volt olyan politikai tényező, amely elégedett lett volna a világszervezet működésének egészével. Az azonban elmondható, hogy ez az időszak számos döntő és pótolhatatlan tanulsággal szolgált a világpolitika rendszerének működésére és a nemzetközi kooperáció esélyeire vonatkozólag. Bebizonyosodott, hogy nem feltétlenül érvényesül az alapítók azon szándéka, hogy az intézmény foglalja keretbe és szabályozza a nemzetközi politikai rendszer működését, hanem éppen ellenkezőleg: megtörténhet, hogy a meghatározó világpolitikai erők és folyamatok befolyásolják, alakítják a szervezet intézményi struktúráját, tevékenységét.

Éppilyen eltérő – az emberbarátságtól a cinizmusig terjedő – szándékok és megfontolások érvényesültek a népszövetségi gondolat egyik legfontosabb programpontját képező nemzetközi kisebbségvédelem szabály- és intézményrendszerének megalkotásában és működtetésében is. Tanulmányunkban ennek az új rendszernek a működését vizsgáljuk a magyar kisebbségi panaszok példáján. Azt próbáljuk meg bemutatni, miként használták a kisebbségvédelem népszövetségi rendszerét maguk az érintettek: az anyanemzet és az uralkodó államok kormányai, a Nemzetek Szövetsége apparátusa és döntéshozó testületei, valamint maguk a nemzeti kisebbségek.

A kisebbségvédelem új rendszere

A kisebbségvédelem új nemzetközi szabályainak kodifikálása a párizsi békekonferencia idején indult, s általánosan alkalmazható szerződésszövegek megalkotásával kezdődött, majd az 1920-as évek elején speciális kétoldalú egyezmények megkötésével bővült tovább.[1] Minderre azért volt szükség, mert

1 A nemzetközi kisebbségvédelem két világháború közötti rendszeréről nemzetközi jogászok, diplomaták, történészek és politológusok igen sokat írtak. E munkák közül tanulmányunkhoz elsősorban azokat használtuk fel, amelyeknek tartalma vagy szerzője szorosan kötődik a címben jelzett témához. A népszövetségi kisebbségvédelmi apparátus vezetőinek munkái közül lásd Helmer Rosting: Protection of minorities by

bár az első világháborút követő békeszerződések éppen a nemzeti önrendelkezés jelszavával nagyban átrajzolták Európa térképét, még így is 62 millió fő (az európai összlakosság 13%-a) élt kisebbségi sorban. A békeszerzők ezért – az állami hovatartozás eldöntésére csak ritkán alkalmazott népszavazás helyett – jónak látták legalább a kisebbségvédelem jogi eszközeit a nemzeti minoritások rendelkezésére bocsátani.

Egyes etnikai és vallási csoportok szerződésszerű védelmére már korábban is születtek nemzetközi rendelkezések – pl. a Balkán politikai viszonyaival foglalkozó 1878-as berlini kongresszuson –, ám ezek nem tűntek megnyugtatónak, mivel betartásukról csupán az aláíró felek gondoskodtak, s ez rendszeres visszaélésekhez és szerződésszegésekhez vezetett, amelyek ráadásul rendszerint büntetlenül maradtak.[2]

A Nemzetek Szövetségében tömörülő „győztesek" – ők voltak a világszervezet ún. eredeti tagjai –, s közülük is különösen a nagyhatalmak, amelyek a nemzetközi rendszer megreformálását is célul tűzték, nem akartak hasonló kudarcot kockáztatni, ezért a kisebbségvédelem ügyét – elméleti és gyakorlati értelemben is újszerűen – nemzetközi érdekű ügyként kezelték, és erősebb garanciát biztosító többoldalú nemzetközi szerződésekben szabályozták. Az igazi jogi újdonságot éppen ez a fokozott garancia jelentette, hiszen az új kisebbségvédelmi szabályok betartásáért immár a Nemzetek Szövetsége – vagyis a nemzetközi közösség első számú politikai intézménye – szavatolt. A Tanács hatáskörébe tartozott a kisebbségvédelmi rendelkezések módosítása éppúgy, mint a szabályok megszegői elleni fellépés.

A legyőzött államok (Ausztria, Bulgária, Magyarország, Törökország) kisebbségvédelmi kötelezettségeit az 1919–1923 között megkötött békeszerződések tartalmazták, míg a győztesek sorába emelt kisebb szövetségesek (Csehszlovákia, Görögország, Lengyelország, Románia, Szerb–Horvát–Szlovén Királyság) 1919–1920-ban külön kisebbségvédelmi szerződések megkötésére kényszerültek a nagyhatalmakkal. Néhány más ország (Albánia, Észtország, Finnország, Lettország, Litvánia) a Nemzetek Szövetségének Tanácsa előtt 1921–1923 folyamán tett nyilatkozatban vállalta

---

the League of Nations. *The American Journal of International Law* 1923. 641–660. ; Pablo de Azcárate y Florez: *League of Nations and National Minorities. An Experiment.* Washington, Carnegie Endowment for International Peace, 1945.; Uő: *La Société des Nations et la protection des minorités.* Genève, Centre Européen de la Dotation Carnegie pour la paix internationale, 1969. – A magyar diplomaták írásaiból lásd *A kisebbségi jogok védelmének kézikönyve.* Wlassics Gyula br. bevezetésével. Összeállította: Baranyai Zoltán. II. átdolgozott kiadás. Berlin, Voggenreiter, 1925.; Mengele Ferenc: *A Népszövetség jogi és politikai rendszere.* Budapest, Franklin, 1927.; Nagy Elek: *Magyarország és a Népszövetség. Politikai tanulmány.* 2. javított, bővített kiadás. Budapest, Franklin, 1930. – A magyar vonatkozású történeti irodalomból lásd Marie-Renée Mouton: *La Société des Nations et la protection des minorités. Example de la Transylvanie (1920–1928).* (Thèse pour doctorat de 3ème cycle.) Université de Paris, Faculté des Lettres et Sciences Humaines, 1969.; Galántai József: *Trianon és a kisebbségvédelem. A kisebbségvédelem nemzetközi jogrendjének kialakítása, 1919–1920.* Budapest, Mæcenas, 1989.; R. Süle Andrea: *A Nemzetek Szövetségének kisebbségvédelmi rendszere és gyakorlata 1919–1938.* (Kézirat.) Budapest, é. n.

2 Azcárate: *La Société des Nations* ... 20.

a területén elő nemzeti kisebbségek védelmét. A felső-sziléziai és a Memel-vidéki német kisebbség védelméről egy-egy lengyel–német és litván–német államközi egyezmény rendelkezett 1922-ben, illetve 1924-ben. Végül Irak is szerződésben vállalt kisebbségvédelmi kötelezettségeket 1930-ban történt függetlenné válásakor. Ezek voltak azok a kisebbségvédelmi szabályok, amelyeket a Nemzetek Szövetsége saját garanciája alá vont, amelyek betartatásáért kötelezettséget vállalt – pontosabban: amelyek megszegése esetén a kárvallottak panaszt nyújthattak be a világszervezethez.[3]

Ezek az új kisebbségvédelmi szabályok azonban láthatóan csak a közép- és kelet-európai térségre terjedtek ki – illetve Irak esetében egy korábbi népszövetségi mandátumterületre –, míg maguk a győztes nagyhatalmak nem vállaltak ilyen kötelezettségeket, jóllehet Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország és persze az Egyesült Államok területén is nagy számban éltek hosszú idő óta letelepült – vagy éppen őslakos – nemzeti és etnikai kisebbségek, illetve bevándorló csoportok. Mivel ez a „kettős mérce" a két világháború közötti időszak egészét jellemezte, a népszövetségi kisebbségvédelmi rendszer jobbára csak a vesztes államok rovására történt nagyarányú területátcsatolások durva nemzetiségpolitikai hatásait volt hivatott csillapítani.

A kisebbségek jogai

Az új rendelkezések a kisebbségeknek nem biztosítottak kollektív jogokat, hanem a különböző nemzeti kisebbségekhez tartozó egyének számára garantálták 1. a nemzetiséghez való jogot, 2. az élethez, az egyéni szabadsághoz és a vallásszabadsághoz való jogot, 3. a törvény előtti egyenlőséget, valamint a polgári és politikai jogok egyenlőségét, 4. a kisebbségi nyelv használatának jogát (a magánéletben, az üzleti életben, a vallás gyakorlásában, a sajtó- és más kiadványok terjesztésében, nyilvános gyűléseken és a bíróságok, valamint az elemi iskolai oktatásban) s végül 5. az oktatási, vallási és jótékonysági közkiadásokból való részesedést.

Az 1. táblázatban a csehszlovák, a szerb–horvát–szlovén és a román kisebbségvédelmi szerződés, valamint a magyar békeszerződés releváns cikkelyei közötti megfeleléseket ábrázoljuk. (Az 1919. szeptember 10-én Saint-Germain-en-Laye-ben aláírt osztrák békeszerződést – melynek kisebbségvédelmi és állampolgársági része a trianoni szerződés hasonló szakaszaival mutatott párhuzamot – nem vizsgáljuk, mivel Ausztria ellen sem a magyar állam, sem magyar nemzetiségiek nem éltek panasszal.)

3 Európában így a 62 milliónyi kisebbségi lakosság 42%-ára, mintegy 26 millió főre terjedt ki a népszövetségi garancia alá volt kisebbségvédelmi szerződések hatálya.

A népszövetségi panaszeljárás szabályai

Az első hónapokban a nemzeti – és ekkor még elég nagy arányban a vallási – kisebbségek helyzetével kapcsolatos beadványok általában a Nagykövetek Tanácsához érkeztek, amely nem is a Nemzetek Szövetségének, hanem a párizsi békekonferenciának volt az egyik döntés-előkészítő, illetve döntéshozó testülete. Mivel azonban 1920 folyamán megkezdődött a kisebbségvédelmi szerződés népszövetségi garancia alá vétele, szükség volt a panaszeljárás szabályainak tételes kidolgozására. Az eljárásrend első változatát 1920 őszén fogadták el, majd az évtized folyamán többször is változtatták, s az csak 1929-re szilárdult meg.

Az ügymenetet pontos körülírása 1920. október 25-én történt meg először: ekkor határozta el a Tanács, hogy a panaszokat – amelyeket a népszövetségi garancia alá helyezett kisebbségvédelmi szerződések megsértése miatt a Nemzetek Szövetsége Főtitkárához kellett benyújtani – maga a főtitkár (1933-ig a brit Sir Eric Drummond, majd a francia Joseph Avenol) egyidejűleg a Tanácshoz, a bepanaszolt államhoz és a tagállamokhoz is továbbítja. A Tanács elnöke azután két általa felkért taggal együtt – az ún. hármas bizottságban – vizsgálja ki a beérkezett petíciókat.

Ezt a megoldást a többnemzetiségű államok vezetői sérelmesnek tartották, ezért – főleg Csehszlovákia és Lengyelország (tehát a legnépesebb német kisebbségek fölött közhatalmat gyakorló államok) ösztönzésére – 1921. június 27-én az eljárást úgy módosították, hogy a tagállamok csak akkor ismerkedhettek meg a kisebbségi beadványokkal, ha azokhoz már a bepanaszolt államok válaszát is hozzácsatolták.

A többnemzetiségű államokra nézve volt kedvező az 1923. szeptember 5-i módosítás is, amely megszigorította a petíciókkal szemben támasztott követelményeket. A beadvány immár 1. a kisebbségvédelmi szerződések meghatározott paragrafusára kellett hogy hivatkozzon, 2. nem irányulhatott az állammal történő politikai szakításra, 3. nem származhatott névtelen vagy kétes forrásból, 4. nem tartalmazhatott durva megfogalmazásokat, 5. új és releváns információkat kellett hogy hordozzon. Ez a szabályozás voltaképpen csak rögzítette a már korábban kialakult gyakorlatot, amelynek során a Titkárság kisebbségi szekciója lényegében ugyanilyen megfontolások alapján készítette elő az ügyeket Tanács számára. (Lényegesebb változást jelentett az, hogy ettől fogva, ha a bepanaszolt állam nem értett egyet a Titkárság javaslatával, a petíció alkalmasságának felülbírálása végett a hármas bizottsághoz fellebbezhetett.) További szigorítást jelentett az is, hogy az eljárás során keletkezett dokumentumokat (a petíciót, az érdekelt kormány válaszát, valamint a hármas bizottság és a Tanács jelentéseit) ekkor már csak a Tanács tagjai között köröztették.

Egy 1925. június 10-i módosítás kizárta a hármas bizottság lehetséges tagjai közül az adott kisebbségi ügyben bármilyen formában érintett állam képviselőit – így az eljárásban nem vehetett részt a bepanaszolt ország, illetve valamely

A csehszlovák, szerb–horvát–szlovén, román és magyar kisebbségvédelmi kötelezettségek[4]

csehszlovák	*szerb–horvát–szlovén*	*román*	*magyar*
	kisebbségvédelmi szerződés		*békeszerződés*
Saint-Germain-en-Laye 1919. szept. 10.	Saint-Germain-en-Laye 1919. szept. 10.	Párizs 1919. december 9.	Trianon 1920. június 4.
1. cikk (közös) • 2–8. cikkben foglalt rendelkezések alaptörvények jellege • jogharmonizáció követelménye	*1. cikk (közös)* • 2–8. cikkben foglalt rendelkezések alaptörvények jellege • jogharmonizáció követelménye	*1. cikk (közös)* • 2–8. cikkben foglalt rendelkezések alaptörvények jellege • jogharmonizáció követelménye	*54. cikk (közös)* • 55–60. cikkben foglalt rendelkezések alaptörvények jellege • jogharmonizáció követelménye
2. cikk (közös) • élet és szabadság teljes védelme • vallás szabad gyakorlása	*2. cikk (közös)* • élet és szabadság teljes védelme • vallás szabad gyakorlása	*2. cikk (közös)* • élet és szabadság teljes védelme • vallás szabad gyakorlása	*55. cikk (közös)* • élet és szabadság teljes védelme • vallás szabad gyakorlása
3. cikk (közös) • állampolgárság megadása • opciójog	*3. cikk (közös)* • állampolgárság megadása • opciójog	*3. cikk (közös)* • állampolgárság megadása • opciójog	*56., 61–66. cikk (hasonló)* • állampolgárság megadása • opciójog • opciójog gyakorlása
4. cikk (közös) • állampolgárság megadása	*4. cikk (közös)* • állampolgárság megadása	*4. cikk (közös)* • állampolgárság megadása	
5. cikk (közös) • opciójog gyakorlása	*5. cikk (közös)* • opciójog gyakorlása	*5. cikk (közös)* • opciójog gyakorlása	
6. cikk (közös) • állampolgárság megadása	*6. cikk (közös)* • állampolgárság megadása	*6. cikk (közös)* • állampolgárság megadása	*57. cikk (közös)* • állampolgárság megadása
—	—	*7. cikk (egyedi)* • romániai zsidóság állampolgársága	—

[4] A román kisebbségvédelmi szerződés az állampolgárság elismerésének feltételéül az állandó helyben lakást szabta, ami a lakóhely vagy az illetőség követelményénél szigorúbb feltétel volt. Az utolsó – a táblázatban már nem közölt – cikkelyek az új államokra nézve kötelező diplomáciai, külgazdasági, postai, távírdai nemzetközi szerződésekhez való csatlakozást írták elő.

7. cikk (közös) • állampolgárok törvény előtt egyenlősége • hivatalviselés, különféle foglalkozások és iparok gyakorlása tekintetében egyenlőség • nyelvhasználat szabad gyakorlása	*7. cikk (közös)* • állampolgárok törvény előtt egyenlősége • hivatalviselés, különféle foglalkozások és iparok gyakorlása tekintetében egyenlőség • nyelvhasználat szabad gyakorlása	*8. cikk (közös)* • állampolgárok törvény előtt egyenlősége • hivatalviselés, különféle foglalkozások és iparok gyakorlása tekintetében egyenlőség • nyelvhasználat szabad gyakorlása	*58. cikk (közös)* • állampolgárok törvény előtt egyenlősége • hivatalviselés, különféle foglalkozások és iparok gyakorlása tekintetében egyenlőség • nyelvhasználat szabad gyakorlása • jótékonysági, vallási, szociális, oktatási intézmények létesítésének joga saját költségen
8. cikk (közös) • jótékonysági, vallási, szociális, oktatási intézmények létesítésének joga saját költségen	*8. cikk (közös)* • jótékonysági, vallási, szociális, oktatási intézmények létesítésének joga saját költségen	*9. cikk (közös)*[5] • jótékonysági, vallási, szociális, oktatási intézmények létesítésének joga saját költségen	
9. cikk (közös) • közoktatás anyanyelven • méltányos rész a költségvetések nevelési, vallási vagy jótékony célú kiadásaiból	*9. cikk (közös)* • közoktatás anyanyelven • méltányos rész a költségvetések nevelési, vallási vagy jótékony célú kiadásaiból	*10. cikk (közös)* • közoktatás anyanyelven • méltányos rész a költségvetések nevelési, vallási vagy jótékony célú kiadásaiból	*59. cikk (közös)* • közoktatás anyanyelven • méltányos rész a költségvetések nevelési, vallási vagy jótékony célú kiadásaiból
—	—	—	*60. cikk (egyedi)* • népszövetségi garancia • Állandó Nemzetközi Bíróság szerepe a kisebbségi vitákban
10–13. cikk (egyedi) • kárpátaljai területi autonómia	—	—	—
—	*10. cikk (egyedi)* • mohamedán lakosság jogállásának rendezése	—	—
—	—	*11. cikk (egyedi)* • erdélyi székely és szász vallási és tanügyi helyi önkormányzat	—

5 A Magyarország szomszédaival megkötött kisebbségvédelmi szerződések szerkezete és szövege is igen hasonló volt: az egyes kisebbségi jogok leírása minden egyezményben párhuzamosan követte egymást pontról pontra. A román változatba azonban utóbb beillesztették a Romániában élő zsidóság állampolgárságára vonatkozó új 7. cikkelyt, s ez mintegy maga előtt tolta a rákövetkező cikkelyeket. A jótékonysági, vallási, szociális és oktatási intézmények létesítésére vonatkozó kisebbségi jogok így a 9. cikkelybe kerültek át, s ezzel formailag kívül rekedtek az alaptörvényi elvárásokon és a jogharmonizáció követelményén. A levéltári dokumentumokból úgy tűnik, hogy ez mind a magyar, mind a román kormány figyelmét elkerülte, s bár a Szekcióban észrevették a hibát, jobbnak látták azt nem nyilvánosságra hozni, nehogy ez a kodifikációs műhiba Magyarországon visszatetszést keltsen, Romániát pedig fölbátorítsa e cikkely negligálására.

vele szomszédos állam polgára, sem olyan állam képviselője, amelyben a többségi lakosság a panaszos kisebbséggel azonos nemzethez tartozott.

Mindezek a módosítások a többnemzetiségű államok „vitapozícióját" javították és egyre hátrányosabb helyzetbe hozták a (potenciális) panaszosokat, ami a húszas évek végére számos, a kisebbségi kérdésben nem is érdekelt államban visszatetszést keltett. A népszövetségi kisebbségvédelmi rendszert ugyanis – mint erről később lesz még szó – a petensekkel szembeni szigorúság és a bepanaszolt államokkal szembeni messzemenő türelem jellemezte, s ezt sokan részrehajlónak tekintették. A panaszosok pl. egyáltalán nem vehettek részt az elbírálás folyamatában, sőt hivatalosan még a vizsgálat állásáról sem tájékoztatták őket, miközben a Titkárság kb. minden második petíciót formai okok miatt diszkvalifikált. (Az olykor feltűnően enyhe döntések, valamint az a tény, hogy a bepanaszolt államok még ezeket sem mindig hajtották végre, szintén a panaszos félre nézve voltak hátrányosak.)

Az erőviszonyoknak a nemzeti kisebbségek rovására történő eltolódása miatti elégedetlenség 1929. június 13-án bizonyos fordulatot eredményezett. Ez annyiban javította a panaszosok helyzetét, hogy valamelyest meggyorsította és nyilvánosabbá tette az ügymenetet. Ekkortól 1. a petíció esetleges elutasításáról tájékoztatni kellett a petenseket, 2. a Tanács elnöke szükség esetén négy tagot is felkérhet a petíció elbírálására (ötös bizottság), 3. a hármas bizottságok a tanácsi ülésszakok között is összeülhettek, 4. ha a hármas bizottság nem javasolta petíció felvételét a Tanács napirendjére, akkor levélben kellett tájékoztatnia a Tanács tagjait vizsgálatának eredményéről, a Főtitkár pedig minden évben egyszer a Tanács tagjainak tudomására hozta ezeket a jelentéseket, 5. a Tanács szorgalmazta, hogy az érdekelt állam hozzájárulása esetén a hármas bizottság eljuttassa jelentései az összes tagállam számára, s végül 6. a Főtitkár évente összegező statisztikát tett közzé a petíciós eljárásról.[6]

A magyar kormány nevében Apponyi Albert gróf állandó népszövetségi fődelegátus három alkalommal is (1924, 1925 és 1930) szólalt fel a Közgyűlésben a petíciós eljárás reformja érdekében. E beszédek középpontjában az állt, hogy a bármely nemzetiség vagy tagállam által benyújtott kisebbségi panaszok hivatalosan kapjanak nyilvánosságot, a Tanács kötelezően vegye fel őket napirendjére, a petensek képviselőit az eljárás minden fázisában hallgassák meg, az Állandó Nemzetközi Bíróság pedig legalább szakvélemény nyújtásával vegyen részt e viták eldöntésében. Noha a beszédek mint szónoki teljesítmények sikert arat-

6 Az eljárásrend változásait pontosan ismertetik az Ottlik György által szerkesztett *Annuaire de la Société des Nations* 1927–1938 között megjelent kötetei.

tak, sőt a küldöttek egy részének egyetértésével is találkoztak, a bennük megfogalmazott reformok keresztülvitelére nem volt meg a politikai akarat.[7]

A panaszeljárásnak az évtized végére kikristályosodott formája tehát a következő volt: a petíció – amely magánszemélytől, kisebbségi szervezettől, egyháztól vagy kormánytól egyaránt származhatott, hiszen csupán az volt a feladata, hogy fölhívja a Nemzetek Szövetsége figyelmét valamely kisebbségi jogsérelemre, s ezzel beindítsa a vizsgálatot – formai elbírálás végett a Titkárság kisebbségi szekciója elé került. Ha a beadvány megfelelt az alaki követelményeknek, a Szekció értesítette a bepanaszolt kormányt a beadványról és felkérte a válaszadásra, közben pedig megkezdte az előkészítést. A válasz beérkezése után – amire elvileg két hónap állt rendelkezésre, de amelynek határidejét akár többször is meghosszabbíthatták – a Szekció felterjesztette az ügyet a Tanácshoz, amely kijelölt egy hármas (esetleg ötös) bizottságot. E bizottság az ügy kivizsgálása során egyeztetett a bepanaszolt állam képviselőivel – de sohasem tájékozódott a panaszosoktól –, majd javaslatot tett a sérelem orvoslására vagy az ügy elejtésére, illetve úgy is dönthetett, hogy az ügy jelentőségének megfelelő alaposabb vizsgálat céljából a kérdést a Tanács plénuma elé terjessze. Ebben az esetben az ügy kimondottan politikai kérdéssé vált és a szélesebb nyilvánosság elé került, amit az eljárás alá vont államok rendszerint igyekeztek elkerülni. A Tanács azután megint csak ejthette az ügyet, kompromisszumot javasolhatott, határozatban írhatta elő a bepanaszolt álam számára a jogsértés megszüntetését, illetve bevonhatta a hágai Állandó Nemzetközi Bíróságot az eljárás folyamatába.

A Kisebbségi Ügyek Szekciója

A Nemzetek Szövetsége szervezetének kiépülése már 1919 elején megindult. A békekonferencia azonban egyelőre a határkérdésekkel volt elfoglalva, így tisztázatlan volt, pontosan milyen feladatokat kell majd ellátnia a világszervezetnek. Ezért a munkatársak kiválogatása kezdetben gyorsabban haladt az intézményi struktúra felépítésénél.

Eric Drummond, a dezignált népszövetségi főtitkár – barátjának, Paul Vogt londoni norvég követnek a javaslatára – 1919 tavaszán hívta a meg Erik Colban norvég diplomatát a Titkárság apparátusába.[8] Colban eleinte a népszö-

7 Paul Hymans, a Tanács belga elnöke Apponyi első, 1924. szeptember 9-i beszéde után egyenesen úgy fogalmazott, hogy a Tanács nem fogadhatja el a javaslatokat, mert azzal kapitulálna a magyar politikus előtt. Magyar Országos Levéltár, Külügyminisztériumi Levéltár, A Nemzetek Szövetsége mellett működő magyar Titkárság – Magyar képviselet a Nemzetek Szövetségénél (a továbbiakban MOL K 107), 12. cs., 16/2. tétel, 924/1924. sz. Baranyai Zoltán genfi titkárságvezető levele Khuen-Héderváry Sándornak, a Külügyminisztérium Politikai osztálya vezetőjének (1924. október 13., fogalmazvány).

8 Colban 1876-ban született, korábban Rio de Janeiró-i konzulként, majd a párizsi és a londoni követség kereskedelmi és politikai tanácsosaként szolgált. 1928–1930 között a Leszerelési Szekciót irányította, majd elhagyta a Nemzetek Szövetségét.

vetségi irányítás alá szánt Saar-vidék és Danzig ügyeivel foglalkozott, majd 1919. nyár elején Drummond rábízta a kisebbségi ügyeket is, amit egyébként Colban maga is kezdettől ambicionált.[9]

Colban ekkor alakította ki ügyosztályát, amely 1930-ig lényegében változatlan felépítésben, bár egyre bővülő munkatársi gárdával működött. A *Section des Commissions administratives et des Minorités* (Igazgatási Ügyek és Kisebbségek Szekciója) két részlegre oszlott: a *Commissions administratives* (igazgatási ügyek) részlege továbbra is a Saar-vidék és Danzig kérdésével, valamint a lakosságcsere és a Németországról Belgiumhoz csatolt Eupen és Malmédy ügyeivel foglalkozott. Vezetője 1919–1925 között az amerikai Huntington Gilchrist,[10] 1925–1930 között pedig a dán Helmer Rosting[11] volt. A *Questions des minorités* (kisebbségi kérdések) részlegét 1919–1920-ban a görög Thanasszisz Aghnidesz,[12] 1920–1925 között Rosting, 1925–1930 között a spanyol Pablo de Azcárate y Florez,[13] majd átmenetileg a norvég H. C. Berg[14] és a holland Jonckheer W. H. J. van Asch van Wijck[15] vezette.

Időközben 1928 januárjában Colban távozott a Szekció igazgatói székéből, s helyét 1930-ig a spanyol Manuel Aguirre de Cárcer[16] töltötte be. Őt Azcárate követte, aki 1930-ban a Szekció szervezeti átalakítását is végrehajtotta. Ennek eredményeképpen az új *Section des questions des minorités* (Kisebbségi Ügyek Szekciója) megszabadult korábbi reszortjainak egy részéről, és teljes energiáját a kisebbségvédelem szolgálatának szentelhette. 1934-ben a danzigi megbízatásából idő előtt visszatért Rosting vette át a szekció vezetését, s az ő idejében az élesedő nemzetközi viszályok valósággal aláásták a nemzetközi kisebbségvédelem rendszerét. Amikor 1936-ban csalódottan távozott a Szekció éléről – még a népszövetségi szolgálatból is kilépett – a petíciós rendszert szinte már csak a tehetetlenség mozgatta. A bepanaszolt államok olykor még a tanácsi határozatokat sem hajtották végre, sőt végül már az eljárásrend formai szabályait sem tartották be. A Szekció élén 1936-tól egymást váltó igazgatók –

9 Mouton: i. m. 87.

10 Gilchrist 1891-ben született, filozófiából, közjogból és politikai gazdaságtanból doktorált, majd a pekingi egyetemen tanított. 1925-ben a Mandátumok Szekciójában folytatta népszövetségi munkáját.

11 Rosting 1893-ban született, teológusnak készült, később azonban két éven át a Vöröskeresztnél képviselte Dániát, majd 1920 tavaszán került a Titkárság tisztviselőinek csapatába. 1932–1934 között ő volt a Nemzetek Szövetsége danzigi főmegbízottja, majd 1934–1936 között ismét a Szekcióban dolgozott – immár igazgatóként.

12 Aghnidesz 1889-ben született, jogi doktorátust szerzett, majd a londoni görög követség sajtófőnöke lett. 1920 elején a Politikai Szekcióba lépett át, később pedig a legfelső népszövetségi tisztviselők sorába emelkedett.

13 Azcárate 1890-ben született, a háború idején a közigazgatási jog professzora, majd képviselő volt, és 1921-től dolgozott a Szekcióban. 1933-ban főtitkár-helyettessé nevezték ki, majd a polgárháború idején kilépett a népszövetségi szolgálatból és londoni követként képviselte a köztársasági kormányt. A második világháború után az ENSZ kötelékébe állt, s a hatvanas években a palesztinai békéltető bizottság első titkára volt.

14 Berg 1893-ban született és négyévi népszövetségi szolgálat után 1928-ban került a Szekcióhoz.

15 Asch van Wijck 1895-ben született és hatévi népszövetségi szolgálat után 1929-ban került a Szekcióhoz.

16 Aguirre ezt megelőzően tangeri spanyol követként működött, 1930-ban pedig elhagyta a népszövetségi szolgálatot.

a brit Gerald H. F. Abraham, a dán Peters Schou és a norvég Rasmus Ingvald Berentson Skylstad – valójában inkább már csak sodródtak az eseményekkel.

A Szekció mindvégig aggályosan igazodott ahhoz a maga kreálta alapelvhez, hogy a kisebbségi részlegben sem a nagyhatalmak, sem a kisebbségvédelmi szerződésre kötelezett államok ne legyenek képviselve – így a kisebbségvédelem ügyeivel ausztrál, holland, indiai, ír, kolumbiai, luxemburgi, norvég, perzsa, spanyol, svájci munkatársak foglalkoztak. (Az egyetlen kivétel Abraham igazgató volt, ő azonban csak ideiglenes jelleggel vezette a Szekciót néhány hónapig.) Az igazgatási ügyek részlegén ugyanakkor a skandináv hivatalnokok mellett egy-egy amerikai és jugoszláv tisztviselő is dolgozott.

A Szekcióhoz kezdettől fogva elképesztő mennyiségű petíció érkezett – közöttük néhány igazi „tyúkper" is –, s ezeket a tisztviselők páratlan türelemmel, lehetőleg a *fairness* alapján és a felek kölcsönös megelégedésére igyekeztek intézni. Colban idején a Szekció munkatársainak és irodai személyzetének java része skandináv államokból érkezett, s a munkamorált a rendkívül feszített tempó, a kínos pontosság és bizonyos merevség jellemezte. Az igazgató az apró ügyekről is feljegyzést készített és ezt beosztottjaitól is megkövetelte, sőt még gyakori hivatalos külföldi útjai alkalmával is maga után küldette a fontosabb napi levelezést és a teljes táviratforgalmat.[17]

Aguirre láthatólag csupán diplomáciai és politikai karrierje egyik közbeeső állomásának tekintette a Szekció igazgatását, és nem volt sem szorgalmas, sem áldozatos munkása a kisebbségvédelemnek. Vezetése alatt az irattermelés mennyisége csökkent, maga Aguirre is jóval lazább felügyeletet gyakorolt, és személyesen is kevésbé folyt bele az ügyintézésbe. Azcárate igazgatósága idején az iratkezelés nagyvonalúsága és az enyhültebb munkahelyi légkör megmaradt, ami érthető is, hiszen 1930–1933 között ugyanannyi petíció érkezett be, mint a megelőző évtizedben összesen, a felduzzadt létszámú apparátus pedig igazi nemzetközi társasággá nőtt. Ez azonban nemigen csökkentette a Szekció munkájának hatékonyságát, mivel Azcárate valódi hivatásnak tartotta munkáját, s az irányítás mellett igen aktívan részt vett az egyes kisebbségi ügyek feldolgozásában is.

A Szekcióban kialakult ügymenet szerint az első teendő a petíciók megrostálása volt – az 1920–1939 között benyújtott közel 900 petícióból mintegy 480

17 Ezt a munkatársak fogcsikorgatva és hitetlenkedve vették tudomásul, a kutatók viszont annál nagyobb örömmel, hiszen így könnyen nyomon követhetik az ügymenetet. Colban idején egyébként – főleg eleinte – a belső iratok többségét angol nyelven készítették, amit a munkatársak mindegyike jól beszélt, s maga az igazgató is szívesebben használt, mint a franciát. Colban ráadásul élénk levelezést folytatott Drummonddal és a Foreign Office néhány munkatársával is – természetesen döntően ugyancsak angol nyelven. A spanyol és Európán kívüli munkatársak megjelenésével egyre inkább a francia vált munkanyelvvé, ami Aguire és Azcárate igazgatósága idején csaknem kizárólagossá is vált.

volt elfogadható[18] –, amit regisztrálás, osztályozás, véleményezés, előkészítés és javaslattétel követett. Az egyes iratok rendszerint több munkatárs kezén is keresztülmentek, mielőtt a szekcióigazgató asztalára kerültek volna. Bonyolult vagy kényes ügyek esetében gyakran előfordult, hogy a Szekció véleményt kért a Jogi vagy a Politikai Szekciótól, illetve, hogy konzultált a főtitkárral. Ha a petíció a bizottsági vagy tanácsi tárgyalás fázisába jutott, a Szekció intézte a felkéréseket, a napirend összeállítását, a tagok tájékoztatását, a bepanaszolt államok képviselőivel folytatott esetleges különtárgyalások lebonyolítását, vezette az ülések jegyzőkönyveit és megfogalmazta a jelentéseket. Természetesen a Szekcióra hárult a panaszeljárással kapcsolatos teljes levelezés és részben a sajtókapcsolatok fenntartása is. Ehhez járult még a bizonyos rendszerességgel végrehajtott külföldi szemleutak előkészítése és lebonyolítása. A kisebbségi ügyekben érdekelt kormányok ugyancsak rendszeres levelezést folytattak az apparátussal, sőt még azt is megengedték maguknak – például éppen a genfi magyar képviselet –, hogy időről időre bőséges információs- és sajtóanyaggal árasszák el a Szekció munkatársait.[19]

Ez a rendkívül szerteágazó, megterhelő munka ráadásul – a kisebbségi problémák természete szerint – több bírálatot, mint elismerést váltott ki. A Szekció egész tevékenysége folyamán állandóan a kritikák keresztтüzében állt: a panaszosok és az őket támogató kormányok lassúsággal és hatásköre túllépésével (az ügyek elfektetésével) vádolták, a bepanaszolt államok a petíciókkal kapcsolatban naivitással és hiszékenységgel gyanúsították, s természetesen mindkét oldalról állandóan fejére olvasták, hogy részrehajló. Eközben pedig a Tanács, amely túlterheltségében maga is szabadulni kívánt legalább a kevésbé jelentősnek látszó ügyektől, nagyobb önállóságra ösztönözte volna a Szekciót.

Panaszosok és bepanaszoltak

A népszövetségi kisebbségvédelmi eljárás a rendszer kidolgozóinak szándéka szerint eredetileg a kisebbségek és a közhatalmat gyakorló államok között óhatatlanul felmerülő problémák gyors és kielégítő megoldását kívánta elősegíteni, illetve ennek kívánt szabályozott kereteket adni. Az együttműködés és a békés kapcsolatok légkörében ez talán így is lehetett volna, ám a világháború és a határváltozások élménye, valamint a bosszú és a revánsvágy hangulata éppen ellenkezőleg: a szembenállást erősítette – s ez a Kárpát-medencei kisebbségpolitikában kezdettől fogva kimondottan ellenséges atmoszférát teremtett. A magyar nemzetiség esetében ez annyit jelentett, hogy az új impériumok erő-

18 A gyanúsan kerek számok természetesen becslések a szakirodalom, a hivatalos népszövetségi kiadványok és a levéltári jegyzékek egymásnak is ellentmondó adatai alapján. Vö. Mouton: i. m., melléklet, 83–92., Galántai: i. m., 146., League of Nations Archives – Archives de la Société des Nations (a továbbiakban LONA–ASDN), R 2165, 1928–1932:4/21661/7833 és az *Official Journal – Journal Officiel* megfelelő számai.

19 MOL, K107, 12. cs., 16/3. tétel.

szakos intézkedéseire (politikai jogok szűkítése, állami tisztviselők és alkalmazottak elbocsátása, egyházi, közösségi és magánbirtokok rekvirálás-szerű kisajátítása, oktatási és kulturális intézmények bezárása, nyelvhasználat korlátozása stb.) a kisebbség java része lassan oldódó ellenszenvvel reagált, a magyarországi közvélemény és a kormányzat pedig irredentizmussal és revíziós célokat megfogalmazó külpolitikával válaszolt.

Ennek a – végeredményben kibékíthetetlennek bizonyult – ellenségeskedésnek lett egyik hadszínterévé a népszövetségi kisebbségvédelem. A problémák orvoslását és a kooperáció kiteljesítését célzó építő jogvita helyét tehát e fórumon is hamar elfoglalta a politikai viszálykodás. E folyamatot csak erősítette az a tendencia, hogy a panaszos kisebbségek mögött – ahol ez lehetséges volt – felsorakoztak az anyanemzetek kormányai, ami az ellentéteket gyorsan államközi szintre emelte. Ettől fogva a rivális országok kölcsönös érdekeltsége immár nem a viták elsimításában, hanem éppen azok felnagyításában és nyilvánosság elé vitelében állt: a cél mindenekelőtt egymás lejáratása, a Nemzetek Szövetsége és a világ közvéleménye előtti erkölcsi és jogi megsemmisítése volt.

A panaszos oldal – sokszor egészen direkt módon – kíméletlenséggel, civilizálatlansággal és vezetési alkalmatlansággal vádolta „ellenfelét", amely viszont bonyolultabb, a védekezés és a támadás mozzanatát is tartalmazó taktikát alkalmazott. A bepanaszolt államok ugyanis már eleve sérelmesnek – s tulajdonképpen a velük szembeni előítélet megnyilvánulásnak – tartották azt, hogy kisebbségvédelmi szerződések aláírására kényszerültek. A nemzetiségpolitikát belügynek tekintették, a panaszosok petícióit hűtlenségnek és felforgatásnak, a Nemzetek Szövetsége ilyen irányú közbenjárását pedig ellenséges cselekedetnek látták. Mindezek miatt inkább a probléma elhallgatásában voltak érdekeltek – lehetőség szerint kerülték is a nyilvánosságot –, s csak amikor ez nem sikerült, akkor tértek át a sérelmek letagadására, bagatellizálására és a panaszosok kriminalizálására.

A magyar kisebbségek ebben a folyamatban rendkívül kényes helyzetben találták magukat. Ők ugyanis rövid távon helyzetük javulásában, vagyis az állami nemzetiségpolitika szigorának enyhítésében lettek volna érdekeltek, ám problémáik igazi megoldását maguk is a végső politikai sikertől: a területi revíziótól várták. A kisebbségek egész közösségén és politikai vezetőségén belüli politikai vitáknak, valamint Budapest, Prága, Bukarest és Belgrád nyomásának eredője az lett, hogy – az új impériumok merevsége, a magyar kormány szelektív támogatáspolitikája[20] és az európai erőviszonyoknak a revánskoalíció javára történő eltolódása miatt – a határon túli magyarság végül Budapest politikáját fogadta el irányadóként.

---

20 Erről lásd újabban Bárdi Nándor: A romániai magyarság kisebbségpolitikai stratégiái a két világháború között. *Regio* 1997/2. 32–66. és Angyal Béla: *Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből.* Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2002.

Ennek megfelelően a népszövetségi kisebbségvédelmi rendszer különböző szereplői egészen eltérően vélekedtek arról, miben is áll az egyes petíciókban megjelenő ügyek ideális megoldása. A népszövetségi illetékesek a gyors és kompromisszumos megoldást pártolták, lehetőleg az érdekeltek kétoldalú megegyezése keretében, hiszen úgy tartották, hogy éppen az érdekegyesítés és a méltányos kiegyezés a demokrácia legjobb iskolája. Ebben azonban némi hangsúlybéli eltérés volt érzékelhető a Tanács és a Szekció felfogása között. A Tanács ugyanis – jogosan – afféle végső fórumnak tekintette magát, s a kompromisszum megszületését szívesen látta volna legkésőbb a Szekció jószolgálatainak eredményeként, a Szekció ellenben – szintén jogosan – felhatalmazás hiányában nem kívánt túlzottan beavatkozni a vitákba, és a jelentékenyebb ügyeket következetesen fölterjesztette a Tanács elnökéhez.

A panaszosok sérelmeik orvoslását óhajtották a lehető leggyorsabban, a mögöttük álló kormányok azonban ezt a lehető legnagyobb publicitás mellett, látványos presztízsnyereséget hozó győzelem révén kívánták elérni. A nyilvánosságot és a látványosságot elsősorban az Állandó Nemzetközi Bíróság kedvező ítélete – esetleg ennek a Tanács által kikért jogi szakvéleménye *(avis consultatif)* – szolgáltathatta, de a Tanács megfelelő politikai döntése is remek eredménynek számított.[21]

Ezzel szemben a bepanaszoltak mindent megtettek azért, hogy a beadványokkal ne foglalkozzanak érdemben. S ha már ezt nem tudták elérni, legalább igyekeztek az ügyeket politikai fórum előtt tartani, hiszen míg a Tanácsban a francia szövetségi rendszerhez tartozó országok meghatározó befolyással bírtak – s ez a tanácsi döntések előkészítésében, meghozatalában és végrehajtásában kézzelfogható előnyt jelentett a kisantant-államok számára[22] –, addig a hágai törvényszék előtt ilyen reményeik nemigen lehettek.[23]

---

21 Magyar kisebbségi beadványok nem kerültek a hágai bíróság elé, s a Tanács plénuma is mindössze két magyar birtokkisajátítási petíciót tárgyalt érdemben. Nem kisebbségi beadvány részeként került 1933-ban az ÁNB elé a Pázmány Péter Tudományegyetem és a csehszlovák állam peres ügye, amelyben Hága végül helyben hagyta Prágának a vegyes döntőbíróság által korábban már megállapított fizetési kötelezettségét. Ugyancsak nem kisebbségi ügyként tárgyalta a Tanács 1923-ban, 1927-ben és 1930-ban az erdélyi optánsok birtokkisajátítási ügyét, amely végül kétoldalú megállapodással zárult 1930-ban. Lásd a következő jegyzetet is.

22 A Tanács 1925-ben három ülésben foglalkozott a bánsági telepesek ügyével – amit végül a magyar fél által sokat kárhoztatott kompromisszummal zárt le –, majd 1931–1932-ben öt ülésben tárgyalta a székely határőrbirtokosok ügyét – a magyarokra kedvező záróhatározatot azonban a román kormány a Tanács későbbi sürgetései ellenére sem hajtotta végre.

23 Az ÁNB elé került kisebbségi ügyek – a lengyelországi német telepesek ügye, a lengyelországi németek állampolgárságának kérdése (1923), a bolgár–török és bolgár–görög kisebbségi viták (1925, 1928, 1930), a felső-sziléziai német kisebbségi iskolaügy (1931) és az albániai kisebbségi iskolaügy (1935) – kivétel nélkül mindig a panaszosok javára dőltek el. Lásd Galántai: i. m., 149.

A Szekció és a vitás felek kapcsolatai

A Nemzetek Szövetsége – írja Azcárate, a Szekció egykori igazgatója – „tisztán politikai jellegű szervezet volt, amelynek fő törekvése – helyesen – az volt az, hogy támogassa a nemzetközi életben a béke és az együttműködés légkörének létrehozását és fenntartását."[24] A Szekció távlatosan ugyanennek az együttműködésnek a kisebbségpolitikában való meghonosításán, kiteljesítésén dolgozott, miközben a napi ügymenetben a vitás kérdések adminisztrálását végezte. E pedagógiai és szocializációs tevékenységét részint Genfben, az érintettek hivatalos képviselőivel folytatott kapcsolattartás keretében, részint az egyes országokban tett látogatások és helyszíni tanulmányutak során fejtette ki.

A Szekció vezetőit a Titkárságon rendszeresen látogatták a kisebbségvédelmi szerződést aláíró államok diplomatái, a tájékoztatás és a tájékozódás szándékán kívül természetesen a nyomásgyakorlás céljával is. Az is előfordult – bár erről csak szórványos adatokkal rendelkezünk –, hogy egy-egy ilyen kapcsolat rokonszenvvé vagy barátsággá fejlődött, aminek az lett a következménye, hogy az ilyen baráti forrásból beszerzett információkat a másik fél bizalommal fogadta. Ez azonban számottevően nem változtatott a kisebbségi petíciók elbírálásán. Mégis talán érdemes megemlíteni, hogy pl. Colban már 1920-tól szoros kapcsolatba került Edvard Beneš csehszlovák külügyminiszterrel, majd Robert Flieder berni csehszlovák követtel, 1923-tól pedig Ion Gheorghe Duca román külügyminiszterrel, míg a magyarok közül – mint erről még szó lesz – lényegében senkivel sem ápolt ilyen nexust. A spanyol igazgatókról ilyen adatokat nem ismerünk, mindössze Azcáratéról tudjuk, hogy 1923. júniusi kárpátaljai útján összebarátkozott egyik kalauzával, Jaromír Nečas csehszlovák mérnökkel, akit még évekkel később is megbízható információforrásnak tekintett.

Természetesen ennek ellenkezőjére is akadt példa. Románia kisebbségpolitikájának merevségét pl. oly karakteresen jelenítette meg egy-egy politikus, hogy személyük még a Szekció pártatlanságra aggályosan ügyelő munkatársai feljegyzéseiben is bírálat tárgyává vált. Ion Brătianu miniszterelnök, Constantin Anghelescu oktatási miniszter vagy Constantin Banu kultuszminiszter soviniszta politikáját a Genfben járó román diplomaták egyébként meglehetős sikerrel használták fel saját – úgymond rugalmasabb – politikájuk kudarcának magyarázatául. Ebben az összevetésben azután a Szekcióban egyébként nem kimondottan kedvelt Nicolae Titulescu külügyminiszter vagy Nicolae Petrescu-Comnen genfi követ kimondottan előnyös színben tűnt föl. Ugyancsak sikeresen érvelt a hazai politikai közélet nacionalizmusának szorításával Beneš, illetve Bethlen István is, amikor pl. a kárpátaljai autonómia halogatása vagy a *numerus clausus* törvény miatti támadásokkal szemben védekeztek.

---

24 Azcárate: *La Société des Nations…* 68.

A genfi magyar képviselet vezetői közül a Szekcióban csak Hevesy Pált (1926–1930) és talán Pelényi Jánost (1930–1933) kedvelték kimondottan, de ez érthető is, hiszen a misszióvezetők ritkán fordultak meg a Titkárságon, s a szórványos találkozókon csupán a bölcs *charmeur* és művelt, szerény utóda tudta magát megkedveltetni. Réz Mihály (1921) be sem tudott mutatkozni a Titkárságon, mivel genfi megérkezését követően néhány héten belül meghalt, Nagy Elek (1925–1926) és Tahy László (1934–1935) rövid megbízatása kevésnek bizonyult jó viszony kiépítéséhez – Tahy ráadásul általában Bernben tartózkodott, ahol szintén akkreditálták –, a száraz és szófukar Velics Lászlót (1935–1938) pedig természete tartotta távol a bizalmas közeledéstől.

Az állandóságot Baranyai Zoltán képviselte, aki már a misszió megalapításánál is jelen volt – frankofil irodalmárként került 1921 elején Genfbe –, majd Réz halálától Nagy megérkezéséig között négy éven át vezette is azt, ezt követően pedig 1936-ig első beosztottként dolgozott itt tovább. A mindenkori misszióvezetők mellett ő volt az adminisztráció tényleges irányítója, a helyi viszonyok ismerője, a kapcsolatok szervezője. Másfél évtizedes genfi működése során alkalma volt tartalmas személyi kapcsolatok kiépítésére is. Kezdetben Helmer Rosting barátságát, később Azcárate bizalmát nyerte meg – s ezt a lehetőségekhez mérten sikeresen használta fel a magyar kisebbségek ügyében való közbenjárásra –, Colbannal azonban a kezdeti remények ellenére hűvössé vált a viszonya, Aguirrét pedig kezdettől bizalmatlanul szemlélte.

Elsősorban az ő jelentéseiből rajzolódnak ki előttünk a szekcióigazgatók portréi, valamint közvetve a magyar diplomácia kisebbségpolitikai törekvései. Baranyai az első látogatás után Colbant mint „abszolút pártatlan", „szívélyes" jogtudóst mutatta be, akinek szent a szerződések objektív vizsgálata.[25] Két évvel később már ezt írta róla: „Régebben magyarbarátnak lehetett volna tekinteni, de egy idő óta meglehetősen erős cseh hatás alatt áll; a romániai magyarság kérdésében azonban a magyar kisebbség álláspontján áll."[26] Négy hónappal később, csak hetekkel a Szekció nagy reményekkel várt erdélyi látogatását megelőzően már azzal keserítette el Jancsó Benedeket – aki az erdélyi magyarság egyik elismert szellemi vezéreként ekkoriban szenvedélyesen érdeklődött Colban felől –, hogy az igazgatónak „aszpik-természete" van, és mindenkivel jóban akar lenni.[27] A magyar szempontból súlyos kudarccal végződött látogatás után pedig Baranyai már egyenesen úgy vélte, hogy bár Colban csakugyan némi jóindulattal viseltetik a kisebbségek irányában, de félénk, megalkuvó és gyenge jellemű ember, akinek „ígéreteiben megbízni alig lehet."[28] Szűk egy esztendővel

25 MOL, K 107, 12. cs., 16/1. tétel. Baranyai jelentése Bánffy Miklós gróf külügyminiszternek (1921. január 12., másolat).

26 MOL, K 107, 12. cs., 16/2. tétel, 42/pol.–1923. sz. Baranyai jelentése Daruváry Géza külügyminiszternek (1923. március 3., másolat).

27 MOL, K 107, 12. cs., 16/2. tétel, sz. n. Baranyai levele Jancsó Benedeknek (1923. július 14., másolat).

28 MOL, K 107, 14. cs., 16/9. tétel, 240/1923. sz. Baranyai jelentése Daruvárynak (1923. november 3., fogalmazvány).

később a genfi titkár már minden illúzióját elveszítette. Mint írta: Colban csak ígérget, de nem cselekszik, mindenkivel jó viszonyt keres, hogy pozícióját erősítse, de érdemleges eredmény a magyar kisebbség nem várhat tőle. Baranyai örömmel közölte, hogy a „jellemtelen", és valósággal az „arbiter mundi" hatalmát kézben tartó Colban nem kívánja meghosszabbíttatni két év múlva lejáró megbízatását, s azt javasolta, hogy „mindent el kellene követnünk most s a jövőben, hogy Colbannak ez a hatásköre megsemmisüljön."[29]

Baranyainak e Colbanról rajzolt, valósággal diabolikus portréja minden túlzása ellenére igen hasznos, mert az voltaképpen nem más, mint a magyar kisebbségek és a Genftől sokat remélő magyar diplomácia csalódásainak hű krónikája. A szubjektív torzítások valószínűleg arra vezethetők vissza, hogy míg Baranyai a magyar kisebbségek védelmét az ország megcsonkításáért vagyis a múltért járó egyfajta jelenbeli jóvátételnek is tekintette, Colban a kisebbségvédelmi rendszert önmagában álló az élhetőbb jövőre irányuló jelenbeli feladatként fogta föl, s mint ilyent kívánta működtetni. Colban csakugyan nem helyeselte a kisebbségvédelem szigorítását – sőt, működése idején a petíciós eljárás rendje a bepanaszolt államok javára változott –, mert meggyőződése volt, hogy a többnemzetiségű államok helyzete igen nehéz, s hogy stabilitásuk megőrzéséhez megérdemlik a méltányos támogatást. Ehhez járult még Colban hűvös fegyelmezettsége, hivatali korrektsége és ebből fakadó tudatos kompromisszumkeresése, amely mögött részben távlati politikai megfontolások, részben valóban az önvédelem mozzanata húzódott. Érzelmeit csak nagyon ritkán engedte nyilvánulni, ilyenkor a panaszosok és bepanaszoltak nemegyszer tetten érhető politikai cinizmusán és rosszhiszeműségen füstölgött, az pedig egyenesen fölháborította – mint az iratokból kiderül, rosszul tűrte a kritikát –, hogy kétségbe vonják pártatlanságát. Baranyai mindenesetre még 1928 elején is mérges nyilakat lövöldözött Colban után, amikor pedig már az új igazgatót várták a Szekció élére.[30]

A közel egyéves interregnum után, 1928 őszén kinevezett Aguirre sem kapott jobb bizonyítványt a magyar diplomatáktól. Még az udvarias Hevesy is elámult az új igazgató „szűzi tájékozatlanságán", Baranyai pedig meg volt győződve arról, hogy Aguirrénak fogalma sincs a magyar kisebbségi problémáról és a trianoni békeszerződés előzményeiről, „a kisebbségi alaki és anyagi jogot még mindig igen kevéssé ismeri, a közép-európai kisebbségek helyzetéről meg egyáltalában alig van informálva […] nem is mutat túlságos buzgalmat aziránt, hogy a kisebbségek helyzetét alaposabban megismerje." Ráadásul mint a nép-

29 MOL, K 107, 12. cs., 16/2. tétel, 924/1924. sz. Baranyai levele Khuen-Héderváry Sándornak (1924. október 13., fogalmazvány).

30 Baranyai lényegében a Tanáccsal a kisebbségek rovására történő összejátszással vádolta Colbant, amikor – túlozva, de nem alaptalanul – így írt: „A kormányképviselők túlnyomó része örült, hogy Colban a lelkükből jövő, nekik legkedvesebb elintézést, a félretevést javasolja", hiszen így a Tanács a titkársági jelentés mögé bújva fektethette el az ügyeket. Lásd MOL, K 107, 6. cs., 7/b tétel, 55. sz. 2091/1927. előszám. (3/pol. sz.) Baranyai levele a Külügyminisztériumnak (1928. január 12., másolat).

szövetségi szolgálatba kívülről érkezett főnök féltékeny volt a nemzetközi jogban jártas és a panaszeljárás rejtelmeiben fölényes biztonsággal eligazodó, szorgalmas Azcáratéra, és attól lehetett tartani, hogy részlegvezetői posztjáról referensi szerepkörbe szorítja vissza. „Attól tartok – fejezte be jelentését Baranyai –, hogy a kisebbségi osztály vezetése aligha van szerencsésebb kezekben most, mint Colban idejében volt. Az egészben talán csak az a vigasztaló, hogy különböző értesülések szerint Aguirre nem szándékozik Genfben 2–3 évnél tovább maradni."[31] Baranyai jövendölései maradéktalanul teljesültek: Aguirre csakugyan többet törődött személyes karrierjével, mint az eljárásrend reformjával, s óvatos tájékozódást követően az 1928–1929-ben megfogalmazott reformjavaslatok mérsékelt ellenzékeként lépett föl.[32]

Kedvezőbb volt a megítélése utódának, Azcáraténak, akit a magyar diplomaták kezdettől fogva a kisebbségek barátjának – s ezért magyarbarátnak – tekintettek. Baranyai egy 1923. nyári jelentésében külön meg is dicsérte a kárpátaljai szemleútjáról frissiben hazatért referenst, mert az nem hagyta magát félrevezetni a mellé kirendelt cseh állami tisztviselőktől, s több kisebbségpolitikai visszásságot is szóvá tett.[33] Amikor pedig Azcárate megkapta kinevezését a Szekció élére, Baranyai csupán annyi kritikai észrevételt engedett meg magának, hogy e „remek ember" a magyar kisebbség problémáival és a magyar kisebbségpolitikával még nem ismerkedett meg kellőképpen.[34]

Iratok hiányában nem tudjuk, miképpen ítélték meg a magyar diplomaták a Danzigból visszatérő Rosting szekcióigazgatói kinevezését. Az a tény, hogy ő volt az, akivel Baranyai már az első hónapokban jó viszonyt alakított ki – amely, mint látható lesz, még ugyanebben az évben egy magyar szempontból politikailag is sikeres budapesti látogatás során tovább mélyült –, arra enged következtetni, hogy Rosting érkezését a genfi misszió örömmel vette tudomásul. Ám azt is tekintetbe kell venni, hogy Rosting éppen a náci befolyás túlzott megerősödésével szembeni tehetetlensége miatt távozott Danzigból, s könnyen elképzelhető, hogy keserű tapasztalatai a revánsállamok által egyre inkább politikai fegyverként forgatott kisebbségvédelmi petíciókkal kapcsolatos véleményét is módosították.

A népszövetségi kisebbségvédelmi rendszer kommunikációs sajátosságai közé tartozott, hogy a Nemzetek Szövetsége a petenseket nem tekintette az eljá-

31 MOL, K 107, 12. cs., 16/7. tétel, 2020/1928. sz., ezen belül 124/pol.–1928. sz. Baranyai jelentése Walko Lajos külügyminiszternek (1928. december 9., másolat).

32 Gustav Stresemann német külügyminiszter, Raoul Dandurand kanadai külügyminiszter és Azcárate is fellépett a petíciós eljárás felgyorsítása, kiterjesztése, illetve egy esetleges állandó kisebbségi bizottság felállítása ötletével. A Nemzetek Szövetsége megvitatta e terveket, s ezek alapján született meg a mérsékelt reformokat életbe léptető 1929. június 13-i tanácsi határozat. Aguirre magatartására lásd MOL, K 107, 12. cs., 16/1. tétel, 287/1929. sz. Baranyai jelentése Walkónak (1929. január 29., fogalmazvány).

33 MOL, K 107, 12. cs. 16/2. tétel, 162/pol.–1923. sz. Baranyai jelentése Daruvárynak (1923. június 26., másolat).

34 MOL, K 107, 6. cs., 7/b tétel, 164/1930. sz. (3/pol. sz.) Baranyai levele a Külügyminisztériumnak (1930. január 17., fogalmazvány).

rás részeseinek – szerepük csupán abban állt, hogy fölhívták a figyelmet valamely jogsértésre –, ezért személyesen a legritkább esetben találkoztak velük. Ez a bepanaszolt államokat közvetett módon előnyösebb helyzetbe hozta, hiszen az ő diplomatáik és politikusaik viszont rendszeres látogatók voltak a genfi hivatalokban, s könnyen megengedték maguknak, hogy a petenseket lesajnálva a fejük fölött próbáljanak meg összekacsintani a Szekció munkatársaival. Ráadásul – különösen kezdetben, de néha később is – a beadványok egy része igen gyarló fogalmazvány volt, előfordult, hogy a szerzők gyatra helyesírással írt, esendő érvekkel alátámasztott feliratait nem létező szervezetek nem létező tisztviselőihez címezték. A „közönséges", „illojális", „bajkeverő" panaszosokkal szemben a higgadt, konstruktív és művelt diplomaták eleinte behozhatatlannak tűnő fölényt élveztek. Ám ahogy javult a beadványok színvonala – részben az anyanemzetek kormányainak hathatós közreműködése révén –, s ahogy egyre világosabbá vált a bepanaszolt államok merev elzárkózása, úgy tűnt el fokozatosan ez az előny – sőt, az is megtörtént, hogy a népszövetségi tisztviselők már a kisantant diplomatáinak magatartásán ütköznek meg.[35]

Az intenzív genfi kapcsolattartás mellett a Szekció – s különösen annak létrehozója és első igazgatója, Erik Colban – nagyon fontosnak tartotta a külföldi utazásokat, mert ezekben alkalmat látott a kormányok bizalmának elnyerésére és a kisebbségek tényleges helyzetének pontosabb megismerésére. Colban már 1921–1922-ben megfordult Bécsben, Budapesten és Varsóban, rendszeresen járt Csehszlovákiába, később Görögországban, Jugoszláviában és Romániában is látogatást tett.

Magyar szempontból kiválóan eredményes volt Rosting budapesti látogatása 1921-ben, amelyen maga Baranyai kalauzolta dán kollégáját. Rosting személyesen találkozott Horthy Miklós kormányzóval és Bethlen István gróf nemrégiben kinevezett miniszterelnökkel, majd egy ebéden Bánffy Miklós gróf külügyminiszterrel és a minisztérium Politikai osztályát vezető Khuen-Héderváry Sándor gróffal is. A szomszédos államokból menekült magyarok szenvedéseiről Szász Zsombor és Herczeg Ferenc vezetésével kapott ízelítőt az Auguszta-telepen és a Nyugati pályaudvar marhavagonjainál, ami mély benyomást gyakorolt rá.[36]

Nagy várakozás előzte meg Colban, Azcárate és a francia Marcel Hoden (Információs Szekció) 1923. augusztusi erdélyi útját. Az utazás felemás eredményt hozott: a delegáció tagjai bizonyos idő elteltével hajlandóak voltak leg-

35 Kirívó volt például az az eset, amikor a bánsági telepesbirtokok kisajátítása ügyében folyó vita idején Titulescu azzal fenyegetőzött, hogy amennyiben a román állam esetleg pert vesztene Hágában, akkor egyesével perelné be a magyar telepeseket román bíróságok előtt, amelyek előre megjósolható ítéleteket hoznak majd. Lásd LONA–ASDN, R 1627, 1919–1927:41/42766/1481. Colban feljegyzése Drummondnak – Drummond széljegyzeteivel (1925. június 22.)

36 MOL K 107 12. cs. 16/3. tétel 48/1921. sz. Baranyai jelentése Bánffynak (1921. július 3., fogalmazvány). Rosting és Baranyai levelezését, valamint Rosting úti jelentését lásd ugyanitt, valamint LONA–ASDN, S 344, No. 4.

alább maguknak bevallani, hogy a Bukarestben kidolgozott útiterv sajátosságai miatt a kisebbségek valódi helyzetéből keveset láthattak. A magyar kisebbségek politikai képviselőivel való találkozást Colban – nem kívánván visszaélni a vendégjoggal – elkerülte, a magyar egyházfőkkel megtartott kolozsvári találkozó pedig példátlanul rossz hangulatban zajlott. A román kormány maradéktalanul elégedett volt az eredménnyel, s a *Journal de Genève* 1923. augusztus 17-i számában közzé is tette félhivatalos kommünikéjét, amely szerint a Nemzetek Szövetsége kiküldöttei meggyőződtek a magyar panaszok alaptalan voltáról és a román kisebbségpolitika példás színvonaláról.[37] Egy hónap sem telt el azonban, és az 1923. évi népszövetségi Közgyűlésre érkező Bethlen és Tánczos Gábor tábornok személyesen kérte mindezt számon Colbantól.

A feszült légkörű megbeszélésen Bethlen elmondta, hogy kisebbségi körökben nagyon rossz benyomást keltett a magyar kisebbségi vezetők mellőzése, majd arra kérte Colbant, hogy a népszövetségi kölcsönkérelem miatt pillanatnyilag akcióképtelen Magyarország helyett a Tanács és a Titkárság érezze kötelességének a magyar kisebbségekért való fokozottabb felelősségvállalást.[38] A tüske még évekkel később is kínozta a magyar diplomatákat. Az 1924. évi Közgyűlésen a magyar delegáció koncentrált támadást intézett a népszövetségi kisebbségvédelem ellen. Apponyi alapvető reformokat sürgetett, Tánczos javaslatot tett a Szekció költségvetésének leszállítására, s Colbant személyesen is azzal vádolták, hogy túlságosan is kedvez Romániának, az ügymenetben pedig a hatáskörét túllépő, meghatározó befolyást gyakorol.[39] 1926-ban pedig a bukaresti magyar ügyvivő kesergett azon, hogy valahányszor Colban Erdélyben jár, mindig rosszhiszeműen felül a román hatóságoknak, csak a románokra kedvezőt hajlandó meglátni, a prominens erdélyi magyar vezetőknek pedig azt tanácsolja, hogy „sérelmeiket a román kormánnyal való közvetlen tárgyalások útján sokkal célszerűbben orvosolhatják, mint a Népszövetséghez intézett petíciókkal."[40]

E csalódások az idő múlásával merev bizalmatlansággá csontosodtak, s a magyar petíciók néhány éven át elmaradoztak, majd az évtized végétől már nem is a jobbítás, hanem szinte kizárólag a konfliktuskeresés szándékával indultak újra. A bepanaszolt államok pedig ismét fölvették a kesztyűt.

37 Az utazás előkészítéséről, lefolyásáról és utóéletéről tájékoztat Mouton: i. m. 190–219. Colban naplószerű beszámolóját lásd LONA–ASDN, R 1625, 1919–1927: 41/30120/1481.

38 LONA–ASDN, R 1690, 1919–1927: 41/30922/30730. Colban bizalmas feljegyzése (1923. szeptember 15.). Az erdélyi Colban-misszió megítélése magyar részről kirívóan kedvezőtlen volt. Vö. MOL, K 107, 12. cs., 16/2. tétel, 382/1923. sz. Jancsó levele Baranyainak (1923. november 2.) és Baranyai válasza (1923. december 1., másolat).

39 Mouton: i. m. 231.

40 MOL, K 107, 12. cs., 16/2. tétel, 268/1928. sz. Szentirmay Béla bukaresti követségi tanácsos jelentése Walkónak (1926. november 9., másolat).

Magyar kisebbségi petíciók

A magyar kisebbségek sérelmeivel kapcsolatos petíciók dinamikája meglehetősen érzékenyen követte a világpolitikai változásokat. Az európai súlypontú nemzetközi életet 1920–1924 között az új békerendszer kialakulása és megszilárdulása jellemezte, majd 1925–1929 enyhülési szakasz volt, amit 1930–1933 között a gazdasági és politikai válság bizonytalan periódusa, majd 1933–1938 között a német–japán(–olasz) kihívás időszaka követett, s 1938–1940 csődje zárt le a háború kitörésével és a Nemzetek Szövetsége felmorzsolódásával.

A magyar petíciós gyakorlat ebben az időben a következőképpen alakult: 1920–1921-ben a magyar diplomácia és a kisebbségek még csak tapogatóztak (a ratifikációs időszak tisztázatlan jogi és politikai viszonyai közepette főleg külföldi egyházi szervezetek fejtettek ki látványos aktivitást); 1922–1925 hozta a kisebbségi beadványok első hullámát (ekkora megértek a nemzetiségi sérelmek bemutatásának jogi-politikai feltételei, s mivel a békeszerződés értelmében Magyarország még irredenta propagandát sem folytathatott, a nemzetközi figyelem felkeltésének nem is igen volt más módja, mint a kisebbségi kérdés napirenden tartása); 1926–1929 között látványos visszavonulás következett (egyelőre nem tudjuk eldönteni, hogy ebben az első komoly kisebbségi beadványok kudarca, a népszövetségi kölcsönért mutatott hála, a frankhamisítási botrány miatti óvatosság vagy éppen a magyar diplomácia súlypontáthelyezése: az olasz–magyar politikai barátság és az erre alapozott frontális revíziós politika játszott-e nagyobb szerepet); 1930-ban azután elindult a petíciók második hulláma (ezt kezdetben a közép-európai problémákat éles fénybe állító világgazdasági válság, majd a tengelyhatalmak revánskoalíciójának előretörése ösztönözte), amit Magyarországnak a világszervezetből történt 1939. április 10-i kilépése zárt le *(2. táblázat)*.

Az első beadványoknak még nem mindegyike volt klasszikus kisebbségi petíciónak tekinthető. E „jelentések", „felhívások", „jegyzékek" és „expozék" aláírói (Vöröskereszt, egyházak, szimpatizánsok) sokszor csupán közvetve vagy egyáltalán nem voltak érintettek a pártfogásukba vett számkivetettek sorsában, s a címzett legtöbbször nem is a Titkárság, hanem valamely más szerv, pl. a Nagykövetek Tanácsa – vagyis a békekonferencia afféle utódszervezete – volt.

Jellemző volt az is, hogy e beadványok vagy általánosságban mozogtak, vagy pedig valamilyen merőben személyes ügyben – pl. zaklatások, rekvirálások, nyugdíjelvonások dolgában – kértek jogorvoslatot vagy közbenjárást. Csak 1922-től beszélhetünk klasszikus kisebbségi petíciókról, amelyekben az erre jogosult személyek vagy intézmények megfelelő formában, pontos jogszabályi hivatkozásokkal az illetékes fórumhoz juttatták el panaszukat. E beadványok a kisantant-államokkal szemben általában az agrárreformokat, az iskolapolitikát, a sajtórendelkezéseket, valamint a kisebbségi közösségi élet és a nyelvhasználat korlátozását kifogásolták. Ezeken kívül a magyar kormány kezdettől arra

2. táblázat. Petíciók a magyar kisebbségi sérelmek ügyében (a Nemzetek Szövetségéhez + más nemzetközi fórumokhoz)[41]

Év	*Bepanaszolt állam*			*Összesen*
	Csehszlovákia	*Jugoszlávia*	*Románia*	
1920	0+1	0+1	1+2	1+4
1921	1+1	0+1	3+6	4+8
1922	6	5	2	13
1923	1	0	0	1
1924	3	0	1	4
1925	4	0	5	9
1926	0	0	0	0
1927	1	0	1	2
1928	1	0	0	1
1929	0	1	1	2
1930	2	6	3	11
1931	3	2	3	8
1932	1	3	0	4
1933	0	1	5	6
1934	1	0	9	10
1935	0	0	5	5
1936	0	1	3	4
1937	0	0	5	5
1938	0	0	0	0
1939	0	0	0	0
Összesen	24+2	19+2	47+8	90+12

ösztönözte a csehszlovákiai rutén kisebbséget, hogy petíciókban sürgesse a Prága által szerződésben megígért kárpátaljai autonómia bevezetését. Olykor még a szövegezésben is segített, anyagi támogatást nyújtott, követte a petíció sorsát, egyengette annak útját.

A legsikeresebb „magyar ügyek" általában a magyarság rovására végrehajtott és a vezető nemzetek gazdasági és politikai erősödését szolgáló földbirtokreformok voltak. Csehszlovákiával szemben évekig napirenden voltak ilyen értelmű magyar beadványok, a Nemzetek Szövetsége azonban végül elfogadta Prágának a kisajátított birtokok nemzetiségek szerint is arányos forgalmazásá-

41 Az itt közölt számok éppúgy közelítésnek tekintendők, mint a történeti irodalomban eddig közölt, egymással feleselő adatok. Mivel a kisebbségi beadványokhoz nemegyszer kiegészítő petíciók is csatlakoztak, s olykor a Szekció is elkülönített, illetve összevont egyes petíciókat – s még saját összegező listáikban is találhatók eltérések –, mindaddig csak közelítéseket adhatunk, amíg valamennyi beadvány útját egyenként végig nem kísértük.

ra vonatkozó érveit és ígéreteit. Romániával szemben a Tanács két ilyen ügyben is helyt adott a magyar észrevételeknek – ezek nyomán Bukarest 1925-ben a bánsági telepeseknek ajánlott fel 700 ezer aranyfrankos megváltást, majd 1929-ben a volt csíki székely határőrök kisajátított erdőbirtokai után járó kártérítési igényt ismerte el –, ám végül az első esetben a megváltási összeg csekély volta, a második esetben pedig a végrehajtás elszabotálása csalódást okozott a petenseknek. A magyar kormány a kárpátaljai tartományi autonómia ügyét is a szívén viselte – részben azért, mert ezen a vidéken több tízezernyi magyar élt, részben pedig azért, mert a területi önigazgatástól azt várta, hogy az idővel lehetőséget teremthet Kárpátalja Magyarországhoz való önkéntes visszacsatlakozására. A Tanács azonban – bár egyre rosszabb szájízzel – újra és újra tudomásul vette, hogy Prága csak optimista beszámolókat készít Kárpátaljáról, de nem hajlandó bevezetni az autonómiát.

Ezeknél a nagy nyilvánosságot kapott ügyeknél tulajdonképpen szerencsésebb volt pl. azoknak a Romániával szembeni petícióknak a kimenetele, amelyekkel tanácsi tárgyalás nélkül sikerült elérni egyes törvényjavaslatok, intézkedések visszavonását, módosítását. Újból megnyitották az Orăștie-i (Szászváros) Kuun református kollégiumot, a nagyváradi unitárius kollégium ismét magyar nyelven oktathatta diákjait, módosították az Anghelescu-féle oktatásitörvény-tervezeteket, visszavonták a román kereskedelmi miniszternek a nemzetiségi kereskedelmi alkalmazottak szembeni diszkriminatív intézkedését.[42]

Összegzés

A Nemzetek Szövetsége által életre hívott kisebbségvédelmi rendszer célja egyfelől a hibák kiigazítása volt, másfelől pedig a békés együttélésre kívánt nevelni, s így egyfajta demokratikus és humánus tanulása folyamatnak lehetett volna a kerete. A kölcsönös bizalmatlanság légkörében azonban a nemzetközi közvélemény előtti rivalizálás instrumentumává lett, végül pedig az új háború közeledésének vészterhes atmoszférájában összeomlott.

Bár a szerződések nemzetközi jogi és politikai értelemben „működőképesek" voltak – vagyis valóságosan létező problémákat szabályoztak a kor színvonalának megfelelő módon –, a petíciós eljárást adminisztráló apparátus pedig fáradhatatlanul, nagy hozzáértéssel és túlnyomórészt ugyanilyen lelkesedéssel dolgozott, a kisebbségi viták túl sokszor jutottak el arra a pontra, ahol már a „győztesek" és „vesztesek" egyre inkább megszilárduló riválisi szövetségi rendszerein belül bizalmi kérdéssé váltak. Így azután a nemzetközi kisebbségvédelem voltaképpen a nemzetközi konfliktusok új, intézményesült ágává, a nagypo-

42 Mouton: i. m., 412. és C.523.1937.I. (1937. október.)

litika egyik mellékhadszíntere vált, ahol a politikusok és diplomaták eddig ismeretlen terepen próbálhatták ki szakmájuk fegyvereit.

A kisebbségek és a nekik támogatást nyújtó anyaállamok támadásait a bepanaszolt államok minden módon igyekeztek visszaverni. A magyar támadások az egyszerű provokációtól a jól előkészített, pontos akcióig eléggé változatosak voltak, míg Csehszlovákia fölényesen, Románia erőszakosan, Jugoszlávia pedig rutinszerűen hajtotta végre ellentámadásait.[43]

Nem csoda, hogy a kisebbségvédelem e rendszerét szinte minden oldalról bírálták. A nemzetközi kisebbségvédelmi szerződést aláíró államok sehogy sem békéltek meg azzal a helyzettel, hogy csorba esett szuverenitásukon, s adott esetben védekezni kénytelenek a méltánytalanságokat felpanaszoló kisebbségek vádjaival szemben. Törvényalkotásukban szem előtt tartották ugyan e szerződéseket, de minden eszközt megragadtak a cikkelyek kijátszására, a végrehajtás során pedig még ezen túlmenően is megszegték a szabályokat. A kisebbségi panaszokat egyenesen az állampolgári hűtlenség megnyilvánulásának tartották, sőt legtöbbször az anyaországok – pl. Magyarország – propagandisztikus, sőt ellenséges fellépésével magyarázták. Ugyanakkor a nemzeti kisebbségek, valamint azok az államok, amelyek a határon túli nemzettársakról is gondoskodni voltak kénytelenek, merőben elégtelennek tartották a kisebbségvédelem hatékonyságát, s bár következetesen támogatták a petíciók benyújtását, mindvégig a rendszer megreformálását szorgalmazták.

A Nemzetek Szövetsége Tanácsában – vagyis a kisebbségi panaszokat végső fázisban elbíráló testületben – irányító szerepet játszó politikusok úgyszintén tehernek érezték a kisebbségvédelmi ügyekkel való foglalkozást, ami mindannyiszor rendkívül kényes helyzetet teremtett, hiszen újra meg újra állásfoglalásra kényszerítette őket vitás nemzetközi ügyekben. Számosan voltak, akik – bármennyire imponált is nekik az újabb „hatósági" szerep – szívesen elhárították volna maguktól ezt a felelősséget. Ez ellen azonban több súlyos érv is szólt: a visszavonulás sokat ártott volna a világszervezet presztízsének, a garancia megszüntetése pedig hozzájárult volna ahhoz, hogy a kisebbségi probléma még súlyosabb konfliktusok forrásává váljék. Megoldásként a nemzetközi bíróságok (az Állandó Nemzetközi Bíróság, a választott bíróságok, esetleg külön nemzetközi kisebbségi törvényszék) felállítása, illetve ezek működésének kiszélesítése, kétoldalú kisebbségvédelmi szerződések létrehívása vagy az *ad hoc* politikai beavatkozás kínálkozott, amelyekkel szemben a már meglévő rendszer –

43 Csehszlovákia pl. 1922-ben és 1929-ben átlátszó ellenpetíciókat szervezett Magyarország ellen, és közel két évtizeden keresztül dacolt a kárpátaljai autonómia bevezetését elrendelő szerződésekkel és tanácsi határozatokkal. Románia már a kisebbségvédelmi szerződést sem akarta aláírni, majd 1922 tavaszán – tiltakozásul amiatt, hogy a hármas bizottság egyáltalán tárgyalás alá vette az erdélyi földreform ügyében benyújtott magyar petíciót – tüntetőleg megszüntette genfi képviseletét, amelyet csak három és fél évvel később állított vissza, s maga is elszabotálta egy tanácsi határozat végrehajtását. Jugoszlávia a teljes elzárkózás álláspontjára helyezkedett, a vele szemben benyújtott petíciókat egyszerűen meghazudtolta és még a bizottsági jelentések nyilvánosságra hozatalát is következetesen elutasította.

a maga kialakult szabályaival és a békerendszer fenntartására irányuló kompromisszumos gyakorlatával, továbbá azzal, hogy a nagyhatalmaknak irányító, illetve felügyeleti szerepet biztosított – még mindig a legjobbnak mutatkozott.

A nemzetközi kisebbségvédelem gyakorlata nem függetleníthette magát a nemzetközi politika egészétől, s még kevésbé lehetett képes arra, hogy azt átalakítsa vagy akár számottevően befolyásolja. A genezisében győztesekre és vesztesekre tagozódó új békerendszerben átmeneti rövid enyhülési periódust követően újjáalakultak és erejükben meghatványozódtak a szemben álló katonai-politikai tömbök, ami úgyszólván lehetetlenné tette a kisebbségi problémák békés és méltányos elintézését. Hiába gyomlálták ki a belső jogszabályokból a jogharmonizáció során vagy a Nemzetek Szövetsége közbenjárására a kisebbségiszerződés-ellenes passzusokat, az a mentalitás és szándék, amelyik a jogszabályokat megalkotta, továbbra is érvényesült. Hiába kaptak esetleg elégtételt a kisebbségek Genfben, attól még a mindennapok csatáit saját országaikban újra és újra elveszíthették. Addig tehát, amíg az általános nemzetközi viszonyokat az éles szembenállás jellemezte, a kisebbségi kérdésben sem lehetett békés fordulatban reménykedni.

Mint azt Pablo de Azcárate egy kései visszatekintő tanulmányában megfogalmazta: „A kisebbségvédelem dolgában nem a probléma megoldását kellett megtalálni, hanem a beavatkozás praktikus eszközeit egy olyan, politikai és jogi – sőt, lélektani – szempontból potenciálisan robbanásveszélyes, kényes és bonyolult helyzetben, elkerülendő, hogy a veszélyek valósággá válva magát a nemzetközi együttműködést fenyegessék. Ez volt a Nemzetek Szövetségének alapvető célkitűzése. Márpedig a kisebbségek védelme e felfogás szerint hosszú távú feladat volt, amelyhez józan észre, nagy körültekintésre, arányérzékre és jókora adag türelemre és megértésre volt szükség, s mindennek tetejébe még bizonyos önfeláldozó hajlamra is, mivel előre tudható volt, hogy a feladatot nem lehet maradéktalanul végrehajtani, még kevésbé mindenki megelégedésére.”[44]

Csak egyetérthetünk Azcárate gondolataival, s még annyit tehetünk hozzá, hogy a népszövetségi kisebbségvédelmi rendszer két évtizedes működésének szükségképpen több volt a politikai tanulsága, mint a tényleges eredménye.

44 Azcárate: *La Société des Nations…* 72.

a maga kialakult szabályaival és a békerendszer fenntartására irányuló kompromisszumos gyakorlatával, továbbá azzal, hogy a nagyhatalmaknak irányító, illetve felügyeleti szerepet biztosított – még mindig a legjobbnak mutatkozott.

A nemzetközi kisebbségvédelem gyakorlata nem függetleníthette magát a nemzetközi politika egészétől, s még kevésbé lehetett képes arra, hogy azt átalakítsa vagy akár számottevően befolyásolja. A genezisében győztesekre és vesztesekre tagozódó új békerendszerben átmeneti rövid enyhülési periódust követően újjáalakultak és erejükben meghatványozódtak a szemben álló katonai-politikai tömbök, ami úgyszólván lehetetlenné tette a kisebbségi problémák békés és méltányos elintézését. Hiába gyomlálták ki a belső jogszabályokból a jogharmonizáció során vagy a Nemzetek Szövetsége közbenjárására a kisebbségiszerződés-ellenes passzusokat, az a mentalitás és szándék, amelyik a jogszabályokat megalkotta, továbbra is érvényesült. Hiába kaptak esetleg elégtételt a kisebbségek Genfben, attól még a mindennapok csatáit saját országaikban újra és újra elveszíthették. Addig tehát, amíg az általános nemzetközi viszonyokat az éles szembenállás jellemezte, a kisebbségi kérdésben sem lehetett békés fordulatban reménykedni.

Mint azt Pablo de Azcárate egy kései visszatekintő tanulmányában megfogalmazta: „A kisebbségvédelem dolgában nem a probléma megoldását kellett megtalálni, hanem a beavatkozás praktikus eszközeit egy olyan, politikai és jogi – sőt, lélektani – szempontból potenciálisan robbanásveszélyes, kényes és bonyolult helyzetben, elkerülendő, hogy a veszélyek valósággá válva magát a nemzetközi együttműködést fenyegessék. Ez volt a Nemzetek Szövetségének alapvető célkitűzése. Márpedig a kisebbségek védelme e felfogás szerint hosszú távú feladat volt, amelyhez józan észre, nagy körültekintésre, arányérzékre és jókora adag türelemre és megértésre volt szükség, s mindennek tetejébe még bizonyos önfeláldozó hajlamra is, mivel előre tudható volt, hogy a feladatot nem lehet maradéktalanul végrehajtani, még kevésbé mindenki megelégedésére.”[44]

Csak egyetérthetünk Azcárate gondolataival, s még annyit tehetünk hozzá, hogy a népszövetségi kisebbségvédelmi rendszer két évtizedes működésének szükségképpen több volt a politikai tanulsága, mint a tényleges eredménye.

44 Azcárate: *La Société des Nations…* 72.

Ablonczy Balázs

„Barátunk ellensége”

Franciaország és a magyar–román viszony, 1920–1940

Érdemes-e elemezni egy kudarcot? Franciaország 1920 utáni közép-európai szerepvállalása ugyanis elég egyértelműen ekként értékelendő. S továbbmenve: vajon az, hogy Magyarország a két világháború között a francia térségpolitika egyik legkomolyabb ellenfele volt, és ennek megfelelően a stratégiai-diplomáciai tervezésben legjobb esetben is „ellenséges semleges” minősítést kapott, nem teszi-e értelmetlenné bármilyen „árnyalat”, „distinkció”, vagy kissé avas kifejezéssel: „alternatíva” vizsgálatát?

Az igenlő válasz mellett a legnyomósabb érv talán az, hogy 1920 és 1940 között, változó súllyal és mértékben a francia hatalmi politika hosszú évszázadokra visszanyúló törekvése látszott beteljesedni. Az erős és nem bolsevik irányítás alatt álló Oroszország visszaállításának kudarca után a fojtogató német tömb hátában mégis sikerült olyan hatalmi koncentrátumot életre segítenie – a kezdeti ellenérzések dacára –, amely egy „második front” esélyével kecsegtetett későbbi háborús konfliktus esetén.[1] A létrejövő közép-európai blokk kiterjedéséről, gyakorlati hasznáról és feladatairól megoszlottak a vélemények, de a Quai d’Orsay folyosóin abban mindenki egyetértett: erre a közép-európai blokkra szükség van. Ez a rendszer azonban több, nem feltétlenül azonos súlyú elemből állt. Az 1920–21 során, kölcsönös politikai és gazdasági egyezményekkel létrejött kisantant csak egyik tényező volt ebben a politikában. Lengyelország – súlyánál, a rigai békében elért területi gyarapodásánál és népességszámánál fogva – volt e közép-európai francia politika legfontosabb pillére. A harmincas években létrejött balkáni antant e szövetségi rendszer dél felé való kiterjesztését szolgálta volna, a benne résztvevők inherens ellentétei azonban kezdettől fogva korlátozták akcióképességét. E szövetségi hálózat egyes tagjaihoz Párizst eltérő minőségű és tartalmú kapcsolatok fűzték. Bár e közép-európai jelenlét elsősorban és alapvetően katonapolitikai megfontolásokból táplálkozott, valódi és létező katonai szövetség mindössze Lengyelországhoz kötötte a francia politikát. Csehszlovákia szintén szerepelt a katonai tervezésben, a vele fennálló szövetséget azonban tartalommal sohasem sikerült megtölteni. Lengyelország egyedülállóan fontos szerepe abban is megmutatkozott, hogy a húszas évek során végig az foglalkoztatta a francia stratégákat – a probléma természetéből

1 Franciaország oroszországi politikájára ld. legújabban Majoros István: *Párizs és Oroszország (1917–1919).* (IPF Kiskönyvtár). Illyés Gyula Pedagógiai Főiskola, Szekszárd, 1999.

adódóan elsősorban a vezérkart –, hogy miképpen lehet Lengyelországot egy német-francia konfliktus esetén hadianyaggal ellátni. Csehszlovákia lengyel–szovjet háború alatt tanúsított magatartása (Prága nem járult hozzá, hogy lőszer- és hadianyag-szállítmányok haladjanak át területén), és a cseh–lengyel ellentétek (Teschen mellett – s ez kevésbé ismert – a volt szepes vármegyei településről elnevezett ún. javorinai határvita is nyomott a latban) miatt nem számított e tekintetben megbízhatónak. Románia pedig fenntartotta magának a jogot, hogy katonai helyzete függvényében visszatartsa és felhasználja a területén átfutó, munícióval tömött vagonokat. A vezérkar tervezői azt a ma is fantasztikusnak ható tervet ötlötték ki, hogy Lengyelországot – a balti vízi útvonal valószínű lezárása miatt – Szaloniki és a háború előtt épített Baross-kikötő (jugoszláv területen, Fiume mellett) felől kell ellátni.[2]

Ez a nehezen kivihetőnek tűnő, ám a maga idejében sok szakértőt megmozgató ötlet csak a szövetségesek erősorrendjét mutatja.

Franciaország a klasszikus, sokténye zős nagyhatalmi diplomácia alkonyán váratlanul erőpozícióban találta magát Közép-Európában: francia katonatisztek irányították az új államok hadseregeit, Párizsban képezték az utódállamok elitjét, francia pénzcsoportok alkudoztak a nagy iparvállalatokra, francia szakértők szanálták a gyengélkedő államháztartásokat, a helyi politikai vezetés pedig árgus szemekkel figyelte a párizsi sajtót és gyanús bolgár, német vagy magyar mozgolódás esetén Genfben a népszövetségi francia delegáció nyújtotta számukra az elengedhetetlen nagyhatalmi támogatást. Francia tudósok és egyetemi tanárok oktattak eladdig egzotikusnak számító városok egyetemein, vagy ismertették meg hallgatóságukkal a francia kultúra és civilizáció eredményeit. E szempontból tanulságos, hogy Párizs hogyan látta a magyar–román viszonyt, és annak egyes kérdéseit. Befolyásának Nagy-Britannia és bizonyos mértékig Olaszország szabhatott csak határt, Németország külpolitikai aktivitása erősen csökkent Közép-Európában, s csak néhány kivételezett területre korlátozódott (pl. a kisebbségek kérdésére): a térség a húszas években nem érdekelte a Wilhelmstrassét.[3]

I. Közelítések

1. Francia térségszemlélet

A francia véleményformálók Magyarországról alkotott véleménye valamikor a századfordulón indult gyökeres változásnak, a román–magyar viszonyban pedig minden bizonnyal a Memorandum-per volt az első események egyike,

---

2 François Grumel-Jacquignon: Un exemple d'illusion géostratégique: la route de Salonique (1920–1933). *Relations Internationales* 109., printemps 2002. 56–63.

3 Eiler Ferenc: Németország Duna-völgyi politikája. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában.* Budapest, Teleki László Alapítvány, 2002. 37.

amely a „magyar–francia barátság aranykorát" végérvényesen lezárta.[4] (Pusztán adalék a történtekhez, hogy Georges Clemenceau egyik, kissé felületes, ugyanakkor meglepő ismereteket is tükröző újságcikkében, miközben szót emelt a magyarországi románok jogaiért, ezt a magyar szabadságküzdelmek általa is becsült eredményeire hivatkozva tette.[5]) A magyarbarát és a magyarellenes érzelmek rendkívül gyors váltakozása a francia közvélemény mértékadó orgánumaiban azt a benyomást erősíti, hogy a századelőn Magyarország megítélése más, nagyhatalmi céloktól függött, és az értékelési szempontok olyan csekély számúak voltak, hogy egyikük-másikuk módosulása alapjaiban változtatta meg a magyar nemzet franciaországi képét.[6] Így nem csoda, ha az 1918 után a Kárpát-medencébe érkező diplomaták és katonatisztek sok előzetes feltevésüket igazolva látták. Még azok is, akiknek beható ismereteik voltak Magyarországról. Roppant beszédes Emmanuel de Martonne földrajztudós reagálása, aki, mint fiatal, doktori értekezését író tudós a Déli-Kárpátok morfológiáját tanulmányozta, s jó barátságban volt a magyar földrajzi tudóstársadalom vezető alakjaival. Jórészt az ő közbelépésüknek köszönhető, hogy amikor 1906 őszén kémgyanú miatt letartóztatta az orsovai csendőrség, hamarosan kiszabadult börtönéből.[7] Ugyanő 1920 után hathatós segítséget nyújtott a kolozsvári Ferdinánd Király Egyetem beindításához, betanította a munkatársakat és jó szívvel oktatott az egyik korábbi levelezőtársa, Cholnoky Jenő által összegyűjtött könyvtári és szemléltető-anyag segítségével. S Kolozsváron és másutt járva Erdélyben, sokallotta a magyarul beszélő vasutasok számát, szembeállította az 1918 előtti idők társadalmi légkörét, amelyben „a mágnásfiakból lett egyetemi hallgatók voltak láthatók mindenütt a városban", az új demokratikus szellemmel, amelyet csak a sok „kétnyelvű boltfelirat" és a „magyar újságok uszító" hangneme fertőz meg.[8] Általában véve is a diplomáciai jelentésekben a magyarokról szólva túl sokszor találkozunk az „ázsiai", „gőgös", „egykori elnyomók" kitételekkel, vagy olyan, nagyobb igényű társadalompolitikai megfigyelésekkel, amelyek szerint a „magyarok voltak a németek legelszántabb szövetségesei a világháborúban", „Magyarország feudális ország", illetve a „kisebbségi magyarokat mágnások vezetik, és zsidók finanszírozzák".[9] Egy 1931-ben, Bethlen István várat-

4 Vö.: Lelkes István: *A magyar–francia barátság aranykora 1879–1889.* Budapest, 1932.

5 Georges Clemenceau: Lutte des races. In: Paula Romanescu (éd.): *La Roumanie vue par les Français d'autrefois.* Bucarest, Editions de la Fondation Culturelle Roumaine, 2001. 64–67.

6 Nicolas Bauquet: Egy ártatlan külpolitikai flört. Franciaország és a koalíció, 1905–1909. *Valóság,* 2000, 8. sz., 83–93. Valamint Romsics Ignác: Détruire ou reconstruire l'Autriche-Hongrie? Franciaország dunai politikájának dilemmája a XX. század elején. In: uő.: *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében.* Budapest, Osiris, 1996. 11–18.

7 Magyar Földrajzi Múzeum Archívuma, (Érd), Cholnoky-hagyaték, 1. doboz, 1906-os levelek, de Martonne távirata Cholnoky Jenőnek, Orsova, 1906. október 9. Uo., 7. doboz, dátumozatlan levelek, Lóczy Lajos Cholnoky Jenőnek, Budapest, d. n. (1906), október 12.

8 Ministère des Affaires Etrangères – Archives Diplomatiques (Párizs, a továbbiakban MAE AD), Europe 1918–1940, Roumanie, vol. 51., 243–247. f., Emmanuel de Martonne útijelentése, h. n., 1921. november.

9 Ezekből ld. Ablonczy Balázs: Francia diplomaták Magyarországon, 1920–1934. *Századok,* 2000, 5. sz., 1163–1169.; Uő.: A zsidó, a mágnás meg a revízió. Francia diplomaták és az erdélyi magyar kisebbség,

lan temesvári látogatása kapcsán írt jelentés sűrítve mutatja, hogy a racionalitás hagyományában nevelkedett francia diplomaták számára a közép- és kelet-európai nemzetiségi problémák természete jórészt átláthatatlan maradt. Károlyi Gyula miniszterelnököt és külügyminisztert összevetve elődeivel, Louis de Vienne, a magyar viszonyokban egyébként járatos budapesti francia követ megállapította, hogy „míg Walko, származásánál fogva inkább a szlovák irredenta [az eredetiben így – A. B.], Károlyi gróf, ugyanennél fogva inkább az erdélyi irredenta elkötelezettje. De ez utóbbi vajon engesztelhetetlenebb-e, mint Bethlen gróf, aki nemcsak birtokait, hanem faját *(race)* [sic!] tekintve is erdélyi?"[10] Ez a másutt is bőséggel fellelhető elemeket kondenzáltan bemutató gondolatmenet négy fontos témára világít rá. 1. a francia külügyminisztérium szerint az „erdélyi faj" ebben az esetben a magyartól és a romántól is különböző identitást jelentett, egyfajta kevercset a két nemzet között. 2. Erdély, mint földrajzi egység meghatározásával is adódtak problémák: Károlyi Gyula birtokai Arad megyében voltak, nem a történelmi Erdély területén. Másutt már szóltunk arról, hogy a Bánság, Erdély és a Partium elhatárolásával húsz éven keresztül küszködtek a Quai d'Orsay-n. A jelentésekben a város- és folyónevek esetén komoly, és csak lassan tisztuló káosz uralkodott a dokumentumok oldalain, német, magyar és román elnevezésekkel. 3. Az „irredenta" gondolkodás szükségképpen a „vezető osztályok" [*classes dirigeantes*] által gerjesztett folyamat, és 4. az ebbe az osztályba tartozó politikusok valójában nem nemzeti érdekből, hanem pusztán gazdasági érdekből és elveszített birtokaik miatt váltak az irredentizmus harcosaivá. Ez az elemzés – bár nyilvánvalóan tartalmazott valós elemeket – alapjaiban volt téves.

Romániáról azt gondolnánk, hogy a francia diplomaták homlokegyenest ellenkezőképpen gondolkodtak, holott ez korántsem volt így. Publicisztikai szinten természetesen létezett, már Michelet, és más 19. századi történészek, publicisták szereplése óta bizonyos rokonszenv a román nemzet és szenvedései iránt. Ez azonban nagyon jól megfért az Osztrák-Magyar Monarchia fenntartását célzó nézetekkel. Természetesen voltak olyan katonatisztek, vagy diplomaták, akik a háború alatt, először szembesülve a „latinitás e távoli szigetével", a lelkes frankofón értelmiséggel és a más országok fennhatósága alatt élő románság problémájával, a román nemzeti törekvések lelkes támogatói lettek. Ez a hozzáállás azonban csak nyo-

1920–1940. *Pro Minoritate,* 2000/Nyár, 163–176.; Cécile Vrain: La politique diplomatique et économique de la France en Hongrie 1921–1931. Doktori értekezés, Párizs, 1999. Az Institut des Etudes Slaves könyvtára (Université Paris 1). 617–619. Vagy ilyen szempontból jellegzetes jelentés (a sok közül): MAE AD, Europe 1918–1940, Hongrie, vol. 10., 69–70. f., Jean Doulcet budapesti követ de la Baume politikai osztályvezetőnek, Budapest, 1922. február 22., „ha a magyarok hiúságát kíméljük, elérhetünk egyet s mást. Egy dolog feledteti velük néha a bajaikat, a függetlenség mindennapjai. Parádézni a nagy államok oldalán, egyenlő rangban más országokkal, élvezni egy szuverén állam előjogait, ez újdonság számukra, amiből még nem ábrándultak ki."

10 MAE AD, Europe 1918–1940, Roumanie, vol. 191., 52. f., Louis de Vienne Aristide Briand külügyminiszternek, Budapest, 1931. december 19.

mokban volt fellelhető a huzamosabb ideig Bukarestben szolgáló diplomaták és a külpolitika párizsi intézői között. Saint-Aulaire gróf, bukaresti francia követ panaszosan jegyezte fel emlékirataiban, hogy Clemenceau szívből megvetette Brătianu román miniszterelnököt, s a diplomata ebben az összefüggésben azt sem mulasztotta el megjegyezni, hogy Párizs érthetetlen elnézést tanúsított a „zsidó" Kun Béla kormányával szemben.[11] Bukarest szövetségesi volta ugyan egy percre sem volt kétséges (bár a francia diplomáciai iratokban a „baráti" jelzőt használták szívesebben), de a bukaresti politika kiszámíthatatlansága és a politizáló réteg vélelmezett vagy valós korruptsága nem tett jó benyomást a diplomatákra és a francia szakértőkre. Sok elismerő, megértő és rokonszenvező vélemény mellett feltűnnek olyan kijelentések is, amelyek „a romániai francia kultúra keserűen felületes jellegét" bírálták (Alphonse Dupront, a bukaresti francia intézet egyik alapítója és vezetője) vagy a francia Románia-politika kudarca felett érzett keserűségüknek erős szavakkal adtak hangot.[12] Ezek azonban csak elszigetelt esetek voltak. A román politika iránti elkötelezettség nem volt, nem lehetett kérdéses. Ez volt az a keret, amely meghatározta a francia külpolitika Bukarest- Budapest-szemléletének alapjait, jóllehet, már a húszas években voltak olyan befolyásos, bár kisebbségi véleményt képviselő külügyi tisztviselők, akik a közép-európai francia politika újraorientálásán gondolkodtak, és a békeszerződés (nem feltétlenül területi) rendelkezéseinek átfogó revízióját javasolták. Jóllehet, ezen az álláspontonnem Magyarország, hanem a német-francia megegyezés miatt álltak.[13]

2. Francia befolyás Romániában – a katonai tényező

A francia politika magyarországi és romániai térnyerésének egyes sajátosságait már korábbi cikkekben és résztanulmányokban igyekeztünk vázolni.[14] A francia Románia-politika stratégiai-katonai oldala legalább olyan fontos szerepet játszott a magyar–román viszony megítélésében, mint a kulturális, a gazdasági vagy a pénzügyi. Mint azt a francia külpolitika szürke eminenciása, a később költőként Nobel-díjat nyert Alexis Léger főtitkár megfogalmazta,

---

11 Comte de Saint-Aulaire: *Confession d'un vieux diplomate.* Paris, Flammarion, 1953.

12 Dupront-t idézi: Nathalie Azam: *Les relations culturelles entre la France et la Roumanie entre les deux guerres.* Szakdolgozat (Mémoire de maîtrise), Université Paris 1, 1994–1995. Az Institut des Études Slaves könyvtára. 156. f. A lesújtó véleményekre pl. Centre des Archives Diplomatiques de Nantes (CADN), Bucarest-Consulat, vol. 55., Politique extérieure-dossier général, sz. n., Adrien Thierry nagykövet Paul Reynaud miniszterelnök-külügyminiszternek, Bukarest, 1940. június 8.

13 Közéjük tartozott Jacques Seydoux, a külkereskedelmi kapcsolatok egyik első számú szakértője is. Róla és nézeteiről ld. Nicole Jordan: Les diplomates et les soldats français face au problème de la barrière de l'Est (1923–1926). *Revue d'Histoire Diplomatique* 2001, 3. sz., 220–229.

14 Ablonczy Balázs: Francia Közép-Európa-politika a két világháború között. In: Fedinec (szerk.): *Társadalmi önismeret…* 29–31.; Uő.: Távol Párizstól. A magyar–francia kapcsolatok 1920 és 1944 közötti történetéhez. In: Pritz Pál (szerk.): *Magyarország helye a 20. századi Európában.* Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 2002. 68–71. És egy esettanulmány: uő.: Két urat szolgálni? Félix de Gérando és a budapesti francia napilap kísérlete. In: Ablonczy Balázs - ifj. Bertényi Iván - Hatos Pál - Kiss Réka (szerk.): *Hagyomány, közösség, művelődés. Tanulmányok a hatvanéves Kósa László tiszteletére.* Budapest, Books In Print, 2002. 286–294.

nem a diplomaták, hanem a katonák ragaszkodtak elsősorban a kelet- és közép-európai stratégiai szövetségekhez, még akkor is, amikor e ragaszkodás már stratégiailag kedvezőtlen helyzetbe hozta Franciaországot.[15] Ebben a kijelentésben ugyan van sok önigazoló túlzás is, kétségtelen azonban, hogy a francia vezérkariak voltak azok, akik a legtovább kitartottak a közép-európai szövetségesek mellett, s a legtovább hangoztatták ezen országok stratégiai hasznát. Katonák voltak azok, akik valószínűleg a döntő hatást fejtették ki a magyar–román határ vonala szempontjából kulcskérdésnek számító Szatmárnémeti–Arad vasútvonal román kézben hagyásában.[16] Ők mérlegelték a leggondosabban a magyar kisebbség romániai jelenlétének biztonságpolitikai kockázatait, s bár némi elfogultság az ő jelentéseikben is kitapintható, alapvetően jól láttak meg néhány kulcsfontosságú momentumot az erdélyi magyarság politikai alapállásában 1939–1940-ben: a magyar kisebbség húzódozását Németországtól, idegenkedésüket az erdélyi szászok nemzetiszocialista alapú szervezkedésétől, és azt a tényt, hogy az erdélyi magyarság gazdasági dominanciáját a harmincas évek romániai politikája megtörte, és a kezdeményezést nem is nyerték vissza a háború kitöréséig.[17] Vélhetően azt is helyesen látta a budapesti francia katonai attasé, hogy a magyar vezetők, különösen Teleki miniszterelnök, nem kívánnak magyar–román háborút Erdély birtokáért, legalábbis 1940 tavaszán nem. Eközben a diplomaták ebben az időben folyamatosan Romániáért aggódtak.[18] E higgadt mérlegelés különösen akkor szembetűnő, ha nagyjából ugyanebben az időszakban keletkezett diplomáciai jelentésekkel vetjük össze: Adrien Thierry nagykövet 1939 nyarán kelt összefoglalója különösebb kritika nélkül vette át a román kormánypolitikai állításait az „egymillió erdélyi magyarról, akik sehol nem alkotnak többséget, még a határ mentén sem", a „félmillió székelyről, akiket gazdasági érdekeik és mentalitásuk erősebben köt a moldvai és havasalföldi románsághoz, mint a többi magyarhoz", valamint a sérelmeket ugyan okozó, de a magyar időszak jogtiprásaihoz képest humánus román nemzetiségpolitikáról.[19] Egyúttal azonban a francia katonatisztek voltak a leginkább tisztában a román

15 Elizabeth Cameron: Alexis Saint-Léger Léger. In: Gordon A. Craig-Felix Gilbert (ed. by): *The Diplomats 1919–1939.* Princeton, 1939. 393.

16 MAE AD, Papiers d'Agents – Archives Privées, Papiers Tardieu, vol. 378., 225. f., Le Rond tábornok javaslatainak összefoglalása a Románia és Erdély közti határról [sic!], Párizs, 1919. február 18.

17 Service Historique de l'Armée de Terre – Archives de Guerre (a továbbiakban SHAT AG) 7N 3053/Roumanie – Attaché militaire/Rapports 1940, Delhomme tábornok, bukaresti katonai attasé Reynaud miniszterelnök-külügyminiszternek, Bukarest, 1940. június 3. A jelentés érdekessége, hogy a francia Deuxième Bureau sok más anyagával együtt a német hadsereg kezébe került 1940 kora nyarán, majd Berlinből az orosz hadsereg vitte tovább ezeket Moszkvába, ahonnan csak a kilencvenes évek elején került vissza Franciaországba, a vincennes-i Hadilevéltárba. Valamelyik fél le is fényképezte az anyagokat, így például e jelentés is fekete alapon fehér betűkkel és csak visszafelé (vagy tükör segítségével, esetleg megfordítva és a fény felé tartva) olvasható.

18 SHAT AG, 7N 2892/dossier 1938–1940/1939–1940 chronos, Albord alezredes, budapesti francia katonai attasé a hadügyminisztériumnak, Budapest, 1940. március 1.

19 CADN, Bucarest-Légation, vol. 47., Adrien Thierry bukaresti francia nagykövet Georges Bonnet külügyminiszternek, Bukarest, 1939. június 24.

magatartással egy háború esetén. Tudták, hogy egy közép-európai háborúban főként a román hadsereg feladata lenne Magyarország sakkban tartása, sőt 1934-ben Párizsban azt is tudomásul vették, hogy a román álláspont szerint Magyarországot akkor is meg kell támadni és el kell foglalni, ha az esetlegesen semleges álláspontot foglalna el.[20] Sőt, elszórt utalások arra is vannak, hogy ezt kifejezetten pártolták, főleg Gamelin tábornok, vezérkari főnök köreiben (és az elképzelést Gamelin riválisai: Pétain marsall és Maxime Weygand is támogatták).[21] Bár születtek különböző komolyságú tervek, például a csehszlovák ipar Erdélybe telepítésére, vagy a csehszlovák légierő áthelyezésére, Románia jelentőségét egy tényező növelte meg jelentősen: az olaj.

Mint azt Liddell Hart szellemesen megállapította, a nagy nyersanyagigényű modern háborúhoz nem kell olyan rettenetesen sokféle dolog: a nélkülözhetetlen hozzávalók száma nem haladja meg a kéttucatot. Kell szén az ipari termeléshez, gumi a járműveknek, gyapot a robbanóanyagokhoz; gyapjú és acél. Réz a fegyverekhez és az elektromos berendezésekhez, nikkel a lőszer- és acélgyártáshoz, továbbá ólom, szintén a lőszerekhez, glicerin a dinamithoz, cellulóz a füstmentes lőporhoz, higany a detonátorokhoz és alumínium a repülőgépekhez, platina, antimon és mangán valamint néhány érc és kémiai alapanyag kisebb mennyiségben.[22] Mégis: a harmincas években kidolgozott német hadászati elképzelések leginkább a páncélozott ékek és a teherautókon szállított gyalogság összhangját igényelték, vagyis benzint, sok benzint. Németország pedig kőolajból békeszükségleteinek is csak a töredékét tudta fedezni saját területéről, ezért Románia – amely évi 8,7 millió tonnás, és folyamatosan bővülő termelésével a harmincas évek második felében a világ negyedik legnagyobb kőolajtermelője volt – kulcsszerepet kaphatott a német stratégiában.[23] Ez a korban sem volt titok: a francia katonai hírszerzés szakértői nagyjából pontosan becsülték meg a román termelést, és több-kevesebb pontossággal a német háborús szükségletet. Ezeknek a számításoknak és a francia Kelet-Európa-politika romjainak megmentését célzó szándéknak tulajdonítható a térség befolyásolására tett utolsó kísérlet: Nagy-Britannia és Franciaország – az utóbbi kezdeményezésére – 1939 áprilisában garantálta Románia határait, és ugyanezt tette, brit kezdeményezésre Lengyelország esetében is.[24] Franciaország reményeit még az is növelte, hogy a román lakosság kedvező korösszetételét szemlélve a katonai tervezők hajlottak arra a feltételezésre, hogy Lengyelország, Románia és Jugoszlávia sorköteleseiből pótolják azt a 110 hadosztályt, amelynek hiánya

20 SHAT AG, 7N 3048, Attaché militaire-Bucarest/Correspondence/4ème trimestre, Delmas alezredes katonai attasé jelentése a hadügyminisztériumnak, Bukarest, 1934. december 9.

21 SHAT AG, 7N 3054, Affaires étrangères-Roumanie, Pétin tábornok francia különmegbízott jelentése a hadügyminisztériumnak, Bukarest, 1934. április 8.

22 B. H. Liddell Hart: *History of the Second World War.* London, Pan Books, 1970. 23.

23 Erről részletesen ld. Philippe Marguerat: *Le Troisième Reich et le pétrole roumain.* Berne, 1977.

24 Peter Jackson: France and the Guarantee to Romania, April 1939. *Intelligence and National Security,* vol. 10., 1999, 2. sz., 247–248. és 265–266.

nyomasztó helyzetbe hozta a 38 milliós Franciaországot az Anschluss és a Szudéta-vidék bekebelezése után csaknem kétszer akkora népességgel rendelkező Németországgal szemben.[25] S bár a gazdasági hadviselés hozott bizonyos eredményeket a háború első hónapjaiban (Franciaország sikerrel vásárolta fel Németország elől a román olajat), a román hadsereg siralmas felszereltsége, a kelet-európai államok alkalmatlansága arra, hogy közös frontot alkossanak és a szovjet kőolajszállítások Németországnak, kudarcra ítélték ezt a kezdeményezést. 1940 júniusában Románia felmondta a brit–francia garanciát. S bár a francia politikusoknak ebben az időben más gondjuk volt, a helyzetre pillantást vetve nem mulasztották el, hogy felemlegessék a román hálátlanságot.

II. Francia lépések

1. Kísérletek a magyar–román viszony javítására

Mint minden olyan nagyhatalom, amely a „rendezés" után a „stabilizációt" tűzi zászlajára, Franciaország is azon ügyködött a dunai térségben, hogy a Párizs környéki békék után konszolidálja a létrejött új állapotokat. Ezért a francia diplomácia nemcsak üdvözölte, hanem kimondottan támogatta a két ország diplomáciai kapcsolatainak helyreállítását, és szorgalmazta román diplomáciai megbízott küldését Budapestre.[26] A helyzetet nem könnyítette meg, hogy néhány hónappal azelőtt, 1920 őszén Popescu ezredest, a Szövetségközi Katonai Ellenőrző Bizottság *(Commission Militaire Interallié de Contrôle)* mellé delegált román összekötőt két magyar katonatiszt megpróbálta inzultálni szállodai szobájában. A helyébe küldött Stircea ezredes 1921 februárjában érkezett meg Budapestre, és a francia főmegbízott lett az a személy, akinek a leggyakrabban elsírta bánatait a magyar hatóságok lassúságáról, a titkos háborús tervekről, és a politikai foglyok cseréjének szabotálásáról.[27] És nemsokára ő lett az, aki sok magyar állampolgár életét keserítette meg azzal, hogy hivatkozással barátságtalan magyar hivatali lépésekre, katonai előkészületekre, Erdélyben felfedezett magyar összeesküvésekre – valójában azonban az éppen dolgozó helyszíni határkijelölő bizottságra való nyomásgyakorlás szándékával – leállíttatta a vízumok kiadását vagy közölte a magyar hatóságokkal a határzár tényét. Ezeket az eseteket a francia diplomaták és katonák igyekeztek mindig kibogozni.

25 Uo., 255–256.

26 MAE AD, Europe 1918–1940, Roumanie, vol. 51., 2. f., de Robien budapesti ügyvivő távirata a külügyminisztériumnak, Budapest, 1921. január 1.

27 Az első lépés ebbe az irányba: CADN, Bucarest-Consulat, vol. 60, Hongrie/dossier général, Paléologue főtitkár távirata a bukaresti követségnek, Párizs, 1920. augusztus 14. Egyik eredményét pl. MAE AD, Europe 1918–1940, vol. 51., 23. f., Maurice Fouchet jelentése Aristide Briand külügyminiszternek, Budapest, 1921. március 19. A kezdeményezésről SHAT AG, 7N 3054, Affaires étrangères/télégrammes/1920, Henri Cambon távirata, Bukarest, 1920. október 14.

Többek között ténykedésüknek volt köszönhető, hogy 1921 áprilisában újraindult a postai forgalom a két ország között.[28] Ők szorgalmazták a vasúti kapcsolat helyreállítását,[29] kérték az enyhébb ítéleteket a különböző Erdélyben leleplezett/kiprovokált összeesküvési ügyek vádlottjai számára, a kereskedelmi kapcsolatok újrafelvételét[30] és a francia fél buzgón pártolta egy francia–román légiforgalmi társaság budapesti bázisának kiépítését, és a magyar főváros valamint Isztambul közötti légi kapcsolat létrehozását 1922-ben. Ritkábban a budapesti francia misszióvezető felvetett egyes kisebbségi panaszokat is, például a Piarista Rendtartomány kérelmét Erdélyben rekedt intézményeinek védelméről, ám Párizsból az ilyen fellépéseket rendszerint leintették.[31] Ugyanakkor – nyilván abban a tudatban, hogy a szélsőségeket nyesegetik – a francia diplomácia fellépett a román fél egyes túlzónak ítélt lépései ellen is: például amikor a helyszíni határkijelölés során Románia Békéscsabát is magának követelte, mint „tiszta román lakosságú központot".[32] A húszas évek elején játszott francia kezdeményező-kibékítő szerepet hamarosan felváltotta a passzív – bár távolról sem elfogulatlan – megfigyelőé. 1923 elején Franciaország még segített elsimítani a határincidensek miatt pillanatok alatt kialakult háborús hangulatot a két ország között, ám az 1924. áprilisában megkötött magyar–román kereskedelmi és jogi egyezményeket Párizs már csak konstatálta, tartalmukba érdemben nem szólt bele.[33] A francia diplomáciai képviselők a továbbiakban inkább általános nemzetkarakterológiai eszmefuttatásokra korlátozták a két ország viszonyával kapcsolatos megjegyzéseiket, sőt Párizsból igyekeztek elriasztani minden olyan utódállami kezdeményezést, amely a békeszerződés területi revízióját vetítette előre.[34] „Erdély olyan nagy tét ebben a vitában, hogy ezen a nagyon széles területen talán mód van a megegyezésre" – jegyezte fel 1927-ben a budapesti francia követ. Katonai attaséja három évvel később ezt megtoldotta azzal, hogy „a románokat a magyarok lenézik, de nem gyűlölik, s mostanában ez előbbiek hagyják elmerülni országukat a korrupcióban, amelynek segítségével a magyarok talán nagyobb fáradság nélkül visszanyerhetnek valamit

28 SHAT AG, 7N 2885, Hamelin tábornok havi összefoglalója a hadügyminisztérium számára, Budapest, 1921. május 1.

29 MAE AD, Europe 1918–1940, Roumanie, vol. 51., 14. f., Maurice Fouchet jelentése Georges Leygues külügyminiszter számára, Budapest, 1921. január 18.

30 MAE AD, Europe 1918–1940, Hongrie, vol. 32., 53. f., Hamelin tábornok havijelentése a hadügyminisztériumnak, Budapest, 1920. szeptember 1.

31 MAE AD, Europe 1918–1940, Roumanie, vol. 51., 12–13. f., a budapesti szövetséges diplomáciai megbízottak felterjesztése a Nagykövetek tanácsának, Budapest, 1920. december 22.

32 MAE AD, Europe 1918–1940, Roumanie, vol. 51., 60. f., román memorandum, Párizs, 1921. augusztus 21.

33 MAE AD, Europe 1918–1940, Roumanie, vol. 54., 3. f., Henri de Manneville követ a külügyminisztériumnak, Bukarest, 1924. március 29. Uo., 4. f., Gérard Japy ügyvivő a külügyminisztériumnak, Bukarest, 1924. május 8.

34 MAE AD, Europe 1918–1940, Hongrie, vol. 53., 10. f., a római francia nagykövet Aristide Briand külügyminiszternek, Róma, 1928. április 6. Egy esetleges csehszlovák területátengedést így kommentált Philippe Berthelot: „Jól tudom, hogy a csehek meg akarnak szabadulni egy magyarok által sűrűn lakott határ menti régiótól: sajnos. Ez egy nagyon vékony sáv, és a precedens nagyon veszedelmes lenne."

Erdélyből".[35] Ez a látszólagos kontempláció azonban nem feltétlenül jelentette azt, hogy Franciaország lemondott volna a térség folyamatainak befolyásolásáról.

2. Stratégiai együttműködés szorgalmazása a két ország között

Az 1920-as magyar–francia tárgyalásokat sokan sokféleképpen elemezték már. A magyar szakirodalomban is rámutattak már arra, hogy ezek célja egy román–lengyel–magyar blokk kialakítása lett volna. Franciaország azonban ezen tárgyalások kudarca után sem adta fel. Tervei ekkor már kevésbé voltak merészek, és alapként mindig a status quo megőrzése merült fel. A magyar fél területmódosítást firtató kérdéseit – amennyiben ilyesmi előfordult– mindig elhárították, mondván, arról az utódállamokkal kell megegyezni. A francia diplomácia a gazdasági világválság időszakában kapott szárnyakat: a francia gazdaságot a válság az első időben kevéssé érintette, s ebből valamint a frank stabilitásából Párizsban azt a következtetést vonták le, hogy a Quai d'Orsay manőverező képessége csaknem változatlan maradt. Az első komolyabb tervet Juliu Maniu román miniszterelnök javasolta, 1929 tavaszán, még a válság kirobbanása előtt: vámuniót tervezett a dunai országok (Románia, Magyarország, Ausztria, Csehszlovákia és Jugoszlávia) között. A tervet Párizsban először gyanakodva fogadták, s csak akkor álltak mellé, amikor Németország nagyon határozottan fellépett a Nemzetek Szövetségében a német kisebbségek érdekében. A brit és csehszlovák tartózkodás miatt később lemondtak az amúgy is csak félszívvel képviselt ügy támogatásáról, ami mellett Maniu az Anschluss elkerülését és a kisebbségi kérdés rendezését tudta felhozni – ezt azonban minden valamirevaló rendezési terv beígérte.[36] Magyarország pedig mint valamiféle olasz „tégla" szerepelt ebben az összeállításban, amit legalábbis gyanakodva szemléltek Párizsban. Különböző rendezési tervek (Tardieu-terv, 1932 és Barthou-terv, 1934) nagyjából ugyanezt a menetet követték, azzal a különbséggel, hogy a határozottan Párizsból érkező kezdeményezéseket a magyar kormány kedvezően fogadta 1932-ben, míg az utódállamok egyáltalán nem érezték sajátjuknak a kezdeményezést. A Barthou-tervet tálalása és a francia voluntarizmus eleve elfogadhatatlanná tette Budapesten. E rendezési terveket szemlélve rögvest szembeötlik, hogy Párizsban soha nem kétoldalú rendezésben gondolkodtak – annak ideje szemükben a húszas évek elején lejárt.[37] A magyar–román viszony rendezése egy általánosabb, de mindenkor gazdasági alapú dunai átalakulás

35 MAE AD, Europe 1918–1940, Hongrie, vol. 51., 101. f., Louis de Vienne Aristide Briand-nak, Budapest, 1927. május 8. És SHAT AG, 7N 2888, 1930/dossier II., Jouart őrnagy a hadügyminisztériumnak, Budapest, 1930. november 6.

36 A Maniu-tervről: Traian Sandu: Le plan Maniu de confédération économique danubienne du premier semestre 1929. *Revue d'Europe Centrale,* 1997, 2. sz., 41–49.

37 Vö. Nicole Jordan: *The Popular Front and Central Europe.* Cambridge, Cambridge University Press, 1992. 19. (A cím megtévesztő: a mű valójában a francia külpolitika két háború közötti áttekintését nyújtja, erős hangsúllyal a harmincas éveken).

részese lehetett volna. Sőt úgy tűnik, hogy a kétoldalú kapcsolatok elmélyítését kifejezetten nehezményezték Párizsban. A harmincas évek második felében Franciaország a kisantant működésének elmélyítésén gondolkodott – minden siker nélkül.[38]

III. Egy kudarc anatómiája

1. Az Erdély-probléma

A magyar–román viszony francia irányítása több tényező miatt vallott kudarcot. A francia külpolitika intézői ugyanis – tekintet nélkül saját, jobb- vagy baloldali világnézetükre – gyanakodva fogadtak minden, a régióban jelentkező partikularizmust. Ezért fogadta gyanakvás a Nemzeti Parasztpárt csaknem minden kül- és belpolitikai lépését. Még akkor is, amikor Maniu egyszerű vámuniós javaslatokat vetett fel, inkább adtak külügyminisztere, Titulescu véleményére, mint az övére, mert „osztrák–magyar nevelése miatt, mindig jobban hajlott egy olyasfajta közép-európai federalizmusra, amelyet az Ókirályság politikusai bizonyos gyanakvással néztek".[39] A francia megfigyelők idegenkedéssel nézték Maniu korábbi pártja, a Nemzeti Párt tényked̄ését is, amiért az nem vett részt az 1922-es koronázáson és bojkottálta a parlamenti munkát.[40] Sőt, kapott súlyosabb vádakat is az erdélyi románok politikai mozgalma: Erdély elszakításával vádolták meg őket,[41] s ehhez, egyes értesülések szerint magyar anyagi forrásokat vettek igénybe,[42] s azzal, hogy titkos erdélyi tanácsot alakítottak, szintén ezt a célt követték.[43] Az erdélyi magyar elittel a francia diplomácia semmiféle kapcsolatot nem tartott. Az áttekintett több ezer oldalnyi iratanyagban – sőt, a kolozsvári francia konzulátus hivatalos vacsorameghívásai között – nem találtuk nyomát annak, hogy az Országos Magyar Párt képviselőivel, vezetőivel találkoztak volna francia diplomaták. Sőt, bár a bukaresti és kolozsvári diplomáciai posztokon regisztrálták a helyi magyar politika rezdüléseit, például a különböző magyar pártalakulásokat, de láthatóan fel sem merült, hogy akárcsak támogassák a magyar aktivista politika egyes lépéseit (a Néppárt megalakulása stb.)

---

38 David E. Kaiser: *Economic Diplomacy and the origins of the Second World War.* New Jersey, Princeton University Press, 1980. 199., 207., 212–213. Valamint John E. Dreifort: *Yvon Delbos at the Quai d'Orsay – French Foreign Policy during the Popular Front.* Lawrence-Manhattan-Wichita, Univerity Press of Kansas, 1973. 133., 137., 144–145.

39 *Documents diplomatiques français 1932–1939.* 1ère série, tome II., 167. sz. Gabriel Puaux követ Paul-Boncour külügyminiszternek, Bukarest, 1933. január 6.

40 MAE AD, Europe 1918–1940, Roumanie, vol. 42., 94. f., Gabriel Mouille kolozsvári konzul Raymond Poincaré külügyminiszternek, Kolozsvár, 1922. október 22.

41 MAE AD, Europe 1918–1940, Roumanie, vol. 42., 228. f., Gustave de Laigue kolozsvári konzul Aristide Briand külügyminiszternek, Kolozsvár, 1928. április 26.

42 Ld. Ablonczy: Francia Közép-Európa-politika, 34., 38. lábj.

43 MAE AD, Europe 1918–1940, Roumanie, vol. 189., 7. f., Henry Barthe de Sandfort kolozsvári konzul Aristide Briand-nak, Kolozsvár, 1931. március 10.

Ennek a közönynek több oka van. A francia befolyásnak, egyáltalán: hatalmi jelenlétnek ebben a régióban nem voltak hagyományai. A francia tőkének volt bizonyos szerepe 1914 előtt, de az a keleti országrészt kevésbé érintette.[44] Az első világháború után Franciaország számos volt német és osztrák tőkerészesedést átvett egyes vállalatokban, de ezek főleg stratégiailag fontos iparágakba összpontosultak, és gyakran volt kétes a jövedelmezőségük. Bár Erdély a francia kultúra szempontjából „missziós területnek" számított, hiszen ki kellett vonni a „germán kultúra köréből", a ráció és a felvilágosodás terjesztői gyakorta szembesültek azzal a ténnyel, hogy a francia nyelv és művelődés értékeire épp azok a rétegek a legfogékonyabbak, amelyek par excellence „ellenségnek" számítottak: a városi, és ezen belül is elsősorban a magyarajkú zsidó lakosság. Több időre lett volna szüksége a francia hatalmi politikának ahhoz, hogy a térség sajátosságait és kultúráját kiismerje. A hagyomány nélküliség mellé pedig társult az a tény, hogy Közép- és Kelet-Európa teljes betagolása a hegemonikus francia rendbe, olyan gazdasági és katonai áldozatvállalást kívánt Párizstól, amelyre az nem volt felkészülve. Az elképzelés kudarca a harmincas években lett egyre nyilvánvalóbb, pontosan akkor, amikor a feltámadóban lévő nemzetiszocialista Németország megkezdte a térségbe való visszatérését.

A francia diplomáciatörténet-írásban jelenleg is zajló vita van arról, hogy a második világháború előtti tíz év külpolitikája vajon a többé-kevésbé folyamatos térvesztés, habozás és a koncepciótlan sodródás időszaka volt-e, a „décadence" évtizede (Jean-Baptiste Duroselle és az angolszász szakírók legtöbbje, Anthony Adamthwaite, Nicole Jordan, és a Magyarországon is ismert A. J. P. Taylor), vagy pedig a realitások alapján, és a lehetőségek mentén vitt kül- és védelempolitikáé (Robert J. Young, Elisabeth du Réau, Robert Frank). A román–magyar viszonyt elemezve magunk inkább az első – természetesen durva egyszerűsítéssel előadott – elképzelést véljük a valósághoz közelebb állónak. A francia külpolitikának hagyományai és lehetőségei nem tették lehetővé a tartós és széleskörű szerepvállalást Európa e szegletében.

2. Ideológia vagy ellenszenv?

Mint azt említettük a francia diplomácia a két világháború között rosszallással nézett minden olyan törekvést, amely a magyar–román viszony mindennapi, praktikus feladatok rögzítésén túllépő bilaterális és átfogó rendezését célozta. A francia fél elutasította a magyar-román perszonálunió ötletét, Bethlen István kedves ideáját, mert az „a ló és az ember násza" lenne.[45] Éppen ezért idegenkedéssel figyeltek Párizsból minden olyan megmozdulást, amely az el-

44 Erről ld. Ránki György: Le capital français en Hongrie. In: Maurice Lévy-Leboyer (éd. par): *La position internationale de la France.* Paris, Editions de l'EHESS, 1977.

45 A kifejezés CADN, Bucarest-Consulat, vol. 61., Jean Doulcet budapesti követ Aristide Briand-nak, Budapest, 1921. december 12.

képzelést segítette volna. Bánffy Miklós 1926-os hazatelepülése, Károly király 1930-as puccsának egyes körülményei, Nicolae királyi herceg látogatása egy budapesti autóversenyen, Bethlen István 1931 végi temesvári látogatása mind ezt a gyanút erősítette.[46] Sőt, úgy tűnt, hogy minden olyan eseményt, amely túlmutatott a magyar-román antagonisztikus ellentét hangsúlyozásán, olyan motívumokat mutatott fel, amelyek túlléptek a hagyományos nagyhatalmi politika fogalmi körén, a francia diplomaták látható konsternációval kezeltek. Így például, amikor 1928 októberében Budapestre látogatott az Erdélyi Helikon néhány tagja, s szereplésük után nemcsak a miniszterelnök felesége hívta meg őket, hanem a román követ is elismerését fejezte ki, a francia ügyvivő – valami hátsó szándékot keresve mindebben, és látható zavarral küszködve – az optáns-ügy rendezését jelölte meg az irodalmi esemény körítésének fő okaként.[47]

A tehetetlenség és a kudarc érzete sokszor megkísértette magukat a francia diplomatákat is: „Európának e szegletében lehetetlen az etnikai problémák kielégítő rendezése" – hangzott a bukaresti francia ügyvivő keserű megjegyzése a második bécsi döntés után.[48] Lehet, hogy a kijelentés csak a dolgok állapota felett érzett bánkódás volt, s nem a hibás döntésekkel való szembesülés. Tény, hogy a kolozsvári francia konzulátus második világháború alatti anyagaiban is sokszor visszaköszönnek bántó egyoldalúságok és torzítások.[49] Azonban ezeknek a kijelentéseknek azonban már ekkor – egy másik, de másképpen drámai időben – nem volt jelentősége, hiszen Közép-Európa sorsa nem Párizsban dőlt el.

46 MAE AD, Europe 1918–1940, Roumanie, vol. 54., 79. f., Georges Clinchant budapesti követe Aristide Briand-nak, Budapest, 1926. október 4. SHAT AG, 7N 2888, 1930/I., Jouart alezredes a hadügyminisztériumnak, Budapest, 1930. június 13. MAE AD, Europe 1918–1940, Roumanie, vol. 191., 8–9. f., Louis de Vienne távirata, Budapest, 1931. április 3. MAE AD, Europe 1918–1940, Roumanie, vol. 191., 33–47. f. passim, bukaresti és budapesti táviratok és jelentések, 1931. december 7. és 10. között.

47 MAE AD, Europe 1918–1940, Roumanie, vol. 42., 235–236. f., Jean Rivière budapesti ügyvivő Aristide Briand-nak, Budapest, 1928. október 28.

48 MAE AD, Vichy-Guerre 1939–1945, vol. 416., 2. f., Spitzmüller bukaresti francia ügyvivő Paul Baudouin külügyminiszternek, Bukarest, 1940. szeptember 4.

49 MAE AD, Vichy-Guerre 1939–1945, vol. 416–417. passim: a kolozsvári francia konzulátus 1940 és 1944 közötti jelentései.

Stefano Bottoni

A romániai magyarság a brit diplomáciai iratok tükrében (1948–1971)

Elemzési kísérlet

Módszertani bevezető

Tanulmányomban kritikai elemzést kívánok adni a brit diplomáciai kapcsolatok és a Foreign Office bizalmas levelezése alapján megismerhető, az 1950–60-as évekbeli romániai magyar kisebbség társadalmi-politikai helyzetére és a romániai interetnikus kapcsolatokra vonatkozó információkról, *diskurzusokról*, *értelmezési paradigmákról* és *sztereotípiákról*.[1] Érdeklődésem középpontjában az áll, hogy miként alakul a kommunista rendszer első húsz évében egy tekintélyes diplomáciai apparátus mentális megközelítésmódja az erdélyi kérdéshez, melyet az egyik legmélyebb problémának tartok a közép-európai térség 20. századi történelmében.

Az eddig kiadatlan levéltári anyag tartalmi ismertetése során arra törekszem, hogy e hagyományos diplomáciatörténeti forrásokat ne a szokványos módszertani eljárással kezeljem. Nem a „szenzációs" tények felkutatását, hanem az erdélyi kérdésben jártas kutatók előtt már ismert események elemzését helyezem előtérbe: közben arra törekszem, hogy az Erdélyről és a magyar kisebbségről kialakult nézetek és *toposzok* belső logikáját tegyem érthetővé.

Mindez kettős meggyőződésből fakad. Egyrészt úgy gondolom, hogy a történész nem formálhat jogot arra, hogy valamely forrást – akár a legmegbízhatóbbat – a magától értetődőség mázával vonja be. Még a levéltári dokumentumokat, e primér forrásokat is „szóra kell bírnunk", értelmeznünk szükséges, kontextusba kell helyeznünk őket.[2] A romániai múlt demitologizálásának, ha társadalomtörténeti rekonstrukcióvá és szilárd értelmezési paradigmává akar

---

1 A Romániáról szóló 1945 utáni brit dokumentumokat tanulmányozta D. Deletant: *Communist terror in Romania. Gheorghiu-Dej and the police state 1948–1965*. London, Hurst&Co., 1999.; valamint L. Țîrău: British legation in Bucharest 1948–1961. In: *British historians and the contemporary history of Romania*. Cluj-Napoca, Cluj University Press, 2000. A magyar kisebbség 1945 utáni helyzetéről ld. Vincze Gábor: - *Illúziók és csalódások. Fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéből.* Csíkszereda, Status, 1999, mely nagymértékben a magyar külügyminisztérium iratanyagára épül. Vincze politikatörténeti szöveggyűjteményt is szerkesztett az 1945 utáni erdélyi magyarságról: *Történeti kényszerpályák – kisebbségi reálpolitikák II.: dokumentumok a romániai magyar kisebbség történetének tanulmányozásához, 1944–1989*. Csíkszereda, Pro-Print, 2001.

2 M. Bloch: *A történész mestersége: történetelméleti írások.* Utószó: Benda Gyula. Budapest, Osiris, 1996. Az „objektív" történelem lehetőségéről szóló vitát, mely a kilencvenes években kezdődött a magyar történetírásban, Gyáni Gábor foglalja össze : *Történészdiskurzusok*. Budapest, L'Harmattan, 2002. 36–37.

válni, túl kell lépnie a *pars destruens* szerepén, melyet eddig a nemzeti történetírásban játszott, vagyis azon az állapoton, amelyben a Lucian Boia vezette „imagológiai" iskola megrekedni látszik.[3]

Másrészt úgy vélem, hogy e forrásokat azoknak a körülményeknek a fényében kell elemeznünk, amelyekben létrejöttek, vagyis számolva azzal a szinte teljes elszigeteltséggel, melyben a bukaresti brit követségnek az egész vizsgált időszakban működnie kellett.[4] A kutatónak a legnagyobb körültekintéssel kell közelítenie jelentéseikhez, hiszen a bennük lévő információk csak ritkán valók első kézből. Ha az 1945 utáni Közép-Kelet-Európát tanulmányozzuk, a nyugati fővárosok (Washington, London, Párizs) levéltárainak már nem tulajdoníthatunk objektív módon oly pótolhatatlan szerepet és jelentőséget, amilyet a két világháború közötti időszakkal kapcsolatban adhatunk nekik.[5]

E bevezetés végén hadd vegyem sorra, milyen forrásokat használtam. A londoni Public Record Office anyagában 2002 májusában kutattam, a Bukarestből és Budapestről a Foreign Office számára küldött diplomáciai jelentéseket, kisebb részben pedig a diplomáciai testület által készített, kommentált kivonatokat dolgoztam fel. A katalógus szerint ezek a FO 371[6] jelzetű sorozat 1966-tal záruló részében, és az ezt követő időszak FCO (Foreign and Commonwealth Office) 28/Political Correspondence jelzetű részében találhatók. A brit előírások szerint az inventáriumba vett, *Confidential* (bizalmas) címen besorolt dokumentumok döntő többsége a keletkezésük után harminc évvel válik szabadon kutathatóvá, így 1971-ig nézhettem át az anyagot. Ezzel szemben a *Secret* címen besorolt anyag 50 évig nem férhető hozzá. A titkosított iratcsomók egy részét meghatározatlan időre zárolják, ha különösen bizalmas információk vannak bennük – főleg kereskedelmi témában –, vagy bizalmas személyi adatokat illető dokumentumokat is magukban foglalnak.[7] Az általam kutatott anyag terje-

---

3 Ld. L. Boia: *Istorie și mit în conștiința românească*. București, Humanitas, 1997. (Magyarul: *Történelem és mítosz a román köztudatban.* Bukarest-Kolozsvár, Kriterion, 1999.); L. Boia (ed.): *Miturile comunismului românesc*. București, Nemira, 1998. Hasonló historiográfiai és metodológiai horizonton áll a román–magyar interetnikus kapcsolatokról szóló tanulmánygyűjtemény, különös tekintettel a társadalomtörténetre és a „cultural history"-ra : Trencsényi et. al. (eds.): *Nation-building and contested identities. Romanian and Hungarian case studies*. Regio Books (Budapest)-Polirom (Iași), 2001. 17.

4 Public Record Office (a továbbiakban: PRO), London, Foreign Office (a továbbiakban: FO) 371, file 111645. Romania 1954. Restriction of movements of the diplomatic corps in Bucharest.

5 Az említett források megismerése és használata nélkülözhetetlen például a Horthy-rendszer külpolitikájának (revíziós törekvések, a szomszédos államokkal és a nagyhatalmakkal való kapcsolatrendszer) kutatásához. Lásd Romsics Ignác: *Amerikai béketervek a háború utáni Magyarországról*. Gödöllő, Typovent, 1992.; Bán D. András: *Pax Britannica*. *Brit külügyi iratok a második világháború utáni Kelet-Közép-Európáról*. Budapest, Osiris, 1996. A francia külügyi levéltárban Fülöp Mihály az 1946-os párizsi békekonferenciáról folytatott intenzív kutatást, míg Ablonczy Balázs a francia diplomácia két világháború közötti Magyarország- és Erdély-képét tárta fel. Lásd Fülöp Mihály: *A befejezetlen béke*. Budapest, Héttorony, 1994.; Ablonczy Balázs: Francia diplomaták Magyarországon 1920–1934. *Századok,* 2000, 5. sz. 1149–1170.; Uő: A zsidó, a mágnás meg a revízió. Francia diplomaták, konzulok és az erdélyi magyar kisebbség 1920–1940. *Pro Minoritate,* 2000/nyár. 163–176.

6 PRP FO 371 (Political correspondence).

7 A „Top secret" kategóriába sorolt iratcsomók közül soknak a címét sem közli a levéltári mutató.

delmileg igen változatos: találunk 2–3 oldalas gépelt szövegeket,[8] ugyanakkor több száz oldalas iratcsomókat is, amelyek főleg az ország belpolitikai helyzetének különböző aspektusairól (a vezetők cseréjéről, gazdasági folyamatokról, kultúrpolitikáról) szóló, évről évre gyűjtött információkat tartalmaznak.[9] A Románia esetében szabadon kutatható anyag igen terjedelmes, nagyságrendileg többszázezer oldalra tehető. Csupán a magyar kisebbségről és a román–magyar kapcsolatokról is több ezer oldalnyi anyagot tekinthettem át, melyben elemzések, statisztikák, bizalmas jelentések, beszélgetések átiratai és sajtószemlék egyaránt előfordultak: mindezekből rekonstruálható az a rendkívül összetett kép, amit a brit diplomácia alkotott az erdélyi kérdésről.

Románia és a magyar kisebbség az 1950-es években

Manapság közhelyszerű megállapításnak számít, hogy a kommunista rendszer bevezetése mélyreható és megrázó változásokat idézett elő a román társadalomban. Meglepő azonban a nyers realizmus, mellyel – különösen 1948 után – a külvilágtól elszigetelt brit követség munkatársai rátapintanak az átalakulások korszakos és forradalmi jelentőségére: „1950-ben a törvényesség és a rend látszata uralkodott. Igaz, ezt a személyes szabadság kegyetlen elnyomásával érték el. […] De a nép számottevő része rövid idő alatt nagy anyagi előnyökre tesz szert a gazdaság gyors korszerűsödése folytán. A tudatlan és közömbös, de alkalmazkodóképes népet modern gépek mellé állították. Nagy és fegyelmezett proletariátus van keletkezőben."[10]

Az ötvenes évek elején a Foreign Office Romániáról készített, éves összefoglaló jelentései az országban zajló politikai eseményekre és társadalmi drámákra összpontosítanak. „A kommunista párt öt év alatt elérte, amihez Sztálinnak húsz-harminc kellett a Szovjetunióban" – olvasható az 1953-ról szóló jelentésben.[11] A következő évben egy megfigyelés érzékletesen szemlélteti, miként használja ki a román vezetés azt a politikai aktivitástól, a *politikai* ethostól való idegenkedést, mely a román társadalomra hagyományosan jellemző: „A párt totális mértékben ellenőrzi a közéletet, annak dacára, hogy az ideológia kevéssé hatásos, eltekintve a városi fiatalok egy rétegétől. Alternatív politikai rendszerek még a parasztságot sem érdeklik, noha potenciális ellensége a rendszernek, és alapvetően ellenzi a kommunizmus gazdasági következményeit."[12]

Nem meglepő, hogy a brit diplomácia az ötvenes évek első felében, mikor az új rendszer működésének megértésére tesz erőfeszítést, nem tekinti elsőrendű feladatának a magyar kisebbségre és a nemzetiségek közti viszonyokra

8 Vagyis egy adott témával foglalkozó diplomáciai jelentést.
9 Például: PRO FO 371/166163. Romania: internal political situation 1962.
10 PRO FO 371/95319. Romania, 1951. Annual review 1950.
11 PRO FO 371/111621.Romania 1954. Annual review 1953.
12 PRO FO 371/116579. Romania 1955. Annual review 1954.

vonatkozó információszerzést. A nemzetközi politikában az erdélyi kérdés lekerül a napirendről, miután az 1947-es békekötés lezárja a Magyarország és Románia közti területi vitát. Egyúttal azzal a második világháborút követő két évtizedben eluralkodó nyugati meggyőződéssel is számolnunk kell, hogy a területi kérdések, valamint a kisebbségi problémák – melyeket különbségtétel nélkül a „nacionalizmus" szellemi kategóriájába sorolnak – csupán a „katasztrófák korának" kellemetlen maradványai a kétpólusú Európában.[13]

Míg a brit diplomácia aránylag jól értesült a romániai zsidó közösség helyzetével – főleg az ötvenes évek elejének anticionista pereivel és az 1958–60-ban végbement tömeges kivándorlással – kapcsolatban,[14] a magyar kisebbség helyzetéről kevés információja van, ez is inkább Budapestről jut Londonba, hiszen itt továbbra is eleven (bár az ötvenes években „föld alá" szorul) a határon túli magyarok helyzete iránti érdeklődés. Jellemző az az eset, hogy amikor Rákosi, Gerő és más magyar kommunista vezetők 1949 februárjában Romániába látogatnak – egy budapesti távirat február 19-re jelzi utazásukat –, és Bukarestben az erdélyi magyarok állapotáról is tárgyalnak, mindennek nyoma sincs a bukaresti brit követség jelentéseiben.[15] A magyar kisebbség helyzetét övező alapvető érdektelenség jelei egy számottevő lexikális hanyagságban is tettenérhetők: a Foreign Office tisztviselői az ötvenes években a „nemzetiség" és „kisebbség" kifejezéseket az ekkor már szokatlanul hangzó seton-watsoni faji frazeológiával ("an old *racial* question") váltogatják.

A magyar kisebbségen belüli politikai konfliktusokra csak közvetett utalást találunk abban a dossziéban, amit 1951-ben állítottak össze az ország 83 befolyásos közéleti személyiségéről, köztük három magyar kommunista vezetőről, Vasile Lucáról (Luka László), Takács Lajosról és Kacsó Sándorról. Kacsó életrajzi vázlatában szűkszavú, ám jelentékeny zárszó tanúskodik az új magyar elit iránti alapvető érdektelenségről: „A magyar kisebbség kommunista ellenőrzés alatt álló tömegszervezetének vezetőjeként ő a Párt felelőse az osztályharc magyarok közti folytatásáért és magyar identitásuk eltüntetéséért. Takáccsal együtt őt terheli a legnagyobb felelősség a magyar kisebbség proletarizációjáért."[16]

Az új rendszerbe immár teljesen betagolt kisebbség 1952 nyarán kelti fel ismét a brit diplomaták érdeklődését, miután a Párt hivatalos lapja, a *Scânteia* július 18-án váratlanul bejelenti, hogy a Székelyföldön Magyar Autonóm Tartomány jön

13 E felfogás intellektuális racionalizálásához vö. E. H. Carr: *Nationalism and after*. London, MacMillan, 1968.; E. J. Hobsbawm: *Nations and nationalism after 1780*. Cambridge, Cambridge University Press, 1990.

14 Például: PRO FO 371/100776. Romania 1952. Situation of Jews; PRO FO 371/106475. Romania 1953. Situation of Jews; PRO FO 371/111645. Romania 1954. Situation of Jews. A zsidók kivándorlásához vö. PRO FO 371/135197. Romania 1958; PRO FO/371 151889. Romania 1960.

15 PRO FO 371/78624. Hungary 1949. The treatment of the Hungarian minority in Romania.

16 PRO FO 371/95320. Romania 1951. Reports on leading personalities.

létre.[17] A hír ezúttal is Budapestről érkezik: „A magyar külügyminiszter [Kiss Károly – S. B.], akivel a július 22-i lengyel fogadáson beszéltem, nagy megelégedést mutatott amiatt, hogy az új alkotmány jegyében autonóm közigazgatási területet létesítettek Erdély legsűrűbben magyarlakta körzetében. Bizalmasan hozzáfűzte, hogy amikor néhány éve a területre látogatott, megrázta a lakosság elégedetlensége, és az általános vágy, hogy újra Magyarországhoz tartozzanak. A közvélekedés szerint most majd sok kívánságnak eleget tesznek."

A jelentés ezután a magyar reakciókról ad néhány rendkívül érdekes részletet: „Itt a magyar közvélemény – az általunk ismert erdélyieket is beleértve – az érdeklődés meglepően alacsony szintjére mutat. Sokak szerint az új szabályozás nem több papírdarabnál, amelynek semmi hatása sem lesz a két ország, illetve a szóban forgó magyar kisebbség feletti szovjet uralomra, és valójában a szovjetizáció fájdalmas folyamatát sem könnyíti meg."

Végezetül a szerző megfogalmazza feltevéseit arról, milyen körülmények játszottak közre az autonóm tartomány létrejöttében: „Fel kell tennünk, hogy szükség volt az orosz jóváhagyásra, még ha az orosz befolyást nem is használták fel a román megállapodás elérése érdekében."

A szerző szerint az autonóm tartományt annak a Magyarország és Románia közti gesztussorozatnak a részeként kell értelmezni, amely a kétoldalú kereskedelmi megállapodáshoz vezetett.[18] Július 31-én Bukarestből is hírek és értékelések jönnek az eseményről: „Bukarestben a javaslatnak nem volt nagy visszhangja. Kétségkívül engedményt tettek a *faji* [kiemelés tőlem – S. B.] érzésnek; de itt senkinek nincs kétsége afelől, hogy ez a kedvezmény összezsugorodik a szovjetizáció ütemének felgyorsulásával, amit a rendszer a hála és lelkesedés kifejezéseként vár majd „a nemzeti kérdés igazságos megoldásáért" cserében. Ami a székely közösséget illeti, ha az első hírektől felbátorodva azt képzelte, hogy az autonóm tartomány létrehozása fegyverszünetet hozhat a népi demokrácia kavarodásai közepette, a *Scânteia*ban megjelent hosszú és bőbeszédű cikk minden reményt kiolt. A székelyeket Sztálinnak arra a mondására emlékezteti, hogy „az autonómia nem jelent függetlenséget."[19]

Bár az új alkotmány kihirdetését követő hetekben Budapestről és Bukarestből küldött jelentések nyilvánvalóvá teszik, hogy a brit diplomácia egyszerű propagandafogásnak tekinti a tartomány létrehozását,[20] az átengedéséhez veze-

17 A marosvásárhelyi központú Magyar Autonóm Tartomány létrehozása az új alkotmány tervezetének 18., 19., 20. cikkelyében szerepelt. Az alkotmány az 1936-os sztálini szovjet mintát követte, és 1952 szeptemberében lépett hatályba. A MAT létrejöttéről lásd Gagyi József és Stefano Bottoni írásait az 1950-es évekbeli Székelyföld társadalomtörténetéről szóló *Székelyföld az ötvenes években c.*, megjelenés előtt álló tanulmánykötetben.

18 PRO FO 371/100794. Romania 1952. Creation of an autonomous area in Romania for the Hungarian minority.

19 *Scânteia*, 1952. július 30. Crearea RAM. Un nou success al politicii naţionale leninist-stalinist a partidului.

20 Az 1952-es évről szóló, már idézett elemzés (ld. 5. jegyzet) „az elégedetlen magyar kisebbségnek tett jelentéktelen engedményről" ("a meaningless concession to the unhappy Hungarian minority") beszél,

tő döntéshozói mechanizmus szakaszait nem világítják meg. A Budapestre delegált Hankey azzal a feltevéssel él, hogy kétoldalú tárgyalás zajlott a két ország között, és hangsúlyozza, hogy a kommunista Magyarország kitartóan „érdeklődik" az erdélyi magyar kisebbség sorsa iránt. Bukarestben H. K. Mattews viszont azt feltételezi, hogy egyenesen Moszkvából kényszerítették a vonakodó Gheorghiu-Dejt egy olyan autonóm tartomány átengedésére, mely sokat mondóan az ország közepén helyezkedik el, és nem a két ország határán. Bizonyító források híján ezeket az eszmefuttatásokat nem szabad túlértékelnünk, bár mindkét hipotézisnek számottevő valószínűsége van.

A következő években a brit diplomácia mutat némi érdeklődést az autonóm tartomány iránt – habár továbbra is kirakat-intézménynek tekinti –, a magyar kérdés hagyományosan kolozsvári „súlypontja" pedig ide kezd áttolódni. Egy 1953-as jelentés az első tartományi pártkonferenciáról szól, melyet januárban tartottak Marosvásárhelyen, és arra is kitér, hogy a *Scânteia* április 1-jei számában megjelent, hivatalos és meglehetősen sztereotipizált beszámolóban is nyíltan utaltak a „román és magyar dolgozó nép viszonyait sújtó problémák" „széleskörű" vitájára. A jelentés szerint Bukarestben megtudták – amiről a közreadott leírás hallgatott –, hogy a vita időnként „viharos" volt. Ráadásul: „a fővárosban az a hír járja, hogy Magyarország és Románia kapcsolatai rosszabbodnak, amit a magyar autonóm tartomány létrehozása csak súlyosbított, nemhogy enyhített volna. Arról is szó volt, hogy a tartományba nacionalista orientációjú magyarok hatoltak be. Ilyen elemek esetleg bejuthattak a többségi magyar lakossággal rendelkező tartományokból [ahol a magyarok aránya valójában nem haladta meg a 30–35 %-ot – S. B.], mint Kolozsvár, Nagyvárad vagy Nagybánya, de a Magyarországról jövő behatolással kapcsolatban szkeptikusak vagyunk."

Ami a magyar kisebbség helyzetét és a nemzetiségek közti feszültségeket illeti, a fenti jelentéseket különösen ellenpontozza az a beszámoló, mely a követség néhány tagjának 1953. november 12–18. közt tett erdélyi – Nagyszebent, Kolozsvárt és Marosvásárhelyt érintő – utazásáról szól.[21] A diplomaták a meglátogatott térséget a fővárosnál sokkal fejlettebbnek látják: a városok, különösen Kolozsvár és Nagyszeben, gondozott és elegáns látványt nyújtanak, a lakosság jobban öltözött és nagyobb bőségnek örvend, mint Bukarestben. Úgy vélik, nyoma sincs a nemzetiségek közti „egyenetlenségeknek", amelyekről annyit hallani magyar részről; éppen ellenkezőleg, „a magyar lakosok megvetik a románokat, ami bizonyára állandó nyugtalanságot kelt bennük".

Marosvásárhely mellett Kolozsváron is a magyar nyelv a kommunikáció elsődleges eszköze, a magánszférában éppúgy, mint a nyilvános színtereken, például az éttermekben és üzletekben. A hatvanas évek közepére a magyar nyelv informális

amit azzal indokol, hogy az autonóm tartomány nagyjából annyi hatalmat kapott, amennyivel egy angliai kerületi önkormányzat (*borough*) rendelkezik.

21 PRO FO 371/106478. Romania 1953. Trip to Transylvania, November 12–18.

dominanciája *toposszá* válik az úti beszámolók Kolozsvárra vonatkozó részében, s ez ellentmondani látszik annak a brit diplomatákban kialakult meggyőződésnek, hogy a kommunista rendszer a kisebbségek asszimilálására törekszik.

Az idézett jelentés érdekessége, hogy nemcsak a nemzetiségek együttélésének/konfliktusának ellentmondásos kettősségéről szóló vélemények illékonyságát jelzi, de egy olyan szereplőt is bemutat, aki közvetít a különböző kultúrák között: Moshe Avidan izraeli kereskedelmi attasét. A britek Nagyszebenben „futnak össze" vele, s úgy látják, hogy ő az egyetlen, nem a keleti tömbhöz tartozó diplomata, aki többé-kevésbé szabadon tud mozogni az ötvenes évek Romániájában. Ennek jele, hogy gépkocsiját már Kolozsváron is többször látták. A követség birtokában lévő kevés, de lényegre törő életrajzi adat szerint Avidan marosvásárhelyi születésű zsidó, Kolozsváron érettségizett, tökéletesen beszél magyarul és románul – ráadásul a Kós Károly által elképzelt igazi erdélyi emberhez illően németül is –, és kitűnően ismeri mindkét kultúrát, mindkét mentalitást. Személyes, jól működő kapcsolathálózata révén Avidan át tud lépni az „ellenséges" országok diplomatáival szemben emelt akadályokon.[22]

A magyar sérelmek fokozatos felfedezése a Gheorghiu-Dej-korszakban, 1956–62

Az 1956-os forradalom által az erdélyi magyarságra, különösen az értelmiségi rétegre gyakorolt hatás fordulópontot hozott a rendszer magyarságpolitikájában.[23] A magyar sérelmek kérdése a brit diplomáciai levelezésben 1958–59-től jelentkezik, a forradalom heteiben „aktív", magyar értelmiségiek és egyházi emberek elleni kemény elnyomással összefüggésben. A magyar kisebbséget egyre inkább veszélyeztetett közösségnek látják – erre fokozatos, de jól észlelhető hangnemváltásuk is utal –, melynek tagjaiból sokakat üldöz az immár nyíltan nacionalistának ítélt rendszer. A magyar kisebbség helyzetéről gyűjtött dokumentáció nagyban gyarapodik, maga a kisebbségi kérdés pedig másodrendű kérdésből a román kommunista rendszer fejlődésének elemzését lehetővé tevő, egyik legfontosabb indikátorrá válik a hatvanas években.

A román vezetésnek az 1956-os válságra adott válasza – ahogy a brit dokumentációból megítélhető – a kollektív erőszak és megfélemlítés elhatalmasodását mutatja. 1956 decemberének közepén a Magyar Autonóm Tartományban rendkívüli értekezletet hívnak össze, ahol Gheorghiu-Dej kertelés nélkül a párt-

22 Avidan és más, hozzá hasonló személyiségek életrajzát a marosvásárhelyi Zsidó Hitközség archívuma által rekonstruálhatnánk, mely a városban született zsidók személyes adatait őrzi.

23 Az 1956-os forradalom romániai hatásait Tófalvi Zoltán újságíró rekonstruálta, ld. Tófalvi Zoltán: Az 1956-os magyar forradalom visszhangja Romániában, Erdélyben. *Századok,* 1998, 3. sz. 989–1018. Az 1956-os perekről lásd P. Sebők Anna: *Kolozsvári perek 1956*. Budapest, Hamvas Intézet, 2002. A forradalom romániai hatásairól ld. Székelyhídi Ágoston (szerk.): *Magyar '56*. Budapest, MVSZ '56-os Bizottsága, 1996.; 1956 emlékezetéről ld. Benkő Levente: *Volt egyszer egy 56*. Kaláka, Sepsiszentgyörgy, 1998.

fegyelem betartására szólítja fel a helyi vezetést.[24] Az 1956 decemberében szerzett információk szerint a forradalom egyre jobban elszigeteli Romániát a szovjet tömbön belül, ami belbiztonsági okokkal magyarázható. A környező országokkal való „testvéri" kapcsolatokat is szűkítik, az ott kiadott újságok nem kaphatók, a magyar és bolgár árucserét minimálisra csökkentik. A rendszer áthatolhatatlan védőburkot von maga köré: „Egyre nyilvánvalóbb, hogy a román kézikönyveket, még a szótárakat és a térképeket sem frissítik. Nincsenek adatok és statisztikák a társadalmi élet szerveződésének legnyilvánvalóbb aspektusairól sem."[25]

A magyar kisebbség elleni közvetlen és nyílt támadás azzal a beszéddel kezdődik, amit Chivu Stoica 1957. március 16-án tart a III. Nagy Nemzetgyűlés első ülésén. Stoica élesen támadja a magyarok Erdélyre vonatkozó állítólagos területi követeléseit, amelyeket, mint mondja, nyugati revizionista körök támogatásával fogalmaztak meg a forradalom idején. Felszólalása nemcsak annyiban érdekes, hogy a „nagy összeesküvés elméletének" első verzióját adja, amit a következő évtizedekben a Ceaușescu-rendszer fejleszt tökélyre, hanem amiatt is, hogy a Foreign Office-ban belső jegyzékváltást eredményez. E. E. Key, a Northern Department tisztviselője szerint az Erdélyre vonatkozó magyar igények históriájával – a haza védelmére hivatkozva – a belső román közvéleményt akarják mozgósítani. „Másfelől igaz – teszi hozzá egy anonimitásban maradó kollégája –, hogy a magyarok Erdély elvesztését traumatikusabb módon élik meg, mint a többi országrészét".[26]

Bár a brit diplomáciának nincsenek értesülései a magyarok internálásáról és az ellenük titokban folytatott perekről – mindez a magyar forradalom iránti rokonszenv-nyilvánítás miatt éri őket –, a kevés rendelkezésükre álló információ mégis arról szól, hogy 1957 második felében fokozódik a rendőrségi nyomás és újra megjelenik a tömeges terror.[27] Egy 1957. október 17-i jelentés Jordáky Lajos, a politikus és egyetemi tanár esetét magyarázza, akit a hó elején egy Kolozsváron tartott nagygyűlésen nyilvános, megalázó önkritikára kényszerítenek, miután saját kollégái (köztük Balogh Edgár, Gáll Ernő, Nagy István, Takács Lajos) azzal vádolták, hogy nyíltan támogatta az „ellenforradalmat".[28] Október 23-án magyar és román diákokat kényszerítenek arra, hogy volt tanárukat megszégyenítsék. Tóth Sándor, a Romániai Egyesült Diákszervezetek Központi Tanácsának elnökhelyettese kijelenti, hogy „a nemzeti kérdés a szocializmus építéséért folyó harc során teljesen megoldódott."[29] A magyar Bolyai

24 PRO FO 371/128895. Romania 1957. Internal political situation. Despatch from Bucharest, 9/1/1957.
25 PRO FO 371/128895. Romania 1957. Internal political situation. Despatch from Bucharest, 1/1/1957.
26 PRO FO 371/128895. Romania 1957. Internal political situation. Minutes.
27 PRO FO 371/135151. Romania 1958. Annual report 1957.
28 PRO FO 371/128896. Romania 1957. Internal political situation. Despatch from Bucharest, 17/10/1957. A *Scânteia* 1957. október 16-i száma hosszú és részletes beszámolót közölt a gyűlésről.
29 PRO FO 371/128896. Romania 1957. Internal political situation. Despatch from Bucharest, 7/11/1957. Jordáky második nyilvános megaláztatásával a *Scânteia Tineretului* foglalkozott.

Egyetem sorsa is megpecsételődik, annak ellenére, hogy tanárai 1957–58 folyamán hűségnyilatkozatokat tettek a román pártnak és államnak. A romániai nemzetiségpolitika irányváltásának leglátványosabb jele az egyetem román vezetésű, vegyes intézménnyé való átszervezése, amit 1959 februárjában jelentettek be.[30] A szovjet csapatok kivonulását követő hónapokban újabb elemek adódnak ahhoz a kirakós játékhoz, amelynek jelentése a körültekintő bukaresti követség számára is félreérthetetlen. Ilyen elem egyrészt a katolikus egyház, különösen Márton Áron gyulafehérvári püspök ellen indított rágalomhadjárat, ami 1958. december 25-én az egész sajtóban megindult.[31] Másrészt a hallatlan pompa, mellyel a Nagy Nemzetgyűlés a román fejedelemségek egyesülésének századik évfordulóját ünnepelte 1959. január 24-i rendkívüli ülésén. Chivu Stoica beszédében megállapította, hogy „az 1859-es unió főhelyet foglal el a román nép harcos hagyományai között", és „természetes eredménye a román nép történelmi útjának." [32]

Miután a román pártvezetés 1958-ban kiharcolta, hogy Moszkva kivonja a szovjet csapatokat az országból, a nemzeti diskurzus áthatotta az ünnepek tartalmát és szimbolikus rendszerét. E tény arra késztette a brit diplomáciát, hogy mélyebb, dokumentált és „pártatlan" elemzésben foglalkozzék a kisebbségi kérdéssel. 1960 februárjában Londonba küldik a *Memorandum a romániai kisebbségek jelenlegi állapotáról* c. iratot – e témában az elsőt –, mely szempontokat ad a magyarok és a zsidók helyzetének megértéséhez.[33] Ami Erdélyt illeti, ahol a magyar kisebbség „hagyományosan nacionalista", a nemzetiségi kérdés román belüggyé vált 1945 után, hisz a „magyar rendszer eltávolodott az erdélyi magyar kisebbség sorsától." A román kormányok magatartása mindazonáltal megváltozott a második világháborút követően: az 1948-as és 1952-es alkotmányok széles jogkört biztosítanak a magyaroknak, akik cserébe együttműködnek a szocializmus építésében. A tények lényegében igazolni látszanak a rendszer hivatalos tézisét, s a kommunisták sikerrel járnak ott, hol a két világháború közti Románia kudarcot vallott: „modus vivendit" tudnak a kisebbségekre kényszeríteni, mely a rendőri elnyomást az oktatás és a művelődés terén engedett alapvető kedvezményekkel elegyíti. Ezt bizonyítja, hogy a kisebbségek, főleg a zsidók és a magyarok, még mindig túlreprezentáltak az államapparátusban, amely hasznát veszi kiemelkedő szakmai képességeiknek. A kommunista sikernek

30 PRO FO 371/143377. Romania 1959. Education. Despatch from Bucharest, 13/7/1959. Egy 1960. januári kommentár szerint „további lépésekre kerül sor, melyek a legjobban ellenkező csoportok pozícióit fogják gyengíteni", ami a magyar kisebbségre és a zsidó közösségre vonatkozik – az utóbbi ellen 1959 februárjában kivándorlási tilalmat léptették életbe. Ld. PRO FO 371/151842. Romania 1960. Annual report 1959.

31 PRO FO 371/143380. Romania 1959. Religion. Despatch from Bucharest, 1/1/1959. Mártont a Sántha Attila elleni indított per ürügyén támadták meg. Sántha a Magyar Autonóm Tartomány területén lévő Csíkszentdomokos káplánja volt, és a parókián bérmálkozásra készülő kiskorú lányok szexuális zaklatásával vádolták.

32 PRO FO 371/143328. Romania 1959. Internal political situation. Despatch from Bucharest, 26/1/1959.

33 PRO FO 371/151897. Romania 1960. Memorandum on the present situation of Romanian [sic!] minorities. Romania's minority problems. Despatch from Bucharest, 22/2/1960.

mégis az a fő oka, hogy „a kisebbségek lakta területeken először teremtettek olyan közös politikai tényezőt, mely túllép a nemzeti megosztottságon. Ma már a kisebbségi közösségekben is van olyan réteg, amely érdekelt a rendszer fenntartásában, s ezeket az anyagi megfontolásokat az új rend iránti őszinte rokonszenv erősíti."[34]

Abban a fejezetben, mely kifejezetten a magyar kisebbséggel foglalkozik, a szerző élesen – mondhatnánk, Gellner téziseit megelőlegezve[35] – ítéli meg a kolozsvári magyar egyetem megszüntetésének történelmi szükségszerűségét: „Mindez talán nem több, mint jelzés arra, hogy egy egyre jobban iparosodó, egyre bonyolultabbá váló társadalomnak milyen irányban kell haladnia. Egy olyan kisebbség, amely másfélmillió főt számlál egy 18 milliós népességen belül, nem kerülheti el, hogy hosszú távon ne integrálódjék szakmai és technikai szinten, miközben az agrárközösségek nemzeti szigetek gyanánt élnek tovább."

Jól megfigyelhető, miként finomodik a romániai politikai változások elemzésének készsége azzal párhuzamosan, hogy első kézből származó információkat próbálnak szerezni a magyar kisebbségről.[36] Bizonyítja ezt a Foreign Office belső vitája (mely a követség jelentéseihez fűzött belső kommentárokból és feljegyzésekből rekonstruálható) arról, hogy mit jelentenek az immár Maros-Magyar Autonóm Tartománnyá átnevezett MAT 1960 decemberében bevezetett határmódosításai, illetve Brassó városának névváltoztatása, amely most kapja vissza régi nevét, miután 1950-ben Orașul Stalinnak keresztelték át.[37]

A december 29-én szerkesztett bukaresti jelentés megállapítja: a román kommunista vezetésnek hosszú távon az a célja, hogy felszámolja az autonóm tartományt, ami Budapesten akkora aggodalmat keltett, hogy Münnich Ferenc Bukarestbe utazott, ahol a tervezett adminisztratív változtatásokról is tárgyalni akart.[38]

Londonban viszont eltérő értelmezés kerekedik felül. B. A. Shillito, a Research Department munkatársa feljegyzésben válaszol a Northern Department kérdésére. Elemzése abból indul ki, hogy a területi-közigazgatási változtatáso-

34 Uo.

35 Gellner nagy jelentőséget tulajdonít az állam által létrehozott egységes és központosított oktatási rendszer bevezetésének a modern nemzetállam megteremtésében. E. Gellner: *Nations and nationalism*. Oxford, Blackwell, 1983.

36 Egy brit diplomáciai delegáció kétnapos autóutat tesz Marosvásárhelyre 1959 októberében, és hosszú jelentésben számol be tapasztalatairól: arra panaszkodik, hogy a biztonsági szervek minden helyváltoztatáskor követték őket. PRO FO 371/143328. Romania 1959. Internal political situation. Despatch from Bucharest, 22/10/1959.

37 A Nagy Nemzetgyűlés 1960. december 22–24-i ülésén fogadja el az ország közigazgatási felosztásának módosításait (305. sz. dekrétum): a rajonok számának 189-ről 146-ra csökkentése, a Magyar Autonóm Tartomány határmódosítása (megkapja Kolozsvár tartomány egy román többségű részét, Dicső és Ludas rajonokat, viszont két székely körzetét, Sepsit és Kézdit „átadja" Brassó tartománynak). Ennek részleteiről ld. PRO FO 371/159502. Romania 1961. Internal political situation. Despatch from Bucharest, 29/12/1960.

38 Budapest benemavatkozási politikájának megfelelően ez a bontakozó érdeklődés nem terjed át a nyilvános szférára, és a magyar sajtó nem tudósít arról, hogy az autonóm tartományt 1961-ben lényegében megszüntetik. A magyar diplomácia romániai magyarságot illető attitűdjéről a továbbiakban lesz szó.

kat a „magyar kérdésnél" szélesebb látószögből kell elemezni. Valódi értelmük ugyanis gazdasági érdekekben rejlik, ahogy azt a más szocialista országokban végbement hasonló, nagyobb horderejű intézkedések a közelmúltban megmutatták (Bulgária – 1959, Csehszlovákia – 1960). Shillito analízisének középpontjában a Románia és Csehszlovákia közti párhuzam áll, mivel az utóbbi 1960 áprilisában a szlovákiai autonómia minden formáját kizáró „szocialista" alkotmányt vezetett be. Az is figyelemreméltó, hogy a közigazgatási és gazdasági határok közelítésével (ilyen értelemben Shillito szerint tipikus a két déli székely járás, Sepsi és Kézdi, Brassó tartományi joghatósága alá vonása) a rendszer mintegy 400 millió lej megtakarítására számít, és a kis- és közép iparon belüli helyi kezdeményezést akarja ösztönözni.[39]

„Lehetséges, hogy a románok is a Maros-Magyar Autonóm Tartomány felszámolására törekszenek [...], amennyiben az az elgondolásuk, hogy a kisebbségi kérdés likvidálása [sic! – S. B.] szükséges előfeltétel az ország szocialista státusának eléréséhez. De a csehszlovákoktól eltérően, a románoknak ott van a szocialista tábor egy másik tagja, amelynek érdekei fűződnek legnagyobb nemzeti kisebbségéhez, és lehet, hogy konzultáltak a magyarokkal a Maros-Magyar Autonóm Tartomány felszámolásáról, azok pedig ellenvetést tettek. [...] Amikor 1961-ben Gheorghiu-Dej és más román vezetők Budapestre utaztak tárgyalni, bosszús hangulatban jöttek vissza. A kisebbségi kérdést a záró közleményben nem érintették."[40]

1961-től Gheorghiu-Dej 1965 márciusában bekövetkező haláláig megsokszorozódnak a diszkriminációról és a magyarok kárára elkövetett atrocitásokról szóló hírek, s mivel Budapestről érkeznek, zavarba hozzák a bukaresti képviseletet és a londoni központot egyaránt. Vajon mennyire hihetők, mennyire hitelesek, és mennyi közülük a szájról szájra járva mindinkább eltorzuló „álhír"?

Hogy világossá tegyük, mennyire román hatás alatt állt a brit diplomácia, érdemes elemeznünk egy efféle híresztelés terjedésének útját. Egy 1961-es budapesti jelentés megállapítja, hogy a brit követség magyar alkalmazottjának módja nyílt beszélgetni jónéhány magyar turistával, akik Erdélyből Budapestre utaztak a május elsejei ünnepségekre, az ONT Carpați nevű állami utazási iroda szervezésében.[41] A látogatók leírják, mekkora súllyal nehezedett az elnyomás a magyar kisebbségre az 1956-os forradalom után, és megrázó részleteket árulnak el a romániai börtönrendszer működéséről.[42] A hírt Londonba és a bukaresti követségre továbbítják, ez utóbbi május 15-én meglehetősen szkeptikus

39 PRO FO 371/159502. Romania 1961. Internal political situation. Minutes, 20/1/1961.

40 PRO FO 371/166163. Romania 1962. Internal political situation. Minutes. Az idézett kommentárok a Román Kommunista Párt belső történetét 1921-től elbeszélő – 1962. január 2-án Londonba küldött – memorandum margóján olvashatók.

41 Külföldi utazáshoz a hatvanas évek elejétől lehet egyéni és kollektív vízumot kapni. A jugoszláv nagykövetség információi szerint 1962-ben körülbelül 150 ezer román állampolgárnak adnak engedélyt magyarországi látogatásra. PRO FO 371/171919. Romania 1963. Trip to Transylvania, 1–7 March, 1963.

42 PRO FO 371/159502. Romania 1961. Internal political situation. Despatch from Budapest, 1/5/1961.

hangvételű választ ad, majd ezt a tartózkodó álláspontot a Foreign Office is elfogadja: „Ez az első beszámoló, amit az 1960–61 telén történt letartóztatásokról kapunk. Az 1011 'S' [azaz secret, titkos – S. B.] számú, március 4-i levelünkből látható, hogy a választások idején ellenséges kolozsvári demonstrációkról jöttek hírek. Kollégáink elmondták nekünk, hogy a magyaroktól az erdélyi ügyekre vonatkozó tiltakozások érkeztek a jelenlegi román külügyminiszterhez (hogy miről, nem világos), abban az időben, mikor budapesti nagykövet volt (1960 novemberétől 1962 márciusáig). Ez azonban igen kevés ahhoz, hogy megerősíthetné egy újabb letartóztatási hullám létezését, és itteni nyugati kollégáink közül, az *izraelieket is beleszámítva* [kiemelés tőlem – S. B.],[43] senkinek nincs érdemi információja. [...] Lehetséges tehát, hogy a budapesti hírek – nagyon is érthető módon – elszigetelt eseteket általánosítanak."[44]

A budapesti követségen azonban nem adják fel. Két hét múlva részletesebb, bár ismeretlen forrásra támaszkodó jelentést küldenek, és megerősítik, hogy 1956-ban tervek születtek arról, hogy vegyes román–magyar bizottságok vegyék át a hatalmat Erdélyben, ha győz a magyarországi forradalom. „Tervet készítettek a független Erdélyről, már a felállítandó kormány és a diplomáciai képviselet tagjait is kijelölték. A független Erdély londoni megbízottja Orbán Károly lett volna, akinek angol felesége volt. 1957-ben letartóztatták, katonai bíróság ítélte halálra Temesváron [az eredeti szövegben a magyar név áll – SB], és 1959-ben kivégezték. Lánya egy magyar családdal él Gelence faluban."[45]

Bár a jelentésben foglalt állítások súlyosak voltak, nincs nyoma annak, hogy kommentárt fűztek volna hozzájuk, vagy kiegészítő információkat kértek volna. Az viszont figyelemreméltó, hogy a brit külügyi apparátus, jóllehet az erdélyi kérdésben érezhetően a *status quo* mellett foglal állást, 1961-ben részletes, cseppet sem pártatlan, de majdnem *első kézből* való, magyar emigráns körökből származó háttérinformációkkal is rendelkezik. Továbbra is jelentékeny az a körülmény, hogy az élesedő nemzetiségi konfliktust a Foreign Office sem tekinti már (a magyar diplomáciához hasonlóan, és az 1950-es évektől eltérően) kizárólag Románia belügyének. A hatvanas évek elején a román kommunista nemzeti politikát szerteágazó összehasonlító vizsgálatban tekintik át, többek közt Románia, Bulgária és Csehszlovákia nemzetiségi politikáját téve elemzés tárgyává.

A magyar kérdés kiéleződése, 1963–64

Az 1963-as esztendőben tovább fokozódott a brit diplomaták Erdély iránti érdeklődése. Ebben fontos szerepet játszott, hogy ekkor került a magyar

43 Hogy az izraeli diplomatákat külön megemlítik, újabb bizonyíték a Romániában működő izraeli diplomácia elismert hírszerzési képességéről.

44 PRO FO 371/159502. Romania 1961. Internal political situation. Despatch from Bucharest, 15/5/1961.

45 PRO FO 371/159502. Romania 1961. Internal political situation. Despatch from Budapest, 30/5/1961.

kisebbség ügye a brit (és közvetve az egész nyugati) nyilvánosság elé. Mivel az erre vonatkozó dokumentumok különböző iratcsomókban, szétszórtan maradtak fenn, a hírek útját csak részlegesen tudjuk rekonstruálni.

Minden jel arra utal, hogy az ügyet William Deakin, az oxfordi St. Antony's College volt diákja indította, aki 1962. november 20-án eljuttatott a Foreign Office-ba egy levelet, amely az erdélyi magyarok helyzetéről szóló memorandumot tartalmazott. A küldeményt Mason Heath tisztviselő továbbította a brit külügyi apparátusnak 1963 első napjaiban.

Az anyagot erdélyi magyar fiatalok szerkesztették, rejtve Magyarországra vitték, és onnan juttatták el Deakinhez.[46] A dokumentumról és kísérőleveléről sajnos nincs példány az FO 371/171919 jelű iratcsomóban,[47] amely több mint százoldalnyi, az adott ügyre vonatkozó jelentést és kommentárt tartalmaz. Egy következő jelentésben azonban idézik legvitathatóbb passzusait: „1956 után 10 ezer embert, egész családokat tartóztattak le vagy száműztek a Duna-deltába"; „1959-ben a Duna-deltában 3 millió száműzött élt. Nagy részük magyar"; „a magyar közösség teljes kiirtása".[48]

Nem tudjuk, milyen forrásból származtak ezek a rémisztő „álhírek", és azt sem, milyen indíttatásból adta át Deakin a memorandumot a Foreign Office-nak. Tény azonban, hogy a következő hónapokban valósággal áradnak a vélemények. Január 14-én McGhie követségi titkár Bukarestben úgy gondolja, „ki kell jelentenünk, nevetséges a feltevés, miszerint a románok az erdélyi magyarok teljes kiirtásának politikájára tértek volna át."[49]

A következő hónapban McGhie, bár ismét megerősíti, hogy az első helyi tájékozódás a vádak alaptalanságát látszik igazolni, arról ír, hogy a külügyminiszter személyes utasítására a bukaresti követség Erdélybe küldi néhány tisztviselőjét, hogy járjon utána a dolognak.[50] Mivel a román hatóságok – érthető módon – gyanút fogtak, az utazásra csak a velük folytatott nehéz tárgyalások után kerülhetett sor 1963 márciusának első hetében. A nyugati diplomáciai delegációnak tagja volt a brit C. W. Squire, az amerikai J. Cristiano, és a francia M. J. Rambal.[51]

A három megbízott Aradot, Nagyváradot, Kolozsvárt, Marosvásárhelyt keresi fel – olyan városokat, ahol magas a magyarok aránya. Benyomásaik ellentmondásos helyzetről tanúskodnak.[52] Bár az egyetemre és más felsőoktatási intézményekbe tett látogatásaik megerősíteni látszanak a memorandum vádjait

46 Gömöri György (az egyik „postás") személyes közlése, Oxford, 2002. május 25.

47 PRO FO 371/171919. Romania 1963. Magyar minority in Transylvania. Az alább idézett jelentések és kivonatok ebből az iratcsomóból valók.

48 PRO FO 371/171919. Romania 1963. Despatch from Bucharest, 20/3/1963.

49 PRO FO 371/171919. Romania 1963. Despatch from Bucharest, 14/1/1963.

50 PRO FO 371/171919. Romania 1963. Despatch from Bucharest, 13/2/1963.

51 1963-ban figyelhető meg először, hogy a nyugati nagykövetségek közös erővel próbálnak információt szerezni a romániai magyar kérdésről.

52 PRO FO 371/171919. Romania 1963. A journey to Transylvania: March 1–7, 1963.

a magyar oktatási rendszer megszüntetésének kísérletéről, a hivatali apparátusok összetétele (például a vállalatok műszaki igazgatóinak esetében) már bonyolultabb képet mutat. Sok gyárat és műhelyt névleg románok – gyakran a Regátból származók – vezetnek, de a termelés irányítása a nagyobb technikai felkészültséggel rendelkező helybéli magyarok kezében van. Bizalmas informátoruk, a kolozsvári román opera ügyvezető igazgatója, az anyai részről magyar származású M. Coriolan German elmagyarázza a francia küldöttnek, hogy „a magyarok és románok közti antagonizmus még mindig eleven – a párton belül is –, habár mesterségesen elfojtják". German szerint a magyarok pozíciója még elég erős a pártban, bár az utóbbi években fokozatos lemorzsolódás figyelhető meg, amit egy történelmi körülmény indokol: „1944–45-ben a magyarok gyorsabban felismerték a kedvező pillanatot, és hamarabb léptek be a kommunista pártba, mint a románok, mert a kommunizmus jövetelében lehetőséget láttak arra, hogy megfordítsák a két világháború közti helyzetet, amikor Bukarestnek alávetve éltek. Csalódniuk kellett, mikor a békeszerződés nem adta vissza Erdélyt Magyarországnak, de a párt gépezetébe jól beilleszkedtek, mivel rangidősnek számítottak a román párttagok nagy részéhez képest."[53]

A rövid marosvásárhelyi látogatás viszont nem hagy különösebb nyomot az angol küldöttben, aki „provinciális kisvárosként" írja le a helyet: „Maros-Magyar Autonóm Tartomány. Ez a terület jó példa arra, hogyan próbálták a központi hatóságok lecsendesíteni a magyar érzést, míg a központosító asszimiláció *elkerülhetetlen* [kiemelés tőlem – S. B.] politikáját követik. Látogatásunk során megkérdeztük a regionális néptanács elnökhelyettesétől, egy magyartól, mit jelent az „autonóm" a tartomány nevében. Nem tudott rá válaszolni."

Elemzési kísérletemben olyan kifejezések gyakori használatára hívnám fel a figyelmet, mint az „elkerülhetetlen asszimiláció" vagy „az integráció történelmi szükségessége". A nyers realizmussal fogalmazó diplomaták itt nyilván nem csupán magánvéleményüket hangoztatták. Az 1919–20-as békerendszer egész Európában tarthatatlanná vált az erőszakos államnemzeti nacionalizmus és az elkeseredett anyaországi revizionizmus harca miatt, ami a Foreign Office szakértőit – már az 1942–43-ban papírra vetett béketervekben – radikális válságkezelési stratégiára késztette a kisebbségi kérdést illetően. A kisebbségi kérdést, úgy vélték, nem lehet az együttélésre, de még a közösségek egymás mellett élésére sem alapozni. Érdemes idéznünk egy 1942-ben kelt átfogó szakértői anyagból: „Ezek a nehézségek [a többségi és kisebbségi nacionalizmusok ereje – S. B.] arról győzték meg az egyébként liberális gondolkodókat is, hogy Kelet-Európában megoldhatatlan a kisebbségvédelem, és ahol csak lehet, az áttelepítést kell alkalmazni, hogy a probléma egy csapásra megoldódjék. Néhányan közülük a kötelező áttelepítést szorgalmazzák (és megfeledkeznek róla, milyen nehézségekkel jár vegyes lakosságú területeken a kisebbségnek a többséghez

53 Uo.

való asszimilációja, illetve lekicsinylik a problémát). Mások megengednék, hogy ne távozzanak azok, akik hajlandóak gyermekeiket a többségi nyelven iskoláztatni. Azt állítják, hogy ezáltal megoldódna a kiválasztódás kérdése, az erőteljesen nacionalista elemek mindjárt távoznának, a többiek pedig néhány generáció múltán asszimilálódnának."[54]

Az 1963-as elemzések és feljegyzések egy szintén „gellneri", területi-nemzetállami paradigmából indulnak ki, és azért nem vetik el a román homogenizációs programot, mert hosszú távon a brit diplomaták is elkerülhetetlennek – habár nem éppen kívánatosnak – tartják az erdélyi magyarság integrációját (sőt, asszimilációját).

A Deakin-ügy lefolyása az előbbieket igazolta. Az erdélyi helyzet általános elemzését két, 1963. március 16-án és 20-án szerkesztett jelentésben végzik el az egyhetes utazás során szerzett információk alapján. Középpontjukban a román nemzetiségpolitika fő irányvonalai állnak: „Világos jelek utalnak rá, hogy az alkotmány által nagyvonalúan előirányzott kulturális és oktatási előjogok dacára a román politika a kisebbségek asszimilálására törekszik [...]. Hozzá kell azonban tennünk, hogy ezt láthatólag fokozatosan és nem erőszakos eszközökkel végzik, és cáfolnunk kell a magyarok elleni szisztematikus elnyomó intézkedésekről szóló híreket."[55]

Ezzel lezártnak tekintenék az ügyet, ha a Deakin-jelentés nem jelenne meg a sajtóban, vagyis nem szolgálna alapjául egy leplező cikknek – egyúttal az egész világhoz szóló felhívásnak –, mely a *The Observer*, e tekintélyes napilap hasábjain lát napvilágot *Segélykiáltás Romániából* címmel.[56] J. D. Murray, a bukaresti konzul azonnal és dühösen reagál, amiből megítélhető, hogy a jelentésben foglalt információk és állásfoglalások – melyeknek jó része megalapozott volt –, nem kerülhettek volna a nyilvánosság elé: „Döbbenettel olvastam a *The Observer* címlapján E. Crankshaw *A cry from Rumania* című cikkét [...]. Bár megértem, hogy nem akadályozhatjuk e sérelmi történet kiötlőjét abban, hogy abszurd módon eltorzított meséjével a sajtónál házaljon, bevallom, meglepetéssel látom, hogy egy olyan, látszólag feddhetetlen újságíró, mint Crankshaw, színaranynak hiszi ezt a kotyvalékot [...]. Mint tudják, a bajok áradatával kell megküzdenünk,[57] ha minden „vádat" elemezni akarunk – hiába mondtuk Önöknek, hogy nyilvánvalóan alaptalanok –, és felettébb sajnálatos, hogy Crankshaw-ban

54 A *Confederations in Eastern Europe* c. tanulmányt J. D. Mabbott, a Foreign Research and Press Service munkatársa készítette; az idézet a VIII. fejezetből való (a kisebbségek és a lakosság áttelepítése). Bán: *Pax Britannica*, 88.

55 PRO FO 371/171919. Romania 1963. Despatches from Bucharest, 16/3/1963 and 20/3/1963.

56 E. Crankshaw: A cry of help from Rumania. *The Observer*, 1963. április 14. A cikk másolata megtalálható az idézett iratcsomóban.

57 Az utalás valószínűleg arra vonatkozik, hogy a különleges biztonsági előírásokkal körülvett erdélyi zónák – például a Magyarországgal határos nyugati területek – meglátogatására csak nagy nehezen kaphattak engedélyt.

nem volt annyi tapintat, hogy ellenőriztesse őket a Foreign Office-nél, mielőtt szétkürtölte volna a hírt."[58]

Néhány héttel később a *The Observer* helyesbítést közöl, melyben az újságíró elismer néhány tény- és értékelésbeli tévedést, de fenntartja, hogy az április 14-i cikk nagy vitát nyitott, egyetértő és ellentétes reakciók özönét indítván meg. Crankshaw mintha kínosan ügyelne arra, hogy hitelt adjon ama tézisnek, mely szerint a közelmúltban erőre kapott román nacionalizmus és a magyar kisebbség elnyomása „a kommunista kormány, és nem a román nép ügye". Ráadásul sok magyar még jelentős posztokat foglal el a politikában és a közigazgatásban, így „teljes mértékben osztoznak a saját népük ellen elkövetett bűnök felelősségében."[59] Annak dacára, hogy a második cikk helyreigazít és óvatosabb következtésre szólít fel, az április 14-i írás alapul szolgál ahhoz, hogy Kéthly Anna, a magyar szociáldemokrata párt száműzetésben élő vezetője a nyilvánosság elé tárja a magyarok helyzetét egy Genfben tartott nemzetközi sajtókonferencián.[60]

Ami a magyar részről jövő vádakat illeti, a Foreign Office magatartása szükségképpen szkeptikus marad, hisz a budapesti és bukaresti követség gyökeresen eltérő információkat küld Londonba az erdélyi helyzetről – például 1963 nyarán –, és mindkettő garantálja a források megbízhatóságát.[61]

Milyen következtetést vonhatunk le e három epizód láttán? Az 1963–64-re vonatkozó források ismeretében kétségtelen, hogy a brit diplomácia nyomon követi a román kommunista rendszer nacionalista tendenciáinak erősödését. Egy 1963. augusztus 6-án kelt kommentárban ez áll: „Bukaresttől azt az információt kaptuk, hogy a román politika célja a kisebbség asszimilálása. Vorvoreanu[62] szerint sok magyart elmozdítottak a helyéről 1957–58-ban, amikor a rendszer úgy döntött, hogy kockázatos a magyarok jelenléte a Securitatéban és más állami szervekben."

Gheorghiu-Dej uralmának utolsó éveiben nem észlelhető, a nemzeti kurzus erősödése mellett, semmiféle politikai liberalizáció (eltérően Magyarországtól és Lengyelországtól), és az elnyomás szorítása sem látszik enyhülni.[63] A nyilvános ünnepségeken a nemzeti történelem újabb átírása vagy inkább újabb eltorzítása folyik: a marxista ideológus, Mihail Roller által az 1940-es

58 PRO FO 371/171919. Romania 1963. Despatch from Bucharest, 18/4/1963

59 E. Crankshaw: Where public Bible reading is forbidden. *The Observer,* 1963. május 5. A cikk másolata megtalálható az idézett iratcsomóban.

60 PRO FO 371/171919. Romania 1963. A sajtókonferencia hírét közli a Kéthly által szerkesztett *Népszava* július 1-jei cikke, címe: *Az erdélyi magyarok védelmében.*

61 Egy Budapestről küldött jelentés (PRO FO 371/171919. Romania 1963. Minutes, 6/8/1963) margóján érdekes kommentárt találunk: „Azok a hírek, melyeket néha Budapestről kapunk az erdélyi magyarokkal szembeni rossz bánásmódról, rendkívül megnehezítik a kiegyensúlyozott értékelést, ha összehasonlítjuk őket a Bukarestből jövő beszámolókkal és úti jegyzetekkel, és a Vorvoreanu által leadott anyaggal." Az itt említett személyről ld. a következő jegyzetet.

62 Valószínűleg a brit követség egyik román „kapcsolata". Nevét a Bukarestből jövő jelentésekben többször említik a hatvanas évek elején.

63 Az elemzés egy 1963 októberében elküldött jelentésben található. PRO FO 371/171882. Romania 1963. Internal political situation. Despatch from Bucharest, 23/10/1963.

évek végén lefektetett „kánontól” eltérve most már leplezni próbálják, hogy az RKP 1945-ös hatalomra jutásában a szovjetek is részt vettek, és mindenek felett a Párt szerepét, Gheorghiu-Dej alakját magasztalják.[64] Nem marad észrevétlen, hogy Ceaușescu[65] vagy Chivu Stoica egyre gyakrabban hivatkozik beszédeiben a nemzeti történelem legjelesebb pillanataira és olyan személyiségekre, mint Ștefan cel Mare, Kogălniceanu, Cuza, s tetteik mind több mitikus és „történelmietlen” vonást öltenek magukra.[66]

A brit diplomáciai apparátuson belüli, különösen a bukaresti és budapesti követség közti vita azonban a romániai elnyomás jellegére összpontosul: vajon azt jelzi-e a magyar kisebbség helyzetének rosszabbodása, hogy a biztonsági szervek már egyes társadalmi vagy etnikai csoportok *szelektív* elnyomására tértek át? Miközben a Budapestről érkező híresztelések e második változatot valószínűsítik, Bukarest véleménye negatív, s ezt London is elfogadja. A magyarok, főleg a nyugati magyar emigránsok „nem értik meg, hogy Romániában semmiféle belső liberalizációt nem léptettek életbe, hogy a titkosrendőrség (magyar megfelelőjétől eltérően) teljesen megőrizte hatalmát, és a helyváltoztatás korlátozásai mindenféle különbségtétel nélkül éppúgy érvényesek a románokra, mint valamennyi kisebbségre.”[67]

Egy olyan országban, ahol szinte lehetetlen megbízható és ellenőrzött információkhoz jutni, részletgazdagság és elemző képesség szempontjából kiemelkedőnek tekinthető az Amnesty International által, a romániai politikai elnyomásról 1963-ban készített memorandum.[68] A szervezet adatai szerint csak Dés, Szamosújvár, Nagyenyed, Csíkszereda, Botoșani és Jilava börtöneiben még mindig több mint tízezer politikai fogoly raboskodik.[69] A kisebbségekre, különösen a magyarokra, 1958 óta fordítanak nagyobb „figyelmet” az elnyomó hatóságok. Az Amnesty International jelentése szerint a magyarok „komoly előjogokat szereztek 1946-ban, a hatalom átvételekor” és a következő években, minthogy saját egyetemük volt Kolozsváron és autonóm tartománnyal is rendelkeztek. 1956-ban azonban megmutatták, hogy nem érdemlik meg a nekik szavazott „bizalmat”, támogatták a forradalmat, terveket dédelgettek egy önálló erdélyi államról, pozíciójukat pedig egyre gyengítette a letartóztatások és ítéletek hulláma, mely 1958-ban kezdődött és csak 1962-ben ért véget.

64 PRO FO 371/171882. Romania 1963. Internal political situation. Despatch from Bucharest, 28/2/1963.

65 1963. február 19-én Ceaușescu beszédet tart a diákok nemzeti gyűlésében, és arra szólítja fel őket, hogy „ápolják a nemzeti és hazafias büszkeség érzését hazájuk szocialista építésében”. Ld. uo.

66 PRO FO 371/188882. Romania 1966. Internal political situation. Despatch from Bucharest, 19/4/1966.

67 PRO FO 371/171919. Romania 1963. Magyar minority in Transylvania. Despatch from Bucharest, 12/9/1963.

68 PRO FO 371/171883. Romania 1963. Internal political situation. Amnesty International, *Background to Romania* – August 1963.

69 Az adatok szerint 1963-ban Szamosújváron 3500 fogoly van, Nagyenyeden 3000, Botoșaniban 2000, Jilaván 1500, és Désen körülbelül 400. Az Amnesty International jelentése szerint a magyarokat főleg a dési börtönbe vitték.

Folytonosság és törés a hatalomra jutó Ceaușescu „magyar politikájában”

A mai kutatók számára a román történelem értelmezésének egyik megoldatlan központi kérdése, hogy milyen volt a Ceaușescu-rendszer karaktere az 1971-es, „kis kulturális forradalomnak” nevezett fordulatig. Mennyire volt előrelátható Ceaușescu kormányzatának első éveiben a hetvenes-nyolcvanas évek tragikusan paranoid elhajlása, s vele együtt a keményen magyarellenes politika? Ha politikájának fő vonalait a brit dokumentáció tükrében vizsgáljuk, a Gheorghiu-Dej-korszakhoz viszonyítva a folytonosság és törés elemeiből álló, bonyolult összefüggésrendszert pillanthatunk meg. A hatvanas évek második felében még a brit diplomáciai jelentésekben is két párhuzamos, néha sztereotípiáktól sem mentes képet kapunk Ceaușescu „nemzeti” politikájáról: az egyik a liberalizációval kacérkodó reformpolitikust ábrázolja, aki országa függetlenségét és szuverenitását védelmezi a szovjet tömbön belül, a másik pedig a jövő paranoid despotáját mutatja. Érdemes tehát mindkét interpretációt elemeznünk.

A törés egyik fontos eleme az elnyomás fokozatos gyengülése, amit a britek is hangsúlyoznak. Már 1964 áprilisában az enyhülés jeleiről beszélnek, amikor váratlanul mintegy 15 ezer politikai foglyot bocsátanak szabadon, akik tömegesen érkeznek a bukaresti és brassói állomásra, mély hatást gyakorolva az emberekre.[70] Ceaușescuval azonban ambiciózusabb politika veszi kezdetét, amely nemcsak az előre kijelölt „osztályidegen” társadalmi kategóriák elleni fizikai és lelki terror végét jelzi, hanem a társadalom egyre szélesebb rétegeire terjeszti ki a Román Kommunista Pártot (ez a munkáspárt új elnevezése[71]), véglegesen szakítva a lenini pártkoncepcióval. Az RKP, amelynek 1962-ben még 900 ezer tagja volt (a lakosság 5%-a), Ceaușescu megválasztásakor (1965 márciusában) már 1 400 000 tagot számlál, és 1969-re, immár végképp nem elitalakulatként, hanem valódi tömegszervezetként, megközelíti a 2 millió tagot, az ország teljes lakosságának 10%-át.[72]

A Bukarestben tartózkodó, és az ország bejárását tervező nyugatiaknak az enyhülés egyértelmű, a „többoldalú” román politikával kapcsolatos jelét kell tapasztalniuk. Ha 1965-ig bevett gyakorlat volt, hogy a Securitate egységei látványosan követték a brit diplomatákat, mikor nagyritkán elhagyták Bukarestet, 1966 márciusában egy brit küldött már a következő sorokat írhatja útinaplójába: „Nagyon udvariasan bántak velünk az út minden szakaszán. Nem volt semmiféle korlátozás, és ha felügyeltek is, a legnagyobb diszkrécióval

70 PRO FO 371/177615. Romania 1964. Internal political situation. Secret despatch from Bucharest, 22/4/1964.

71 A Központi Bizottság 1965. május 31.–június 2-i plenáris ülését követően. A Román Munkáspárt kifejezés 1948-tól volt érvényben.

72 PRO FCO 28/1048. Romania 1969. Internal political situation. Minutes.

tették. Meglepett, hogy nincs biztonsági kontroll. [...] Az út menti ellenőrzési pontok nagy része üresnek tűnt."[73]

Marosvásárhely 1968-ig, a még mindig magyar többségű Maros-Magyar Autonóm Tartomány székhelyeként a diplomáciai utazások kötelező állomása volt. Az 1966-ban odautazó brit delegáció hatalmas, nyüzsgő műhelynek látja, ahol gyors ütemben építik az üzemeket és tömbházakat. „Esténként az éttermek zsúfolásig teltek vegyesen románul és magyarul beszélő emberekkel", jegyzi fel a küldött. A Ceaușescu-féle enyhülés felemás voltának legalább egy töredékes bizonyítéka így is könnyen szembetűnik, annál is inkább, hogy a magyar kisebbség helyzetét érinti: „Időnként az volt a benyomásom, hogy a hozzánk közelítő embereket alaposan kitanították, mit szabad és mit nem mondaniuk. Majdnem mindegyik zavarba jött, ha érzékeny témákat érintettünk, ami különösen nyilvánvaló volt a marosvásárhelyi orvosi karon, ahol mind a négy vezetőnk végig velünk maradt (mikor erre semmi szükség nem volt), és az egyik vezető éppen a kari pártszerv Gauleitere [sic!] volt."[74]

Ceaușescu, az RKP titkárává való kinevezése óta különös érdeklődést mutat a nemzetiségi kérdés iránt, de eltérően Gheorghiu-Dejtől, aki a „megbízhatatlan" elemekkel szembeni szisztematikus megtorlást alkalmazta,[75] arra törekszik, hogy a magyar elitben konszenzust teremtsen vagy legalább lojális alázatot váltson ki. David Binder újságíró szerint, aki a *New York Times*-ban 1966. február 3-án kolozsvári tudósítást közöl, Ceaușescu 1965 decemberében a térségbe látogatott, s ez alkalommal sok magyar származású vezető kádert léptettek elő a kollektív üzemekben és a Babeș-Bolyai Tudományegyetemen, akiket hosszú évekig nem engedtek előrejutni szakmai pályájukon.[76] Hasonló „megbékélési" gesztusként értékelik, hogy Iosif Bancot, a rettegett nacionalistát leváltják a Maros-Magyar autonóm tartományi párt első titkári posztjáról, és a mérsékeltebb Nicolae Vereșt állítják a helyére.[77]

Ezt a váltást beszédes módon szinte Ceaușescu látogatásának előestéjén hajtják végre, majd ő maga biztosítja az utóbbi évek befektetéseinek szűkösségével elégedetlen helyi vezetést arról, hogy a térség gazdasági fejlesztése elsőbbséget fog élvezni az 1965–70-es ötéves tervben. A különbségek egységgé ková-

73 PRO FO 371/188813. Romania 1966. Internal political situation. Despatch from Bucharest, 4/4/1966. Az utazásra 1966. március 14–20. között került sor, Marosvásárhelyre 19-én értek.

74 Uo. A négy kísérő a két rektorhelyettes, Puskás György és Ioan Popa, valamint Rácz György dékán, illetve „egy baljós alak", bizonyos Constantin Drașgovanu volt (aki valószínűleg a párt említett reprezentánsával azonos).

75 Lásd a Márton Áron püspök és baráti köre (Venczel József, Szász Pál és mások, köztük több tíz pap) elleni megtorlásokat az ötvenes években. Erről bővebben ld. Vincze Gábor: A kisebbségpolitikus Márton Áron. *Magyar Kisebbség*, 1995, 1. sz.

76 PRO FO 371/188812. Romania 1966. Internal political situation. Despatch from Bucharest, 4/3/1966. Cikkében Binder használja azt a Kolozsvárral kapcsolatban elterjedt toposzt, hogy ott még a románok is magyarul beszélnek a kávéházakban és üzletekben, s mivel ezeket többnyire magyarok vezetik, így jobb kiszolgálásra számíthatnak. Ugyanez a jelentés azt is hírül adja, hogy februárban Ceaușescu hosszú utazást tett Crișana és Bánát tartományban.

77 PRO FO 371/188812. Romania 1966. Despatch from Bucharest, 30/6/1966.

csolására törekvő Ceaușescu a román–magyar közös múltra tesz célzást: ezt Dózsa György felkelése jelképezné, melyben székely és román parasztok együtt küzdöttek a „nemesi-földesúri" elnyomással szemben.[78]

A hatvanas évek végén Ceaușescu határozottan folytatja, sőt elmélyíti azt a hatalomra kerülése óta követett irányvonalat, hogy a magyar kisebbséget (más társadalmi rétegekhez hasonlóan) a szocialista Románián belüli helye megtalálására késztesse. Ilyen gesztusnak tekinthetjük az 1968-as közigazgatási reformot, amelynek során a pusztán nevében autonóm, egyetlen tartományt két székelyföldi „magyar" megyére cserélik. A magyar pártapparátust az 1969-ben létrehozott Magyar Dolgozók Tanácsa lenne hivatott összefogni, miközben a bukaresti székhelyű Kriterion Könyvkiadó megalakításával az értelmiség régi vágya teljesül.

A britek figyelmét azonban nem kerüli el, hogy a közigazgatási és területi reform által Ceaușescu egy megújult és neki vakon engedelmeskedő gárdát helyezett a megyei pártszervezetek élére. Arra is felfigyelnek, hogy az eredeti tervvel ellentétben[79] nem egyetlen, kiterjedt, magyar többségű székely megyét hoztak létre Hargita néven, hanem két területet, Hargitát és Kovásznát, amelyek sokkal kisebbek és gazdaságilag is életképtelenebbek.[80]

A látványos külpolitikai siker, amit Ceaușescu a csehszlovákiai szovjet bevonulásban való részvétel visszautasításával ért el, 1968-ban, „a csodák évében" valódi, erős népszerűséget hoz neki az egész országban.[81] Robert R. King[82] találóan állapítja meg, hogy a magyar kisebbség, mely 1968–69-ben megkötötte a maga kompromisszumát a rendszerrel, 1971-ben felhatalmazást kapott rá, hogy a *Korunk* lapjain meghirdesse az „öntörvényűség" új – és kérészéletű – jelszavát, az erdélyi magyarok Budapesttől autonóm kulturális fejlődését.[83]

Ám a brit diplomáciai jelentések egy ettől eltérő, jóval kevésbé „békülékeny" olvasatot is kínálnak a Ceaușescu-rendszer természetéről, és különösen a magyar kérdés megközelítéséről. Ahogy a Bukarestből érkező megjegyzéseket és észrevételeket a Foreign Office-ban kirakós játék módjára egymáshoz illesztik, egyfelől kirajzolódik az ország bel- és külbiztonságával kapcsolatos rö-

78 PRO FO 371/188821. Romania 1966. Hungarian-Romanian relations. Despatch from Bucharest, 18/8/1966. Ceaușescu 1966. augusztus 13–15. között látogatott (ebben az évben másodszor) az autonóm tartományba.

79 Hogy milyen váratlanul éri őket a két magyar többségű megye létrehozásáról szóló döntés, megerősíti, hogy egy január 14-i küldeményhez csatolják Románia közigazgatási térképét, melyen csak Hargita megye szerepel.

80 PRO FCO 28/736. Romania, internal political situation 1968–1969. Minute of the Eastern European Section, Research Department, 6/3/1969.

81 PRO FCO 28/738. Romania 1969. Annual review 1968.

82 King azon kevés, hatvanas-hetvenes évekbeli Kelet-Európa-szakértő közé tartozott, aki kitűnően ismerte és mélyrehatóan elemezte a balkáni (köztük a romániai) nemzetiségi viszonyokat. Az idézett jelentésen kívül lásd még *Minorities under Communism. Nationalities as a source of tensions among Balkan Communist states* (Cambridge (MA), Harvard UP, 1973) és *The history of the Romanian Communist Party* (Cambridge (MA), Harvard UP, 1980).

83 PRO FCO 28/1499. Romania 1971. Radio Free Europe Research Report, 23/7/1971.

geszme alapvető folytonossága, másfelől a kelet-európai kommunista rendszerek egyedülálló jelensége: a *személyi kultuszon* alapuló despotizmus kiépítése és erősödése, a kommunista párton belül pedig minden *ellenséges hatalmi erő* gyorsuló iramú eltüntetése.

Elvégre kicsoda Nicolae Ceaușescu? A britek 1965-ben ambiciózus, fegyelmezett, szervezési kérdésekben (az úgynevezett kádermunkában) különösen jártas személyként jellemzik,[84] ugyanakkor a párton belül azt tartják róla, hogy „vad nacionalista, aki az igazi románok kezébe akarja adni az ország fölötti hatalmat”,[85] ahol az „igazi románok” ellentétét természetesen a párt felső vezetésében akkor még jelen lévő magyarok (és zsidók) képezik.

Hogy Ceaușescu az egység bélyegét akarja nyomni az államra, már a hatalomban töltött első hónapjaitól nyilvánvaló. A Központi Bizottság 1965. május 30. és június 2. közti plenáris ülésén módosítják a párt alapokmányát: a marxizmus-leninizmust „Románia *különös, sajátságos* [kiemelés tőlem – S. B.] feltételeinek megfelelő, alkotó módon” fogják alkalmazni. Júliusban, az RKP IX. kongresszusán kidolgozzák az új alkotmány tervét, amely augusztus 23-án lép életbe. A dokumentum „szocialista államként” határozza meg Romániát, és eltávolítja a Maros-Magyar Autonóm Tartományra vonatkozó, az előző alkotmányban meglévő cikkelyeket.[86]

Az 1965 második felében Londonba küldött jelentésekben olyan hangok is megszólalnak, amelyek egyre kitartóbban tudósítanak a kommunista vezető despotikus természetéről, és feleségének, Elenának a politikai döntéseire gyakorolt befolyásáról. A brit diplomaták már ekkor megemlítik, hogy Ceaușescu a hatalom önkényességét fokozza a mértéktelen személyi kultusz által, Gheorghiu-Dejtől eltérően, akit sztálini módra merev kiszámíthatóság jellemzett.

A brit követség pontosan regisztrálja az új kommunista vezető megszállott ragaszkodását ahhoz a gondolathoz, hogy országát megvédje a feltételezett külső ellenségtől. Az Erdély magyar csapatok általi megszállásáról szóló abszurd „hír” jól példázza, hogy a rendszer, egy évvel a Moszkvával való 1964-es „szakítópróba” után, „ostromlott erődnek” képzeli magát: „Az amerikaiaktól azt a remek históriát (a *beautiful story*) hallottuk, hogy nemrég sok magyar ejtőernyőst dobtak le Erdélybe, hogy megszervezzék a magyar kisebbséget és növeljék elszántságát. Informátoruk, akit általában megbízhatónak tartanak, s aki – mondják az amerikaiak – a hírt a Központi Bizottság egyik tagjától kapta, hozzátette, hogy egyesek szerint az ejtőernyősök száma eléri a százötvenet.”[87]

---

84 PRO FO 371/182700. Romania 1965. Internal political situation. Despatch from Bucharest, 1/4/1965.

85 PRO FO 371/182624. Hungary 1965. Hungarian minority living in Transylvania. Despatch from Bucharest sent to Michael Stewart, principal Secretary of State for Foreign Affairs, 16/9/1965.

86 PRO FO 371/182701. Romania 1965. Internal political situation. Report on the IXth Congress of the RCP.

87 PRO FO 371/188695. Romania 1966. Romanian-Hungarian political relations. Despatch from Bucharest, 27/1/1966.

Egy 1968 márciusi feljegyzés szerint, mióta Ceaușescu 1967 júliusában beszédet tartott a belügyminisztériumban a diverzió és a kémkedés veszélyeiről, a külföldiekkel való kapcsolatok – beleértve a „testvéri országok", különösen Magyarország állampolgárait is – újra megnehezedtek.[88]

Ebben az összefüggésben nyilvánvaló, hogy a magyar kisebbség, mely információs csatornáin, személyes és családi kapcsolatainak kiterjedt hálózatán át mindinkább egy másik *állammal* tart kontaktust, Ceaușescu gondolkodásmódjában kockázati tényezővé válik az állambiztonság szempontjából. Nem kis sikerrel folytatja az erdélyi kérdés egyfajta de-etnicizálását, hogy megfossza jelentőségétől, melyre a nemzetközi politikában és nyilvánosságban az 1960-as évek elején tett szert. Egy 1967 decemberében – jellemző módon Budapesten – szerkesztett kivonat szerint a cselfogásnak az a lényege, hogy *formálisan* biztosítják az állampolgárok egyenjogúságát: „A jelenlegi romániai kisebbségpolitika egyszerűen nem vesz tudomást a probléma létéről, mindenki »a szocialista Románia állampolgára nemzetiségi megkülönböztetés nélkül«. Igen sok romániai magyar vett fel romános nevet a közelmúltban: ha például Nagy Sándor Alexandru Nagyra változtatja a nevét [...], akkor románnak tekintik. Észrevettem, hogy a nemzetiségi kategória eltűnt A Román Szocialista Köztársaság statisztikai zsebkönyvének 1967-es kiadásából. [...] A magyarok kulturális tevékenységét korlátozó politikát valószínűleg folytatni akarják."[89]

A magyar kisebbséggel kötött kompromisszum mindazonáltal csak átmeneti, és hamis alapfeltevésekre épül. Ha elemzés tárgyává teszünk egy tipikus és visszatérő „sérelmi híresztelést", mely az előzőével azonos forrásból származik, megérthetjük, hogyan működik a kölcsönös bizalmatlanság mechanizmusa a hatalom és a nép egy része között, vagyis az a dichotómia, mely az „ellenséges és hűtlen magyarokat" a „kisebbségek eltüntetésére törekvő nacionalista rendszerrel" állítja szembe. A román asszimilációs politikától fenyegetett magyar kisebbség odáig jut, hogy a nyugati diplomáciák közti bizalmas információátadásból – és olykor a félreinformáltságból – kovácsol fegyvert a Ceaușescu-rendszerrel szemben. „1967 szeptemberében egy erdélyi magyar, aki Brassóban és Sepsiszentgyörgyön élő szüleinél tett látogatásáról tért vissza, elmondta nekem, hogy a székely területet, melynek központja az utóbbi város, teljesen elrománosították. Megerősítette, hogy a magyarokat szisztematikusan eltávolítják arról a vidékről, ahol születtek. E politika mellesleg azt eredményezte, hogy Bukarestben jelenleg 200 ezer főre becsülhető magyar lakosság él."[90]

Jellemző, hogy az 1960-as évek végén, az 1970-es évek elején, amikor egyre nehezebben lehet „szűretlen" információkat találni a román társadalom különböző aspektusairól, nyugtalanító mértékben harapóznak el azok a hírek – va-

88 PRO FCO 28/210. Romania 1967–1968. Internal political situation. Despatch from Bucharest, 14/3/1968.
89 PRO FCO 28/180. Hungary 1967. Hungarian-Romanian relations. Minutes (M. Jones, 5/12/1967).
90 Uo.

lószínűleg a hatalom állambiztonsági paranoiája miatt –, melyek az élelmiszerhiány miatt utcára vonuló tömegekről szólnak (1971 nyarán is ilyenről hallunk), vagy akár a diktátor meggyilkolására szőtt összeesküvésekről (például 1970 őszén).[91]

Összegzés és elemzés

Elemzésem záró momentuma az egyébként is szignifikáns 1971-es év. Az érvényben levő levéltári törvények miatt a jövőbeli kutatásokra marad az a feladat, hogy feltárják a hetvenes és nyolcvanas évek Romániájáról és a magyar kérdésről alkotott brit (és általában nyugati) képet. Összegzésemben az általam vizsgált anyag alapján néhány támpontot szeretnék adni egy effajta kutatás megkezdéséhez.

Mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy a brit diplomácia bukaresti küldöttei semmilyen politikai játszmában nem tudtak részt venni az ötvenes-hatvanas években. Mi több, elemzéseikből kitűnik, hogy meglehetősen járatlanok a közép-európai mentalitásban és a kommunista eszmékben. Az általam idézett írások egy része csupán a diskurzuselemzés szempontjából releváns, hisz a rendszer belső logikáját nem képes átvilágítani. Ennek okairól már a bevezetőben szó esett: nem szabad figyelmen kívül hagyni, milyen körülmények között (teljes elkülönülés, fenyegetettség, ellenséges környezet) dolgoztak a Romániába küldött diplomaták. Érdemesnek tartom szociológiai szempontból is megvilágítani ezt a körülményt. A diplomaták *szemléletbeli felkészültségéről* szóló megállapítás főleg az ötvenes évekre érvényes. Liviu Țîrău néhány figyelemreméltó biográfiai adatot közöl a bukaresti brit követség működéséről írt tanulmányában.[92] Adatai szerint, míg 1948-ban 13 brit tisztviselő szolgált Bukarestben, és még 1949-ben is 12, az ötvenes években számuk mindössze 6 és 10 között ingadozott. 1950 és 1961 között heten váltották egymást a brit követség élén; öten végeztek Oxfordban, egy Cambridge-ben, egy pedig a dublini Trinity College-ban.[93] Többségük *nem* Európában, hanem Ázsiában vagy Latin-Amerikában szolgált bukaresti küldetése előtt. Feltűnő, hogy a közölt adatok szerint egyikük sem végezte el a neves, londoni *School of Slavonic and East European Studies*-t. További kutatást igényel az alacsonyabb beosztású tisztviselők eddig feltáratlan pályafutása. Érdekes lenne például megvizsgálni, dolgoztak-e a második világháború alatt működő *Foreign Research and Press Service*-ben, és azt is, hogyan tükrözik nagyobb szakmai felkészültségüket az általuk szerkesztett jelentések. Az alapos kutatáshoz szükséges empirikus adatok hiányában né-

91 Az USA nagykövetségének egyik tisztviselőnője szerint 1970. november 7-én akarták meggyilkolni Ceaușescut. PRO FCO 28/1048. Romania 1969–1970 Internal political situation. Despatch from Bucharest, 16/11/1970.

92 Țîrău: British Legation in Bucharest, 1948–1961. In: *Romanian and British Historians,* i. m. 111–118.

93 Uo. 115. Țîrău forrása a *The Foreign Office list and diplomatic and consular Year Book* című segédkötet.

hány észrevételre szorítkozom. Elsősorban azt érdemes megfigyelnünk, hogyan változik 20 év alatt a kommunista ideológiához való személyes viszonyuk. Az ötvenes évek elején Bukarestben szolgáló diplomatákat erőteljes és nyílt antikommunizmus jellemzi. Szinte minden kommentárból és feljegyzésből érezhető az őszinte és lekezelő, kimondottan osztályjellegű ellenszenv a proletár, műveletlen, nyers, a diplomáciai protokollban járatlan új román vezetéssel szemben.[94] Ezzel párhuzamosan az is megfigyelhető, hogy a kommunista rendszer első éveiben a brit diplomácia figyelme a hagyományos „nagypolitikai eseményekre" irányul. Csakhogy a hagyományos politikai küzdőterek, a többpártrendszer megszűnése után ezzel a megközelítéssel csupán egyoldalú képet alkothattak az ország életéről. A hatvanas évek elejére jelentősen megváltozik a helyzet, mivel egy, a szociális kérdések iránt érzékenyebb generáció szolgál Bukarestben. Feltehetően London kívánságait követve, a rendszer működéséről, a városi és falusi lakosság helyzetéről, a párt és a lakosság viszonyáról is igyekszik összefogó képet alkotni. Ekkor már román „informátorokkal" (lásd a többször említett Vorvoreanut) is kapcsolatba lépnek. Mivel az informátorok közül többen magas rangú tisztviselők, az információhálózat kiépítése a kommunista rendszer „legitimálásával", vagyis stratégiaváltással jár együtt. A hatvanas évek közepén, amikor Románia több kapitalista országgal (köztük Nagy-Britanniával) ír alá kereskedelmi és kulturális egyezményt, az ott szolgáló diplomaták szerepe is megváltozik. A két tömb békés egymás mellett élése, sőt, a két ország közti, sokszor hangoztatott partneri viszony kiépítése a brit diplomaták „státuszát" is érinti. Az 1970–71-ben kelt jelentések nemcsak „gazdagabbak" a 20 évvel korábbiakhoz képest, hanem a rendszer stabilizációs kísérletei – például az iparosításon alapuló gyors modernizációs folyamat – iránt is nagyobb empátiát mutatnak.

Románia általános megítéléséhez hasonlóan a britek magyarságképe is mély változásokon megy át ebben az időszakban. Példaként említhető a magyar nemzetiségű kommunista vezetők megítélése: a kommunizmus első éveiben fekete-fehér valóságot konstruálnak, melyben a kisebbségi társadalomra is érvényes az „elnyomó hatalmat" a „szenvedő néppel" szembehelyező dichotomikus szemlélet. 1950-ban például Takács Lajost egyszerűen úgy említik, mint a magyar kisebbség proletarizációjáért felelős politikusok egyikét.[95] Ami a magyar kisebbség társadalmi-politikai helyzetének megítélését illeti, a bukaresti brit diplomaták látószögét az asszimilációs kánon határozta meg. Ez némi fejtörést okozott a brit külügyi apparátusnak, mivel budapesti kollégáik már az ötvenes évek végétől „magukba szívták" és gyakorlatilag magukévá tették a magyar pártvezetés által engedélyezett sérelmi diskurzust, amely feltételezte, hogy az

94 Ez természetesen a „tudatlan, közömbös, de alkalmazkodó nép" negatív toposzhoz társul (ld. a 10. lábjegyzettel jelölt idézetet).

95 Ld. a 16. lábjegyzetet.

erdélyi magyar kisebbség létét veszélyezteti a román párt homogenizációs programja.[96] Úgy látom, hogy integratív-asszimilációs szemléletüket a bukaresti diplomaták még a hatvanas években sem adták fel. Miért nem történt szemléletváltás az erdélyi kérdést illetően? Erre több érvet is felsorakoztathatunk. Először is, úgy vélték, hogy a magyar sérelmek „túlhangoztatása" biztonságpolitikai kockázattal járna, és a magyar kisebbségek hovatartozásának kérdése az európai stabilitást veszélyeztetné. Jellemző, hogy Hruscsov 1959-es lipcsei beszédét, melyben a szovjet vezető több vitás területi kérdésre is utalt, a Foreign Office-ban belső jegyzékváltás követte; ebből kiderül, hogy a BBC külföldi szolgálatának értésére adták: nem ajánlatos ilyen „kényes" és „félreérthető" témákkal foglalkoznia.[97] Egyes kutatók egyfajta szándékos „amnéziának" tekintik az 1945 utáni kisebbségi kérdés effajta kezelését az amerikai és brit politika részéről.[98] Én azonban úgy látom, nem arról kell beszélnünk, hogy „szőnyeg alá" seperték volna a kisebbségi kérdést. Az általam vizsgált iratokból az a következtetés adódik, hogy a *status quo* politika megindításával és fenntartásával egy tudatos *policy* mellett döntöttek. A brit diplomácia pontosan ismerte a romániai nemzetpolitika alakulását, de nem kívánt állást foglalni egy olyan, belügyinek tekintett kérdésben, mely veszélyeztette volna a román–brit kapcsolatok normalizálódását. Ha párhuzamosan vizsgáljuk a romániai nemzetiségi politikáról szóló brit jelentéseket és a Bukarestből érkező, rendkívül informatív és sokoldalú magyar diplomáciai iratokat,[99] paradox helyzetbe kerülünk. A magyar külügyi anyag a közhiedelemmel ellentétben arról tanúskodik, hogy a magyar pártvezetés[100] még a „sötét" és „nemzetietlen" ötvenes években sem tekintette kizárólag Románia belügyének az erdélyi magyarok helyzetét. Ezzel szemben a professzionális, de nemzetiségi kérdésekben járatlan brit diplomácia képtelen volt helyesen értelmezni a bukaresti „kisebbségi *integráció*" címen kódolt üzenet tartalmát.

A kialakult helyzetért azonban nemcsak a brit politikusok és diplomaták tartoztak felelősséggel. Abban, hogy a budapesti és a bukaresti képviselet között zajló „virtuális" vitákban London kivétel nélkül az utóbbi érveléseit fogadta el, nagy szerepe volt a budapesti képviseletet informáló (túl gyakran *dezinfor-*

96 A magyar „szocialista" nyilvánosság sérelmi diskurzusát Pándi Pál erdélyi riportja teremti meg: tapintatosan, de egyértelműen megfogalmazza a román–magyar *közös felelősség* tételét. *Szabad Nép,* 1956. szeptember 9.

97 PRO FO 371/142.650. Romanian-Soviet relations 1959. Minutes. Hruscsov beszéde 1959. március 7-én hangzott el, és minden területi követelést elítélt. Viszont azt is megemlítette, hogy Erdélyben „sok magyar és román él", és (nyilván tévesen), hogy Jugoszláviában 1 milliós magyar kisebbség él olyan területeken, amelyek 1947-ig Magyarországhoz tartoztak. Hruscsov üzenete tehát minden „félnek" szólt…

98 Ld. Ladányi András: Programozott amnézia és kellemetlen ébredés. In: Romsics Ignác (szerk.): *Magyarország és a nagyhatalmak a 20. században*. Budapest, TLA, 1995.

99 A Magyar Országos Levéltárban őrzött, 30 doboznyi anyagból álló KÜM XIX-J-1-j jelzésű iratcsomó (TÜK-anyag), valamint a 46 dobozból álló KÜM XIX-K-1-k jelzésű ADMIN-anyag. A magyar külügyi anyagot 2001-től módszeresen tanulmányozom.

100 Nota bene: kizárólag a „beavatottak", az elit *belső nyilvánossága*, Pándi cikkét leszámítva.

máló) magyar forrásoknak. Tény és való, hogy e sérelmi beállítottság, mely a Horthy-korszak propagandájára emlékeztetett, nem empátiát vagy rokonszenvet keltett a nyugati politikusokban, hanem inkább negatív hatással volt rájuk.

Fordította: *Erdősi Péter*

A BUDAPESTI KORMÁNYZATOK ÉS A KISEBBSÉGI MAGYAR POLITIKAI ELITEK VISZONYRENDSZERE A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

Angyal Béla

A „magyarországi” és a „magyar” politika vitája a Felvidéken

A Magyar Nemzeti Párt „reálpolitikája” az 1920-as évek közepén

A kisebbségbe került csehszlovákiai magyarság pártjainak létrehozására az államfordulat után nagy hatással voltak az 1920-ban lebonyolított első nemzetgyűlési választások. A korábbi hónapok döbbenete után a magyar kisebbség tagjai felismerték, hogy hatalomváltásról és nem átmeneti állapotról van szó. Tartósan kellett berendezkedni az új államban, bekapcsolódni annak politikai életébe. Az új kisebbségi magyar pártok korábbi magyarországi pártalakulatokra támaszkodtak, mint a kisgazdapárt és a kereszténypszocialista párt. A pártok szervezésében részt vettek a történelmi Magyarország egykori személyiségei, volt főispánok, parlamenti képviselők, de többen voltak az új pártok vezetői között – főleg a kezdeti időszakban –, akik korábban nem töltöttek be fontosabb politikai posztokat.

A kereszténypszocialista párt szervezésében jelentős szerepet játszott a katolikus egyház. A kisgazdapárt inkább a protestáns magyarság körében talált támogatókra.

Az első parlamenti választások során mindkét erő, a kisgazdapárt és a kereszténypszocialista párt is bejutott a csehszlovák nemzetgyűlésbe és ez a tény hosszú éveken keresztül meghatározó befolyást gyakorolt a kisebbségi magyarság politikai életére. A két párt egymással is rivalizálva adott hangot a magyar kisebbség problémáinak. A rivalizálás részben a különböző pártstratégiákból fakadt, részben abból, hogy mindkét párt ugyanarra a szavazóbázisra, a csehszlovákiai magyarságra támaszkodott.

A kereszténypszocialista párt mindvégig az őslakos elméletet hirdette, amelynek értelmében magyarok, szlovákok, németek és ruszinok együtt küzdenek Szlovákia autonómiájáért. Valójában az új állam berendezkedésének alapjait, a vezető csehszlovák politikusok által 20 éven át hirdetett eszmét, az egységes csehszlovák nemzet létezését kérdőjelezték meg ezzel. A kisgazdapárt, és még inkább az 1925 októberében belőle alakult Magyar Nemzeti Párt (MNP), csupán a magyarok körében szervezkedett és igyekezett a kisebbségi önszerveződéseket is segíteni. Számára fontos volt az, hogy a magyarság megtalálja érvényesülését, gazdasági jólétét az új államban.

A magyar pártok szervezésében és fenntartásában jelentős szerepe volt a magyarországi anyagi támogatásnak. A magyar kormány a kereszténypszocia-

lista pártot és a kisgazdapártot, majd a később belőle alakult Magyar Nemzeti Pártot ismerte el a Csehszlovákiában élő magyarság hivatalos politikai képviselőinek. A hatalomváltást követő kezdeti zavaros hónapok után az anyaországi támogatás rendszeressé vált és ennek jelentős részét a politikai párok kapták, az oktatásra és a kultúrára fordított összegek jóval kisebbek voltak.[1] A magyar kormány a támogatás fejében gyakran beleszólt a pártok belső ügyeibe és a saját hosszú távú céljaira igyekezett felhasználni a magyar pártokat. A keresztényszocialista pártnak és a Magyar Nemzeti Pártnak tehát ebben a keretben, ebben a kettős erőtérben kellett megtalálnia a saját helyét és arculatát. A csehszlovák belpolitika és a magyarországi politikai helyzet egyaránt befolyásolta tevékenységét.

A húszas évek második felében a két párt által követett különböző stratégiákat Szüllő Géza, a keresztényszocialista párt elnöke és Szent-Iványi József, a nemzeti párt vezetője személyesítette meg.

A MNP politikai céljait két jelszó köré fogalmazta meg Szent-Iványi: a német orientáció és a reálpolitika. Az első esetben nemcsak a szlovákiai német kisebbségi pártokkal való együttműködést hirdette, hanem a cseh országrészekben a szudétanémet pártokkal is kereste a kapcsolatot. A másik célkitűzést így fogalmazta meg: „Vessük el a demagógiát, lépjünk a komoly nemzeti reálpolitika útjára, hogy kenyeret adhassunk népünknek."[2]

A reálpolitikát úgy lehetne megfogalmazni röviden, hogy a magyar kisebbségnek nyújtandó bizonyos gazdasági és kulturális előnyökért együtt lehet működni akár a kormánypártokkal is. Ennek kialakulásában bizonyára szerepet játszott, hogy Szent-Iványi felismerte: az új Csehszlovák Köztársaság nem omlik össze néhány hónapon, éven belül, mint azt az államfordulat után várták. Sőt a gazdasági helyzet határozottan javult a húszas évek közepén, jobb volt, mint Magyarországon. Szerepet játszott még a reálpolitikai célok megfogalmazásában az is, hogy a földreform során Szent-Iványi birtokai veszélybe kerültek. Még 1923-ban lefoglalták 7000 holdnyi birtokait, de nem került sor a felparcellázásra.[3] A csehszlovák rendőrségi jelentések szerint lépéseket tett a kormány irányába, hogy megmentse birtokait.

Az új pártprogram kidolgozása és az 1925. évi őszi nemzetgyűlési választásokra történő előkészületek során Szent-Iványi azzal a meglepő gondolattal állt elő, hogy elképzelhető a kisebbségek kormányban való részvétele. „A munkaprogramnak a politikai realizmusban kell megszületnie. Más szóval olyannak kell lennie, amelyik a nemzeti kisebbségeknek a kormányzásban való részvéte-

1 Angyal Béla: A csehszlovákiai magyarság anyaországi támogatása a két világháború között. In *Regio* 2000/3. 133–178.

2 Szent-Iványi József a nemzeti reálpolitika új útjáról. *Prágai Magyar Hírlap* (a továbbiakban PMH) 1925. július 1. 3.

3 Štátny oblastný archív Bratislava, fond Župa Bratislavská II. Župný úrad Bratislava 1923–1928 (Pozsonyi Állami Területi Levéltár, Pozsony megye II. Pozsony Megyei Hivatal iratai 1923–1928), 3590/1926/prez, 1–2. l.

lét sem zárja ki. S itt kerül azután elénk a kérdés, mik a feltételei ennek? Nem lehet kétségünk az iránt, hogy a nemzeti kisebbségek jövendő parlamenti képviselete első feltételül állítja a nemzeti állam átalakítását a föderalizmus alapján álló nemzetiségi állammá."[4]

Szent-Iványi elképzeléseihez természetesen a magyar kormányköröket is meg akarta nyerni. Magyarországi támogatói között meg kell említeni apósát, báró Wlassics Gyulát, a volt vallás- és közoktatásügyi minisztert.

Szent-Iványi *A felvidéki magyarság gazdasági megszervezése* címmel 1924. október 7-i keltezéssel többoldalas dokumentumot készített magyar kormánykörök számára. Ebben azt fogalmazta meg, hogy milyen gazdaságpolitikát kövessen a csehszlovákiai magyar kisebbség a magyarországi gazdasági támogatás hiányában. Ennek lényege a tudatos bekapcsolódás az új állam gazdasági folyamataiba. „Kétségtelen, hogy nagyon nehéz egészen határozottan és pontosan meghúzni azt a határvonalat, ameddig az ottani (csehszlovákiai – *A. B.*) közigazgatási alakulatokkal való összeköttetés felvehető, azonban nagy vonalakat mégis meg lehet állapítani. Véleményem szerint meg is kell, mert az ottani magyar kisebbség gazdasági megerősödése tekintetében a mai Magyarország nagyon kevés támogatást nyújthat. Szükség van tehát arra, hogy az ottani elsősorban magyar, ha azonban az nem elegendő, úgy tót vagy cseh gazdasági élet erősségeiből merítsünk, mindig nyitva hagyva az ajtót arra, hogy – ha a szakításra alkalmas pillanat elérkezik, az mirajtunk álljon."[5] Példaként hozta fel a tudatos együttműködésre a pozsonyi hitelszövetkezeti központtal folytatott tárgyalásait, továbbá a tornaljai járási lótenyésztő egyesületet, amelynek támogatására megnyerte a járási főnököt és a pozsonyi lótenyésztő felügyelőt. Az egyesület jelentős magyar kisgazda tömegeket megmozgató gazdanapokat, kiállásokat szervezett, apaállatokkal látta el a tenyésztőket. „Ezek kis és partikuláris érdekeket szolgáló akcióknak látszanak, azonban az egész vonalon való tervszerű végrehajtásuk végeredményben mégis nagy politikai hatalmat és gazdasági erőforrást jelent mindnyájunk számára. Amikor arra gondolok, hogy az ellenzéki pártok intézőbizottságának egyik legfontosabb feladata volna ebben a munkában egységessé tenni a pártokat és itt nem válogathatunk abban, hogy születése szerint az őslakossághoz tartozó-e az az állategészségügyi felügyelő vagy hasonló hatósági ember, ugyan úgy kell elbánnom vele, még akkor is, ha cseh."[6]

Csehszlovákiában a második nemzetgyűlési választásokat 1925. novemberében tartották. Az MNP a Szepesi Német Párttal és az elsősorban a cseh országrészekben működő Bund der Landwirte nevű szudétanémet agrárpárttal

4 A nemzeti kisebbségek együttműködése. *PMH* 1925. szeptember 6. 1.

5 A felvidéki magyarság gazdasági megszervezése. Kelt 1924. október 7. A szerző Sz. J. monogrammal van jelölve, de a szöveg alapján kétségtelen, hogy szerzője Szent-Iványi József. Magyar Országos Levéltár, Társadalmi Egyesületek Szövetsége Központjának iratai K 437, 11. csomó, 1386–1392.

6 Uo.

kötött koalíciót. A belső válsággal küszködő OKP[7] egyedül indult a választásokon. Az MNP a Szepesi Német Párttal közösen megelőzte a keresztényszocialistákat a választások során. Öt képviselői mandátumot szerzett, hárommal többet, mint az előző ciklusban és az ő klubjuknak lett tagja Korláth Endre is, aki a ruszinszkói magyar pártok közös jelöltjeként került be a parlamentbe. A szenátusban három helyet kapott a nemzeti párt. Különösen Gömör megyében a feledi és a tornaljai református és evangélikus magyarság körében ért el kimagasló eredményeket. Az MNP listájára inkább a vidéki lakosság szavazott, a voksainak mindössze egyötödét szerezte meg az 5000 lakosnál nagyobb településeken, az OKP ezzel szemben az egyharmadát.[8] Az OKP 4 képviselői és 2 szenátori mandátumhoz jutott.

Az MNP sikerként könyvelte el a parlamenti választások eredményeit és Szent-Iványa sajtóban bizonygatta a németekkel kötött választási együttműködés hasznosságát.[9] A párt képviselőinek száma meghaladta az OKP mandátumainak számát, amely nagy előrelépést jelentett az első parlamenti választásokhoz képest. A párt jövőben követendő reálpolitikáját az elnök így foglalta össze: „Meglátja, (az MNP – *A. B.*) hogy a kalandorságnak az ideje lejárt, hogy a forradalmi jelszavak a nemzet sorsának megjavítására nem alkalmasak, meglátja, hogy az üres irredentizmus nem lehet alkalmas az okos és eredményes politikára. Tudja, hogy a csúszó-mászó és önérzet híján való ellenzéki politika a magyarság halálát jelenti."[10]

Szent-Iványi nagy lendülettel látott hozzá a párt további megerősítéséhez, szervezeti felépítésének kiszélesítéséhez. A legfontosabb volt, hogy megegyezett a Bund der Landwirte vezetőivel, hogy az MNP képviselői belépnek a parlamenti klubjukba, Szent-Iványt pedig a klub harmadik alelnökévé választották. De ezzel még nem zárultak le a tárgyalások a többi szudétanémet klubbal, mivel az összes német erőt egyesíteni akarták a parlamentben. Ez a kisebbségi ellenzéki blokk nyitva állt az OKP előtt is.[11]

A két magyar párt a parlamentben először az agrárvámok kérdésében került egymással szembe 1926 nyarán. Az OKP határozottan ellenezte az agrárvámok kivetését, egyrészt merev ellenzéki álláspontja miatt, másrészt azért, mert ez nehezítette a magyarországi gabona behozatalát az országba. A magyar kormány tiltakozó jegyzéket is küldött ez ügyben Csehszlovákiának. Ugyanakkor a nemzeti párt támogatta az elképzelést, mivel az a hazai (csehszlovákiai) ter-

7 1925 őszén pártszakadásra került sor, a keresztényszocialista pártból kivált a korábbi pártelnök, Lelley Jenő vezetésével a Nyugat-szlovenszkói Keresztényszocialista Párt, amely indult a nemzetgyűlési választásokon.

8 *Československá vlastivìda. Díl 5. Stát*. Praha, 1931. 465–466.

9 Előnyös volt-e a magyarságra a német-magyar választási kapcsolat? *PMH* 1925. december 2.

10 Szent-Iványi Reálpolitika című cikke. *PMH* 1926. január 13. 1.

11 Slovenský národný archív Bratislava, Policajné riaditeľstvo v Bratislave (Szlovák Nemzeti Levéltár, Pozsony, Pozsonyi Rendőr-igazgatóság iratai, a továbbiakban SNA BA, fond PR BA), 769. doboz, 14574/1925/prez.

melők érdekeit szolgálta, ide értve a csehszlovákiai magyar parasztságot is. Ezenkívül védte a belső piacot és viszonylag magasan tartotta a gabonaárakat. Az MNP ezekben a hónapokban több más törvény megszavazása során is támogatta a formálódó új polgári kormánykoalíciót, viszonzásul az állampolgársági kérdésben egy kedvezőbb törvényt sikerült megszavaztatnia. Az 1926 márciusától 1926 októberig tartó időszakban kormányzó hivatalnokkormány számára ez nagyon fontos volt. Közben a cseh polgári pártok nagy erőfeszítéseket tettek, hogy a szudétanémet jobboldali pártokat és az Andrej Hlinka vezette Szlovák Néppártot megnyerjék a koalíció számára.

Az elért eredményekről az 1926. július 10-én Késmárkon a szűkebb pártvezetés részvételével zajlott tanácskozáson számoltak be a nemzeti párti képviselők.[12] Eligazítást kértek a párt vezetőitől a továbbiakban követendő taktikát illetően is. A beszámoló pozitívan értékelte az eltelt hónap eseményeit. „A Magyar Nemzeti Párt a németekkel szövetségben bizonyos engedményeket csikart ki az agrárvám stb. kapcsán. Az állampolgársági kérdés megoldása hiányos ugyan, de mégis egyik eredményünket jelenti. Néhány kisebb kívánságunk szintén elintézést nyert. Levélváltás alakjában fikszírozott megegyezésünk van az elbocsátott tisztviselők ügyének rendezésére. Ezenkívül vannak a földreform, iskolaügyek stb. esetleg elérhető eredmények". A további politikai irányvonallal kapcsolatban arról kellett dönteni, hogy a németekkel együtt továbbra is támogassák-e a polgári oldalt bizonyos gazdasági és kulturális kérdésekben, valamint részt vegyenek-e a földreform felügyeletére létrehozandó szervben. „Mindezeknek súlyos consequenciái vannak. Pl. a költségvetést szükség esetén, ha feltételeink teljesíttetnek, meg kell szavaznunk" – figyelmeztet a beszámoló.[13]

Az ülésen részletesen foglalkoztak azzal is, hogyan álljanak az OKP-hoz, amellyel rendkívül elmérgesedett a viszony. Az írásmű szerint az OKP négy képviselője teljesen elszigetelődött a parlamentben. Az ellentéteket részben Szüllő Géza magatartásával és az általa képviselt régi politikai irányvonallal magyarázza.[14] „Szüllő Géza mondotta, hogy mi vármegyei politikát csinálunk [...] Ezenkívül megállapítja minden alkalommal, hogy a régi politikai iskolában nőtt fel s így ő mindegyikünknél sokkal jobban tudja, mit kell tenni és hogyan kell tenni." A nemzeti párti új magyar politikai elitje erre a következő választ adta: „Távol áll tőlünk a régi politikai iskolát támadni, vagy lekicsinyelni, távol áll tőlünk Szüllő politikai készségét kétségbe vonni, meg kell azonban állapítanunk, hogy a korlátolt és általános választói jog alapján választott parlamentek összetétele, politikai módszerei között óriási különbségek vannak. – Különösen áll

12 Ezt a beszámolót egy nappal a tanácskozás előtt a prágai követ már eljutatta Budapestre. A Magyar Nemzeti Párt törvényhozóinak beszámolója a párt vezetősége előtt. Magyar Országos Levéltár, Külügyminisztérium, a Politikai Osztály rezervált iratai K 64 (a továbbiakban MOL K 64), 17. csomó, 7. tétel, 346/res/1926.

13 Uo.

14 Szüllő Géza 1901-ben már a budapesti parlamentben volt képviselő.

ez a régi magyar és a mostani parlamentekre [...] a régi budapesti képviselőházban mi az uralkodó nemzethez, itt pedig az uraltakhoz tartozunk." Megjegyzi, jobb lenne, ha Szüllő csak a külpolitikával foglalkozna, a belpolitikát Szent-Iványra kell bízni. Javaslat születik a két párt együttműködését segítő, 8–8 tagból álló bizottság kijelöléséről.[15] A pártvezetőség elfogadta a beszámolót.

Azonban hamarosan nem az MNP által javasolt, hanem egy egészen más bizottság alakult meg a két párt közötti együttműködés elősegítésére. Augusztus 4-én Magyarországon találkozott Szüllő és Szent-Iványi Bethlen István miniszterelnökkel és Prónay György államtitkárral. Ők már korántsem értékelték olyan pozitívan a csehszlovák nemzetgyűlésben lezajlott eseményeket. Kijelentették, hogy a két párt ellentétes álláspontja a vámok ügyében és a pártok közötti versengés a magyarság egészére nézve káros. Szerintük az MNP-nek mindent meg kell tenni, hogy a németek és a szlovák néppárt ne lépjen be a kormányba. Tudomásul vették, hogy a nemzeti párt tett néhány kormánytámogató lépést. „Szükséges a jövőre nézve lerögzíteni, hogy a jövőben ennek a támogatásnak semmi esetre sem szabad állandónak lenni, a nemzeti pártnak a maga részéről nem szabad egy állandó lekötöttséget vállalni". A két párt közötti vitás kérdések rendezésére bizottságot alakítottak, amelybe az OKP részéről Szüllő József, Jabloniczky János, Grosschmid Géza és Bittó Dénes, az MNP vezetői közül Szent-Iványi József, Törköly József, Szilassy Béla és Korláth Endre került be. További három tagja is volt a testületnek, nevezetesen Bartal Aurél, Hammersberg László és Kürthy István, volt főispánok, a régi politikai elit tagjai. A bizottság elnöke Kürthy István, volt Komárom megyei főispán lett. Azonban nyomatékosan leszögezik a tárgyaláson azt is: „Általában a fontos politikai kérdésekben az utasítási, illetve döntési jogot a legilletékesebb tényező a maga részére fenntartja." A korabeli szóhasználatban a legilletékesebb tényező alatt a miniszterelnököt értették.

Az OKP eközben fokozta támadásait a nemzeti párt politikája ellen. A pártok a sajtó nyilvánossága előtt támadták egymást. „Az én pártom első feladatának tekinti, hogy a magyar fajt, mint nemzetiséget a maga nemzeti öntudatában fenntartsa. Ez pedig nem attól függ, hogy Csehszlovákiában a búza hány fillérrel drágul, hanem attól, hogy mennyire bírja a magyar kisebbség az őt természetesen asszimilálni akaró állammal szemben nemzeti öntudatát fenntartani" – nyilatkozta Szüllő.[16] Az érvek a másik oldalról: „Szent-Iványi nyilatkozata azt az óhajt fejezi ki, hogy a párt liberális struktúrája felekezeti különbség nélkül szeretné abban egyesíteni az egész magyarságot […] A keresztényszocialista párt elvi ellensége a liberalizmusnak, amely a keresztény világnézettel össze nem egyeztethető és híve Szlovenszkó függetlenségének, az autonómiának, amely vi-

15 Uo.

16 Szüllő Géza a vámkérdésről, a magyar kisebbség nemzeti politikájáról és a magyar–csehszlovák viszonyról. *PMH* 1926. augusztus 3. 2.

szont a kormány támogatása révén elejtendő (az MNP részéről – *A. B.*). Ezek a különbségek oly nagyok, hogy áthidalásuk lehetetlen."[17]

A cseh polgári pártok a közeledő őszi parlamenti ülésszak előtt le kívánták zárni a kormányalakítás kérdését, a német pártok belépését a kormányba és így biztosítani a költségvetés megszavazását. Szeptember végén már nyíltan is ajánlatott tettek a német pártoknak a koalícióba való belépésre. A Bund der Landwirte klubja október elsejei ülésén foglalkozott a kérdéssel. Erről Szent-Iványi informálta a prágai magyar nagykövetet, olyan értelemben, hogy az ő kérésére állították össze azt a közös listát, amely tartalmazta a kormányba lépés német és magyar feltételeit. A feltételek között első helyen szerepelt az 5 ezer holdig erdőbirtokok államosításának megszüntetése és a földreformmal kapcsolatos telepítések[18] azonnali leállítása.[19]

A két ellenzéki magyar párt vezetőinek magyarországi tárgyalásai során létrehozott, Kürthy István által vezetett közös bizottság összehívása sem volt már tovább halogatható. Október 12-én Pöstyénben került sor az első találkozóra. Az összehíváskor még nem sejtették, hogy ezen a napon jelentik be a német pártok belépését a kormányba. Az ülésről Szüllő Géza informálta a prágai követet. Szent-Iványi ismertette azokat a kéréseket, amelyeket a kormányba lépés feltételeül szabtak. Szüllő szerint ezeknek csupán egy része szolgálja a magyar ügyet, de sem felel meg a specifikus magyar kéréseknek és Szlovákia autonómiájának. Ennek ellenére nem vonta kétségbe az MNP részéről a jó szándékot. Sőt, a feltételek teljesülése esetén bizonyos kérdésekben a parlamenti együttműködést sem zárta ki a kormánnyal. Megegyeztek, hogy Szüllő tárgyal a Bund der Landwirte képviselőivel és utána ismét találkoznak Szent-Iványival. Délután öt órakor telefonon értesítették Szent-Iványit, hogy két német miniszter, Franz Spina és Robert Mayr-Harting belépett az új kormányba. „Ez a hír láthatólag kellemetlenül érintette Szent-Iványit, mert meggyőződése volt, hogy nélküle nem mernek és nem is tudnak határozni." Szüllő végül kijelentette a nagykövetnek, hogy ezt a fiaskót nem fogja kihasználni a nemzeti párt ellen, sőt, úgy érzi, most már eljött az ideje az együttműködésnek.[20]

Az új – immár két német pártot, az agrárokat és a keresztényszocialistákat is magában foglaló – kormány parlamenti bemutatkozásán Antonín Švehla kormányfő bejelentette a hajlandóságot a kisebbségi kérdés rendezésére. Mindkét ellenzéki magyar párt a kormányprogram megszavazásakor „várakozó álláspontra" helyezkedett.[21] Az OKP nem szavazott, az MNP pedig tartózkodott.

17 A Magyar Nemzeti Párt a többségben. *Komáromi Lapok (a* továbbiakban KL) 1926. október 9. 1.

18 A földreform alá eső területek egy jelentős részét a magyarok lakta határ menti övezetben szláv telepesek kapták és külön falvakat, kolóniákat hoztak létre. Ezzel kívánták a magyar etnikai tömböt fellazítani.

19 A prágai követ jelentése. Kelt 1926. október 4. MOL K 64, 17. csomó, 7. tétel, 504/res/1926.

20 A prágai követ jelentése. MOL K 64, 17. csomó, 7. tétel, 498/res/1926.

21 Az országos keresztényszocialista párt várakozó álláspontja. *PMH* 1926. október 21. 1.

„A két magyar párt tehát az elvi álláspontban teljesen egységes, csak a taktikában vall más meggyőződést." – írta a Komáromi Lapok.[22]

Valójában a két párt helyzete nem volt azonos. Az OKP továbbra is ellenzéki pártként szerepelt, az MNP pedig egy parlamenti klubban maradt a német agrárpárttal, a kormánykoalíció tagjával. Ugyanakkor Szent-Iványi tárgyalásokat kezdett a kormányfővel a kormányba való belépésről. A két párt közötti ellentétek, a pöstyéni tárgyalástól eltérően, felszínre kerültek a Kürthy István vezette bizottság következő, november 22-i pozsonyi ülésén.

Az ülés elején az elnök felszólította Szent-Iványt, hogy számoljon be a pöstyéni találkozó óta bekövetkezett eseményekről. A nemzeti párt elnöke elmondta, hogy miután a németek puccsszerűen beléptek a kormányba, közölte velük, hogy ezzel visszanyerte „szabad kezét". A nemzeti párt összeállította követeléseit és kérte a németeket, hogy tegyenek meg mindent azok teljesítéséért. Amennyiben a kérések nem teljesülnek, hívják vissza minisztereiket a kormányból. Csak ez esetben maradhat fenn a pártszövetség. A németek válasza az volt, hogy a maguk részéről mindent megtesznek a követelések teljesítése érdekében, minisztereik esetleges visszahívásával kapcsolatban azonban nem nyilatkoztak. Az MNP közölte a kormány képviselőivel, ha nem teljesítik a követeléseit, a költségvetés ellen fog szavazni.[23]

Szent-Iványi beszámolója után Szüllő kijelentette, hogy a magyarokhoz közelebb állnak a szlovákok, mint a szudétanémetek. A németek soha nem fognak kiállni Szlovákia autonómiájáért. Végül „kéri a Magyar Nemzeti Pátot, hogy önálló klubbá alakuljon át és akkor nagyobb eredményt érhetünk el."[24] Szent-Iványi más véleményen volt, nem akart azonnal szakítani a németekkel. „Úgy véli, hogy ha merev álláspontra helyezkedünk és nem vagyunk hajlandók támogatni a polgári pártokat, akkor Hlinkáék s a németek mindent el fognak szedni előlünk és mi elszigetelve leszünk."[25] Kérte Szüllőt és a keresztényszocialista pártot, ne hagyják őt magára a kormánnyal való tárgyalások során.

Kürthy is támadásba lendült. Kijelentette, hogy a helyi magyarság legfontosabb feladata rámutatni az igazságtalanságokra és követelni a revíziót. „Minden hozzásimulás a republikában fönnálló kormányzati rendszerhez tehát határozottan káros a magyar nemzetre nézve."[26] Ő is felszólította a pártot, hogy lépjen ki a közös német klubból. A tárgyalás végül eredménytelenül zárult, a bizottság többé nem is ült össze. A két párt politizálása között alapvető stratégiai különbségek voltak.

A Magyar Nemzeti Párt 1926 őszen tárgyalásokat folytatott a kormányba lépésről, illetve megfogalmazott követeléseik teljesítéséről. Szent-Iványi részle-

22 Várakozó álláspontom. *Komáromi Lapok* 1926. október 23. 1.
23 MOL K 64, 17. csomó, 7. tétel, 582/res/1926.
24 Uo.
25 Uo.
26 Uo.

tesen beszámolt a prágai magyar követnek a Švehlával folytatott tárgyalásokról, aki ennek alapján 9 oldalas beszámolót küldött a külügyminisztériumnak. Az MNP követelései több területre kiterjedtek: felszabadítani a földreform alól az 500 hektárnál kisebb szántóföldeket és az 5000 hektárnál kisebb erdőterületeket; azonnal beszüntetni a kolonizációt; rendezni az 1400 elbocsátott magyar tisztviselő nyugdíját; megváltoztatni a magyar kisebbség szempontjából hátrányosan kialakított bírósági járások területét; magyar tanítóképzőt, Léván magyar gimnáziumot nyitni; folyósítani a református egyház elmaradt állami segélyét. A követelésekről Szent-Iványi többször is tárgyalt Švehla miniszterelnökkel, majd Milan Hod a földművelésügyi miniszterrel. A kormány képviselői mindenáron rá akarták bírni a nemzeti pártot, hogy szavazzák meg az állami költségvetést. „Ígéretet tettek, sőt becsületszavukat adták, hogy a magyar kívánságokat a legmesszebbmenő jóindulattal fogják elintézni. Hod a kijelentette, miszerint már nem gondol arra, hogy Szlovenszkó Pozsonytól kezdve végig az egész határmentén kolonizáltassék, ilyen kolonizációt elsősorban csak Komárom és Párkány vidékén tart szükségesnek."[27] Az MNP parlamenti képviselői úgy döntöttek, a költségvetés elleni szavazással nem zavarják meg a tárgyalásokat, inkább részt sem vesznek a szavazáson, és december 12-én beszámolnak a pártvezetőségnek a tárgyalások eredményeiről.[28]

A csehszlovák rendőrség is figyelemmel kísérte a két párt tárgyalásait, az volt a benyomásuk, hogy közöttük áthidalhatatlan szakadék támadt. Az MNP-n belül a többség támogatja az aktivista politikát, csupán Korláth Endre van ellene. A párt által a miniszterelnöknek átadott 14 pontos követelésből csak kettőhöz ragaszkodik igazán a párt: az elbocsátott közalkalmazottak nyugdíjának és az állampolgársági ügyeknek a rendezéséhez.[29]

A rendőrség információi helyállónak bizonyultak a párton belüli támogatottságot illetően. December 12-én a pártvezetőség egyhangúan hagyta jóvá a parlamenti klub addigi munkáját. Döntöttek arról is, hogy követelés esetén a párt belép a kormányba. Szent-Iványi kijelentette „az aktív politikának nem szabad az alkalmat elszalasztani, hogy tényleges gyakorlatban valamit tegyünk, orvosoljuk a magyarság sérelmeit és megakadályozzuk azt a folyamatot, mely hét éven keresztül pusztította a magyarság nemzeti erőit".[30]

Prágában tovább folytak a tárgyalások és karácsony előtt a parlamenti klub üléséről olyan sokat sejtető hírek jelentek meg, amelyek azt sugallták: január elejére megszületik a megegyezés a kormányba lépésről, illetve a kormány teljesíti a párt követeléseit.[31]

---

27 A prágai követ jelentése. Kelt 1926. december 4. MOL K 64, 17. csomó, 7. tétel, 582/res/1926.

28 Uo.

29 SNA BA, fond PR BA, 242. doboz, 37023/1926/prez.

30 A magyar nemzeti párt döntő állásfoglalása a polgári többséghez való csatlakozás kérdésében. *PMH* 1926. december 15. 1–2.

31 Január első hetében várható a magyar nemzeti párt és a kormány közti tárgyalások befejezése. *PMH* 1926. december 25. 3.

A következő év elején azonban nem az MNP, hanem a Szlovák Néppárt lépett be, hosszú tárgyalások után, a kormányba. A néppárt csatlakozásával a koalícióhoz a jobboldali kormány helyzete lényegesen megszilárdult. A néppárt lépése kellemetlenül érintette Szent-Iványt, tárgyalási pozícióit a kormánnyal szemben mindenképpen gyengítette. A tárgyalások ennek ellenére január második felében újra megkezdődtek. Az addig elért eredményekről és a tárgyalások menetéről a párt komáromi körzetének január 29-i ülésén Holota János és Koczor Gyula nemzetgyűlési képviselő számolt be. Holota az eredmények közé sorolta a párt parlamenti helyzetének megszilárdulását, képviselőinek részvételét minden fontos bizottságban. Ezzel a pártnak valóban lehetősége van befolyásolni a törvények előkészítését. A további eredmények a vámtörvény, a kongruatörvény és az állampolgársági törvény elfogadása. Ez utóbbiról kijelentette, hogy minden ellenkező híresztelés ellenére 15 ezer magyar családot mentett meg a bármikor bekövetkezhető kiutasítástól. Koczor szerint a tárgyalások utolsó fázisához érkeztek a követelések teljesítését illetően. Néhány napon belül várható a lezárulásuk.[32]

A tárgyalások elhúzódásával kapcsolatban a prágai magyar követ 1927 elején több éles hangú jelentést küldött Budapestre. Javasolta az anyagi támogatás megvonását az MNP-től és a Prágai Magyar Hírlaptól, amely szerinte teljesen Szent-Ivány befolyása alatt áll. Arra hívta fel az illetékesek figyelmét, hogy az MNP havi támogatását több alkalommal Budapesten fizették ki, ami a nagykövetet felháborította. „Budapesti tartózkodásom idején a Miniszterelnök Úr Őnagyméltóságával tartott megbeszéléseink során, megfontolás tárgyát képezte az az eshetőség, hogy amennyiben Szent-Ivány József a magyar kormány által neki írásban átadott feltételek nemteljesítése dacára is a jelenlegi opportunista színezetű politikát folytatná, a Magyar Nemzeti Párt részére megállapított subventió esetleg beszüntettessék."[33]

A két párt között valóban kiéleződött a harc, az egymás elleni támadások a sajtóban soha nem látott méreteket öltöttek. „Én sokáig, majdnem egy esztendeig hallgattam s tűrtem, hogy a „reálpolitika" hangoztatásával a mi nagy javaink, jó szándéktól vezettetve, de eltaktikáztattak!" – jelentette ki a lévai pártvezetőségi ülésen Szüllő. „Mi nem tettünk tehát soha semmit, ami elronthatná a lehetőségét annak, hogy eredmények koszorúzzák az aktivista ajánlkozásokat. De most már egy év halogatása után lehetetlen csak csitítással folyton csak az erők lekötésével a tétlenségre kárhoztatni magunkat azért, mert mások az elhibázott lépés sivárságát takargatni akarják."[34]

Két nappal később Szent-Ivány József a Prágai Magyar Hírlap címoldalán közzétett nyilatkozatban válaszolt a támadásra. Kijelentette, hogy a kormány-

32 A magyar nemzeti párt a nagy döntés előtt. PMH 1927. január 30. 3.

33 Masirevich Szilárd prágai követ levele ismeretlenhez. Kelt 1927. február 3. MOL K 64, 21 csomó, 7. tétel, f. 12–13

34 A keresztényszocialista párt újult erővel száll síkra Szlovenszkó autonómiájáért. *PMH* 1927. április 1. 3–4.

ba csak ismert feltételeik teljesítése után lépnek be, addig is csak akkor támogatják a parlamentben – például a közigazgatási reformot –, ha módosító javaslataik érvényre jutnak. Politikájának eredményeként tüntette fel a református egyház vitás kérdéseinek elintézését, az állampolgársági kérvények tekintélyes számának kedvező elintézését, 100 elbocsátott tisztviselő ügyének szintén kedvező elbírálását, és azt, hogy 1927. szeptember elsejétől Pozsonyban megnyílik a magyar tanítóképző. A földreform kérdésében is folynak a tárgyalások. „Meg vagyok arról győződve, hogy politikai ellenfeleink sohasem fogják elegendőnek tartani eredményeinket és munkánkat sokszor a demagógia mértékére szabott támadásokkal fogják kísérni, bennünket azonban megzavarni nem fognak, mert nem az irányítja politikánkat, amit a ker. szoc. párt vezére állít, hogy „elhibázott lépésünket takargassuk", de az, melyik cél biztosítja leginkább a magyar szellemi és gazdasági nyomor enyhítését és megszűntetését" – jelentette ki Szent-Iványi.[35]

Szent-Iványi valóban komoly erőfeszítéseket tett, hogy eredményeket csikarjon ki különösen három kérdés – az elbocsátott magyar tisztviselők, az állampolgársági kérvények és a földreform ügyében. A kormánykoalíció német pártjaira próbált nyomást gyakorolni, hogy segítsék a követelései teljesítését. A parlamenti klubból való távozással és ellenzékbe vonulással is megfenyegette a Bund der Landwirte képviselőit.[36] A németekre történt nyomásgyakorlásról a pozsonyi zsupáni hivatal bizalmas jelentése is beszámolt, valamint felhívta a figyelmet arra, hogy Szent-Iványi az aktivista politika révén akar kiharcolni bizonyos jogokat a magyar kisebbség számára, Szüllő pedig ellenzéki pozícióból. A hivatali jelentés figyelmeztet, hogy mindkét pártot Budapestről irányítják. Szent-Iványi apósa, akinél az utóbbi időben is sokat tartózkodott, Wlassics báró, a magyar felsőház elnöke a külföldi propaganda egyik vezetője.[37]

A német aktivista pártok azonban nem voltak hajlandók a magyar követelések teljesítéséért kockára tenni addigi eredményeiket és így a tárgyalásokon nem történt jelentős előrehaladás.

1927 tavaszán a parlamentben két fontos eseményre került sor. Elkezdődött a közigazgatási reformmal kapcsolatos törvény tárgyalása és közeledett T. G. Masaryk elnök hivatali időszakának vége, az új köztársasági elnökválasztás. A közigazgatási reformot a Szlovák Néppárt kényszeríttette ki koalíciós partnereitől. Az ország államjogi elrendezése jelentős változások elé nézett. Megszűnt a Szlovák Teljhatalmú Minisztérium és a nagymegyerendszert felváltotta a tartományi igazgatás. Az országot négy tartományra osztották fel – Csehország, Morva-Szilézia, Szlovákia és Kárpátalja. Megalakultak az országos hivatalok. Létrehozták a tartományi gyűlést, ahová a képviselők kétharmada válasz-

35 Szent-Iványi a magyar nemzeti párt politikájáról és eredményeiről. *PMH* 1927. április 3. 1.
36 Szent-Iványi önálló aktivizmusa német szociáldemokrata megvilágításban. *PMH* 1927. március 19. 3.
37 A pozsonyi zsupáni hivatal bizalmas jelentése a pozsonyi rendőrigazgatónak. Kelt 1927. április 29. SNA BA, fond PR BA, 242. doboz, 2841/1927/prez.

tások, egyharmada a kormány általi kinevezés útján került be. A magyar pártok támadták a tervezetet a Szlovákiában eddig ismeretlen, hagyomány nélküli közigazgatási rendszer bevezetése miatt és inkább a hosszú történelmi múltra visszatekintő megyerendszer visszaállítását követelték. Elégedetlenek voltak a kormány képviselő-kinevezési jogával és a tartományok szűk hatáskörével is.

A közigazgatási törvény vitája során mindkét párt támadta a tervezetet és következetesen ellene szavazott. Végül a Bund der Landwirte klubja megelégelte a nemzeti párt ellenzéki magatartását és 1927. július 7-én felmondta a szerződést vele és a Szepesi Német Párttal. A határozatot azzal indokolták, hogy a kormányba lépésük óta az MNP ellenzéki politikát folytatott. Az eseményeket régóta szkeptikusan figyelő prágai magyar követ így foglalta össze a döntés következményeit: „A Bund fenti határozata benyomásom szerint a magyar nemzeti párt Prágában időző tagjainál konsternációt és depressziót váltott ki. Nagyban hangoztatják ugyan, hogy a határozat tárgytalan, mivel a magyar–német klubközösség már akkor megszűnt, amikor a németek a kormányba beléptek, (tény az, hogy Szentiványiék ez alkalommal a kormány támogatását illetőleg szabad kezet kötöttek ki maguknak) és hogy a két pártot október óta már csak formális kapcsok fűzték össze, ezzel szemben azonban nem tudják cáfolni, hogy fenti határozatig részt vettek a blokk közös ülésein és így magukban mégis kizártaknak és nem kilépetteknek kell hogy tekintsék magukat. Az események ily alakulása semmiesetre sem emeli a csehszlovákiai magyar nemzeti párt prestige-et, amelynél minden bizonnyal előnyösebb lett volna, ha a párt belátva azt, hogy Svehláék orruknál vezetik őket, hatásos deklarációval már hónapokkal ezelőtt nyílt és fenntartás nélküli ellenzékbe lépett és ily módon a kitessékelést elkerülte volna."[38]

A közös német–magyar klub felbomlásával végleg lezárult a korszak egyik legizgalmasabb kísérlete, amikor a magyar ellenzéki pártok közül az MNP egyedül megpróbálkozott az aktivista politikával. Ennek eredményein és kudarcain, a kísérlet sikertelenségeinek okain ma is vitatkoznak a történészek.

Szent-Iványi két hónappal később, 1927. szeptember 9-én, némi távlatból, elhangzott lévai beszédében elsősorban a német pártok magatartását okolta, akik feltétel nélkül, a magyar kéréseket figyelmen kívül hagyva léptek be a kormányba. „A magyar aktivizmus halálát tehát a német nemzeti kisebbség aktivista pártjai okozták, amikor a kormánybalépést elhatározták. Másodszor azok a cseh politikusok, akik a cseh nacionalizmust többre becsülik az állam belbékéjénél, mert ne felejtsék el, hogy a görcsös ragaszkodás a nemzeti állam gondolatához és a cseh forradalom politikája, a türelmetlenség a nemzeti kisebbségekkel szemben, az állam biztonságát, kül- és belpolitikai presztizsét érdeklő kérdés."[39]

38 Masirevich prágai követ jelentése. Kelt 1927. július 11. MOL K 64, 21. csomó, 7. tétel, 332/res/1927.
39 Szent-Iványi: A szabad kéz politikája a magyar egység alapja. *PMH* 1927. szeptember 10. 3–4.

A kudarcban szerepet játszott a szudétanémet pártok magyarokétól különböző érdekein kívül az is, hogy a cseh kormány tisztában volt az MNP magyarországi kapcsolataival, így kockázatosnak tartotta részvételét a koalícióban. Antonín Švehla miniszterelnök halogató álláspontra helyezkedett egész addig, míg a Szlovák Néppártot sikerült megnyerni a koalíció számára és T. G. Masarykot ismét köztársasági elnökké választották. Ezzel megszilárdult a belpolitikai helyzet és az MNP a maga 6 képviselőjével már nem volt igazán belpolitikai tényező.

A nemzeti pártra Magyarország részéről is nagy nyomás nehezedett. A Bethlen-kormány tevékenysége nyomán a húszas évek közepére az ország kül- és belpolitikai helyzete egyaránt megszilárdult és elérkezettnek látták az időt a határrevízió nyíltabb hirdetésére. 1927 áprilisában megkötötték az olasz–magyar barátsági és választott bírósági szerződést.[40] Az angol lord Rothemere 1927. június 21-én a Daily Mailben *Hungary's Place in the Sun* (Magyarország helye a nap alatt) címmel írt terjedelmes cikket, melyben bírálta a trianoni békeszerződést, elsősorban annak területi rendelkezéseit. Javaslata szerint a döntően magyarlakta határ menti zónákat és az ott élő mintegy kétmilliós elszakított magyar népességet vissza kellene juttatni az anyaországnak. A cikk Magyarországon és az utódállamokban egyaránt nagy visszhangot keltett. Rothemere lord akciója nyomán létre jött 1927. július 27-én a Magyar Revíziós Liga, amely nyíltan törekedett a békeszerződés igazságtalanságainak megszűntetésére. A kisantant politikusok ellentámadásba mentek át, E. Beneš külügyminiszter a szenátus külügyi bizottsága előtt egyenesen háború szításával vádolta a lordot.[41] Ebben a kiélezett helyzetben, amely Csehszlovákia és Magyarország között kialakult, nem volt helye egy utódállamban működő magyar aktivista pártnak. Milan Hod a is azzal indokolta visszaemlékezésében a tárgyalások megszakadását a magyarok kormányba lépéséről, hogy a Rothemere akcióval kapcsolatban Magyarországon megváltozott a közhangulat.[42]

Végezetül nézzük meg, hogyan értékelte a keresztényszocialista párt vezetője a nemzeti párt aktivista politikájának időszakát. A két magyar párt stratégiájában fennálló különbségekről és a közöttük feszülő ellentétekről Szüllő Géza így írt 1928-ban: „Az én pozíciómnak nehézsége, hogy én nem akarom azt, amit Szent-Iványi, én nem akarok megelégedett nemzetiséget kreálni a magyarságból Csehországban, nekem célom az, hogy a magyarság ne maradjon meg Csehországban s én Csehszlovákiában nem magyar politikát, de magyarországi politikát csinálok (ez a rész az eredeti szövegben is alá van húzva – *A. B.*). Destruálom magát az államot, hogy ez által a leválás annál könnyebb legyen, felélesztem a szlovákok nemzeti érzését, nemzeti gondolatát, de ezeket a dolgo-

40 Romsics Ignác: Bethlen István külpolitikája 1921–1931. *Századok* 1990/5–6. 577–616.
41 Zeidler Miklós: A Magyar Revíziós Liga. *Századok* 1997/2. 303–352.
42 Hod a, Milan: *Federácia v strednej Európe*. Bratislava, 1997. 155.

kat én nem mondhatom nyíltan meg. Ebben áll a nehézség, hogy nagyon sok emberrel nem beszélhetek nyíltan, nem leplezhetem magamat le. Azonban minden akció, amely aktivizmust hirdet, amely azt demonstrálja, hogy az én negatív politikám árt az idevaló magyarságnak, árt egyúttal annak a nagy gondolatnak is, amiért én egyáltalán politizálok."[43]

43 Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Szüllő hagyaték, fond X, X/15.

Fedinec Csilla

Állami és nemzeti kötődések a kárpátaljai regionális politikában

1918. december 1-jével felállított, Budapest székhelyű kormánybiztosság Szabó Oreszt[1] vezetésével kapta feladatul „a magyarországi rutén nemzet" önrendelkezési joga gyakorlásának előkészítését a Máramaros, Ugocsa, Bereg, Ung, Zemplén, Sáros, Szepes és Abaúj-Torna vármegyékre kiterjedő területen. A ruszinság lojális képviselőivel való egyeztetés után[2] december 25-én az Országos Törvénytárban kihirdették a december 21-én kelt X. Néptörvényt „a Magyarországon élő ruszin (ruthén) nemzet autonómiájáról".[3] A központ Munkács, a kormányzati szervek a törvény életbe léptetése után a Budapesten székelő ruszka krajnai minisztérium, illetve a helyi kormányzóság. A ruszka krajnai ügyek minisztere Szabó Oreszt, a kinevezett kormányzó Avgusztin Stefán.[4]

A tanácsköztársaság idején megyei direktóriumok alakultak: beregi (központja: Beregszász), ugocsai (Nagyszőlős), máramarosi (Huszt) és ungi (Csap). Szinte minden településnek volt helyi direktóriuma. Ruszka Krajna népbiztosa március 24-től Avgusztin Stefán lett, aki munkácsi képviselőjének nevezte meg Kaminszky József[5] ügyvédet. Április 29-re a csehszlovák és a román katonai megszállás a régióban véget vetett a tanácshatalomnak (40 napig állt fenn, március 21-től).[6] A tanácsköztársaság június 23-án elfogadott alkotmánya még kitért arra, hogy a „ruszin többségű magyarországi összefüggő kerületeket" „ruszin nemzeti kerületeknek ismeri el" (87. §).[7]

---

1 Szabó Oreszt (1867–194?) Budapesten szerzett jogi diplomát, vármegyei, majd belügyminisztériumi tisztviselő volt. 1918 decemberétől 1919 márciusi lemondásáig a ruszin ügyek minisztere. Utána visszavonultan élt. 1939-ben hallatott még magáról a Ruszinföld autonómiájáról szóló írásaival.

2 A december 10-i budapesti tanácskozásról beszámolt a Pesti Hírlap 1918.XII.14-i számában.

3 Magyar Törvénytár. 1918. évi törvénycikkek és néptörvények. Franklin Társulat, Budapest, 1919. 214–215.

4 Avgusztin Stefán (1877–1944) A budapesti és a kolozsvári egyetemen hallgatott jogot, majd Rahón volt ügyvéd. A Károlyi-kormány idején Ruszka Krajna kormányzójává nevezték ki. A tanácsköztársaság idején népbiztos volt. 1919–1924 között Lengyelországban élt emigrációban, majd hazatért Kárpátaljára és belépett a kormányzó agrárpártba. 1925–1929 között a csehszlovák parlament képviselője volt, a továbbiakban ismét Rahón ügyvédkedett.

5 Kaminszky József (1878–1944) A budapesti és a kolozsvári egyetemen tanult, jogi diplomát szerzett. 1915-ben behívták az osztrák-magyar hadseregbe, orosz fogságba esett, rövid idő múlva házitanító lett Szibériában. A breszti béke után hazatért. Szabó Oreszt ruszin miniszter titkára lett. A csehszlovák időszakban többször váltott pártot, 1924–25-ben parlamenti képviselő volt. Közíró, újságíró. 1939 júniusában a magyar parlament felső házának lett tagja.

6 Встановлення радянської влади на Закарпатті у 1919 р. Ред. І. Гранчак. Ужгород, 1989.

7 A Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság alkotmánya. In: Tanácsköztársasági Törvénytár. V. A Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság alkotmánya. A Forradalmi Kormányzótanács és a népbiztosságok rendeletei. 1919. VI. 10. – VI. 30. 21.

1918. november 8-án Kőrösmezőn a település és a környező falvak lakói határozatot hoztak a Huculföld Ukrajnához csatolásáról. December 22-én azonban a magyar katonaság bevonult Kőrösmezőre. A Néptanács tagjai a hegyekbe menekültek, majd a január 7-ről 8-ra virradó éjjel felkelést szerveztek Kőrösmezőn. Január 13–17. között fegyverrel elfoglalták a Rahói járást. A továbbnyomulást a román hadsereg állította meg. Május elején, amikor a román hadsereg megindult Rahó irányába, a Hucul Néptanács harc nélkül feladta az addig ellenőrzött területet.[8]

1918. január 18-án megnyíló párizsi békekonferenciára a csehszlovák kormányt képviselő E. Beneš és K. Kramař – mind a magyar, mind az ukrán irányzatot, de tulajdonképpen a kárpátaljaiakat általában kirekesztve – a ruszinok képviseletére Gregory Zhatkovych-ot[9] és Julij Gardosh-t, az Amerikai Ruszin Néptanács küldötteit és Anton Beszkidet,[10] az Eperjesi Ruszin Tanács elnökét hívta meg. Mindhárman február 13-án érkeztek a helyszínre, ahol Közös Bizottságot alakítottak a ruszin érdekeknek a békekonferencián való képviseletére, a csehszlovák kormánnyal való tárgyalásokra. Március 12-én a párizsi békekonferencián jóváhagyólag vették tudomásul a csehszlovák követeléseket, többek között Kárpátaljára vonatkozóan.

1919. május 8-án a már csehszlovák megszállás alatt levő Ungváron az eperjesi, az ungvári és a huszti ruszin tanácsok Avgusztin Volosin[11] elnökletével tartott közös gyűlésükön megalakították a Központi Orosz (Ruszin) Nemzeti Tanácsot, melynek elnöke Anton Beszkid lett. A Tanács kimondta a Csehszlovákiához való „önkéntes” csatlakozást.

---

8 A résztvevők visszaemlékezései: С. Клочурак: *До волі*. Ужгород, 1992.; В. Піпаш: Республіка з нашої долі. In: *Закарпатська правда*, 1992. IV. 29.

9 Gregory Zhatkovych (1886–1967) Kárpátalján született, ötéves korában került az Egyesült Államokba. A General Motors jogtanácsosa volt. Politikai tevékenységet nem folytatott egészen addig, míg a Ruszinok Amerikai Néptanácsa felkérte a kárpátaljai ruszin földdel kapcsolatos memorandum összeállítására és a szövetség képviseletére a W. Wilson elnökkel folytatott tárgyalásokban. Egyre jobban belefolyt az ügyekbe, részt vett a párizsi béketárgyalásokon. Kárpátalja első kormányzója lett. Az USÁ-ba való visszatérése után ismét jogtanácsosként működött. A második világháború éveiben ismételten felvette a kapcsolatot a csehszlovák emigráns kormánnyal, támogatta Csehszlovákia visszaállítását, amennyiben a ruszinoknak a csehekkel és szlovákokkal egyenlő jogokat biztosítanak. Elítélte Kárpátalja szovjet megszállást. A későbbiekben nem politizált.

10 Anton Beszkid (1885–1933) Budapesten szerzett jogi doktorátust. Ügyvéd és jogtanácsos Budapesten, majd felvidéki városokban. 1910–1918 között az ellenzéki katolikus néppárt parlamenti képviselője volt. 1918-ban az Eperjesi Ruszin Néptanács élére került, 1919 januárjában részt vett a párizsi béketárgyalásokon, majd májusban az Ungváron létrehozott Központi Orosz Nemzeti Tanács elnöke lett. 1920-ban bankot alapított Ungváron. Innen került 1923-ban a kormányzói tisztségbe, amelyet különösebb kezdeményezőkészség nélkül töltött be.

11 Avgusztin Volosin (1874–1945) Görög katolikus pap. Budapesten szerzett diplomát. Jelentős pedagógiai tevékenysége. Egyik alapítója volt a Központi Orosz Nemzeti Tanácsnak. 1919–20-ban a kárpátaljai direktórium tagja. 1923–1939 között az általa alapított keresztény néppárt élén állt, 1925–29-ben a csehszlovák parlament képviselője volt. A müncheni konferencia után az első kárpátaljai kormány államtitkára, majd második miniszterelnöke lett, az ukrán irányvonalat képviselte. A bukás után a németek által megszállt Prágában telepedett le, az Ukrán Szabadegyetem pedagógiai tanszékét vezette. 1945-ben a szovjet elhárítás egy moszkvai börtönbe hurcolta, ahol rövidesen, ismeretlen körülmények között meghalt.

Július 29-én ugyanitt megkezdődött a tárgyalás T. G. Masaryk köztársasági elnök, Antonín Švehla belügyminiszter, valamint Gregory Zhatkovych részvételével a ruszin autonóm terület igazgatásának megszervezéséről. Ugyanezen a napon a csehszlovák kormány megbízásából Ungvárra érkezett J. Breicha[12] azzal a feladattal, hogy megszervezze a polgári közigazgatást. Augusztus 20-tól hivatalosan a ruszin terület polgári igazgatásának vezetője lett (1920. április 26-ig).

1919. szeptember 10-én Saint-Germain-en-Laye-i szerződés[13] értelmében a régió (Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék nagyobb része) Podkarpatszka Rusz néven a Csehszlovák Köztársaság fennhatósága alá került. Október 3-án a belügyminisztérium rendeletben közölte, hogy Podkarpatszka Ruszban a legfőbb hatalom a katonai parancsnok (E. Hennoque[14]) kezében van, illetve meghatározta a polgári közigazgatás vezetője (J. Breicha) pontos jogkörét. November 8-án E. Hennoque és J. Breicha aláírásával megjelent az Általános szabályzat (Generalny Statutum) Podkarpatszka Rusz megszervezéséről és közigazgatásáról.[15]

November 10-én Csehszlovákia ratifikálta a saint-germaini szerződést, s ugyanezen a napon kinevezték Podkarpatszka Rusz Autonóm Direktóriumát; elnöke Gregory Zhatkovych lett. A direktóriumhoz 6 osztály tartozott: 1. elnöki és határon túli, 2. művelődési és iskolaügyi, 3. vallási, ipari és kereskedelmi, 4. igazságszolgáltatási, földművelésügyi és élelmiszerellátási, 5. belügyi, 6. pénzügyi. A közigazgatási beosztás szerint a terület 4 zsupából állt: Ungvári – hozzá tartozott az Ungvári, Perecsenyi, Szerednyei, Nagybereznai járás, Munkácsi – Munkácsi, Dolhai, Szolyvai, Oroszvégi, Alsóvereckei, Volóci járás, Beregszászi – Beregszászi, Huszti, Ilosvai, Kaszonyi, Nagyszőlősi járás és Máramarosi zsupa – Rahói, Nagybocskói, Técsői, Taracközi járás.

Zhatkovych és a direktórium azonban gyakorlatilag tehetetlennek bizonyult. Február 19-én a direktórium lemondott.

Április 26-án elfogadták a Generalny Statutum módosítására vonatkozó 356. sz. kormányrendeletet. Ennek értelmében J. Breichát, a polgári közigazgatás vezetőjét felmentették tisztségéből, május 5-én pedig T. G. Masaryk köztársasági elnök Zhatkovych-ot Podkarpatszka Rusz kormányzójának nevezte ki

12 Jan Breicha (1867–1924) cseh vasúti hivatalnok volt, mielőtt megbízást kapott a kárpátaljai polgári közigazgatás megszervezésére. Zhatkovych-csal heves vitái voltak a jogköröket illetően. Miután leváltották posztjáról, visszatért Prágába és nyugdíjba vonult.

13 A Csehszlovákia függetlenségéről és a kisebbségek védelméről szóló szerződés. In: Halmosy Dénes: *Nemzetközi szerződések 1918–1945.* A két világháború közötti korszak és a második világháború legfontosabb politikai szerződései. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1966. 87–92.

14 Edmond Charles Adolphe Hennoque (1860–1933) francia tábornok. 1919 februárjában a francia katonai misszió tagjaként került a Felvidékre, a szlovák területek elfoglalását irányította, majd kinevezték Kárpátalja katonai parancsnokává. 1920-ban visszatért Franciaországba.

15 Szövegét l. *Ruszinszkói Magyar Hírlap*, 1925. VII. 7.

ideiglenes jelleggel. Az alkormányzó a cseh Petr Ehrenfeld[16] lett. Zhatkovych-nak azonban továbbra sem sikerült előbbre jutnia a kormánnyal folytatott tárgyalásokban, ezért 1921. március 17-én lemondott.[17] Búcsúja apropóján – visszautazott az Egyesült Államokba – július 26-án Kaminszky József, a Podkarpatszka Ruszi Földműves Szövetség ügyvezetője felszólította a többi pártot, hogy alakítsanak egységes frontot, lépjenek koalícióba az autonómia megvalósítása, a ruszin határkérdés megoldása, a nyelvről, az államjogi orientációról folytatott viták rendezése érdekében.

Zhatkovych távozása után közel két és féléves időszak következett, amikor nem neveztek ki új kormányzót, Ehrenfeld alkormányzói minőségben intézte az ügyeket.

A közigazgatás tekintetében a fontosabb változás, hogy 1921. október 15-től életbe lépett a belügyminiszter augusztus 26-án kelt rendelete, melynek értelmében Podkarpatszka Rusz három részre (zsupára) tagolódott: 1. Ungi zsupa, székhely: Ungvár (Ungvári, Perecsenyi, Nagybereznai, Szerednyei járások, Ungvár város), 2. Beregi zsupa, székhely: Munkács (Munkácsi, Latorcai, Alsóvereckei, Szolyvai, Felvidéki, Mezőkaszonyi, Tiszaháti járások, Munkács és Beregszász város), 3. Máramarosi zsupa, székhely: Huszt (ideiglenesen azonban Nagyszőlős, amíg Huszton be nem fejeződött a hivatali negyed építése) (Huszti, Técsői, Taracközi, Nagybocskói, Rahói, Dolhai, Ökörmezői, Nagyszőlősi járások). 1923. január 31-ével a Mezőkaszonyi járás megszűnt, Mezőkaszony, Hetyen, Beregsom, Zápszony, Kisharangláb a Beregszászi; Kis- és Nagydobrony az Ungvári; Bátyu, Barkaszó, Bótrágy, Szernye, Csongor, Rafajnaújfalu a Munkácsi járáshoz került. Az 1923. június 7-én kelt 113. sz. kormányrendelet szabályozta Kárpátalján a közigazgatási hatóságok működését, illetékességét, az augusztus 7-i 171. sz. kormányrendelet (kihirdetve augusztus 18-án) pedig a kárpátaljai települések jogviszonyát (kiterjesztette a szlovenszkói községi választásokról szóló 1919. január 31-én kelt 75. sz. törvény hatályát). Ungvár és Munkács rendezett tanácsú városok maradtak, Beregszászt viszont nagyközséggé fokozták le.

Az ideiglenes helyzet feloldására a Köztársasági Agrárpárt, a Földműves Szövetség, a Munkapárt, az Autonóm Földműves Párt és a Néppárt a cseh Agrárpárttal kötött megállapodás alapján egységes földműves pártba tömörült. A Kárpátorosz Köztársasági Földműves Párt elnökévé Kaminszky Józsefet választották meg. A párt tárgyalásokat kezdeményezett Antonín Švehla miniszterelnökkel, aminek eredményeképpen 1923. november 18-án Podkarpatszka

16 Petr Ehrenfeld (1866–1936) cseh hivatalnok, 1921–23-ban Kárpátalja alkormányzója volt. Ő végezte el a vidék gazdasági és politikai konszolidációjának feladatát. Egy pénzügyi botrány következményeként nyugdíjazták.

17 *Ruszinszkói Magyar Hírlap*, 1921. III. 18.

Rusz új kormányzójává nevezték ki a párt vezetőségének egyik tagját, Anton Beszkidet. Az alkormányzó a cseh Antonín Rozsypal[18] miniszteri tanácsos lett.

A konszenzus megszületése után az azt tető alá hozó Kárpátorosz Köztársasági Földműves Párt szinte azonnal meghasonlott. A tagság egy része úgy döntött, hogy belép a Csehszlovák Köztársasági Földműves (Agrár) Pártba, s a továbbiakban annak podkarpatszka ruszi tagozataként fog tovább működni. Az ellenzék – a volt Ruszinszkói Földműves Szövetség (Kaminszky-párt) és Autonóm Ruszin Földműves Párt (Mocskos-párt) tagjai – megalakították az Autonóm Földműves Szövetséget, melynek legfőbb programpontja az autonómia követelése volt. A párt elnökévé Iván Mocskost, ügyvezetőjévé Iván Kurtyákot[19] választották. A politikai főtitkár Bródy András[20] lett.

1926. június 4-én megszületett a 84. sz. kormányrendelet, amely kimondta a három ruszinszkói zsupa (ungi, beregi, máramarosi) összevonását. Július 1-jei hatállyal Podkarpatszka Rusz „nagyzsupa" lett Munkács székhellyel. A helyi igazgatási szervek működését a 1926. július 2-án kelt 106. sz. kormányrendelet szabályozta.

1928. július 1-jén Csehszlovákiában életbe lépett a közigazgatási reformtörvény (1927. július 14., 125. sz.).[21] Podkarpatszka Rusz ettől fogva a köztársaság többi területeinek mintájára szervezett tartomány, székhelye Ungvár lett. Az egységes közigazgatás kétszintes: tartományi (országos) és járási hivatalok végzik az ügyintézést.[22] Kárpátalján viszont az 1927. július 15-i 103. sz. kormányrendelet értelmében az országos elnök mellett továbbra is van kormányzó.[23]

---

18 Antonín Rozsypal (1866–1937) Prágában, Bécsben és Zágrábban tanult jogot. A monarchiában és az első csehszlovák köztársaság megalakulása után is a cseh területeken volt kormánytisztviselő. 1923-tól alkormányzó, 1928-tól az országos hivatal elnöke lett Kárpátalján. Ellene volt az autonómiának, ám sokat tett az infrastrukturális, egészségügyi, oktatásügyi fejlesztések érdekében. 1937-ben nyugdíjazták, ezután visszatért cseh területre.

19 Iván Kurtyák (1888–1933) Az első világháború idején katonai cenzor volt Bécsben, majd 1918–19-ben tanfelügyelő Huszton. 1924–1933 között az Autonóm Földműves Szövetség parlamenti képviselője. Hosszú ideig vezette is a pártot, Magyarországról titkos támogatásban részesült.

20 Bródy András (1895–1946) Pályáját tanítóként kezdte. Az Autonóm Földműves Szövetség egyik alapítója, később elnöke, illetve parlamenti képviselője. Pártját és őt magát is Magyarországról támogatták. 1938 októberében Kárpátalja első miniszterelnöke lett. Rövidesen letartóztatták, majd börtönbe zárták. 1939-ben a magyar parlament képviselőházának képviselője lett, kilátástalan harcot folytatott az autonómiáért. 1946-ban Ungváron kollaboráció vádjával elítélték és kivégezték.

21 Szövegét magyarul l. *A közigazgatás szervezéséről és az országos, valamint a járási választásokról szóló törvények ismertetése*. A vonatkozó törvények, rendeletek és joggyakorlatok alapján kiadja a Szlovenszkói és Ruszinszkói Szövetkezett Ellenzéki Pártok Központi Irodája. Concordia Könyvnyomda és Kiadóvállalat. Bratislava-Pozsony, [1927]. 12–56.

22 Az 1927. július 14-i 126. sz. törvény rendelkezett az országos és járási képviselőtestületi választások rendjéről. Uo. 12–56. Az állami hivatalok hatásköre módosult: az 1928. december 18-án kelt 186. sz. és 187. sz., valamint az 1936. december 5-én kelt 150. sz. kormányrendeletekkel. Kárpátalján járási és tartományi választásokat 1928-ban és 1935-ben (községi választásokat 1923-ban, 1926-ban, 1931-ben és 1935-ben) tartottak.

23 A közigazgatással kapcsolatos kérdésekről: Їетръ П. Сова: Развитіе подкарпаторусскаго общинного и областного самоуправленія. In: *Подкарпатська Русь 1919–1936.* Ред. Э. Бачинскаго. Ужгород, 1936. 68–70.

Az Országos Hivatal elnökét 1928. augusztus 1-jével nevezték ki Antonín Rozsypal addigi alkormányzó személyében, aki 1937. január 1-jei nyugdíjazásáig maradt állásban. Ezután a tisztséget nem töltötték be ismét csak az autonómia oly sokszor emlegetett „közelgő bevezetése" miatt. Az elnöki teendőket ettől kezdve Jaroslav Meznik addigi országos alelnök látta el az új fordulatig.

1933. június 15-én meghalt Anton Beszkid, Kárpátalja kormányzója, s ezzel újra kormányzóválság állt be. Csak 1935. februárjában nevezték ki Konstantin Hrabár[24] személyében Kárpátalja (harmadik) kormányzóját. 1937. június 26-án a parlament megszavazta a kormányzói jogkört szabályozó 172. sz. törvényt, amely október 8-án lépett életbe. Beneš köztársasági elnök ezt a lépést az autonómia „első fázisának" nevezte.[25]

1938 szeptemberében Kárpátalján új lendületet vett az ukrán szervezkedés. Létrejött az Ukrán Népi Védegylet, illetve megalakult az Első Ukrán Központi Nemzeti Tanács. A komáromi tárgyalások megkezdése előtti napon, október 8-án ez a tanács és a Központi Orosz Nemzeti Tanács megalakította Podkarpatszka Rusz Nemzeti Tanácsát, amely első memorandumában kinyilatkoztatta, hogy magát az önrendelkezéssel és önkormányzattal bíró összes ruszin terület egyetlen törvényes képviselőjének tartja, s küldöttséget menesztett Prágába, hogy tárgyaljon az autonóm kormány megalakításáról. Másnap Jan Syrový miniszterelnök lemondatta Hrabár kormányzót, helyébe Iván Párkányit[26] nevezte ki. Október 11-én a cseh-szlovák minisztertanács beleegyezését adta a podkarpatszka ruszi autonóm kormány kinevezéséhez. Az autonóm kormány hivatalos neve ekkor: Podkarpatszka Rusz Minisztertanácsa. Miniszterelnök: Bródy András (az Autonóm Földműves Szövetség elnöke). Október 26-án Bródyt hazaárulás vádjával letartóztatták, Syrový Avgusztin Volosint nevezte meg az új miniszterelnöknek. Volosin kijelentette, hogy ragaszkodik az Első Központi Ukrán Nemzeti Tanács határozata értelmében Kárpáti Ukrajna etnográfiai integritásához, a néprajzi határokhoz, elutasítja a népszavazást. J. Tiso oldalán személyesen jelen volt november 2-án a bécsi Belvedere-kastélyban, ahol kihirdették a tengelyhatalmak döntőbírósági határozatát. Podkar-

24 Konstantin Hrabár (1877–1938) 1921-ig görög katolikus papként tevékenykedett kárpátaljai falvakban, majd később belépett a kormányzó agrárpártba. Különböző hivatalokat vállalt, volt bankelnök, Ungvár polgármestere, végül 1935–38-ban Kárpátalja kormányzója. A felerősödő autonómiamozgalom hatására javasolta a kormánynak a kormányzói jogkör kiterjesztését, a törvény azonban elkésett. Posztjáról lemondott és rövidesen meghalt.

25 OL, K. 428., 716. csomó. 1937. X. 28.

26 Iván Párkányi (1896–1997) 1918-ban Budapesten szerzett jogi diplomát. Állami hivatalnok volt különböző kárpátaljai településeken, majd 1924-től a köztársasági elnök hivatalában a podkarpatszka ruszi ügyek tanácsosa. Syrový-kormányban miniszterként látta el ezt a feladatot, majd egy igen rövid ideig Kárpátalja kormányzója volt. Utána visszatért prágai főtanácsosi posztjára. 1942-ben politikai okokból eltávolították tisztségéből, majd 1945-ben visszatért és fontos pozíciókat töltött be az államelnöki hivatalban egészen 1952-ben történt nyugdíjazásáig. Sokat tett a görög katolikus egyházért, amiért magas pápai kitüntetésben részesült.

patszka Rusz területéből 1523 km² (az országrész 21,1 százaléka) Magyarországhoz került. Volosin kárpátukrán államát, melynek új központja Huszt lett, a hitleri Németország konzuli képviselet fenntartásával ismerte el.[27] A gyakorlati jelentőségtől megfosztva, 1938. november 22-én Prágában jóváhagyták a Podkarpatszka Rusz autonómiájáról szóló alkotmánytörvényt. A törvénytárban december 16-án 328. számmal hirdették ki.[28]

Magyarország mindent megtett Kárpátalja egészének visszaszerzése érdekében.[29] 1938 őszén Kozma Miklós irányításával diverziót szerveztek az ún. „Rongyos Gárda" bevetésével, melynek tagjai között számos nyilas is volt.[30] Bár az akciót hivatalosan leállították, a határincidensek továbbra is folytatódtak.[31] A beavatkozásra március 13. és március 20. között került sor.[32]

Az 1938. évi területrendezés eredményeként közigazgatásilag az Ungvári (és a Nagykaposi) járás(oka)t az Ungvár székhelyű Ung vármegyéhez, a Beregszászi, Munkácsi, Tiszaújlaki (és Vásárosnaményi) járásokat a Beregszász székhelyű Bereg és Ugocsa egyesített vármegyékhez csatolták.[33]

Az 1939. évi területrendezéskor Bereg és Ugocsa vármegyéket kettéválasztották, a Beregszász székhelyű Bereg vármegye a Beregszászi, Munkácsi (és Vásárosnaményi) járásokat, a Nagyszőlős székhelyű Ugocsa vármegye a Nagyszőlősi (és Halmi) járás(oka)t, valamint a Máramarossziget székhelyű Máramaros vármegye a Técsői (Aknasuhatagi, Dragomérfalvi, Felsővisói és Máramarosszigeti) járás(oka)t foglalta magába.[34]

A ruszinlakta területeket a vármegyerendszertől elkülönülő közigazgatási terület, az Ungvár székhelyű Kárpátaljai Kormányzóság egyesítette. Külön

---

27 Kárpáti Ukrajna történetéről többek között: Вегеш М., Задорожний В.: *Велич і трагедія Карпатської України*. Ужгород, 1993.; Лемак В.: *Карпатська Україна 1938–1939 років: державно-правовий аспект*. Ужгород, 1993.; Вегеш М., Задорожний В.: Карпатська Україна в 1938–1939 рр.: деякі аспекти соціально-економічного і політичного розвитку. In: *Український історичний журнал*, 1995, №2. 42–51. ; Боднар В., Вегеш М.: *Карпатська Україна в міжнародних відносинах (1938–1939)*. Вид-во УжДУ, Ужгород, 1997.

28 *Sbírka zákonů a nařízení státu cesko-slovenského*. Ročník 1938. Částka 109. Vydána dne 16. prosince 1938. Obsah: (328. a 329.) 328. Ústavní zákon o autonomii Podkarpatské Rusi. – 329. Vyhláska o uplném zneni predpisu o autonomii Podkarpatské Rusi.

29 A vonatkozó magyar törvények szövegében: a Felvidék és Erdély „visszacsatolt", a Délvidék „visszafoglalt", Kárpátalja pedig „visszatért" terület. Kárpátalja története 1938–1944 között ukrán szemszögből: *Закарпаття під Угорщиною 1938–1944 рр*. Ред.: Маркусь В., Худанич В. Нью-Йорк–Чікаго–Ужгород, 1999.; Офіцинський Р.: *Політичний розвиток Закарпаття у складі Угорщини (1939–1944)*. Інститут історії України НАН України, Київ, 1997.

30 A kérdés történetét l. Ormos Mária: *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós*. *Pokoljárás a médiában és a politikában (1919–1941)*. II. k. PolgART, Budapest, 2000. 549–572.

31 Találunk erre utalásokat az MTI-jelentésekben is. OL, K 428, 732. csomó; illetve foglalkozott vele a helyi sajtó.

32 Átvette ezeket a jelentéseket az MTI: OL, K 428, 1078. csomó, illetve részben megtalálhatók a miniszterelnökségi iratok között: OL, K 28, 136. csomó, 267/II. tétel. A Volosin-kormány történetének és a szóban forgó eseményeknek a kronológiáját igen pontosan közölte a *Hacmyn* c. lap 1940.III.16-i számában (a hivatkozott, nehezen hozzáférhető lap megtalálható: OL, K 28, 156. csomó, 323. tétel).

33 *Magyar Törvénykezés*, 1938, 36. sz. 572. ; *Budapesti Közlöny*, 1938, 284. sz. 2–4.

34 7.800/1940. M. E. rendelet. *Budapesti Közlöny*, 1940, 250. sz. 1–4. Életbe lépett 1940. XI. 26.; 912/1940. B. M. rendelet. *Budapesti Közlöny*, 1940, 264. sz. 7. A járási beosztást a 23.300/1940. B. M. rendelet szabályozta. *uo.* 7–16.

érdekessége ennek a területnek, hogy nem voltak mindenütt szabályosan meghúzott határok, éspedig amiatt, hogy egy-egy település két-két közigazgatási területhez is tartozhatott.[35]

A kormányzóság három kirendeltségre oszlott: ungi Ungvár székhellyel (Ungvidéki, Perecsenyi, Nagybereznai, Szobránci járások), beregi Munkács székhellyel (Munkácsvidéki, Ilosvai, Szolyvai járások), máramarosi Huszt székhellyel (Nagyszőlősi, Huszti, Ökörmezői, Técsői, Rahói járások).[36] 1940-ben a máramarosi kirendeltség Técsői járásának neve Taracvölgyire változott (székhelye Técső). Megszűnt a Nagyszőlősi járás, a községek részben a Husztihoz, a beregi kirendeltség Ilosvai járásához, illetve Ugocsa vármegyéhez kerültek.[37] A terület élén továbbra is kormányzó állt: Marina Gyula ideiglenes megbízatással (1939. V. 20-tól 1939. VII. 7-ig),[38] majd Perényi Zsigmond (1939. VII. 7-től 1940. IX. 2-ig), Kozma Miklós (1940.I X. 12-től 1941. XII. 7-ig), Tomcsányi Vilmos Pál (1942. I. 5-től 1944. IV. 5-ig), végül az 1944-es hadműveleti területen Vincze András altábornagy (1944. X. 15-ig).

Az időszak hosszasan vajúdó autonómia-tervezete Teleki Pál nevéhez fűződik: 1939. március 18-tól, amikor a miniszterelnök hivatalában a kérdésről az első értekezletet tartotta, 1940. augusztus 5-ig, amikor visszavonta a parlament elé terjesztett törvényjavaslatot a Kárpátaljai Vajdaságról és annak önkormányzatáról. Ezzel a kérdés véglegesen a süllyesztőbe került. A közigazgatást a 6.200/1939-es M. E. rendelet szabályozta.[39]

Az autonómia ügye kétségtelenül a fent vizsgált időszak egyik legfőbb kérdése, de nyilvánvalóan a ruszinok (kárpátoroszok, ukránok) autonómiájáról van szó. Kárpátalja azonban nem fogható fel csak egy nemzet, nemzetiség ügyeként. Nem lehet úgy magyarságtörténetet sem írni, hogy azt nem vonatkoztatjuk a többségi lakosság életeseményeire, amelyek többek között az indokot, a hátteret, a lehetőségeket és azok korlátait adják. A podkarpatszka ruszi időszak magyar politizálásának egyik kulcskérdése volt az autonómiához való viszonyulás. A testvéri, őslakos érzést, összefogást hangoztató kárpátaljai magyar politikusok, magyarországi politikai erők burkolt támogatásával, folytatták az a politikát, amely a ruszin nemzeti gondolatot és a ruszinoknak megígért, de kárpátaljai, tehát az itt élő magyaroknak is szóló autonómia ügyét igyekeztek képviselni, még úgy is, hogy nem felvidéki magyarságban, hanem kárpátaljai magyarságban gondolkodtak.

---

35 A kérdésre vonatkozó törvények és rendeletek elemzését ld. Fedinec Csilla: Kárpátalja közigazgatása és tanügyigazgatása 1938–1944 között. In: *Magyar Pedagógia*, 1996/4. 367–375.

36 6.200/1939. M. E. rendelet Kárpátalja közigazgatásának ideiglenes rendezéséről. *Magyar Törvénykezés*, 1939, 323. sz. 329. ; *Budapesti Közlöny*, 1939, 140. sz. 1–3. Életbe lépett 1939. VII. 7-i hatállyal. *Budapesti Közlöny*, 1939, 146. sz. 5–7.

37 A közigazgatásban eszközölt kisebb módosításokra nem térünk ki, jelentősebb a 23.301/1940. B. M. rendelet. *Budapesti Közlöny*, 1940, 264. sz. 16.

38 Utána végig a kormányzóság időszakában a tanügyi osztályt vezette.

39 *Magyar Törvénykezés*, 1939, 323. sz. 329.

Sajátos visszahatás erre az időszakra, s ezekre a történésekre az autonómia kérdésének kezelése 1938–1939 után. A határok az „anyaország" és a „részek" között szavakban sem tűntek el. Például az egységes Magyarországban az 1944-re kiadott Máriapócsi naptár a következő régiókra osztotta az országot: 1. Anyaország, 2. Felvidék (ide tartozónak fogta fel Kárpátalját is), 3. Erdély.[40]

A sajtóban széles körben jelentek meg azok az írások – főleg 1939-ben –, melyek szöges ellentétben voltak az addig – a sorsközösségben – egyenrangúnak, autonómiára méltónak tartott ruszinok addigi megítélésével. Közös rendezési elve ezeknek az írásoknak, hogy a „nyomorban és műveletlenségben" élő nép számára – amely szélsőséges meghatározások szerint „nem tekinthető másnak, mint ruszinul beszélő és görög katholikus hitet valló magyarnak", vagy „hungaroid-katolikus-szláv ötvözet"-nek – elegendő az 1868-as nemzetiségi törvényben leírtak valóra váltása, vagy „ha már mindenáron autonómiában akarjuk látni", akkor elő kell venni az 1918:X. Néptörvényt. A többség kulturális autonómiában gondolkodott, a lényeg, hogy az ne bontsa meg „a magyar korona ezeréves integritását". A határok tekintetében is előjött az a gondolat, hogy a vármegyerendszert lehetőleg meg kell tartani. Illés József országgyűlési képviselő megfogalmazásában „nem a magyarság felé szükségesek az autonómia kiépített sáncai […] mint inkább az idegen érdekek által erősen kihangsúlyozott testvériség szeparatisztikus kísérleteivel szemben". Imrédy Béla még miniszterelnökként 1938. szeptemberében, a határrendezések előtt tárgyalt Bródy Andrással, amire később így emlékezett vissza: „felvetette a kérdést, hogy hajlandók vagyunk-e Kárpátalja csatlakozása esetén bizonyos autonómiát adni? Akkoriban azt a kijelentést tettem előtte, hogy igen, azonban akkor sem precíroztuk a dolgot, hanem igyekeztünk inkább homályban tartani, de mondom, határozottan elhangzott az az ígéret, hogy autonómiát adunk nekik. Hozzá kell azonban tennem, hogy ez természetesen attól feltételezetten történt, hogy önkéntes csatlakozás lesz, tehát egy ilyen elfoglalásszerű csatlakozás, ami szerintem lényegesen változtat a helyzeten és a korábbi ígéretek alól erkölcsileg minket tulajdonképpen fel is ment."[41] Az 1939-ben az első kárpátaljai kormánybiztosnak kinevezett Perényi Zsigmond szerint is: „igaz, hogy biztattuk őket autonómiával és csináltunk tervezeteket is, de ezt a csehekkel szemben csináltuk".[42]

Teleki miniszterelnök szerint „a mi segítségünkkel jöttek létre és részben itt is szerkesztődtek – magunk között vagyunk, ma már beszélhetünk róla – azok az autonómia-javaslatok és követelések, amelyekkel Kárpátaljának, Ruszinszkónak népe Csehszlovákiával szemben előállott", ám éppen ezért erkölcsi felelősséggel is jár a kérdés végleges megoldása.[43] Ebben azonban azok

40 Országos Levéltár, K 28, 137. csomó, 271/II. tétel.
41 Egyed-iratok, MTA Kézirattár, Ms 10734/25.
42 Uo.
43 Uo., Ms 10734/20.

a politikusok sem támogatták, akik a 20–30-as években a kérdés exponensei voltak.

Kárpátalja nehezen kezelhető ügy lett a magyar kormány számára. A helybeli lakosság körében visszatetszést keltett az életszínvonal nyilvánvaló romlása, a liberális csehszlovák demokráciához képest a véleményszabadságot sokkal inkább kordában tartó Horthy-rendszer. Novákovits Béla, Kárpátalja katonai közigazgatásának vezetője már 1939 júniusában figyelmeztette feljebbvalóit: „a lakosságnak a magyar állami eszme szempontjából kedvező hangulata nyugtalanná kezd válni".[44] Fenczik István, a „fasiszta" szervezetet irányító országgyűlési képviselő is, aki mindvégig lojális maradt a magyar kormányhoz, a miniszterelnökséghez 1939 augusztusában intézett bizalmas levelében a lakosság hangulatának lényeges rosszabbodásáról számolt be. Az okok között többek között felsorolta, hogy „a katonai parancsnokok túlkapásai nagy elhidegülést váltottak ki, mert sok becsületes magyarorosz alaptalan vádak és intrikák áldozatául esett", valamennyi hivatalban „a tisztviselők legnagyobb része az anyaországiakkal lett betöltve", a „görögkeleti vallás" gyakorlása akadályokba ütközik.[45] Hasonló értelemben nyilatkozott számos más, magyar és nem magyar közszereplő. Sérelmes volt az is, hogy nem kaptak komoly szerepet a csehszlovák időszakban vezető szerepet betöltő magyar politikusok, vagy egyfajta skizofrén állapotba kerültek azzal, hogy már nem gondolták komolyan a ruszin autonómiát. Új emberek kerültek pozícióba, olyanok is, akik az 1938–39-es katonai akciók támogatásában kerültek először előtérbe. A „húszéves küzdelemben kivívott" intézmények megszűntek, illetve beolvadtak a hasonló magyarországi intézményekbe, noha a „kárpátaljaiak" a „szlovenszkóiakkal" szemben kialakított egyfajta szuverenitásukat az „anyaország" kötelékében sem kívánták volna feladni, ami azonban nem illett bele az integráns Magyarország képébe. Súlyos tehertételt jelentettek a különböző igazoltató bizottságok és a zsidókérdés. A zsidóság sorsa Kárpátalján különösen tragikus volt. Egy részüket a németek által megszállt belső ukrajnai területekre szállították, más részüket Németországba deportálták.

Összefoglalásként vessük össze azokat a dokumentumokat, amelyek alapvetően meghatározták Kárpátalja közigazgatási berendezkedését:

44 OL, K 28, 123. csomó, 237. tétel.
45 OL, K 28, 136. csomó, 267/II. tétel.

1918. évi X. Néptörvény (1918. XII. 25.)	*Generalny Statutum (1919. XI. 8.)*	*1939. évi 6.200. M. E. rendelet (1939. VII. 7.)*
Ruszka Krajna (2. §)	Podkarpatszka Rusz, Ruszinszkó (III/1. pont)	kárpátaljai terület
ruszin autonómia (1. §); „a nem ruszin nyelvű népesség helyhatósági és kulturális autonómiája biztosíttatik” (9. §)	a kárpátaljai ruszin terület autonómiája (I/1. pont)	ideiglenes rendezés, amíg az önkormányzat kérdését törvény nem rendezi
határok a békekötésig függőben (2. §)	határok a párizsi békekonferencia által megállapítva (II. pont)	1939. évi 14.500. B. M.
a „ruszin (ruthén) nemzetet” „nyelve használatának körében” „teljes önrendelkezési jog illeti meg” (1. §)	hivatalos a „ruszin nyelv” (III/2.); ld. még az 1920. évi 122. sz. nyelvtörvényt, és az 1926. évi 17. sz. végrehajtási rendeletét	„hivatalos nyelve a magyar és a magyar-orosz” (11. §)
kormányzóság (5. §) élén a kormányzóval (7. §)	Ruszin Autonóm Direktórium, élén az ideiglenes adminisztrátorral (IV. pont)	kormányzói biztos (1.§) „vármegyei törvényhatóságokat megillető szabályrendelet-alkotási jogkör”-rel, főispán és tankerületi kir. főigazgató egyszemélyben (2. §)
	Módosítások: 1. 1920. évi 356. sz. kormányrendelet: a direktórium helyett kormányzóság, az adminisztrátor helyett kormányzó; megszűnik a párhuzamos polgári közigazgatási hivatal; 2. az ún. közigazgatási reformtörvénnyel Podkarpatszka Rusz is nagyzsupa, a kormányzóval és hivatalával párhuzamosan megjelenik az ún. országos hivatal; 3. az 1937. évi 172. sz. törvény a kormányzói jogkör kiterjesztéséről: „hatásköre egyelőre a nyelvi, iskolai és felekezeti ügyekben, valamint a helyi közigazgatás ügyeiben”; az országos hivatal döntéseit megfellebbezheti a belügyminisztériumnál	a tisztségviselőkről: a „kinevezés ideiglenes és bármikor visszavonható” (13. §); az a hivatalnok, aki „a jelen rendelet alapján történt kinevezését közvetlenül megelőzőleg Magyarország egyéb területén rendszeresített álláson szolgálatban állott, ezt az állást továbbra is megtartja és a kinevezés tartama alatt őt fizetés nélkül szabadságolni kell” (15. §)

Bárdi Nándor

Az ismeretlen vízmosás és a régi országút.*

Stratégiai útkeresés a romániai Országos Magyar Pártban (1923–1924)

Ez a tanulmány a magyar kisebbségi önszerveződések történetét vizsgáló kutatás egyik részeredménye.[1] Másutt a kisebbségtörténeten belül a törésvonalak és töréspontok felvázolására tettem kísérletet.[2] Így jutottam el ahhoz a felismeréshez, hogy a magyar kisebbségek 1918–1989 közötti történetét alapvetően meghatározó külső feltételrendszer változásaira adott kisebbségpolitikai válaszokat öt nemzedéki (szocializációs és stratégiai) csoporthoz köthetjük.[3] Mindez döntően tipologizálás. Ezzel szemben e kutatásban az erdélyi magyar politikai elit párhuzamosan zajló integrációs folyamatain keresztül viszonyrendszerek működését szeretném feltárni. Ennek egyik oldala a romániai politikai életbe való intézményes bekapcsolódás, a másik pedig a saját kulturaális nemzeti közösség politikai integrálása (az etnikai szavazóbázis és a párt megszervezése). Az előbbiekből adódik a harmadik oldal, a saját regionális politikai hagyományokhoz, illetve a budapesti magyarságpolitikához való viszony átalakulása, az önálló politikai és nemzeti közösség kialakításának szándéka. Mindezt egy olyan tagolt, 150–200 fős erdélyi politikai-kulturális elit viszi végbe, amely az első világháború előtti magyar politikai intézményrendszerben szocializálódott. Tehát elsősorban arra keresem a választ, hogy a megváltozott feltételrendszerben (többségből kisebbségbe kerülés és az új államhatalmi berendezkedés) az új stratégiákat megfogalmazó csoporton belül miként és milyen tényezők hatására alakulnak az erőviszonyok.

---

* A tanulmány tárgyát képező problémát egy korabeli magyar külügyi elemzés így foglalta össze: „Igaz minden út Rómába vezet, de a régi országutak nekem jobbnak látszanak mint [az] ismeretlen vízmosások." *Magyary Antalnak a bukaresti magyar követség ügyvivőjének levele Khuen-Héderváry Sándorhoz a Külügyminisztérium politikai osztályának vezetőjéhez*. Bukarest, 1924. november 5. Magyar Országos Levéltár (továbbiakban MOL) K 64-27-1924-510. 4. f.

1 A *kisebbségek régi és új szerveződései* c. program. Ismertetését lásd: www.tla.hu

2 Bárdi Nándor: A romániai magyarság kisebbségpolitikai stratégiái a két világháború között. *Regio* 1997, 2. sz. 32-67.; Uő.: Törésvonalak a határon túli magyar politikában 1989–1998. *Regio* 1999, 2. sz. 157–189.

3 *Stratégiaváltás és nemzedéki csoportok a magyar kisebbségtörténetben.* Kézirat, megjelenés alatt, 30. Előadásként elhangzott a Mercurius csoport pozsonyi konferenciáján 2002 decemberében. A nemzedéki csoportok skálája csak a romániai és a (cseh)szlovákiai magyarság esetében teljes. A megkonstruált csoportok: az elszakadt magyarság (a húszas évek kisebbségpolitikusai és közírói); a kisebbségi ember (a harmincas évek már kisebbségben szocializálódott nemzedéki csoportjai, pl. Sarló, Erdélyi Fiatalok, Hitel, Kalangya); a két világháború között baloldali szervezetekben szocializálódott, 1944–45 után pozícionált személyek; az 1968-as változások révén új, közéleti szerepet betöltők; a hetvenes-nyolcvanas években az adott ország magyarságpolitikájával szemben kisebbségpolitikai alternatívák megfogalmazói.

Először a kereteket és a szereplőket ismertetem (1), majd a csucsai paktum létrejöttével foglalkozom (2). Ezt követően a bukaresti kormányzat, illetve Tătărescu – liberális párti, kisebbségi ügyekért felelős belügyi államtitkár – törekvésit mutatom be (3). A tanulmány hely hiányában, itt nem közölt második részében az 1924-ben kialakult elnökválság vitáiról szólok, majd a különböző irányzatok harcához kapcsolva értelmezem az 1925–26-os széles körű paktumtárgyalásokat és az elnökváltást, ennek személyi és szerkezeti következményeit. A kutatás lezárásaként hosszabb folyamatok szempontjából és általánosabb érvénnyel értelmezem, a reményeim szerint addig kibomló történetet.

A téma fontosságát jelzi, hogy az időszakról már a második világháború előtt „bevett" álláspontot kialakító tanulmányok jelentek meg Grandpierre Emiltől és Gyárfás Elemértől, a történések két kulcsszereplőjétől.[4] E tanulmányok a pártvitákból győztesként kikerültek véleményét tükrözték. Ennél árnyaltabb képet adott a második bécsi döntés után Mikó Imre a korszak politikatörténetét áttekintő munkájában.[5] Ligeti Ernő művelődés- és mentalitástörténeti összefoglalója a vitákban alulmaradt közírók és politikusok oldaláról mutatta be a történéseket.[6] A kérdés tudományos feldolgozására (eszmetörténeti nézőpontból) a kilencvenes években K. Lengyel Zsolt vállalkozott a transzilvanizmusról írt monográfiájában.[7] A források hozzáférhetővé tétele terén és egyes részkérdésekben György Béla munkája nyújtott segítséget. Rövidesen megjelenő forráskiadványa nélkül ez a tanulmány (sem) készült volna el.[8] A kézirathoz való hozzáférésért ezúton mondok köszönetet.

1. A történet keretei és a szereplők

Kisebbségpolitikai és magyarságpolitikai korszakolás[9]

A tárgyalt 1923–1927 közti időszak, a *romániai magyar kisebbség történetének politikatörténeti* szakaszolásán belül az *impériumváltás* (1918–1920), és az *önszerveződés megindulása* (1920–1922) utáni időszak, a *paktumok kora*.

4 Grandpierre Emil: Az erdélyi magyar kisebbségi politika hat éve. In *Erdélyi Almanach*. Szerk. György Lajos, Studium, Bp., 1925. 119–127.; Uő: Az erdélyi magyarság politikai küzdelmei az egységes Magyar Párt megalakulásáig. *Magyar Szemle* 1928. október, 130–136.; Gyárfás Elemér: Az első kísérlet. *Magyar Kisebbség* 1937. 41–71., 77–99. Az új folyamban újra közölték: *Magyar Kisebbég* 1999. 2–3. sz. 217–285. A hivatkozásokban ezt a publikációt használtam.

5 Mikó Imre: *Huszonkét év.* Studium, Bp., 1941, 39–69.

6 Ligeti Ernő: Súly alatt a pálma. Bp., 1942, Uő: A kisebbségi élet bölcsője. *Független Újság* 1935, 22–42. sz.

7 K. Lengyel Zsolt: „Keleti Svájc" és Erdély 1918–1919. *Regio* 1992, 1. sz. 77–89. Uő.: A meghiúsult kompromisszum. *Magyar Szemle,* 1993, 8. sz. 845-856. Uő: *Auf der Suche nach dem Komromiss.* Ursprünge und Gestalten des frühen Transsilvanismus 1918-1928. Ungarisches Institut, München, 1993, 470.

8 Megjelenés alatt: *Iratok a romániai Országos Magyar Párt történetéhez*. 1. A vezető testületek iratai. Összeállította György Béla, ProPrint-EME, Csíkszereda-Kolozsvár, 2003,

9 Kisebbségpolitika alatt a kisebbségi szerveződések politikáját, magyarságpolitika alatt a kormányzatok magyarsággal kapcsolatos politikáját – esetünkben a bukaresti, illetve budapesti kormányzatét – értem.

Az 1922 decemberében megalakult romániai Országos Magyar Párt (továbbiakban OMP): 1923. október 23-án politikai paktumot kötött az Alexandru Averescu tábornok vezette Néppárttal, 1926 februárjában a közigazgatási választásokra aláírás nélküli megállapodást hozott létre a kormányzó Liberális Párttal, majd annak bukása után, 1926. április 21-én újra választási megegyezésre jutott a kormányra került Néppárttal. A paktumpolitika stratégiájának lényege az volt, hogy egy–egy adott román párttal szövetkezve a magyarság részt vehessen a választásokon (felkerülve a választói névjegyzékre, jelöltjeit elfogadják a választási bizottságok), parlamenti képviselőket küldhessen Bukarestbe, és ebben a pozícióban valamilyen formában kezelje a kisebbségi sérelmeket. Az 1927-es választásokon az OMP már a Német Párttal kötött választási megállapodást (*Kisebbségi Blokk*). Ezt követően az OMP nem csak önállóan indult a választásokon, hanem alapvetően az *önálló* (döntően pozícióvédő*) politizálás koráról* beszélhetünk, 1938-ig a királyi diktatúra bevezetéséig. Ezen alkorszak egyik sajátossága a kisebbségi kérdésnek a pártcsatározásokból való kiemelésére való törekvés, a másik a nemzetközi fórumokon történő fellépés, harmadrészt a társadalmi intézményrendszer szervezésének erősebb támogatása.

A *bukaresti kormányzatok két világháború közti magyarságpolitikája* döntően a különböző fejlettségű régiókkal kiegészült ország fővárosából a Liberális Párt irányította egységesítési folyamatban, valamint Románia és Magyarország nemzetközi kapcsolatainak viszonylatában értelmezhető. A stratégiailag megcélzott jövőkép-modell a homogén nemzetállam XIX. századi franciaországi mintája volt.[10] A bukaresti magyarságpolitikában, a huszonkét éven belül, hat kisebb korszakot különíthetünk el.

1918–1922 között a nagyszebeni Kormányzótanács, az első Vaida és az első Averescu kormányok alatti időszakban zajlott le az intézményrendszer átvétele, a magyar tisztviselői kar távozása, és a magyar birtokos osztály pozícióit elgyengítő agrárreform. Az erdélyi Román Nemzeti Párt meghatározta Kormányzótanács az 1918 előtti magyarországi nemzetiségpolitikából indult ki: az oktatást a felekezetekre bízni, akadályozni a nemzetiségi alapon történő önszerveződést. Az ezt követő liberális párti Ion I. C. Brătianu vezette kormányok abból indultak ki, hogy a magyarság politikai jogait egyénileg a meglévő romániai pártstruktúrán belül gyakorolhatja. Csakhogy ezt a nemzetiségi politizálásban nagy hagyományokkal bíró szászokkal és a gyorsan szerveződő, még mindig jelentős városi polgársággal bíró magyarsággal nem lehetett elfogadtatni.

Az 1922–1926 közti liberális párti uralom időszakában a homogenizációs, egységes nemzetállam kialakítására törekvő politikai stratégián belül a Iuliu Maniu képviselte integrativ technikákkal szemben a Ion és Vintilă Brătianu

10 Eugen Weber: *Peasants into Frenchmen.* Chato, London, 1979.

meghatározta diszkriminatív modell érvényesült.[11] Ez a diszkriminációs stratégia egyrészt a magyar iparvállalatok, pénzintézetek nacionalizálásában, a kis magyar bankok, a kisiparosság szisztematikus gazdasági diszkriminációjában jelent meg. Másrészt az Anghelescu miniszter képviselte oktatáspolitikában (magánoktatási törvény, baccalaurátusi rendszer, kulturzóna stb.) és a nyelvhasználati, önkormányzati jogkorlátozásban intézményesült.

A harmadik 1927–1931 közti korszak a Nemzeti Parasztpárt és Maniu kormányzása, a viszonylagos nyugalom és prosperitás időszaka. A magyarságpolitikában az egyéni jogegyenlőséget próbálták biztosítani pl. az esküt nem tett tisztviselők nyugdíjának rendezésével, de a pártküzdelmek, pontosabban az egymásra licitáló kisebbségellenesség miatt ez is csak korlátozottan működött.

Az 1931–1934 közti évek, a gazdasági krízis időszaka. A kormányzattól a magyarság semmilyen támogatásban nem részesült, így még azt is elvesztette, amelyet a gazdasági prosperitás időszakában nyert. Ekkor jelenik meg az az új román munkás és, hivatalnok réteg, amelyet a húszas évek román nemzeti iskolapolitikája termelt ki. Ezzel a magyarság munkaerőpiaci pozíciói tovább romlottak.

Az ötödik, *1934–1938* közti időszakot az *antirevízionista mozgalmak* határozták meg. A megváltozott nemzetközi helyzetre reagálva, Magyarország revíziós törekvéseivel szemben mintegy túszként kezelték a romániai kormányok a magyarságot.[12] Tovább folyt a magyar kisebbség gazdasági és a nyelvhasználati pozícióinak, lehetőségeinek beszűkítése illetve ellehetetlenítése.

Az *1938–1940 között* egyszerre három problémakezelési mód is működött, a nemzetközileg egyre valószínűbb revíziós szándékok kivédésére. A bukaresti kormányzat a Kisebbségi Statútummal a külföld előtt a kisebbségi/magyar kérdés jogi rendezését próbálta igazolni.[13] Közben tovább működtek a munkajogi, nyelvhasználati, gazdasági diszkriminációt hozó intézkedések. De ezzel együtt a királyi diktatúra időszakában, az egyetlen engedélyezett politikai szervezet, a Nemzeti Újjászületési Front magyar tagozata, a Magyar Népközösség jelentős társadalomépítő/közösségszervező munkát végzett a magyarság körében.[14]

A két világháború közti budapesti magyarságpolitikát a *revíziós jövőkép határozta meg*. Azonban a *konkrét revíziós célok*at mindvégig lebegtették. Egyedül a harmincas években dolgozott ki határozott elképzelést a Gömbös–kormányzat, de azt nem propagálták.[15] A budapesti kormányzatok *határon túli magyarságra vonatkozó politikája* ebben és a kisantant országokkal kapcsolatos

11 A két modellről: Bárdi Nándor – Wéber Péter: Kisebbségben és többségben. Iuliu Maniu nézőpontjai. *Limes* 34.1998. 243–256. Ugyanitt Maniu 1924-es a kisebbségi kérdésről tartott előadása is magyarul olvasható: Uo. 257–276.

12 Mester Miklós: A román antirevízionista mozgalom ismertetése. *Magyar Kisebbség* 1998. 3–4. 162–172.

13 Mikó Imre: A román kisebbségi statútum. *Hitel* 1938, 3. sz. 177–192.

14 Maár István: A *Magyar Népközösség 1938-1940*. kézirat TLA Kv. 2789/99.

15 Zeidler Miklós: Gömbös Gyula. In: *Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920–1953*. Szerk. Romsics Ignác, Osiris, Bp., 1998, 70–94.

nemzetközi viszonyrendszerében értelmezhető. *Stratégiailag* a korabeli magyarságpolitikát Jancsó Benedek felfogása tükrözte, amely szerint csak területi integritásunkat vesztettük el, de a kulturális integritás megmaradt, és ezt fönn is kell tartani a demográfiai, gazdasági, kulturális pozíciókkal együtt, hogy az eljövendő új béketárgyalásokon hivatkozási alapul fel lehessen használni.[16] Ennek köszönhető, hogy a két világháború közti magyarországi támogatáspolitika oly nagy hangsúlyt fektetett a felekezeti oktatásügyre és a kisebbségi nyilvánosság (sajtó) fenntartására.[17]

Politikai síkon az impériumváltás időszakában (1918–20) a politikai *passzivitás*t javasolták Budapestről. *1918–1922* között az nemcsak az ország, hanem a budapesti államigazgatása is felbomlott, egységes magyarságpolitikáról nem beszélhetünk. Egyszerre folytak katonai szervezkedések, propagandamunka, helyzetfeltárás és anyagi segítségnyújtás. A kisebbségi szervezkedések is a meglévő kapcsolathálóik révén próbáltak a több tucatnyi magyarországi revíziós, magyarságsegítő társaságon keresztül a kormányzathoz kapcsolódni. A kormányzat (Teleki illetve Bethlen) pedig az 1918 előttről kialakult személyes bizalmi kapcsolatai révén súlyozott az új vezetők között. Románia vonatkozásban ilyen személyes ismeretekben nem volt hiány: a három grófnak (Bánffy Miklós külügyminisztert is ideszámolva), nem beszélve az apparátusban dolgozó erdélyiekről (Papp Antal, Jancsó Benedek, Barabás Endre) kiterjedt kapcsolatrendszere volt az 1918 előtti erdélyi közéletben.

1922–1926 között, amikor véglegessé vált, hogy hosszú időre el kell fogadni a nemzetközi viszonyok átalakulását és Magyarország konszolidációja került előtérbe a magyarságpolitikában is az adott országok politikai életébe való önálló pártpolitikán keresztüli *integrálódást* támogatták Budapestről. A *magyar politikai élet egységének megszervezésén* túl a magyarok lakta régiók más etnikumaival (szlovákok, ruszinok, horvátok, sokácok, bunyevácok, németek) vagy a helyi többségi etnikummal (erdélyi románság) a nemzetállami központokkal szemben próbáltak *lokális többséget* és a centralizáló behatolás *ellen ideológiákat kidolgozni* (a transzszilvanizmus bátorítása, a szlovenszkóiság és az őslakó ideológia Felvidéken és Kárpátalján). A húszas évek végére kiderült, hogy ez sem járható, Magyarország nem tud politikailag és gazdaságilag olyan forrásokat biztosítani, amely – a nem magyar regionális csoportoknak – elegendő volna a prágai, belgrádi, bukaresti központokkal való szembefordulásra. (Ráadásul a nem magyar regionális pártok egy része kormányra került, illetve a kisebbségi magyar pártok paktumpolitikára törekedtek a mindenkori kormányzatokkal.) Ezekben az években alakult ki a kérdés kezelésére hivatott magyarországi kormányzati intézményrendszer, a Miniszterel-

16 A magyar társadalom és az idegen uralom alá került magyar kisebbség sorsa. *Magyar Szemle* 1927, 1. sz.

17 Bárdi Nándor: A Keleti Akció – A romániai magyar intézmények anyaországi támogatása. In *Magyarságkutatás 1995 – 96.* Szerk. Diószegi László, TLA, Bp., 1996, 143–190.; Angyal Béla: *Érdekvédelem és önszerveződés.* Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918–1938. Fórum Intézet – Lilium Aurum, Galánta – Dunaszerdahely, 2002, 44–50.,75–96.,102–111.,205–215.,

nökség Nemzetiségi Osztálya, a Társadalmi Szövetségek Központja, a Népies Irodalmi Társaság és az Államtudományi Intézet előzményei. Itt a személyes bizalmi viszonyok fontossága mellett már az egyes politikai súllyal bíró, határon túli magyar pártokkal is számolni kellett (elsősorban Csehszlovákia vonatkozásában). S az utasításos irányítást ebben az időszakban váltják fel az egyeztetések, alkuk a magyar-magyar viszonyban. Az alkorszak végére kialakult egy olyan intézményi és személyi hálózat, amelyben az adott kisebbségi pártok stratégiai és taktikai döntéseit Budapestről inkább csak jóváhagyták, vagy közvetítettek a különböző álláspontok között.

A harmadik, *1927–1931* közti időszakot a *konszolidáció* jellemezte, Jugoszláviát nem számítva (ahol a királyi diktatúra bevezetésével a magyarság politikai szervezkedése is lehetetlenné vált). Ekkor már a magyarországi kormányzat is nyíltan vállalta revíziós célkitűzéseket, ha azokat nem is pontosította. A népszövetségi perek és a külpolitikai kapcsolatok építésén túl ebben az időszakban a magyar kisebbségi társadalmak belső egységesítése, megszervezése, megerősítése az oktatási, művelődési támogatás került előtérbe. Romániában és Csehszlovákiában egyaránt véget ért a kormányegyüttműködéssel való kísérletezés.

A Bethlen István miniszterelnöksége utáni időszakban *1931–1938*, között a *magyarságpolitikai* kérdések még inkább *alárendelődtek a külpolitikai prioritásoknak*. Ezt jelzi az is, hogy a kisebbségi pártok vezetői egyre inkább az adott ország magyar nagykövetein keresztül és nem közvetlenül érintkeztek a budapesti kormányzattal.

Az *1938–1941* közti időszakban pedig már a határon túli magyar kisebbségpolitika a magyar külpolitika alárendeltségébe került, mivel a *revízió előkészítése* volt napirenden.

A romániai magyar intézményi szerkezet

Nyolcvan év távlatában a közép-európai magyar kisebbségeket, kisebbségi társadalmakként ragadjuk meg. Ennek az országonkénti magyar szférának az alrendszerei: a magyarság nevében fellépő, választásokon legitimitást nyert, politikai érdekvédelmi szervezetek; a magyar nyelvű egyházi intézmények; a magyar nyelvű nyilvánosság; a magukat magyarnak való önkormányzati képviselők pozíciói;a magyar egyesületek;a magyar nyelvű oktatási és kulturális intézmények.

Az impériumváltás utáni Romániában 1925-ig nem tartottak helyhatósági választásokat, kinevezett személyek vezették a közigazgatást. Így magyar önkormányzati szféráról, pozíciókról addig nem beszélhetünk. A nagy múltú magyar társadalmi egyesületek jogi elismertetése, működésük engedélyezése is csak részben történt meg (EME, EMKE, EMGE). A vidéki hagyományos kaszinói és egyesületi élet összeomlása után létrejött irodalmi társaságok, daloskörök

engedélyezése sok akadályba ütközött.[18] Ezeknek, a mai szóval élve civil társadalmi kezdeményezéseknek nem volt összefogó magyar szervezete. Az oktatásügyben és a kulturális életben pedig épp ez a korszak az intézményátvétel után a redukció időszaka. A magyar nyelvű állami oktatás pótlására létrehozott egyházi iskolarendszert különböző jogi eszközökkel próbálták ellehetetleníteni.[19] Tehát azt mondhatjuk, hogy a kisebbségi társadalom működéséhez szükséges hat alrendszerből három alapvető jogi, törvényességi, működési problémákkal küszködött.

A további szerkezetek közül *legsikeresebb*nek a *sajtó* mondható. A budapesti hírlap és könyvtermés erdélyi forgalma az impériumváltással egy csapásra megszűnt. (1918 karácsonyától nem érkezett Kolozsvárra budapesti sajtó.) Ezt a megújult erdélyi sajtó próbálta pótolni: 1919–1924 között összesen 330 magyar lap jelent meg. Ebből 87 volt az 1919 előtti, 243 pedig az új alapítású. 1924-ben 224 magyar lap jelent meg (18 napilap, 53 hetilap, 35 egyházi periodika, 70 szaklap). A kiadványok döntő részét Kolozsváron adták ki (1923-ban 113 periodikát utána következett Temesvár 42, Nagyvárad 36, Arad 25, Marosvásárhely 20, Szatmárnémeti 13). Ebből nyilvánvaló, hogy a közvélemény formálásában, a sajtómunkában Kolozsvár mellett a nyugati határszél városainak volt döntő szerepe. Ez különösen akkor érdekes, ha tudjuk, hogy a lapfinanszírozáshoz akkoriban minimum a tízezres példányszámot kellett elérni. A legfontosabb lapok – a Keleti Újság, az Ellenzék, az Újság és a zsidóság lapja, az Új Kelet – Kolozsváron jelentek meg. Az előbbi kettő tekinthető regionális befolyásúnak, egész Erdélyben terjesztő és tudósítóhálózattal rendelkeztek. A Székelyföldön a legelterjedtebb a Szele Béla szerkesztette Brassói Lapok volt. Marosvásárhelyen a Hajdú István vezette Székelyföld számított mértékadónak. A Partiumban a Hegedűs Nándor szerkesztette Nagyvárad és a Nagyváradi Napló, Aradon az Erdélyi Hírlap, Krenner Miklóssal a háttérben és az Arad és Vidéke, Temesváron a Temesvári Hírlap elégítette ki az igényeket.[20] Politikai irányultságukat tekintve a Keleti Újság polgári radikális ideológiát képviselt, nála konzervatívabb volt az Ellenzék, amelyet 1922–1923-ban az OMP hivatalos lapjának tekintett a közvélemény és a politikai elit. A partiumi és a bánsági sajtóban épp úgy, mint a Keleti Újságnál jelen voltak a magyarországi emigráns újságírók, akik a városi polgárság közéleti információs igényeit elégítették ki és a korban nagyon fontos vezércikkekkel orientálódásukat is segítették. Az első években ezek a napilapok – a politikai és társadalmi intézmények hiányában – képviselték és formálták a közvéleményt. A legfontosabb vezércikkírók – Paál Árpád, Zágoni István, Krenner Miklós, Dósa Endre, Hegedűs Nándor, Ligeti Ernő – nem pusztán újságírók ezekben az években, hanem írása-

18 Balogh Júlia: Közművelődés, egyleti élet Erdélyben 1918–1940. *História* 1993, 2. sz. 21–22.

19 Bíró Sándor: Többségben és kisebbségben. ProPrint, Csíkszereda, 2002,

20 György Lajos: Az *erdélyi magyarság szellemi élete.* Pallas, Bp., 1926 8–10.; Uő: Az erdélyi magyar időszaki sajtó öt esztendeje 1919–1923. In *Erdélyi Almanach* i. m. 235–238.

ikkal a közélet szervezői és formálói. Véleményüket az erdélyi magyarság véleményeként „közvéleményként" fogalmazták meg, cikkeik közéleti intések, kisebbségpolitikai tanácsok, felhívások, a román kormányzat és társadalom felé pedig „a magyarság" üzenetének tekintették. Ez a kulturális elit az, amely a román társadalom felé való nyitást és az emberi szabadságjogok romániai érvényesítését egyszerre hirdetve a passzivitással szemben az önszerveződést és a politikai érdekvédelem szükségességét kezdeményezi. Ez a sajtó teremti meg terminológiájával a „romániai magyar nemzet" fogalmát és a „népkisebbség" önszemléleti kategóriáját.

Az impériumváltás során a *legstabilabb* intézményrendszernek az *egyházak* bizonyultak annak ellenére, hogy földbirtokaik több mint nyolcvan százalékát az agrárreform során elvették. Nem csak egyházközségeik hálózták be a magyarlakta területeket, hanem az ehhez kapcsolódó, 1918 után az elvett magyar nyelvű állami iskolákat pótolni hívatott iskolarendszerük is. Már 1918 novemberében a római katolikus, a református, az unitárius püspök közös nyilatkozatot adott ki és létrehozta a Felekezetközi Bizottságot, amely a negyvenes évek második feléig összehangolta az egyházak iskolapolitikáját. Az Erdélyi Református Egyházkerület püspöke Nagy Károly, a gyulafehérvári püspök Mailáth Gusztáv volt, az unitárius egyház élén az idős Ferencz József állt. A helyi (falusi) társadalmak szintjén a lelkészek, tanítók véleménye volt a mérvadó, hivatalos kormányzati/politikai álláspontok hiányában. Tehát a sajtónál jóval nagyobb közvéleményformáló erővel bírtak. 1600 állami magyar nyelvű iskola elvesztése után az 1918-as 428 felekezeti iskolához még 270-et hoztak létre – államsegély hiányában – részben az egyházak tartalékaiból, részben a hívek fokozott hozzájárulásából.[21] Mindez budapesti kormányzati támogatással valósult meg és működött a két világháború között. Ez azzal is járt, hogy a magyarországi illetékesekkel is szoros, de informális kapcsolatot tartottak fent. Az egyházak társadalmi funkciójukból adódó értékőrzéssel együtt a budapesti magyarságpolitika által megfogalmazott pozícióőrzés elsődleges képviselői voltak. Mivel a Bukarestben úgy a református mint a katolikus egyháznak volt – már a világháború előtt is – magyar nyelvű gyülekezete, ezek képezhették az első intézményes, legitim bázist a kormányzat felé. Itt két személy tevékenységét kell kiemelni. Egyrészt Tőkés Ernő bukaresti református lelkész munkáját, aki budapesti segítséggel hozta létre Népirodáját. Ez az iroda a Bukarestben általában nyelvi problémákkal küszködő magyarok ügyintézését segítette és beadványaikat intézte.[22] Mai szemmel nézve egyfajta kijáró irodának tekinthetjük

21 Szász Zsombor i. m. 232.

22 Az erdélyi magyarság ügyeinek képviselete Bukarestben. Hory András bukaresti követ jelentése Bánffy Miklós külügyminiszternek, res. Pol. 109., Bukarest 1921.június 17. MOL K 64-6-1921/22-27. 92–93. f.; Magyar iroda felállítása Bukarestben. Rubido-Zichy jelentése Bánffy Miklós külügyminiszternek, res. pol. 153., Bukarest 1921. november 15. MOL k 64-6-1921/22-27. 90–91 f.; Jelentés az erdélyi segélyiroda működéséről. MOL K 64-6-1921/22-27. f. 72-77.; A bukaresti magyar irodát Tőkés református esperes és Szász István evangélikus lelkész vezeti, de az időnként leutazó Ugron István volt követ irányításával végzik

a működését, amely tevékenységi körét majd 1924-ben illetve 1926-ban az OMP Willer József által vezetett irodája illetve a magyar parlamenti képviselők veszik át. A másik fontos személyiség Zombory László, Mailáth püspök gyulafehérvári káplánja, a Marianum tanára, 1922 tavaszán a Katolikus Népszövetség megszervezője és vezetője, ugyanakkor Petela Kolozsvár városparancsnokához és a liberális kormánykörökhöz közelálló személyiség volt. A királyi koronázási ünnepségek magyar részvételének előkészítője. Később a (katolikus) királyi udvar bizalmasa lett.[23] A húszas évek közepéig lényegében a magyar problémákat, személyeket a magyarság felől ő közvetítette az udvar és a liberális politikusok felé.

A békeszerződés ratifikálásáig (1920. június 4.) a püspökök – a magyar tisztviselőkhöz hasonlóan – nem tették le a hűségesküt. Ezt követően indultak meg a tárgyalások az Averescu tábornok vezette kormány kultuszminiszterével, Octavian Gogával az államsegélyek folyósításáról és az egyházi sérelmek orvoslásáról. 1920 őszén engedélyezték az egyházi vezető testületek összejöveteleit. 1921 tavaszán pedig sor került a püspökök eskütételére.[24] Ezzel Mailáth és Nagy püspökök is a szenátus tagjai lettek, de nyelvi okokból csak néhányszor szólaltak fel. Mailáth a kompromisszumok embereként az udvaron keresztül próbálta érdekeit képviselni, míg Nagy Károly harcias nyilatkozatokkal, kemény tárgyalásokat kezdeményezve próbált érvényesülni.

A küzdelmek, állásfoglalások kialakításának színhelye a Felekezetközi Tanács heti – havi rendszerességgel tanácskozó értekezletei voltak. Itt döntöttek petíciókról, nemzetközi tiltakozásokról, az iskolasegélyek elosztásáról, oktatásszervezési, tantervi kérdésekről.[25] Szélesebb vonatkozásban azt mondhatjuk, hogy 1926-ig, amikor ténylegesen létrejön az OMP parlamenti frakciója, a legfontosabb közösségi célokról, teendőkről ebben a körben születtek meg a döntések. A pártvezetés és a budapesti kormányzat számára is ez a kör volt a mértékadó véleményformáló, javaslattevő közeg.

A két előbbi intézményes alrendszernél jóval nagyobb fejlődési pályát tett meg a *politikai érdekvédelmi önszerveződés*, hiszen míg az egyházak évszázadok óta, a hírlapirodalom évtizedek óta létezett Erdélyben, addig önálló politikai szervezet nem volt. Szerveződtek azonban regionális érdekvédelmi társaságok:

---

a munkát. Hory András jelentése Bánffy Miklósnak MOL K 64-6-1921/22-27. 102. f.; A Tőkés féle segélyiroda felszámolására Budapestről küldenek ki egy szakembert. Az OMP a szászok mintájára Parlamenti Iroda felállítását tervezi és ez veszi át ennek az irodának a feladatkörét. Rubidó-Zichy követ jelentése a Külügyminisztériumnak, Bukarest 1924. június 4. MOL K 64-11-27-294. 1–2. f.

23 Jakabffy Elemér: *Adatok családunk történetéhez.* XIV. Közéletem legharciasabb lustruma 1923–1927. TLA Kv. 1486/95. 7.,14., 19.

24 1921. március 19.: Mailáth Gusztáv Károly erdélyi-, Glattfelder Gyula csanádi katolikus püspökök, Teutsch szász evangélikus püspök; 1921. április 9.: Nagy Károly; Széchenyi Miklós nagyváradi katolikus püspök később tette le az esküt. Boromissza Tibor szatmári katolikus püspöktől és Ferencz József unitárius püspöktől a megyei prefektusok, királyi biztosként fogadták az esküt. Mikó Imre i. m. 22–23.

25 Az bizottság iratanyaga az Erdélyi Református Egyházkerület Levéltárában, Kolozsvárt, Felekezetközi Bizottság iratai fondban található. Alapító értekezletének (1918. november 15.) jegyzőkönyve uo. 6387–1918.

a Székely Társaságok Szövetsége a század első évtizedében és az Erdélyi Szövetség 1913-tól mint regionális nyomásgyakorló csoport.[26] Ezek a szervezetek azonban nem tudtak a regionális érdekek mentén túllépni a munkapárti-függetlenségi párti érdekellentéteken (elsősorban a választójogi kérdések miatt). Így az 1918 előtti Erdélyi Szövetség, Apáthy István vezetésével függetlenségi párti volt. A szövetség programja 1913–1914-ben döntően Erdély katonai védelmének megerősítését illetve a régió magyarságának állami eszközökkel történő gazdasági és demográfiai megerősítését tartotta a legfontosabb teendőknek.[27] Az 1916-os román betörés után egy évvel született program ezt tovább konkretizálva már alapvetően az erdélyi románsággal szembeni biztonságpolitikai/diszkriminációs intézkedésekre helyezte a hangsúlyt. Ez a terv lényegében tartalmazza azokat a technikákat, amelyeket néhány év múlva épp a romániai magyarsággal szemben alkalmaznak majd.[28] Mindez az 1918 utáni helyzetben nem volt alkalmazható, hisz a szupremácia őrzéséhez megszűnt az állami támogatottság, a legnevesebb erdélyi politikusok vagy Magyarországon folytatták politikai pályájukat (Bethlen István, Teleki Pál, Bánffy Miklós), vagy az új román állam szüntette meg a lehetséges folytonosságot. Ez történt Apáthy István Kelet-Magyarország Főkormánybiztosa illetve az erdélyi/kolozsvári Magyar Nemzeti Tanács vezetője esetében.[29]

A politikai önszerveződés során mégis a *folytonosság* kérdése az alapprobléma, hiszen az új helyzetben egyéni és közösségi válaszokat kell kidolgozni. Az impériumváltás során a megszállás utáni legfontosabb konfliktus az 1919 tavaszán a román királyra teendő hűségeskü kérdése volt. A magyar tisztviselői kar, amely akkor még különböző illegális csatornákon keresztül hozzájutott ellátmányához, budapesti utasításra nem tette le a hűségesküt, abból kiindulva, hogy a folyamatban levő béketárgyalásokon ezt a román kormányzat Magyarországgal szemben felhasználhatná.3[30]7 Ennek a passzív ellenállásnak a szervezésében és a Kormányzótanáccsal való tárgyalásokban a megyei közigazgatás és a helyi politika addigi Erdélyben maradt vezetői töltöttek be vezető szerepet. Ezek közül meghatározó volt Kolozsvár, mint „főváros" szerepe. Itt Grandpierre Emil a kolozsvári Magyar Nemzeti Tanács volt elnöke, a Károlyi–kormány által kinevezett főispán volt az otthonmaradt legmagasabb rangú közigazgatási tisztviselő. (Hațegan Emilnek, a kolozsvári Román Nemzeti Tanács vezetőjének, majd a Kormányzótanács igazságügyi felelősének volt törvényszéki, bírósági kollégája, szobatársa, barátja.)[31] Ő vezette és képviselte a tisztviselő mozgal-

26 *Az Erdélyi Szövetség alakuló ülésének iratai.* Lyceum, Kolozsvár, 1914. 76.

27 *Az erdélyi kérdés.* 1917. június 14. Klny. OSZK 112352

28 A hatalomváltás és az első évek részletes bemutatását adja: Szász Zsombor: *Erdély Romániában.* Grill, Bp., 1928.

29 Raffay Ernő: *Erdély 1918-19-ben.* Magvető, 1987, 168-194.

30 Mikó Imre i. m. 16-17.

31 Ligeti Ernő szerint épp e kapcsolat miatt, egy újságírói ötlet nyomán választották meg a MNT élére. Ligeti Ernő: *Erdély vallatása.* Lapkiadó, Kolozsvár, 1922. 24-26.

mat és egyben a budapesti kormányzat bizalmát is élvezte.[32] Őt a letartóztatott, majd Magyarországra távozott Apáthy utódjának tekintették. Mellette az 1918 előtti magyar politikai életben az Erdélyben maradt politikus rétegből a legmagasabb tisztséget báró Jósika Samu, a budapesti főrendiház utolsó elnöke töltötte be, akit a Magyar Szövetség, majd az OMP elnökének is megválasztottak. Halála után[33] Ugron István az Osztrák-Magyar Monarchia utolsó amerikai képviselője követte. Az OMP következő elnöke – 1926-ban – Bethlen György volt az, aki alapvetően már nem az 1918 előtti tevékenysége révén jutott pozícióhoz, hanem az impériumváltás utáni politikai kiválasztási folyamat eredményeként. Az 1922. december 28-án megalakult OMP 12 alelnöke közül ketten monarchia szintű funkciókkal bírtak (Barabás Béla, a magyar parlamenti delegáció elnöke is volt; Ugron István nagykövet), Barabáson kívül még ketten voltak parlamenti képviselők (Sándor József és Jakabffy Elemér), ketten polgármesterek (Haller István – Kolozsvár, Bernády György – Marosvásárhely), Grandpierre, mint már említettük, 1918 előtt törvényszéki bíró volt, helyi vezető megyei politikusnak hárman számítottak (id. Szentkereszty Béla Sepsiszentgyörgyön, Turi Kálmán Nagyváradon, báró Ambrózy Andor Temesváron), és ketten a kulturális elithez sorolhatók (Kecskeméthy István református teológiai tanár, Szabolcska Mihály lelkész – költő). Maga az OMP a Függetlenségi Párt utódjának tekintette magát, ezt deklarálta is. (De az irodabútorok vonatkozásában a Munkapárt helyiségeiben található berendezésre is igényt tartott.)[34] Az OMP közvetlen elődjének tekintett Magyar Szövetség vezetése inkább az egyház–sajtó–régi vezetők viszonyrendszert tükrözte.[35] A felvidéki helyzettel összehasonlítva itt sokkal kevésbé érvényesült a pártpolitikai és világnézeti folytonosság (hisz ott az 1918-előtti kisgazda, illetve keresztényszocialista pártmozgalmakból nőttek ki a szerveződések). De Erdélyben és a Vajdaságban az első fél évtizedben nagyobb volt a személyi kontinuitás mint a csehszlovákiai magyarság körében.

---

32 Ez a tisztviselő mozgalom egyáltalán nem volt egységes. Székelyföld–Kolozsvár–Partium megyei, városi tisztviselői között nemigen volt összeköttetés. Pl. 1919. január 8-án Székelyudvarhelyen megtagadták a hűségesküt, míg Kisküküllő és Háromszék megyékben letették, de Brassóban és Csíkban nem is kérték. Grandpierre vezetésével egy 5 tagú kolozsvári küldöttség azt kérte a Kormányzótanácstól, hogy ne hűségesküt, hanem fogadalom letételét kérjék a tisztviselőktől. Miután ezt elutasították, január 18-án a kolozsvári magyar tisztviselők megtagadták a hűségeskü letételét és ez mintának számított az egész megszállt kelet-magyarországi régióban. Grandpierre Emil: Az erdélyi magyar kisebbségi politika hat éve. In *Erdélyi Almanach* i. m. 119-127.

33 1923. június 23.

34 *Iratok* … OMP IB jkv. 1924. január 12. 12. határozati pont

35 Az 1921. január 9-i kolozsvári alakuló ülésen megválasztott19 tagú ideiglenes központi bizottság tagjai közül: lelkészek, püspökök – Ferencz József, Hirschler József, Nagy Károly, Kirchlenopf Gusztáv; újságírók – Grois László, Paál Árpád, Szász Endre, Zágoni István; tisztviselők, közéleti vezetők – gr. Bethlen György (az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület vezetője), Sándor József (az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület vezetője), Grandpierre Emil, Haller Gusztáv, Kolozsvári Bálint, Költő Gábor, Papp József, gr. Teleki Árpád. Mester Miklós: Az *erdélyi Magyar Szövetség szervezetének ismertetése és annak feloszlatása 1921-ben.* TLA Kv. 2871. 4.

A *politizálás módszerében* azonban mindenhol alapvető változás állt be. Romániában 1920 novemberéig (a békeszerződés magyarországi ratifikálásig) hatalmi vákuum helyzetekben 1919 tavaszán még regionális hatalmi gócok spontán megszervezésével próbálkoztak (Temesvár, Székelyudvarhely, Kalotaszeg[36]), majd ezek kudarca után az illegális tisztviselő mozgalom volt az, amely szervezte az otthonmaradt volt magyar politikai közélet helyi képviselőit.[37] 1920–1921-ben az egyházakon belül, az illegális tisztviselői mozgalomban-kapcsolathálózatokban, és a sajtóban az utalásos-áthallásos közleményeken keresztül folyt a kiútkeresés. Az egyik kapaszkodó a Magyarországhoz kötődő remények, a különállásban gondolkodott. Egy másik szemlélet a Románia által is aláírt Kisebbségi Szerződésből eredt: a népszövetségi kisebbségvédelmi panaszjog és a székely autonómia lehetőségéből, valamint a gyulafehérvári ígéretekből indult ki, az ország demokratizálódási folyamataiba való bekapcsolódásban bízva.

Alapvetően öt önszervezési lehetőség merült fel. Még 1920-ban kampány indult, elsősorban az Ellenzék c. napilapban az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesületbe (EMKE) való belépés érdekében. Ebben a körben egy összmagyar kulturális egyesületet jöhetett volna létre. Valószínűleg ezt a hasonló a szász példa befolyásolta. Mivel azonban hamar kiderült, hogy az 1918 utáni egyesületek jogállása bizonytalan, maga a szervezet vezetője, Sándor József is visszakozott az EMKE ilyen jellegű, politikai célú megújításától.[38] Egy másik elképzelés szerint a nemzetközi „Emberi Jogok Ligájához" való kapcsolódás révén lehetett volna megszervezni a magyar közéletet, de mivel még kialakulatlan szervezetről volt szó és inkább nemzetköziségе mint politikai, jogvédő oldala volt a domináns, ez hamar lekerült a napirendről. A harmadik lehetőség a román pártokon belüli politizálás volt. Ez azonban nem volt reális alternatíva, mert a romániai pártoknak nem volt a kisebbségi elitek számára is elfogadható kisebbségi programjuk, másrészt Erdélyben a nemzetiségi alapon szerveződő politikai érdekvédelem hagyományai erősek voltak. Természetesen az 1920-as, illetve 1922-es választásokon is indultak magyar nemzetiségű képviselők más pártok képviseletében vagy függetlenként, de őket a magyar nyilvánosságban (sajtó és az egyházi körök) egyaránt renegátoknak tekintették. Mindhárom nagyobb román pártnak voltak magyar tagjai illetve képviselői, de mint az a választások alatt kiderült, ezek nem tudtak nagyobb befolyásra szert tenni. A Nemzeti Pártnak a Mauer Béla és az Új Világ c. lap körüli társaság, a Néppártnak Ébert Ernő, Betegh Miklós, Truppel I. voltak a „magyar politikusai", míg a liberálisok a húszas évek elején Kiss Gézát, Szőts Gézát támogatták, mint a magyarság igazi képviselőit.[39] A negyedik alternatíva az önálló párt, pártok létrehozása volt. Ettől azonban azért tartottak, mert az ostromállapot körülményei között

36 Bárdi Nándor: Impériumváltás Székelyudvarhelyen 1918–1920. *Aetas* 1993, 3. sz. 76-120.
37 Bárdi Nándor: *Keleti Akció* i. m.
38 Ligeti Ernő: A kisebbségi élet bölcsője IV. *Független Újság* 1935, 25. sz.
39 Mester Miklós i. m. 16.

nem lehetett megvalósítani az országos szervezést, illetve félő volt, hogy a regionális, az 1918 előtti politikai és világnézeti problémák miatt több párt jött volna létre. A felvidéki példa, a régi pártszervezetek újraszervezése sem volt járható út Erdélyben, hisz az előbbi polgárosultabb régió politikailag is jobban szervezett volt. Ezen túl Csehszlovákiát jóval kisebb arányban hagyta el a politikai véleményformáló, szervező értelmiségi, polgári réteg.

Így a – szász politikai élethez hasonlóan[40] – egy olyan szervezetet próbáltak létrehozni, amely a magyar kisebbséget közjogi személyiségként képviselte volna, a nemzeti autonómia megteremtésének első lépcsőfokaként. A kulturális elithez tartozó értelmiségiek a politikai aktivitás megkezdését: a romániai politikai életbe való részvételt sürgették. Paál Árpád, Kós Károly, Zágoni István az 1921 tavaszán, a püspökök eskütételének időszakában megjelent Kiáltó Szó c. politikai pamfletjükben nem csak az aktivitásra hívtak fel, hanem leszámoltak az 1848 utáni passzív ellenállást a korabeli erdélyi helyzettel azonosító állásponttal és jövőképet adtak a nemzeti autonómia modell felvázolásával. Ők azok, akik Albrecht Lajos elnökségével létrehozták a Magyar Néppártot (1921. június 5.). Így a volt politikai és közigazgatási elit által már szervezés alatt álló Magyar Szövetség vezetői kénytelenek voltak az előttük megalakult politikai csoportosulással tárgyalni. Az egyeztetések vezetésére Jósika Samut kérték fel, aki ilyen módon került vezető politikai pozícióba. A Magyar Szövetség a magyar közösség közjogi személyiségét kívánta intézményesíteni.[41] Így jött létre 1921. július 6-án Jósika Samu elnökletével a Magyar Szövetség, amelyben a néppárti csoportot Albrecht Lajos (mint az egyik alelnök) és Kós Károly (titkár) képviselte a vezetésben, munkatervét pedig a szintén ide sorolt Zágoni István terjesztette elő, de az ügyvezető elnöki pozíció és a szervezeti szabályzat kidolgozása (Haller Gusztáv, Sándor József), valamint az alelnöki pozíciók többsége (Grandpierre Emil, Ugron István, Béldy Kálmán, Ferenczy Géza) a „régi" politikusokhoz került. A szövetséget 1921 októberében mondvacsinált indokkal felfüggesztették. Román látószögből az állam az államban hatalmi helyzet kialakulásához vezető út első lépcsőjét látták benne.[42] Ezt követően újra országos gyűlést tartott a Magyar Néppárt (1922. január 15.) és erre reagálásként, a közeledő választásokra készülve megalakult Grandpierre irányításával a Magyar Nemzeti Párt is (1922. február 12.). A kormány még a márciusi választások előtt engedélyezte a Magyar Szövetség újbóli működését. Így a két alakulat Magyar Szövetségként közösen indult a választásokon. A választások után újra megakadályozták a Magyar Szövetség működését, de politikai párt létrehozása, azok egyesítése ellen nem emeltek kifogást. Ezt próbálta a Magyar Nemzeti Párt kihasználni, amikor augusztus 5-i, országos alakuló nagygyűlésén bejelen-

40 Az 1919 szeptemberi szász népgyűléseken hozott határozatokhoz hasonló modellben gondolkodtak.
41 Mester Miklós i. m.
42 Meţes kolozsvári prefektus nyilatkozata az általa kezdeményezett betiltásról. *Izbanda* 1922. január 18.

tették az egyesülést a Néppárttal. Másnap a Magyar Szövetség tartott nagygyűlést, amelyen a szervezet alapszabályát módosították meghagyva, a kisebbség közjogi személyisége képviseletének elvét. A liberális párti kormányzat azonban ezt sem hagyta jóvá. A szövetség működését azonban csak a gyulafehérvári koronázás után – ahol a MSZ is képviseltette magát (1922 október) – tiltották be. Ezt követően a Magyar Nemzeti Párt próbálta átvenni a szövetség feladatkörét és országos szervezetet kialakítani, de ez a Magyar Néppárttal szemben egyre több konfliktussal járt. Ezért a két pártalakulat egy közös bizottságban november 20-ra megegyezett a pártegyesítésben, majd 1922. december 28-án megtartották Kolozsvárt a romániai Országos Magyar Párt alakuló nagygyűlését. Itt a Néppárt alelnökjelöltjei Kecskeméthy Istvánt és Kós Károly titkárságát leszámítva kimaradtak az alelnökök közül.[43] A már említett vezetői összetétel azzal járt, hogy a falusi mezőgazdasági népesség és a munkásság a pártban képviselet nélkül maradt. Az utóbbi társadalmi csoport öntudatos része külön a szociáldemokrata pártba szerveződött. A vezetés döntően a „régi vezetők" kezébe került, de az új párton belül is megmaradt a régi megosztottság, amely a jobb- (Magyar Nemzeti Párt) és baloldal (Magyar Néppárt) jelenlétében élt tovább. A vezetésen belüli jobboldali túlsúlyt a baloldalnak a sajtóban elfoglalt pozíciója ellensúlyozta. A következő három év belső integrációs küzdelmei épp ennek a szerkezetnek az átalakulásáról szólnak.

A pártegységet a politikai szükségszerűségen túl a két csoport kisebbségpolitikai felfogása biztosította. Ennek egyik eleme a kisebbségi pártról alkotott felfogásuk. Ezt legkonkrétabban a Keleti Újság foglalta össze az OMP megalakulásakor: „Mikor egy egész népkisebbségi nemzet pártformációt választ a maga politikai törekvéseinek a fönntartására és előrevitelére, akkor ez azt jelenti, hogy az a párt tulajdonképpen több a pártnál, mert az egy egész népnek a kifejezése. Tehát amit szokványos pártpolitika úgynevezett sakkhúzásként, mintegy politikai versenyfutásként és hatalmi játékként megengedhet magának azt nem engedheti meg egy ilyen nemzeti alakulás. Annak minden mozdulatától népérdekek sorsa függ tehát mozdulatait nem korlátozhatják a közönséges értelembe vett politikai szenvedélyei és hatalomért való kockáztatásai. Egy népkisebbségnek mint párt, annak a népkisebbségnek az egész életakarását, egész jövendő sorsát kell, hogy éreztesse, s nem hatalmi versengés a feladata, hanem a mindenkori hatalom folytonos meggyőzése a maga népének az igazságairól. […] A Magyar Párt tehát a népkisebbségi eszme küzdőtáborában a népérdekek folytonos és következetes szolgálatában nem csak a maga népére, hanem minden más népre nézve szükségessé és hasznossá tud válni."[44]

---

43 Albrecht Lajos, Bárdos Péter, Nyírő József, Paál Árpád, Zágoni István csak az Elnöki Tanácsadó Bizottságba került be, amelyet igen ritkán hívtak össze. *György Dénes visszaemlékezése*. A kéziratot Borcsa János gondozta TLA Kv. 2788/99. 265-270.

44 A Magyar Párt országos megalakulása. *Keleti Újság* 1922. december 28.

Ez a valószínűleg Paál Árpád által írt messianisztikus szöveg a „több mint párt” elvből indul ki, amellyel mindkét irányzat és a magyarországi illetékesek is egyetértettek. Ellenben a pártpolitizálás negatívumait elvető, illetve világ-demokratizálódást váró elemeket a másik oldal már nemigen hangsúlyozta.

A másik összekötő elem az volt, hogy konzervatív oldalról indult meg a romániai politikai életbe való integrálódás a csucsai paktummal. S ez a Paál képviselte baloldalnak is elsőszámú követelése volt. Paál Árpád korabeli naplófeljegyzésében a következőkben foglalta össze az azonosságokat és a különbségeket: „A csucsai mű a magyar népkisebbségnek a román politikai életbe való igazi behozatala. Ebből a szempontból egészen más és óriási értékű fejlődés, míg az egymással vetekedő román pártpolitika szempontjából az ügyet csak nagyobb stílű kortesügyletnek nézhetik. Nekünk több ennél. A mi szempontunkból való nézést a román pártok koalíciós, vagy kooperációs elfogadása kellene, hogy megerősítse. Ebben a dologban egy a magyar jobb és baloldal. A két oldal alapvető különbsége különben az, hogy a jobban az önkormányzatos felekezetre helyezi a fősúlyt, balról a magyar nyelv által képzett népi összességre. Azonban az elválasztó vonal az egymás alapeszméje tagadására nem vezet; a nyelvi alapon lévők is elismerik a felekezetek társadalomcsoportosító fontosságát, s a felekezeti alapnak is elismerik a magyar nyelv iránti ragaszkodás eszményiségét. Csak az elismerések mellett a maguk alapeszméjét jobban kifejezendőnek, előbbre viendőnek tartják. Más különbségek a két oldal között: a jobboldalon a forradalmat elítélik, Károlyit hazaárulózzák, Bethlent imádják, egy kissé a magyar kurzuspolitikát is még szeretik, habár az már megbukott, de hát előbb Bethlennel együtt még ezt is imádták, s ebből nehéz kiszokni. A baloldalon mind ellenkező érzések vannak.”[45] Tehát a politikai stratégia közössége, a kisebbségpolitika erősebb, mint az önszerveződés prioritásaira vonatkozó elképzelések: egyház illetve társadalmi tömegszervezetek, azaz a folytonosság vagy új önszerveződési formák intézményesítése. S ez a politikai-világnézeti különbségek felett állt 1923–1924-ben. Míg Grandpierre visszatekintésében a két csoport között a különbséget a nemzeti autonómista szervezkedés (Grandpierre) vagy a pártszervezkedés és Erdély autonómiájának (Paál, Kós) célkitűzésében látta, addig a diplomáciai jelentések inkább a generációs és társadalmi különbségeket hangsúlyozták. A Keleti Újság vezető publicistái a különbséget inkább a magyar munkás- és paraszti rétegek nyelvi alapon történő társadalmi (világi) megszervezésében, a népkisebbségi eszmének az egyetemes szabadságjogokkal való összekapcsolásában és a magyarországi Bethlen-kormányzat kritikus megítélésében érzékeltették. Mivel az erdélyi magyarul beszélő népességen belül majd 200 000-en, jórészt városlakóként, az izraelita felekezethez tartoztak, a húszas évek magyarországi zsidópolitikája és propagandája nagy hatással

45 Paál Árpád*: Napló.* 1924. április 2. szerda, TLA Kv 1951/97.

volt az erdélyi közvéleményre és Bethlen rendszerének megítélésére.[46] Tehát a belső törésvonalakat az első világháború előtti politikai és társadalmi adottságokból kiindulva a belső integrációhoz, az anyaországhoz és az új államhatalomhoz való eltérő viszonyulások határozták meg. A következőkben a román politikai élethez való integrálódás első stációját a csucsai-paktum létrejöttét mutatom be. Mindezt a felvázolt szereplők (budapesti és bukaresti kormányzatok, erdélyi magyarok és románok) valamint intézményi keretek (egyházak, sajtó, politikai érdekvédelmi szervezetek) viszonyrendszerében helyezem el.

2. A csucsai paktum

A csucsai paktum létrejöttének feltárásához ismernünk kell egyrészt a paktum létrehozóinak (az Averescu tábornok vezette Néppárt és az Országos Magyar Párt) megfontolásait másrészt a tárgyalások történetét, valamint a megállapodás tartalmát.

Az 1918 utáni romániai politikai életet alapvetően a Liberális Párt és annak vezetője, Ion I. C. Brătianu határozta meg. Az első világháború után megszűnt Konzervatív Párt helyét az Ókirályságban az Averescu tábornok vezette Néppárt próbálta betölteni. De Brătianu igazi ellenfele a Iuliu Maniu vezette erdélyi Román Nemzeti Párt volt, amely az Erdélyi Kormányzótanács

46 Paál Árpád válasza br. Bánffy Ferenc 1924. február 16-i levelére. Paál Árpád: *Naplók* i. m. 1924. február 18. „Hogy miért érzünk és írunk a Bethlen-kormány ellen? Mert együtt érzünk a Bethlen-kormány ellenzékével, amelyet a jövő magyar kormánypártnak szeretnénk látni, s erre a külföld közvéleményével is szeretnénk segíteni. Aki ezt Magyarország elleni akciónak nézi, az eltéveszti szem elől, hogy Debrecen színtiszta magyar népének is, mikor Nagy Vincét képviselőjéül választotta, ugyanaz az érzése, véleménye és akarata, mint a miénk. Szeretnők látni azt az itteni gróf és báró urakat, vajon akkor is úgy fogják-e szeretni a magyar kormányt s úgy fogják-e rosszallni a magyar kormány elleni véleményeket, mikor nem Bethlenék hazug taktikázása lesz az úr azon a kormányon, hanem Peidlék és társaik igazi népi ereje és őszintesége? Vajon akkor is rosszallni fogják-e ha mi az akkori magyar ellenzék véleményét regisztráljuk: Bizonyára éppen ellenkező lesz a nézetük. Az a hivatkozás, hogy mi a mostani magyar kormány hibáit felrójuk, de az itteni román kormány hibáival szőrmentében bánunk el, feltétlenül igazságtalan. Tele vagyunk elejétől végigig legerősebb kritikai éllel és védekező elhárító mozdulatokkal. És jól tessék megjegyezni, hogy a magyar kormányzat hibáiról szólva is, közvetetten a román kormány hasonló attitűdjei és hajlamai ellen is küzdünk, elvi álláspontot állítunk fel és kiáltunk bele az itteni világba, hogy a saját törzsnépünk kormányánál is rosszaljuk a szabadság ellenességeket, tehát az itteni kormányzat hasonló rossz tényeivel szemben se lehet más álláspontunk. Az önkritika erkölcsi alap és súlyos jogcím a mások kritizálására. És »lányomnak szólok, hogy a menyem is értsen belőle«. Mit gondolt egyebet a báró úr? Talán azt, hogy mi a román kormány felbéreltjei vagyunk? Nézzen utána, hogy vajon nem szívélyesebb és belsőbb társadalmi és politikai viszonya van-e Bethlenéknek Mocsonyiék és más bojárok révén a román kormányhoz, mint nekünk. Nézzen utána és ne képzeljen minket kormánybérenceknek, mikor éppen Bethlenék úri társasága és erdélyi kirendeltsége vádolt be minket a román kormánynál bolsevikieknek. És nézzen utána annak, hogy a mi ablakainkat, címtábláinkat és szerkesztőségeinket rombolják itt össze, s nem a Bethlen-pártiakét. Szóval: a báró úrék kevesebb epeömléssel vegyék tudomásul, hogy mi következetes, mindenfelé érvényesülő baloldali pártállásponton vagyunk – Bethlenék politikáját a maguk népkisebbségi érdekei szempontjából is rossznak tartjuk, mert nem hihetnek a kisantantbeliek annak a magyar kormánynak, amely még kevés idővel ezelőtt hazaárulásnak minősítette azt a tájékozódást a kisantant felé, amit ma maga végez nagy színleléssel. Az ilyen színlelések miatt nem tudnak hinni az egész magyarságnak, s emiatt nincs tekintélyes, megbecsült hátterünk a törzsnépünk országában. És emiatt bánnak el velünk lábuk kapcájaként."

révén 1920. április 10-ig a régió belügyeit illetően széles hatáskörrel rendelkezett. Brătianu célja az egységes nemzeti állam megteremtése volt „letörve minden különbözőséget és helyi érdeket s biztosítva az egységes állam vezetését a régi királyság intelligenciájának."[47] Brătianu – a nagyhatalmak által kötelezővé tett – kisebbségvédelmi szerződés aláírását nem vállalta, inkább lemondott. A szerződést Románia az erdélyi Vaida-Voevod rövid miniszterelnöksége alatt (1919. december 1. – 1920. március 13.) írta alá (1919. december 9.). Ezt követően a belső átalakulás (földreform, az erdélyi Kormányzótanács megszüntetése, egyházi-kisebbségi iskolák leépítése) levezénylése érdekében az ország akkor legnépszerűbb katonáját, Averescu tábornokot nevezte ki a király miniszterelnökké (1920. március 13.–1921. január 19.). Majd az alkotmányozó nemzetgyűlés kézben tartása érdekében újra miniszterelnök lett (1922. január 19.) és a márciusi parlamenti választásokat már a Brătianu vezette kormányzat felügyelete alatt tartották meg. Ezen a választáson, a későbbi magyarázat szerint „magasabb államérdekből" elkövetett visszaélésekkel elérték, hogy a magyar többségű választókerületekben a magyar jelöltek ajánlóíveit, Bernády György kivételével elutasították (1922. február 26.). Összességében a 38 magyar képviselőjelölt közül 34-nek utasították el a jelöltségét. Ráadásul az is kiderült, hogy a szavazólistákról a magyarság 50–80%-a is lemaradt. A március 6–7-i képviselőházi választáson csak Bernády György jutott be a parlamentbe (nyárádszeredai kerület). A pótválasztásokon (május 28–29.) Sándor József és Zima Tibor került be a parlamentbe (Sepsiszentgyörgyről és Aradról). A szenátusi választásokon Pál István és Fülöp Béla (Székelyudvarhelyről és Temesvárról), a pótválasztáson Jósika Sámuel (Csíkból) jutott be a parlamentbe. A választások erőszakos lefolyása nyilvánvalóvá tette, hogy a mindenkori bukaresti kormányzatnak elemi érdeke Erdélyben az ott összetartó, egységesen a Nemzeti Pártra szavazó románsággal szemben parlamenti helyeket szerezni. Ennek egyik módja volt a Maniu vezette párt megbontása. Erre példaként – a Maniuval már 1918 előtt szemben álló – Octavian Goga kultuszminiszterként való belépése az Averescu vezette kormányba szolgált. A másik eszköz a kisebbségek szövetségének megszerzése, amely a hagyományosan kormánypárti szászokkal és a külön politikai közösségként intézményesülő zsidósággal történt meg. A harmadik eszköz, amely beleilleszkedett az eleve irredentának tartott magyarság pozícióinak gyengítésébe, a politikai diszkrimináció volt. Ezt jól mutatja az a tény, hogy miközben Erdélyben a korabeli választási rendszer alapján 121 képviselői és 53 szenátori hely volt, amelyből a magyarságot lélekszáma után 25–30 képviselői és 10–15 szenátori hely illette volna meg. Azonban 1922-ben csak 3 képviselői és három szenátori helyet sikerült megszerezni. (Az utóbbiakhoz még hozzá kell számolni a magyar püspököket is.)

47 Gyárfás Elemér: i. m. 225.

Ezt a politikai képletet tovább súlyosbítja az a tény, hogy a hat parlamenti képviselő és a püspökök közül csak hárman beszéltek jól románul (Bernády György, Sándor József, Zima Tibor). S ezekből a potenciális felszólalókból: Bernády a választási kampány során szerzett meghűlése után alig jelent meg a parlamentben (összesen két beszédet mondott), Zima Tibor pedig döntően helyi, aradi ügyekben szólalt fel. Sándor József annál többször szerepelt a parlamenti vitákban, de heves és indulatos kirohanásai és egyértelmű szimpátiája a Nemzeti Párt iránt még inkább megerősítették a liberális politikusok magyarokkal szembeni előítéleteit.

Ebben a helyzetben a román politikai pártok közül a Maniu vezette párt nem volt érdekelt a magyarság politikai súlyának megváltoztatásában, hiszen az erdélyi helyi politikában konkurenseiről volt szó. Ellenben az Averescu vezette Néppárt és különösen Octavian Goga számára, annak érdekében, hogy országos választói bázist alakíthassanak ki, fontos volt az erdélyi magyar szavazókerületekben, illetve a vegyes területeken a magyar szavazatok sorsa. A Maniu-hívek elszakítására pedig nem sok remény volt. Másrészt mivel a kormány kinevezése a királytól függött, a párt a magyarság integrálásával és ezen keresztül a Románia és Magyarország közti viszony normalizálásával is jó pontokat szerezhetett, erdélyi népszerűségével kormányképesnek mutathatta magát a király előtt.[48]

Magyar részről a román politikai életbe való integrálódást több dolog is elkerülhetetlenné tette. Az alkotmányozás után világossá vált diszkriminatív magyarságpolitikával szemben csak a bukaresti miniszteriális és parlamenti tárgyalások lehettek az intézményvédelembe szorult magyar politikusok segítségére. A parlamenti sérelmi politika, ha szimbolikusnak is tűnt, azzal a reménnyel biztatott, hogy a romániai és a nemzetközi nyilvánosság miatt a diszkrimináció bizonyos szintjét már nem lépheti túl a bukaresti kormányzat. S a kapaszkodónak tekintett nemzetközi fórumokon (Népszövetség) is csak akkor léphettek fel, ha saját államukon belül már kimerítették a jogorvoslati lehetőségeket. A román politikai pártokhoz való kapcsolódást külön nehezítette, hogy a két potenciális parlamenti kapcsolat (Bernády és Sándor) nem tartozott a szűk pártvezetéshez (Jósika Samu, Grandpierre Emil, Ugron István) és igazából az OMP politikai utasításokkal, háttéranyagokkal sem látta el őket.[49] Ez a bizalmi viszony hiányán túl a párt szervezetlenségének és Kolozsvár központúságának tudható be. Közrejátszott az is, hogy a két képviselő más-más román politikai párttal tudta elképzelni az együttműködést. Bernády – volt polgármesterként,

48 O. Goga – Grandpierre Emilen keresztül – a paktumtárgyalások megkezdése előtt és azt követően is találkozni szeretett volna Bethlen Istvánnal. Ezt azonban a magyar miniszterelnök elhárította. *Rubidó-Zichy bukaresti* követ *jelentése a Külügyminisztériumnak* 1923. február 23. MOL K 64-1924-95. 401–402. f. valamint 1924 február 6. MOL K 64-11-27-56.

49 Bernády György: Megjegyzések az „Első kísérlethez". *Magyar Kisebbség* 1937, 5. sz. 245–247. az új folyamban újraközölve: 1999, 2–3. sz. 264–275.

a helyi ügyek intézőjeként – a szászok hagyományos, a mindenkori kormányhoz kapcsolódó kisebbségpolitikai stratégiáját tartotta követendőnek. Mivel Romániában egyértelmű volt a Liberális Párt meghatározó volta, ezzel a párttal szorgalmazta az együttműködést. Sándor József, az EMKE elnöke, ellenzéki-sérelmi, függetlenségi párti mentalitással az erdélyi román nemzetiségi mozgalom politikáját tartotta követendőnek. A bukaresti liberális, centralizáló politikával szemben az erdélyi érdekeket képviselő Maniu vezette párttal kötött volna szívesen szövetséget. Egyikük sem tudta azonban orientációja igazáról meggyőzni a szűkebb pártvezetést. Ennek több oka is volt. Grandpierrék tarthattak attól, hogy ha az egyik nagy párttal szövetséget kötnek, akkor elvesztik az ezt ellenző képviselőjüket. A liberálisokkal az 1922-es választásokon történt megaláztatások után, helyi szinten igen nehezen volt együttműködés elképzelhető. A Maniu-párti választási kampányban pedig visszatérő elem volt a földreform továbbfolytatása, amelytől a magyar közvélemény félt, hisz tudta, hogy ez döntően a magyar földtulajdon kárára történhet meg. De a legfontosabb szempont az volt, hogy egyik nagy párttól sem kaptak konkrét ajánlatot vagy megkeresést. Bár 1922-ben a választások előtt Jósika Samu megbízásából Szele Béla tárgyalt Maniuval az együttműködésről, de nem sikerült megállapodniuk.[50] Ugyanekkor a Magyar Szövetség „vezérlő bizottsága" a vidéki tagozatoknak a nem magyar többségű választókerületekben engedélyezte az egyes pártokkal a szóbeli tárgyalások felvételét a gyulafehérvári határozatok és a Magyar Szövetség programja alapján. A megállapodást azonban a központ jóváhagyásához kötötték.[51] A Grandpierre vezette 1922. január 8-i brassói megbeszélésen, ahol a székelyföldi vármegyék „küldöttei" egyeztettek a választásokról, a kisebbségekkel (szászok és svábok) való együttműködést szükségesnek tartották, de azt a liberálisokkal egyértelműen elutasították. A néppárttal és a nemzeti párttal való együttműködést a választások idejére és a későbbi parlamenti munkában megengedhetőnek tartották.[52]

1922-ben nyilvánvalóvá vált, hogy az OMP számára román politikai életben, illetve a választásokon való részvételhez elengedhetetlen a választói névjegyzék kiegészítése. Ezzel kapcsolatban pedig épp 1922 októberére derült ki, hogy a belügyminisztériumi elutasítások után nem lehet az alkotmánybírósághoz fordulni.[53] A miniszterelnöktől és a parlamenttől –ahol fel kívánták vetni a problémát – pedig nem sokat várhattak. Egyedül abban bízhattak, hogy valamikor egy kormányzó párt, a politikai adok – kapok keretében a saját hatáskörében és saját érdekében is kezeli a problémát.

---

50 Gyárfás Elemér: *Kiegészítés, illetőleg helyesbítés a ciuceai paktumot ismertetendő cikkemhez. Magyar Kisebbség* 1937. 157. Újraközölve: Magyar Kisebbség 1999. 2-3. sz. 263.

51 MOL K 63-1922- 27/4.

52 *Grandpierre Emil actioja a székely vármegyékben.* Bukaresti követi jelentés a Külügyminisztériumnak, 1922. január 16. MOL K437-1921-1-398. 3. f.

53 *Iratok* … i. m. OMP IB jegyzőkönyve 1923. október 12.

Octavian Goga ellenben már az egyházak belső szervezeti működésének 1920-as engedélyezésében, a püspökök hűségesküjének megszervezésével, az oktatási és a földreform sérelmek esetenkénti orvoslásával, I. C. Brătianutól és némileg Iuliu Maniutól is eltérő módon viszonyult a magyar kérdéshez.[54] Az előbbiekben már jelzett megfontolásokon túl fontos lehetett az is, hogy jól ismerte a magyarokat, de Szeben megyei lévén, helyi nemzetiségi konfliktus-tapasztalatai inkább a szászokkal voltak. A közismert kulturális kapcsolatokon túl, széleskörű magyar személyes kapcsolatokkal rendelkezett. Ezek közül elsősorban Gyárfás Elemért[55] kell kiemelni, aki két évvel járt Goga alatt a nagyszebeni állami főgimnáziumba és a magyar önképzőkörből is ismerték egymást. Ráadásul Goga sógora, Constantin Bucșan (később belügyminiszter) ugyanott Gyárfás osztálytársa volt.[56] 1923 nyarán Bucșan, egy brassói ügyvéden keresztül Szele Bélával, a Brassói Lapok főszerkesztőjével és Grandpierre Emil bizalmi emberével vette fel a kapcsolatot. (Szele, mint már említettem egy évvel korábban Maniuval tárgyalt az együttműködésről.) Az ezt követően megindult tárgyalásokon Averescuék részéről egyedül Bucșan vett részt, míg az OMP részéről Grandpierre ügyvezető alelnökön kívül Gyárfás Elemér, Hajdú István (a marosvásárhelyi *Székelyföld* c. lap főszerkesztője, Bernády egyik helyi ellenfele) és Szele Béla. A megbeszélések októberben Bukarestben folytatódtak, ahol román részről Octavian Goga, magyar részről pedig Pál Gábor Csíkszeredából, Ferenczy Géza és Török Andor csatlakoztak az addig tárgyalóküldöttséghez. A magyar részről elmondhatjuk, hogy kizárólag – a Gyárfás mellett Gogával legközvetlenebb kapcsolatot ápoló – Grandpierre Emil bizalmasai kerültek a küldöttségbe. A végleges szövegváltozat 1923. október 23-án jött létre, majd a szöveget október 31-én ratifikálták Bukarestben. Az első változatokat a magyar fél készítette el, döntően Gyárfás és Pál szövegezésében, majd Bucșan írta át azokat a megbeszélés alapján. A tisztázás, valamint a román és magyar változat összevetése Gyárfás feladata volt. A megállapodást előbb a magyarok írták alá Kolozsvárt. Itt a pártiratokban nem található nyoma annak, hogy akár az OMP Intéző Bizottsága, akár az elnöki tanács megvitatta volna. Ellenben már jóval az aláírás után, de még Averescu aláírása előtt, Bernády javaslatára az OMP Intéző Bizottságának 1923. november 22-i ülésén a párt elnöksége felhatalmazást kapott arra, hogy különböző román pártokkal tárgyalásokat folytasson és ezekről megfelelő időben jelentést tegyen.[57] Gyárfást ezt a párt részéről történő „burkolt ratifikálásnak" tekintette. A homályos megfogalmazás mögött az

54 Goga többször kifejtette, hogy a kisebbségekkel szembeni „negáció" nem lehet politikai álláspont. Úgy fogta fel, hogy „ez a magyar párt ugyanaz a történelmi forma, amely a régi rezsim alatt népünket egy pártba tömörítette." *Țara Noastră* 1923. december 23.

55 Gyárfásról a legjobb elemzést Ligeti Ernő adta *Erdély vallatása* már idézett munkájában. Fő erényének a rugalmasságot és a tökéletes vezér szerepet, személyiséget emelte ki.

56 Gyárfás i. m. 233.

57 Mindez a decemberi 12-i Intéző Bizottsági jegyzőkönyvből derül, ki, ahol az előző ülésről készült jegyzőkönyvet jóvá kellett hagyni. A novemberi jkv. eredeti verziójából ez hiányzott.

állt, hogy ténylegesen az Intéző Bizottság nem tárgyalta a paktumot, de Averescu csucsai aláíráskor jelent volt Bernády György és Paál Árpád is. Azonban Jakabffyt csak később tájékoztatták,[58] illetve Sándor József semmit nem tudott a paktumról és csak a román sajtóhírek nyomán kért a pártvezetéstől felvilágosítást.[59] Az viszont bizonyos, hogy Ugron István pártelnök tudott a tárgyalásokról és ismerte a szöveget. [60]

Gyárfás Elemér október 31-én a ratifikálás helyszínén, (Athénéé Palace hallja) összefutott az épp akkor Bukarestben tartózkodó Bernády Györggyel és átadta neki a megállapodást. Erre Bernády így emlékezett vissza: „Az átadott írás olvasása közben pedig azt kérte, hogy siessek, mert Bucșan Constantin a paktum aláírása céljából minden percben megérkezhetik. A meglepetéstől alig felocsúdva futottam át a nekem olvasásra átadott írást, és hirtelen Targu Mures város kultúrpalotáját ajánlottam a barátom figyelmébe, közben azonban máris jelentkezett Bucșan Constantin úr."[61] Tehát Bernády véletlenül ismerte meg a paktumot, de ezt Gyárfás 1937-ben már úgy állította be, hogy Bernády részt vett a ratifikálásba. Ezt maga Bernády is cáfolta.[62]

Román részről Goga már az aláírás napján bemutatta a paktumot Ferdinánd királynak. (Így minden bizonnyal Brătianu is hamarosan tudomást szerzett a megállapodásról.)

A paktumot 1923. november 25-én Averescu is ellátta kézjegyével.[63] Erre Csucsán, Octavian Goga kastélyában került sor – innen az elnevezés – ahol a házigazdán és a pártelnökön kívül román részről Petru Groza is megjelent. Magyar részről Grandpierre Emil és Gyárfás Elemér mellett Bernády György is jelen volt. Őt Grandpierre Emil kérte meg erre, miután se neki se Bernádynak nem sikerült Ugron Istvánt és Bethlen Györgyöt meggyőzni arról, hogy Csucsára utazzanak. Ugron akkor már – Jósika 1923 júniusi halála óta – az OMP ideiglenes elnöke volt. A ebéd során Goga köszöntőjére Grandpierre válaszolt, majd Averescu beszélt és végezetül Bernády elemezte a szerződést. Magára nézve kötelezőnek ismerte el a paktumot, de kérte, hogy amint lehetséges az általa elmondottak szerint módosítsák a szöveget. Legfőbb kifogása arra

58 De 1923 decemberében már tudott a megállapodásról mert a *Temesvári Hírlapba* írt karácsonyi cikkében már kisebbségpolitikai fordulatról értekezett.

59 Sándor József 1925. július 1-én 2 beadvánnyal is megtámadta a paktumot az Elnöki Tanács ülésén, követelve annak felbontását. *Iratok* … i. m.

60 Ugron külön levélben közölte Averescuval a hozzájárulását. Gyárfás i. m. 244. 1926 februárjában mikor majd felmondja a paktumot, majd amikor újra választási együttműködési tárgyalások indulnak és erre hivatkozva lemond az elnökségről soha nem kérdőjelezte meg a csucsai-paktumot.

61 Bernády György: i. m. 270.

62 Uo.

63 Hozzáírva: Se va urma întocmai/ E szerint fogunk eljárni./ Gyárfás Elemér i. m. 234. A paktum elnevezése azért kapcsolódik Csucsához, mert a titokban szervezett találkozóról egy nagyváradi újságíró véletlenül tudomást szerzett és megírta a lapjában a politikai találkozó tényét. Ezt követően a román, illetve a magyar sajtóban megindultak a találgatások. Magyarul először Gyárfás Elemér közölte idézett tanulmányában. A román sajtóban 1924 márciusától volt jelen a téma. Ezeket a Magyar Kisebbségben ismertette és reagált is rájuk Willer József a Románok rólunk állandó rovatban.

vonatkozott, hogy a két párt képviselői és szenátorai egy parlamenti csoportot alkottak volna és az OMP csak a parlamenten kívül tudta volna megőrizni a külön szervezetét, illetve az OMP kötelezettséget vállalt a Néppárt elnöke által a programon belül adott utasításokat illetően. Később, 1925 novemberében – a két párt közti szövegegyeztetés során – kiderült: ez volt az a kérdés, amelyet a két párt politikusai eltérően értelmeztek.

Bernády szerepe azért is fontos, mert Ugron István pártelnök épp a csucsai vendégségbe való invitálás során ajánlotta először neki a pártelnöki tisztséget és a párton belül is potenciális elnökként kezelték Bernádyt.[64] Ráadásul köztudott volt, hogy mind I. C. Brătianuval, mind Bethlen Istvánnal, tehát a két miniszterelnökkel jó viszonyban van. Ebben az összefüggésben érdekes, hogy még a csucsai találkozó előtt két nappal ő javasolt tárgyalásokat a román politikai pártokkal. S ezt a javaslatát a novemberi ülésről készült jegyzőkönyvből kihagyták, csak a decemberi jegyzőkönyv jóváhagyáskor vették fel. Gyárfás a javaslatot burkolt ratifikálásnak tekintette, de elhallgatta, hogy a határozatot Bernády kezdeményezte. Ilyen jelentőségű határozati javaslat ügyében a közigazgatási tapasztalattal bíró jegyzőkönyvvezető (Naláczy István volt kolozs megyei főispáni titkár) nemigen követett el hibákat. Bernády javaslata azonban nem értelmezhető kiskapuként, hiszen 1937-ben – fenntartásaival együtt – is vállalta a paktumot. Ezt erősíti meg az is, hogy az OMP Intéző Bizottság ülésének jegyzőkönyvében a gépiratban a következő szerepelt: „A tárgysorozat rendén a titkár felolvassa a múlt ülés jegyzőkönyvét, amelyhez dr. Bernády György szólal fel. Kijelenti, hogy a november 22-i biz. ülésen indítványt tett arra nézve, hogy a párt elnöksége különböző romániai politikai pártokkal [Averescu] alkalomadtán a magyar kisebbség érdekében tárgyalásokat kezdjen, és azok eredményéről megfelelő időben tegyen jelentést az Int. bizottságnak."[65] Ráadásul valószínűleg Bernády is tudott arról, hogy 1923 májusában az OMP egy kisebb küldöttsége tárgyalt Brătianu miniszterelnökkel, de annak nem volt semmilyen következménye.[66] Azt is mondhatjuk, hogy az OMP vezetőinek nem volt a Néppárton kívül más lehetősége kilépni a politikai elszigeteltségből.

A magyar tárgyalókon és aláírókon kívül a vacsorán Bernády mellett a párt baloldali irányát képviselő Paál Árpád is részt vett. Magyar és román részről egyaránt sikerként és a romániai politikai életbe való belépés kezdeteként értékelte a megállapodást. A paktumban három hiányosságot látott. „Először: a magyar politikai formációnak az intéző bizottsága se tud róla, ma is titok [1924. június – B. N.], pedig magyar tömegekkel kell elfogadtatni. Második amit Goga előtt is kifejtettem, hogy a magyarnyelvű zsidókérdés ki van hagyva belőle, tehát a magyarnyelvű népkisebbség egy részének halk kizárására épül

64 Ezt Gyárfás és Bernády már idézett visszaemlékezési is megerősítik.
65 *Iratok* … i. m. OMP IB jkv. 1923. december 12. A zárójelbe tett rész kézírással tett szóközi bejegyzés.
66 Grandpierre Emil: i. m. 126.

föl. Ezt még lehetne pótolni. Én Csucsán azt mondtam, hogy aláírás nélkül is megtartjuk a paktumot, ha elfogadjuk. Az elfogadás ténye még nálunk nincs meg. Az elfogadást részemről is kétségessé teszi egy körülmény. Mikor t. i. először olvastam a paktumot, az egyensúlyozott volt az Averescu-párthoz való kapcsolatunk és a mi népkisebbségi programfejlesztésünk attitűdje tekintetében. Utóbb az én értesülésem szerint az utóbbi attitűd elesett, csak az maradt meg, s ez a paktum harmadik szerű hiánya, hogy mi parlamentileg beolvadunk az Averescu pártba. Ilyen együttműködés ilyen függelékpárti állapot szerintem is elfogadható volt, mikor ezzel szemben elvi kikötésként ott állott, hogy a Magyar Párt a paktum pontjain túlmenő népkisebbségi követelésekért is megtartja teljes mértékű akciószabadságát. E nélkül én nem fogadhatom el a paktumot s ha aláírtam volna, akkor se tartanám magamra kötelezőnek, mint ahogy egyébként aláírás nélkül is kötelezőnek tartanám."[67]

A paktum szövege a két párt viszonyát tisztázó bevezetőből és nyolc fejezetből áll. A bevezetőből világosan kiderül, hogy nem pusztán egy választási megegyezésről van szó. „1. Magyar Párt a Néppárt 1922. december havában Sibiuban elfogadott programját tudomásul véve, teljes támogatását adja az idemellékelt kívánságaival kiegészített program megvalósításához, és e program keretén kívül eső politikai akciókat nem kezdeményez." Tehát a többségi pártprogram részévé lesznek a kisebbségi párt célkitűzései, de ezért az OMP más keretek között, pl. a Népszövetség irányában lemond politikai érdekeinek érvényesítéséről. A 2. pont határozottan kimondja, hogy a Néppárt a kisebbségi kívánságokat „programja kiegészítő részéül tekinti", de mindezt az állampolgári jogegyenlőség alapján teszi. Mindezért: a két párt képviselői és szenátorai egy parlamenti egységet képviselnek (3.), de a parlamenten kívül az OMP megtartja saját szervezetét, nevét, egyéniségét (4.). Az OMP elfogadja a Néppárt elnökének politikai utasításait (5.) és a Néppárt végrehajtó bizottságába 5 taggal képviselteti magát (6.). A magyar kisebbségre vonatkozó kérdésekben pedig a Néppárt kizárólag az OMP-vel teljes egyetértésben fog eljárni (7.) A megállapodás határozatlan időre szól (9.), az aláírással egy időben lép hatályba és mindkét fél kölcsönös beleegyezésével hozható nyilvánosságra (10.).

Az aláírók azonban két alapvető kérdést eltérően értelmeztek. Ez 1925 novemberében vált nyilvánvalóvá, amikor Brassóban Constantin Bucșan és az OMP 1923-as tárgyaló küldöttsége (a Magyarországra áttelepült Grandpierre Emilt a csucsai vendégséget elutasító Bethlen György váltotta fel, valamint Nagy Jenő ügyvéd csatlakozott a csoporthoz) újraértelmezte és módosította a megállapodást. Ekkor Bucșan felvetette, hogy az OMP küldjön 5 tagot a Néppárt végrehajtó bizottságába. Az OMP részéről ezzel szemben kifejtették, hogy a szerződés 1923. október 23-án létrejött, de hatályba csak a Néppárt kormányra jutása után lép. „Ezt igazolja a paktum egésze, hiszen túlnyomó részben

67 Paál Árpád: *Napló.* i. m. 1924. június 9.

olyan rendelkezéseket tartalmaz, melyek csak a kormányra jutás esetén realizálhatók."[68] Tehát az OMP-re vonatkozó kötelezettségeket is csak a Néppárt kormányra jutása utánra tartották érvényesnek. A másik vitatott kérdés a bevezető 5. pontjához kapcsolódott. Abban minkét részről egyetértettek, hogy az „indrumalire" kifejezés – a pártelnök –„utasításai" helyett „útmutatásait" jelenti. Ezt azonban Bucşan arra vonatkoztatta, hogy az OMP a párt keretein kívül eső ügyekben a Néppárt megkérdezése nélkül nem jár el. Tehát minden nem magyarságpolitikai kérdésben alárendeli magát a Néppártnak. Ezzel szemben Gyárfásék úgy értelmezték az 5. pontot,[69] hogy az arra vonatkozik, hogy pártjuk „más politikai pártokkal politikai kapcsolatot nem létesít."[70] Pusztán a szövegből kiindulva a néppárti értelmezés logikus és hiteles. Az OMP képviselői azonban egy adott helyzetben pillanatnyi kapaszkodónak tekintették a megállapodást. Erre utal, hogy a megállapodás utolsó részében a piros-fehér-zöld szín használatát nem ők, hanem Goga kezdeményezte és Gyárfásék előre jelezték, hogy ebből gondok lehetnek. Goga azon ajánlatát pedig, amely a magyar lakta megyék prefektusi pozícióit ajánlotta fel, „kereken visszautasítottuk, mert hiszen a kormány politikájáért ilyen messzemenő felelősséget nem vállalhatunk."[71] Gyárfás 1937-ből visszatekintve az adott lehetőségekre hivatkozott: „A mi részünkről meg éppen világos, a helyzet – mert Pál Gábor barátunk előrelátó szövegezésében – világosan megmondja a bevezető rész, hogy ez a paktum »az adott viszonyok között megvalósítható konkrét kívánságokat« tartalmazza, előrebocsátva, hogy a »Magyar Párt a magyar kisebbség mindennemű jogainak kivívását missziójának tekinti«."[72] Az adott viszonyok mögött azonban ott van a kényszerhelyzet, amelyben egy választási együttműködésnél jóval szorosabb kapcsolat jött létre a két párt között, papíron. A gyakorlatban azonban magyar részről csak a (időközi) választási együttműködést tartották be. A Néppárt által vállaltakat pedig tényleg csak kormánypozícióból lehetett volna teljesíteni.

Ezek a vállalások adták a paktum nyolc fejezetét. Az I. fejezetben a választási együttműködést tisztázták: a választói névjegyzék kiegészítését, az OMP-nek 18 képviselői és 10 szenátori helyet a magyar többségű kerületekben s ezért cserébe máshol az OMP szavazói a Néppártra voksolnak. A II. fejezet az egyházak autonómiájának visszaállítására, illetve megőrzésére vonatkozó intézkedéseket tartalmaznak. A III. fejezetben az egyházi iskolák nyilvánossági jogára és fenntartására vonatkozó rendelkezések találhatók. A IV. rész egyesületi és kulturális kérdésekkel, az V. egyrészt nyelvhasználati jogokkal, másrészt a közigazgatási önkormányzatok visszaállításával és kisebbségi ügyosztályok

68 Gyárfás Elemér: i. m. 247.

69 „5. A vezetés egységének megóvása végett a Magyar Párt elfogadja a Néppárt elnökének a program keretén belül adott politikai utasításait." Gyárfás Elemér: i. m. 236.

70 Gyárfás Elemér: i. m. 247.

71 Uo. 244.

72 Uo.

szervezésével és magyar kormányzati tisztviselők alkalmazásával, VI. a magyar nyelv igazságszolgáltatásban történő használatával, a VII. az agrárreform sérelmeinek orvoslásával és gazdaságszervezési kérdésekkel, a VIII. az esküt nem tett magyar tisztviselők helyzetének rendezésével, a nemzetiség szabad bevallásával, a kivételes intézkedések megszüntetésével foglalkozik.

A kívánt konkrét intézkedések közel harmada nem magyarságpolitikai vonatkozású volt, hanem a korabeli liberális jogállam alapintézményeinek működtetésére vonatkoztak.[73] A kifejezetten magyar vonatkozású intézkedések az állampolgári jogegyenlőség alapján álltak. A nyelvhasználati és közigazgatási kérdéseknél a 25%-os magyar arányszám fölött javasoltak intézkedéseket.[74] Kollektív jogokra (a korabeli szóhasználattal élve: a közjogi személyiség intézményesítésével), nemzeti autonómiára vonatkozó elemek nem jelentek meg a paktumban. A pártprogram, illetve korabeli kisebbségi törvénytervezeteik ellenben erre épültek. A kívánságokból, elvárásokból kibontakozó kisebbségpolitikai jövőkép alapvetően az 1918 előtti magyarországi nemzetiségpolitikai viszonyokat akarta újrateremteni. Tehát itt a kisebbségpolitikai stratégia egy pragmatikus szintjével találkozunk, amelyben a román államhoz való kapcsolódás folyamatát készítették elő. Minimális elvárásuk az 1918 előtti nemzetiségi jogok és intézményrendszer, illetve az állampolgári jogegyenlőség biztosítása volt. Egy másik szint a nemzeti autonómia, mint a román államon belüli jövőkép.[75] De mindezek hátterében ott van az „elszakadt magyarság" érzete, amely csak időlegesnek tekinti a Románián belüli elhelyezkedést.[76]

3. Tătărescu államtitkár kísérlete

1924 tavaszán, az alkotmánytörvény elfogadása után és az ország egységesítése szempontjából kulcsfontosságú oktatási, gazdasági, közigazgatási törvények meghozatala előtt magyarságpolitikai szempontból a csucsai paktum az erdélyi magyar kisebbséggel kapcsolatos politikai stratégia átgondolását hozta magával. Legátfogóbban Iuliu Maniu foglalkozott a kérdéssel, a saját nemzetépítés hatékony állami támogatására helyezve a hangsúlyt.[77] A Keleti Újság sorra megszólal-

73 Pl. a kivételes állapot, lakásrekvirálások megszűntetése (VIII. 2.), szabad gazdasági szervezkedés, cégalapítás (VII. 6, 7.) szabad ingatlanforgalom (VII. 3.), a bírói függetlenség biztosítása (VI. 4.), községi és törvényhatósági önkormányzatok visszaállítása V. 6.), külföldi diplomák honosítása (IV. 6.)

74 Pl. magyarul tudó tisztviselők alkalmazása (VI. 2.), helységnév és utcanév használat, hivatalos helyiségekben a magyar nyelv használata (V. 3.), magyarul tudó bírák és igazságügyi tisztviselők alkalmazása (VI. 3.).

75 Ez a pártprogramon túl a belső törvénytervezetekben, később autonómiatervekben jelentkezik. Egy kettős jövőkép jön létre. A revízióba való bizakodás mellett a nemzeti autonómia jövőképe. Bárdi Nándor: A *szupremácia és az önrendelkezés igénye.* Javaslatok, tervek, az erdélyi kérdés rendezésére (1918-1940). In Források és stratégiák. ProPrint, Csíkszereda,1999, 29-113.

76 A húszas évek magyar kisebbségeinek lelki állapotát jellemezték így. Nánay Béla: A kisebbségi magyar lélek. *Láthatár* 1937. 1. sz., újraközölve *Magyar Kisebbség* 1938. 3-4. sz. 60-71.

77 *Limes* 34. 1988. i. m.

tatta az ügyben egyes pártok szakértő politikusait.[78] A liberális párti kormányzat részéről Gheorghe Tătărescu regáti ügyvéd, belügyminisztériumi államtitkár volt a kérdés felelőse. A liberális politikusok által képviselt a magyarságot mint politikai közösséget el nem ismerő állásponttól eltérően a Keleti Újságban megjelent nyilatkozatában a magyar párt vezetőiben látta a kisebbségvédelem akadályát. Szerinte ezek a vezetők nem a nép, hanem a nagybirtokosok érdekeinek védelmével foglalkoznak. Saját társadalmuk érdekeinek képviselet helyett külső sugalmazásokra, hallgatnak. Eddigi munkájuk pedig kimerült a mágnásbirtokokról folyó adatgyűjtésekben és a külföldi propagandában. „Nincs a magyarságnak olyan vezetősége, amely a dolgozó népnek, a parasztoknak, munkásoknak, kisembereknek, intellektuálisoknak kizárólagos szükségletéből fakadó politikát folytathatna s a népkisebbségi kívánságok kielégítését öntudatos lojalitással a román néppel való megegyezés útján keresné! Amint a magyar népnek olyan vezetősége lesz, mely a kisebbségek szociális kulturális és gazdasági szükségleteit a román állam keretei között ilyen eszközökkel igyekszik megoldani, a románság egyeteme készséggel fogja megtárgyalni vele a románság és a magyarság viszonyának végleges és teljes szabadságát."[79]

A vád nem volt új keletű. Már az 1922-es választások alkalmával az volt a Magyar Szövetséggel szembeni fő vádpont a román sajtóban, hogy „a Magyar Szövetség nem egyéb, mint a monarchia volt dualisztikus despotizmusából egyenesen eredő mágnások eltitkolt szövetsége, akik a mostani helyzetben is azt szeretnék, hogy megmaradjanak az erdélyi magyarság ugyanilyen diktátorainak."[80] A földbirtokos, arisztokrata vezetés problémája a magyar sajtóban is megjelent, de ott elsősorban a parasztság és a munkásság megszervezésének igényén volt a hangsúly.[81] Tătărescu nyilatkozatában az volt az újszerű, hogy új pártvezetés és pártszervezés esetében kilátásba helyezte a kisebbségi kérdés tárgyalásos kezelését.

Az interjú megjelenését követő napon az OMP Intéző Bizottsága rendkívüli ülést tartott.[82] Bernády György szerint Tătărescu nyilatkozatának célja a pártbontás. Tătărescu nem ismeri a párt vezetőit és nem is kért róluk még azoktól sem információt, akikkel őszerinte lehetne tárgyalni. Sándor József elmondta, hogy Tătărescu ugyanezeket már neki is kifejtette, és a pártot nem kezeli tárgyalópartnernek, nem válaszol a beadványaira, arra hivatkozva, hogy az OMP külföldről kapja az utasításokat és az anyagiakat. Sándor itt tartotta szükségesnek bejelenteni, hogy a Nemzeti Párt képviselőivel befejezte a tárgyalásokat. (Az előzményekről semmit sem lehet tudni.) A harmadik hozzászóló Paál Árpád volt, aki a volt Magyar Néppárt tagjai nevében a pártegység mellett állt

78 *Keleti Újság* 1924. március 16. Lapedatu, március 18. Petru Groza, március 20. Duca
79 *Keleti Újság* 1924. április 13.
80 *Epoca* 1922. február 4.
81 Bárdos Péter és Paál Árpád írásai.
82 *Iratok* … i. m. OMP IB 1924. jkv. április 14.

ki. Mindhárom hozzászóló érintett lehetett volna a pártbontás ügyében, hiszen más-más román pártkapcsolatokkal bírtak, illetve Paál lapja, a Keleti Újság maga is bírálta már a pártvezetés összetételét. Itt azonban az egyes irányzatok képviselői szükségét érezték a pártvezetés és a pártegység melletti felvonulásnak, még akkor is, ha más volt a véleményük.[83] Ezt az összezáródást tükrözi az Intéző Bizottság által kiadott válasz is. Ebben kifejtik, hogy a párt létrejötte óta törekedtek arra, hogy a törvényhozásban megfelelő képviseletet teremtsenek, tárgyaltak Brătianuval a kisebbségi kérdés rendezéséről, következésképpen „az érintkezés gyakoriságának elmaradása nem a párt hibája."[84] A nyilatkozat szerint a párt szervezettsége csak az ország nyugati határvidékén nem megoldott, ez azonban az ostromállapot következménye. Visszautasították a kívülről irányítottság vádját és azt is, hogy osztályérdekeket képviselnének. Az előbbi igazolására azt hozták fel, hogy a párt működésének alapgondolata „a magyar és a román nép közötti megértés, béke és együttműködés megteremtése."[85] A mágnásképviselet vádjával szemben azzal érveltek, hogy „az agrárreform kérdésében pedig csupán az egyházi és iskolai vagyon mentesítése, és a telepesek és veszélyeztetett más kis exisztenciák érdekében járt el."[86] A nyilatkozatban többször is kihangsúlyozták a megbonthatatlan pártegységet és a romániai magyarság támogatottságát.

Három nappal később, április 17-én a Keleti Újság vezércikkben foglalkozott Tătărescu kijelentéseivel. A *miniszteri nyilatkozat után* c. írás arra kereste a választ, hogy miért nem tudott a magyar politika eddig semmit elérni? A külső okokon túl az önvizsgálatra helyezte a hangsúlyt, hiányolta a falu népének és a munkásság megszervezését. A cikk szerint a munkaadók és munkavállalók érdekellentétei kisebbségi helyzetben nem csökkentek, hanem bizonyos esetekben még nőttek is. Ám a kisebbségpolitika nem számol a „józan munkássággal". A pártvezetést abban is elmarasztalta, hogy nem csak a társadalmi rétegek között, hanem az iskolakérdésben sem hozta közös nevezőre az érdekellentéteket, mivel az autonóm nemzeti iskolarendszer kivívása helyett az OMP csak az egyházi iskolák védelmére koncentrál. Tanulságként azt vonta le, hogy a pártbontás és a bűnbakkeresés helyett a „tényleges egységesülésre" kellene helyezni a hangsúlyt. Ebben az esetben a pártegység elve mellett a társadalomszervezés egységének igényét hozza felszínre Keleti Újság ismeretlen[87] vezércikkírója.

Ekkoriban – a forrásokból nem tudni, hogy a Keleti Újságban megjelent interjú előtt vagy után – Tătărescu Zombory László katolikus lelkészen, a liberálisok bizalmasán keresztül üzent Jakabffy Elemérnek, az OMP alelnökének, a Magyar Kisebbség c. folyóirat szerkesztőjének, hogy szeretne vele találkozni

83 Lásd Paál már idézett levelét br. Bánffy Ferenchez.
84 *Iratok* … i. m. OMP IB 1924. jkv. április17.
85 Uo.
86 Uo.
87 A stílusfordulatokból ítélve valószínűleg Zágoni István és Paál Árpád közös munkájáról lehet szó.

egy lehetséges megállapodás érdekében. Jakabffy ki tért azzal, hogy az államtitkár bármikor magához kéretheti az OMP vezetőit és azok szívesen tárgyalnának vele, de ő egyedül legfeljebb mint tolmács közvetíthetne. Április 17-én Tătărescu Lugoson járt egy közigazgatási értekezleten és akkor magához hívatta Jakabffy Elemért.[88] „Közölte velem, hogy szívesen venné, ha a magyarsággal megértéshez juthatna, de ennek igen nagy akadálya, hogy a magyarságot olyanok vezetik, akik egyenesen fizetést húznak Budapestről, mint például Grandpierre Emil, az ügyvezető alelnök, másrészt az is megnehezíti a kormány tárgyalási készségét, hogy a párt élén olyan férfi áll, aki a háború kitörésekor a monarchiában előkelő diplomata szolgálatot teljesített. Ha tehát a magyarok azt hiszik, hogy érdekükben állana a kormánnyal bizonyos megállapodásokra jutni, olyanokat kellene előtérbe helyezni, akikkel a kormány szívesen tárgyal. Annak sem volna akadálya, hogy ez esetben a magyarság mandátumhoz jusson."[89] Jakabffy erre kijelentette: nem hiszi, hogy pusztán a tárgyalások érdekében személycseréket hajtanának végre a pártvezetésben és tisztázni akarta, hogy a román kormány miről, milyen keretek között tárgyalna az OMP-vel. Tătărescu ebben a kérdésben nem nyilatkozott arra hivatkozva, hogy meg kell beszélnie a dolgot Bukarestben Brătianuval.[90] Jakabffyt pedig arra kérte, hogy egyeztessen politikai elvbarátaival, majd találkozzanak újra.

Erre a találkozóra egy hónap múlva, május 14–15-én került sor Kolozsváron. Jakabffy többekkel akart konzultálni: Grandpierre Emillel, Paál Árpáddal, Inczédy-Joksman Ödönnel, Gyárfás Elemérrel, Bethlen Györggyel, Ugron Istvánnal.[91] Ezek közül két előzetes konzultációról maradt fenn forrás. Az egyik Grandpierre Emillel folyt le, aki ragaszkodott egy az áprilisi interjútól elhatárolódó nyilatkozathoz, amelyben Tătărescu cáfolja, hogy egységbontás lett volna a célja vagy a párt belső akciószabadságát kívánta volna megsérteni.[92] A másik megbeszélésre gr. Csáky István követségi titkárral, a budapesti külügyminisztérium diplomatájával került sor.[93] Csáky négy dologra hívta fel Jakabffy figyelmét: 1. a román kormány helyzete a franciaországi választások után nehezebb mint eddig volt, tehát nemzetközileg gyengült; 2. Tătărescu tárgyalása pártbontó eszköz lehet, ha nincs minden réteg közvéleménye képviselve; 3. az újabb paktum súlyosan kompromittálná a csucsai szerződést; 4. ha most az egyszer enged az OMP vezetése a személyi kérdésekben, akkor ez megismétlődhet

88 Az Ellenzéknek adott interjúban úgy nyílatkozott, hogy ő kereste a kapcsolatot az államtitkárral. 1924. május 17.

89 Jakabffy Elemér: *Adatok* … i.m. 7-8.

90 Ez az elem nem szerepel Jakabffy naplójában. Forrása Csáky István aki a bukaresti követség futárjaként május elején Kolozsváron időzött és az ügyről külön feljegyzést készített a követség illetve a Külügyminisztérium számára. *Jakabffy Elemér tárgyalásai Tătărescu miniszterrel*, Kolozsvár 1924. május 15. MOL K 64-1924-27-229.

91 Az utóbbinak táviratozott, hogy jöjjön be Kolozsvárra, de Ugron ennek nem tudott eleget tenni. Uo.

92 Csáky már idézett jelentése MOL K 64-1924-27-229.

93 Uo.

bárkivel, aki szálka lett a románok szemében. A Jakabffy által előzetesen Tătărescu számára készített, az április interjút jóvátevő nyilatkozatot is elolvashatta Csáky. A kiemelt szempontokból világos, hogy a magyar kormányzati képviselő bár nem beszélte le a tárgyalásokról az OMP alelnökét, de a legnagyobb óvatosságra intette. Csáky bennfentessége és instrukciói nem voltak szokatlanok a romániai magyar politikai körökben,[94] bár az egy megfigyelő szakértő véleményének és nem hivatalos budapesti álláspontnak tekinthető.

Közben az OMP Intézőbizottsága az eredetileg márciusra, majd április 23-ra tervezett kolozsvári nagygyűlést engedélyezési gondok miatt (a rendőrprefektus nem tudott arról nyilatkozni, hogy akkor és ott engedélyezni tudja-e a rendezvényt) elhalasztotta és később június 1-jére, Brassóba hirdette meg.[95] A tárgyalások kapcsán a Keleti Újság szerkesztősége, amely tudott a csucsai paktumról, Octavian Gogatól is interjút kért Tătărescu április nyilatkozata kapcsán. Véleménye szerinte „a román politikai tényezőknek azzal a magyar párttal kell tárgyalniuk, amelyik létezik", de az, „hogy ez mennyiben képviseli az összmagyarságot az más lapra tartozik."[96] A tárgyalásokkal egy időben a Nagyvárad c. lapban két részletben konkrét, az OMP által felvetendőnek tartott programlistát is közölt (valószínűleg Hegedűs Nándor a szerző). A csucsai paktumot magánmegbeszélésnek tekinti az írás, mert azt nem publikálták. A jelentőségét abban látta, hogy az OMP nem zárkózott el a román pártokkal való kooperálástól. De a cikk szerint olyan párttal kell összeköttetést szerezni, amely uralmon van. Tehát a brassói nagygyűlésről kiküldendő bizottságnak

94 Budapest és az erdélyi magyar politikusok között mindvégig működött a belső kapcsolatháló. Ezt előbb futárokon, majd Budapestre utazó megbízható erdélyieken, később a bukaresti nagykövetségen és a kolozsvári utlevélkirendeltségen keresztül bonyolították le. Ennek illusztrálására egy diplomáciai jelentés mellékletéből közlök idézeteket: „Jósika S. izenete, 1922. január 6. 1.) Magyar Szövetség: Minden hónapban Ugron I. le fog menni Bucarestbe és Hory utján a működésről értesítést küldeni, kéreti más izenet, vagy értesítést nem tőle jövőnek tekinteni, miután sok az intrika. 2.) Kéri rendszeresen küldetni a pénzt a felekezeti iskolák részére, mivel a tanítók átmennek az állami iskolába. A kath. felekezeti iskolákból már 120-an felül mentek át – szerinte – az állami iskolákhoz – Nagy Károly szerint 130-an kb. a ref. iskolákból a tanítók nem bírnak megélni, mindenütt hátralékok vannak még 1921-ről. […] Grandpierre 1.) Izeni, hogy Tisza Gy. még nem intézte el a megbeszélt ügyet. 2.) Nagyon kéri a rendszeres küldését a pénznek – mert különben nagy bajba jönnek – az iskolákkal! […] Szentkereszthy Béla izenete 1) A tisztviselők ügyében három kérdésre kér rövid igen vagy nem választ. Ezek: a./ hogy azok a hosszabb szolgálattal bíró tisztviselők, akik nem jönnek ki s nem is optálnak, ha az optálási határidő után kijönni kénytelenek megszerzett nyugdíjigényük sérelme nélkül itt alkalmazást kapnak-e? […] 2.) Van-e összeköttetés István és a Magyar Sz. között? Tud-e munkájáról? Kívánja-e az activitást és milyen módon a választásokon? [A budapesti válasz- B. N.] A M.Sz. vezetőségével a bizalmas összeköttetés megvan. Működése a kisebbségi képviselet körében kívánatos. A politikai téren s különösen a választásokon való activitás nem kívánatos mindaddig amíg a választói jegyzékek szerkesztése, a képviselői jelölési jog és a választási jog független és szabad gyakorlata tekintetében intézményes biztosítékok nincsenek. Inkább ne legyen magyar képviselet, semhogy gyászmagyarok viseljék néhányan ezt a tisztet. 3.) Mi az irányelv ma Erdélyt illetőleg. Ha 4–5 évről lenne szó még valahogy kibírják. Ha reménytelen egész másként kell berendezkedjenek. [A budapesti válasz- B. N.] Az irányelv: minden positiót megtartani, sőt lehetőleg újakat szerezni főként gazdasági téren. Az átmenet időtartamára jóslatokat tenni nem lehet, de a reményt egy percig sem szabad feladni." MOL K 437–1921-1-398. 25. f., 45-46. f.

95 *Iratok …* i. m. OMP IB 1924. április 14-i ülése a kolozsvári halasztásról. A brassói döntésről pedig *Keleti Újság* 1924. május 10-i számában olvashatunk.

96 *Keleti Újság* 1924. május 10.

a magyarság konkrét problémáit kell felvetnie. A Nagyvárad szerzője szerint ezek a következők: 1. A szabad nemzetiség választás. 2. A választási törvény reformja. 3. A közigazgatási reform, az önkormányzati rendszer helyreállítása. 4. A magyar nyelvhasználat biztosítása a városi és községi közigazgatásban. 5. Nyelvhasználati jogok biztosítása az igazságszolgáltatásban. 6. A sajtó és gyülekezési szabadság rendjének visszaállítása az 1918 előtti viszonyoknak megfelelően. 7. A kisebbségellenes rendszabályok eltörlése. 8. A kisebbségi oktatási rendszer rendezése – az 1918 előtti viszonyokból kiindulva. 9. A földreform revíziója. 10. A nacionalizálás tisztázása.[97]

A kolozsvári május 14–15-i találkozón Tătărescun és Jakabffyn kívül Zombory László, Gyárfás Elemér és Paál Árpád is részt vett. Így mind a csucsai paktumot megkötő csoport, mind az OMP balszárnya képviseltette magát. Magáról a tárgyalás lefolyásáról nem állnak rendelkezésre források (pl. emlékeztetők). Végeredményként csak a Jakabffy által előzetesen megfogalmazott és a megbeszéléseken átalakított nyilatkozat ismeretes.

Csáky István személyes tájékozódása alapján készített jelentése szerint a tárgyalások során három dologról tárgyaltak: 1. Kiadták a már többször említett nyilatkozatot, amely egyrészt pontosítja és enyhíti Tătărescu áprilisi nyilatkozatát. „A Magyar Párt vezetőinek egy része állandó akadálya azon végleges barátságos viszony megszilárdításának, amelynek léteznie kell a román nép és a magyar kisebbség között, kifejti továbbá, hogy ezen tények következtében kizárólag csak ezen viszony sorsára gondolt és nem volt szándékában az, amit egyes lapok neki tulajdonítottak, hogy a pártot robbantsa, vagy hogy a párt belső akciószabadságát sérteni kívánta."[98] A liberális párti politikus szociális, osztálydimenziót elhagyva most már csak a román–magyar viszonyra koncentrálta a vezetéssel szembeni kritikáját. Grandpierre kérésére került be a szövegbe a párt belső tevékenységének elismerése. A nyilatkozat másik fontos eleme, hogy Tătărescu kifejezte szándékát az OMP-vel való tárgyalásokra, ha „olyan megbízottak jelentkeznek, akiket őszinte óhaj irányít, hogy együtt dolgozzanak Románia kiegészítése által teremtett új viszonyok között, és akik igazi kifejezői a magyar kisebbségi tömegek érdekeinek."[99] A harmadik fontos elem pedig az volt, hogy Jakabffy kérte az OMP Intéző Bizottságának összehívását, még a tervezett nagygyűlés előtt. 2.Tătărescu újra megismételte személyi kifogásait, Sándor Józsefet parlamenti szereplése, Ugron István 1918 előtti diplomáciai tevékenysége miatt, Grandpierre Emilt pedig azért állítsák félre a politikai szerepléstől, mert bizonyítékokkal rendelkezett arra vonatkozóan, hogy a magyar kormány fizetett alkalmazottja. „Ezen urak visszalépése úgy lesz keresztülvive, hogy a június 1-án Brassóban megtartandó nagygyűlésen a »Magyar Párt« szer-

97 *Nagyvárad* 1924. május 15.
98 Románul: Înfrățirea 1924. május 16., Magyarul *Keleti Újság* 1924. május 16. Jakabffy Elemér: Adatok …
99 Uo.

vezeti szabályzatai oly módon lesznek átalakítva, hogy az egész vezetőség mandátuma megszűnik a június 1-i nagygyűléssel. Azonban – és ez a megállapodás gerince – az új tisztikar nem fog ezen a gyűlésen megválasztatni, csakis az a bizonyos öttagú bizottság, mely a tárgyalásokat a román kormány és a »Magyar Párt« között közvetíti, illetőleg a tárgyalásokat vezeti."[100] 3. A harmadik fontos Jakabffy megfogalmazta kitétel pedig arra vonatkozott, hogy a kiküldött bizottság által folytatott tárgyalások eredményétől teszik függővé, hogy fognak-e és ha igen, akkor milyen vezetőséget választani az OMP élére. Még az ötös bizottságra is megszületett a javaslat. (A három Tătărescuval tárgyaló politikus mellett Hajdú Istvánt Marosvásárhelyről és Ferenczy Gyulát Háromszékből javasolták, kiegészítve a társaságot Zomboryval.) Mindez Grandpierre előzetes hozzájárulásával történt.[101]

A tárgyalásokon résztvevők közül Jakabffy Elemér visszaemlékezésében csak a nyilatkozatot említette meg. Paál Árpád naplójában a tárgyalásokat nem említette, de az azokban a napokban írt feljegyzései tovább pontosítják a lehetséges elképzeléseket. 1924 február–márciusban elsősorban a Székelyföld megszervezése foglalkoztatta. Az OMP ottani megszervezését az egyházi és iskolai autonómia ügyében indítandó aláírásgyűjtéssel szerette volna véghezvinni a párizsi Kisebbségi Szerződés 9. és 11. cikkelye alapján.[102] A helyzetről metaforikusan fogalmazta meg véleményét: „A magyarság állapota rendszertelen, kifelé és befelé tájékozatlan. A Magyar Párt ez állapot fölött libegő alakulat, mely összefogni nem tud, hanem csak mint valami papírcsónak úszódik a vizek fölött. A tényeket kell néznünk. Nem ez a papírcsónak a döntő, hanem az a helyzet, hogy népi életünk miféle erőkkel áll szemben."[103] Konkrétabban fogalmazott a párt és a román állam kapcsolata ügyében. Tíz nappal a Tătărescuval folytatandó tárgyalások előtt naplójában megfogalmazta a „direktórium" gondolatát. „A Magyar Párt mai vezetőségét ez a kormányzat tárgyaló félnek nem fogadja el, tehát alakítani kell olyan tárgyaló bizottságot, melyben vörös posztó ne legyen, s mindenki posszibilis lehessen a tárgyalásra való elfogadáshoz. Ez a tárgyaló bizottság venné kezébe a párt ideiglenes adminisztrációját, aztán három hónap múlva javaslatot tenne a végleges vezetőség iránt, mégpedig a tárgyalási eredmények és kilátások előmozdítására alkalmas összeállítással."[104]A románsággal való együttműködés alapját „a nagyobb emberiességi nívóra való törekvésben"[105] (a demokratikus jogok és intézmények kiterjesztésében) látta. A személyi kérdések tekintetében még kézzel foghatóbb elképzelésekről is szó eshetett azokban a napokban: 1923 júliusa, br. Jósika Samu halála

100 MOL K 64-1924-27-229. 14. f.
101 Uo.
102 Paál Árpád*: Napló.* i. m. Pl.1924. február 17., március 27.
103 Uo. 1924. május 3.
104 Uo.
105 Uo. 1924. május 4.

óta ugyanis Ugron István ideiglenes elnökként/elnökhelyettesként vezette a pártot, mivel nem tartottak nagygyűlést, amely őt tisztségében megerősíthette volna. Mint kiderül, Paálnak (is) felajánlotta december – januárban Ugron elnöki jelölést, azzal, hogy az elnökválasztó nagygyűléssel májusig nem várhatnak. Akkor Paál kérte, hogy maradjon, mert az elnökválasztás a csucsai-paktum körüli félreértésekre adna alkalmat. Később a nagygyűlést előbb márciusra, majd május–júniusra halasztották el. Most megint nem tartotta aktuálisnak a kérdést, mert tisztújítás helyett tárgyaló bizottságot akar alakítani.[106] E bizottság kapcsán számbavette a lehetőségeket is. „Túloldalon tárgyaló bizottság mellett vezetőséget is akarnak, lehetőleg a régit. Ebbe a tárgyaló bizottság hatályossága miatt nem mehetünk bele, de különben is a tisztújítás elhalasztása nem jelenti a vezetőség iránti kívánalom megtagadását. Lehetnek mind azok a vezetők, akiket most akarnak, csak pár hónappal később. Pár hónap múlva a mostani vezetők egyszerűen kihagyhatják a vezetőségből azokat, akik most a tárgyaló bizottságba kerülnek s így a régi vezetőségnek még nagyobb elégtétele lehet."[107] Ezekből a naplófeljegyzésekből nyilvánvaló, hogy Paál a kialakult helyzetet a pártvezetőség aktivizálására, átalakítására akarta felhasználni. A román állammal átalakítandó kapcsolatokkal egyszerre belső szerkezeteken is változtani akart.

Ennek érdekében a Keleti Újság 1924. május 17-én közölt *Jöjjön végre fordulat Brassóban* címmel közölt – valószínűleg Paál Árpádtól – írást. Ebben a már említett nagyváradi tárgyalási programot adó cikkre hivatkozva azt javasolta a szerző, hogy a brassói nagygyűlés küldjön ki egy bizottságot, amely a kormánnyal arról tárgyalhatna, hogy mit nyújtana a kormányzat a kisebbségek támogatásáért cserébe.[108] A Tătărescuval folytatott megbeszélések egyik megállapodását így juttatták el a közvéleményhez. A párt számára kisebbségpolitikai szempontból két alapelvet is meghatározott az írás. Kisebbségpolitikát az egység pártkeretének megőrzésével és csak progresszív demokratikus alapon lehet csinálni. Másnap ezt a hangulatot erősítette meg Zágoni István cikke (*Brassótól várunk valamit*). Úgy véli, hogy az „emberek várakoznak és várnak valamilyen új megvilágítást, amely a pesszimizmus véges határain túlra is fényt vet. A Magyar Párttól, a magyar kisebbség egyetlen egységes politikai alakulatától olyan gondolatokat és törekvéseket várnak, amelyek a lehetőségek szálait szövik új és fáradhatatlan kísérletezések cselekvéseinek terveiként."[109] A bizonytalan helyzetben a jogalapok tisztázásával kell kezdeni a tárgyalásokat és ha tényleg akar a kormány tárgyalni, akkor formaságok és személyek ezt nem akadályozhatják. Zágoni mindvégig a közvélemény nevében beszél, mintegy a „népkisebbségi akarata" megszólaltatójaként s közben ő maga és Paál Árpád épp a változások,

106 Uo. 1924. május 15.
107 Uo. 1924. május 17.
108 *Keleti Újság* 1924. május 17.
109 *Keleti Újság* 1924. május 18.

a politikai játszmák cselekvő részese. Egy-egy vezércikk legitimizálja politikai lépéseiket.

A május 14–15-i tárgyalásoknak a vezetőket illető problematikájára rímel a Keleti Újság egy héttel későbbi közleménye Bárdos Pétertől – a kalotaszegi politikai mozgalmak és a kisgazdák szószólójától – aki szerint a pártba se a munkásokat, se a földműveseket nem tudták integrálni és ezt mindenképp pótolni kell. A szerzőnek az a legfőbb követelése, hogy a földművességnek az új vezetésben megfelelő pozícióba kell jutnia.[110]

A május 14–15-i tárgyalásokról kiadott nyilatkozat nyomán az OMP Intéző Bizottsága 1924. május 24-én egész napos ülést tartott. Első napirendi pontként Jakabffy Elemér számolt be a tárgyalásokról.[111] A kulcskérdést abban látta, hogy „ha a párttal való szóbaállás egyetlen akadálya, hogy az előtérben olyan tiszteletreméltó nevek állanak, amelyek a románság fülének nem kellemesen hangzóak, vajon nem kellene utat és módot találni, hogy ezen kiváló férfiaink egyéniségének teljes tiszteletben tartásával a beléjük helyezett bizalmunk megrendíthetetlensége mellett a szóban állást mégis elérjük."[112] Mindezt a kor szokásos retorikájába becsomagolt dilemmát egy 1861-es történelmi analógiával támasztotta alá. A tárgyalással és a nyilatkozattal szerinte két dolgot értek el. „Az egyik, hogy nyilatkozatában a magyar kisebbség viszony[á]ról beszél a román néphez; Ezzel programunk első pontjának azt a részét, hogy a magyar nyelvű román állampolgárokból alakult nemzeti kisebbség mint közjogi alany ismertessék el, egy lépéssel előrébb vittük. A másik, hogy ennek a magyar kisebbségnek egyedüli hivatalos képviseletéül a miniszter is a Magyar Pártot jelölte meg."[113] A tárgyaló partner által kívánt küldöttek mellett megint egy történelemi analógiával érvelt (Bismarc és a bécsi diplomácia). Azt javasolta, hogy a vezetéstől ne vonják meg a bizalmat, hanem a nagygyűlés csak tárgyaló bizottságot válasszon. Ennek a bizottságnak a pártprogramot kell a kormányzatnak bemutatnia és e mellett egy emlékiratban a súlyos sérelmeket és a követelések minimumát is össze kell foglalni. Ha sikerül tényleg lényeges eredményeket elérni, „akkor úgy-e bár, személyi kérdések a magyar kisebbség boldogulást megakadályozni nem fogják."[114] Ha ellenben meghiúsulnak a tárgyalások, akkor a megválasztott elnökség helyzete tisztázott lesz, belföldön és külföldön egya-

110 Bárdos Péter: A kisgazda osztály is helyet kér a Magyar Párt vezetőségében! *Keleti Újság* 1924. május 23.

111 A közegről és a hangulatról: A beszámolót félbe kell szakítani, mert a prefektura képviselői, írásbeli engedély hiányában, feloszlatták az gyűlést. Délután háromkor folytatták, addigra megérkezett az engedély, de mivel jelen volt Ovidius Gritta rendőrprefektus is, Jakabffy nem volt hajlandó a hatóság előtt csak az Intézőbizottságra tartozó politikai kérdésekről beszámolni. Kijelenti, hogy misszióját befejezettnek tekinti és erről a minisztert is tájékoztatja. Gritta elmondja, hogy az írásbeli engedély hiányában jelent meg, de reméli, hogy az ügy fontosságára való tekintettel ettől eltekint a katonai hatóság. Ugron István levezető elnök újból felfüggesztette az ülést. Fél óra múlva újra elkezdték, majd gr. Vass Béla javaslatára, a feszült hangulat miatt, este fél hatig újra elhalasztották a folytatást. *Iratok* … i. m.

112 A beszámoló szövege: MOL K 64-1924-27-228 7. f.

113 Uo. 8. f.

114 Uo. 10. f.

ránt hivatkozhatnak arra, hogy „kipróbált vezérei helyett másokat küld a kormányhoz csak azért mert mindenképp bizonyítani óhajtotta teljes lojalitását."[115] Ezt követően lehetne az elutasított kérésekkel a Népszövetséghez fordulni és nyilvánvaló volna, „hogy nem a magyar kisebbségen múlik, hogy Romániában a magyar kisebbségi kérdés megoldatlan marad."[116]

A beszámoló után megindult vita hozzászólóit három csoportba lehetne sorolni. A legtöbben támadták Jakabffyt a pozitív ígéretek hiányában tett személyi engedmények (Sándor József) illetve a pártfegyelem megsértése (Gabányi Imre) miatt. De legtöbben mégis azt sérelmezték, hogy miért a sajtó útján intézett nyílt levelet az elnökséghez (Hajdú István, Róth Hugó). Ehhez az állásponthoz kapcsolódott Grandpierre Emil is, aki elmondta, hogy az elnökség tudott a tárgyalásokról, de a levél közzétételével várni kellett volna az Intéző Bizottság üléséig. Erre figyelmeztette Jakabffyt, aki kénytelen volt a nyilatkozatot kiadni miután Tătărescu ezt már megtette. Róth Hugó kifejtette, hogy az OMP-nek nincs hivatalos orgánuma és a belső magyar bírálatokat használják fel a regáti lapok, amikor a pártot arisztokrata és oligarcha osztály képviseletének tekintik.

A hozzászólók közül Jakabffy mellett foglalt állást Zima Tibor azzal az érveléssel, hogy intézmények sorsáról van szó és nem kell nézni a formát, ahogyan ezt elérhetik. Paál Árpád és Zágoni István mindenben támogatták Jakbffyt. Az előbbi a tárgyalások révén enyhülő atmoszférában bizakodott, az utóbbi a helyzethez való alkalmazkodást hangsúlyozta.

Az értekezleten Paál ütötte meg a legradikálisabb hangot: „A párt nem a vezetőségért van, hanem a magyarságért, éppen ezért a célravezető eszközökben a román közélethez kell alkalmazkodnia, és mindig a megfelelő formációt megalakítani."[117] A legelutasítóbb pedig gr. Bethlen György volt. Az újabb nyilatkozatot az áprilisi megismétlésének tartotta. Jakabffy minden kommentár nélkül hagyta Tătărescu nyilatkozatát, tehát úgy tűnt, hogy egyetértett vele. Az új vezetők rákényszerítése a pártra úgy is hiábavaló dolog, hiszen a liberálisok eddigi politikája nyomán nincs mit várni tőlük.

Harmadik véleménycsoportba a pragmatikusok tartoztak, akik elsősorban nem állást foglaltak, hanem a helyzetet kívánták kezelni. Gyárfás Elemér szerint személyi áldozatokról nem lehet szó, a nagygyűlést meg kell tartani és ott meg kell választani a vezetőséget és a küldöttséget. Kecskeméthy István azt javasolta, hogy küldjék ki a tárgyaló bizottságot és halasszák el a nagygyűlést. Bernády György szerint Jakabffy két hibát követett el. Egyrészt „Tătărescu konkrét vádat emelt egyes tagok ellen, s ő nem szögeztette le ezeket, s nem engedte, hogy a megvádoltak tisztázzák magukat a vádak alól."[118] A másik hiba pedig az

115 Uo.
116 Jakabffy Elemér: *Adatok* … i. m. 9. f.
117 *Iratok* … i. m.
118 Uo.

volt, hogy a nyilatkozat közzétételével „kifelé azt a látszatot keltette, hogy félig-meddig magáévá tette a Tătărescu nyilatkozatában foglalt állításokat."[119] Tanulságként levonta: a sajtó hibát követett el, amikor az Intéző Bizottságra vonatkozó kérdéseket tárgyalva „az ellenfél kezébe fegyvert adott. A magyarság politikai helyzete változott, kisebbségbe került, s a követendő politikával és hivatásával a sajtónak tisztába kell lenni. A pártban minden politikai árnyalatú embernek bent kell lennie, de az ellentéteket benn kell elintézni, s a megállapodáshoz szorosan ragaszkodni. A magyarság kulturális, gazdasági, ipari fejlődése legyen a vezető szempont, s ha ebben az irányban nem igen eredményes az eddigi munkálkodás, nem a párt, nem a magyar nép hibája ez, a mostoha körülmények okozták."[120] Javasolja a tárgyalások tudomásulvételét; a nagygyűlés elhalasztását; és egy öt tagú bizottság kiküldését. Ezzel szemben állt Sándor József javaslata: a brassói nagygyűlés megtartása; az OMP elnökségének mint tárgyalóküldöttségnek a delegálása. Az Intéző Bizottság egy ellenszavazattal Bernády javaslatát fogadta el. A bizottságba Bernády Györgyöt, Fülöp Bélát, Zima Tibort, gr. Teleki Artúrt és Zágoni Istvánt választották meg.

Az Intéző Bizottság által kiválasztott tárgyalóküldöttségbe nem azok a személyek kerültek be, akikre eredetileg gondoltak. Ebben Ugron István játszhatott szerepet, mert ő nem azokat akarta delegálni akiknek a fejét kérték (Grandpierre, Sándor, Ugron), és azokat sem, akiket Tătărescu szeretett volna (Gyárfás, Hajdú, Ferenczy, Jakabffy, Paál). Ezzel elérte, hogy az akiktől tartott, nem kerültek be a bizottságba. Sándor József ezzel az érveléssel maradt ki, és ezzel együtt már a másik alelnököt, Jakabffyt is ki kellett hagyni. Ugron jelöltjei az előbb már felsorolt megválasztott személyek voltak, kivéve Zágoni Istvánt, akit Bernády javasolt a küldöttségbe. Míg Ugron azt szerette volna, hogy ez a bizottság állapodjon meg az alapelvekben az OMP elnökségével és kérjen többet, mint amit Averescuék a csucsai paktumban megígértek, Bernády viszont azt az álláspontot képviselte, hogy előbb csak tájékozódjanak Bukarestben, nézzék meg, hogy mit is tud a másik fél nyújtani és csak ezt követően állítsák össze követeléseiket.[121]

Jakabffynak az ülésen történtekről az volt a véleménye, hogy ha nincs a háta mögött a *Magyar Kisebbség* c. folyóirattal szerzett tekintélye, pálcát törtek volna felette. Javaslatait csak részben fogadták el, a bírálat ellenére sem ítélték el, szerinte tudták, „hogy ez visszavonulásomat vonná maga után".[122] Miután a nyilatkozat kiadásának hibáját magára vette, már csak a Zomboryval való együttműködés miatt nehezteltek rá. Ugron szerint az ülés bűnügyi tárgyaláshoz hasonlított, ahol Jakabffy, Gyárfás és Paál ültek a vádlottak padján. Ő úgy

119 Uo.

120 Uo. 24.

121 *Rubidó-Zichy bukaresti követ jelentése.* 1924. május 27. MOL K 64-1924-27-228. 1-5. f. A feljegyzés Ugron István szóbeli tájékoztatóján alapul.

122 Jakabffy Elemér: *Adatok* … i. m. 10.

érzékelte, hogy 7–8 emberen kívül mindenki elítélte Jakabffy akcióját. A legnehezebben átvihető dolog szerinte a bizottság kiküldése volt, mert a nagytöbbség azt akarta, hogy ne halasszák tovább a nagygyűlést és az küldje ki a tárgyalóbizottságot.[123] Csakhogy akkor az régi elnökség fennmaradása lehetetlenné tett volna bármiféle tárgyalást Tătărescuval. Paál Árpád sikerként könyvelte el a történteket. A kiküldött tárgyalóbizottságba ugyanis a vezetőváltás lehetőségét látta. „Most sikerünknek számítható az, hogy ellenfeleink személyi attakját visszariaszthattuk, s ők csak kommünikébe lophatták be azt, mintha a mai pártvezetőség iránt bizalom volna. Személyi attakjaikon túl egyéb programjuk nem lévén, le kellett nyelniük azt a horgot, hogy a kormánnyal való tárgyalás elvét elfogadják. Ez a tárgyalási készség most már a párt hivatalos elvévé változott, s annak ódiumát nem kenhetik úgy ránk, ahogyan azt az ügyvéd úr beszélgetésünk folyamán magára nézve némileg visszariasztónak minősítette. Most már nem vádolhatnak bennünket, hogy mihelyt tárgyalásról van szó, mi tolongunk erre az alkalomra. Ellenben a dolog további folytatása csak az lehet, hogy a tárgyalásoknak ki kell szélesedniök és mélyülniük, s akkor a mi teljes garnitúránk következik. Ennek a biztosítására a mai kezdő tárgyalási bizottságban is kétötöd résznyi helyünk van a Zima és Zágoni révén. Tehát a br.[assói] gyűlés el van halasztva, s ezzel egyúttal a mai pártvezetőség azt is jelezte, hogy nem látja biztosítva az újra való megválasztását. Másrészt a tárgyalási elvbe belementek, s a további előrehaladásnak a tárgyalási lehetőségekben utat nyitottak."[124] A román politikusok közül Averescu szemrehányást tett Bernádynak a tárgyalások miatt, míg az ugyanahhoz a párthoz tartozó Petru Groza ügyesnek tartotta az OMP nyilatkozatát.[125]

Csáky István magyar diplomata eleve nem hitt abban, hogy Tătărescu komoly megállapodásra törekedne. Előtte Jakabffy arra hivatkozott, hogy ha nem tárgyalnak Tătărescuval, akkor a Keleti Újság felől fog támadni és ott bont egységet. Csáky szerint ezt az is alátámasztotta, hogy szerinte a Tătărescu–interjú támadása a „Keleti Újság körül csoportosuló radikális elemek biztatására történt."[126] Azt is tudni vélte, hogy a magyar–román megbékélés érdekében Paál és Zágoni propagandakörúton volt a Partiumban és a Székelyföldön; lapjuk közel áll a kormányzathoz; Tătărescu az OMP vezetéséhez közel álló kolozsvári Ellenzéket és a Brassói Lapokat is be akarta tiltani és megalapította a temesvári Esti Lolydot és a kolozsvári Népújságot. De a Keleti Újság munkatársaival való szorosabb összefogástól az tartotta vissza, hogy Paált az áprilisi interjú utáni magatartása miatt – az OMP Intéző Bizottsági ülésén a pártegység mellett sorakozott fel – provokatőrnek gondolta. Csáky a következőkben foglalta össze véleményét az ügyről: „ma még nem lehet a megindult tárgyalások felett

123 MOL K 64-1924-27-228. 1-5. f.
124 Paál Árpád: *Napló* i. m. 1924. május 27.
125 MOL K 64-1924-27-228. 5. f
126 MOL K 64-1924-27-229. 17. f.

bírálatot mondani. Annyi azonban bizonyos, hogy a román közvélemény erősen fel lesz kavarva általa és a csucsai, kolozsvári és még sok egyéb elkövetkezendő tárgyalások kapcsán hozzá fog szokni lassan ahhoz a gondolathoz, hogy magyar kisebbségi kérdés van, és azt meg kell oldani, anélkül, hogy ezzel való foglalkozás egy román pártra nézve ódiummal bírna. Viszont a romániai magyar kisebbségben is hosszas tépelődés és bizonytalan tapogatózás után minden egyes újabb tárgyalgatás után ki fognak forrni azok a vezérgondolatok, amelyeknek befogadása szükséges ahhoz, hogy új és remélhetőleg időleges hazájukban az önfenntartás és fejlődés útjait megtalálhassák."[127]

Az előbbi állítást igazolja, hogy a tárgyalásokat követően liberális párti, kolozsvári Infratiera c. napilap május végén, június elején interjúsorozatot készített a magyar kisebbség vezetőivel: Ugron Istvánnal, Paál Árpáddal, Zágoni Istvánnal, Grandpierre Emillel, Gyárfás Elemérrel, Kecskeméthy Istvánnal, Dózsa Endrével. Ezekben a megnyilatkozásokban a célkitűzésekről, belső irányzatokról, a román-magyar megbékélést akadályozó problémákról egyaránt szó esett. (A Keleti Újság vagy hozta magyarul az egész interjút – mint Ugron és Paál esetében – vagy ismertette azt.)

A magyar nyelvű sajtó az egész ügy folyamán a pártvezetőséget nem védte, támogatta. Sőt a Keleti Újság nemcsak, hogy nem támogatta, hanem elsősorban bírálta a pártot. Az OMP hivatalos lapjának tartott Ellenzék csak kétszer tárgyalta a kérdést. Amikor Jakabffy nyilatkozatát hozta pontatlanul, majd amikor Ugron elégedetlensége eljutott hozzájuk közöltek egy álnéven megírt levelet a pártvezetőség védelmében.[128] Egyedül a marosvásárhelyi, – a Grandpierre Emil szűkebb köréhez tartozó Hajdú István szerkesztette – Székelyföld védte Tătărescu vádjaival szemben az elnökséget.

A június elején folyó tárgyalásokról szinte semmit sem tudunk. Amikor június 12-én Bernády György be akart számolni az OMP Intéző Bizottságának a megbeszélések eredményeiről, az ott tartózkodó hatósági képviselő (belügy alkalmazottként Tătărescu alárendeltje) előtt nem kívánt nyilatkozni. Bernády 1937-es írásában, már úgy nyilatkozott, hogy az Intézőbizottságnak jelentést készített a megbeszélésekről.[129] Paál a hónap legelején egy vezércikkben tett arról említést, hogy a magyar küldöttség tárgyalt Tătărescuval, de az ragaszkodott egyes vezetők lemondásához.[130] Paál mindvégig a személyi kérdések kizárására törekedett, mert ezzel a pártot passzivitásra kényszeríttették. Inkább a tárgyi kérdések megvitatását és a nagygyűlésnek a Kolozsvárra történő mielőbbi összehívását szorgalmazta. Azért ide, „mert a határszéli magyarság problémáit föl kell vetni, s a határszél számára Kolozsvár a legcélszerűbb centrum. És meg kell nyilatkoznia a közgyűlésnek a magyar nyelvű zsidóságért, a munkásságért,

127 Uo. 19. f.
128 *Ellenzék* 1924. május 21.
129 *Iratok* … OMP IB jkv. 1924. június 12.
130 Paál Árpád: Aktivitás vagy passzivitás. *Keleti Újság* 1924. június 1.

a magyarnyelvű iskoláztatásért, a közigazgatási és igazságszolgáltatási körben a népkisebbségi nyelv érvényesüléséért, a vállalatok elleni kormánybiztosok visszavonásáért, s mindezekért való azonnali, mindenirányú politikai tárgyalásokért. Ehhez képest a vezetőség megfelelő kiegészítését, munkakörök iránti politikai vállalkozások rendszerezését, s a politikai garnitúrák olyan változatosságát állítja föl, amely az akcióképtelenné váló vezetőségek helyébe is automatice küld más vezetőket …"[131] Paál elgondolásaiban az a drámai, hogy miközben túl akarja magát tenni az Ugron–Tătărescu személyi kérdéseken, hogy „valami céltudatos magasságba és következetességbe" lendíthesse magát, ehhez a másik oldalon sem talált partnereket. Ekkor június elejére formálódik ki egy olyasféle kép a párton belüli jobb és baloldalról, amelyben az aktivitás–passzivitás vita már nem csak a román politikai élethez való viszonyban jön elő, hanem a saját társadalmukhoz való viszonyulásban is. A demokratikus belső önszerveződés hangsúlyozása azonban csak a párt baloldala számára volt magától értendő. Grandpierrék ezzel szemben a hagyományos politikai pártkeretekben és a korabeli magyarországi retorikákban gondolkodtak és ez messze állt a Paálék használta polgári radikális nyelvezettől. Sőt miután Paálék belátják úgy a csucsai paktum, mint a liberálisokkal való tárgyalások szűk korlátait, náluk elsősorban a magyar társadalom megszervezése, belső aktivizálása került középpontba. Az egység számukra nem a pártegységet jelenti, hanem társadalmi összetartozást.[132] Paál a párton belüli jobb és bal irányzat között abban látja a leglényegesebb különbséget, hogy míg az előbbi a vallásfelekezeteken keresztül érvényesül, az egyházi intézményeken keresztül szervezi magát, addig a másik oldal az egész társadalomban átfogóan szerveződik.[133] A román társadalomhoz való viszonyban a felekezetpolitikai irány a románság vallásosságába, a „magyarnyelvűség alapján való népkisebbségi összegződés" (a baloldal) pedig a Románia demokratizálódásába és a román progresszióba bízik. Paál szerint az utóbbit – a román kormányzat részéről – politikailag jobban lehet kezelni mint a felekezeti tagoltság szerinti külön-külön elbánást.

„Hogy világnézetileg különbségek vannak köztünk az lehetséges. De mindnyájunkat összetart egy előzetes kérdésnek, magának a magyar nyelv jogának a problémája. Említettem, hogy a mi felekezetpolitikai oldalunkon is a magyar nyelv kérdéséért való közvetett felsorakozást akarják; mi pedig ugyanezért közvetlen felsorakozást és az egyházi autonómiákon kívülálló magyarnyelvű csoportok bevonásának is a teljességét kívánjuk. Láthatja tehát, hogy mindkettőnk-

131 Paál Árpád: *Napló.* i. m. 1924. június 9.

132 „A Magyar Pártot amellett nem is annyira pártformációnak, mint a magyar népkisebbség összegző formációjának nézem, amiben minden népi rétegünknek, minden érdekeltségi kívánalomnak meg kell jelennie „ a pártban az ellentétek szítása és a kizárólagosság helyett „az ellentétekké merevíthető igények összegeztetésének és kiegyenlítésének a keresése" a feladat. Paál Árpád Infraterianak adott intejújának magyar változata. *Keleti Újság* 1924. június 3.

133 Hasonlóan látta ezt a stratégiai törésvonalat Gyárfás Elemér is, aki Paált egyetemesebb alapokon állónak, míg az Ugron és a Grandpierre képviselte irányultságot „felekezetpolitikai" csoportnak nevezte.

nek egyformán fontos a magyar nyelv kérdése, mert mindkettőnk a maga összes szempontjait erre a kérdésre irányozza. A mélyebb értelemben vett magyar egység ebben mindig megtalálható s ennek a figyelembevétele nélkül hiába von meg a román progresszív vagy konzervatív oldalra való hívogatás, mert a magyar nyelv problémájának megnyugtató megoldása nélkül minden hívogatás idő előtti."[134] Ebből a nyilatkozatból egyértelmű, hogy miközben a magyarság politikai egyenjogúsítására törekszenek (csucsai paktum és a tárgyalások), ezen túl a nyelvhasználati jogok és kimondatlanul az önálló intézményességhez való jog igénye is megjelenik. A bekapcsolódást és az integrációt ennek figyelembevételével tudják csak elképzelni a román államszerkezetbe.

Román vonatkozásban 1924 június eleje azért érdekes mert Brătianu miniszterelnök és Duca külügyminiszter a Sepsiszentgyörgyre látogatott, ahol az OMP helyi vezetői, Szentkereszthy Béla vezetésével fogadták őket és memorandumot adtak át számára. Ugyanez történt Dicsőszentmártonban is, ahol Gyárfás Elemér 4 memorandumot adott át a miniszterelnöknek.[135] Bár Brătianu csodálkozott az OMP, az egyházak és a kisbirtokosok közös képviseletén, de átvette a memorandumokat, ígéretet tett megvizsgálásukra. (Ez a „rítus" vált a bevett gyakorlattá a következő két évtizedben.) Szimbolikusan ugyan, de a nyilvánosságban is partnerként kezelte az OMP helyi képviselőit, amely szakítást jelentett az addigi negligálással szemben.

Magyar vonatkozásban, a színfalak mögött elsőnek talán a budapesti diplomácia képviselőjének jelentette be Ugron István távozási szándékát, arra hivatkozva, hogy lényegében a közvéleményt meghatározó sajtó nem állt ki Tătărescu támadásakor az OMP vezetése mellett.[136] Úgy is értelmezhetjük, hogy legitimitása megrendült ezzel és a direktóriumnak is nevezett tárgyalóküldöttség létrehozásával valamint az új vezetőség megválasztására hívatott nagygyűlés elhalasztásával. A kialakuló elnökválság története azonban már egy következő tanulmány témája.

134 Paál Árpád interjú *Keleti Újság* 1924. június 3.
135 *Keleti Újság* 1924. június 6. és június 8.
136 *Rubidó-Zichy bukaresti követ jelentése.* 1924. május 27. MOL K 64-1924-27-228. 1-5. f.

HATÁRON TÚLI MAGYAR IFJÚSÁG ÉS OKTATÁS. CIVIL VERSUS POLITIKAI ÉRTÉKEK

Papp Z. Attila

Igényfelmérő kutatás a vajdasági magyar fiatalok továbbtanulási hajlandóságáról*

A határon túli magyarok oktatási kérdései a kilencvenes évek során jobbára politikai, szimbolikus problémaként jelentkeztek, az oktatás egyfajta szenvedéstörténet részeként, mint a megmaradás eszköze, a kisebbségi lét fontos dimenziója tételeződött, és jórészt statisztikai számbavételekre korlátozódott. Anélkül, hogy az ilyen megközelítések létjogosultságát megkérdőjeleznénk, mégis úgy gondoljuk, a határon túli magyarok oktatási folyamataira való reflektálásnak óhatatlanul át kellene fordulnia egyfajta szakmaiságba, politikumtól való függetlenedésbe. Természetesen egy olyan összetett rendszer, mint az oktatás, sosem lesz független a politikától (egyszerűen finanszírozási okokból sem válhat azzá), ám az oktatásról szóló diskurzusok igenis lehetnek autonómok. Az oktatáspolitika, az oktatás tervezése sokféle szakismeretet feltételez (folyamatok feltárása, az oktatás integrációja a szélesebb társadalomban, a döntéshozók befolyásolása, kutatók és politikusok hatékony együttműködése, tanácsadók szerepének felértékelődése, nemzetközi tapasztalatok pragmatikus alkalmazása stb.), és ezek egy része, mi tagadás, jobbára hiányzik a határon túli magyar világokban.

Tanulmányunk kérdőíves szociológiai módszer segítségével a vajdasági magyar fiatalok továbbtanulási stratégiáiról kíván egyfajta képet adni.[1] A kutatást 500 főre terveztük; a lekérdezés során végül 523 fővel készítettünk interjút. Ez a többlet lehetővé tette, hogy könnyebben súlyozzunk, illetve azt, hogy olyan arányokat kapjunk, amelyek megközelítik eredeti elképzelésünket. A mintavétel során ugyanis 6 körzetre osztottuk a Vajdaság magyarok által is lakott régióit, majd pedig az egyes körzeteken belül kvótás mintavételt alkalmaztunk. Jugoszláviára (Vajdaságra) vonatkozóan csak 1991-es népszámlálási adatok állnak rendelkezésünkre, és noha sejthető, hogy azóta a térség szociodemográfiai jellemzői megváltoztak (az elvándorlás és a betelepülők aránya miatt), a kutatás során mégis kénytelenek voltunk ezeket az adatokat használni kiindulópontként. Az alábbi táblázatból kiderül, hogy mintánk kissé torzít

* A 15–26 éves vajdasági magyar fiatalokra kiterjedő vizsgálatot 2002. január 15. és február 15. között a HTMH megbízásából a HTOF (Határon Túli Oktatás Fejlesztéséért Programiroda) végezte a szabadkai Magyarságkutató Tudományos Társaság bevonásával.

1 A szerző azonban ezúttal is tudatában van, hogy a hasonló jellegű kutatások megállapításai akkor kelhetnének életre, ha a döntéshozók valamilyen módon vagy szinten figyelembe vennék ezeket.

észak irányába, statisztikailag azonban csak Észak-Bánát esetében léptük át 1–2 százalékponttal az 5%-os hibahatárt. Szakértők szerint azonban ez az „északi torzítás" megengedett, mert a dél-szláv háború során (is) a magyar lakosság körében is tapasztalható volt egyfajta mozgás a tömb, azaz észak irányába.[2]

1. táblázat. A minta jellemzői

Körzet neve	*1991-es népszámlálás*		*Minta – 2002 január*	
	Magyar nemzetiségű lakosok száma	*%*	*Megkérdezettek száma*	*%*
Észak-Bácska	98 914	30	153	30
Nyugat-Bácska	27 329	8	30	6
Dél-Bácska	65 777	20	78	16
Észak-Bánát	89 941	26	169	34
Közép-Bánát	33 971	10	50	10
Dél-Bánát	18 544	6	20	4
Összesen	*334 476*	*100*	*500*	*100*

Mintánk továbbá reprezentatívnak tekinthető (legalábbis az 1991-es népszámlálás adataihoz viszonyítva) az életkor és a nem szerint: 50,3% fiú, 49,7% lány. A település típusa szempontjából a (kis)városi fiatalok többségben vannak, ez valószínűleg a korcsoport sajátosságaival függ össze (42% faluról származik, 58% városból). A megkérdezettek községek szerinti megoszlását mutatja a 2. táblázat.

Arra a kérdésünkre, hogy jelenleg mivel foglalkozik, mintánk, mondhatni egyenletesen megoszlott három nagyobb csoport között: jelenleg középiskolások; a középiskolát végzettek, ám felsőfokú képzésben részt nem vevők; illetve a jelenleg felsőfokú tanulmányaikat végzők. Az első csoportba a három éves szakmunkásképzősök (4,5%), a négyéves szakközépbe járók (16,5%), illetve a gimnáziumi diákok tartoznak (8,6%). A második csoportba egyrészt azokat soroltuk, akik már befejezték a középiskolát és dolgoznak (az összminta mintegy negyede), másrészt pedig azokat, akik szintén befejezték a középiskolát, de jelenleg munkanélküliek (12,9%). Az egyetemi, főiskolai képzésben részt vevők aránya a mintán belül 32,5%.

A megkérdezett középiskolások település szerinti megoszlását a 3. táblázat foglalja össze.

2 Vö.: „A szórványban élő magyarok 'behúzódása' a VMEB területére (Vajdasági Magyar Etnikai Blokk) Trianon óta mindig megfigyelhető volt, de az utolsó évtizedekben kapott különösen nagy lendületet". In: Kocsis Károly: *A vajdasági magyar lakosság demográfiai bemutatása.* Kézirat.

2. táblázat. A megkérdezettek községek szerinti megoszlása

Község	*Szám szerint*	*Százalékban*
Szabadka	110	22,0
Kanizsa	60	12,0
Zenta	40	8,0
Óbecse	38	7,6
Nagybecskerek	30	6,0
Csóka	30	6,0
Ada	29	5,8
Topolya	26	5,2
Zombor	20	4,0
Újvidek	20	4,0
Temerin	20	4,0
Kishegyes	17	3,4
Kikinda	10	2,0
Versec	10	2,0
Magyarcsernye	10	2,0
Hódság	10	2,0
Törökbecse	10	2,0
Kevevára	10	2,0
Összesen	*500*	*100,0*

3. táblázat. A mintába került középiskolások település szerinti megoszlása

Település neve	*Megkérdezettek száma*
Szabadka	40
Újvidék	13
Zenta	13
Nagybecskerek	12
Topolya	10
Ada	9
Kanizsa	9
Óbecse	5
Szeged	5
Zombor	5
Csóka	3
Temerin	2
Baja	1
Törökkanizsa	1
Versec	1
Összesen	129

A középiskolásoknak több mint a fele – 59% – más településen (értsd: nem állandó lakhelyén) kénytelen folytatni tanulmányait. Ilyen szempontból nagyobb „vonzereje" van Szabadkának és Nagybecskereknek, ám kisebb arányban ugyan, de szegedi és bajai középiskolák is számításba jöhetnek. Akiknek az iskolája és állandó lakhelye nem egy településen van, azok otthonuktól átlagosan mintegy 40 kilométerre folytatják tanulmányaikat. Megkérdezett középiskolásaink 81,7%-a magyar tannyelvű osztályba jár, a többiek pedig szerb tannyelvűbe. A tantárgyak nyelvét tekintve adataink alapján megállapíthatjuk, hogy a középiskolások átlagosan 10 tantárgyat magyarul és 4 tantárgyat szerbül tanulnak egy iskolai évben. A középiskolások közül legtöbben gimnáziumba járnak (28,5% – ezen belül a legtöbben a társadalomtudományi irányzatot és az általános gimnáziumot preferálják), ezt követi a műszaki (24,4%), az egészségügyi (13%) és a közgazdasági (9%) képzés. A középiskolát már befejezett megkérdezetteink 34,4%-a szakközépiskolába, 26,5%-a gimnáziumba és 25,6%-a szakmunkásképzőbe járt. Összevetve ezt az adatsort a jelenlegi képzésre vonatkozó információkkal, a gimnáziumok presztízsének enyhe növekedését tapasztalhatjuk.

Mint említettük, megkérdezetteink mintegy egyharmada főiskolára, egyetemre jár. Vizsgáljuk meg ezt a csoportot is! A jelenlegi vajdasági magyar egyetemi, főiskolai hallgatók adataink szerint közel azonos arányban, mintegy 43–43 százalékban Szabadkán és Újvidéken tanulnak, majd Szeged következik a sorban. Azok aránya, akik jelenleg magyarországi felsőoktatási intézményben tanulnak, megközelíti a 10 százalékot. Szakok szerinti bontásban a következő listát kapjuk:

4. táblázat. A mintába került felsőoktatásban résztvevők szakok szerinti megoszlása

Szak megnevezése	*százalékban*
Informatikai	17,5
Műszaki	16,8
Közgazdasági	14,7
Bölcsész*	13,3
Pedagógus	11,9
Egészségügyi	7,0
Természettudományi	6,3
Jogi	4,2
Művészeti	3,5
Egyéb	2,8
Mezőgazdasági	2,1
Összesen	*100,0*

* Ide soroltuk a társadalomtudományi képzéseket is.

A fenti táblázatból látható, hogy az informatikai, műszaki és közgazdasági képzésben találjuk a hallgatók mintegy felét, majd pedig a bölcsész- és a pedagógusképzés következik.

A jelenlegi helyzet vázlatos áttekintése után megvizsgáljuk a vajdasági magyar fiatalok továbbtanulással kapcsolatos attitűdjeit, illetve elképzeléseit. A felsőfokon való tanulással kapcsolatos elképzeléseket egy olyan kérdésblokk segítségével vizsgáltuk, amelyben különböző állításokat fogalmaztunk meg a továbbtanulás és a szélesebb társadalmi környezet összefüggéseire vonatkozóan. A válaszok alapján átlagot számítva a következő sorrend alakult ki (a használt skála: 1 – egyáltalán nem értek egyet, 2 – nem értek egyet, 3 – részben igen, részben nem értek egyet, 4 – egyetértek, 5 – nagyon egyetértek; az összehasonlítás érdekében az utolsó oszlopban egy prosperáló magyarországi régió hasonló vizsgálatának eredményeit az 5. táblázatban közöljük[3]).

Az adatok értékelésénél elsősorban azt kell figyelembe venni, hogy az átlagok szórása elég alacsony, és mindegyik a 3-as értékhez közeledik. Ez azt sejteti, hogy megkérdezetteinknek nincs határozott, kiforrott véleménye a feltett állításokkal kapcsolatosan, ezért hajlamosak voltak a középső értéket választani. Bizonyos tendenciák azonban mégiscsak körvonalazódhatnak:

– létezik egyfajta fiatalkori munkanélküliségtől való félelem, ám ezt a félelmet nem kizárólag továbbtanulással próbálják feloldani (vö.: 1., 2., 5. állítások);
– a továbbtanulás azonban mégiscsak segít a munkanélküliségre való oda nem figyelésben, így egyfajta „parkolópálya" lehet, a „majd meglátjuk, lesz valahogy" állomása (itt megjegyzendő, hogy ez a felsőoktatás eltömegesedésének korában természetes állapotnak tekinthető) (vö.: 6., 7. állítások);
– az előbb jelzett félelem feloldását sokkal inkább egyfajta „szakmai becsülettel", több szakma lehetőségével, a szakközépiskolai végzettség felértékelésével tartják elképzelhetőnek;
– sajátos paradoxonként értelmezhetjük azt, hogy a gimnáziumi végzettség leértékelődése mellett mégis – ahogy korábban jeleztük – egyre többen választják ezt a középiskolai tanulási lehetőséget.

A fenti jelzésszerű tendenciák természetesen érthetők, ha arra gondolunk, hogy az ország egy évtizeden keresztül háborús állapotok között élt, ami többek között a korábbi évtizedekben megélt/megszokott jóléttel szemben, drasztikus elszegényedést eredményezett.

A fiatalok viszont alapvetően optimisták, leginkább saját életük tekintetében, utána pedig Magyarország és szülőföldjük vonatkozásában is. Érdemes megemlíteni, hogy a saját jövő pozitív megítélése szignifikánsan összefügg a szü-

3 Ld. Dr. Setényi János: *A minőség kora. Bevezetés az iskolai minőségbiztosítás gyakorlatába.* Budapest, Raabe, 1999. 76–77.

5. táblázat. Továbbtanulással kapcsolatos elképzelések

Állítások	*Átlag*	
	Vajdaság	*Székesfehérvár*
1. Minden megoldás jobb, mint a középiskola utáni munkanélküliség	3,61	3,84
2. Manapság szinte lehetetlen elhelyezkedni a friss középiskolai végzetteknek	3,44	3,75
3. Manapság csak több szakmával boldogulhat az ember	3,36	3,54
4. A gimnáziumi végzettség (érettségi) csak az egyetemi, főiskolai felvételinél jelent előnyt	3,34	3,47
5. A középiskola utáni képzésnek csak akkor van értelme, ha az munkahelyet is tud garantálni	3,33	3,21
6. A továbbtanulással kitolódik az az időszak, ameddig az ember fiatalnak érezheti magát	3,29	3,84
7. Érdemes felsőfokon továbbtanulni, mert addig sincs munka nélkül az ember	3,24	4,1
8. Érdemes minél előbb elkezdeni dolgozni, mert akkor korábban jut az ember előre	3,03	1,89
9. A középiskola elvégzése után az ember még túl fiatal ahhoz, hogy dolgozni kezdjen	2,68	3,17
10. A gimnáziumi végzettséggel éppen olyan jól el lehet helyezkedni, mint egy szakközépiskolai végzettséggel	2,26	2,23
11. Nem érdemes felsőfokon továbbtanulni, hiszen utána úgyis munkanélküli lesz az ember	2,08	1,39

lőföld jövőjének pozitív megítélésével (korrelációs együttható 0,32), ami azt sejteti, hogy ha az ország politikai stabilitása helyreáll, egyre több fiatal akar majd otthon boldogulni. Az ország jövőjének pozitív elgondolása továbbá – kisebb mértékben ugyan – összefügg Magyarország pozitív megítélésével is. Ugyanakkor az is kijelenthető (és statisztikailag is alátámasztható), *hogy a magyar tannyelvű osztályokba járó középiskolások sokkal optimistábban látják saját jövőjüket, mint azok, akik szerb tannyelvű osztályokba járnak.* A szerb nyelvtudás mértéke azonban nem játszik közre sem a jövőképek megítélésében, sem a továbbtanulási hajlandóságban.

A fiatalok körében jelentkező továbbtanulási hajlandóság, ahogy előbb is említettük, nem kimondottan munkaerőpiaci megfontolásból származik. Adataink szerint *a megkérdezettek 42 százaléka tanulna tovább* valamilyen felsőoktatási formá-

ban, ez az arány a fiatalabb korosztályon, azaz a 16–20 éveseken belül 68%, az ennél idősebb 21–25 éves korcsoporton belül pedig csak 32%.

Nemek szerinti bontásban nincsen élesebb különbség, a lányok esetében azonban egy kissé intenzívebb a továbbtanulási kedv. Az is megállapítható, hogy a városi származásúak nagyobb valószínűséggel tanulnak tovább, mint a falvakból származók, illetve az is, hogy a szülők magasabb iskolai végzettsége szignifikánsan befolyásolja a továbbtanulási hajlandóságot. Az a szociológiai alapismeret, miszerint az ifjak iskolai végzettségét az apa végzettsége befolyásolja erőteljesebben, a Vajdaságban szignifikánsan (statisztikailag) nem támasztható alá.

Az alábbiakban lineáris regresszió segítségével megpróbáljuk kissé árnyalni a továbbtanulást befolyásoló tényezőket. Regressziós modellünkbe magyarázó változóként egyaránt beemeltünk kemény változókat (szülők végzettsége, életkor, település-típus), illetve az ifjúsági kultúra mérésére szolgáló változókat. A továbbtanulási stratégiákra szignifikánsan ható változókat a 6. táblázat tartalmazza.

6. táblázat. Továbbtanulást szignifikánsan befolyásoló tényezők (R-négyzet: 0,37)

	Beta	*szign.*
(Constant)		0,011
Munkahely megszerzésének időbeli kitolása	0,343	0,000
Életkor	-0,270	0,000
Édesanya iskolai végzettsége	0,148	0,001
Fogyasztási potenciál (mennyi pénzt költ egy átlagos este, ha szórakozni megy)	-0,172	0,000
Szelektált baráti kör (barátok között van-e olyan, aki egyetemre, főiskolára jár)	0,141	0,001
Internet-használat (szokott-e internetezni?)	0,108	0,013
Település jellege (hány százalék magyar él a településen)	-0,092	0,021

Method: forward

A fenti táblázatból látszik, hogy a továbbtanulást szignifikánsan befolyásoló változók halmazába már nem az apa végzettsége került be, hanem az anyáé. Azt is mondhatnánk, hogy az anya továbbtanulást befolyásoló képessége jobban megtalálja helyét a többi tényező mellett, mint az apáé (ebben a modellben ugyanis az apa végzettsége szignifikánsan nem befolyásolja a továbbtanulási hajlandóságot). Ha végignézzük a 6. táblázat adatait, megállapíthatjuk, hogy a felsőoktatásba való kerülés fő oka az ifjúsági életforma megőrzése, azaz a munkaerőpiaci rendszerbe való bekerülés késleltetése. Mindehhez hozzájá-

rul továbbá az informális hálók léte (minél több barát jár egyetemre, főiskolára, annál valószínűbb, hogy az egyént ez mintegy „magával húzza"). Korábbi megállapításunk is visszaköszön e táblázatból, hiszen az életkor negatívan hat ki a továbbtanulásra, azaz a fiatalabb korosztályokon belül magasabb az új ismeretek megszerzésének intézményes ambíciója.

A továbbtanulásra a fentieken kívül jótékony hatással lehet az úgynevezett ifjúsági hedonizmus elkerülése, és kisebb mértékben az Internet-használat rendszeressége, valamint a település magyar szempontú szórvány jellege. Adataink alapján minél többet internetezik a fiatal, illetve minél kevesebb pénzt költ egy átlagos este szórakozásra, statisztikailag annál nagyobb mértékben esélyes arra, hogy a továbbtanulást válassza. E továbbtanulási esély érdekes módon szignifikánsan és fordítottan összefügg a településen belüli magyarok részarányával, azaz a többségi települések esetében alacsonyabb továbbtanulási hajlandóságot tapasztalhatunk. Ennek magyarázata abban keresendő, hogy többségi viszonyok közepette a továbbtanulás nem jelentkezik markáns, jövőbemutató mobilitási csatornaként. Valószínű, hogy a helyi, többségi közösségek szintjén az egyén továbbtanulási szándék nélkül is elboldogul.

A továbbtanulási szándék több vonatkozásban mintegy önálló „életet él", hiszen nem befolyásolja az egyén jövőképe, az apa végzettsége, és modellünk szerint az sem, hogy a fiatal milyen tannyelvű osztályba jár (amit természetesen úgy is értelmezhetünk, hogy a továbbtanulás szempontjából magyar tannyelvű osztályba járni nem föltétlenül előny, főleg ha bizonyos tárgyakból nem is lehet magyarul felvételizni). Az ifjúsági kultúra általában szintén nem hat ki a vizsgált stratégiákra, mintha az önállósodó ifjúsági korszaknak a vajdasági magyar fiatalok esetében nem lenne föltétlenül része a felsőoktatásba való bekerülés. Talán a kilencvenes években – a háborúk miatt – bekövetkezett gyors elszegényedés a korábbi időszakok viszonylagos jólétének (anyagi és nem anyagi természetű) emlékeivel együtt az ifjúsági kultúrát nem a középosztályosodás, hanem inkább egyfajta hedonista logika, a gyors felélés logikája irányába tolja el.

Az alábbi ábra alapján azt is megállapíthatjuk, hogy a legnagyobb továbbtanulási kedv Észak-Bácskában tapasztalható (36%), a legkisebb pedig Dél-Bánátban (2%). E két véglet között helyezkedik el sorrendben: Észak-Bánát (26,7%), Dél-Bácska (20%), Közép-Bánát (10%) és Nyugat-Bácska (6,6%). Ez a sorrend megegyezik az egyes körzetek magyar nemzetiségű lakosai alapján kiszámítható sorrenddel, illetve szinte hasonló arányokat is mutat (ld. 1. sz. táblázat utolsó oszlopát). Lényegesebb pozitív eltolódást Észak-, illetve Dél-Bácska esetében tapasztalhatunk, negatív irányba – egyfajta „továbbtanulási lecsúszásként" – pedig Észak-Bánát mutat. A továbbtanulni óhajtók és az ezt elutasítók „mérlege" egyetlen körzetben, azaz csak Dél-Bácskában mutat pozitív irányba (+8%). A továbbtanulni nem óhajtók kimagasló arányát Észak-Bánátban találhatjuk, az előbb említett „mérleg" itt negatív irányba mutat: –34%!

1. ábra

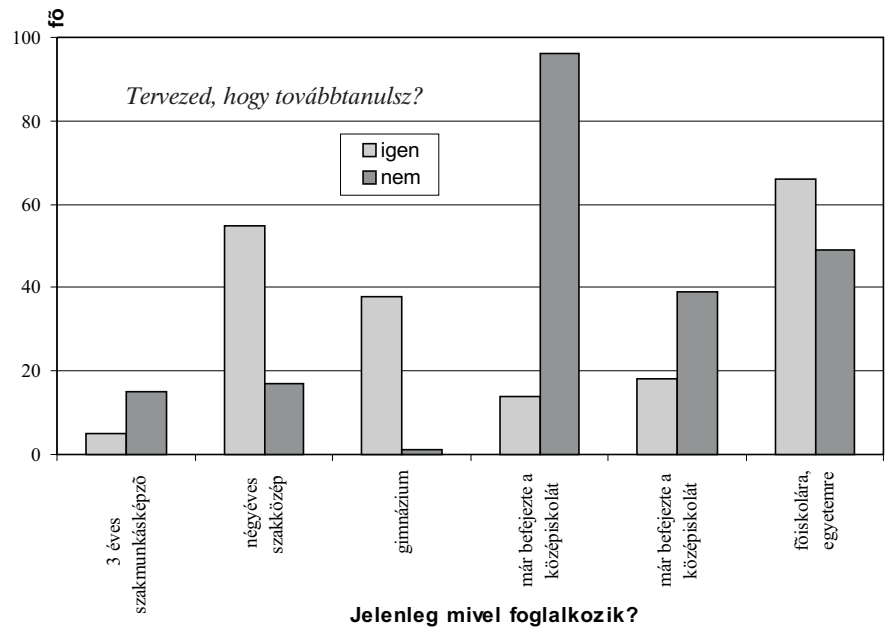

A továbbiakban megvizsgáljuk, hogy a továbbtanulási hajlandóságot mutatók csoportja hol, milyen városban tanulna szívesen tovább. A kérdőívben három várost tüntethettek fel megkérdezetteink, így természetesen az elsőként feltüntetett városok listája a legmérvadóbb, ugyanakkor érdemes lesz összesíteni, úgymond „abszolút értékben" is kiszámítani a szóba jött településeket. Elemzésünkbe csak a leggyakrabban előforduló településeket vesszük be:

7. táblázat

Város	*Első opció (%, N=196)*	*Második opció (%, N=132)*	*Harmadik opció (%, N=81)*
Szabadka	37,8	14,4	8,6
Újvidék	24,5	32,6	18,5
Szeged	7,7	15,2	14,8
Budapest	5	11,4	21

Ha az előbb említett abszolút értékeket kiszámítjuk, illetve összevonjuk a magyarországi településeket, a következő sorrendet kapjuk:

8. táblázat

Helyszín	*Említések száma*	*Az összes említésekhez (N=409) viszonyított arány*
1. Magyarország	133	32,5
2. Újvidék	106	25,9
3. Szabadka	100	24,8

Előbbi táblázatunkból egyértelműen kitűnik, hogy a vajdasági magyar fiatalok továbbtanulási stratégiája három nagyobb irányba mutat: egyrészt létezik egy magas Magyarországon tanulni óhajtó csoport, másrészt körvonalazódik egy olyan csoport, amelyik Újvidéket preferálja, és harmadsorban látszik egy olyan csoport, amelyik Szabadkát választaná. Újvidék és Szabadka vonzereje elsősorban arra a körzetre terjed ki, ahol a település található, azonban a jelenlegi felsőoktatási kínálat sajátosságaiból fakadóan több észak-bácskai tanul Újvidéken, mint ahány dél-bácskai tanul Szabadkán.

A kutatás során arra is rákérdeztünk, milyen szakra jelentkeznének legszívesebben. Akárcsak a települések megnevezésekor, a válaszadók itt is három szakot említhettek meg.

9. táblázat

Szak neve	*Első opció (%, N=194)*	*Második opció (%, N=96)*	*Harmadik opció (%, N=36)*
Közgazdasági	17,5	18,8	16,7
Műszaki	17,0	8,3	0
Informatikai	15,5	11,5	2,8
Bölcsész	12,4	10,4	44,4
Egészségügyi	11,3	5,2	2,8
Pedagógus	6,7	15,6	8,3
Művészeti	5,7	9,4	0
Természettudományi	5,2	5,2	8,3
Mezőgazdasági	3,1	3,1	2,8
Jogi	3,1	11,5	0
Testnevelési	1,5	1	0
Egyéb	1	0	0
Összesen	*100*	*100*	*100*

A fenti adatok alapján látható, hogy *megkérdezetteink elsősorban közgazdasági, műszaki és informatikai képzésben gondolkodnak, a vágyak mintegy „második szintjén" pedig megjelenik a pedagógia, illetve a bölcsészeti szakok iránti igény*. A természettudományi, mezőgazdasági és jogi képzések csak kisebb mérték-

2. ábra

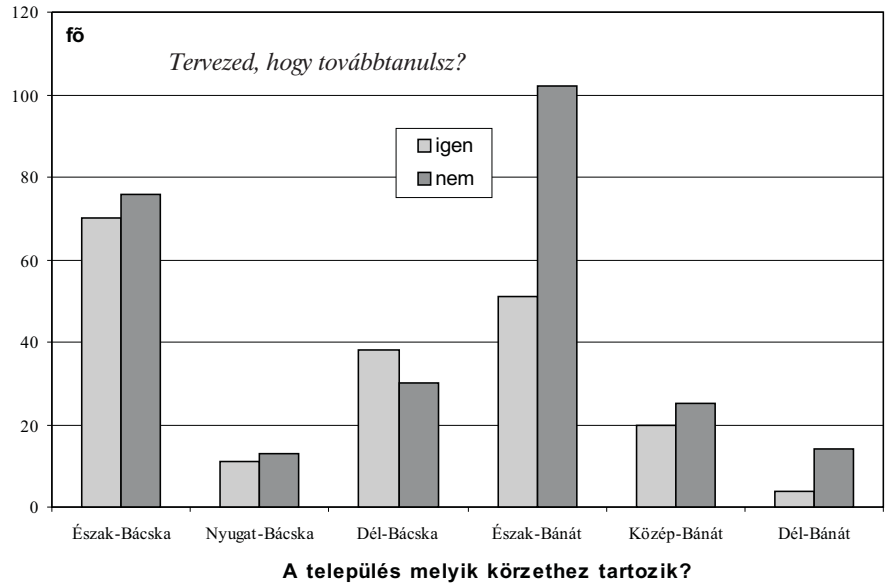

ben tarthatnak érdeklődésre a fiatalok körében (valószínűleg azért, mert ilyen képzések nincsenek magyar nyelven). Itt érdemes megjegyezni, hogy noha korábban azt állítottuk, a fiatalok továbbképzéssel kapcsolatos elképzelései nem föltétlenül kötődnek a munkaerő-piaci logikához, azok, akik ténylegesen gondoltak a továbbképzésre, már sokkal reálisabban látják a képzés–munkaerő-piac bonyolult viszonyrendszerét.

Megvizsgáltuk azt is, hogy akik szeretnének valamilyen felsőfokú képzésben részt venni, jelenleg mivel foglalkoznak. Adataink alapján kijelenthető, hogy elsősorban a jelenleg négyéves szakközépiskolában tanulók (76,4%), illetve a gimnáziumi diákok körében (97,4%) a legnagyobb a továbbtanulási kedv, de ez a hajlandóság a jelenleg főiskolára, egyetemre járók körében is magas (57,8%). Ez utóbbi arány egyrészt valószínűleg azzal függ össze, hogy a jelenleg főiskolára járók szeretnék egyetemi vagy posztgraduális szinten folytatni tanulmányaikat, másrészt pedig elképzelhető, hogy egy réteg más képzés felé is orientálódna. A felsőfokú képzés iránti érdeklődés a hároméves szakmunkásképzősök és a jelenleg már dolgozók körében a legalacsonyabb. Összességében tekintve az adatokat kijelenthetjük, hogy *a minél több tanulás nagyobb továbbtanulási hajlandóságot eredményez*. A fiatalok eszerint kettős rétegződésbe szerveződnek: az oktatási rendszerbe beletartozók, illetve azok, akik már kiestek e rendszerből. Az előbbi csoport a továbbtanulói kedvet mutatók több mint 80 százalékát teszi ki, a második pedig a nem továbbtanulók több mint kétharmadát. E jelenséget úgy is fogal-

10. táblázat

	Milyen típusú felsőfokú képzésre lenne szükség ahhoz, hogy…	
	… a Vajdaságban hosszú távon elboldoguljon (%)	*… az országban jobban menjenek a dolgok (%)*
közgazdasági	20,7	26,6
informatikai	19,8	8,7
egyéb	11,9	7,1
jogi	11,1	14,5
bölcsész	10,6	5,8
műszaki	10,4	11,1
egészségügyi	6,7	7,4
mezőgazdasági	2,7	5
politológiai	2,2	8,4
pedagógus	2,2	4,5
művészeti	1,0	0
természettudományi	0,7	0,5
Összesen	*100*	*100*

mazhatnánk, hogy létezik egy csoport, amelyik tudatosan/nem tudatosan magáénak vallja az élethossziglani tanulás elvét, és van egy másik csoport, amelynek tagjai a képzés fontosságát leértékelve, alapvetően a munkába állásban, illetve az állás megőrzésében érdekeltek.

Az oktatási rendszerben maradni akarók 88 százaléka magyarul, 29 százaléka szerbül és mintegy 14 százaléka angolul vagy németül is tanulna. Legtöbben egyetemi (68%) és főiskolai szinten (28%) folytatnák tanulmányaikat, 9 százalék pedig posztgraduális képzésben venne részt. Ennek az utolsó csoportnak több mint a fele Észak-Bácskából származik.

Megkérdezetteink 89 százaléka nappali, 6 százaléka távoktatásos formájú, 5 százaléka pedig levelező tagozatra járna szívesen. Egyetemi tanulmányai alatt 62 százalék albérletben lakna, 29 százalék kollégiumi elszállásolást venne igénybe, és mintegy 5 százalék rokonokhoz költözne. A felsőfokú képzésben részt venni szándékozók (vagy szüleik) 88 százaléka vállalná a tandíjat, ez az összeg pedig egy tanévben átlagosan 1200 német márka (akkori árfolyamon mintegy 155 000 forint) lenne. Ez az összeg nagyobb lenne a művészeti, egészségügyi képzésben, és átlag alatti lenne a jogi, illetve a műszaki, informatikai és közgazdasági képzések esetében.

A kutatás alanyainak 14 százaléka nem is hallott arról, hogy létezne magyar nyelvű felsőfokú képzés a Vajdaságban. Ez az alcsoport elsősorban azokból áll, akik egyáltalán nem érdekeltek a felsőfokú képzésben.

A 9. táblázat az egyéni sikeresség és az ország jövőjének összehasonlítását teszi lehetővé, illetve segít feltérképezni megkérdezetteink jövőképét. Noha a kérdőívben rákérdeztünk arra, hogy milyen képzésben vennének részt (ld. 8. sz. táblázat), a lenti újabb sorrend teljesebb képet nyújt. Ez azért van így, mert amikor arra kérdeztünk rá, milyen képzésben vennének részt, akkor alanyaink a létező kínálatból választottak, jelen esetben pedig általában kérdeztünk rá, hogy ő milyen felsőfokú képzés által tudná jobban érezni magát otthon, illetve, hogy az országban – általában véve – milyen képzésre lenne szüksége *(10. táblázat)*.

Ha összevetjük a 10. táblázatot a 9. táblázat első opciókat tartalmazó oszlopával, megállapíthatjuk, hogy a *közgazdasági és informatikai* képzés nagyjából azonos arányú mindkét esetben, a műszaki képzés azonban az egyéni boldogulás szintjén csak 10,4 százalékkal szerepel. Ebből arra következtethetünk, hogy a továbbtanulni szándékozók mintegy 6–7 százaléka csak azért választja a műszaki, mérnöki képzést, mert „nincs jobb" választása, azaz a kínálati oldal szegénységének tudható be. Hasonlóképpen a természettudományi képzés kínálata is jóval meghaladja a bevallott vágyak szintjét.

Fordított eset áll fenn azonban a bölcsészeti és jogi képzés esetében. A kínálati oldal szűkössége miatt sokkal kisebb arányban mernek a fiatalok olyan szakokra gondolni, amilyenekre igazán kedvük lenne. Százalékosan megfogalmazva, körülbelül *még 8 százaléknyian jelentkeznének jogi képzésre*, de feltételezhetően, mivel ilyen képzés nincs magyar nyelven, a fiatalok egy része „álmodni is alig mer erről", azaz nem is tesz kísérletet erre felvételizni. *Bölcsészeti képzésre is nagyobb igény mutatkozik*, mint amennyit a jelenlegi felsőfokú képzési rendszer lehetővé tesz, és itt azt is meg kell jegyezni, hogy a vágyak ilyen szintű magasabb aránya az idegen nyelv, azon belül pedig az angol elsajátításának igényéből fakad.

Érdemes külön is megjegyezni azt, hogy az általánosabb elképzelések szintjén kisebb mértékben ugyan, ám markánsan megjelenik a *politikatudományok* iránti kereslet. Ez az egyéni boldogulás szintjén is jelen van, ám az ország sikerességének szempontjából az informatika népszerűségével vetekszik.

Összegzés

Tanulmányunkban egy kérdőíves vizsgálat alapján röviden áttekintettük, hogy a vajdasági magyar fiatalok milyen oktatási formákban vesznek részt, illetve milyen továbbtanulási stratégiák azonosíthatók be részükről.

Adataink alapján a továbbtanulási kedv a fiatalabb korosztályok körében magasabb, illetve azok esetében, akik már valamilyen oktatási formában részt vesznek. Másképp fogalmazva: a több tanulás több továbbtanulási esélyt ad, aki a képzések rendszeréből kiesik, nehezen fog visszakerülni. A továbbtanulást szignifikánsan a munkaerőpiaci rendszerbe való bekerülés, az anya iskolai

végzettsége, a felsőoktatással kapcsolatba kerülő informális hálók befolyásolják, míg a jobbára gyors felélésre épülő ifjúsági kultúra inkább hátráltatja ezeket a szándékokat.

A felsőoktatás vonatkozásában röviden elmondható, hogy a több szempontból még a szovjet típusú modell jegyeit viselő jugoszláv felsőoktatási rendszer (a műszaki képzések túlméretezése, a természettudományi képzések felfuttatása a társadalomtudományi és bölcsészeti képzések ellenében) lassan erodálódni kezdett. Ez az „összeomlás" egyrészt a képzési kínálat korszerűsítése, illetve árnyalása (pl. a közgazdasági képzések szélesítése, a műszaki képzéseknek az informatika irányába való elmozdulása), másrészt pedig a potenciális egyetemi hallgatóknál jelenleg csak vágyszerűen létező, ám egyre markánsabban megjelenő új típusú igények kibontakozása által fog bekövetkezni.

Péter László

„Az Aranykorszak örökösei?” A politikai szellem fenomenológiája

Tanulmány a romániai átmenetről a kolozsvári BBTE diákjainak politikai kultúrája példáján *

Bevezető

1989 decemberében – miközben Románia egyes nagyvárosaiban még folytak, vagy alig értek véget a fegyveres összetűzések,[1] illetve a diktátor bukása nyomán a lakosság körében még érzékelhető volt az eufórikus hangulat[2] – a szabaddá vált tömegkommunikációs médiákban megjelent egy „helyzethez nem illő” és a közhangulatot több szempontból sokkoló hangvételű nyilatkozat. A nyilatkozó[3] – a frissen megalakult végrehajtó hatalom[4] tagja – véleménye szerint „még húsz évnek (1989 decemberétől számítva – P. L.) kell eltelnie ahhoz,

---

* A tanulmány megjelent a *WEB* 2002. október 10-i számában, 13–26.

1 A Decemberi Forradalom néven ismert romániai rendszerváltó események Temesváron kezdődtek. 1989. december 16-án Tőkés László református püspök Securitate általi kilakoltatása/deportálása ellen kezdetben a református hívők, később a lakosok szélesebb rétege tiltakozott, majd a rendszer ellen tömegesen tüntetni kezdett. Az akkori hatalom brutálisan közbelépett, ám december 19-re a várost a tiltakozók mégis szabadnak nyilvánították. A rendszerellenes mozgalom továbbterjedt az ország több nagyvárosára (Kolozsváron, Szebenben, Resicán a tüntető tömeg összeütközik a karhatalmi szervekkel december 20-án és 21-én), lezárják a határokat, majd december 21-én, amikor az Iránból hazatért román diktátor nyilvános gyűlést hívott össze Bukarest főterén, a tervek szerinti elítélő népgyűlés diktatúraellenes tüntetéssé alakult át, majd véres forradalommá terebélyesedett. Ugyanaznap éjszaka a hadügyminiszter, N. Milea öngyilkos lesz. Másnap, december 22-én délelőtt tíz órakor kihirdetik a rendkívüli állapotot, majd déli tizenkét óra hat perckor a volt Román Kommunista Párt (a továbbiakban RKP) Központi Bizottságának az épületéről felszálló helikopter a menekülő elnökkel a fedélzetén a rendszer végét jelenti. A bukaresti eseményeket a közszolgálati televízió mindvégig élőben közvetítette. Hamarosan (december 23-án) a diktátor házaspárt elfogják és december 25-én Târgoviştén rögtönítélő bírósági ítélet nyomán kivégzik őket, de az összetűzések és az emberáldozatok december 28-ig nem szünetelnek. A hatalmat december 22-én a Nemzeti Megmentési Front (Frontul Salvării Naţionale, a továbbiakban FSN) veszi át, s nyilatkozatot tesz a demokratikus átalakulások mellett. A központi FSN mintájára minden helységben megalakulnak a helyi FSN-ek, amelyek a helyi hatalmat képezik. (Itt most nem szándékszom kitérni a „forradalom volt-e vagy sem” dilemmára, illetve a nemzetközi geopolitikai helyzet elemzésére.) Forrás: az *Agerpress* és a *Rompress* hírei nyomán Péter László összefoglalása. Továbbá lásd Pavel, Dan: Limba de lemn. *Polis*, 1998. 4. sz.)

2 Például: „Polgárok! Román testvérek! Győztünk! A Zsarnok megbukott! A hatalom a nép kezében van.” *Libertatea,* 1989. december 22., 1. sz.; A Szabadság Karácsonya. *României Magyar Szó,* 1989. december 23.; Elérkezett a szabadság. *Hargita Népe,* 1989. december 23.

3 Silviu Brucan politológus, volt washingtoni nagykövet, régi aparatcsik, az ötvenes években az RKP központi lapjának, a *Scânteia*nak a főszerkesztője, később az ún. Hatok levelének egyik aláírója, jelenleg közéleti szereplő.

4 Az 1989. december 22-én alakult Nemzeti Megmentési Front Tanácsának tagja.

hogy Románia felzárkózzon a civilizált Nyugat soraiba, de addig Romániának paternalisztikus rendszerre van szüksége, hogy egybetartsa a nemzetet".[5] Az elhangzottakkal sokan azonnal vitába szálltak,[6] de a hirtelen magasba szökött optimista hangulatban a nagyközönség figyelmen kívül hagyta. Azonban a forradalmi változás nyomán az addig szunnyadozó román társadalom mindegyik rétegének felszínre tört, megfogalmazódott valamilyen (egyébként teljesen jogos és méltányos) azonnali elvárása az új hatalommal szemben. Gyakorlatilag mindenki várt valamit a „demokráciától", mint új rendszertől általában. A politikailag marginalizáltak, üldözöttek s bebörtönzöttek szabadságot és toleráns hatalmat, a munkások több bért és rövidebb munkahetet, az értelmiségiek sajtószabadságot, szakmai érvényesülési és nyugati utazási lehetőségeket, az etnikai kisebbségek jogaik tiszteletben tartását, a görög katolikus hívők vallásuk újbóli legalizálását és templomaik visszaadását, a falusi lakosok az elvett földek visszaszolgáltatását kívánták/kérték, vagyis „egy jobb, szabadabb, elviselhetőbb életet"[7]. E kérések és elvárások rendszere akár spontán modernizációs törekvésként is értelmezhető, amely a gazdaság, a társadalmi struktúra, a politikai rendszer és a kulturális élet szféráit célozta meg. Azonban a romániai átmenet folyamata egy rendkívül brutális, totalitarista politikai rendszer erőszakos megszüntetésével kezdődött, s a demokratizáció, a piacosítás menedzseléséhez, az igazi rendszerváltás végrehajtásához mind a hatalomra jutott elit – a „vezetők" –, mind pedig a lakosság – az „alanyok" –, tapasztalatlanul, kellő tudáskészlet hiányában fogott hozzá. A román társadalmat a piaci és demokratikus viszonyokkal való bármilyen előzetes kapcsolat hiánya jellemezte (Pavel 1998: 92). A forradalom utáni kontextusban a régió többi országát „a rendszerváltás a politikai-ideológiai tudás, valamint a tudás tartalmait meghatározó egzisztenciális viszonyok tekintetében inkonzisztens helyzetben" érték a változások (Csepeli-Örkény 1991: 162). Ez Romániát még felkészületlenebbül érintette. Itt nem a hatalom eszközeinek a megszerzésére/megtartására, hanem a reform, a gazdaság strukturális átszervezésére, a demokratizmus elterjedésére, vagyis a tágabban értelmezett átmenet lebonyolításának a hatékony megvalósítására gondolok.

Véleményem szerint az 1989-ben, az érzelmi túlfűtöttség talaján megfogalmazott kérések „teljesítése" még ma sem „befejezett", habár a jóslat részben beigazolódott: az eltelt tizenkét év távlatából az a megjósolt *húsz év* nem veszített az aktualitásából, viszont a paternalista viszonyok még mindig a realitás részei.

---

5 Idézi Tismăneanu, Vladimir – Călinescu, Mihai: The Revolution and Romania's Future. In: Nelson, Daniel. N. (szerk): *Romania After Tyranny.* Westview, 1992. 38.

6 Lásd a Silviu Brucan – Octavian Paler vitát, Bohlen, Celestine: A Veteran Leader Resigns in Bucharest. *New York Times,* február 5.; Karacs Imre – Clark, Victoria : Brucan's Dreams of Brain Power. *The Independent,* január 29.

7 BI 45 éves, városi munkással készített interjúrészlet (Péter László).

Jelen tanulmányban három szociológiai vizsgálat[8] kapcsán kísérletet teszek a kolozsvári diákság[9] politikai kultúrájának modellezésére, kapcsolatot teremtve – visszavezetés útján – a pártállami körülményekre jellemző politikai természetű (inkorporált) „tradíciók"-kal. Az átmenetnek a demokratizációval kapcsolatos vonatkozásait kívánom tárgyalni, illetve azt vizsgálom, hogy van-e kapcsolat a jelenlegi körülmények közötti politikai kultúra állapota és a totalitarista rendszer alatti politikai szocializáló (ami 1989 előtt indoktrinációt jelentett) rendszere között. Írásom elején a demokratizálódás folyamatának strukturális feltételeit és körülményeit vázolom. Majd áttérek a folyamat tartalmi összetevőjét képező politikai kultúra fogalmi jelentésének a meghatározására, illetve a rendelkezésre álló statisztikai természetű adatok elemzése alapján, a vizsgált populáció politikai kultúrájának állapotára vonatkozóan kísérlek meg következtetéseket megfogalmazni. Szemléletem szerint nem lehetséges úgy kijelenteni valamit a mai politikai kultúrára vonatkozóan, hogy figyelmen kívül hagyjuk azt a politikai-társadalmi előzményt, amit a kommunista-totalitarista rendszer jelentett, s ami szocializációs kényszere nyomán ránk maradt (de a totalitarizmust megelőző korok előzménye sem elhanyagolható). Ebben a fogalomkörben kívánok egy lehetséges interpretációt megfogalmazni arra az állapotra vonatkozóan, amit a „*befejezetlen átmenet*" *politikai kultúrájá*nak nevezek. Munkahipotézisem alapvetését az a feltételezés képezi, hogy szoros kapcsolat van a politikai kultúra jelenlegi állapota, és a kommunista időszakban asszimilált (inkorporált) politikai beállítódások, attitűdök között.

„Befejezetlen átmenet" és politikai kultúra

Mára a romániai átmenetnek számos és szerteágazó belföldi irodalma van (lásd pl. Zamfir és Zamfir 1994 és 1995; Sandu 1996; Sandu 1999; Chelcea 1994; Tismăneanu 1997; Pavel 1998; Berevoiescu és mtsai 1999; Roth 2000). A szerzők különböző szempontból és szemlélettel, illetve eltérő módszertani apparátus felhasználásával más-más aspektusokra helyezték a hangsúlyt. Ebben a tanulmányban korántsem vállalkozom ennek a könyvészetnek a feltérképezésére, bemutatására. Azonban két megállapítás mindenképpen megfogalmazható: az átmenet folyamatának tárgyalása többnyire makroszinten, a társadalmi struktúrára fókuszálva történt meg, illetve figyelmen kívül maradt az egyéni cselekvő, az átmenet alanyainak hétköznapi/megélt tapasztalata; nem törekedtek megérteni, a mindennapi közember szemszögéből interpretálni

8 A Civil Kurázsi kutatássorozatról és a módszertani vonatkozásról lásd: Péter László: „Politikai kultúra kutatása a kolozsvári egyetemen". In: *WEB* 2002 10.

9 Kutatásaink alanyai a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem diákjai voltak. A BBTE Románia legnagyobb egyeteme, az 1872-ben alapított Ferenc József Tudományegyetem és az 1918-ban létrehozott Universitatea Regele Ferdinand-nak elnevezett egyetemek, illetve az 1959-ban egyesített Babeş és Bolyai Tudományegyetemek jogutódja. A hivatalosan multikulturális egyetemnek minősített felsőfokú tanintézetben román, magyar és német nyelven folyik szakoktatás.

a poszt-decembrista periódus történéseit. Tanulmányomban részben követem ezt a hagyományt (adataim statisztikai természetűek), viszont a társadalmi struktúrába beágyazottan kezelem a politikai kultúra kérdéskörét az egyetemisták példáján. Maga Habermas mondja, hogy e kemény mag – jelen esetben a kolozsvári diákok politikai kultúrája és közéleti participációja – „kizárólag abban az esetben vizsgálható és értékelhető, ha szembesítjük azokkal a feltételekkel, körülményekkel, amelyben megvalósul vagy sem" (Habermas 1983: 33), illetve ha figyelembe vesszük a kontextust, amely meghatározza az állapotát:[10] a demokratikus rend minőségét és a különféle „hagyományokat". Ily módon kapcsolat teremthető az egyének által interszubjektíven felépített mindennapok világára jellemző tudás (amely politikai természetű értékeket, információkat, attitűdöket, diszpozíciókat (is) tartalmaz) és a politikai rendszer között, vagyis összekapcsolható a mikro- és a makrotársadalmi szint.

Az átmenet gerincét, a piacosodással párhuzamosan, a demokratizáció képezi. Jelen írásomban az átmenet politikai vetületével fogok inkább foglalkozni, de tudomásul veszem, hogy a gazdasági vonatkozásoknak is jelentős szerepe van a politikai kultúra kialakulására nézve. A demokratizáció (*democratization*) fogalma az a folyamatot jelöli, amelynek során kialakul, illetve konszolidálódik mindaz, amit a *demokrácia*nak nevezünk. A gyűjtőfogalom az antik polisz-közösségek politikai berendezkedésére visszavezethető modern legális-racionális uralomnak (Weber 1987: 224) megfelelő politikai rendszerre utal. A képletesen a berlini fal összeomlásával illusztrálható, Közép-Kelet-Európában még ma is tartó átmenet politikai aspektusának országonként eltérő előzményei vannak. Való igaz, hogy „a kelet-európai országok kommunista rendszerei gyökerestül irtottak ki minden más politikai tradíciót" (Sartori 1999: 238), azonban véleményem szerint Romániában a múlt leváltásának módja és indoka különösen megnehezítette a demokratizáció előrehaladását.

A romániai átmenet politikai vetülete több aspektusában hasonlít, illetve „különbözik" a közép-kelet-európai volt szocialista államok 1989 utáni rendszerváltó fejlődéspályáitól. Hasonló volt a közös, „kintről kapott" (szovjet eredetű) kommunista-szocialista múlt, habár a kommunista rendszer országonként másként nyilvánult meg (Szabó 2000: 42); a későbbi Varsói Szerződés és a KGST tagállamai a második világháború után mindannyian „de-európaizálódtak" (Vajda 1988: 333), vagyis leszakadtak és így „vesztették el a társadalomszervezés szabadságközpontú racionalista értékrendszerét" (Vajda 1988: 334). Továbbá a volt szovjet szatellit államok mindegyikében az átmenet kezdetén jelentkezik a volt szovjet piac összeomlásának negatívuma, valamint megjelennek a többpártrendszer intézményei, általános választásokat tartanak és

10 Lásd Jürgen Habermas a *Kultur und Kritik* (Suhrkamp Verlag, 1974) tanulmánykötetében napvilágot látott, *Student und Politik* című tanulmányát, amelyben a nyugat-németországi egyetemista diákok politikai participációjának kutatási feltételeiről és a participáció lehetőségeiről ír.

„valamennyi országban kialakulnak a hatalommegoszlás elvén nyugvó intézményrendszerek" (Kéri 1995: 92). Románia esetében a különbséget a múlttal való szakítás aktusában, a forradalmat megelőző körülményekben (s az ezekből fakadó következményekben), a volt rendszer rendkívül brutális-represszív, „nacionál-kommunista"[11] (Brezinski 1993: 135; Roth 2000: 38), „paternalista, homogenizáló" (Kligman 1998: 14–32) és „szultanista" (Linz-Stepan 1996: 345) jellegében, a Securitatéra alapozott kétszemélyes „uralkodói" stílusban látom. Nem beszélve a keleti fogantatású személyi kultuszról, amellyel mindezek párosultak. A rendszer – egyedül a régióban – „erőszakkal, véresen bukott meg, terroristákkal, ártatlan áldozatokkal" (Pavel 1998: 79). 1989-ben „a pártállam részei és a régi pártapparátus jelentős hányada a régi pozíciót újakra cserélte fel" (Segert 1993: 2), „legitimitásukat pedig a decemberi eseményekből származtatták" (Pavel 1998: 94). A kommunista rendszer bukását a végsőkig elnyomott tömeg kényszerítette ki, a többi „baráti országtól" eltérően, amelyekben a politikai kurzusváltást, a demokratizáció folyamatát a vezető elit, a pártállam reformista szárnya kezdeményezte, de csak részben befolyásolta.[12]

A „törést" közvetlenül megelőző években a román hivatalos pártállami ideológia – lényegében a diktátor – vehemensen elutasított mindenféle glasznoszty és peresztrojka típusú politikát, részben a kommunizmus építésének útjáról való megengedhetetlen letérésként bélyegezve azt, másrészt viszont úgy vélve, hogy Romániában azt már rég végrehajtották. A rendszer egyre izoláltabbá vált a nemzetközi kapcsolatok terén (a KGST országok körében is erodálódott a presztízse), illetve befelé egyre népszerűtlenebb intézkedéseket hozott,[13] azonban jelentős ellenszegüléssel nem kellett szembenézzen. Tanulmányunk szempontjából azt kell kiemelnünk, hogy Romániában a forradalmi eseményeket megelőzően nem alakult ki számottevő és fajsúlyos ellenzéki, disszidens cso-

11 A nacionál-kommunizmusnak a következő fő jellemvonásai voltak Romániában: 1. A többé-kevésbé nyílt szembenállás a Szovjetunióval (nem állomásoztak szovjet csapatok Románia területén, az 1968-as csehszlovákiai invázióban való részvétel megtagadása és nyilvános elítélése, a független külpolitika), 2. a Románia területén élő kisebbségekkel szembeni nacionalista diskurzus, asszimilációs politika, ami a romániai németek és zsidók tömeges emigrációjához vezetett (a román hatalom az emigránsok iskoláztatásának az ürügyén a célország kormánya által kifizetett ún. „fejpénz" ellenében engedélyezte emigrációjukat (7–800 USD per capita) 3. az ortodoxizmus. Lásd továbbá Nelson, Daniel N. (szerk): *Romania after Tyranny*. Westview Press, Bouldier, 1992.

12 Lásd továbbá Tismăneanu, Vladimir : *Reinventarea politicului. Europa de Est de Stalin la Havel*. Iași, Polirom, 1997.; vagy Kligman, Gail – Tismăneanu, Vladimir.: Romania's First Postcommunist Decade. In: *East European Constitutional Review,* vol. 10, No. 1, 2001. 78–85. ; Tismăneanu, Vladimir: Introduction. In: *European Constitutional Review,* vol. 10, No. 1, 2001. 76–77.

13 Lásd például az ÉBEK (az akkori EBESZ) Bécsben elfogadott határozatát 1988-ban, amit Románia tüntetően nem írt alá, az USA legnagyobb kereskedelmi elvének megvonását szintén 1988-ban, illetve a falurombolásként elhíresült szisztematizációs tervet, vagy az élelmiszerjegyek rendszerének kényszerű bevezetését.

portosulás[14] (Ágh 1993: 3; Nelson 1996; Tismăneanu 1997). A legfelső pártvezetést, a Központi Bizottságot, a nyolcvanas évek végén majdnem kizárólag a diktátor családtagjai alkották, a felsőbb pártapparátust pedig a Securitate, a titkosrendőrség ellenőrizte (vö. Tismăneanu 1997). A legmarkánsabb Ceaușescu-ellenes – inkább, mint rendszer- vagy kommunistaellenes – fellépéseket a XII. kongresszuson Apostol nonkonform pártfőtitkár-ellenes kritikája, és az ún. Hatok levele, illetve Dan Petrescu költő XIV. kongresszus előtti felhívása jelentette.[15] Közép-európai értelemben vett disszidens, civil természetű mozgalom – mint a Charta 77, a Szolidaritás, a magyarországi ellenzéki mozgalmak – Romániában nem létezett (Segert 1993: 5), mint ahogy az állampárton belüli reformista csoport sem, inkább egyfajta duplicitás volt jellemző a rendszer irányába (vö. Kligman 1998). A weberi fogalom nyomán a Linz és Stepan szerzőpáros által szultanistának nevezett romániai rendszer sajátosságaiból fakadóan az „egyezményes átmenetnek" (*pacted transition*) hiányoztak az aktorai. Sem a keményvonalas (*hard-liners*) kommunista vezetést nem kettőzte meg a lágyvonalas (*soft-liners*) kommunista párton belüli reformista frakció, sem pedig a (nem létező) ellenzékben nem voltak megtalálhatók a mérsékeltek és a radikálisok, éppen a szultanista jelleg miatt, ami semmilyen ellenzéknek sem engedett teret (Linz-Stepan 1996: 356). Így a civil szféra és a reformpártiság, az ellen-elit s a második nyilvánosság teljes hiányában nem voltak „rendszerváltó

14 Az 1956-os magyarországi események alatti/utáni erdélyi (többnyire magyar) diákmozgalmak vezetőit bebörtönözték (többségüket 1959-ben); az 1977-es Zsil-völgyi szénbányászok sztrájkja – két napig magát a miniszterelnököt tartották fogva az egyik földalatti tárnában – kimondottan gazdasági természetű megmozdulás volt, úgyszintén az 1987. november 15-i brassói tüntetés. A fentebb említett aktusok egyike sem jelentett komolyabb fenyegetést a rendszer számára.

15 Nem kívánom semmiképp sem minimalizálni azoknak a cselekedeteit, akiket a rendszer politikai magatartásuk, világnézetük miatt bebörtönzött. De ezek az elszigetelt esetek nem képeztek – csekély nyomatékuk és a „közvélemény" előtti ismeretlenségük miatt – számottevő erőt a rendszer ellen, illetve nem képeztek strukturális alternatívát sem. Lényegében két típusú disszidens-szerű vonulatról beszélhetünk. Azok, akik egykor a párt „apostolai" voltak, s akik a vezetési stílust és nem a rendszert, a kommunizmust bírálták, illetve az értelmiségi tiltakozások, akik rendszerellenes hangokat is hallattak és némi demokratizációt sürgettek, s csak a nyolcvanas évek legvégén léptek fel többé-kevésbé nyíltan a rendszer ellen. Utóbbiak közé sorolhatók Ana Blandiana, Mircea Dinescu, Doina Cornea, Tőkés László, illetve Dan Petrescu költő, aki a XIV. kongresszus előtt felhívást tett közzé, hogy a pártfőtitkárt ne válasszák újra; köréjük azonban nem szerveződött egyetlen erős disszidens alternatívát megjelenítő (civil) szervezet sem. Továbbá meg kell említeni az *Ellenpontok* című szamizdat kiadványt, amit magyar értelmiségiek szerkesztettek 1984-ben (köztük Szőcs Géza, Borbély Ernő), illetve a Limes Kört, valamint Cs. Gyímesi Éva állásfoglalásait. A Hatok levelének aláírói a „kegyvesztett" kommunista személyiségek voltak (Gh. Apostol volt pártfőtitkár; A. Bârlădeanu volt Politbüró tag és miniszterelnök-helyettes; C. Pârvulescu, az RKP alapító tagja; C. Mănescu volt külügyminiszter és az ENSZ Közgyűlés volt elnöke; G. Răceanu veterán párttag; S. Brucan volt washingtoni nagykövet és a *Scânteia* – központi pártlap – volt főszerkesztője), akik 1989 márciusában azzal vádolták a diktátort, hogy megsérti az emberi jogokat, elidegeníti magától a szövetséges országokat, aláássa a nemzetgazdaságot, és nem tartja be a ratifikált Helsinki-i Egyezményt, valamint felszólították a szisztematizálás beszüntetésére. Ez a mozzanat képezte lényegében a pártvezetés elleni leghatározottabb fellépést. Gh. Apostol a XII. pártkongresszuson 1982-ben bírálta Ceaușescut amiatt, hogy letért a RKP helyes útjáról, illetve a keleti fogantatású személyi kultusz okán. Meg kell még említeni D. Mazilu 1988-as jelentését, amit az ENSZ Emberjogi Bizottságának készített, s amelyben elmarasztalja Romániát az emberi jogok terén. Forrás: a www.libraryofcongress.org, a *SZER* magyar és román nyelvű műsorai és a *Mediafax* híradásai nyomán Péter László összefoglalása.

évek". Ez később mind az elit, mind pedig a társadalom kárára vált. (Elit alatt a pártállam csúcsvezetését, társadalom alatt a hatalommal nem rendelkező civil természetű csoportokat értem, counter-elit alatt pedig olyan társadalmi csoporto(ka)t, amely(ek) legitimen szembehelyezkedik/nek az államszocialista renddel liberális/demokratikus értékrendhez való kötődés révén, s képes(ek) *másképp beszélni* a társadalmi realitásokról). Ilyen aktorok hiányában nem alakult ki dialógus az állampárt és a társadalom között, ami azt eredményezte, hogy nem strukturálódott egy elképzelés a kivitelezendő átmenet forgatókönyvéről, valamint nem artikulálódott a pozitív célok rendszere, a demokratikus értékek irányába ható orientációk mintázata sem. A dialógus hiánya ellehetetlenítette egy minimális konszenzus kiépítését az elit és a társadalom között, Magyarországtól vagy Lengyelországtól eltérően nem épült ki egy közösen osztott szabály- és célrendszer, amit követni lehetett volna az állam és társadalom közti viszonyban és kommunikációban, s amihez hozzárendelhető lett volna a későbbi demokratikus intézményrendszer axiológiai alapja. A második nyilvánosság[16] hiányában Romániában a hatalmi ideológiával szemben nem alakulhatott ki ellendiskurzus sem. Ennek az ellendiskurzusnak (Magyarországon, Csehszlovákiában, Lengyelországban például) az volt a sajátossága, „hogy kiindulópontját nem a marxizmus képezte (sem tematikailag, sem nyelvileg), hanem a hétköznapi élet" (Kuczi 1992: 16). Az ellendiskurzus a hivatalos ideológia és a mindennapi élet nyelve közé ékelődve, szociológiai fogalomrendszert használva, a modernitást törekedett kifejezni, mivel a társadalmat „a racionálisan választó egyének cselekvésének az eredményeként interpretálta" (Kuczi 1992: 23). Azok az értelmiségiek, akik nem voltak az állampártnak tagjai, s akik azt az ellendiskurzust strukturálták, tulajdonképpen egy másik alternatívát kínáltak: választási lehetőséget biztosítottak a társadalom tagjai számára. Ugyanarról a társadalmi környezetről beszélt, mint a hivatalos ideológia, csak más fogalmakkal és másként interpretálva (problematizálva). A (szociológiai) ellendiskurzus tartalmának konstitutív eleme elsősorban nem a hatalommal szembeni mechanikus ellenkezés, annak manierista tagadása és elutasítása volt, nem cáfolata s helyesbítése a centrális diskurzus üzenetének, hanem az, hogy a tényvalóságot tekintette egyedüli lehetséges valóságnak. Olyan társadalomról szólt, „amely fogyasztási cikkeket, munkahelyet, munkahelyi magatartást, iskolát, értékeket stb. *választó* (tehát e dolgoknak valamilyen értelmet tulajdonító, kalkuláló), ezekkel kapcsolatban valamilyen döntési lehetőséggel rendelkező polgárokból áll" (Kuczi 1992: 42). Később ez az alternatív, modern diskurzus sajátos intézményi léthez jutott: a habermas-i értelemben használt nyilvánosságként kezdett el működni, legitimitással bírt, és mind az elit, mind pedig az ellen-elit elfo-

16 Második nyilvánosság alatt a hivatalos ideológia által domináns diskurzustól eltérő szférában létrejött diskurzusok terét értem. A centrális domináns és az alternatív diskurzusok viszonyáról lásd továbbá Foucault, M.: A diskurzus rendje. In: *Holmi,* III. évfolyam, 7. szám, 1992. 858–889.

gadta normativitását, illetve az alapján álló értékeket, s egy közösen birtokolt politikai hozomány szerves részévé vált. Lényegében azt kívánom hangsúlyozni, hogy Romániában az erős ellen-elit hiányában, a forradalom kitörésének pillanatában nem volt olyan csoport az állampárton kívül, amely instrumentális szerepet vállalhatott volna az átmenetben,[17] illetve az új helyzetben politikai szocializációs funkciót is betölthetett volna. Romániában az átmenet kezdetén a schmitteri értelemben használt demokrácia-tanulást (*democracy learning process*) nélkülözve fogtak neki a társadalmi berendezkedés megváltoztatásának. A kompromisszumkereséses egyeztetés folyamata a térség többi államában egyfajta új politikai kultúrageneráló/-kibocsátó és oktató-tanuló szerepet töltött be mindkét fél számára, ami viszont Romániában nem zajlott le.[18] Az elit és a társadalom közti bármiféle kreatív és kompromisszumos kommunikáció hiányában a rendszerváltás – itt nem a forradalmi események konkrét lebonyolítására gondolok,[19] hanem a forradalmat követő demokratizálódásra – nem a felek közti alkudozás/egyeztetés (*negotiation*) útján, a társadalom hathatós közreműködésével, hanem csupán a társadalom tagjainak a fizikai jelenlétében zajlott, s az átmenet a kommunista rendszer szultanista jellegétől determinálva „csak erőszakkal kezdődhetett" (Linz-Stepan 1996: 357). A demokrácia két alappillére a kompetíció és a participáció (Dahl 1971). A kompetíció versengő eliteket jelent, de a '89 előtti disszidens mozgalmak hiányában[20] a demokratizáció folyamatában először a szereplőket kellett „feltalálni", egy erős és legitim counter-elit kiépítését, eltérően a térség többi államától, ahol ez a folyamat legitim szereplőkkel és már kidolgozott szabályrendszerrel, szerepekkel zajlott. Az átmenet kezdetén Románia nem rendelkezett procedurális konszenzussal (Sartori 1999: 102) a későbbiekben fellépő konfliktusok kezelésének módját illetően sem (erre még részletesen visszatérünk), ezt is ki kellett dolgozni a starthelyzetben még nem ismeretlen counter-elittel és a csupán születőben lévő civil társadalommal közösen. A civil társadalom a szabad státusú, vagyis az állam dominiumától független társadalom (ön)szerveződése, amely a modern demokrácia alapját képezi. A civilnek, tehát elsősorban nem politikainak tekintett, privát egyének közössége szükségszerűen feltételezi tagjai – az állampolgárok –

17 Ezt az is alátámasztja, hogy később a FSN ellenzékét képező „történelmi pártok" kemény magja külföldről tért vissza Romániába. Lásd például Ion Rațiu, Radu Câmpeanu, a PNȚCD és a PNL – a Parasztpárt és a Liberális Párt – vezéralakjait.

18 Lásd továbbá Kligman, Gail – Verdery, Katherine: Romania After Ceaușescu: Post-Communist Communism. In: Banac, Ivo (szerk.): *Eastern Europe in Revolution*. Ithaca, N.Y., Cornell UP., 1992. 117–147.

19 Habár egyes szerzők ebben az értelemben is használják, vagyis szerintük a forradalom csupán egy jól kozmetikázott államcsíny volt stb. Lásd Pavel i. m. *Polis,* 1998, 4. sz..

20 Az 1990-ben szervezett általános parlamenti és elnöki választásokon az FSN a szenátusbeli helyek 77,3 százalékát szerzi meg, a képviselőházban pedig a mandátumok 68,0 százalékát tudhatja a magáénak. Ion Iliescu az elnökválasztást 85,07 százalékkal nyerte, a 10,64 százalékot szerzett Radu Câmpeanuval és a 4,29 százalékot elért Ion Rațiuval szemben (mindketten '89 decembere után tértek haza az emigrációból, így szereplésük a legitim alternatíva hiányának is betudható). Forrás: *Mediafax* jelentés, 1990. május 25.

politikai kezdeményezéseit és minden más apolitikusnak – privátnak – tekintett társadalmi öntevékenységét. Mindezt „fel kellett építeni" (Marino 1996: 14), és csak egy „demokratikus minimumot" sikerült elérni (Tismăneanu, 2001: 76). Ezek a törekvések politikai kultúrát[21] is feltételeztek – ez képezi jelen tanulmányom másik tárgyát. A politikai kultúra átfogó, axiomatikus fogalom, állandó viszonyítási pont, a politikai tudás konceptuális sémája. Szemléletemben a politikai kultúra képezi azt a tartalmat, amely a demokratikus intézményrendszernek konzisztenciát kölcsönöz, és – mintegy közvetítő közegként – kapcsolatot teremt a politikai rendszerrel és a fentebb említett civil szférával, végső soron az autonóm-privát közemberekkel.

A politikai kultúrát úgy ragadhatjuk meg, hogy az egy társadalmi közösség (csoport vagy nemzet) politikai magatartásmintái, értékszerkezete és problémakezelése. A politikai kultúrát a politikai rendszer tényei és objektumai (főleg a pártok, bíróságok, az alkotmány, az állam, a végrehajtó hatalom és civil szervezetek) irányában megnyilvánuló „orientációs mintákként" határozhatjuk meg. A politikai kultúrát a társadalmi értékek és normák, a szimbólumok, a közös tradíció, a kollektív memória és emlékezet, a társadalmi motivációs minták táplálják, s folyamatos forrása – a tovább-hagyományoztatás révén – a politikai szocializáció. A politikai kultúra konkrét tartalmát, illetve a minőségét és színvonalának mértékét a társadalom szerkezete és a politikai rendszer jellege determinálja. Almond és Verba olvasatában (1996: 33–69) a politikai kultúra ennél árnyaltabb jelentést kap: disztingválnak a politikai rendszerrel szembeni attitűdök és más objektumokkal szembeni attitűdök között még akkor is, ha a politikai és nem politikai szférák közötti határ meghatározása problematikus (a politikai és a politikum mibenlétének a meghatározási nehézségei miatt). A politikai kultúra a specifikus politikai orientációkra – a politikai rendszerrel és annak különböző összetevőivel szembeni attitűdökre vonatkozik: társadalmi folyamatok és tárgyak sajátos készletével szembeni viszonyulás a politikai kultúra. Ennek egy sajátos típusa az állampolgári kultúra (*civic culture*), amely egy tágabb kontextust jelöl: olyan médium, amely a konszenzusos társadalmi kommunikáció eszközeivel integrálja a „régit" az „újjal", vagyis a „tradíciót" és a „modernt" a plurális kultúra közegében. A politikai kultúra konstitutív eleme az individuumok szintjén a politikai beállítódás. Politikai beállítódáson itt most olyan tapasztalatok által szervezett szellemi hozzáállást értünk, amely befolyásolja egy személy bármely objektummal vagy szituációval kapcsolatos reakcióját.

---

21 A politikai kultúra fogalmának feltétel nélküli alkalmazásával szemben fenntartásokat fogalmazhatunk meg az alkalmazhatóságot illetően. A főleg nyugat-európai és amerikai állapotokra, valamint a latin-amerikai átmenet nyomán létrejött politikai jellegű tudásokra és beállítódásokra vonatkozó fogalom használata kényszerből fakad: a közép-kelet-európai régióra érvényes átfogó jellegű empirikus kutatások hiányában a szakirodalom erre a térségre vonatkoztatva is ezt a fogalmat használja. (Lásd pl. Csepeli-German-Kéri-Stump 1994, Szabó-Örkény 1997 és Szabó 2000).

A politikai beállítódások politikai tényállásokra való vonatkozásuk révén különböztethetők meg más orientációktól (vö. Gabriel 1997, illetve Kavanagh 1972; Barnes-Kaase 1979; Ingelhart-Clark 1990; McKenna 1994; Lipset 1995; Örkény-Szabó 1998; Szabó 2000). A politikai kultúra tág értelemben véleményem szerint a romániai kontextusban (is) a politikum különféle dimenzióira vonatkozó *tudás*ként és az aspektusok irányába történő *beállítódások*ként határozható meg. A politikai tudás eszerint gyakorlatias tudás, mivel szoros kapcsolatban áll a participációval: a politika közvetlen kialakításával, irányításával és érvényesítésével, helyi és országos problémák megoldásával, a vélemények kifejezésével. A politikai tudást nem mindegy, melyik oldalról közelítjük meg: az állampolgárok ismeretei felől, vagy a demokratikus döntéshozási mechanizmusok (a hatalom) irányából. Az előbbi megközelítés szorosabban vonatkozik a politikai kultúrára, míg az utóbbi a politikai intézmények és folyamatok tervezhetőségére utal (Lánczi 2000: 27), azonban véleményem szerint a *policy making* folyamata is a politikai kultúra részét képezi. A politikai kultúra tartalmazza a konfliktusok megoldási eljárásait és technikáit is (Sartori 1999: 103). A romániai demokratizáció kezdeti éveit – 1996-ig mindenképpen, de azt a koalíciós tapasztalatok sem cáfolták meg – a konfrontáció s a konfliktusok konszenzusos megoldás-képtelensége jellemezte. A romániai átmenetben a hatalmi elit identitását konfrontatív stratégiája adta. Rögtön a decemberi váltás után az ún. történelmi pártok[22] köré tömörülő recipiens counter-elitet marginalizálta és megkísérelte delegitimálni (Kligman-Tismăneanu 2001: 78) és a konfliktusokat más konfliktusokkal megoldani. Az ellen-elit identitását (egyben a politikai ellenzéket és a kialakuló civil társadalom szervezeteit) a nyilvánosan felvállalt antikommunista „küldetése" határozta meg, kripto-kommunistának minősítve/címkézve a hatalmat, amellyel „morális polgárháborúban" állt egészen vezéregyénisége haláláig.[23] Az átmenet első szakaszára inkább a politikai megosztottság, és a megosztás politikája volt jellemző,[24] a dialógus, a konszen-

22 Nemzeti Liberális Párt, (PNL), Kereszténydemokrata Nemzeti Parasztpárt (PNȚCD), Román Szociáldemokrata Párt (PSDR). A PSDR 2001 júniusában fuzionált a PDSR kormánypárttal PSD (Szociádemokrata Párt) néven.

23 Corneliu Coposu parasztpárti politikus, jogász, aki 17 évet töltött politikai fogolyként börtönben, a Demokratikus Konvenció – a fő ellenzéki csoportosulás elnöke – 1995 őszén hunyt el.

24 A konfliktusos konfliktuskezelés néhány momentuma a romániai átmenet során: *1990. január 12.* – nemzeti gyásznap a forradalomban elhunytak emlékére; Bukarestben 240 000 ember tüntet, követeléseik hatására Ion Iliescu törvényteleníti a Román Kommunista Pártot, valamint közzéteszi referendum szervezési szándékát a halálbüntetést illetően, amit 1989. december 31-én az FSN eltörölt. *1990. január 17.* – Az FSN plenáris ülésen eltörli a korábban, január 12-én hozott döntéseit. *1990. január 25.* – Ion Iliescu televíziós beszédében egyes erdélyi megyékben észlelhető „szeparatista tendenciákra" hívja fel a figyelmet. *1990. január 28.* – a Victoria téren nagy tüntetésre kerül sor a PNT-CD, PNL, PSDR szervezésében. Párhuzamosan az FSN is ellentüntetést szervez. A két tábor között brutális, erőszakos összecsapásokra került sor, többen megsérülnek. *1990. január 29.* – Ion Iliescu által a médiában közzétett felhívások hatására a bányászok első ízben mennek Bukarestbe. Több mint 5000 bányász utazik a fővárosba, megvédeni az FSN-t. Ugyanaznap Szászrégenben öt roma házat felgyújtanak. *1990. február 1.* – az FSN beleegyezik a hatalom megosztásába a történelmi pártokból alakított ellenzékkel. Megalakul a CPUN (Consiliul Provizoriu de Uniune Națională – Nemzeti Egység Ideiglenes Tanácsa), amely a parlament szerepét tölti be május

zus és a kompromisszumkeresés ellenében, különféle nacionalista mezbe öltöztetve. De kik képezték ezeket a csoportokat? Elsősorban a már említett „történelmi" politikai pártok, de velük szorosan együttműködve a civil szféra értelmiségi csoportjai (GDS, Csoport a Társadalmi Dialógusért, a 22 című hetilap kiadója és az Alianța Civică, a Polgári Szövetség) és az egyetemisták szervezetei, vezetői (Liga Studenților/Diákliga) (lásd továbbá Nelson 1992; Linz-Stepan 1996; Tismăneanu 1997). Az egyetemisták lényeges szerepet játszottak a decemberi eseményekben is, illetve az 1990-es júniusi Egyetem téri események áldozatai is elsősorban egyetemisták voltak. Habermas a már említett tanulmányában rámutat arra, hogy az egyetemisták a politikai kultúra vizsgálatában kiemelt célcsoportot jelentenek, mert mobilitásuknál és strukturális szerepüknél fogva a nyilvános szféra aktív szereplői, illetve mint jövendőbeli értelmiségiek a közösségeik *opinion leader*eit képezik (Habermas 1982: 73).

Tanulmányomban három vizsgálat kapcsán kívánok kijelentéseket tenni a befejezetlen átmenet politikai kultúrájára vonatkozóan. A fentiekben elhangzottakkal összhangban *befejezetlen átmenetnek* nevezem a romániai demokrati-

---

22-ig. *1990. február 18.* – a Victoria téren kormányellenes és államelnök-ellenes tüntetésekre kerül sor. A kormánypalotát védőinek felkészületlensége, amatörizmusa miatt a botokkal, fejszékkel és vasrudakkal felfegyverzett csoportoknak sikerül betörni az épületbe. *1990. február 19.* – a bányászok második alkalommal utaznak Bukarestbe. Több mint 4000 bányász érkezik a Zsil-völgyéből az FSN-t védeni. *1990. március 11.* – Temesváron, egy tüntetés alkalmával kommunistaellenes kiáltványt fogadnak el, amit később Temesvári Kiáltvány néven emlegetnek. A sokat vitatott 8-as pont az első három egymás után következő törvényhozási ciklusra a volt kommunista vezetők vagy Securitate-ügynökök jelölésének törvényes tiltását kéri. *1990. március 18–19.* – Marosvásárhelyen a románok és a magyarok közötti összecsapások több napig tartanak, következményei tragikusak, többen megsebesülnek. Ion Iliescu, a konfliktus résztvevőinek kérése ellenére visszautasítja a Marosvásárhelyre való látogatást. *1990. április 22.* – Bukarestben az Universității téren kommunistaellenes maratoni tüntetések sora kezdődik el. Első alkalommal állítják le tiltakozásképpen a forgalmat ezen a helyen. *1990. június 13.* – tüntetések Bukarestben. Mivel a rendőrség nagyon erőszakosan csap le a tüntetőkre, ez utóbbiak betörnek a rendőrkapitányság főépületébe, és végül felgyújtják azt. Ugyanakkor megtámadják a belügyminisztérium, valamint az TVR épületeit. *1990. június 14–15.* – két vasúti szerelvény érkezik a Zsil-völgyéből bányászokkal. A kormánypalota teraszáról Ion Iliescu államelnök arra kéri a bányászokat, menjenek az Universității térre „rendet csinálni" (Iliescunak a román közszolgálati rádióban június 14-én hajnali 5 órakor elhangzott beszéde nyomán). Bukarestben terror uralkodik, a bányászok szétkergetik a tüntetőket, halottak és sebesültek vannak. *1990. október 15.* – egyik első tüntetése a frissen alakult Polgári Szövetségnek (Alianța Civică), mely a kommunizmusellenességet és a demokratikus intellektualizmust támogatja. *1990. december 24.* – miután Mihály királynak engedélyezik, hogy az országba látogasson, a Ion Iliescu és Petre Roman által vezetett kormány a Bukarest–Pitești útvonalon elfogatja az uralkodót, majd az otopeni repülőtérről távozásra kényszeríti Romániából. *1990. december 25.* – a temesvári egyetemisták tüntetését egyes szakszervezetek is támogatják. Az általános sztrájkra való felhívás, valamint a kormány lemondatása nem örvend nagy népszerűségnek. *1991. szeptember 23.* – a bányászok negyedszer mennek Bukarestbe. Mivel szakszervezeti kéréseiket a kormány nem elégíti ki, Miron Cosma vezetésével feldúlják Petroșani-t, erőszakkal elfoglalják a Bukarest irányba közlekedő vonatokat. *1990. szeptember 28.* – a negyedik „bányászlátogatás" tetőpontja és vége. A rendőrséggel folytatott hosszas összetűzések után a bányászok elfoglalják a Cotroceni (az államelnöki) palotát és a TVR (közszolgálati televízió) épületét. Fő kérésüknek, Petre Roman lemondatásának, Ion Iliescu államelnök eleget tesz. *1992. február 24.* – Romulus Vulpescu szenátor a parlamentben internáló táborok létrehozását sürgeti magyarok számára. *1992. április 23.* – Mihály király a húsvéti ünnepek alkalmával meglátogatja Romániát, több mint 1 millió ember köszönti. E nagy tömegeket megmozgató esemény után a kormány megtilt bármilyen más látogatást az országba, félve a király egyre növekvő népszerűségé-

záció folyamatát a következő meggondolásokból: 1. Romániában a rendszerváltás kezdetén nem voltak legitim rendszerváltó aktorok. 2. Nem fejeződött be a polgárosodás, de a nemzetépítés folyamata sem, ezért a rendszerváltást követően a különféle nacionalizmusok reneszánszukat élték/élik, ami a demokratizáció folyamatát lassította/lassítja. 3. A gazdasági reformok lassú üteme miatt az átmenet irányítása feletti ellenőrzés nem egyértelmű. 4. A demokratikus formális intézményrendszer jelenlegi állapota nem tesz eleget a stabil demokrácia feltételrendszerének, habár az intézményes keretek már adottak. 5. A politikai szférában a domináns értékek természete inkább tradicionális, autoriter természetű (vö. Lamentowicz 1993; Linz-Stepan 1996; Nelson 1996; Tismăneanu 1997; Pásztor-Péter 2002). Lényegében befejezetlen átmenet alatt a politikai intézményrendszerek optimális működését biztosító politikai kultúra hiányával jellemezhető állapotot értem. Ez három dimenzió mentén modellezhető. A politikai szereplők viselkedése szintjén: az aktorok között vannak olyan fajsúlyos formációk, amelyek fundamentalista ellenzékiek, amelyek a rendelkezésre álló erőforrásokat és játékszabályokat kihasználva a politikai rendszer demokratikus jellegét akarják megváltoztatni (Nagyrománia Párt). A szereplők attitűdjei szintjén: a demokráciaellenes törekvéseknek jelentős tömegalapja van: a Nagyrománia Párt a 2000. évi általános választásokon a legnagyobb ellenzéki párt lett, elnökjelöltje bejutott a második fordulóba.[25] Az alkotmányosság szintjén pedig a politikai porondon a szereplők az alapokmánnyal kapcsolatosan divergens véleményen vannak: az RMDSZ (többek között) nem ért egyet a nemzeti jelleg kitételével, a liberálisok a választási rendszerrel és a magántulajdonnal kapcsolatos rendelkezések hiányát nehezményezik, több párt a kétkamarás parlament két házának a funkcióját kívánja módosítani, illetve az elnök szerepkörét. Ilyen kontextusban a politikai kultúra kérdésköre felértékelődik.

A politikai kultúra fogalmát (a fogalommal szemben már fentebb megfogalmazott hiányosságok tudatában) az *ismeret–beállítódás–cselekvés* tengely mentén operacionalizáltam.[26] Mielőtt rátérnék az adatok értelmezésére, mindenképp kell tennem egy megjegyzést. A diákok a társadalmi rétegződés szempontjából a Blau által felállított makrostrukturális paraméterekkel operálva egy eléggé homogén populációt képeznek. Blau a változók két típusát különbözteti meg: *nominális* és *graduális* változókat. A nominális paraméterek élesen vágják el a társadalmi csoportokat, például fajok, antagonisztikus vallások, foglalkozások mentén. A nominális paraméter lényege, hogy a képzett csoportok

től. *1999. január 26–28.* – a Zsil-völgyi bányászok menetelése Bukarest fele, súlyos összecsapások a rendőrséggel. Forrás: a *Mediafax,* www.romania.ro*, Adevărul, România Liberă, Szabadság, Hargita Népe, Ziua,* www.ziare.com*,* www.hhrf.org nyomán Péter László összeállítása.

25 Az NRP a képviselőházban 84 helyet szerzett meg a 345-ből, a szenátusban pedig 45 helyet a 140-ből.

26 A statisztikai adatok elemzésében Pásztor Gyöngyi segített. Köszönettel tartozom Magyari Tivadar, Roman Dzambazovic, Horváth István kollégáimnak is, akik tanácsokkal segítették munkámat, valamint volt negyedéves diákjaimnak is, akikkel a surveyek designját terveztük, és az adatfelvételeket végeztük. Külön köszönet illeti Gail Kligmant a személyes inspirációkért.

nem hierarchikusak. Ezzel szemben a graduális paraméterek rangsorok alapján (mint jövedelem, vagyon, iskolai végzettség, a hatalom) tagolják a társadalmat. Szintén a graduális paraméterek között szerepel a jövedelem és az életkor.[27] A diákok ugyanabba a korcsoportba tartoznak, illetve a jövedelemszintjük is azonos (1,5 és 2,5 millió lej – kb. 50–80 USD felett rendelkeznek havonta), szociális hátterük is hasonló (95 százalék körüli, hogy az apák végzettsége legalább középiskola vagy szakiskola), valamint hasonló szabadidős kultúrájuk van, hasonló erőforrásokkal rendelkeznek és azonos intézményi normákat követnek – ugyanannak az egyetemnek a diákjai. A homogenitás miatt a politikai kultúrára vonatkozó kijelentéseket csupán az etnikum (román–magyar) választóvonal mentén lehetett határozottan szegmentálni, ezért egyes eredményeket ebben az összehasonlításban tárgyalok. Csak a statisztikailag szignifikáns eredmények bemutatására szorítkozom.

A mindennapok világában az egyéneknek ahhoz, hogy eligazodjanak a társadalmi térben, és szükségleteiket kellőképpen tudják kielégíteni, ismeretekre és információra van szükségük. A szükséges információk egy részét az egyének a szocializációjuk során asszimilálják, vagyis az áthagyományoztatás révén, a kultúrájuk részeként megtanulják azokat a tipizált tudásformákat, amelyek az életvilágukban recepttudásokként működnek és a közösségek napi rutinját vezérlik, és amelyek nemcsak érthetővé teszik a világot, hanem nélkülözhetetlenek is a cselekvésekben (Berger-Luckmann 1997). Azonban a változó körülmények között a kultúra nem képes naprakész, aktuális információkkal szolgálni, így a folyamatos tájékozódás és informáltság jelentősége megnő (Angelusz 1995: 9). A folyamat mechanizmusa a politikai információra nézve is hasonló. A politikai szocializáció során az egyének elsajátítják a közvetlen környezetükben lévő politikai természetű objektumokról, valamint a politikai rendszer működéséről az alapvető információkat, azonban a véleményeik és beállítódásaik egyre inkább az aktuális információk bázisán formálódnak, illetve történnek (vö. Carey 1995: 384). Vizsgálatunk az aktualitás és információszükséglet problematikáját két irányból kísérelte meg feltérképezni. Az egyik irány a közéleti, politikai hírek iránti tájékozódás intenzitását mérte és azonosította be a hírek, információk forrását, míg a másik irány tulajdonképpen politikai ismeretkérdésekkel az ismeretszintet próbálta megállapítani a politikai rendszer aktorait illetően. Politikai tudás és cselekvés nem szükségszerűen egyenesen arányos, azonban organikus kapcsolatban áll a politikai értékopciókkal és a vélemények kialakításának folyamatával, ugyanakkor az egyéneknek a környező világról alkotott elképzeléseit, világképeit is jelentősen befolyásolja. Továbbá a politikai részvétel szintjét az ismeretek (is) meghatározzák, s kihatnak azokra a folyamatokra és praxisokra, amelyekkel az egyének különféle érdekeiket

27 A társadalmi paraméterekről lásd Blau, Peter: *Inequality and Heterogenity*. The University of Chicago Press, 1973.

tudatosítják és érvényesítik (vö. Hennessy 1968: 173). Így nem is volt meglepő, hogy a magyar diákok 80,3, illetve a román diákok 79 százaléka figyel a napi politikai, közéleti hírekre – függetlenül az évfolyamtól.

A legfontosabb politikai információforrások tekintetében némi különbség figyelhető meg a magyar és a román diákok információszerző ökonómiája között. A két populáció közötti fő különbség az információforrások nyelve és a hírek forrása tekintetében van: míg a magyar diákok természetes módon mind a magyar, mind a román nyelvű, illetve a romániai és a magyarországi médiát megjelölték forrásnak, addig a román diákok csak román nyelvű és romániai médiából tájékozódnak és némileg a televízió képezi a fő forrást (lásd továbbá Pásztor-Péter 2002). A „hírszerző" mintában a közös elem az írott sajtó csekély jelentősége. A diákok eltérnek az országos trendektől a források rangsorát tekintve (országosan a tv, rádió, írott sajtó a rangsor), ugyanakkor magasabb a tájékozódási igényük. Az információk forrása a hírszelekciós eljárások, a kínált információk típusai, hangvételük, és filozófiájuk nyomán egyben politikai szocializációs intézmények is (vö. Hennessy 1968). Ezért nem csupán önmagában kell vizsgálni a politikai szocializáció kognitív forrásainak a rangsorát, hanem mérni kell a tájékozottság mértékét is. A román és (a magyar minta esetében kiegészült az RMDSZ-re vonatkozó ismeretkérdésekkel) a magyarországi belpolitikára és nemzetközi intézményekre illetve az egyetem működésére (a diákok jogaira) vonatkozó ismeretkérdések megfogalmazásával[28] azt a hipotézist követtem, hogy a napi gyakorlatot biztosító ismeretek és technikák praxisa összefügg a vallott értékrendekkel. A szakirodalom a politikai ismeretek két kategóriáját különbözteti meg: tárgyi tudás és háttértudás**,** vagyis a politikai tényekről való ismeretek: nevek, események, személyiségek stb., puszta adatok birtoklása, illetve bonyolultabb és elvontabb ismeretek, összefüggések, kontextusok ismerete: fogalmak, ideák, koncepciók, doktrínák, ideológiák, ami mélyebb viszonyok ismeretét feltételezi. A két ismerettípus kölcsönösen feltételezi egymást: információkon és vonatkoztatási készségen alapulnak. A politikai szocializáció során kialakult ismerethalmaz adatai kb. 20 százaléka az iskolából és a családból, a többi pedig nagyrészt a tömegkommunikációs eszközökből származik.[29] A kérdések kombináltan kérdeztek rá a fentebb említett tudásokra. A helyes válaszok arányát az 1. táblázat foglalja össze.

A helyes válaszok aránya mindkét minta esetében 50 százalék alatti (román minta: 45,45, magyar minta: 31,12, átlag: 38,265). Ugyanakkor megállapítható, hogy a magyar diákok tájékozottsága alulmarad a román diákok tájékozottságának mértékétől minden egyes klaszter esetében: relatíve több információval rendelkeznek a román diákok. A román diákok tájékozottsága

28 A kérdések két, a survey elvégzést megelőző, fókuszcsoportos megbeszélés nyomán fogalmazódtak meg, diákok részvételével.

29 Lásd továbbá Zaller, John D.: *The Nature and Origin of Mass Opinion*. CUP, 1994.; Janda-Berry-Goldman: Public Opinion. In: *The Challenge of Democracy*. Haughton-Miffin, Boston, 1992.

1. táblázat. Az ismeretkérdésekre adott helyes válaszok aránya (százalékos eloszlás)

Kijelentések		*Helyes válaszok aránya*	
		Magyar minta N-741, 2000 január	*Román minta N-793, 2000 március*
Román belpolitikára vonatkozó kérdések	A román külügyminiszter neve	25,1	77,1
	A legnagyobb ellenzéki vezető neve	59,9	88,7
Külpolitikára vonatkozó kérdések	EU tagok száma	23,2	39,9
	EBESZ jelentése	13,5	39,0
Magyarországra és az RMDSZ politikájára vonatkozó ismeretkérdések	Két RMDSZ csoportosulás	31,7	–
	2000. dec. 11-i események ismerete	17,7	18,2
	Magyarországi ellenzéki párt ismerete	21,6	25,9
	Az RMDSZ tárcái a kormányban	34,5	–
Az egyetemre vonatkozó ismeretkérdések	A BBTE alapszabályzata	37,5	35,7
	Diákszervezetek képviselete	39,4	43,3
	Rögzíthető vizsgák száma	38,2	86,7

a romániai belpolitikára vonatkoztatva a legmagasabb, de meglepő módon még a magyar belpolitika viszonylatában is alulmaradnak a magyar diákok. Ez magyarázható a fentebb leírt „hírszerző" ökonómia divergens és konvergens természetével: míg a magyar nemzetiségűek több forrásból tájékozódnak „gyenge kötéssel" (több forrásból és kevésbé koncentráltan, policentrikusan), addig a román nemzetiségűek „erős kötéssel" (inkább egy forrásból és inkább koncentrálva, monocentrikusan) szerzik be információikat. Az előbbi érv mellett szól a romániai magyar média és nyilvánosság természete is: egysíkú, a magyar elit viselkedését helyeslő, ritkán kritizáló médiáról van szó (Magyari 2000). A pontos informáltság nem korrelál egyetlen azonosító változóval sem (nem, évfolyam, szervezeti tagság, szak, anyagi helyzet). A politikai-ideológiai attitűdök kialakulásában jelentős szerepe van az informáltság (mint a politikai szocializáció közvetlen tartalma) mellett a kulturális környezetnek, amellyel az előbbi intenzív kölcsönhatásban áll, s a politikai szocializáció keretét szolgálja.

Az interakció kétirányú folyamat. A kölcsönhatás kétirányúsága abban áll, hogy az egyén ellenáll(hat), illetve alkudozik(hat) a környezet által kínált választási alternatívák között, már ami a politikum intézményeit, mechanizmusait és a szignifikáns másokat illeti; így alakulnak ki a különféle mentális habitusok, a politikai értékek irányába történő beállítódások, érzelmi azonosulások és ideológiai preferenciák (Hennessy 1968; Verba 1996; Dâncu 1999). A politikai-ideológiai beállítódások mérésére a fő ideológiai irányultságokra jellemző (szocialista-liberális-konzervatív kontinuumra) konstruált skálát használtam.[30] Az ezen elvégzett főkomponens elemzés eredményeit az alábbi táblázat tartalmazza, s első látásra azt illusztrálja, hogy a magyar és a román válaszadók a politikai értékek irányába eltérő politikai-ideológiai koordináta rendszerben állítódnak be.

2A. táblázat. A diákok politikai-ideológia irányultsága; magyar minta

Faktorok N-741, 2000 január	*Kijelentések*	*Faktor-súlyok*
1. Kollektivisztikus-szociál-liberális beállítottság (24,2%)	A társadalomban a rendnek és az egyetértésnek kell uralkodnia.	0,808
	A jó társadalomban az emberek érdemeik alapján részesülnek a vagyonban és megbecsülésben.	0,636
	Az államnak kötelessége mindenkinek biztosítani az ingyenes egészségügyi ellátást.	0,624
2. Individualisztikus és kvázi-antietatista beállítottság (18,4%)	Az állam minél kevesebb szerepet játszik a gazdaságban, annál jobb.	0,734
	Az a jó társadalom, amelyben az emberek egyenlők vagyon és megbecsülés tekintetében	0,623
	A társadalomban az egyének közötti különbségek jogosak, ezért egyesek jogosultak a vezetésre.	0,616

30 A politikai-ideológia irányultság mérésének a problémáira már az a tény is felhívta a figyelmet, hogy a fókuszcsoportos megbeszéléseken a diákok nem tudták magukat elhelyezni egy bal–jobb skálán. Példaszerű az elhangzott kijelentés, miszerint „… hát, kommunista az semmiképpen nem vagyok”, ME, diáklány. Így arra kértük a válaszadóinkat, fejezzék ki egy 1-től 5-ig terjedő skálán viszonyukat a felsorolt kijelentésekhez.

31 A főkomponens-elemzés azt mutatja meg, hogy milyen belső kapcsolatok vannak az elemzésbe bevont változók között. A változók közötti kapcsolódásokból rajzolódnak ki a főkomponensek. A százalékok azt jelzik, hogy az adott faktor az összvariancia hány százalékát tartalmazza.

2B. táblázat. A diákok politikai-ideológia irányultsága, román minta

Faktorok N-793, 2000 március	*Kijelentések*	*Faktor-súlyok*
1. Liberális beállítottság (23,9%)	Az állam minél kevesebb szerepet játszik a gazdaságban, annál jobb.	0,808
	A jó társadalomban az emberek érdemeik alapján részesülnek a vagyonban és megbecsülésben.	0,708
2. Korporatista beállítottság (21,56%)	Az államnak kötelessége mindenkinek biztosítani az ingyenes egészségügyi ellátást.	0,769
	A társadalomban a rendnek és az egyetértésnek kell uralkodnia.	0,749
3. Közösségi - egalitárius beállítottság (17,20%)	A társadalomban az egyének közötti különbségek jogosak, ezért egyesek jogosultak a vezetésre.	-0,721
	Az a jó társadalom, amelyben az emberek egyenlők vagyon és megbecsülés tekintetében.	0,787

A faktoranalízis megerősítette azt a hipotézist, hogy a diákok nem helyezhetők el a klasszikus bal-jobb kontinuum (szocialista-liberális-konzervatív) skála valamely pontján, illetve, hogy nincsenek „tiszta" típusok. Látszólag megállapítható, hogy van némi érzékelhető különbség, ami a magyar és a román diákok politikai-ideológiai beállítódását illeti. Míg az előbbi esetben a diákok két majdnem azonos nyomatékú szegmensre oszthatók, addig az utóbbiak esetében három szintén nagyjából azonos fajsúlyú szegmens különül el egymástól. A magyar diákok beállítódása a rend, az érdem és egyenlő, méltányos ellátás valamint a gyenge állam, az egyenlőség és szabad verseny koncepciói mentén képezik a kollektivisztikus–szociál-liberális és az individualisztikus–kvázi-antietatista szegmenseket. A két szegmens első látásra ebben a vonatkozásban tükrözheti a romániai magyar kisebbségi nyilvános diskurzus társadalom más vonatkozásban érvényes kettes felosztását: a mérsékeltek és a radikálisok mentén, vagy a tradicionalista modernista törésvonalakat. A román diákok esete a gyenge állam és a szabad verseny, valamint az egyenlő, méltányos ellátás, a rend, illetve a jogos meritokratikus alapú különbségek elutasítása és az egyenlőség koncepciói mentén képezik a liberális, korporatista és közösségi-egalitárius halmazokat. A román diákok esetében megjelenik a pregnánsabb liberális, illetve az egyszerre szocialista, de ugyanakkor a tekintélyelvűséget is elutasító és a liberalizmusra jellemző szabad versenyt és meritokratikus elveket sem

támogató beállítódások, valamint az állam általi gondoskodás paternalista igénye is. A magyar diákok esetében egyrészt a rend, illetve az érdem szerinti jutalmazás iránti igény jelenik meg, de az egyenlő ellátás igénye mellett, illetve a gyenge, de az egyenlőséget fenntartó állam keretei között zajló szabad meritokratikus alapokon folyó verseny irányába való beállítódás is. A kollektivisztikus–szociál-liberális és az individualisztikus–kvázi-etatista szegmensek azonban csupán látszólag képeznek önálló halmazokat. Mindegyik halmaz esetében észrevehető, hogy a halmazok „identitásai" eltérőek ugyan, de nem képeznek klasszikus értelemben klasszikus (s egyben ezek mentén fragmentált) beállítódást (kivétel talán a román diákok egy részének következetes liberalizmusa). Vagyis a beállítódásokban keverten és egyszerre jelennek meg a bal és jobb értékei.[32] Ha az elemzésünket kiegészítjük a különböző intézmények irányába történő beállítódásokkal, akkor sokkal inkább nyilvánvaló lesz a két minta közti hasonlóság és a különböző halmazok közti határok megvonása még inkább problematikussá válik. Mindegyik halmazba tartozók pozitív véleménnyel vannak a népi hagyományokról (4,09 és 3,88 átlagértékekkel a magyar és a román mintában), az egyházakról (3,68 és 3,84), a szakszervezetekről (3,17 és 3,18), valamint a királyról (3,29 és 2,75), illetve a köztársasági elnökről (3,22 és 2,51), vagyis a hagyományos autoritást kifejező intézményekről. Ugyanakkor egyformán rossz véleménnyel vannak a parlamentről és a politikusokról (2,65 és 2,23; 2,26 és 1,91), vagyis a demokratikus pluralizmus legfontosabb kellékeiről (a különböző halmazokhoz tartozó diákok véleménye a fentebbi intézményekről ugyanolyan eloszlást mutat). A fenti halmazok majd mindegyikében meghatározó az állami szerepvállalás igényének valamilyen formája. A magyar diákoknál a kollektivisztikus kvázi-antietatista halmazban a magatartások csak részben elutasítóak az állam intézményével szemben. A romániai kisebbség kvázi-társadalomként működik. Egyes szerzők egyenesen erdélyi magyar társadalomról beszélnek (lásd Bíró 1993), amelyben létezik egy erősen átetnicizált para-állam is, ami lényegében az állam szerepét tölti be, specifikusan az állam intézményére jellemző funkciókat látja el: az RMDSZ. Az „elutasított állam" a román állam, amellyel szemben a kisebbségek elutasító magatartást tanúsítanak (Csepeli-Örkény-Székelyi 2000), de a kompetenciákat a para-állam – az RMDSZ – veszi át; tehát ez a halmaz is tartalmaz paternalista, és főleg etnicizált elemeket is. Az állam szerepe a halmazokban keverten jelenik meg. Az egyén–állam viszonyában, a vonatkozó szakirodalom szerint, két lényeges értelmezéssel számolunk. Az egyik a liberális fogantatású és a természetjog talaján álló Locke-ig visszavezethető individualisztikus-instrumentalista modell, a másik pedig az államelmélet arisztotelészi kommunitarista-etikai értelmezése. Az előbbi esetben az egyén az állammal szemben, mint egy jogállást megalapozó tagság szerepében

32 Természetesen tudatában vagyok a politikai baloldal és jobboldal felosztás módszertani és egyéb jellegű problémáinak, nehézségeinek. Itt az ideáltipikusabb beállítódások modellezését kíséreltük meg.

áll, s az egyének az állammal szemben külsődlegesek, annak újrateremtéséhez a szavazással és az adófizetéssel járulnak hozzá, cserében pedig szervezeti szolgáltatásokat kapnak. A magánemberekként értelmezett egyének érdekeiket az állammal szemben kívánják érvényre juttatni. Az utóbbi modellben az egyének egy etnikai-kulturális közösséghez való tartozás mentén integrálódnak a politikai közösségbe, egy egész részeiként úgy, hogy csak a közös hagyományok és az elismert politikai intézmények keretén belül képesek kialakítani személyes és szociális identitásukat, ami a kollektív önmeghatározás gyakorlatában aktualizálódik, de a hatalmi és gazdasági különbségek tudomásul vételével és azok elfogadásával egyszerre (Habermas 1993: 4). A diákok beállítódásában mindezek az elemek keverednek, amit az a tény is kiemel, hogy a román diákok pártpreferenciáinak eloszlása nem korrelál a halmazok jellegével. A különböző halmazokhoz tartozó diákok szavazatai nem követik a beállítódásuk ideológiáját. A magyar diákok esetében a pártpreferencia kérdése nem jelent szociológiai problémát, de alátámasztják a fentieket: a szavazatok 90 százaléka etnikai szavazat, az RMDSZ gyűjti be azokat.[33]

A diákok politikai ideológiai irányultsága és a politikai intézmények irányába történő beállítódása egy „vegyes", diffúz modellben értelmezhető. Az állapot a legjobban a „hibrid politikai kultúra" fogalmával jellemezhető. Ennek magyarázatát Tismăneanu a múlt (kommunista és a kommunista előtti) kulturális és politikai örökségében látja (Tismăneanu 1997: 406). A hibrid állapot egyszerre jelöl alacsony közéleti aktivizmust, és intoleráns magatartást a másság (hagyományosan a kisebbségek, de a mindenféle eltérő kultúrával jellemezhető csoportok) irányába is, illetve paternalizmust, de ugyanakkor államellenességet és szolidaritást is. A hibrid politikai kultúrát, a leninista múlt és a felvállalt nacionalista trend elemeinek ötvözeteként a pluralizmus kezdetleges formáival, a harmadik út keresésében (Tismăneanu 1997: 406) definiálható. A hibrid politikai kultúra az Almond és Verba által felállított tipológiában (1996) az alattvalói és a participatív politikai kultúra olyan sajátos oldatát jelenti, amelyekben parókiális elemek is szerepet játszanak. Az alattvalói, dependens politikai kultúra esetében az egyének orientációi főleg a politikai rendszer egészére, illetve annak döntési és végrehajtási oldalára irányulnak, de ugyanakkor az egyének és a közösségek érdekérvényesítési hajlandóságának meglehetősen alacsony szintje jellemzi. Azok a társadalmak, amelyekben a tagokra participatív politikai kultúra a jellemző, ott az állampolgárok rendelkeznek az alapvető ismeretekkel a politikai környezetükről: a szereplőkről, a szabályokról, vagyis a politikai rendszerről, tudatosak a saját érdekeik felől és ezekkel összhangban összehangolt politikai követeléseik is vannak, amelyeket a nyilvánosságban jelenítenek meg. Részvételük egy jól artikulált információkészletre,

33 A BBTE azon magyar diákjairól, akik nem az RMDSZ-re szavaznak lásd Gál László: *A BBTE magyar diákjainak választói preferenciái* című OTDK dolgozatot (OTDK, kézirat, 2001).

kommunikáció- és eltérő véleményeket befogadó készségre alapszik. A mi esetünkben a diákok a hibrid állapottal jellemezve egyszerre mutatják a passzív-parokiális jelleget és a passzív-résztvevői jelleget ötvöző politikai kultúra jegyeit, vagyis csak a helyi szintű politika iránt érdeklődnek, aktivitásuk a választásokon való részvételre redukálódik a gyenge helyi és erős központi intézményi keretek között, amelyekről ambivalens véleményeik vannak. Kétségtelen bizonyos vonatkozások esetében mozgósíthatók a diákok (erről részletesebben lásd alább), de ebben az esetben a résztvevő jelleg csupán rátevődik a passzív/dependens parokiális kultúra hagyományos rétegeire. Ezt látszik alátámasztani az a tény, hogy közepes a diákok informáltsága, a személyes kommunikációs pályák rövidre vannak zárva (a kommunikáció nem hatol át az etnikai határokon, a szabadidős tevékenységeik során 95 százalékban csak azonos etnikumú felekkel vannak közvetlen kapcsolatban, és a politikai kérdéseket is elenyésző arányban beszélik meg a másik etnikumhoz tartozó társaikkal), illetve a tolerancia mértéke is alacsony. A társadalmi távolságot mérő skálán a magyar diákoknak a román diákok irányába való tolerancia-indexe[34] 3,40, míg ugyanez fordítva 2,62, illetve a romák irányába tanúsított távolság indexe 5,53 és 4,92 (a magyar és a román nemzetiségű diákok irányából). A fentiek további alátámasztására nézzük meg, milyen a diákok érdekérvényesítési stratégiája, a politikában való direkt részvétel (a politizálás), illetve a szervezeti tagság. Az érdekérvényesítés problémáját adott közösségi célok érdekében történő aláírásgyűjtés különböző fokozatai támogatási hajlandóságával mértük. Arra kértük válaszadóinkat, hogy helyezzék el magukat az *aláírást gyűjtene, aláírná, nem érdekli, nem ért egyet, nem bízik a sikerében* fokozatú skálán. Az eredmények szerint a magyar diákok átlagosan 11,38 százalékban vennének részt aktívan egy aláírásgyűjtésben, míg 77,22 százalékuk írna alá beadványt. A román minta esetében ezek az arányok 12,26 és 46,28 százalék eloszlást adtak. Az érdekérvényesítés mérésére alkalmazott kérdéscsoportok faktoranalízissel való elemzése nyomán a következő kép rajzolódott ki: a magyar diákok inkább a politikai, míg a román diákok inkább a szociális típusú jogok érdekében mozgósíthatóak. A magyar etnikumú diákok esetében a magyarázat a már fennebb említett átetnicizált közéletnek tudható be. Ez az állapot szoros kapcsolatban áll a romániai magyar kisebbség helyzetéről alkotott felfogással, a múlt rendszer nacionál-kommunista jellegével és a poszt-decembrista romániai átmenet konfrontatív konfliktusmenedzselésével, illetve az ezekről szóló nyilvános beszéddel. A volt kommunista rendszer a kisebbségekkel szemben asszimilációs és homogenizáló politikát alkalmazott (Nelson 1992; Kligman 1998), ami egyfajta izolációt és bizalmatlanságot gerjesztett a kisebbségek részéről. A ’89-es változás nyomán a magyar közösség hivatalos politikáját a jogorvoslás és a jóvátétel igénye, illetve a kisebbségi jogokért vállalt küzdelem jellemezte,

34 1-től 6-ig terjedő skálán, ahol 1 – a legkisebb társadalmi távolság (Bogardus-skála) az átlagérték.

nemegyszer nacionalista felhangokkal. A kisebbségi elitek etnikai diskurzusát megjelenítő médiahatás klímájában „a politikai jogokért való harc" normává vált (továbbá lásd Magyari 2000). Azt a tényt, hogy a változók és faktorok nem korrelálnak sem a válaszadók nemével, sem az évfolyammal, korral, anyagi helyzettel vagy szervezeti tagsággal, alátámasztja a magyar minta politikai célok iránt mutatott magasabb érdekérvényesítő hajlandósága. A két minta közötti megállapítható különbség nemzetiség-függő, ez az a tényező, ami az érdekérvényesítési célok közötti eltérést magyarázhatja.

3. táblázat. A diákok érdekérvényesítési hajlandósága (aláírásgyűjtés és támogatás): magyar minta

Faktorok, N-741, 2000 január	*Kijelentések*	*Faktor-súlyok*
Politikai jogérvényesítés (46,4%)	Román diákszervezetek a diákok szenátusi képviseletéért	0,861
	KMDSZ a magyar szenátusi képviseletért	0,751
	Feministák a parlamenti képviseletért	0,606
Szociális jogérvényesítés (17,4%)	Diákszervezetek a szociális helyzet javításáért	0,540
	Zöldek a környezetszennyező kombinátok ellen	0,486

4. táblázat. A diákok érdekérvényesítési hajlandósága (aláírásgyűjtés és támogatás): román minta

Faktorok N-793, 2000 március	*Kijelentések*	*Faktor-súlyok*
Szociális jogérvényesítés (29,4%)	Diákszervezetek a besszarábiaiakéhoz hasonló jogokért	0,659
	Diákszervezetek a diákok szociális körülményeinek javításáért	0,592
Politikai jogérvényesítés (20,2%)	Feministák a nők parlamenti képviseletéért	0,464
	KMDSZ a magyarok szenátusi képviseletéért	0,458
	Diákszervezetek a diákok szociális körülményeinek javításáért	-0,526

A politikai részvétel célja a politikai döntéseknek az egyénekkel való könnyebb elfogadtatása s egyben „növeli az emberek közösség iránti elkötelezettségét, valamint tudatosítja a magán és a köz között húzódó határvonalat" (Paterman, idézi Lánczi 2000: 206). Anthony Birch a politikai részvétel tizenegy szintjét különbözteti meg: szavazás a helyi és országos választásokon, népszavazásokon való részvétel, jelölttámogatás és kampányolás, aktív párttagság, aktív részvétel valamely nyomásgyakorló csoport tagjaként, politikai felvonuláson, tüntetésen való részvétel, a polgári engedetlenség valamely formájának gyakorlása (pl. adófizetés megtagadása), a kormány tanácsadó testületében való részvétel, különböző közösségi akciókban való részvétel (pl. helyi környezetvédelmi kérdésekhez való hozzászólás), egyéb, fogyasztói és érdekvédelmi szervezetek munkájának önkéntes segítése (Birch 1993: 81). Ezt a modellt adaptálva volt mérhető a participáció mértéke és intenzitása (5-6 táblázat).

A két populáció ebben az esetben mutat némi különbséget, például a tiltakozásformák „erőssége" függvényében eltérő eszközökkel szereznének érvényt érdekeinek (a román diákok többsége inkább a békés megnyilvánulásokhoz folyamodna – beadvány, újságcikk – és a magyar diákokhoz viszonyítva sokkal kisebb arányban venne részt gyűlésen, tüntetésen, sztrájkban, vagy forgalmi blokádban). Mégis, inkább az alacsony implikációt igénylő tiltakozási formákat részesítik előnyben (beadvány, gyűlés, sztrájk), a személyes megnyilvánulások ellenében. Ugyanakkor azonban mindkét populáció tagja „bennmarad" a hibrid politikai kultúra keretei között, ugyanis megfigyelhető egy aránylag nagyfokú érdektelenség a politika iránt, még akkor is, ha a többségük elmegy szavazni. A szervezeti tagság tekintetében a magyar diákok 63,4 százaléka, míg a román diákok 16 százaléka válaszolta azt, hogy tagja valamilyen szervezetnek. A különbség első látásra óriási, azonban a szervezeti tagsággal rendelkező magyar diákok 79,7 százaléka a KMDSZ tagja (többnyire passzív 66,9 százalék).[35]

Következtetés

Tanulmányomban a romániai átmenet egyik vonatkozásáról kíséreltem meg megállapításokat tenni a kolozsvári BBTE diákjainak politikai kultúrája kapcsán. A hipotéziseket – miszerint a jelenlegi politikai kultúra állapotát a különféle tradíciók jelentősen meghatározzák – az adatok igazolták. Mindkét minta esetében közös jellemző a politikai passzivitás, a politikai cselekvésnek a szavazásra való redukálása, a társadalmi intolerancia és a hibrid politikai kultúra. Az általános passzivitás értelmezhető úgy is, mint az 1989 előtti periódus politikai kultúrájának

35 A KMDSZ és tagsága viszonyára vonatkozóan lásd Pásztor Gyöngyi: *A kolozsvári BBTE diákjainak politikai kultúrája és adaptált politikai cselekvési mintái* (Sapientia-dolgozat, Kolozsvár, megjelenés alatt), vagy Péter László: *Civil Kurázsi – Egyetemisták és civil társadalom Kolozsváron.* In: Somai József (szerk.): *A civil szféra szerepe a közösségfejlesztésben.* Alapítvány az Erdélyi Magyar Szervezetekért, Kolozsvár, 2000. 109–115.

5. táblázat. A nyilvános tiltakozás formái (százalékos eloszlás)

Tiltakozásformák	*Diákok részvétele, magyar minta N-741, 2000 január*	*Diákok részvétele, román minta N-793, 2000 március*
Beadvány aláírása	25,7	47,2
Beadvány szerkesztése	16,0	14,1
Újságcikk megírása	7,9	30,1
Parlamenti képviselőnek írni	0,3	1,8
Gyűlésen, tüntetésen részt venni	9,9	4,8
Sztrájkolni	38,6	1,4
Forgalmi blokádban részt venni	1,6	0,6

6. táblázat. A politikai részvétel szintjei (százalékos eloszlás)

Aktivizmus	*Magyar minta N-741, 2000 január*	*Román minta N-741, 1999 december*
Nem érdekel a politika, ezért szavazni sem megyek el	5,7	16,9
Nem érdekel különösebben a politika, de azért elmegyek szavazni	77,1	67,9
Elmegyek szavazni és gyűléseken is részt veszek	7,7	3,4
Már vettem részt tüntetésen és/vagy plakátragasztásban és/vagy aláírásgyűjtésben	6,5	1,0
Szerveztem politikai gyűlést vagy tüntetést is	0,1	0
Aktívan veszek részt a politikában, de tisztséget nem viselek	2,2	0,8
Tisztségem is van politikai szervezetben	0	1,0
Vezetője vagyok egyik politikai pártnak/csoportosulásnak	0	0,4

a jelenben való kiszolgáltatottság-érzést ellensúlyozó hagyományos, bejáratott módszere. A vizsgálat nyomán megállapítható, hogy a demokratikus intézményrendszer iránti bizalom alacsonyabb, mint a tradicionális autoriter mintákkal jellemezhető intézményekkel szembeni érzelmi közelség érzése, az affektív azonosulás mértéke: a hadsereg, a népi hagyományok, az egyház és (meglepő módon) a szak-

szervezetek népszerűsége magas. A politikai részvétel, a civil aktivitás a cselekvések szintjén csupán a civil szervezetek és különféle alternatív mozgalmak által kezdeményezett beadványok aláírására korlátozódik s kevésbé mozgósíthatók a saját érdekeik érvényesítésére. Az állam szolgáltatói és a javak egyenlő eloszlását menedzselő szerepét magas arányban támogatják – a citoyenséggel összefüggő civil érdekérvényesítő technikák és eljárások ismerete nélkül. A politikai participáció állapota a riesmani fogalomhasználatban az *indifferens* típussal írható le leginkább: alacsony az aktivitás intenzitása, a politikai rendszerről való pontatlan ismeretek miatt a kompetencia is alacsony és negatív, vagy ambivalens az affektív kapcsolat a politikai eseményekkel (Riesman 1950: 505).

A vizsgálat nyomán arra a következtetésre jutottam, hogy a véltnél szorosabb az összefüggés a '89 előtti politikai szocializációs gyakorlat és a jelen állapot között. A kapcsolat két koordináta mentén strukturálható: az 1989 előtti politikai szocializáció (formális) kerete és az erre adott reakció, illetve az áthagyományozott tartalom, amelyben jelentős elem az autoriter intézményekkel szemben tanúsított magatartás. A romániai kommunista rendszer a közvetlen politikai szocializáció intézményein keresztül egy osztálynélküli társadalom felépítését tűzte ki célul, amely új állampolgári modellt feltételezett. Az „*új ember*" egy minőségileg más erkölccsel és értékrenddel jellemezhető szocialista embert feltételezett.[36] Az „*új ember*" kialakításának praxisában a család szembekerült a többi politikai szocializációs ágenssel, és reaktív, védekező szocializációs gyakorlatra váltott, ami lényegében „a tiltások és a negativitások helyszínévé" tette (Szabó 2000: 45), mivel „a totalitarista rendszerekben a politikai rendszer közvetlenül behatol a család kommunikációs folyamatába és a szülők nem fejtenek ki nonkonformista véleményt, az akaratlan elárulás lehetősége miatt" (Verba 1996: 326) a morozovi esetek elkerülése végett. A család a politikától való távolságtartás helyszínévé lett, ahol a politikai konfliktusok elkerülése norma. A kettős szocializáció[37] folyamatában a család szerepe a háttérbe szorult, míg a hatalom az „élet minden domíniumát alávetette a homogenizációnak" (Kligman 1998: 34). Az „*új ember*" kialakítása érdekében az egyént a rendszer erős kényszerrel integrálta az olyan intézmények keretei közé, mint a párt, a kommunista ifjúsági szervezetek, a szakmai szervezetek, amelyek a nemzet rekonstrukcióját az alattvalói politikai kultúra szélsőséges formájának az elterjesztésével, kikényszerítésével akarták megvalósítani[38] (lásd továbbá Kligman 1998).

Az 1989 előtti politikai szocializációs folyamat másik lényeges eleme a közvetített tartalmak. Ebben a vonatkozásban az autoriter hatalmi központokkal

---

36 A új erkölcs kódexét a *Codul principiilor si a normelor muncii si a vietii comuniste ale eticii si echitatii socialiste* képezte.

37 A kettős szocializációról lásd Szabó Ildikó: *Az ember államosítása* (Tekintet, 1991), vagy: *A pártállam gyermekei.* Új Mandátum, Budapest, 2000.

38 Például a Haza Sólymai, a Pionírok, a KISZ, az ODEUS, a FEDEUS.

szembeni magatartások kultivációja különösen fontos kérdés. Az autoriter formáknak a felértékelt „szerepe mindig is jelen volt a romániai politikai kultúrában" (Gilberg 1996: 95) nemcsak a kommunista időszakban, hanem a két háború közötti periódusban is, az antidemokratizmus mellett. Gyakorlatilag 1938 óta Romániában 1989 decemberéig egyik politikai rendszer sem volt demokratikus (1938–1940 között királyi diktatúra, 1940–1944 között fasiszta-militarista diktatúra, 1947-től pedig kommunista diktatúra volt Romániában). Az autoriter hatalmi viszonyok társadalmi beágyazódásának strukturális előzményei vannak Romániában. Az autoriter hatalmi viszonyok visszavezethetők „a nagy lélektani távolságra, ami elválasztotta a hétköznapi embert a helyi adminisztrációtól, illetve a központi politikai hatalomtól" (Gilberg 1996: 87). Ez a távolság azt eredményezte, hogy az egyén élete kettős szinten zajlott – egyrészt a család és a helyi közösségek, másrészt a politikai hatalom síkján – ami között a tátongó szakadékot a „nacionalizmussal és etno-sovinizmussal lehetett kitölteni" (Gilberg 1996: 88), amire a kisebbségek a kisebbségi neurózisból fakadó és táplálkozó bezárkózó nacionalizmussal válaszoltak. (További elemei ennek a magatartásnak az anti-urbanizmus és az értelmiségellenesség). Ezeket a hagyományokat a kommunista rendszer továbbvitte, s a már többször említett nacionál-kommunizmus formájában megőrizte a természetét. A helyi-központi feszültség feloldási kísérleti közé tartozott „az a cinizmus, amellyel a közember éles határvonalat húzott a két szint közé, s folyamatosan megszegte, illetve követte azokat a normákat, amelyek a mindennapi megélhetés szempontjából számára lényegesek voltak" (Gilberg 1996: 87). Ez a formális-normatív kerettel szembeni szelektív betartás/megszegés praxisát generálta. Szintén a távolság leküzdésének kísérleteként voltak betudhatók a központi hatalommal „organikusabb" és szorosabb kapcsolatra igényt tartó törekvések is. A befejezetlen átmenetre jellemző hibrid politikai kultúrában ezért van (olykor egyszerre) jelen mindkét törekvés és az állammal szembeni magatartás, az etnikumtól függetlenül.

IRODALOM:

Ágh, Attila: Basic Democratic Values and political Realities in East Central Europe. *Papers on Democratic Transition,* Budapest, No. 70, 1993.

Ágh, Attila: Paradoxes of Transition. Forced to be Free. *Papers on Democratic Transition,* Budapest, No. 20, 1992

Almond, Gabriel. A. - Verba, Sidney: *Cultura civică.* București, CEU Press, 1996.

Angelusz Róbert: *Kommunikáló társadalom.* Budapest, Ferency, 1995.

Barber Benjamin. R: *Strong Democracy. Participatory Politics for a New Age.* London, Los Angeles, University of California Press, Berkeley, 1984.

Barnes, Samuel – Kaase, Max Ch.: Political action. Mass Participation in Five Western Democracies. 1979. Magyar fordításban In: Gábor Kálmán: *Diáksziget-kutatás.* Budapest, 1999.

Berevoiescu, Ionica – Chiribucă, Dan – Comșa, Mircea – Lăzăroiu, Sebastian – Stănculescu, Manuela: *Fețele schimbării. Românii și provocarea tranziției.* București, Nemira, 1999.
Berger, Peter L. – Luckmann, Thomas: *A társadalmi valóság értelembeli felépítése.* Budapest, Gondolat, 1997.
Birch, Anthony H.: *The Concepts and Theories of Modern Democracy.* London-New York, Routledge, 1993.
Blau, Peter: *Inequality and Heterogenity.* The University of Chicago Press, 1973.
Brezinski, Zbignew: *Marele Eșec.* Cluj, Dacia, 1993.
Carey, James W.: The Press, Public Opinion and Public Discourse. In: Glasser, Theodore L. – Salmon, Charles T. (szerk.): *Public Opinion and the Communication of Consent.* New York, The Guilford Press, 1995.
Chelcea, Septimiu: *Personalitate și societate în tranziție.* București, Știință și Tehnică, 1994.
Csepeli György – Örkény Antal: Politikai-ideológiai nézetek a társadalmi rendszerváltás folyamatában. In: *Csendes? Forradalom? Volt?* Budapest, T-Twins, 1991. 162–168.
Csepeli, György – Örkény, Antal – Székelyi, Mária: *Grappling with National Identity. How Nations See Each Others in Central Europe.* Budapest, Akadémiai, 2000.
Dahl, Robert: *Poliarchy, Participation and Opposition.* New Haven, Yale University Press, 1971.
Dâncu, Vasile S.: Socializarea politică și achiziția limbajului politic. In: *Sociologia Romaâneascâ,* III, 1999.
Gabriel, Oscar W.: Politikai beállítódás és politikai kultúra. In: *Szofi* II. folyam, I. évf., 1–2. sz., 1997.
Gál László: A BBTE magyar diákjainak választói preferenciái. OTDK, 2001. Kézirat.
Gilberg, Trond: Romanians and Democratic Values: Socialization After Communism. In: Nelson, D. N. (szerk): *Romania after Tyranny.* Westview Press, Boulder, 1992.
Habermas, Jürgen: *Állampolgárság és nemzeti identitás. Gondolatok Európa jövőjéről.* Kézirat, 1993.
Habermas, Jürgen: Asupra conceptului de participare politică. In: *Cunoaștere și comunicare.* București, Editura Politică, 1983. 33–88.
Hennessy, Bernard C.: *Public Opinion.* Belmont, Duxbury Press, 1986.
Ingelhart, Ronald – Clark: *The New Political Culture.* Nemzetközi Szociológus Konferencia, Madrid, 1990. Kézirat.
Janda, Kenneth – Berry, Jeffrey, M. – Goldman, Jerry: Public Opinion. In: *The Challenge of Democracy.* Boston, Haughton-Miffin, 1992.
Kavanagh, David: *Political Culture.* London, MacMillan, 1972.
Kéri, László: Az átmenet első fél évtizede. In: *Korunk,* Kolozsvár, 1995, 7. sz. 89–97.
Kligman, Gail: *The Politics of Duplicity. Controlling Reproduction in Ceausescu's Romania.* University of California Press, 1998.
Kligman, Gail – Tismăneanu, Vladimir: Romania's First Postcommunist Decade. In: *East European Constitutional Review,* vol. 10, No. 1, 2001. 78–85.
Kligman, Gail – Verdery, Katherine: Romania After Ceausescu: Post-Communist Communism. In: Banac, Ivo (szerk.): *Eastern Europe in Revolution.* Ithaca. N.Y. Cornell UP, 1992. 117–147.
Kuczi Tibor: *Szociológia, ideológia, közbeszéd.* Budapest, Scientia Humana, 1992.
Lamentowitz, Wojtek: Political Instability in East Central Europe. In: Miszlivetz, Ferenc – Jensen, Jody (szerk.): *Paradoxes of Transition.* Szombathely, Savaria University Press, 1993. 173–194.
Lánczi András: *Demokrácia és politikatudomány.* Aula, 2000.

Linz, Juan J. – Stepan, A.: *Problems of Democratic Transition and Consolidation.* Baltimore and London, John Hopkins University Press, 1996.
Lipset, Seymour: *Political Man. The Social Bases of Politics.* Baltimore, JHUP, 1981.
Magyari Tivadar: A romániai magyar média. *Médiakutató,* 2001, 1. sz.
Marino, Adrian: *Politică și cultură, Plural.* Iași, Polirom, 1996.
Nelson, Daniel N. (szerk.): *Romania after Tyranny.* Boulder, Westview Press, 1992.
Pásztor Gyöngyi: *A kolozsvári BBTE diákjainak politikai kultúrája és adaptált politikai cselekvési mintái.* Kolozsvár, 2001. Kézirat.
Pavel, Dan: *Leviathanul bizantin.* Iași, Polirom, 1998.
Pavel, Dan: Limba de lemn. *Polis,* 1998, 4. sz.
Péter László: Civil Kurázsi – Egyetemisták és civil társadalom Kolozsváron. In: Somai J. (szerk.): *A civil szféra szerepe a közösségfejlesztésben.* Alapítvány az Erdélyi Magyar Szervezetekért, Kolozsvár, 2000. 109–115.
Péter László – Pásztor Gyöngyi: „Hisszük, hiszen látjuk!?" „Az ÉRTÉKÜZENET" a 2000. évi romániai választási kampány során megjelent választási reklám-klipekben. In: Péter László: *A közvélemény szociológiája.* Csíkszereda, Alutus, 2002.
Péter, László – Pásztor, Gyöngyi: A BBTE magyar diákjainak médiafogyasztási mintái. *Médiakutató,* 2002, ősz.
Riesman, David: Criteria for Political Apathy. In: A. W. Gouldner (ed.): *Studies in Leadership.* NY, 1950.
Roth Endre: *Nacionalizmus vagy demokratizmus.* Marosvásárhely, Pro Europa, 2000.
Sandu, Dumitru: *Sociologia tranziției. Valori și tipuri sociale în România.* București, Staff, 1996.
Sandu, Dumitru: *Spațiul social al tranziției.* Iași, Polirom, 1999.
Sartori, Giovanni: *Demokrácia.* Budapest, Osiris Könyvkiadó, 1999.
Sartori, Giovanni: *Teoria democrației renterpretă.* Iași, Polirom, 1999.
Schumpeter, J. A: *Capitalism, Socialism and Democracy.* New York, Harper, 1942.
Segert, David: The Rise of a New Political Class in East Germany. *Papers on Democratic Transition,* Budapest, No. 62, 1993.
Szabó Ildikó: *A pártállam gyermekei.* Budapest, Új Mandátum, 2000.
Szabó Ildikó – Örkény Antal: *Középiskolás fiatalok állampolgári kultúrája.* Budapest, Minoritás, 1998.
Tismăneanu, Vladimir: *Reinventarea politicului. Europa de Est de Stalin la Havel.* Iași, Polirom, 1997.
Tismăneanu, Vladimir – Călinescu M. : The Revolution and Romania's Future. In: Nelson, Daniel N. (szerk.): *Romania After Tyranny.* Westview, 1992.
Tismăneanu, Vladimir: Introduction. *European Constitutional Review,* vol. 10, No. 1, 2001. 76–77.
Vajda, Mihály: East-Central European Perspectives. In: John Keane (szerk.): *Civil Society and the State.* New York, Verso, 1988. 333–360.
Verba, Sidney: Az elsődleges (primer) csoport és a politika. In: Lányi Gusztáv (szerk.): *Politikai pszichológia.* Budapest, Balassi, 1996.
Weber, Max: *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1987.
Zaller, John D.: *The Nature and Origin of Mass Opinion.* CUP, 1994.
Zamfir, Elena – Zamfir, Cătălin (szerk.): *Politici sociale. România în context european.* București, Alternative, 1995.

Geambașu Réka – Pásztor Gyöngyi

A Babeș-Bolyai Tudományegyetem magyar hallgatóinak politikai beállítottsága és értékorientációja

Bevezetés

Tanulmányunkhoz az empirikus adatokat kérdőíves kutatásokból merítettük, melyekre 1999. december 15.–2000. január 15. között, 2000. novemberében, illetve 2001. december 1–21. között került sor.[1]

A *Civil Kurázsi* című vizsgálatsorozat az első és (eddig) a maga nemében egyedülálló kutatás Erdélyben. A demokratikus átalakulás, illetve a civil szféra konszolidációja (mint az állammal és a politikai döntésekkel szemben ellenőrző, szabályozó és közvetítő funkciókat betöltő társadalmi alrendszer) szempontjából a vizsgált tematika nagy jelentőségű. A tágabban értelmezett politikai szocializáció, illetve a politikai kultúra állapotának a vizsgálata még nem honosodott meg, ezért az eredmények nemcsak újszerűek, hanem egyben nagyon pragmatikusak is lehetnek. Ha figyelembe vesszük az alappopuláció – a BBTE-n tanuló magyar nemzetiségű egyetemisták – jellemzőit, akik a jövendőbeli elit tagjai, és a nyilvánosság „*opinion leader*"-jei (véleményalakítói), akkor úgy véljük, hogy a *Civil Kurázsi* fontos lépés a romániai magyar szociológiai vizsgálatok sorában. E kérdőíves felmérés segítségével vizsgálható a diákok politikai és állampolgári kultúrája, politikai ismeretei, értékorientációi, cselekvési mintái, az őket képviselni hivatott szervezetekhez, valamint a makro-társadalmi intézményekhez fűződő viszonyuk. A mintavételi eljárás mindhárom esetben kvótás, a minták elkészítésekor az egyetemi nyilvántartások szolgáltak alapul (ezen belül pedig a *szak*, *évfolyam* és *változók* szerinti eloszlást tekintettük irányadónak). A leíró statisztika mellett a tanulmány során többváltozós statisztikai eljárásokat alkalmaztunk.[2]

Politikai kultúra és politikai értékek

Almond egyik legfontosabb tézise az, hogy egy demokratikus rendszer minősége, a maga intézményes és gazdasági teljesítményével együtt, nagymértékben függ állampolgárainak közszereplésétől, ezek döntő befolyása alatt áll és

1 A kutatások célja a Babeș–Bolyai Tudományegyetemen (BBTE) tanuló diákok állampolgári kultúrájának feltérképezése egy 741, egy 406 és egy 382 elemet tartalmazó mintán. Az adatfelvétel a BBTE Szociológia Tanszéke, a Max Weber Szociológiai Szakkollégium és a Szociológus Véndiákszövetség keretében történt.

2 Itt elsősorban a faktoranalízisre utalunk.

ez az, ami leginkább árulkodik a politikai és állampolgári kultúra szintjéről. Almond és Powell közös meghatározásában a *politikai kultúra* magatartásformák, értékek, benyomások a releváns információk és készségek eloszlásából jön létre, ugyanakkor magába foglalja az emberek magukról és más csoportokról, a társadalom más tagolódásáról alkotott meggyőződéseit, a politikai pártokhoz való viszonyulást, a bizalmat, az együttműködési készséget, illetve az emocionális összetevőket (az etnicitás, illetve a vallási hovatartozás megélése, interpretációja) is. (Almond – Powell, 1999)

Wiatr meghatározásában a *politikai kultúra* a hatalom és az állampolgárok kölcsönviszonyának beállítódásait, megnyilvánulásait, értékeit és magatartásmintáit foglalja magába. Ez tartalmazza a politikára vonatkozó tudást, a tények ismeretét és az arra irányuló érdeklődést, a politikai jelenségek értékelését és a hatalomgyakorlás megítélését. A politikai kultúra részét képezi a politikai beállítottságok kognitív és érzelmi oldala is. A politikai kultúra tartalmazza még a társadalom elismert politikai magatartásmintáit, amelyek meghatározzák a politikai élet cselekvési módozatait. (Wiatr, 1980) Tanulmányunk a politikai kultúra összetevői közül főként ezen kognitív és érzelmi elemekre, azaz a politikai beállítottságra és értékekre koncentrál, ezt tekinti elemzési egységének, hiszen a politikai vélemények, az értékekkel és érzelmekkel összefüggésben, a politikai „viselkedés" vezérlő, meghatározó elemeként funkcionálnak.

A hallgatók politikai beállítottságának, illetve politikai értékopcióinak mérését mindhárom vizsgálat esetében fókusz-csoport interjú előzte meg. Mind az orientációk, mind az értékválasztások elemzését olyan *konceptualizálási*[3] és *operacionalizálási*[4] folyamat készítette elő, mely egyrészt magának a használni kívánt elméleti modellnek a kiválasztását, másrészt a kérdőívben alkalmazandó fogalmak meghatározását jelentette.

A mérőeszköz – vagyis a kérdőívben megfogalmazott konkrét kérdések, kijelentések és értékek – kialakításakor a politikai ideológiák háromszög-modelljéből – liberalizmus, konzervativizmus, szocializmus – indultunk ki, egyszersmind előnyben részesítve ezt az elméleti modellt a jobboldal–baloldal dichotómiával szemben.

Norberto Bobbio olasz politikai filozófus szerint a politikai gondolkodásra nagymértékben jellemző az ellentétezés, a politikai természetű események, történések, illetve a politikai folyamatokban résztvevő aktorok jobboldal-baloldal modellben való értelmezése. A politika lényegét – állítja – az egymással szembenálló nézetek küzdelme adja, ez pedig szükségszerűen pólusokat hoz lét-

3 Babbie nyomán *konceptualizálásnak* tekintjük azt a folyamatot, amelynek során pontosan meghatározzuk, hogy az egyes kifejezéseken mit fogunk érteni. A vizsgált fogalom konceptualizálása az elemzett dimenziók meghatározása révén a mérésben használt indikátorok rögzítésére vonatkozik. (Babbie, 1998: 143–144)

4 A konceptualizálást követi az *operacionalizálás,* a konkrét kutatási eljárások (műveletek) kialakítása, melynek révén a mért fogalom megragadásához szükséges empirikus megfigyelésekhez jutunk. (Babbie, 1998: 164)

re. (Idézi Giddens, 1999: 50–51.) A gazdasági-politikai eszmék viszont – véleményünk szerint – nem egyszerűsíthetők le erre a skálára, azaz a két eszmerendszer nem bipolárisan ellentétes egymással, s a politikai közgondolkodás e két fontos kategóriája is csak egy többdimenziós mentális térben írható le.

A mérőeszköz kiválasztása és alkalmazása azt az elméleti keretet – ti. az ún. háromszög-modellt – követi és reprodukálja, melyben az eredmények elemezhetők és interpretálhatók. Elméleti alapállásunkban a politikai beállítottságot három alapvető ideológia által modellezettnek, így ebben a teoretikus konstruktumban leírhatónak tekintjük. Minden más eszmerendszer ebből a háromból levezethető, ezért a szemléltetés kedvéért úgy is elképzelhető, hogy egy háromszög csúcsaiban helyezkednek el, s az általuk közrefogott területen tüntethetők fel az olyan átmeneti ideológiák, mint például a szociáldemokrácia. Erre a háromszög-modellre épülnek azok a kijelentések és itemek, amelyek a kérdőívben szerepelnek.

A liberalizmus eszmerendszerének középpontjában az egyén áll, az autonóm ember képezi a társadalom alapsejtjét. A politikai hatalom legfőbb célja az egyéni szabadság biztosítása. Mindezt a liberális ideológia képviselői arra a központi érvre alapozzák, hogy minden ember ésszerű, racionális lény, aki minden cselekedetével saját érdekeit követi. Az államnak – melyet a liberalizmus *minimális államnak* nevez – mintegy „éjjeli őrként" kell viszonyulnia a társadalom egészéhez és a polgárokhoz, biztosítva minden egyéni jog feltétlen betartását. Az ideológia másik központi fogalma a *piac*, elsősorban Adam Smith nyomán, aki a „láthatatlan kéznek" is nevezett, a kereslet és kínálat találkozási helyeként definiált piacban látta az egyének társadalomba integrálódásának lehetőségét, illetve a társadalmi, gazdasági egyensúly megvalósításának mechanizmusát. A *Szociológia szótár* a fogalom bemutatásakor különbséget tesz ennek politikai és gazdasági dimenziója között. A liberalizmus politikai megközelítésben az egyenlő politikai jogok, az esélyegyenlőség, az állam minimális beavatkozásának hangsúlyozását jelenti, a gazdasági liberalizmus pedig az egyenlőtlenséget mindaddig tartja elfogadhatónak, amíg ez a termelés növekedéséhez vezet. (Zamfir – Vlăsceanu, 1998: 326.)

A konzervativizmus a társadalom sejtjének a csoportot tekinti, legfontosabb céljának pedig a társadalmi összhangot és a közösségek történelmi folytonosságát. Központi értékei az igazságosság, a hagyományok és a hit. A társadalmi igazságosság megvalósítását a konzervatív gondolkodók nem a piacra hárítják, hanem a *korporatistának* nevezett államra, melynek feladata a központi értékek, valamint a rend fenntartása. A liberalizmus racionális emberképével szemben a konzervativizmus „az emberi tökéletlenség" politikai filozófiájának tekinthető. (Ball – Dagger, 2000: 100.) Ennek megfelelően az embert nagymértékben irracionális vágyai irányítják, amelyeket követve könnyen olyan cselekvéseket hajthat végre, melyek veszélybe sodorhatják a közösség jólétét. Ilyen tekintetben van szükség az állam közbeavatkozására.

Végül, a háromszög utolsó csúcsában a *szocialista* eszmerendszer található. Kialakulása mintegy a liberalizmusra adott válasz (Ball – Dagger, 2000: 125.), és a társadalom életében tapasztalt súlyos egyenlőtlenségi problémák megoldására törekedett. A szocialista ideológia központi fogalma és egyben célja a társadalmi igazságosság biztosítása a nagycsoportok, a közösségek életében. Emberképük az előzőekben bemutatottal analóg, de a probléma itt felmutatott megoldásában jelentős hangsúlyeltolódást észlelhetünk: az állam ebben az esetben már központosított és az általános egyenlőség megvalósításának szolgálatában áll. Eszköze a központi tervezés, melynek funkciója a tevékenységek egységes megszervezése.

A konceptualizálási folyamat második lépése a fókusz-csoport interjúk alapján nyert információk felhasználása, a hallgatók érvelésében alkalmazott fogalmi apparátus kérdőívbe való beépítése volt. A kvantitatív adatfelvételt megelőző fókusz-csoport interjúk alanyai egyetemi hallgatók voltak, a vizsgálat tárgya pedig azok a terminusok, fogalmak, patternek és interpretációs modellek, amelyekben és amelyek segítségével a diákok a (politikai) valóságot, az eseményeket és a politikai szereplők cselekvéseit elhelyezik és értelmezik, s amelyeket a kérdések és kijelentések megfogalmazásában is felhasználtunk.

A politikai beállítottságot olyan kijelentések segítségével mértük, amelyek rendre a különböző politikai ideológiák eszmerendszereit (vagy ezek egy-egy szeletét) képviselték. A válaszadók e kijelentésekkel kapcsolatos attitűdjeiket (elfogadás vagy elutasítás) fejezték ki, egy négy itemű Likert-skálán[5] helyezve el önmagukat. A politikai beállítottság vizsgálatának kiindulópontjául szolgáló három ideológia ekként jelenik meg a kérdőívben használt kijelentések szintjén:

1. táblázat. A politikai beállítottságot mérő, a kérdőívben szereplő kijelentések

Liberalizmus	Az állam minél kevesebb szerepet játszik a gazdaságban, annál jobb.
	Az a jó társadalom, amelyben az emberek érdemeik alapján részesülnek a vagyonban és megbecsülésben.
Szocializmus	Az államnak kötelessége mindenkinek biztosítani az ingyenes egészségügyi ellátást.
	Az a jó társadalom, amelyben az emberek egyenlők vagyon és megbecsülés tekintetében.
Konzervativizmus	A társadalomban a rendnek és az egyetértésnek kell uralkodnia.
	A társadalomban az egyének közötti különbségek jogosak, ezért egyesek jogosultak a vezetésre.

5 A használt Lickert-skála válasz-itemei: *1. teljesen egyetértek, 2. részben egyetértek, 3. részben nem értek egyet, 4. egyáltalán nem értek egyet*. Jellegzetessége, hogy a válaszkategóriák egyértelműen sorba rendezettek, a véleménynyilvánítás növekvő intenzitását fejezik ki és a különböző itemek között hozzávetőlegesen azonos távolság van. (vö. Babbie, 1998: 459–460)

Kiegészítésképpen megjegyezendő, hogy a *liberális ideológiát* elsősorban annak gazdasági dimenziójában értelmeztük, az erőforrások meritokratikus elveken alapuló elosztására fektetve a hangsúlyt.

Ha a három *Civil Kurázsi* mérés erre vonatkozó eredményeit – a kijelentésekkel teljes mértékben vagy részben egyetértők arányait – közös táblázatban szemléltetjük, a hallgatók elsősorban konzervatív és szocialista elveken nyugvó kijelentésekkel értenek egyet, majd sorrendben ezeket egy meritokratikus állítás követi. Ezzel szemben, a legerőteljesebb elutasítás a másik szocialista, egalitariánus elvet képviselő kijelentéssel szemben nyilvánul meg, még akkor is, ha a három év alatt több mint 4 százalékos növekedés figyelhető meg ezen állítás támogatásában.[6]

2. táblázat. A három felmérés során mért, a különböző kijelentésekkel való egyetértés mértéke (%)

Kijelentés	*CK I.*	*CK II.*	*CK III.*
Az állam minél kevesebb szerepet játszik a gazdaságban, annál jobb.	54,1	52,2	54,0
Az a jó társadalom, amelyben az emberek érdemeik alapján részesülnek a vagyonban és megbecsülésben.	85,8	85,2	83,3
Az államnak kötelessége mindenkinek biztosítani az ingyenes egészségügyi ellátást.	90,3	90,9	91,2
Az a jó társadalom, amelyben az emberek egyenlők vagyon és megbecsülés tekintetében.	35,5	42,1	39,7
A társadalomban a rendnek és az egyetértésnek kell uralkodnia.	91,3	93,1	90,6
A társadalomban az egyének közötti különbségek jogosak, ezért egyesek jogosultak a vezetésre.	58,2	53,0	57,3

Faktoranalízissel a hat kijelentés oly módon csoportosítható, hogy segítségével a vizsgált népességen belül körvonalazható politikai beállítottság-tendenciák figyelhetők meg. Az 1999-es mérésben két lényeges politikai beállítottság – egyfajta *kollektivisztikus-etatisztikus*, valamint egy *individualisztikus* faktor áll egymással szemben. Az 1999-es vizsgálatban azonban a faktorok nem homogének és nem konzisztensek, tekintettel arra, hogy az ezeket meghatározó itemek, kijelentések egymásnak ellentmondó viszonyban állnak.

6 A véleményalakulások dinamikája szinte minden esetben a mérések hibahatárain belül helyezkedik el, ezért erre nem térünk ki részletesen az elemzés során.

3. táblázat A faktoranalízis eredményei (*Civil Kurázsi* I., N=731)

Faktorok	*Itemek*	*Faktor-súlyok*
1. Kollektivisztikus-etatisztikus beállítottság	A társadalomban a rendnek és az egyetértésnek kell uralkodnia.	0,808
	A jó társadalomban az emberek érdemeik alapján részesülnek a vagyonban és megbecsülésben.	0,636
	Az államnak kötelessége mindenkinek biztosítani az ingyenes egészségügyi ellátást.	0,624
2. Individualisztikus beállítottság	Az állam minél kevesebb szerepet játszik a gazdaságban, annál jobb.	0,734
	Az a jó társadalom, amelyben az emberek egyenlők vagyon és megbecsülés tekintetében.	0,623
	A társadalomban az egyének közötti különbségek jogosak, ezért egyesek jogosultak a vezetésre.	0,616

A két évvel későbbi, 2001-ben végzett vizsgálat eredményeiben egyfajta kikristályosodottabb, következetesebb, konzisztensebb politikai beállítottság körvonalazódik. Az ugyanazon állítások felhasználásával végzett faktoranalízis hasonló kétpólusú faktor-modellt eredményez, ebben az esetben viszont már az előzőekben még egymással ellentmondásos viszonyban állt kijelentések mintegy „helyet cserélnek", következetes és egyértelműen definiálható faktorokat hozva létre. *(4. táblázat)*

A politikai beállítottság – kolozsvári egyetemi hallgatók körében történt – vizsgálata során megfigyelhető egyfajta modell-átrendeződés, -átalakulás. Míg a felhasznált kijelentések a háromszög-modellt (vagyis a három fő politikai ideológiát) képviselik és reprodukálják, a faktorelemezés során arra következtethetünk, hogy a politikai beállítottságok más modell szerint rendeződnek a hallgatók mentális struktúrájában. A hármas politikai modell ennek alapján nem tekinthető érvényesnek és operacionálisnak a vizsgált populáció politikai attitűdjeinek elemzésekor, ez utóbbi sokkal inkább az individualisztikus vagyis kollektivisztikus, vagy etatisztikus (autoriter) vagyis demokratikus dichotómiában értelmezhető. A politikai beállítottságok skáláján vagy dimenzióiban való elhelyezkedés a diákok esetében – a fentiek alapján – nem elsősorban a különböző politikai értékekkel való affinitás mentén valósul meg, ennek más jellegű tétje van: az állam egyéni életvilágban való megjelenése. A hallgatók meggyőződései primordiálisan nem az erőforrások elosztásának, az esélyegyenlőség, a javakhoz való hozzáférés problémái mentén, hanem az állami autoritás vagy demokrácia, illetve politikai liberalizmus ellentétpárban differenciálódnak.

E politikai beállítottság kialakulását követően végeztünk értékvizsgálatot, arra keresve a választ, hogy melyek azok a politikai értékek, amelyek a beállí-

4. táblázat A faktoranalízis eredményei (*Civil Kurázsi* III., N=382)

Faktorok	*Itemek*	*Faktor-súlyok*
1. Etatisztikus beállítottság	Az államnak kötelessége mindenkinek biztosítani az ingyenes egészségügyi ellátást.	0,769
	Az a jó társadalom, amelyben az emberek egyenlők vagyon és megbecsülés tekintetében.	0,681
	A társadalomban a rendnek és az egyetértésnek kell uralkodnia.	0,610
2. Liberális, individualisztikus beállítottság	Az állam minél kevesebb szerepet játszik a gazdaságban, annál jobb.	0,693
	A társadalomban az egyének közötti különbségek jogosak, ezért egyesek jogosultak a vezetésre.	0,681
	A jó társadalomban az emberek érdemeik alapján részesülnek a vagyonban és megbecsülésben.	0,575

tottságokat meghatározzák.[7] Az érték a legerősebb közvetítő láncszem az egyén és társadalom között, értékké bármi válhat a társadalomban, viszont nem tekinthető bármi értéknek. (Csepeli, 1997: 234.) Az értékek nem egyszerűen a dolgok inherens sajátosságain alapszanak, hanem társadalmilag kialakítottak, és meghatározottak „a mindenkori társadalom önszabályozó eszközei közé tartoznak, hasonlatosan a nyelvhez, amelyet minimális objektivációs rendszernek tekintünk a mindennapi élet szerkezetében". (Váriné, 1997: 143.) Az értékek pedig kisugároznak az élet minden területére, a gyakorlati erkölcsre, a politikai és jogi erkölcsre és gyakorlatra.

Elemzésünk során az értéknek főként az antropológiai meghatározását használtuk, amely szerint az értékek a kultúra lényegi magvát jelentik, ezzel párhuzamosan pedig a politikai értékek a politikai kultúra magvát képezik. Az értékek egyrészt a személyiség legmélyebben beágyazott, beágyazottságuk révén következetességet és biztonságot jelentenek az egyének számára, másrészt viszont az értékek az egyének és különböző társadalmi csoportok integrációjának szociálpszichológiai eszközei, a világ kollektív értelmezésére, látására szolgáló „legkisebb közös többszörös". Az értékek tehát nem csupán egyéni jellemzők, hanem kultúrafüggők, a társadalmi integráció nélkülözhetetlen elemei. (Csepeli, 1997: 234.)

Az értékek ugyanakkor konformizáló hatásuk miatt az egyéni és társadalmi viselkedés kontrolljaként hatnak. A társadalom folyamatosságát és stabilitását az

7 E vizsgálatot a harmadik, *Civil Kurázsi* III. alapján végeztük.

biztosítja, hogy értékeit átörökíti, habár az értékképzés ugyanúgy a mindennapok része, mint az értékőrzés. (Váriné, 1997: 144.) Az értékőrzés, valamint az értékváltás folyamatainak váltakozása, valamint ezeknek a politikumban való szerepe miatt ezen értékrendszerek vizsgálata fontos lehet az átmenet idején, valamint az átmenetet követő években.

Az elemzésben szereplő értékek és a kialakult sorrend a következő:

5. táblázat. A politikai értékek rangsora
(1– legfontosabb, 10 – legkevésbé fontos)

Politikai értékek	*Átlagok*
1. Szabadság, szólásszabadság, gyülekezeti szabadság	3,7
2. Szociális biztonság	4,3
3. Tolerancia	4,56
4. Kisebbségi jogok	4,95
5. Rend	5,28
6. Egyenlőség (vagyoni és hatalmi egyenlőség)	6,09
7. Többpártrendszer	6,14
8. Konszenzusos konfliktusmegoldás	6,19
9. Többnyelvűség	6,45
10. Erőskezű vezetés	6,95

E politikai értékeket a kialakult politikai beállítottságokkal korreláltatva a következő eredményeket kaptuk:

6. táblázat. Politikai értékek és politikai beállítottságok korrelációi

Politikai értékek	*Liberális beállítottság*	*Etatisztikus beállítottság*
Szabadság, szólásszabadság, gyülekezeti szabadság	++	–
Szociális biztonság		
Tolerancia	+	–
Kisebbségi jogok	–	–
Rend		+
Egyenlőség (vagyoni és hatalmi egyenlőség)		++
Többpártrendszer	+	–
Konszenzusos konfliktusmegoldás		
Többnyelvűség		
Erőskezű vezetés		++

Jelmagyarázat: ++, – 0,01-es szinten szignifikáns az összefüggés; +, – 0,05-ös szinten szignifikáns az összefüggés.

A 6. táblázatban foglaltak alapján megfigyelhető, hogy a liberális beállítottsággal pozitívan korrelál a szabadság, tolerancia és többpártrendszer és negatívan a kisebbségi jogok, az etatisztikus beállítottsággal pedig pozitívan korrelál a rend, az egyenlőség és az erőskezű vezetés és negatívan a szabadság, tolerancia és többpártrendszer. A szociális biztonság, a konszenzusos konfliktusmegoldás és a többnyelvűség egyik politikai beállítottsággal sem korrelál.

A státustörvénnyel[8] kapcsolatos vélemények

A státustörvénnyel kapcsolatos blokkban,[9] a politikai kultúrához hasonlóan, a kérdéseket az *ismeretek*, *vélemények* és *cselekvések* dimenziókban fogalmaztuk meg. Alapállásunkban valamely, a nyilvános diskurzusokban erőteljesen tematizált toposzok iránti viszonyulást meghatározzák azok a tényszerű ismeretek, amelyekkel az egyének az adott kérdésben rendelkeznek. A hallgatók 95,5 százaléka hallott a státustörvényről, többségük (77%) a médiából tájékozódott, 8,1 százalékuk pedig olvasta a törvény teljes szövegét. Az ismeretek[10] egy konkrétabb vonatkozásában a törvényhez kapcsolódó informáltság szintje alacsonynak mondható, a diákok 82,1 százaléka a négy közül két vagy annál kevesebb kijelentés esetében adott helyes válaszokat.

1. ábra A diákok helyes válaszainak aránya (a lehetséges 4-ből)

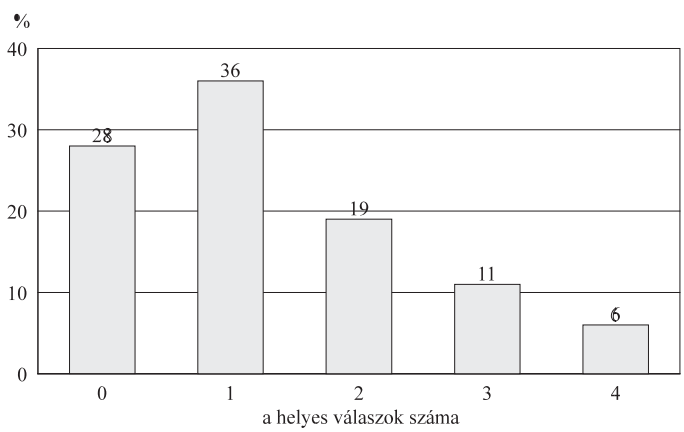

8 Az elemzésben a *státustörvény* megnevezést használjuk, annak ellenére, hogy a jogi szövegnek megfelelően a *kedvezménytörvény* fogalmával kellene élnünk. Döntésünket az adatfelvétel idején, a közbeszédben használt kategóriára alapozzuk.

9 Ezekre a kérdésekre, értelemszerűen, csak a legutóbbi, 2001-es mérésben kerülhetett sor, minthogy maga a törvény 2001. január 1-jétől lépett életbe.

10 A státustörvényről szóló ismeretek szintjét a következő ismeretkérdésekkel mértük:
Véleményed szerint az alábbiak közül melyek érvényesek a státustörvényre?
1. A státustörvényt ebben a formában a Magyar Parlament egyhangúan elfogadta.
2. A státustörvény nyújtotta kedvezményeket minden magát magyarnak valló egyén igényelheti, bárhol is éljen.
3. A státustörvény 2002. január elsején lép majd érvénybe.

A státustörvény jogalanyiságát igazoló dokumentum, az ún. magyar igazolvány kiváltását a megkérdezett hallgatók 77,7 százaléka szándékozott az adatfelvétel időszakában kiváltani, a diákok 18,8 százaléka elutasította ennek lehetőségét, és a válaszadók 3,4 százaléka határozatlanként nyilatkozott. A státustörvénnyel kapcsolatos – a vizsgálat idején még csak vélemények, és nem tények formájában megfogalmazható – további kérdésekre az alábbi eloszlásban válaszoltak a hallgatók. A főként médiaeredetű, státustörvényre vonatkozó információk alapján arra kértük a válaszadókat, hogy értékeljék, vonatkozhatnak-e rájuk a jogi szövegben foglaltak valamilyen módon. Ilyen tekintetben magas arányban (89 százalékban) nyilatkozták azt, hogy abba a célcsoportba tartoznak, melyre a törvény vonatkozik, további 5,5–5,5 százalékuk erre a kérdésre *nem* vagy határozatlan választ adott. Végül, a törvény által – az adatfelvétel pillanatában – kilátásba helyezett kedvezmények igénybe vételét 83,2 százalékban ítélték lehetségesnek, a válaszadók közel 4 százaléka elutasította azt, és 12,8 százalékuk adott határozatlan választ.

A státustörvénnyel kapcsolatban megfogalmazott véleménykérdések alapvetően két problémára vonatkoztak: a jogszabály által kiváltott hatásokra és a jogalanyiság kérdésére. Az egyik kérdés a törvény különböző aktorokra – így a magyar, a román államra, ezek EU-integrációs esélyeire, a román nemzetre, a magyar közösségre, valamint az ezek közötti viszonyra – gyakorolt esetleges hatását, pontosabban a hallgatók erre vonatkozó véleményét igyekezett feltérképezni. A második problémát két dimenzióra bontottuk, külön vizsgálva egyrészt a magyar nemzeti tagság, az etnikai hovatartozás kritériumait, az ezeknek tulajdonított relatív fontosságot, másrészt pedig ennek mintegy adminisztratív vetületére összpontosítva, a státustörvény jogalanyiságának behatárolását igyekeztünk a válaszok révén megvalósítani. Megjegyzendő, hogy minden esetben döntően médiaeredetű vagy csoportjellegű, s csak ritkábban szakmai megalapozottságú véleményekről van szó (ez utóbbi leginkább a fókuszcsoport-interjúk alapján derül ki).

A státustörvény elfogadásának a következményeit a hallgatók a következő módon, és az alábbi táblázat által szemléltetett eloszlásban értékelik. A jogszabály egyik legfontosabb hatásának a két ország Európai Uniós csatlakozására gyakoroltat tekintik a megkérdezettek, valamint ennél nagyobb arányban a magyarok számarányára gyakorolt befolyását, anélkül azonban, hogy e két hatás iránya a kérdésekből kiderülne. Ez – többek között – azért is lényeges, mert a több aktorból álló, gyakran erőteljesen konfrontatív jellegű, a jogszabály elfogadását megelőző egyeztetés és alkufolyamat tematizált. Ennek analógiájára, a válaszadók szerint a státustörvény legnegatívabban a különböző entitások, csoportok között kialakított viszonyokat érinti majd, legerőteljesebben a Románia határain belül élő két nemzeti közösség, majd a két állam, illetve a konszenzusos viszonyban álló RMDSZ és romániai kormánypárt kapcsolatát rombolva.

7. táblázat. Véleményed szerint a státustörvény elfogadása hogyan hat ki a következőkre? (%)

Kijelentés	*1*	*2*	*3*	*4*	*5*
1. A román – magyar államközi viszony alakulására.	4,2	18,1	5,0	59,4	7,1
2. Románia EU integrációs esélyeire.	12,8	55,0	17,8	7,3	1,0
3. A romániai magyar kisebbség és román többség kapcsolatára.	3,1	7,9	9,2	63,1	11,3
4. Magyarország EU integrációs folyamatára.	27,0	39,5	17,8	8,9	0,8
5. A RMDSZ és a PSD kormány közti viszonyra.	1,3	9,9	13,6	53,7	14,9
6. Magukat magyarnak valló személyek arányának alakulására.	29,6	43,5	10,7	9,4	1,6
7. Az erdélyi magyarság szülőföldön való maradására.	11,5	38,7	20,4	20,9	2,9
8. Az erdélyi magyarok gazdasági gyarapodására.	12,6	55,5	21,5	0,5	5,2
9. A romániai anyanyelven való oktatás alakulására.	11,3	31,9	35,3	12,8	1,6

1 – nagyon kedvezően, 2 – kedvezően, 3 – egyáltalán nem hat rá, 4 – kedvezőtlenül, 5 – nagyon kedvezőtlenül.

A 8. táblázatban a felsorolt kijelentéseket úgy csoportosítottuk, hogy azok a hallgatók által prognosztizált következményeket jelentéssel felruházott faktorokba sűrítsék. Ennek a műveletnek az eredményeképpen a megjósolt, jogszabály által előidézett dinamika alapvetően három entitást érint: a két államot (Romániát és Magyarországot), pontosabban ezek EU-integrációját, a romániai magyar közösséget, és a különböző aktorok egymás közötti viszonyait.

A nyilvánosságban kialakult viták egyik legfontosabb toposza a státustörvény jogalanyisága volt, vagyis a kilátásba helyezett kedvezmények által megcélzottak körének definiálása. Az erre a problémára vonatkozó véleményeket szintén olyan négy itemű Lickert-skála segítségével mértük, mely különböző, egyfajta liberális-esszencialista skálán elhelyezhető kijelentéseket tartalmazott. *(9. táblázat)*

A nemzeti csoporttagság különböző kritériumainak rangsorolását tartalmazza a 9. táblázat, mint olyan dilemmákra adott válaszokat, amelyek a közbeszédben a státustörvény kapcsán merültek fel. Ehhez szorosan kapcsolódik a konkrét jogalanyiság adminisztratív, regisztrálható, mérhető, következetes meghatározása és körvonalazása. Míg abban a tekintetben kialakulhat viszonylagos konszenzus a hallgatók között, hogy milyen jellegű szempontoknak kell

8. táblázat. Faktoranalízis: a státustörvény hatásai (*Civil Kurázsi* III., N=382)

Faktorok	*Itemek*	*Faktorsúlyok*
1. Európai Uniós integráció	Magukat magyarnak valló személyek arányának alakulására.	0,793
	Magyarország EU integrációs folyamatára.	0,782
	Románia EU integrációs esélyeire.	0,690
2. Romániai magyarok helyzete	A romániai anyanyelven való oktatás alakulására.	0,822
	Az erdélyi magyarság szülőföldön való maradására.	0,672
	Az erdélyi magyarok gazdasági gyarapodására.	0,601
3. Román–magyar viszony	A román–magyar államközi viszony alakulására.	0,829
	A romániai magyar kisebbség és román többség kapcsolatára.	0,730

9. táblázat. Milyen kritériumok szerint határoznád meg, ki jogosult a magyar igazolvány megszerzésére?

Kritérium	*Sorrend*
1. Tanuljon magyar nyelven/magyar nyelven végezze legalább középfokú tanulmányait.	26,3
2. Magyarnak vallja magát.	26,0
3. Valamelyik szülője magyar legyen.	16,9
4. Tartozzon a magyar történelmi egyházak valamelyikéhez.	16,1
5. Ismerje a magyar nyelvet.	13,0
6. Legyen tagja az RMDSZ-nek.	1,7

megfelelnie egy egyénnek ahhoz, hogy „magyarnak” tekinthető legyen, az etnikai határképzés, az inklúzió és exklúzió különböző, a politikai diskurzusok által is legitimált kritériumait használva fel, ennek a problémának egy teljesen más dimenzióját képezi az, hogy miképpen rögzíthetők adminisztratív kategóriák révén ezek az entitások. Ebben a vonatkozásban olyan kijelentéseket fogalmaztunk meg, amelyek az autoindentifikáció – heteroidentifikáció, vagy másként, az önbesorolás – mások általi besorolás skáláján helyezkednek el, a liberális vagy a szabályozás adott mértékei szerint. A kijelentésekkel való egyetértés vagy annak elutasítása alapján a következő faktorokat hoztuk létre:

10. táblázat. A faktoranalízis eredményei (*Civil Kurázsi* III., N=382)

Faktorok	*Itemek*	*Faktorsúlyok*
1. szabadelvű (engedékenyebb)	Nem korrekt dolog, hogy mások állapítsák meg valakinek a nemzetiségét.	0,758
	Mindenki részesülhet a kedvezményekből, aki magyarnak vallja magát.	0,755
	A státustörvényben foglalt kedvezményeket ki kell terjeszteni a magukat magyarnak valló cigányokra / romákra is.	0,743
2. szabályozáselvű (szigorú)	Csak az kaphasson magyar igazolványt, aki dokumentumokkal képes igazolni magyar származását.	0,873
	Mindenképpen szabályozni kell, ki kapjon magyar igazolványt, mert románok, romák is igényelhetik majd.	0,684

Megfigyelhető, hogy ez esetben is (akárcsak a politikai beállítottság esetében) két faktor alakult ki, amelyeket szabadelvűnek, illetve a szabályozáselvűnek neveztünk. E két faktor többnyire tükrözi azokat a toposzokat, amelyek a médiában vagy különböző közéleti viták alkalmával nyilvánosságot kaptak. Ugyanakkor elmondható, hogy a szabályozáselvű faktor 0,01-es szinten korrelál az etatisztikus politikai beállítottsággal, azaz a státustörvénnyel kapcsolatosan az etatisztikus beállítottságú nagyobb valószínűséggel fog szabályozáselvű eszméket vallani.

Ezzel összefüggésben statisztikailag szignifikáns összefüggés állapítható meg a státustörvény jogalanyiságát szabályozó, illetve a jogszabály adott időszakban megjósolt következményeiről való vélekedésekből létrehozott faktorok között. Szoros kapcsolat (p=0,02) áll fenn rendre az EU-integrációs faktor és a szabályozáselvű beállítottság között (a korrelációs együttható értéke 0,169), valamint fordított irányú az összefüggés az erdélyi magyarokra gyakorlandó hatást sűrítő faktor és a szabályozáselvű orientáció között (r=-0,168).

Következtetések

Az elemzés során tulajdonképpen egy ki nem mondott ellentét húzódik végig a diákok politikai beállítottságát, valamint a diákok politikai opcióit[11] illetően. Az erdélyi diákok többsége jobboldali, konzervatív politikai irányultságúnak nevezhető. A hallgatók körében a legközkedveltebb RMDSZ

11 E dimenzió nem képezi elemzésünk tárgyát, viszont a megjelenő ellentmondás, valamint a konferencián való bemutatást követő beszélgetések során felmerült kérdések okán ki szeretnénk térni a problematika e vetületére is.

platform a Reform Tömörülés, a magyarországi pártok közül pedig a túlnyomó többség[12] a Fidesszel szimpatizál, ugyanakkor pedig jelentős részük a legfontosabb politikai értékként a szabadságot és szólásszabadságot jelölte meg. E megjelenő ellentét a romániai magyar kisebbség sajátos helyzetével, a román kommunista rendszer örökségével, valamint a román átmenet sajátosságaival magyarázható. (lásd. Péter, 2002)

Habár ellentmondásnak látszik, a romániai magyar diákok számára e két vetület nem jelent ellentmondást, ami a különböző politikai intézményekhez való sajátos viszonynak köszönhető. Míg erőteljesen elutasítják az állam bármiféle beavatkozását, az elutasításnak etnikai vonzata van, tulajdonképpen nem a beavatkozást, hanem a román államot utasítják el. Ugyanakkor viszont az RMDSZ az, amely a para-állam szerepét tölti be, ezzel szemben viszont közösségépítő, identitásőrző, főként pedig beavatkozó politikát várnak el. E kettősség tükröződik e látszólagos ellentétben is. Ezzel párhuzamosan, úgy tűnik, longitudinális megközelítésben olyan tendencia kikristályosodása figyelhető meg, amelynek folyamán a hallgatók egyértelműbben, koherensebben tömörülnek valamely politikai-gazdasági beállítottság mentén, még akkor is, ha ez számbeli leg nem egyensúlyban történik, s ezek az orientációk adott, többnyire aktuális politikai kérdésekben megfogalmazott véleményeiket is meghatározzák.

IRODALOM:

Dicționar de sociologie (1998) Coord. Cătălin, Zamfir – Lazăr, Vlăsceanu. București, Editura Babel.

Almond, Gabriel A. – Powell, G. Bingham (szerk.) (1999) *Összehasonlító politológia.* Budapest, Osiris.

Babbie, Earl (1998) *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Budapest, Balassi Kiadó – ELTE Szociológiai Intézet.

Ball, T. – Dagger, R. (2000): *Ideologii politice și idealul democratic.* Iași, Polirom.

Csepeli György (1997) *Szociálpszichológia*. Budapest, Osiris.

Giddens, Anthony (2000) *Szociológia.* Budapest, Osiris.

Péter László (2002) „Az aranykorszak örökösei?" A politikai szellem fenomenológiája. Szociológiai tanulmány a romániai átmenetről a BBTE diákjainak politikai kultúrája kapcsán. In: *WEB*, 10.

Váriné Szilágyi Ibolya (1997): Az ember, a világ és az értékek világa. In: Lengyel Zsuzsanna vál.: *Szociálpszichológia.* Szöveggyűjtemény. Budapest, Osiris.

Wiatr, Jerzy J. (1980) *A politikai viszonyok szociológiája.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó.

12 33,9 százalékuk szimpatizál valamelyik magyarországi párttal, ebből 83,7 százalékuk a Fidesszel.

Mandel Kinga

A romániai felsőoktatás az 1994-es parlamenti viták tükrében

Bevezetés

A bemutatásra kerülő anyag egy tágabb kutatásnak a része, amely a romániai „társadalmi változások" utáni oktatáspolitika jellegét vizsgálja a parlamenti[1] jegyzőkönyvekre, pártprogramokra, az egyes pártok oktatási bizottsági tagjainak interjúira és a létező oktatáspolitikai elemzésekre támaszkodva. A kutatás első szakaszában az oktatással kapcsolatos törvények[2] és az 1997-es sürgősségi kormányrendelet[3] parlamenti képviselőházi vitájának elemzésére vállalkozom. Jelen elemzés ezek közül is a 84/1995-ös Tanügyi Törvény képviselőházi vitájára összpontosít.

A kutatás azon az elméleti hipotézisen alapul, hogy a demokratikus társadalmakban minden társadalmi csoport megjelenik a parlamentben és képviseli az érdekeit. Bár Románia gyenge demokratikus hagyományokkal rendelkező ország, mégis a választások – a magas részvételi aránynak köszönhetően (1990-ben 86%, 1992-ben 76%) – legitimnek nevezhetők. A parlamentben elhangzó beszédek a nyilvánosságnak szólnak, azonban, a sajtóval ellentétben, kevésbé manipulatívak. Ily módon a parlamenti jegyzőkönyvek a legautentikusabb forrásul szolgálnak úgy a politikai, szociológiai, mint az oktatáspolitikai elemzésekhez.

A kutatás általános célja, hogy megvizsgálja, hogyan tükröződnek vissza a társadalom különböző érdekcsoportjainak oktatásról alkotott elképzelései a parlament alsó házának vitáiban. A kutatás másik célja, hogy megvizsgálja, melyek az oktatási rendszer problematikus, fő ütközési pontjai, ahol a legélesebb nézeteltérések körvonalazódnak. A felmerülő kérdések a következők:

– Milyen összefüggés van a képviselők pártbeli hovatartozása és a Tanügyi Törvény kapcsán kifejtett érvrendszerük között? Mennyire hatja át a párt koncepciója a képviselők oktatással kapcsolatos nézeteit?

---

1 Románia parlamentje kétházas rendszerű, az alsó házat a képviselők háza, a felső házat a szenátus alkotja. Jelen tanulmány a képviselőházi vitákat vizsgálja.

2 1995. évi 84. sz. Tanügyi Törvény, ld. *Monitorul Oficial al României.* [Románia Hivatalos Közlönye.] Partea I. Nr. 167/1995.; 1999. évi 151. sz. Tanügyi Törvény, mely az 1995-ös módosított változata, ld. *Monitorul Oficial al României.* Partea I. Nr. 606/1999.; 1993. évi 88. sz. Felsőoktatási Akkreditációs Törvény, ld. *Monitorul Oficial al României.* Partea I. Nr. 307/1993.

3 A sürgősségi kormányrendeletet a kormány teszi közzé és azonnal hatályba lép, megvitatására a parlament két házában csak később kerül sor. Ld. *Monitorul Oficial al României.* Partea I. Nr. 1/1996.

– A képviselők érvrendszerükben milyen mértékben használnak politikai, társadalmi, gazdasági, vagy oktatáspolitikai, esetleg pedagógiai, módszertani érveket?
– A képviselők a vita során milyen mértékben képviselnek helyi, regionális érdekeket és mennyiben országosakat?
– Amennyiben oktatáspolitikai érvek is megjelennek, ezek mely dimenziók mentén strukturálódnak? (esélyegyenlőség – méltányosság, hatékonyság – minőség, szabadság, esetleg más tradicionális értékek, mint amilyen a vallás, erkölcs)
– A felszólalók mennyire képviselnek modern, vagy tradicionális értékeket?
– Milyen mértékben érvelnek az oktatási irányítás centralizációja, vagy a decentralizáció mellett?
– Milyen mértékben támaszkodnak a román oktatási hagyományokra? Milyen mértékben hivatkoznak a Spiru Haret féle iskolareformra, a két világháború közötti korszakra, a kommunista idők tapasztalataira?

Jelen elemzés az oktatási törvények vitájából a 1995/84-es Tanügyi Törvényre, annak felsőoktatási részeire vonatkozik és az 1994-es év parlamenti jegyzőkönyveinek[4] vizsgálatára támaszkodik. Egészen 1995-ig a pártállami időszak alatt, 1968-ban elfogadott és 1977-ben módosított[5] oktatási törvény maradt érvényben, bármiféle törvénybeli módosítás nélkül. Az 1977-ben módosított törvény előírásait azonban nagy mértékben felfüggesztették az 1990 után kiadott miniszteri- és kormányrendeletek. A rendeletek általi szabályozás ebben az időszakban olyan jelentős mértéket öltött, hogy gyakorlatilag két törvény volt életben, a nem hatálytalanított 1968-as (azaz annak 1977-ben módosított változata), és egy új törvényi keret, melyet a rendeletek és határozatok tömege alkotott. (Mihăilescu, 1997) Az 1990–1993 időszakban mintegy 2000 szabályozó dokumentum látott napvilágot, köztük határozatok, miniszteri és kormányrendeletek, szakosztályi rendeletek, metodológiai szabályzatok, körleveles utasítások és rendeletek.

Egyrészt ezen a törvényességi vákuumon és zűrzavaros helyzeten, másrészt a rendszer központi irányításán próbál változtatni az 1995-ös Tanügyi Törvény, ugyanis: „Az 1990-es évek elején, Közép-Kelet-Európában Románia oktatási rendszere volt az egyik legcentralizáltabb". (Balázs-Halász, 1999)

Ezt az 1995-ös törvényt a következő, 1996–2000-es kormányzati ciklus alatt a 36. számú 1997-es kormányrendelettel módosították,[6] majd a 151. számú

4 Ld. *Monitorul Oficial al României.* Partea a II-a. Dezbateri Parlamentare. 1994. Nr. 122 - Nr. 149.
5 Ld. *Buletinul Oficial al Republicii Socialiste România.* [România Szocialista Köztársaság Hivatalos Közlönye.] Partea I. Nr. 113/1978.
6 Ld. *Monitorul Oficial al României.* Partea I. Nr. 1/1996.

1999-es törvénnyel[7] véglegesítették. A felsőoktatást szabályozza még a 88. számú 1993-ban hozott ún. „Akkreditációs" Törvény[8] is.

Az 1995-ös Tanügyi Törvény vitája a parlament alsó házában 1994. június 10-én kezdődött és 1994. július 2-án került elfogadásra. A tanulmány a parlament alsó házában ez időszak alatt zajlott viták bemutatására, elemzésére törekszik.

A Tanügyi Törvény létrejöttének társadalmi környezete

Az 1992-es választásokat az Iliescu nevével fémjelzett PDSR (Társadalmi Demokrácia Romániai Pártja) nyerte. Az 1992–1996-os parlamenti ciklusban a kormánykoalíciót a PDSR, valamint a szélsőségesen nacionalista párt, a PUNR (Román Nemzeti Egység Pártja) alkotta. A kormánykoalíciót kívülről támogatta a szintén szélsőségesen nacionalista PRM (Nagy Románia Párt), valamint a PSM (Szocialista Munkáspárt) is. Ez utóbbi 1996-ban beszűntette parlamenti tevékenységét. A parlamenti támogatásért a Nagy Románia Párt különböző kormányzati, államtitkári és szakbizottsági funkciókat kapott. Ugyanakkor a koalíció a nem magyar kisebbségi pártok (a Török-mohamedán Tatárok Pártja, az Örmények Egyesülete, a Bulgárok Szövetsége, az Olaszok Közössége, a Törökök Demokratikus Egyesülete, a Németek Demokratikus Fóruma, a Lengyelek Egyesülete) és a függetlenek egy részének parlamenti támogatásában is részesült.

A parlament alsó házának 1992–1996-os összetételét az alábbi ábra szemlélteti:

1. ábra. Az alsóház összetétele az 1992–1996-os parlamenti ciklus alatt

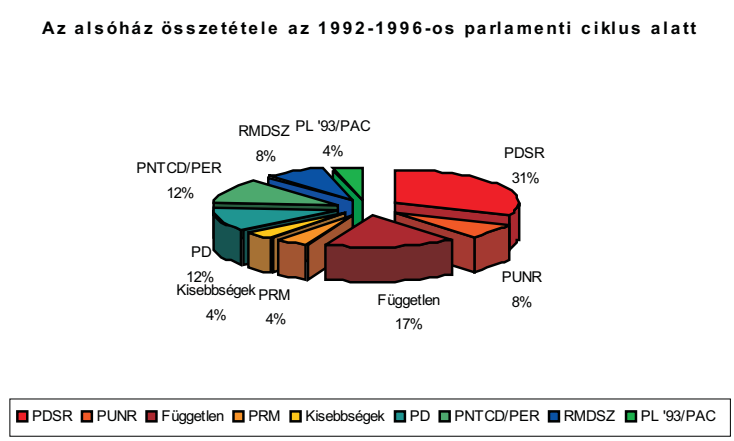

7 Ld. *Monitorul Oficial al României.* Partea I. Nr. 606/1999.
8 Ld. *Monitorul Oficial al României.* Partea I. Nr. 307/1993.

Rövidítések:
PDSR (Partidul Democrației Socialiste din România) – Társadalmi Demokrácia Romániai Pártja
PUNR (Partidul Unității Naționale Române) – Román Nemzeti Egység Pártja
PRM (Partidul România Mare) – Nagy Románia Pártja
PSM (Partidul Socialist al Muncii) – Szocialista Munkáspárt
UDMR (Uniunea Democrată Maghiară din România) – Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ)
PD (Partidul Democrat) – Demokrata Párt
PSDR (Partidul Social Democrat Român) – Román Szociáldemokrata Párt
PL '93 (Partidul Liberal '93) – 1993-as Liberális Párt
PNȚCD (Partidul Național Țărănesc Creștin Democrat) – Román Nemzeti Keresztény Demokrata Parasztpárt
PAC (Partidul Alianței Civice) – Polgári Összefogás Pártja
PER (Partidul Ecologist Român) – Román Ökológus Párt

Az ellenzéket a PNȚCD/PER (a Román Nemzeti Keresztény Demokrata Parasztpárt és a Román Ökológus Párt szövetsége), a PD (Demokrata Párt), az RMDSZ (Romániai Magyar Demokrata Szövetség), a PL '93/PAC (a Liberális Párt, valamint a Civil Összefogás Pártjának szövetsége) és a PSDR (Szociáldemokrata Párt) alkotta. A kormányt kívülről támogató pártokat figyelembe véve ez az ellenzék mintegy 36%-ot tett ki a parlament alsó házában, ahogy azt a következő ábra is szemlélteti.

2. ábra. Az alsóház összetétele az 1992–1996-os parlamenti ciklusban

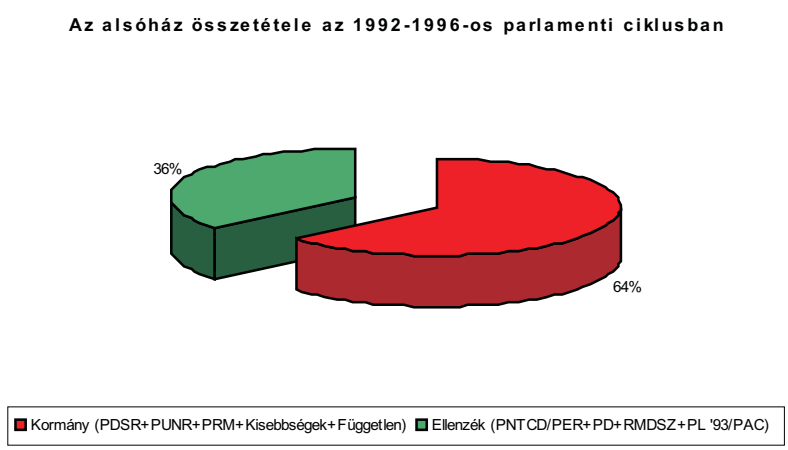

A megoszlás az egyik magától értetődő magyarázat arra, hogy ebben a parlamenti ciklusban miért éppen ez a Tanügyi Törvény született. További magyarázatul szolgálhat, hogy az oktatási miniszteri funkciót ez idő alatt – PUNR-nek (Nemzeti Egység Pártja) a vezető kormánypárttal, a PDSR-rel (Társadalmi Demokrácia Romániai Pártja) kötött megállapodása értelmében – a PUNR-s Liviu Maior töltötte be. Ugyanakkor kormánypárti többségű volt az oktatási törvénytervezet kidolgozásáért felelős Oktatási Bizottság, élén PDSR-s elnökkel és PUNR-s alelnökkel.[9]

A Tanügyi Törvény szerkezete

Az oktatási törvény szerkezetileg több fejezetből áll. Az első fejezetben az általános rendelkezések az oktatás alapelveit tárgyalják, majd különböző fejezetek részletezik az oktatás egyes szintjeire vonatkozó előírásokat, így a kötelező oktatás előtti, az elemi, a gimnáziumi (alsó középfokú), a líceumi (felső középfokú), a szakmai, a posztlíceális (líceum utáni szakmai jellegű képzés),[10] a felsőfokú, valamint az egyetem utáni ún. posztuniverzitáris oktatást. Külön fejezet tárgyalja a művészeti és sportoktatást, a speciális, valamint a katonai oktatást, az egyetemi autonómia kérdését, a magánoktatást, a nemzeti kisebbségek oktatását is. Egy elkülönülő rész az oktatás tartalmi kérdéseit, az oktatás vezetését, anyagi alapjainak biztosítását és finanszírozását, a tanszemélyzetre vonatkozó előírásokat tartalmazza. A tanszemélyzetre vonatkozóan a későbbiekben, 1997-ben önálló törvény is született.[11]

A Tanügyi Törvény felsőoktatásra vonatkozó paragrafusai két nagy témakör köré csoportosulnak:

- az egyetemi autonómia kérdésköre, mely magába foglalja: (a) az önrendelkezés, (b) a beiskolázási keretszámok, (c) a finanszírozás problémáit;
- valamint az oktatás struktúrájával kapcsolatos kérdéskör, mely magába foglalja: (a) a magán felsőoktatással, (b) a rövid és hosszú időtartamú egyetemi képzéssel, valamint (c) a doktori képzéssel kapcsolatos problémákat.

Az alábbiakban ezeket tekintjük át.

9 Meg kell jegyeznünk, hogy bár az Oktatási Bizottság másik alelnöke RMDSZ-es képviselő, neki csak „kirakati" szerep jutott: fel lehetett mutani úgy az ellenzéki támadások esetén, mint a nyugat legitimációjának elnyerése érdekében.

10 A posztlíceális képzés líceum utáni képzést jelent, a magyarországi fogalomhasználatban a középiskolát követő oktatási forma, melyre érettségi diplomával rendelkező diákok jelentkezhetnek és amely 1–3 éves időtartamú képzést biztosít.

11 Ld. Statutul Personalului Didactic. In: *Monitorul Oficial al României.* Partea I. Nr. 158/1997.

Az egyetemi autonómia

Az egyetemi autonómia kérdését önálló fejezet 7. cikkelye szabályozza, ugyanakkor több más, a törvény különböző fejezeteiben „elrejtett" felsőoktatással kapcsolatos cikkely közvetett vagy közvetlen módon tartalmaz az egyetemi autonómiára vonatkozó kérdéseket.

A képviselők házában az egyetemi autonómiával kapcsolatban folytak a leghosszabb és leginkább indulatos viták. A törvény 89. szakaszának 1. paragrafusa megfogalmazta, hogy „Az egyetemi autonómia az egyetemi közösség joga ahhoz, hogy bármely ideológiai, politikai, vagy vallási beavatkozás nélkül vezesse önmagát, gyakorolja akadémiai szabadságait, illetékességek és kötelezettségek együttesét vállalja magára a felsőoktatás országos fejlesztési stratégiája törvénnyel megállapított opcióival és orientációival összhangban",[12] mégis a törvénytervezet, majd a végül megszavazott törvény is számos olyan előírást tartalmazott, mely korlátozta az autonómiát. A Civil Összefogás Pártjának egyik képviselője szerint: „bár e törvénnyel az egyetemi autonómia legitimizálása a cél, azonban a különböző cikkelyeken keresztül az egyetemi autonómia olyan mértékű korlátozása megy végbe, hogy végül nem marad más, csak maga az üres, tartalom nélküli fogalom".[13]

a) Önrendelkezés

A 129. cikkelyt, mely a tartalmi önrendelkezésre vonatkozik, az alsóház Oktatási Bizottsága az alábbi formában javasolta jóváhagyásra: „(1) A felsőoktatási intézmények tanterveit a karok vagy a főosztályok[14] dolgozzák ki, ezeknek a tanácsai keretében vizsgálják meg, az egyetemi szenátusok hagyják jóvá és az Oktatási Minisztérium véleményezi őket azzal a céllal, hogy megfeleljenek az országos standardoknak."[15]

A legnagyobb kormánypárt a PDSR (Társadalmi Demokrácia Romániai Pártja, Iliescu pártja) szerint azért szükséges a felsőoktatási intézmények tanterveinek miniszteri láttamozása, mert a miniszternek szüksége van arra, hogy átlássa a felsőoktatásban zajló folyamatok egészét ahhoz, hogy irányítani tudjon. Az indoklás mutatja, hogy ez a rendszer nagy mértékben a totalitarista rendszer örököse, a központi hatalom nemcsak a pénzügyi, szabályozási, hanem tartalmi

12 Ld. *România Hivatalos Közlönye.* A Monitorul Oficial al României kivonatos fordítása. VII. évfolyam 105. szám. 1995. II. cím. 7. cikkely 89. szakasz (1) bekezdés. A fordítás szövege több szempontból kifogásolható, így nyelvtanilag, nyelvhelyességileg, a fogalomhasználat pontatlansága miatt, azonban nem változtattam rajta, mivel ez a hivatalos magyar változat.

13 *Monitorul Oficial al României.* Partea II-a. Nr. 134/1994. 7.

14 A „főosztály" a tanszék megfelelője.

15 ld. *România Hivatalos Közlönye.* A Monitorul Oficial al României kivonatos fordítása. VII. évfolyam 105. szám. 1995. III. cím. II. fejezet. 129. szakasz (1) bekezdés.

kérdésekben is döntéshozó szeretne lenni. A kormánypárt a minisztérium meglévő hatáskörének körülbástyázására törekedett e törvény által is.

Az ellenzéki Parasztpárt az előírással kapcsolatban megkérdőjelezte a minisztérium hatáskörét, feltéve azt a kérdést, hogy szakmailag mennyivel kompetensebb a minisztérium az egyetemi szenátusoknál egy tanterv vagy kutatási terv megítélésében. Véleményük szerint ez a tartalmi szabályozás veszélyezteti az egyetemi autonómiák érvényesülését.

Az előírás végül az Oktatási Bizottság által javasolt formában, változtatások nélkül került elfogadásra és változatlan maradt mindmáig.

Az önrendelkezés problémáját érinti a 93. szakasz 3. paragrafusa is, mely a bizottság javaslata alapján kimodja: „az oktatásügyi miniszter alapos indoklással felfüggesztheti tisztségéből valamely akkreditált állami vagy magán felsőoktatási intézmény rektorát".[16]

A szakasz vitája során a képviselők két táborra oszlottak. Az egyik tábort azok alkották, akik ellenezték ezt a cikkelyt, mint az egyetemi autonómia korlátozását, a felsőoktatási intézmények belső ügyeibe történő beavatkozásként értelmezve azt. Ezen a véleményen voltak az RMDSZ képviselői, akik attól tartottak, hogy a kormányváltások közvetlenül éreztetnék hatásukat a felsőoktatási intézmények életében, mivel e cikkely lehetőséget teremt arra, hogy az oktatási miniszter felfüggessze a rektort, akár politikai indíttatásból is. Az RMDSZ által előterjesztett javaslat szerint a miniszter csak az egyetemi szenátus kérésére függeszthetné fel állásából a rektort. Érthető az RMDSZ-esek kiállása az egyetemi autonómia minél szélesebb értelmezése és törvénybe foglalása mellett, ha tekintetbe vesszük, hogy a romániai magyarok érdekképviseletetét felvállaló Szövetségnek megalakulása óta egyik prioritása az önálló magyar nyelvű egyetem felállítása. További kutatást igényel azonban, hogy miért tartoztak a Nagy Románia Párt képviselői is a cikkelyt ellenzők közzé. Állításuk szerint nem lehet egy rektort felfüggeszteni állásából azoknak a megkérdezése nélkül, akik őt megválasztották.[17] A felsőoktatási intézmények rektorát ugyanis az egyetemi szenátus választja és a rektor rendeletileg nevezi ki a választott személyt. Az ellenzők csoportjába tartoznak a Liberális Párt képviselői is. A probléma megoldására javasolják, hogy az oktatási miniszter a rektort csak felfüggeszthesse az állásából a teljes felmentéséhez azonban szükség legyen az egyetem szenátusának egyetértésére is. A liberálisok indítványa nem kapott elég szavazatot.

A másik tábor a miniszteri ellenőrzés szükségessége, a felsőoktatási intézményeken kívüli, külső kontroll mellett érvelt. Ezen az álláspontot volt a PUNR (Román Nemzeti Egység Pártja) képviselőházi csoportja, élén az oktatási miniszterrel. A cikkely szükségességét azzal indokolták, hogy eddig a gya-

16 Ld. *România Hivatalos Közlönye.* A Monitorul Oficial al României kivonatos fordítása. VII. évfolyam 105. szám. 1995. II. cím. IX. fejezet. 7. cikkely. 93. szakasz (3) bekezdés.

17 *Monitorul Oficial al României.* Partea II-a. Nr. 134/1994. 10.

korlatban így működött a rendszer. Amennyiben a miniszter esetleg indokolatlanul függesztené fel a rektort, a szenátus a következő rektorválasztáson újraválaszthatja az illetőt. A miniszter egyértelműen a hatalom pozíciójából foglalt állást. Az előírás által korlátozódik a szenátus azon joga, hogy a felsőoktatási intézményben a rektor által betöltött pozíció felett döntsön, ugyanis kétségkívül nagyobb akadályba ütközik egy felmentett rektor újraválasztása, akitől központilag megvonták a bizalmat.

Az előírás mellett érvelők a szavazás technikai előírásainak manipulálásával is elősegítették ennek megszavazását. A cikkely szavazásra bocsátása előtt a parasztpárti és az RMDSZ-es képviselők részéről többször elhangzott, hogy nincs meg a szavazáshoz szükséges minimális létszám, az úgynevezett kvórum, azonban a létszám ellenőrzését csak valamely frakció vezetője kérheti. A teremben ekkor egyedül csak a PDSR párt frakcióvezetője tartózkodott, aki nem kért létszámellenőrzést, így a teremben akkor éppen többségben levő PDSR- és PUNR-tag képviselők megszavazták a cikkelyt. Ez a technikai malőr egyszerre több dologra is rávilágít: egyrészt az országnak a demokrácia szabályai iránti gyenge elkötelezettségét mutatja, a szabályok balkáni értelmezését, másrészt azonban a román társadalomban az oktatási kérdések iránt mutatkozó érdeklődés mértékének is mutatója.

A szakértők, egyetemi oktatók és különböző pártok részéről a törvényt ért bírálatok és tiltakozások során a 36/1997-es sürgősségi kormányrendelet, majd annak a 151/1999-es törvényes véglegesítése során a fenti előírás kiegészült a következővel: „A határozatot a rektor visszahívásáról vagy a tisztségben való megtartásáról az egyetemi szenátusnak kell meghoznia, a felfüggesztési rendelkezés közlésének időpontjától számított legfeljesbb 30 napon belül”.[18]

Az egyetemi[19] önrendelkezés kérdése merül fel az egyetem területének sérthetetlenségét kimondó 95. szakasz kapcsán is, melynek beiktatását a parasztpártiak javasolták és a Nagy Románia pártiak, valamint a liberálisok támogatták. A liberálisok érveikben az Alkotmány kitételeire utaltak, mely az alapvető emberi jogok közé sorolja az egyén jogát a szabadsághoz, személye és tulajdona sérthetetlenségéhez. Némely független képviselők is a cikkely mellett szólaltak fel, azzal érvelve, hogy a sérthetetlenség nem jelenti azt, hogy senki sem léphet az egyetem területére. A Nagy Románia Párt képviselői szerint is szükség van a sérthetetlenség kimondására. Az egyetemi charta úgyis megnevezi azokat, akikre a szabály vonatkozik. Ez esetben a felügyeletet az egyetemi szenátus, a diákok szervezetei, valamint maga a rektor gyakorolja.

---

18 Ld. *România Hivatalos Közlönye.* A Monitorul Oficial al României kivonatos fordítása. XII. évfolyam 2. szám. 2000. II. cím. IX. fejezet. 7. cikkely, 93. szakasz (3) bekezdés.

19 Azért használom gyakran az egyetemek kifejezést a felsőoktatási intézmények helyett, mert 1998-ig, a Tanügyi Törvény tényleges gyakorlatba lépéséig ez volt az egyetlen elterjedt felsőoktatási forma, a főiskolai szintű oktatás az 1970-es évek elején megszűnt és csak a Tanügyi Törvénnyel került újra bevezetésre egyetemi kollégiumok („colegii universitare”) néven.

Az egyetem területe sérthetetlenségének törvénybeli rögzítését a vezető kormánypárt (PDSR) képviselői elutasították. Történeti analógiás érvelésük etatista államfelfogást tükröz. Véleményük szerint az egyetemi intézmények közintézmények, ami nem összetévesztendő a magánszférával, az egyetemeken az állam által fizetett tanárok tanítanak. Ezért indokolt, hogy az Oktatási Minisztérium, azaz a kormány ellenőrzése alatt legyen az egyetem területe is. Attól tartanak, hogy ha sérthetetlennek nyilvánítják az egyetem területét, akkor az állam lesz az államban, korlátlan szabadsággal, ahol leplezetlenül felütheti a fejét a korrupció. Attól tartanak, hogy a sérthetetlenség beiktatása miatt nem lehet majd tetten érni a törvényszegőket. Korrupciós példaként a megvesztegethető tanárokat és az egyetemi felvételik körüli korrupciós botrányokat említették. Véleményük szerint az egyetem sérthetlensége tette lehetővé a náci és a vasgárdista szervezetek működését, melyek egyetemista berkekből nőtték ki magukat a két világháború közötti időszakban.

A cikkely a parlament alsó házában végül az Oktatási Bizottság által javasolt formában került megszavazásra: „Az egyetem területére a belépés csak az egyetemi Chartával vagy a törvénnyel megállapított feltételek között megengedett".[20]

Az 1996-ban hatalomra kerülő új kormány, mely az 1992–1996-os parlamenti ciklus ellenzékéből szerveződött (a Demokratikus Konvenció Pártjából, a Liberális Pártból, a Parasztpártból, valamint az RMDSZ-ből) a 36/1997 kormányrendeletben beiktatta az egyetem területének sérthetetlenségét is, azonban nem fogadták el a kormányrendelet utólagos parlamenti vitája során, így nem került be az 1999-es módosított változatba.

b) Felvételi keretszámok, a felsőoktatás expanziója

Az egyik legnagyobb vitát az 59. szakasz eredményezte, mely a felsőoktatási intézmények felvételi rendszeréről, arról szól, ki szabja meg a felvételi kritériumait, valamint ki határozza meg a beiskolázási keretszámokat.

A képviselőházának Oktatási Bizottsága által készített törvénytervezetben az 59. cikkely többek között kimondja: „(1) Az egyetemi felvételi vizsgán az érettségi diplomával rendelkező líceumi abszolvensek vehetnek részt. A felvételi megszervezésére az Oktatásügyi Minisztérium általános kritériumai alapján, az egyes oktatási intézmények illetékesek. (3) Az állami oktatásba felvehető tanulók számát minden évben kormányhatározattal kell megállapítani a prognózistanulmányok alapján és a felsőoktatási intézmények szenátusainak javaslatára. (4) Az állami egyetemi oktatás felvételi feltételeit, hálózatát és a beiskoláz-

20 Ld. *România Hivatalos Közlönye.* A Monitorul Oficial al României kivonatos fordítása. VII. évfolyam 105. szám. 1995. II. cím. IX. fejezet. 7. cikkely 95. szakasz.

ható tanulók számát az egyetemi év kezdete előtt legalább 6 hónappal közzé kell tenni."[21]

A cikkely a beiskolázási arányok meghatározása kapcsán a döntéshozatali illetékességet tárgyalta, mely kérdés szorosan kapcsolódik a deklarált egyetemi autonómia kérdéséhez és amellyel kapcsolatban megoszlottak a vélemények kormánypártiak (PDSR, PUNR, PRM) és ellenzékiek (PL'93/PAC, PD, PNȚCD/PER, RMDSZ, PSDR) között. Míg az ellenzékiek – köztük a liberálisok, a szociáldemokraták és a Civil Összefogás Pártjának képviselői – a keretszámok meghatározásában az egyetemek hatásköre mellett érveltek, a legnagyobb kormánypárt, a PDSR képviselői és a szélsőségesen nacionalista párt, a PUNR által székébe juttatott oktatási miniszter a minisztérium hatáskörét szerette volna erősíteni a keretszámok meghatározásának kérdésében.

Az ellenzékiek közül a liberálisok javaslata volt, hogy a beiskolázási keretszámokat az Oktatási Minisztérium határozza meg, de az egyetemek szenátusai által készített előrejelzések és javaslatok alapján. Nézetük szerint az egyetemeken valóságközelibb prognózisok készülhetnek, mint egy minisztériumi irodában. A szociáldemokraták (PSDR) is amellett érveltek, hogy elsődlegesen az egyetemeknek kell meghatározniuk a beiskolázási arányokat, mert a munkaerőpiaccal, a vállalkozókkal tartott közvetlen kapcsolat révén hozzájuk futnak be azok az információk, melyek a társadalom szakemberszükségleteiről tájékoztatnak, ezért ők a legilletékesebbek a keretszám meghatározásában.[22] A Civil Összefogás Pártja (PAC) szerint a meglévő intézményi befogadó kapacitás függvényében kell dönteni a keretszámokról, mert ez sokkal kézzelfoghatóbb, mint a könnyen manipulálható minisztériumi előrejelzések.

Az ellenzék körében tehát nagy volt az egyetértés abban, hogy az egyetemeknek kell a keretszámokról a döntést meghozni és csupán e döntés jóváhagyása a minisztérium feladata. Az érvelésben megjelentek a „fogyasztóközpontú" oktatáspolitikai érvek, amikor hangsúlyozták, hogy a keretszámokat a társadalom, azaz a fogyasztók szükségleteinek függvényében kell megállapítani, és az egyetem az az intézmény, mely leginkább tájékozódni képes e szükségletekről. Az ellenzékiek e szakasz kapcsán is egyértelműen a döntéshozatal decentralizációja mellett foglaltak állást.

A keretszámok meghatározása előtérbe helyezi a felsőoktatás expanziójának kérdését is. Két egymással ellentétes tendencia körvonalazódik e tekintetben: a felsőoktatás tömegesedésének pártolása és elutasítása. Az ellenzék sem egységes e kérdést illetően. A liberálisok és a demokraták a felsőoktatás bővítését szorgalmazták, azzal az indokkal, hogy a társadalom igénye a felsőoktatás bővítése iránt fontosabb, mint az aktuális lehetőségek. Ezzel szemben az ellen-

21 Ld. *România Hivatalos Közlönye.* A Monitorul Oficial al României kivonatos fordítása. VII. évfolyam 105. szám. 1995. II. cím. IX. fejezet. 1. cikkely. 59. szakasz (1), (3), (4) bekezdések.

22 *Monitorul Oficial al României.* Partea II-a. Nr. 130/1994. 35.

zék körében a Civil Összefogás Pártja egy földhözragadtabb, tradicionálisabb nézetet képviselt, azt állítva, hogy a felsőoktatás bővítése csak az aktuálisan rendelkezésre álló személyi és tárgyi feltételek függvényében képzelhető el.

A legnagyobb kormánypárt képviselőjének javaslata a keretszámokat illetően egy új elemet tartalmazott. A PDSR javaslata szerint a keretszámokat az Oktatási Minisztérium által készített előrejelző tanulmányok és az egyetemi szenátusokkal történő *konzultáció* alapján kormányrendelettel határozzák meg. Ez nagyban eltért az Oktatási Bizottság eredeti elképzelésétől, ahol a *szenátusokkal történő konzultáció* helyett a *szenátusok javaslata alapján* szerepelt. A *konzultáció* szó használata a *javaslat* helyett a hatalom koncentrációját erősítette volna, mivel a konzultáció nem jelenti azt, hogy a minisztériumnak figyelembe kell vennie a szenátus véleményét, ezáltal az egyetem kevesebb eséllyel szólhatott volna bele a keretszámok feletti döntésbe.

A PDSR-s oktatási bizottsági elnök is támogatta a kollegája javaslatát az egyetemi szenátusokkal történő *konzultálás kérdésében*.[23] A bizottság elnöke szerint intézmények szintjén nem lehet prognózist készíteni, mert csak a minisztérium, illetve a kormány tud az előrejelzést lehetővé tevő megfelelő információk birtokába jutni. Állítása szerint, ha pusztán az egyetemek jelenlegi gazdasági kapacitásával számolunk, akkor nem lehet fejleszteni, kiterjeszteni a felsőoktatást olyan mértékben, hogy az európai országok számadataival összehaonlítható arányokat kapjunk.[24] Kategorikusan elutasítja a liberális képviselők azon javaslatát, hogy a minisztérium ne csak konzultáljon az egyetemi szenátusokkal, hanem azok véleményére alapozva jelölje meg a keretszámokat. Az elutasítást azzal indokolta, hogy az egyetemek többsége (40-ből 39) a legutóbbi négy évben mindig növelni akarta a keretszámot, akkor is, ha erre nem volt meg a megfelelő fogadókészség. Véleménye szerint az egyetemek elsődleges érdeke az oktatói helyek fenntartása és csak másodsorban a helyi igények kiszolgálása, ezért nem lehet rájuk bízni a keretszámok meghatározását.[25] Bírálat érte az oktatási minisztert is, mert engedélyezi a nagy létszámokat, mondván „indítsanak annyit, amennyit akarnak, hogy aztán lássák, hogy úgysem tudnak vele mit kezdeni".[26] Ugyanakkor azt is elmondja, hogy van néhány olyan szak, melyen központilag fenntartják a magas keretszámokat, annak ellenére, hogy nincs elegendő számú jelentkező, de a társadalomnak vélhetően szüksége lesz ezekre a szakokra a jövőben. „Nem tehetünk egyenlőségjelet a szubjektív és helyi érdekek, az aktuális társadalmi érdekek és az ország perspektivikus érdekei közé"[27] – állítja az Oktatási Bizottság elnöke.

---

23 Meg kell jegyeznünk, hogy az Oktatási Bizottság elnökének felszólalásaiból néha nem derül ki egyértelműen, hogy a saját nevében, vagy a bizottság nevében tesz javaslatot, vagy érvel valamely javaslat mellett, illetve ellen.

24 *Monitorul Oficial al României.* Partea II-a. Nr. 130/1994. 36.

25 Uo. 37.

26 Uo.

27 Uo.

Ez az a pont, ahol az Oktatási Bizottság kormánypárti elnöke ellentmondásba került nemcsak az ellenzék és a kormánykoalícióba tartozó oktatási miniszter véleményével, de önmaga korábbi kijelentéseivel is. Előbb ugyanis azt hangsúlyozta, hogy kevés az egyetemista, ezért növelni kell a beiskolázási létszámot, tekintet nélkül az intézmény tárgyi és személyi lehetőségeire, a későbbiekben pedig, hogy nem szabad tovább bővíteni a keretszámot, mert erre nincs az intézményeknek megfelelő fedezetük. A bizottság elnöke, az ellenzék által – az egyetemi autonómia megerősítése érdekében – használt oktatáspolitikai érvek felsorakoztatásával, az egyetemi hatáskörök túlságos kiterjesztése ellen érvelt. A „fogyasztók", a társadalom igényeire történő hivatkozással, és a „szolgáltatók", azaz az egyetemi oktatók érdekeinek elutasításával a központi döntéshozatal szükségessége mellett foglalt állást. Az Oktatási Bizottság elnökének megnyilvánulásai etatista és centralista jegyeket hordoztak. Felszólalásaira a hatalom elkötelezett szolgálata jellemző, mely az ország érdekeinek az egyéni vagy kiscsoportos érdekek fölé helyezésében, a központi (minisztériumi) hatáskörök megerősítésében, a helyi és regionális érdekek minimalizásában, az egyetemi autonómia fogalmának szűkkörű értelmezésében érhető tetten.

Az oktatási bizottsági elnökhöz képest az oktatási miniszter beszédében látszólagos konszenzust keresett az ellenzékiek és a kormánypártiak között, mikor azt állította, hogy a dolgok eddig is úgy működtek, hogy a szenátus *javasolta* a keretszámokat, amit aztán a minisztérium jóváhagyott. Soha nem csökkentette, inkább növelte abban az esetben, ha a szakértői, tanácsadói által készített prognózis szerint nagyobb volt a társadalmi igény egy adott szak iránt.[28] Egy későbbi felszólalásában viszont, amikor a vita már meglehetősen hevessé vált, megerősítette az Oktatási Bizottság elnöke által mondottakat. Cinikusan megjegyezte, hogy mindig helybenhagyta a szenátusok javaslatait, aztán várta a szenátusok képviselőit az októberi évkezdést követően, hogy megkeressék panaszaikkal, mert nem volt elég hely az egyetemi szállásokon, nem volt elég előadóterem, oktatói potenciál.[29] Látszólag tehát elutasította az expanziót, de feltette a kérdést, hogy el kell dönteni, hogy a felsőoktatást úgy tekintjük-e, mint azt az oktatási formát, amely a tantermek számának függvénye, vagy mint egy lehetőséget, hogy minél több felsőfokon képzett emberünk legyen. Így az Oktatási Bizottság elnökéhez hasonlóan ő is ellentmondásos közéleti szereplő, aki a viták során a közhangulat függvényében változtatja nézeteit. Erre utal az egyik felindult kijelentése is, melyben azt mondja, hogy egy kis szabadságot kell adni, úgy az egyetemeknek, mint az oktatási miniszternek.[30] Kérdéses, hogy ő miben látta ezt a szabadságot.

28 Uo. 36.
29 Uo. 37.
30 Uo.

Ez a szakasz végül a személyeskedést sem nélkülöző hosszas vita után az Oktatási Bizottság eredeti tervezete formájában ment át a képviselőházon, a „javaslata alapján" konstrukcióval. Ez azon kevés példák egyike, amikor az ellenzéknek sikerült elvetnie egy kormánypárti javaslatot. A szakasz változatlanul került be a Tanügyi Törvényt módosító 1997-es sürgősségi kormányrendeletbe és az 1999-es módosított Tanügyi Törvénybe is.

Egy másik szakasz, a 61. kapcsán is szó esett a beiskolázási arányokról. Ez a cikkely tartalmazza, hogy a külföldi diákok tandíjának a mértékét minden évben kormányhatározat szabályozza. Az egyik kormánypárti (PDSR-s) képviselő javasolta, hogy szabályozzák a külföldi hallgatók beiskolázási számát is kormányrendeleti úton, hogy az ne nőhessen a román diákok létszámának rovására.[31] E felszólalás érdekessége azon túlmenően, hogy a képviselő tájékozatlanságát mutatja – a külföldi diákok létszáma mindig független volt a többitől – a külföldiek elutasításában a Nagy Románia párti képviselők xenofób érvelésére emlékeztetett. Úgy tűnik, hogy a PDSR (Romániai Szocialista Demokrácia Pártja) képviselői sem bíztak az egyetemi piac szelektivitásának működésében, és úgy érezték, hogy védeniük kell a nemzeti érdekeket a kívülről jött befolyásokkal szemben.

c) Finanszírozás

A finanszírozás kérdése nagymértékben összefügg az egyetemi autonómia kérdésével, mert mindaddig, míg az egyetemek főleg a központi költségvetésből származó erőforrásokra támaszkodnak, az állam befolyása akadálytalanul érvényesül, de amennyiben képesekké válnak saját források megteremtésére és felhasználására, nagyobb mértékű függetlenségre tehetnek szert. Természetesen a pénzügyi kérdések tekintetében is megoszlanak a vélemények a kormánypártiak és az *ellenzék* között. A *kormány* felügyelni akarja nemcsak a költségvetésből, de a saját forrásból származó pénzek felhasználási módját is, míg az *ellenzék* csökkenteni akarja az ellenőrzés mértékét a költségvetési támogatások tekintetében is. A liberálisok véleménye szerint ugyanis a finanszírozási problémákban nyilvánul meg leginkább az oktatási rendszer centralizációja.

A finanszírozási kérdésekkel kapcsolatos vita a 61. szakasz kapcsán kezdődött, majd megújult a 92. szakasz 4. paragrafusa kapcsán is. A 61. szakasznak az Oktatási Bizottság által javasolt formája a következő: „(1) A felsőoktatási intézményekbe idegen hallgatók is felvehetők, a törvényes előírásoknak megfelelően. (2) A romániai állami felsőfokú intézményekben tanuló idegen állampolgárok, a román államtól ösztöndíjban részesülők kivételével, tandíjakat fizetnek, amelyeket évente kormányhatározattal állapítanak meg."[32]

31 Uo. 41.

32 Ld. *România Hivatalos Közlönye.* A Monitorul Oficial al României kivonatos fordítása. VII. évfolyam 105. szám. 1995. II. cím. IX. fejezet. 1. cikkely. 61. szakasz (1), (2) bekezdések.

A liberális ellenzék kezdeményezte, hogy ezeket a külföldi diákok által fizetett tandíjakat tekintsék az egyetem saját bevételének. Az egyes felsőoktatási intézményeknek ne kelljen e bevétel után adót fizetni, ezt az összeget az Oktatási Minisztériumnak utalni, mely újraosztja azt a különböző intézmények között. Véleményük szerint ez az eljárás igazságtalan a külföldiek képzését biztosító intézménnyekkel szemben. Ezért javasolták, hogy a képzést biztosító intézmény a minisztériummal kötött megállapodás alapján ezen tandíjak bizonyos százalékát a minisztériumnak utalja, a többi felett pedig önállóan rendelkezzen.[33] E kérdés szabályozására létezik egy másik, a 92. cikkely, mely előírja ezt a megállapodást, azonban a megállapodás csak az adó befizetése után következik, ezáltal az állam (a minisztérium is állami szerv lévén) kétszer adóztatja az intézményeket.

A kormánypárti Nagy Románia Párt képviselői is tiltakoztak az ellen, hogy az állam csak idézőjelbe tett autonómiát biztosít, de a legfontosabb kérdésekben – mint amilyen a saját munkával megszerzett, de az állam által újraelosztott pénzek önálló felhasználása – nem enged szabad kezet az egyetemeknek. Ezek a bevételek, mint például a külföldi diákok tandíja, az egyetem hírnevének, az ott tanítók munkájának köszönhető.[34] Véleményük szerint kevesebb a külföldi diák, mint amennyi 1989 előtt volt, és ha nem erősödnek meg ezek az egyetemek, tovább apad majd ez a bevételi forrás. Ha a kormány tovább folytatja ezt a centralizációs-redisztribúciós technikát, minden egyetem csődbe jut. Hangot adtak annak a véleménynek is, hogy ezek az összegek nem jönnek vissza az egyetemek pénztárába, hanem néhány minisztériumi ember utazgatja rajta körbe a világot.[35] A Nagy Románia Párt képviselőinek beszédéből itt is, mint gyakran, visszaköszön a 1989 előtti rendszer nem is leplezett nosztalgiája, ugyanakkor megjelennek a redisztribúciós rendszer korrupciójára vonatkozó utalások is. További kutatást igényel annak indoklása, hogy a Nagy Románia párti képviselők miért támogatták az egyetemi autonómiát az egyetem területének sértetlensége és a finanszírozás kérdéseiben.

Az oktatási miniszter (PUNR) véleménye szerint minden felsőoktatási intézményt végső soron az állam tart fenn, ezért minden intézménynek egyformán részesednie kell ezekből a bevételekből, végső soron pedig az egész oktatási rendszernek.[36] Ahogy az egyik PDSR-s képviselő mondta: „funkcionális egyensúlyt kell kialakítani az autonómia és az alávetettség között”, mert a felsőoktatást végső soron az állam is finanszírozza. Ezért szükséges a pénzügyi fegyelmezettség és a költségvetési pénzekkel történő elszámolás.[37] Hasonló véleményen van az Oktatási Bizottság elnöke (PDSR) is. Véleménye szerint az au-

33 *Monitorul Oficial al României.* Partea II-a. Nr. 130/1994. 40.
34 *Monitorul Oficial al României.* Partea II-a. Nr. 134/1994. 6.
35 Uo. 7.
36 *Monitorul Oficial al României.* Partea II-a. Nr. 130/1994. 40.
37 *Monitorul Oficial al României.* Partea II-a. Nr. 122/1994. 13.

tonómia nem jelent teljes, határok nélküli szabadságot. Ez egy szegény ország, ezért van szükség arra, hogy a prioritások függvényében a kormány újra elossza a bejövő támogatásokat. A köz pénzén fejlődik a rendszer és az egyéni érdekeket alá kell rendelni a köz érdekeinek.[38]

Tehát a kormánypártiak a saját erőből megtermelt pénzek, támogatások központosítása és állami redisztribúciója mellett foglaltak állást. Ezáltal az egyetemek autonómiáját korlátozzák, mert a felsőoktatási intézmények nem számolhatnak az általuk megszerzett források szabad felhasználásával, ugyanakkor ez által kérdésessé válik bármely külső finanszírozási lehetőség megteremtésére irányuló kezdeményezés értelme is.

Mindkét cikkely az Oktatási Bizottság által javasolt formában került megszavazásra, az ellenzék javaslatainak figyelembe vétele nélkül.

A felsőfokú oktatás struktúrája

a) Állami és magán szektor a felsőoktatásban

Tekintettel a pártállami idők egyoldalú felsőfokú képzési struktúrájára, a magánoktatás hagyományainak hiányára, az oktatási törvény vitája során nagyon sokszor előtérbe került az állami és magán egyetemek problémájának dichotómiája. A magán felsőoktatást e törvény megjelenéséig az 1968-as, annak 1977-ben módosított változata, valamint az 1993-as Akkreditációs Törvény szabályozta. Az 1990–1993-as időszakban egyrészt a kommunista időszak szigorú korlátozásai, az egyetemi férőhelyek visszaszorítása miatt, másrészt a szabályozás hiánya következtében nagyszámú magánegyetem jött létre. Ezek egy része korlátolt felelősségű társaságként, más részük alapítványi vagy egyesületi formában alakult meg és működött. Bár az Akkreditációs Törvény előírja a magánaegyetemek szabályozását az akkreditálási folyamat által, de e törvény gyakorlati kivitelezése késett a Tanügyi Törvény megjelenéséig. Ezért szükség volt a magán felsőoktatás Tanügyi Törvény általi szabályozására is, az Akkreditációs Törvénnyel összhangban. A képviselőház Oktatási Bizottságában ez időszak alatt (1992–1996) nagy számban vettek részt egyetemi oktatók, professzorok, akik mind az állami, mind a magánszférában érdekeltek voltak – innen e viták parázs jellege.

A *kormány* a Tanügyi Törvény kapcsán ki akarta terjeszteni a hatalmát a magán felsőfokú oktatásra is, egységes szabályzati keretet előírva a teljes román felsőoktatásra. Az *ellenzék* ki akarta vonni ezt a képzési formát a minisztériumi fennhatóság alól, ezért a magánegyetemek autonómiája mellett szállt síkra. Ez a huzakodás végigkövette a törvény egész vitáját.

---

38 *Monitorul Oficial al României.* Partea II-a. Nr. 134/1994. 7.

Az *ellenzék* képviselői közül leggyakrabban az RMDSZ és a liberálisok képviselői szólaltak fel az állami és magánegyetemekre vonatkozó rendszabályok elkülönítése érdekében. A romániai magyar kisebbségeknek ekkor még nem volt önálló magyar nyelvű egyetemük, bár 1990 óta az RMDSZ célkitűzései között prioritásként szerepelt ennek létrehozása. Mivel az államilag finanszírozott magyar nyelvű felsőoktatás megvalósítása számos akadályba ütközött, ezért a magán magyar felsőfokú képzés alternatívája került előtérbe. Az RMDSZ-képviselők nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy a magánegyetemeket minél inkább kivonják az állami felügyelet alól. E vita során számíthattak a liberálisok támogatására. A liberálisok véleménye szerint ez a törvénytervezet is előítélettel kezeli a magánoktatást, mint egy kórt, amit ki kell irtani.[39] Véleményük szerint a törvényjavaslat készítői a létező magánoktatás állapotából indultak ki és inkább annak eltörlésére, mint megváltoztatására törekedtek. A küzdelem ritka kivételektől eltekintve az ellenzék leszavazásával végződött. Így volt ez a fennebb tárgyalt 59. szakasz esetében is, amikor az RMDSZ képviselője javasolta, hogy csak az állami felsőfokú intézmények esetében legyen a minisztérium az, aki a felvételi kritériumokat meghatározza, mert a magánoktatási intézmények mindig is más gyakorlatot alkalmaztak.[40] Ugyanez felmerült a beiskolázási arányok esetében is, amikor a liberálisok javasolták, hogy a magánoktatás esetében ne a minisztériumi rendelet állapítsa meg a keretszámokat, mert a magánegyetemek piacorientáltságuk miatt rugalmasabban képesek alkalmazkodni a társadalmi szükségletekhez. Az RMDSZ részéről felmerült a kérdés, hogy amennyiben az egyetemi felvételi vizsgát egységes rendszerbe szervezik, mi a különbség az állami és magán egyetemek között és miért nem lehetséges a két rendszer átjárhatósága.[41]

Egy kormánypárti (PDSR) képviselő azt az álláspontot képviselte, hogy nem lehet teljesen elválasztani a magánoktatást az államitól, mert a felsőoktatásnak azonos alapelvek mentén kell szerveződnie és a diákoknak azonos jogokkal kell rendelkezniük, ami nem egységes rendszert, hanem egységes alapkritériumokat jelent, ezért nem lehet átjárható a két rendszer.[42]

Az ellenzéknek végül sikerült kiharcolnia, hogy a keretszámok minisztériumi előírása és közzététele csak az állami oktatásra vonatkozzon, hogy a felvételi közlemény megjelenésének határideje csak az állami oktatás esetében legyen előírva.

39 *Monitorul Oficial al României.* Partea II-a. Nr. 122/1994. 7.
40 *Monitorul Oficial al României.* Partea II-a. Nr. 130/1994. 33.
41 Uo.
42 Uo.

b) Rövid és hosszú időtartamú egyetemi képzés

A rövid időtartamú felsőfokú „kollégiumok" (colegii universitare) bevezetése a reformprogram része volt, egy olyan újítás, melynek hiányoznak a hagyományai a román oktatási rendszerben. Bár korábban létezett főiskolai szintű tanárképzés, de az 1970-es évek elején megszűntették. A Tanügyi Törvény bevezetéséig az egyetemi, azaz hosszú távú felsőoktatási képzés vált gyakorlattá.

A rövid távú képzési hagyományok hiányával magyarázta a vezető *kormánypárt*, hogy feltételes módban kell meghatározni az 57. törvénycikket, mely az Oktatási Bizottság tervezetében még kijelentő módban szerepelt: „A felsőfokú oktatásnak nyílt jellege van és a következő formákban szerveződik: rövid időtartamú egyetemi oktatás, hosszú időtartamú egyetemi oktatás".[43]

A „poate fi" (lehet) vagy a „este" (van) használatáról hosszú vita folyt. A vezető *kormánypárt* képviselői azzal magyarázták a feltételes mód szükségességét, hogy lehetőséget kell adni az új oktatási forma adaptációjának, a kísérletezésnek. Hangsúlyozták, hogy nem akarnak egy olyan merev struktúrát létrehozni e törvény által, melyet csak újabb törvénnyel lehet módosítani. Véleményük szerint a „lehet" („poate fi") nagyon megengedő jellegű és majd a tapasztalatok függvényében fogják a későbbiekben a rövid időtartamú egyetemi képzést megszervezni.[44] A PDSR-s felszólalók beszédéből nyilvánvalóvá vált, hogy kétségeik vannak a rövid időtartamú képzés funkcionalitásával kapcsolatban, inkább csak valamilyen külső (feltételezésem szerint a Phare vagy világbanki ajánlások) nyomásra foglalják azt törvénybe. Több kormánypárti képviselő beszédéből tükröződött ez, leginkább talán annak a képviselőnek a beszédéből, aki szerint a rövid időtartamú képzéssel csak befejezetlen embereket képeznek közepes szinten, valahol a középiskola és a felsőfok között.[45] Ugyanakkor a kormánypárt sem volt egységes, akadtak képviselők, akik védelmükbe vették a rövid időtartamú képzés szükségességét. Kijelentették, hogy bár az eddigi rövid időtartamú képzési próbálkozások, mint amilyen a főiskolai jellegű pedagógiai képzés, valamint az almérnöki képzés, kudarcnak tekinthetők, de ez nem egyértelműen az oktatási rendszernek, hanem több más oknak is tulajdonítható. Mint például az egykori foglalkoztatási rendszernek. Jelen cikkellyel a cél, véleményük szerint a román felsőoktatás felzárkóztatása a fejlett európai országok színvonalára.[46] További vizsgálat tárgyát képezi ez a kormánypárti nézetkülönbség.

Kétségének adott hangot *az ellenzék* demokrata pártjának egy képviselője is. (Meg kell jegyeznünk, hogy ez a képviselő a következő választáson, 1996-ban már a PDSR színeiben került be a parlamentbe, ez magyarázhatja a kormánykö-

43 Uo. 29.
44 Uo.
45 Uo. 31.
46 Uo.

zeli véleménynyilvánítást is). A képviselő szerint a rövid időtartamú képzés egy kísérlet, melynek során nagyobb számú hallgató kerül a felsőfokú oktatásba, de akik közül némelyek nem felelnek meg a követelményeknek, így csak a 2 éves felsőfokú képzést szereznek. A rövid időtartamú egyetemi képzés azonban nagyobb társadalmi, pénzügyi ráfordítást igényel, mint a posztlíceális képzés, viszont a posztlíceális képzésnél kevesebb gyakorlattal rendelkező szakemberek kerülnek ki ebből a rendszerből, így fenntartása nem indokolt. Ezért véleménye szerint a „van" imperatívuszának használata helyett a „lehet" kifejezést kellene használni, mert így a törvény hatásköre majd „az eredmények függvényében kiterjeszthető vagy összezsugorítható és nincs szükség újabb közbelépésre, a törvény megváltoztatására, hiszen tudjuk, hogy mennyire nehézkes ez a dolog és mennyi törvény vár még arra, hogy elfogadjuk".[47] Itt nyíltan és nem csekély cinizmussal kimondásra került a törvényt bíráló szakemberek azon feltevése, hogy a sok feltételes mód használata a különböző érdekeknek megfelelő értelmezésre ad lehetőséget és a hatalom játékterét növeli.

Az *ellenzék* soraiból a parasztpárt képviselői kiálltak az imperatívuszok használata és a rövid időtartamú képzés mellett. Véleményük szerint ahhoz, hogy valaki üzletkötő legyen, nem szükséges, hogy 5 évig koptassa a közgazdasági egyetem padjait, az első három évben elsajátíthatja mindazt a tudást, amit a gyakorlatban alkalmaznia kell. Az utolsó két év elvégzése véleményük szerint csak azok számára szükséges, akik egyetemi tanárok, vagy kutatók szeretnének lenni az adott területen. Határozott véleményük az, hogy az utolsó 2 egyetemi év csak fölösleges időtöltés a fiatal számára és pénzkidobás az állam részéről.[48]

A döntéshez a végső lökést a PDSR-s Oktatási Bizottság elnöke adta, aki felháborodottan kijelentette, hogy „mind azt mondjuk, hogy reformot akarunk, de úgy, hogy ne változzon semmi".[49] Az Oktatási Bizottság elnöke ezzel a kijelentésével amellett, hogy állást foglalt a rövid időtartamú egyetemi képzés mellett, kitűnően jellemezte a román oktatás reformfolyamatát is.

A cikkelyt végül a feltételes móddal fogadták el.

A rövid időtartamú egyetemi képzés létének szükségessége mellett felmerült az a kérdés is, hogy ha már feltétlenül léteznie kell, akkor milyen rendszerben: önállóan, vagy a hosszú időtartamú képzésnek alárendelve.

Az ellenzékiek (liberálisok) javasolták, hogy lehetséges legyen önálló rövid időtartamú egyetemi kollégiumok létrehozása, akár a hosszú időtartamú egyetemeken belül, akár azon kívül is.[50]

Az Oktatási Bizottság elnökének véleménye, hogy ha elszakad a rövid időtartamú képzés a hosszú időtartamú egyetemi képzéstől, akkor egyfajta líceummá válik, mert nem részesül az egyetem pozitívumaiból, mint amilyenek a maga-

47 Uo. 29.
48 Uo. 30.
49 Uo. 31.
50 Uo. 41.

san képzett egyetemi tanárok.[51] Ezt a javaslatot támogatták a Nemzeti Egység Pártjának képviselői is. Véleményük szerint a hiba abban van, hogy a hosszú időtartamú képzést az elméleti képzéssel, míg a rövid időtartamú a gyakorlati képzéssel asszociálják az emberek, holott nincs olyan nagy különbség a kettő között. Bizonyos esetekben a különbség csak egy év, ezért indokolatlan a szétválasztásuk.[52]

A cikkelyt végül a bizottság által javasolt eredeti formában szavazták meg, azaz a rövid időtartamú egyetemi képzés a hosszú időtartamú egyetemi képzés keretében kerül megszervezésre.

c) A doktori képzés

Az egyik legélesebb, politikai felhangoktól sem mentes, vita a doktori címek odaítélésének kérdése körül robbant ki, a 73. szakasz 4. paragrafusa kapcsán, mely paragrafus kimondja: „A doktorátus vezetésére a jogosultságot a szervező intézmények javaslatára az Egyetemi Címeket, Diplomákat és Bizonyítványokat Attesztáló Országos Tanács név szerint véleményezi és azt az oktatási miniszter rendeletével adományozzák".[53]

A vita tétje, hogy szükséges-e az Attesztáló Tanács, mint szűrő, vagy elégséges az egyetemekre bízni a doktori címek odaítélését. Az Attesztáló Tanácsot az Oktatási Minisztérium ugyanennek a törvénynek a 140. cikkelyével hozta létre, azaz inkább legitimálta a már addig is létező Tanács létét. Az Attesztáló Tanács tagjai rendszerint az egyetemi szenátusok által javasolt és a minisztérium által kinevezett egyetemi tanárok, országosan és nemzetközileg elismert tudományos, kulturális és erkölcsi tekintélynek örvendő személyiségek. A tanács a minisztérium által jóváhagyott saját szabályzat szerint működik. Tekintettel arra, hogy az Attesztáló Tanács tagjait a minisztérium nevezi ki (igaz, a szenátusok javaslatára), ez a „puffer" szervezet, ismerve a román kormányzati kinevezési mechanizmusokat, a kormányzat befolyása alatt álló intézménynek is tekinthető. Ezért e vita burkoltan bár, de újra az autonómia kérdéséről szólt. Ugyanakkor az Oktatási Bizottság professzorai között valószínűleg voltak olyan személyek, akiket közelebbi érdek fűzött az Attesztáló Tanács létéhez.

A kormányt kívülről támogató kisebbségek (a romániai magyar kisebbségeket, azaz az RMDSZ-t kivéve) kezdeményezték a vitát, amikor az Attesztációs Tanács szükségessége mellett érveltek. A felszólalásuk indoka az 522 egyetemi oktató által aláírt tiltakozás az Attesztációs Tanács megszűntetése ellen, valamint a tagok felkérése ügyük képviseletére. Eddig ez az első olyan eset, amikor a képviselők egy jól behatárolható társadalmi csoportot és annak érde-

51 Uo. 42.

52 Uo.

53 Ld. R*omânia Hivatalos Közlönye.* A Monitorul Oficial al României kivonatos fordítása. VII. évfolyam 105. szám. 1995. II. cím. IX. fejezet, 4. cikkely. 73. szakasz (4) bekezdés.

keit képviselték. Érvelésük alapját az Attesztáló Tanács tagjainak magas akadémiai presztízse, valamint a tudományos „szűrő" szükségessége képviselte. Véleményük szerint az egyetemi autonómia nem lehet az utolsó döntőfórum tudományos tekintetben. A kisebbségek képviselői meglehetősen egységesen támogatták ezt az indítványt, az okok között felsorakoztatva azt is, hogy számos új egyetem jött létre, melyek nem rendelkeznek hagyományokkal és melyekben még nem rögzültek a szabályok, ezért szükséges a tudományos címek odaítélésében az Attesztációs Tanácsnak, mint végső szűrőnek a jelenléte.[54] A PDSR is az Attesztációs Tanács mellett érvelt. Indoklásában a román oktatás fejlesztése, valamint a minőség biztosítása szerepelt. A PUNR-os oktatási miniszter is támogatta a tanács létét, mert az megvédi őt a különféle kellemetlen támadásoktól.[55] Véleménye azonban nem talált egyetértésre a PUNR más képviselői részéről, akik az újonnan létrehozott intézmények inflációjáról beszéltek.[56] Nem véletlenül, mert az oktatási reform megvalósítására létrehozott számos intézményt, mint amilyenek a CNRF, CNEAA, CNFIS, CNCSIS stb.[57]) az OECD bizottság is bírálta. A 2000-ben kiadott jelentésében,[58] mely a román oktatáspolitikát elemezi, hangsúlyozzák, hogy ezek a kormány által létrehozott intézmények nem segítik a reform folyamatát, mert nem „alulról" jött kezdeményezések intézményesülései, hanem „felülről" hozott döntés értelmében létrehozott „üres", tartalom nélküli intézmények.

Az ellenzék közül a Civil Összefogás Pártja (PAC) képviselői is az Attesztációs Tanács szükségessége mellett foglaltak állást, bár hangsúlyozták, hogy normális esetben az egyetemeknek kellene odaítélniük a tudományos címeket és fokozatokat, ez azonban Romániában nem működne. A külföldi egyetemek azért képesek a doktori címek autonóm odaítélésére, mert létezik az egyetemeknek egy általánosan elfogadott társadalmi hierarchiájuk.[59]

A kormánykoalícióban általános volt a konszenzus az Attesztációs Tanács szükségessége ssége felől a tudományos fokozatok odaítélésének kérdésében. Az ellenzék pedig azért hagyta jóvá a létét, mert az aktuális rendezetlen egyetemi viszonyok között nem volt jobb javaslata. Az előírás az 1999-es módosításban a következő mondattal egészült ki: „A doktorátusvezetők doktori címmel

54 *Monitorul Oficial al României.* Partea II-a. Nr. 132/1994. 5.

55 Uo. 6.

56 Uo.

57 CNRÎ – Consiliul Național pentru Reforma Învățământului (az Oktatás Reformjának Nemzeti Tanácsa); CNEAA – Consiliul Național de Evaulare Academică și Acreditare (Akadémiai Akkreditáló és Értékelési Nemzeti Tanács); CNFIS – Consiliul Național pentru Finanțatea Învățământului Superior (a Felsőoktatás Finanszírozásának Nemzeti Tanácsa); CNCSIS – Consiliul Național al Cercetării Științifice din Învățământul Superior (a Felsőoktatás Tudományos Kutatásának Nemzeti Tanácsa).

58 *Reviews of National Policies for Education: România.* OECD, 2000. 76.

59 *Monitorul Oficial al României.* Partea II-a. Nr. 132/1994. 5.

rendelkező rendes, társult vagy konzultáns egyetemi tanárok vagy akadémikusok lehetnek”.[60]

E vitából kiindulva újabb vita körvonalazódott, mely az egyetemi oktatók és a kutatók közötti presztízskülönbségről szólt. Ez a vita a 73. szakasz 5. paragrafusához kapcsolódott, amely szabályozza, hogy mely intézmények folytathatnak doktori képzést: csak az egyetemek, vagy a kutatóintézetek is? Úgy tűnik, hogy ez a vita egy, az Oktatási Bizottság üléséről kigyűrűző nézeteltérés, melyet ott nem sikerült rendezni. Két csoport állt egymással szemben: az egyik nem ismeri el a kutatóintézetek tudományos teljesítményét, a másik pedig az egyetemi oktatók szaktekintélyét kérdőjelezi meg. A probléma megértéséhez tudnunk kell azt, hogy a pártállami rendszerben élesen elkülönült az oktatás a kutatástól, főként a társadalomtudományok esetében. Az oktatás felsőbbrendű volt a kutatáshoz képest és a kettő között nem létezett átjárás. Sok kutató a párt diszkriminációja miatt került és maradt kutatói állásban, nem folytathatott oktató tevékenységet és nem publikálhatta az eredményeit, ugyanakkor az oktatók minden kutatási gyakorlatot mellőzve tartották előadásaikat, melyek főként elméleti megközelítések voltak. A két csoport közötti vitát ez a múltbeli megkülönböztetés eredményezte, az egyetemek oktatóinak az a mentalitásbeli továbbélése, hogy a kutatóintézeteket és az ott dolgozó kutatókat nem tekintik teljes értékű partnernek, ezért úgy gondolják, hogy csak az egyetemek keretében folyhat doktori képzés.

A két csoport pártbeli hovatartozás alapján is különbözött: a kisebbségiek és a vezető kormánypártiak úgy vélték, hogy csak az egyetemeknek kellene doktori képzést folytatniuk; a parasztpártiak, a Civil Összefogás Pártjának képviselői és némely függetlenek képviselték a kutatóintézetek érdekeit támogatták.

A cikkely 5. paragrafusának végső formája azt mutatja, hogy ez azon ritka esetek közé tartozik, mikor a két csoportnak sikerült konszenzusra jutnia, így az egyetemek és a kutatóintézetek egyaránt folytathatnak doktori képzést: „A doktorátus az Egyetemi Címeket, Diplomákat és Bizonyítványokat Attesztáló Országos Tanács javaslatára az Oktatási Minisztérium által jóváhagyott felsőoktatási intézményekben és tudományos kutatóintézetekben látogatásos és látogatás nélküli tagozaton szervezhető meg a vonatkozó akkreditálási kritériumok alapján.”[61] A szakasz változatlanul szerepelt az 1997-es sürgősségi kormányrendeletben, azonban módosult az 1999-es törvényben, ahol kimaradtak a tudományos kutatóintézetek.

A vita továbbgyűrűzése új indítványhoz vezetett. A parasztpártiak kezdeményezték egy új jóvátételi jellegű cikkely beiktatását, mely lehetővé tenné a doktori cím megszerzését az elkövetkező 3 év alatt azon kiemelkedő tudomá-

60 Ld. *România Hivatalos Közlönye.* A Monitorul Oficial al României kivonatos fordítása. XII. évfolyam 2. szám. 1999. II. cím. IX. fejezet. 4. cikkely. 73. szakasz (3) bekezdés.

61 Ld. *România Hivatalos Közlönye.* A Monitorul Oficial al României kivonatos fordítása. VII. évfolyam 105. szám. 1995. II. cím. IX. fejezet. 4. cikkely. 73. szakasz (5) bekezdés.

nyos múltú személyeknek, akik valamely politikai diszkrimináció következtében nem tudták megvédeni téziseiket. Az előterjesztés indoklásában utalás történt a román tradíciókra, az 1948-as oktatási törvény előírásaira, mely mentesített némely, számos publikációval rendelkező, nagy tekintélynek örvendő személyt a kötelező doktori képzés alól, ezáltal lehetővé téve számukra téziseik beterjesztését és megvédését. Ugyanakkor a parasztpártiak javasolták a meglévő doktori címek felülvizsgálatát is, arra hivatkozva, hogy a pártállami időkben nem minden doktori fokozatot a tudományos teljesítmény alapján ítéltek oda, ahogy köztudottan Elena Ceasescu sem kiemelkedő kémiai tudományos tevékenységének köszönhette címét.[62] E mellett voltak a Demokrata Párt képviselő is.

Az indítvány ellen felszólalók között a Nagy Románia párti képviselőket találjuk, akik „Pandora szelencéjének" titulálták ezt a kezdeményezést.[63] A vita szócsatává fajult, mely során a személyeskedés került előtérbe a racionális érvek helyett. A jóvátételi indítványt végül nem szavazták meg.

Következtetések

Az oktatási törvényt a szakemberek leginkább centralizációs jellege, az egyetemi autonómiára vonatkozó előírások korlátozó jellege, a feltételes módban megfogalmazott előírások nagy száma, valamint a kisebbségek diszkriminációja, az emberi jogok megsértése miatt bírálták.[64] Az oktatási miniszter is elismerte, hogy ez a törvény egy kissé konzervatívra sikerült, mert egyszerre szeretett volna megfelelni az új követelményeknek és ugyanakkor feleleveníteni a két világháború közötti hagyományokat is. Indoklásként 4 érvet hozott fel: tekintettel akartak lenni az oktatási rendszer egyensúlyának megőrzésére, a rendszerben levő diákokra, az oktatáspolitikai irányultságok megőrzésére, valamint a román oktatási rendszer tradícióira is.[65] A törvény felsőoktatással kapcsolatos vitáját végigkövetve, úgy tűnik, hogy a kormánynak és az oktatási miniszternek sikerült a kitűzött célokat e törvény által megvalósítani. Tekintettel a külső támogatásra a legfontosabb kérdésekben, mint amilyenek a keretszámok meghatározása, a felsőoktatás finanszírozása, a magánoktatás akkreditációja, sikerült akaratukat keresztülvinni. Az ellenzék azonban elégedetlenül távozott a törvény megszavazása után. A szociáldemokraták az oktatási rendszer szigorú újrastruktúrálását hiányolták, ugyanakkor sokallták a centralizációs tendenciákat. A liberálisok egy rövidebb, koncentráltabb és rugalmasabb törvényt szerettek volna, mely hatékonyabbá teszi az oktatási rendszert és javítja annak minőségét. Ők is kevesellték a decentralizáció mértékét és elégedetlenek vol-

62 *Monitorul Oficial al României.* Partea II-a. Nr. 132/1994. 8.
63 Uo. 10.
64 A kisebbségek oktatását egy másik fejezet tárgyalja, így az emberi jogokkal kapcsolatos konfliktusok a felsőoktatás kapcsán nem jelentkeztek.
65 *Monitorul Oficial al României.* Partea II-a. Nr. 122/1994. 3.

tak azzal, hogy a finanszírozási problémákban nyilvánul meg leginkább a centralizáció. A Parasztpárt a felelősségek meghatározását hiányolta az oktatás minden szintjére vonatkozóan, beleértve a miniszterit is. Az RMDSZ képviselői az állami és magánoktatásra vonatkozó előírások teljes elkülönítését hiányolták, az egyetemi autonómia korlátozását sérelmezték.

Ezzel az általános elégedetlenséggel magyarázható, hogy miután a törvényt 1995-ben a parlament felső háza, azaz a szenátus is jóváhagyta, nagy társadalmi elégedetlenség követte a törvény megjelenését, mely különféle tiltakozások formájában nyilvánult meg. Az RMDSZ több mint félmillió aláírást gyűjtött a törvény újratárgyalása érdekében, azonban hosszú ideig nem történt semmi. Az 1996-os kormányváltást követően az új kormány előbb 1997-ben a 36-os számú kormányrendelettel módosította az 1995-ös törvény egyes cikkelyeit és paragrafusait, majd 1999-ben törvényben véglegesítette a változásokat. A kormányrendelet leginkább az egyetemi autonómia fentebb is tárgyalt kérdéseiben hozott változásokat, de még mindig vannak kérdéses, változtatást igénylő paragrafusok. A 2000-ben megválasztott PSD (Szociáldemokrata Párt) kormány, mely az 1992–1996 között hatalmon levő PDSR utódja, újabb oktatási törvénytervezeteken dolgozik. Egyszerre készül egy közoktatási és egy felsőoktatási törvény. Remélhetőleg ezúttal az egyes politikai pártok, emberjogi és érdekvédelmi szervezetek, valamint maga a társadalom is nagyobb figyelemmel kíséri az oktatással kapcsolatos vitákat és ez által demokratikusabb felsőoktatási törvény születik.

IRODALOM

Monitorul Oficial al României. Partea a II-a. Dezbateri Parlamentare. Camera Deputaților. 1994. Nr.122–149. [Románia Hivatalos Közlönye. II. rész. Parlamenti viták. Képviselők háza. 1994. 122–149 számok.]

Monitorul Oficial al României. [Románia Hivatalos Közlönye] Partea I-a. Nr. 307/1993, Nr. 167/1995, Nr. 1/1996, Nr. 606/1999.

Balázs Éva - Halász Gábor szerk.: *Oktatás és decentralizáció Közép-Európában.* OKKER kiadó, 2000.

Reviews of National Policies for Education: România. OECD, 2000.

Ioan Mihăilescu: *Sisteme de învățământ superior în Europa Centrală și de Est.* Editura Alternative, București, 1997.

Reisz D. Róbert

A magyar egyetem kérdése Romániában

1998 nyarának történései

„A Kolozsvári Egyetemet ostromolja a helyi lakosság. Egy professzor életét veszti, a többieknek menekülniük kell a városból. Az egyetem épületeit feldúlják." A rövid híradás 1603-ból származik, amikor az 1581-ben alapított kolozsvári jezsuita egyetem a felekezetek közötti összetűzés áldozatául esett. Abban az időben a tanítási nyelv kérdése még nem merült fel, mivel a latin vitathatatlan elsőbbséget élvezett. A felekezetek közötti határok azonban megfeleltethetők a későbbi nemzetiségek közötti határoknak. Ilyen előzmények után jött létre Kolozsvárott a magyar tanítási nyelvű egyetem 1872-ben, a román tannyelvű pedig 1919-ben. Az egyetemi berkek azonban sem azelőtt, sem azóta nemigen voltak békésnek mondhatók Erdélyben. Igencsak gyakran törték be az elefántcsonttorony ablakait, amelyben a tudós magányos kutatómunkáját végzi.

A külön magyar és román egyetemet 1959-ben egyesítették. Az önálló magyar tannyelvű egyetem újbóli létrehozása körüli konfliktus 1990-ben vette kezdetét a Romániai Magyarok Demokratikus Szövetsége (RMDSZ) és a Bolyai Társaság programjaival. Amikor az RMDSZ kormányzati tényezővé vált, az esélyek megnőttek. Írásomban 1998 nyarának történéseit foglalom össze, amikor a kérdés valószínűleg a legközelebb állt a sikeres megoldáshoz.

Az RMDSZ 1996-ban lett kormányzó párt a Kereszténydemokrata Nemzeti Parasztpárttal (KDNPP), a Nemzeti Liberális Párttal (NLP) és a Demokrata Párttal (DP) együtt. A fő koalíciós partner, amely a miniszterelnököt is adta, a KDNPP volt. Az említett időszakban az RMDSZ igen erőteljesen propagálta egy magyar tannyelvű állami egyetem létrehozását, ami a fő koalíciós partner ellenállásába ütközött. Az eseménysor felidézésén túl két fontos kérdést kívánok nyomon követni: a probléma megjelenítését a román médiában, illetve a koalíción belüli konfliktus anatómiáját.

1. A háttér

1.1. A rendszer kiterjesztése és reformja

A romániai felsőoktatás 1989 után gyors és átfogó változásokon ment keresztül. Formálisan a változásokat két nagyszabású törvény képviselte: az akkreditációs törvény (88/1993) és az oktatási törvény (84/1995). Mindazonáltal a rendszer mindenre kiterjedő változása sokkal fontosabb volt és elsősorban

alulról kiinduló újítások formájában jelentkezett, amelyek csak később jelentek meg a kormányrendeletek és parlamenti törvénykezés szintjén, akkor, amikor felmerült a rendszer központi átszervezésének és irányításának szándéka. A főbb változások közé tartozott:

– a rendszer kiterjesztése az elit felsőoktatástól a tömegeket ellátó felsőoktatásig (ld. 1. táblázat),
– az egyetemi munka szabadságának és az intézményi autonómiának az újragondolása, fontosságának újbóli elismerése, ami az egyetemi dolgozók körében végzett közvéleménykutatások szerint széleskörű támogatást élvezett,
– a magán felsőoktatási szektor megjelenése.

Mindent egybevetve egy centralizált, bürokratikusan vezetett rendszert sikerült egy autonóm intézményekből álló rendszer irányába megreformálni. Feltűnt egy sor pufferszervezet. A finanszírozás a korábbi céltámogatások helyett fejkvótán alapult. Diverzifikálódtak a finanszírozási források – 1993-ban még 80%-ot tett ki az állami finanszírozás, ez 2000-ben már csak 64% volt. Az egyetemek fő alternatív bevételi forrása a tandíj lett. A tantárgyi struktúra szintén alapvető változásokon esett át: a mérnöki tudományok dominanciája megszűnt és egy nyugat-európai országokéhoz hasonló, kiegyensúlyozottabb rendszer jött létre. A piaci igények nyomására összeomlott az ötvenes években erőltetett szovjet mintára történő „politechnizáció", részben a leendő diákok érdekei miatt, részben a munkaerő-piac hatására. Bevezetés alatt áll a bolognai modellt követő két képzési szakaszból álló rendszer és a rövid tanulmányi idejű felsőoktatás *(1. táblázat)* .

Jelenleg 29 városban található állami felsőoktatási intézmény: 50 (+7) intézmény, 342 karral. Magán felsőoktatási intézmény 24 városban működik: 68 intézmény, 249 karral.

1.2. Magyar nyelvű felsőoktatás Romániában

A népszámlálási adatok szerint Románia lakossága 1992-ben 22 810 035, 2002-ben 21 698 181 fő volt. Ebből a magyarok létszáma megfelelően 1 624 959, illetve 1 434 377 fő *(2. táblázat)*.

Az adatokból jól látható, hogy a magyar kisebbség egyértelműen alulreprezentált a felsőoktatásban. Erdei és Papp kutatásának másik fontos eredménye az a következtetés, hogy a magyar diákok aránya az állami felsőoktatásban valamelyest magasabb, mint a magánszektorban (kivéve az úgynevezett Konzultációs Központokat). Az 1999/2000-es tanévben például a magyar diákok aránya a teljes rendszerben 4,82% volt, az állami szektorban azonban 5,56%. Egyéb okokat nem számítva (mint a magánintézmények alacsonyabb száma Erdélyben Dél-Romániához képest és más lehetséges indokok) ez azzal magyarázható, hogy a magyar kisebbség jobban megbízik az állami szektorban, mint a magán-

1. táblázat. Az állami és a magán intézmények számának, illetve a beiratkozási statisztikák alakulása a reformok kezdetétől

Tanév	*Állami intézmények száma*	*Hallgatói létszám (ezer fő)*	*Magán intézmények száma*	*Hallgatói létszám(ezer fő)*
1989/90	44	164,5	0	0
1990/91	48	192,8	17	11,0
1991/92	48	215,2	30	34,8
1992/93	48	235,6	53	86,4
1993/94	48	250,1	66	110,9
1994/95	49	255,1	65	114,5
1995/96	57	250,8	36	85,3
1996/97	57	261,1	44	93,4
1997/98	57	249,9	50	110,7
1998/99	57	270,8	54	130,0
1999/2000	57	297,9	68	n. a.

2. táblázat. Az állami és magán felsőoktatási intézményekben tanulók száma a Román Oktatási Minisztérium adatai szerint

Tanév	*Teljes hallgatói létszám*	*Magyar hallgatók létszáma*	*Magyar hallgatók aránya (%)*
1989–1990	164 507	7 100	4,31
1990–1991	203 864	8 300	4,07
1991–1992	250 027	8 777	3,51
1992–1993	322 080	12 842	3,98
1993–1994	360 967	8 814	2,44
1994–1995	369 662	n. a.	n. a.
1995–1996	336 011	12 248	3,64
1996–1997	354 493	13 240	3,73
1997–1998	360 590	1 394	3,86
1998–1999	407 720	1 612	3,95
1999–2000	452 621	21 724	4,82

Forrás: Erdei – Papp, 2001

1 1995-től kezdődően bizonyos statisztikákban néha héttel több felsőoktatási intézményt találhatunk. Ez azzal magyarázható, hogy ezek a dokumentumok tartalmazzák a Honvédelmi Minisztérium alá tartozó 5, valamint a Belügyminisztérium és a Román Hírszerző Szolgálatok égisze alá sorolható intézményeket is.

2 Az 1995 utáni adatok csak az akkreditált intézményeket tartalmazzák.

ban. Ezek a következtetések győzték meg az RMDSZ-t és más magyar szervezeteket arról, hogy állami magyar nyelvű egyetem létrehozásával próbálják megoldani a romániai magyarok alacsonyabb iskolázottságának problémáját, ne pedig magánegyetem alapításával, ami egyébként nem igényelt volna politikai döntést.[3]

A romániai magyarok középiskola utáni oktatásba való fokozottabb bevonása érdekében tett egyik első lépés az úgynevezett Konzultációs Központok létrehozása volt. Ezek Magyarországon bejegyzett felsőoktatási intézmények kihelyezett tagozatai, amelyek Románia területén nyújtanak oktatást. Az 1999/2000-es tanévben 7 ilyen Konzultációs Központ működött, ahol összesen 1 127 diák tanult, valamennyien magyarok. Ezekben az intézményekben magyarul folyt az oktatás, az oktatók pedig részint magyarországi, részint romániai egyetemekről jöttek. Itt a végzettek az adott magyarországi intézmény diplomáját kapták meg, melynek romániai elismertetéséről a román Oktatási Minisztériummal nem állt fönn semmiféle megegyezés.

Ami a tanítási nyelv szerinti megoszlást illeti, a magyar nemzetiségű diákok 77%-a román nyelven, 23%-a magyar nyelven tanul (beleértve a konzultációs központokban zajló oktatást is). Ezt tartották a magyar kisebbség felsőoktatásban megvalósuló alulreprezentáltsága egyik okának. Az arányok a közoktatásban valamivel kedvezőbbek, mint a magánszektorban, ahol a magyar hallgatóknak csak kevesebb mint 15%-a tanul magyar nyelven (a konzultációs központokat nem számítva).

Noha a román állami szektorban nincs olyan intézmény, amelyben a tanítási nyelv kizárólag a magyar lenne, egyes nagyobb intézményeken folyik magyar nyelvű oktatás. Ezek közül a legkiemelkedőbb a kolozsvári Babeș-Bolyai Tudományegyetem. A 21 000 romániai magyar diák közül több mint 4 600 itt folytatja tanulmányait. A magyar hallgatók a BBTE minden szakán vannak és 70%-uk magyar nyelven tanul. A szakok közül 13 kínál magyar nyelvű oktatást a tudományterületek széles skáláján, így matematikából, számítástechnikából, pszichológiából, pedagógiából, földrajzból, biológiából, üzleti ismeretekből, fizikából, filozófiából, politológiából, szociológiából, történelemből, teológiából és kémiából. A BBTE-nek vannak magyar nyelvű kihelyezett tagozatai Csíkszeredán, Gyergyószentmiklóson, Szatmárnémetiben, Székelyudvarhelyen, Kézdivásárhelyen, Nagyenyeden, Marosvásárhelyen és Sepsiszentgyörgyön. További intézmények, ahol folyik magyar nyelvű oktatás: a marosvásárhelyi Orvostudományi és Gyógyszerészeti Egyetem (1999/2000-ben 720 hallgató), a marosvásárhelyi Szentgyörgyi István Színművészeti Intézet (1999/2000-ben 70 hallgató), illetve a Bukaresti Egyetem hungarológiai tanszéke (1999/2000-ben 82 hallgató). A nem állami intézmények közül három kínál magyar nyelvű oktatást. Mindhárom egyházi háttérrel rendelkezik: a Protes-

3 Megjegyzendő azonban, hogy mivel az állami magyar nyelvű egyetem létrehozása nem valósult meg, 2001-ben Sapientia név alatt magánegyetem alakult.

táns Teológiai Intézet, a Római Katolikus Teológiai Intézet és a Partiumi Keresztény Egyetem. Ez utóbbi nem teológiai képzést is nyújt, többek között filozófiából, közgazdaságtanból és üzleti ismeretekből, zenetudományból, illetve tanárképzés is folyik angol, illetve német nyelvvel szakpárban.

A magyar származású oktatók még a diákoknál is inkább alulreprezentáltak: az összesen 26 000 főnyi egyetemi oktatóból csak 580 magyar, ami alig több mint 2%.

A fent leírt helyzet vezetett ahhoz a felismeréshez, hogy ki kell terjeszteni a romániai magyar felsőoktatást a romániai magyarság kultúrájának támogatása céljából és annak érdekében, hogy a romániai magyaroknak lehetőségük legyen részt venni a felsőoktatásban. A romániai magyar felsőoktatás kiterjesztése ezenkívül azt a célt is szolgálta és szolgálja, hogy összefogja a romániai magyar értelmiséget és fórumot kínáljon, ahol hangot adhat véleményének.

1.3. A magyar egyetem ügyének támogatói

A magyar egyetem ügyének intézményi támogatói közül a köztudatban az RMDSZ él a legélénkebben. Idézzük Mungiu-Pippidi tanulmányát (2002), amely szerint egy 2001-ben végzett mintavételes kutatás alapján a magyar egyetem létrehozásának kérdése és az RMDSZ kapta a legmagasabb pontszámot az egyes pártok és egyes problémák megfeleltetésekor (a kérdés pontosan így hangzott: Az alábbiak közül mely pártok és mely problémák tartoznak össze?): „Állítsák vissza a Bolyai Egyetemet Kolozsváron, itt sajátítsák el a diákok anyanyelvükön a humán- és reáltudományokat, az agrártudományt, itt történjen a műszaki oktatás, a zeneművészeti és képzőművészeti képzés, Marosvásárhelyen pedig az orvostudományi és gyógyszerészeti képzés, ugyancsak a Bolyai keretei között."

Tény, hogy az RMDSZ már 1990-es programjában a fő célok között említette a magyar egyetem létrehozását (az RMDSZ programjának 40. pontja). Az kevésbé közismert, hogy létezik egy másik intézmény is, amely épp ilyen központi kérdésnek tekinti a magyar egyetem létrehozását, bár tevékenysége kevesebb nyilvánosságot kap. Ez a kolozsvári Bolyai Társaság, amelyet 1990-ben hoztak létre és elsődleges célja a magyar egyetem megalakítása Bolyai Egyetem néven. A Társaság 1995 és 1999 között volt a legaktívabb, Horváth Andor vezetése alatt (ld. a 2.1 pont alatti kronológiát).

1.4. Az egyes politikai pártok véleménye a magyar nyelvű oktatásról

1993-ban megvizsgáltam a választásokon résztvevő főbb politikai pártok programjait abból a szempontból, hogyan vélekednek a kisebbségi nyelven történő oktatásról. Noha ez azóta némileg elavult, a jelenlegi kontextusban bizonyos eredmények még 1998-ban is relevánsnak tekinthetők. Kutatásom fő célja

az volt, hogy elhelyezzem az adott pártokat a magyar nyelvű felsőoktatáshoz fűződő viszonyuk szerint. (Reisz, 1993) A kérdés fontosságát az adott időszakban elsősorban az adta, hogy az akkor frissen meghozott oktatási törvény a kisebbségi nyelvek használatát bizonyos tudományterületekre korlátozta, amelyek közé nem tartoztak olyan fontos diszciplínák, mint az orvostudomány, a műszaki tárgyak, a közgazdaságtan, a jog stb. A vonatkozó törvénycikket az RMDSZ igen erőteljesen támadta, és azt később módosításították a 36/1997-es kormányhatározat keretében.

Az RMDSZ 1995-ben 500 000 aláírást gyűjtött össze az oktatási reform, különösen a Bolyai Egyetem létrehozásának támogatására. A változásokat nem sikerült elfogadtatni. Még a törvény 1997-es módosítása sem tartalmazza a magyar kritikának ezt az elemét.

A pártok politikai programjainak vizsgálatából az derült ki, hogy az RMDSZ kivételével egyik párt sem tulajdonított ennek a kérdésnek különösebb fontosságot. A legtöbb párt meg volt elégedve a fennálló helyzettel és nem látott olyan problémát, amely miatt általában véve fontosnak tartotta volna a valamennyi szinten megvalósuló, kisebbségi nyelven történő oktatás támogatását. A közös vagy pedig önálló intézmény kérdése egyáltalán fel sem merült. Egyedül a szélsőségesen nacionalista Nagy Románia Párt ellenezte a magyar nyelvű felsőoktatás puszta gondolatát.

A törvény nem érintette azt a problémát, lehetséges-e egyáltalán létrehozni olyan egyetemet, amely nem nyújt román nyelvű oktatást, holott a későbbiekben, az 1998-as konfliktusnak ez volt az egyik sarokköve. A másik sok ellentétet szító kérdés a magyar egyetem Kolozsváron történő alapítása volt – ezt mind az RMDSZ, mind a magyar hivatalos szervek előtérbe helyezték.

2. A két nyári hónap

2.1. A magyar egyetem ügyéhez kapcsolódó események kronológiája

Az 1996-os választásokat követően az RMDSZ belépett a koalícióba, ami lehetővé tette a programjában szereplő tervek megvalósítását, beleértve a magyar nyelvű állami egyetem létrehozását is. A kronológikus ismertetést 1997-ben kezdjük, amikor a „Bolyai Egyetem újbóli megnyitása" felvetődött.

A Bolyai Társaság és az RMDSZ 1997. március 8-án különféle akciókat indított a Bolyai Egyetem újbóli megnyitása érdekében. Pár nappal később Victor Ciorbea román kormányfő egy magyarországi látogatás során kijelentette, hogy a Bolyai Egyetem újbóli megnyitásának semmiféle elvi akadálya nincs. Ennek első lépéseként le kell választani a Babeș-Bolyai Tudományegyetem magyar tagoztatát. Hazatérése után Ciorbea módosított korábbi kijelentésén, mondván, hogy nem egy autonóm intézmény létrehozását támogatná, hanem

a BBTE meglévő intézményi egységein belül magyar nyelvű egységek létrehozását. Ráadásul a BBTE vezetése sem fogadna el egy autonóm szervezeti egységet. Az egyetem vezetése március 28-án felhatalmazta a rektort, hogy folyamodjon a kormányhoz és kérjen tőle olyan határozatot, amely kimondja az egyetem multikulturális státuszát és működését. Az oktatási törvény módosítását ugyanebben az időszakban tárgyalta a román parlament.

Ugyancsak márciusban a köztársasági elnök, Emil Constantinescu is állást foglalt a kérdésben. Kijelentette, hogy ő is a BBTE-n belüli szervezeti egység létrehozását támogatja, nem pedig a külön intézmény koncepcióját.

Áprilisban a BBTE magyar oktatói kijelentették, hogy a külön intézmény létrehozása mellett vannak, a román oktatók pedig a szétválás ellen foglaltak állást és a BBTE multikulturális státuszát támogatták. Még ugyanabban a hónapban az egyetem román–magyar–német vezetése megállapodott egy multikulturális egyetemről szóló nyilatkozat szövegében, ahol az oktatás három nyelven folyna.

Júliusban megjelent a 36/1997-es kormányhatározat, amely megoldást hozott a fenti problémák némelyikére, és a törvényszövegben említésre kerül a multikulturális intézmény gondolata. Nem így a Bolyai Egyetem újbóli megnyitása.

Az év végén a magyar egyetem kérdése a magas szintű román–magyar egyeztetések során is felmerült és a megszülető megállapodásba is bekerült. Az anyagi, földrajzi elhelyezkedésre vonatkozó és egyéb technikai problémák megoldásának határidejéül 1997. december 31-ét tűzték ki. Ciorbea miniszterelnök kijelentette: a magyar fél beleegyezett, hogy ne változzon meg a BBTE multikulturális jellege, hanem Kolozsváron kívül jöjjön létre egy új intézmény. Decemberben a román állam elfogadta a magyar nyelvű egyetem alapításának lehetőségét. Ugyanebben a hónapban a BBTE addigi rektora, Andrei Marga lett az oktatási miniszter. Marga abban az időben független személyiség volt, aki nagy elismertségnek örvendett a BBTE-n végzett munkája kapcsán. Első hivatalos nyilatkozatainak egyikében kijelentette, hogy ellenzi a felsőoktatási intézmények etnikai alapú szegregációját. Constantinescu államelnök azonban egy, az RMDSZ elnökének, Markó Bélának tett kijelentése alapján továbbra is támogatta a magyar egyetem ügyét és egy budapesti látogatás alkalmával ígéretet tett magyar tannyelvű felsőoktatási intézmények létrehozására.

1998. áprilisában új kormány alakult Radu Vasile vezetésével. Az új kormány kijelentette, hogy „támogatja mind a multikulturális intézményeket, mind a kisebbségi nyelven oktató intézményeket". További konkrét lépések azonban nem történtek, ami ahhoz vezetett, hogy az RMDSZ-ben felvetődött a koalícióból való kilépés gondolata.

Június 10-én, az RMDSZ lépései nyomán és az államelnök védnökségével, tárgyalóasztalhoz ültek a koalíciós pártok vezetői. A kiadott nyilatkozatok értelmében a kormánynak még ugyanabban a hónapban el kell fogadnia azokat

a jogszabályokat, amelyek alapján a BBTE-n létrejön egy magyar nyelvi, irodalmi és kulturális kar, a kolozsvári Gheorghe Dima Zeneakadémián pedig megalakul egy magyar nyelvű zenei tagozat. Ugyanebben a hónapban a kormány elfogadta mindazokat a jogi kereteket, amelyek egy olyan bizottság létrehozásához szükségeltettek, amely felméri, milyen változásokra van szükség egy magyar nyelvű felsőoktatási intézmény megalapításához.

Itt kezdődik az a periódus, amelyet közelebbről is meg szeretnénk vizsgálni. A kronológia további részét a médiavisszhanggal párhuzamosan ismertetem.

Augusztus 1-jén két egymásnak ellentmondó hír jelent meg a médiában. A későbbi fejlemények szempontjából mindkettő rendkívül fontos. Zoe Petre elnöki tanácsadó kijelentette, hogy támogatja egy magyar tannyelvű egyetem létrehozását, míg Marga oktatási miniszter ismételten a terv ellen foglalt állást. Ezek az állásfoglalások a vélemény nyilvánítások újabb hullámát indították el jószerével az összes politikai párt, különféle politikai szereplők, tudósok és egyéb közszereplők részéről. Constantinescu elnököt mintha befolyásolták volna ezek a kijelentések és elhalasztotta az egyértelmű állásfoglalást, míg a kormány tovább tárgyal az RMDSZ-szel. Az RMDSZ a kérdéses időszakban többször is kérte az oktatási miniszter leváltását.

Augusztus 8-án Emil Constantinescu államelnök az egy héttel korábbinál egyértelműbben fogalmazott. Úgy vélte, hogy a magyar nyelvű egyetem létrehozásának problémáját „azoknak a szervezeteknek kell megoldaniuk, amelyek az ilyen jellegű kérdésekért felelősek, anélkül hogy ebbe bárki más beleszólna". Ez annyit jelent, hogy az államfő elfogadja, bármit határoz is a kormány vagy a parlament. Az elnök kommunikációs tanácsadója ehhez még azt tette hozzá: „az elnök semmilyen módon nem fogja befolyásolni ezt a döntést és nem fog állást foglalni mindaddig, amíg meg nem születik a döntés".

Augusztus 14-én azonban a Kolozsvárra látogató Emil Constantinescu kijelentette, hogy a magyar egyetem kérdése szigorúan Románia belügye és nem is képezheti nemzetközi tárgyalások témáját. Radu Vasile miniszterelnök, aki szintén tagja volt a delegációnak, azt nyilatkozta: nem tartja elfogadhatónak a BBTE megosztását, mivel az egyetemek autonómiája alkotmányos jog, a kérdéses egyetem vezetése pedig a megosztás ellen foglalt állást. Ezek a kijelentések, ha a felszínen semlegesnek tűntek is, óvatosan mégis a magyar egyetem létrehozása mellett álltak ki, mivel a Magyarországgal folytatott tárgyalások lényege éppen az egyetem létrehozásához nyújtott magyar támogatás volt. Másrészt viszont az RMDSZ továbbra is ragaszkodott ahhoz, hogy a magyar egyetem Kolozsvárott jöjjön létre és minden egyéb helyszínt ellenzett.

Két nap múlva, augusztus 16-án a miniszterelnök Zilahon arról beszélt, hogy az RMDSZ-szel sikerült tető alá hozni egy olyan megállapodást, amely meg fogja oldani a problémát. Ám azt nem sikerült kiderítenünk, hogy mi is volt ez a megállapodás.

A hónap folyamán sorozatosan jelentek meg a médiában különféle kisebb jelentőségű állásfoglalások és kijelentések, egészen szeptember elejéig, amikor viszont újra előjött a multikulturális egyetem gondolata. Szeptember első napjaiban a nyári szünet után újra összeült a Képviselőház oktatási bizottsága, a Nagy Románia Párt képviselője, Anghel Stanciu vezetésével. Szeptember 2-án a bizottság elutasította egy olyan állami felsőoktatási intézmény létrehozásának lehetőségét, ahol csak a magyar lenne a tanítási nyelv. A bizottság tulajdonképpen a 36/1997-es számú kormányhatározatnak az oktatási törvény 123-as paragrafusára vonatkozó módosítását vetette el. Ez a lépés felgyorsította az eseményeket.

Szeptember 4-én Constantinescu elnök vezetésével koalíciós egyeztetésre került sor az RMDSZ és román partnerei között. Az elnök közvetítési kísérletei hatástalannak bizonyultak, a megbeszélések nem vittek közelebb a magyar egyetem problémájának megoldásához. Másnap az RMDSZ végrehajtó testülete megállapodott a koalícióban való bennmaradás feltételeiről, amiket ez után nyilvánosságra hozott. Itt szerepel többek között az alábbi kijelentés: „Amennyiben 1998. szeptember 30-ig a parlamenti többség nem szavazza meg az oktatási törvény 36/1997-es számú kormányhatározatban foglalt módosítását a kormányprogramnak megfelelően, akkor az RMDSZ 1998. szeptember 30-ával kilép a koalícióból." Az eredeti kormányprogram tartalmazott bizonyos módosításokat a 36/1997-es kormányhatározathoz képest és volt benne egy olyan cikkely, amely formálisan elfogadta a kisebbségi nyelven oktató felsőoktatási intézmények létrehozását. Ez részben az oktatási törvény 123-as paragrafusa módosításának köszönhető. Ez mondta ki, hogy létre lehet hozni kisebbségi nyelven oktató tanszékeket és más szervezeti egységeket román felsőoktatási intézmények keretében. Bár az eredeti szöveg nem hátráltatta kifejezetten a csak kisebbségi nyelven oktató intézmények létrehozását, de nem is fogadta el expliciten az ilyen intézmények alapítását. A módosított változat egyértelműen lehetővé tette az ilyen intézmények alapítását és említést tett a multikulturális oktatásról, illetve „a kisebbségi nyelveken történő szakemberképzés bátorításáról".

Szeptember első harmadában egyre több olyan hang kezdett hallatszani Andrei Marga oktatási miniszter körül, amelyek támogatták a multikulturális egyetem gondolatát, így például a demokrata támogatással bekerült független külügyminiszter, Andrei Pleşu részéről. Szeptember 10-én Andrei Marga új elgondolással állt elő: felvetette a határon átnyúló egyetem létrehozásának lehetőségét, illetve annak egy variációját, a Dunai Egyetemet. Ezekkel az erőfeszítésekkel egyidejűleg először az RMDSZ, majd később a Kereszténydemokrata Nemzeti Parasztpárt is kérte a 123-as paragrafus újraszavazását az oktatási bizottságban. Tapasztalható volt bizonyos nyomás az állandó bizottság bizonyos tagjainak leváltása érdekében is. Ezek azon kormánypárti delegáltak ellen irányultak, akik nem támogatták a magyar egyetem létrehozását. Közülük a leg-

prominensebb George Pruteanu szenátor volt, a Bukaresti Egyetem rendkívül népszerű tanárainak egyike és televíziós személyiség, aki végül kilépett a pártból.

Szeptember 10-én Max van der Stoel, a kisebbségek képviselője az Európai Bizottságban, Hágában kijelentette, hogy noha fontosnak és gyümölcsözőnek tartja a multikulturális oktatás gondolatát, úgy véli, fel kell kínálni a csak a kisebbségi nyelven folyó oktatást is mint alternatívát. Van der Stoel utalt egy levélre, amelyet még március 3-án írt a román kormánynak, és amelyben azt kérte, hogy a román oktatási törvény tegye lehetővé ilyen intézmények működését.

A parlament oktatásügyi bizottsága pár nappal később felvette a napirendjébe a 123-as törvénycikk újratárgyalását, majd szeptember 29-én ismételten amellett foglalt állást, hogy a szöveg tartalmazza a csak kisebbségi nyelven oktató felsőoktatási intézmények létrehozásának lehetőségét. (A szöveg végső változata sem tartalmaz egyébként semmi olyat, ami ezt a lehetőséget kizárná.) A bizottság már korábban, szeptember 16-án úgy döntött, hogy nem támogatja Andrei Marga Dunai Egyetemre vonatkozó felvetését.

Szeptember 30-án lejárt az RMDSZ-ultimátum határideje. A magyar–német multikulturális egyetem létrehozásának gondolatát abban az időben valamennyi koalíciós partner támogatta. Ráadásul mindez egy nappal a román kormánydelegáció tervezett hivatalos amerikai látogatása előtt történt. Az éjszakába nyúló tárgyalások nyomán megszületett egy nyilatkozat, amelyet szó szerint pontban éjfélkor hoztak nyilvánosságra és amely kimondta, hogy létre fog jönni egy Petőfiről és Schillerről elnevezendő magyar–német multikulturális állami egyetem, a részletes előkészítés az oktatási tárca feladata.

Bár további fejlemények is történtek, az állami magyar egyetem gondolata mind távolabbra került. Végül 2001-ben létrejött egy magyar nyelven oktató magánegyetem, magyar állami támogatással. A Petőfi-Schiller Egyetem azóta sem valósult meg.

2.2. Módszerek

Annak érdekében, hogy vizsgálni tudjam, hogyan jelent meg a politikai konfliktus a médiában, és elemezni tudjam az esemény-tükröződés pártok közötti viszonyrendszert, tartalomelemzést végeztem a romániai központi írott média kérdéses két hónapi terméséből. Ezt a módszertani döntést főleg az a háttérkoncepció indokolta, hogy a politikai események médiavisszhangja talán jobban befolyásolja a közvéleményt és a választói magatartást, mint maguk az események. A politikai szereplők tetteinek megítélését a népesség nagyobb része számára megszűri a tömegmédia tevékenysége. Azoknak az aránya, akik első kézből olvassák a hivatalos dokumentumokat és közvetlenül követik a vitákat olyan alacsony, hogy gyakorlatilag elhanyagolható.

A vizsgált időszakot az események időbeli kibontakozása és médiavisszhangja alapján választottam ki. 1998. augusztus-szeptember folyamán rengeteg cikk foglalkozott a magyar egyetem kérdésével. Mivel a téma ilyen jól volt reprezentálva a médiában, az a lehetőség is adva volt, hogy rajta keresztül sor kerüljön a romániai média viselkedésének általános elemzésére. Egy szakértői csoport véleményére támaszkodva viszonylag kis számú központi napilapot választottam ki az elemzés céljára. Ezek a lapok a következők: *Adevărul, Curentul, Evenimentul Zilei, România Liberă* és *Ziua*. Valamennyi országos terjesztésű napilap és az adott időszakban az eladási mutatóik alapján is az írott médiapiac csúcsát jelentették. Noha ezek a lapok formálisan függetlenek, a *România Liberă* a kérdéses időszakban egyértelműen kormánypárti volt, míg az *Adevărul* állt a legközelebb az ellenzékhez, amelyet elsősorban a Szociáldemokrácia Pártja (ma Szociáldemokrata Párt) alkotott. A *Ziua* elsősorban liberális lapként él a köztudatban, míg a másik két orgánum politikai orientációját nem lehet ilyen egyértelműen meghatározni. Általában véve mind az öt lapról elmondható, hogy támogatja a demokratikus berendezkedést.

Áttanulmányoztam az adott lapok valamennyi számát a kérdéses időszakban. Szempontok: az eseményekre való reflektálás elemei, a nekik tulajdonított fontosság, illetve a lap által tanusított álláspont. Az adatokat majd összesítettem, kódoltam és statisztikai módszerekkel elemeztem, hogy releváns eredményekhez jussak. A feldolgozásban résztvevők független megítélése alapján az újságok álláspontját egy ötfokú skálán értékeltem az erősen negatívtól az erősen pozitívig.

2.3. Az eseményeknek tulajdonított fontosság

Az általunk vizsgált lapok az adott két hónap alatt nem kevesebb, mint 272 cikket szenteltek a magyar egyetem alapításának. Ezek közül 60 cikk található az adott lap címlapján. Az 52 napból, amikor az adott időszakban a lapok megjelentek, 48 olyan nap volt, amikor legalább egy cikk foglalkozott a témával. 26 napon az öt lap közül legalább az egyik címlapon foglalkozott a kérdéssel. Összesen több mint 71 500 szó, ebből több mint 15 800 a címlapon. Ha azt vizsgáljuk, hogyan oszlott meg ez az öt lap között, a *România Liberă* messze elmarad a többi négytől (*3. táblázat)*.

Az a lap, amely szemlátomást kiemelten foglalkozott a témával, az *Adevărul* volt. Érdekes megfigyelni, hogy nincs egyenes összefüggés a cikkek száma és a szavak száma között. Megkockáztatjuk azt a feltételezést, hogy az adott cikk szavak száma szerinti terjedelme kevésbé függ a témától és inkább függ a lap profiljától. Adataink alátámasztani látszanak ezt a hipotézist. Az *Adevărul*ban egy cikk átlagosan 267 szóból áll, a *Curentul*ban 328-ból, az *Evenimentul Zilei*ben 296-ból, a *România Liberă*ban 296-ból, a bulvárhoz legközelebb álló

3. táblázat

Lap címe	*Cikkek száma*	*Ebből címlapon*	*Szavak száma*	*Ebből címlapon*
Adevărul	71	19	18 947	6 010
Curentul	53	9	17 362	1 740
Evenimentul Zilei	58	5	17 165	3 035
România Liberă	29	2	8 590	612
Ziua	61	25	9 491	4 445
Total	272	60	71 555	15 842

4. táblázat

Terjedelem	*Cikkek száma*	*Cikkek %-aránya*
Nagyon rövid (kevesebb mint 100 szó)	65	23,9%
Rövid (101 és 300 szó között)	133	48,9%
Közepes (301 és 500 szó között)	38	14,0%
Hosszú (501 és 700 szó között)	17	6,3%
Nagyon hosszú (701 szó fölött)	19	7,0%
Összesen	272	100%

*Ziuá*ban csak 156-ból. A cikkeket megpróbáltuk terjedelmük alapján kategorizálni *(4. táblázat)*.

Felismerve, hogy bármilyen adott lapban nagyobb a rövid cikkek száma, az a tény, hogy a cikkek 27,3%-a több mint 300 szavas, véleményünk szerint szintén azt mutatja, hogy a lapok igen nagy fontosságot tulajdonítottak a kérdésnek, illetve az már eleve igen ellentmondásos volt.

2.4. A médiareprezentáció időbeli alakulása

Egyértelmű, hogy az események a vizsgált időszak második hónapjában méginkább előtérbe kerültek. Ez a médiareprezentációban is tettenérhető. Augusztus folyamán 100 cikk jelent meg, míg szeptemberben 171 cikk foglalkozott a kérdéssel. Augusztusban 23 cikk szerepelt a címlapon, míg szeptemberben 37. A várttal ellentétben azonban nem szeptember 30. volt az a nap, amikor a legtöbb cikk jelent meg (20), hanem szeptember 11. (22 cikk). Ezek legtöbbje Andrei Margának a határon átívelő egyetem létrehozására vonatkozó elgondolásával foglalkozott, nem pedig Max van der Stoel szeptember 10-i állásfoglalásával.

1. ábra

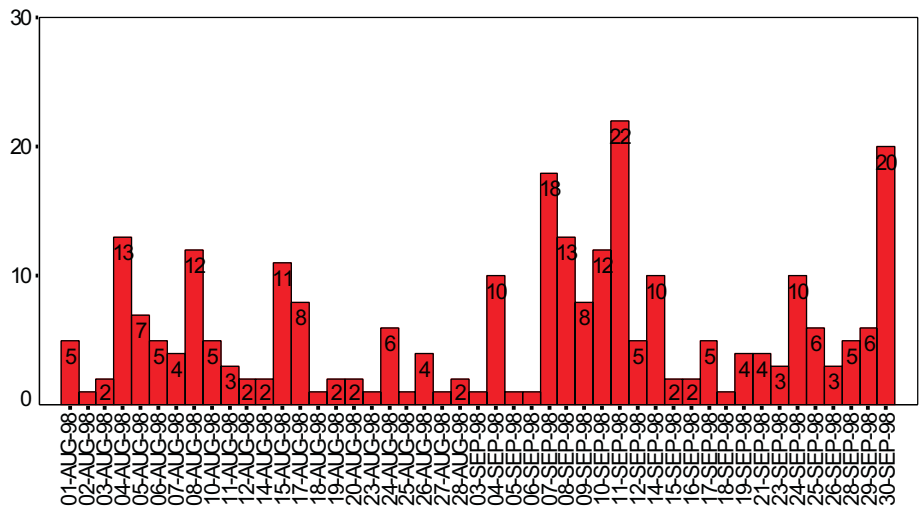

2. ábra

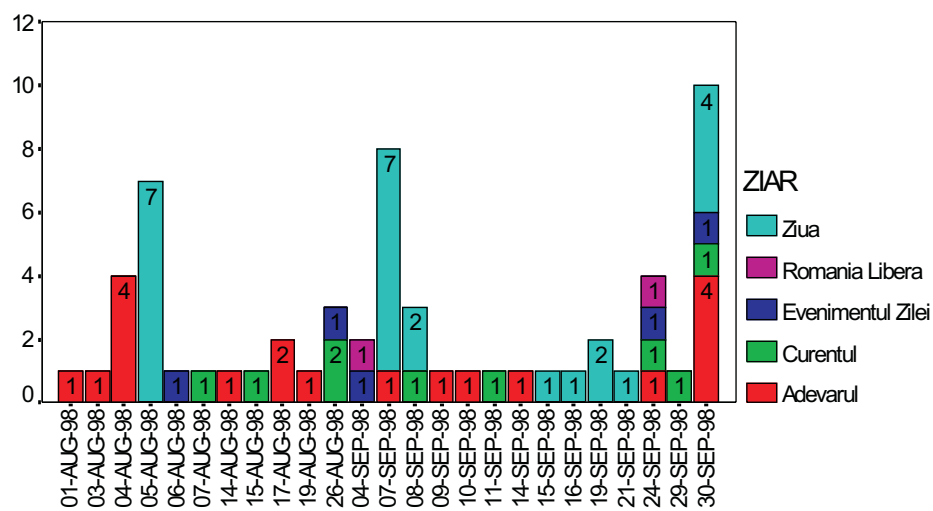

A fenti diagram nagyjából követi az események menetét, három lokális maximum-időszakkal, amelyek egy-egy konkrét esemény reakcióiból adódnak. Fel kell ismerni, hogy a sajtó reagálása és médiában megjelent állásfoglalások több cikket eredményeztek, mint maguk az események. Nézzük végig, hogyan tükröződtek az egyes események a különböző lapokban az időtengely mentén. Nyilvánvalóan nincs összefüggés az egyes lapokban megjelent cikkek mennyisé-

ge között. Noha szeptember 11. és szeptember 30. az a két nap, amikor mind az öt lapban jelent meg cikk a témában, a többi lokális maximumot kiváltó napon más a helyzet. Ezek a kiugrások gyakran egyetlen lapnak köszönhetőek, amely egész cikksorozatot publikált a témában, az események aktuális menetétől nagyjából függetlenül. Ilyesmi történt augusztus 4-én az *Adevărul*ban, augusztus 15-én a *Curentul*ban, szeptember 10-én a *România Liberă*ban stb. Ha csak a címoldalon megjelent cikkeket nézzük, még kisebb a korreláció.

Ebben az esetben a *Ziua* mutat igen érdekes stratégiát azáltal, hogy két különböző napon 7 címlapon megjelent cikket közöl a témában. Szeptember 30-án az ötből négy lap foglalkozott a magyar egyetem ügyéhez kapcsolódó témával a címoldalán.

Ha összevetjük a cikkek számát a dátumokkal, igen gyenge, 0,284-es korrelációt kapunk. Ha a dátumokat a szavak számával vetjük össze, az eredmény meglepő módon az, hogy a kettő teljesen független egymástól, a két adat közötti Pearson's féle együttható 0,005. Még ha figyelembe vesszük is, hogy az egy cikkre jutó szavak száma újságonként jellegzetesen különböző és kiszűrjük az egyes újságok befolyását, még akkor is azt találjuk, hogy nincs összefüggés a dátumok (azaz az események) és a szavak száma között.

Nézzük most végig a legfontosabb eseményeket. Ezek nyilvánvalóan azok az alkalmak, amikor az oktatásügyi bizottság úgy döntött, hogy nem fogadja el az oktatási törvény 123. paragrafusának módosítását. A dátumok szeptember 2. és 29. Noha szeptember 30-án nem kevesebb, mint 20 cikk foglalkozott a témával, az inkább az RMDSZ ultimátumának köszönhető, nem pedig a bizottság döntésének. Ha a bizottsági döntést meg is említik a cikkek, az RMDSZ ultimátumát ettől nagyjából függetlenül tárgyalják. Szeptember 3-án, a bizottság első elutasító határozata után pedig mindössze egyetlen cikk foglalkozott a magyar egyetem kérdésével. Másnapra a lapok észbekaptak és 10 cikk jelent meg, ami azonban kevesebb, mint az augusztus 4-i, 8-i vagy 15-i, illetve a szeptember 7-i, 8-i, 10-i vagy 11-i termés. Ezek a dátumok azért emelkednek ki ennyire, mert sok olyan cikk jelent meg, amelyek politikusok aktuális állásfoglalásaival foglalkoztak. Augusztus 15-én a lapok írtak Emil Constantinescu és Radu Vasile előző napi állásfoglalásaival, amelyeknek nagy jelentőségük lesz a későbbi események szempontjából. Az augusztus 11-i lapok közölték Andrei Marga elgondolását a határon átívelő egyetemről és az erre érkezett reagálásokat, illetve Max van der Stoel visszafogott támogatását a magyar egyetemet illetően – ez a két megnyilvánulás szintén bírt némi jelentőséggel a továbbiakban. Az összes többi olyan dátum, amikor sok releváns cikk jelent meg, aligha köthető valóban jelentős eseményekhez. Ha végigkövetjük ezeket a cikkeket, arra jutunk, hogy ezek valójában „maguktól keletkezett" hírek, korábbi kommentárok kommentárjai, nyilatkozatok nyomán született ellennyilatkozatok. Meg kell említeni azt is, hogy a médiában szereplő szövegek az eseményekkel összevetve nem sok lehetőséget adnak az olvasónak arra, hogy különbséget tegyen a fontos

események, döntések, nyilatkozatok és egyéb állásfoglalások között. Az összkép hozzájárult ahhoz, hogy a politikai elit nem egységesen nyilatkozott az adott kérdésben.

2.5. A vizsgált lapok által közölt vélemények a magyar egyetem létrehozásával kapcsolatban

A lapok által közölt véleményeket az események bemutatása, nem pedig maguk az események alapján vizsgáltuk. Még ha el is fogadjuk, hogy a vélemények lehető legsemlegesebb megítélése is manipulációra adhat okot, úgy véltük, az adott kontextusban a cikkek megfogalmazásainak elemzése megfelelő tanulságokkal szolgálhat. Ezt a döntésünket elsősorban az indokolta, hogy az öt lap végigkövetése nyomán azt láttuk, hogy a bemutatott események kiválasztásában semmiféle tendencia nem érvényesült egyik lapnál sem, és egyik alapján sem állítható össze a teljes eseménysor, vagy akár a fontos események listája. Fontos megemlíteni azt is, hogy a lapokban tükröződő véleményeket a magyar egyetem létrehozásának vonatkozásában elemeztük, nem pedig az eseményekben érintett szereplők vonatkozásában. Nem vettük figyelembe a cikkekben kedvező vagy kedvezőtlen színben feltüntetett szereplőkre vonatkozó megállapításokat, ha az adott személyek nem kapcsolódtak szorosan az általunk kutatott témához. A véleményeket egy ötfokú skálán kellett elhelyezni (erősen negatív – 1, negatív – 2, semleges – 3, pozitív – 4, erősen pozitív – 5). Bizonyos elemzésekhez háromfokú skálát alkalmaztunk (negatív, semleges, pozitív).

A lapokban tükröződő vélemény átalaga ez alapján 2,88 volt, ami nagyon közel áll a semlegeshez. A módusz (a leggyakrabban előforduló érték) a semleges volt. A 272 cikkből nem kevesebb, mint 225 (82,7%) nem foglalt állást az adott kérdésben. A cikkeknek mindössze 4,4%-át helyezték a kutatók a szélső kategóriák valamelyikébe (erősen negatív vagy erősen pozitív). Említést érdemel az is, hogy a negatív cikkek száma sokkal magasabb volt, mint a pozitív cikkeké (35, illetve 12). Ebből 11 cikk (4%) ellenezte erőteljesen a csak magyar nyelven oktató állami egyetem létrehozását. Mindössze egy olyan cikk fordult elő, amely erőteljesen támogatta ezt a koncepciót.

Összevetettük a véleményskálát a cikkek szavak számában kifejezett terjedelmével, ami által megerősítést nyert az a hipotézis, miszerint a semleges cikkek száma fordítottan arányos a cikkek terjedelmével. Azaz minél hosszabb egy cikk, annál kisebb a valószínűsége, hogy semleges lesz. Más szóval a rövid, illetve nagyon rövid cikkek általában nem részrehajlóak. Ezeknek a cikkeknek 93,8%-a semleges, míg a nagyon hosszúnak minősített cikkeknek mindössze 52,6%-a.

Fontos leszögezni, hogy bár az összes cikknek 82,7%-a volt semleges, a címlapon közölt cikkek esetében ez az arány csak 75%, míg a többi cikknél 84,9%. A címlap tehát erőteljesebben fejezi ki a lap véleményét, mint az újság

egésze. A címlapon megjelenő vélemény gyakrabban volt negatív (20%), mint a későbbi oldalakon közölt cikkeké (10,8%). Összesen a cikkek 12,9%-a volt negatív és csak 4,4%-a pozitív.

5. tábláza. A vélemények megoszlását lapok szerinti bontásban

	Adevărul	*Curentul*	*Evenimentul Zilei*	*România Liberă*	*Ziua*
Erősen negatív	6 (8,5%)	1 (1,9%)		4 (13,8%)	
Negatív	14 (19,7%)	6 (11,3%)	2 (3,4%)	2 (6,9%)	
Semleges	51 (71,8%)	39 (73,6%)	55 (94,8%)	22 (75,9%)	58 (95,1%)
Pozitív		6 (11,3%)	1 (1,7%)	1 (3,4%)	3 (4,9%)
Erősen pozitív		1 (1,9%)			
Összesen	71 (100%)	53 (100%)	58 (100%)	29 (100%)	61 (100%)

Az a lap, amelyik a legkövetkezetesebben a magyar állami egyetem létrehozása ellen foglalt állást, az *Adevărul* volt, amely összesen 20 negatív cikket közölt. Ez az adott időszakban közölt negatív cikkek 57,1%-át teszi ki. Az *Evenimentul Zilei* és a *Ziua* bizonyult messze a legsemlegesebbnek (94,8%, illetve 95,1%). Az egyetlen olyan lap, amelyben egyáltalán nem fordult elő negatív véleményt tükröző cikk, a *Ziua* volt, míg az *Adevărul* volt az egyetlen, amelyik nem közölt pozitív cikket.

Az adott kérdésben az *Evenimentul Zilei* és a *Ziua* tekinthető a legpártatlanabb információforrásnak, míg az *Adevărul*, a *Curentul* és a *România Liberă* bizonyos vélemények szócsöveiként tűntek föl. A *Curentul* pozíciója különösen érdekes, mivel ez a lap pontosan ugyanannyi negatív és pozitív véleményt közölt. Az eredmények időbeli eloszlásának vizsgálata azonban további interpretációra ad lehetőséget. A *Curentul* mind a 14 nem semlegesnek minősülő cikket augusztus folyamán közölte, míg valamennyi szeptemberi cikke semleges volt. A *Ziua* az egész vizsgált időszak alatt jószerével csak semleges cikkeket közölt. Mindhárom pozitív cikk szeptember 30-án, a határidő napján jelent meg. A másik három lap esetében nem figyelhető meg semmilyen tendencia vagy szabályszerűség a nem semleges cikkek időbeli eloszlása terén. Az összesített vélemény az öt lap közül egyiknél sem mutat időbeli fejlődést.

2.6. Előzetes következtetések

Egyelőre csak néhány rövid megjegyzést szeretnék fűzni a jelen kutatás keretében végzett médiaelemzés tanulságaihoz.

Először is, mind az öt újság alapvetően részrehajlásmentesnek bizonyult. Nem volt tapasztalható, hogy bármelyik lap is megszűrte volna, mely eseményeket említi meg és még a legkevésbé semlegesnek bizonyult *Adevărul* cikkeinek

is 71,8%-a volt semleges. Kutatásunk alapján az *Evenimentul Zilei* és a *Ziua* minősültek a legsemlegesebbnek és leginkább következetesnek a csaknem napi rendszerességgel publikált releváns cikkekkel. A *Curentul* úgy tűnt, minden vélemény számára nyitott médium, míg az akkoriban leginkább kormánypártinak mondható *România Liberă* mutatta a legkisebb érdeklődést a téma iránt – kevesebb, mint feleannyi cikket publikált a témában, mint a többi lap.

Az elemzés egy másik fontos tanulsága, hogy elég kismértékű a korreláció az egyes lapok között – akár a cikkek, akár a szavak számát tekintjük. Ez vélhetően a lapok közötti függetlenséggel magyarázható, amely valójában az eseményhez kapcsolódó hírek közötti laza összefüggésekre is utal.

3. Kommentárok és következtetések

3.1. A koalíciós konfliktus

A fentiekben leírt politikai konfliktus egyik jellegzetessége, hogy egy kormánykoalíció különböző erői között zajlott. Maga a konfliktus, amint az a médiából és a politikai tárgyalásokból egyaránt kiderült, két politikai szereplő, az RMDSZ és a KDNPP köré csoportosult. Az államelnököt mindkét fél felkérte a közvetítésre, míg a további politikai pártok, úgy a kormánypártiak, mint az ellenzékiek, nemigen hallatták a hangjukat az adott időszakban. Az események és azok médiavisszhangja alapján az egyes szereplőket az alábbi módon csoportosíthatjuk pozíciójuk szerint:

- a magyar állami egyetem létrehozását támogató álláspontot képviselők (RMDSZ, Bolyai Társaság, különböző nemzetiségű független személyiségek),
- a multikulturális egyetem gondolatát támogatók és a csak magyar tannyelvű intézményt ellenzők (KDNPP, Andrei Marga oktatási miniszter – aki az adott időszakban nem volt KDNPP-tag –, a PSD, független személyiségek),
- ingadozó vélemények az elnök és tanácsadói részéről.

Meg kell említeni, hogy a másik két koalíciós partnernek nem volt szilárd álláspontja a kérdéssel kapcsolatban. Az NLP támogatta volna egy magyar nyelvű egyetem létrehozását, de nem Kolozsvárott, míg a DP úgy foglalt állást, hogy ellene van egy külön magyar nyelvű felsőoktatási intézmény megalapításának.

1997 során, illetve 1998 első felében az RMDSZ a koalíciós tárgyalások keretében számos lépést tett a magyar egyetem létrehozása érdekében, melyek közül azonban nem sok kapott médianyilvánosságot. A tárgyalások során mindazonáltal kidolgozásra került a 36/1997-es kormányrendelet mindkét fél számára elfogadható változata, majd a tárgyalások folytatódtak a kormányrendelet parlamenti vitája során is. A kormányrendelet egyes cikkelyeinek megszavazására már a legnagyobb médianyilvánosság közepette került sor.

Különböző információforrások szerint a koalíciós tárgyalások nem hoztak kielégítő eredményt az RMDSZ számára, ezért került sor Constantinescu elnök döntőbíróként való bevonására, illetve számos sajtóállásfoglalásra. Levonhatjuk azt a következtetést, hogy a kérdés nagyfokú szereplése a médiában 1998. augusztusa-szeptembere folyamán arra vezethető vissza, hogy nem sikerült megegyezésre jutni a koalíción belül. Mindkét konfliktusban álló fél megpróbált támogatókat szerezni saját álláspontja számára a média, illetve az államelnök személyének bevonásával. A konfliktus médiabeli megjelenítése összességében azt sugallta, hogy a gyengekezű kormányzat nem képes kezelni a problémát. Az ellenzéki PSD által a KDNPP-nek nyújtott nyílt támogatás, amelyet a párt akkori alelnöke, Adrian Nastase hangoztatott, közelebb hozta egymáshoz a kormányt és az ellenzéket és elszigetelte az RMDSZ-t a koalíción belül.

Az adott kontextusban az elnök pozíciója meggyengült a valószínű kommunikációs problémák, sőt a különféle tanácsadók közötti véleménykülönbség miatt, ami a médiához is eljutott. Noha Zoe Petre a magyar egyetem mellett foglalt állást, az elnök csapatának többi tagja ellenezte azt, maga az elnök pedig egy sor egymásnak ellentmondó nyilatkozatot tett és ingadozott aközött, hogy a kormány bármilyen döntését elfogadja, illetve, hogy különféle módokon maga is belefolyjon a döntéshozásba.

A konfliktus egy másik elemét az jelentette, hogy még ha a koalíción belül születtek is döntések és megegyezések, azokat nem lehetett végrehajtani a parlament oktatási bizottságának azon KDNPP-s tagjai miatt, akik azokat ellenezték.

Azt is igen érdekes megjegyezni, hogy a KDNPP-n és a kormányon belüli egyéni álláspontok akadályozták igazán a probléma RMDSZ-feltételek szerinti megoldását. A KDNPP nem jutott egyértelmű döntésre, hanem inkább olyan benyomást keltett, mintha egymásnak többnyire ellentmondó véleményekkel rendelkező egyének csoportosulása lenne. Ez a gyenge politikai pozíció adódhat abból is, hogy a párt választási programjából kifolyólag nem volt igazán érdekelt a kérdésben. A KDNPP számára a magyar egyetem létrehozása nem volt napirenden, és amikor az RMDSZ nyomására elérkezett a döntéshozatal pillanata, az végül még sem született meg, ezzel teret adva a gyakran ellentmondásos egyéni véleményeknek. Az a tény, hogy mindez nagy médianyilvánosságot kapott és úgy csapódott le a közvélemény számára, mint politikai gyengeség, egyike lehet a számos oknak, amelyek miatt a 2000-es választásokon a KDNPP kudarcot vallott és miután előzőleg a koalíció vezető ereje volt, ezúttal be sem jutott a parlamentbe.

3.2. Az események megjelenítésének problémája

Szintén kommentárt érdemel az az érdekes különbség, amely az események sorrendje és azok médiavisszhangja között volt tapasztalható.

A fő tünet, amely alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy a médiavisszhang csak gyenge kapcsolatban állt az eseményekkel, az volt, hogy a megjelenő cikkek száma nem mutatott összefüggést az öt lap között. Egy másik fontos elem abból adódik, hogy a médiareprezentáció legnagyobb részét a sajtótájékozatókon elhangzott nyilatkozatok, interjúk és állásfoglalások tették ki és kevés cikk foglalkozott magukkal az eseményekkel, így például a koalíciós tárgyalásokkal vagy az oktatási bizottság üléseivel stb. Összességében azt lehet mondani, hogy valamennyi lap a saját logikájára felfűzve ismertette az eseményeket, ami leginkább azt jelentette, hogy nyilatkozat nyilatkozatot követett bennük.

A cikkek tartalmában egy másik lényegi elem az volt, hogy a média számára az igazi téma elsősorban a koalíción belüli konfliktus volt, és csak kevésbe a magyar egyetem létrehozásának ügye. A magyar egyetem létrehozása melletti, illetve elleni érvek gyakorlatilag csak a terjedelmesebb cikkekben jelentek meg, melyek nagy többsége az egyetem ellen érvelt. Ez azt eredményezte, hogy bár a médiavisszhang nagyrészt semleges volt, a megjelenő vélemények nagy többsége viszont a független állami magyar egyetem létrehozása ellen foglalt állást.

Mint már korábban említettem, a különböző véleményeket hangoztató parlamenti képviselők, kormánytisztviselők és egyéb közszereplők médiaszereplése, illetve az, hogy az olvasónak nem volt meg ezzel párhuzamosan a lehetősége, hogy ezeket szelektálja, az események további menetére gyakorolt befolyásuk szempontjából hozzájárult ahhoz, hogy a kormányzó pártok álláspontja nem tűnt azonosnak a kérdésben. A Parasztpárt képviselőinek, illetve a többi politikus nagyfokú hajlandósága, hogy nyilvánosan úgy vegyen részt e vitában, mint bármilyen más vitában, kihatott az egész párt imidzsére.

4. A további események

Noha nem áll módunkban részletesen nyomonkövetni a magyar egyetem ügyének további alakulását és a fent leírt események szereplőinek további sorsát, az alábbiakban utalni szeretnék néhány eseményre a következő évekből.

A független magyar nyelvű állami egyetem létrehozása Romániában továbbra is várat magára. Noha a tárgyalások folytatódtak, a probléma soha nem került olyan közel a megoldáshoz, mint 1998 nyarán.

A Petőfi-Schiller multikulturális egyetem gondolata 1999 során még felmerült Radu Vasile miniszterelnök és Andrei Marga oktatási miniszter egy-egy nyilatkozatában, a kormányváltással azonban végképp lekerült a napirendről. A 2000-es választások után a multikulturális egyetem kérdése egyáltalán nem jelent meg újra a politikai színtéren, a BBTE viszont tovább bővítette magyar és német nyelvű kurzusainak számát és ezzel megőrizte multikulturális jellegét.

Az RMDSZ a 2000. évi választásokon szokás szerint 7% körüli eredményt ért el, ami nagyjából tükrözi a romániai magyarság számarányát. A jelenleg

kisebbségben kormányzó SDP élvezi az RMDSZ támogatását, de a kormánynak ezúttal nincs RMDSZ-es tagja. A két párt között mindazonáltal létezik egy együttműködési megállapodás. Az RMDSZ napirendjén továbbra is szerepel a magyar nyelvű állami egyetem létrehozása mint cél.

A KDNPP teljes kudarcot vallott a választásokon: míg 1996 és 2000 között a kormánykoalíció vezető pártja volt, ezúttal be sem jutott a parlamentbe. Andrei Marga korábbi oktatási miniszter 1999-ben lépett be a KDNPP-be, majd pártelnök lett, éppen egy olyan időszakban, amikor nagyszabású belső konfliktus osztotta meg a pártot, amely végül Marga lemondásához és a párt kettészakadásához vezetett. A korábbi miniszterelnök, Victor Ciorbea jelenleg a parlamenten kívüli ellenzékként működő KDNPP elnöke, míg Andrei Marga ismét a BBTE rektora. Radu Vasile korábbi miniszterelnök elhagyta a KDNPP-t és jelenleg a DP színeiben szenátor. Emil Constantinescu korábbi köztársasági elnök teljesen visszavonult a politikától és visszatért korábbi professzori állásába a Bukaresti Egyetem geológia tanszékén.

1998 két nyári hónapjának, illetve a magyar állami egyetem létrehozása körüli konfliktusnak a felidézése talán rávilágít a KDNPP választási vereségének egyes okaira is. A konfliktus médiavisszhangja pedig, csakúgy, mint a többi némileg hasonló eseményé a KDNPP kormányzásának időszakában, egy gyenge és ingadozó kormányzat képét sugallta, ami hozzájárult a választók bizalmának elvesztéséhez.

Angolból fordította: *Károlyi Júlia*

IRODALOM:

Az *Adevărul, Curentul, Evenimentul Zilei, România Liberă* és *Ziua* 1998. augusztus 1. és szeptember 30. között megjelent számai.

Erdei, Itala – Papp Z., Attila (2001) *A romániai magyar nemzetiségű hallgatók részvétele a felsőfokú képzésben 1989–2000.* Budapest.

Mungiu-Pippidi, Alina (2002) Enlightened participation? Political learning in a post-communist environment. Lessons from the fall 2000 Romanian campaign. *Romanian Journal of Political Science,* Bucharest.

Neagu, Cosma (1980) *Viaţa universitara clujeana interbelica*. Editura UBB, Cluj.

Reisz, Robert D. (1993) *Higher education in minority languages. The positions of the Romanian political parties.* HIER, Budapest.

MAGYAR KISEBBSÉGI ELITEK AZ 1990-ES ÉVEKBEN: MAGYAR NEMZETÉPÍTÉS ÉS KISEBBSÉGI NEMZETÉPÍTÉS

Bakk Miklós

Átmenet és elitek

Értelmezések az RMDSZ-ről

Már egy 1992-es tanulmányban megfogalmazódott, hogy a posztszocialista országok társadalmi átalakulásában „az út-függőség (path-dependence)”[1] sokkal erősebb, mint ahogy azt a kapitalizmus tervezői kezdetben elképzelték. Vagyis, miközben a politika – a tervezők – egyszerűsítő nyelvén az fogalmazódott meg, hogy a modernizációnak csupán egy útja van, éspedig a privatizáció és a többpárti parlamenti rendszer kialakítása, a különböző posztszocialista társadalmak a politikai rendszerváltás és a gazdasági-társadalmi formációváltás látszólag egységes feladatát valójában gyökeresen eltérő módokon próbálták megoldani (Csite-Kovách).[2] Az is világossá vált, hogy a többé-kevésbé egységesnek tűnő politikai célrendszer mellett bejárt utak különbözősége jelentős mértékben arra vezethető vissza, hogy az átmenet során különböző elitcsoportok jutottak vezető szerephez.

A kilencvenes években az elitek ki- és átalakulásáról, az átmenet folyamataiban betöltött szerepükről nem túl sok vizsgálat készült. Az ezekhez kapcsolódó értelmezésekben, úgy tűnik, három megközelítésmód vált dominánssá:

1. Az elitek érték- és mintateremtő csoportokként való vizsgálata (ez az érték- és kultúrszociológiai vizsgálódások szempontja, de ide sorolható a politikai kultúra politikatudományi vizsgálata is);
2. Elitkutatás, mint a társadalmi mobilitás vizsgálatának egyik szelete;
3. Mint a társadalmon belüli hatalomeloszlás szerkezetének kutatása.

Mindezeket előrebocsátva, az alábbiakban az RMDSZ elitjeit, s az elitcsoportok által kialakított, belső hatalmi szerkezetet egy, a romániai és magyarországi átalakulásokkal összevetett „út-függőségként” próbáljuk értelmezni.

Egy magyar–román párhuzam

A magyarországi rendszerváltó elitekről, majd a politikai elit ezt követő megosztottságáról viszonylag részletes irodalom szól. Hankiss Elemér szerint 1989-re egy „nagy koalíció” jött létre a pártállami hatalom konvertálására,

---

1 Vö. Stark, D.: Path Dependence and Privatisation Strategies in East Central Europe. In*: East European Politics and Societies*, 1992, vol. 6., No. 1., 17–54.

2 Ld. Csite András-Kovách Imre: *Poszt-szocialista átalakulás Közép- és Kelet-Európa rurális társadalmaiban*. A „Társadalmi rétegződés Kelet-Európában” (Social Stratification in Eastern Europe) és az OTKA „Társadalmi elit, középosztályok, polgárosodás” kutatási programok keretében készült tanulmány.

melynek tagjai: 1. a pártbürokrácia középső és felső rétegei; 2. az állami bürokrácia középső és felső rétegei; 3. a nagy- és középméretű vállalatok és szövetkezetek menedzserei, valamint 4. a vállalkozói réteg közép- és felső szintjei.[3] Szalai Erzsébet viszont úgy véli, hogy a pártállami közegben a rendszerváltás idejére egy „késő-kádári technokráciának" nevezhető hatalmi csoport jön létre, mely átveszi a „kommunista nomenklatúra" helyét, és amelyet konzervatív-liberális, pragmatikus és technokrata értékrendszer jellemez.[4]

A kilencvenes évek végének értelmező perspektívájából azonban már nem annyira az tűnik lényegesnek, hogy a rendszerváltó eliteknek milyen kisebb csoportjai léptek a kilencvenes évek elején koalícióra, hanem az, hogy a középosztályosodás milyen társadalompolitikai perspektíváit igyekeztek megfogalmazni (külön-külön vagy közösen), s azt milyen politikai konstrukciókon keresztül próbálták meg érvényesíteni.

A magyar átalakulás „út-függősége" politikai értelemben erre a kérdésre vezethető vissza. A középosztályosodás folyamata már a szocializmus időszakában (a '60–70-es években) elindult, főhőse – Szelényi Iván szerint – „a kispolgárosodó magyar paraszt és munkás" volt, azok a kisemberek, „akik a kommunizmus négy évtizede alatt kitalálták, hogy a redisztributív gazdaság vasabroncsában hogyan tudnak maguknak életteret teremteni", s ezzel egy „csendes, alulról jövő forradalmat" hajtott végre.[5] Szintén Szelényi fejti ki, hogy azok léptek erre a polgárosodási pályára, „akik ellen tudtak állni a proletarizálódás és a káderesedés kényszerének, akiknek sikerült a proletár- és káderpozíciók között közbülső helyet elfoglalniuk a redisztributív gazdaság monopóliumának éveiben. Az ezekben az években »parkolópályán«, a tiszta proletár- és a tiszta káderpozícióktól egyforma távolságra helyet foglaló korábbi polgárok most ismét polgárosodni kezdenek".[6] A kilencvenes évek elején Szelényi úgy vélte, erre a folyamatra kell alapozni „a nemzeti középburzsoázia kialakításának programját".

E társadalompolitikai perspektívát a kilencvenes évek közepén a különböző pártokhoz kapcsolódó elitcsoportok eltérő módon fogalmazták újra, s ez már hatalmi-szerkezeti konstrukciókat is eredményezett. Tellér Gyula szerint az MSZP-SZDSZ-koalíció 1994-es győzelmével egy „szerkezeti probléma" jött létre, mint egy olyan hatalmi építmény, amely egymásnak ellentmondó elemekből áll, és amelynek alsó és felső része – szavazóbázisa és politikai-gazdasági megjelenítője – nem tartható sokáig egyben[7]. A szavazóbázis – írja Tellér – a posztszocialista korszak „megalvadt struktúrájának" elemeiből áll: a tulajdon

3 Hankiss Elemér: A nagy koalíció, avagy a hatalom konvertálása. In: *Valóság*, 1989. február.

4 Szalai Erzsébet: Az elitek metamorfózisa. In: Szalai Erzsébet: *Az elitek átváltozása.* Budapest, Cserépfalvi Kiadó, é. n. 24.

5 Szelényi Iván: *Városi társadalmi egyenlőtlenségek*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1990. 79.

6 Szelényi Iván: *Socialist Entrepreneurs. Embourgeoisement in Rural Hungary*. Madison, University of Wisconsin Press, 1988. 89.

7 Tellér Gyula: Politikai helyzetvázlat jobbról. In: *Heti Válasz*, 2002. aug. 23., II. évf. 34. sz.

nélküliekből, a szocialista iparvidékek lakóiból, a szocialista szövetkezetek hanyatlása következtében munka nélkül maradottakból, azokból, akiknek helyzetét Szelényi a nyolcvanas évek végén még „proletár-pozícióként" határozta meg. Olyan csoportokról van szó, amelyek folyamatosan szociális gondoskodást, az újraelosztási pozíciók javítását és karbantartását igénylik. A hatalmi építmény másik, felső része viszont éppen ennek a folyamatnak a haszonélvezőit tömöríti: a posztszocialista korszakban helyzeti előnyük folytán pénz-, vagyon- és földtulajdonossá váló eliteket és a hozzájuk csapódó egyéb csoportokat egyesíti. Ezek összekapcsolása volt a Horn-kormány nagy, de csak rövid ideig sikeres terve, a teljes sikert – írja Tellér – a közbülső társadalomrész, a jövedelemtermelő közép megerősödése akadályozta meg, amelynek viszont a jobbközép kormány kívánt politikai megjelenítőjévé válni (a jobboldal Orbán-kormány alatt végbement politikai modernizációja tulajdonképpen ezt fejezi ki).

A magyarországi folyamattal párhuzamosan, azzal lényegében analóg módon, de szignifikáns különbségeket is felmutatva, egy némiképp hasonló „szerkezeti probléma" alakult ki Romániában is. A kilencvenes évek első felében az Iliescu-rezsim közel hét éven át – 1996. novemberéig – a pártállami örökség lebontásának egy kezdeti szakaszát sajátos „egyensúlyi állapotként" tartósította. Ezt egyrészt az jellemezte, hogy benne még nem vált szét egyértelműen a *köztulajdon* és a *magántulajdon*, s így továbbra is fennmaradt a gazdaságirányítás és a közhivatalnoki réteg (szocializmusból örökölt) összefonódása, de egy sajátos érdekszövetség működéseként, melyben a tulajdonviszonyok alapvető tisztázatlansága mellett mind a piaci mechanizmusoknak, mind a magántulajdonnak, mind pedig a köztulajdonnak megvolt a maga szerepe.

E rendszert Andrei Cornea a *direktokrácia*nak nevezte,[8] elitje a Szalai Erzsébet által „késő-kádári technokráciának" nevezett réteg romániai megfelelője, a rezsim maga pedig lényegében a Szelényi által menedzser-kapitalizmusnak nevezett rendszer romániai megfelelője. A direktokrácia vezető elitje már nem rendelkezett a demokratikus centralizmus eszközrendszerével, viszont olyan piaci korrekciókat alkalmazhatott, amelyek egyrészt biztosították előnyét a kisprivatizációban – ennek az érdekszövetség fenntartásában (klientúrák megőrzésében) volt jelentősége –, másrészt a piac részleges felszabadításával egy korlátozott akkumulációs lehetőséget is megteremtettek a rendszer ideig-óráig való fenntartásához. A direktokrácia lényege – Cornea szerint – *alapvető gazdasági érdekeinek ambivalenciája*: védelmeznie kell az etatista struktúrákat, mert csak ezek segítségével irányíthat át jelentős anyagi erőforrásokat abba a magántulajdoni szférába, amelyben érdekeltséggel rendelkezik, ugyanakkor a privatizációt is támogatnia kell egy bizonyos mértékig, mert csak ezzel biztosíthatja a rendszer fennmaradásához szükséges jövedelemszinteket.

8 Andrei Cornea: Comuniștii – constructori ai capitalismului? *„22",* 1994, 7. sz.

A román direktokrácia politikai újítása a kommunista-kollektivista ideológia érvrendszerének behelyettesítése volt a *reformretorika kulcsszavaival*. Az összefonódás letéteményese egy új réteg lett, amelynek "ideológiai báját" (a nacionalizmus és szociális demagógia keverékét) – az első Iliescu-rezsim – eredetiségét a rendszer klientúrájának sajátos *politikai és ideológiai megszólaltatása* adta. H.-R. Patapievici szerint e klientúrát a rezsim haszonélvezőinek két világosan elkülöníthető csoportja alkotja.[9] Az egyik csoport a rezsim felső haszonélvezőiből, „a kollektivizmus adminisztrátoraiból" áll, s ezt a csoportot lényegében a direktokrata réteg érzületkeltőkkel bővített halmaza alkotja, a másik csoport viszont azokból tevődik össze, akik a rendszerből „alulról profitálnak", vagyis azokból a lakossági csoportokból, amelyek megszokták a szocialista nagyipar kényelmes kapun belüli munkanélküliségét, az ezzel járó létminimum biztonságát s a kis ügyeskedéssel és lopással kiegészíthető jövedelmet.

Az „összhangot" közöttük Iliescu teremtette meg, ő talált megoldást – igazi nagy kommunikátorként – erre a romániai „szerkezeti problémára". Az ő retorikájából volt kihámozható, hogy tulajdonképpen milyen érdekszövetséget kívánt létrehozni, milyen szavazóbázissal. Iliescunak sikerült érzületi egységbe kovácsolnia a csupán Ceaușescu-ellenes volt sztálinistákat a reformkommunistákkal, a szocialista nagyipar irányítási rendszerében felnőtt technokrata vezetőréteg jelentősebbik részével, a nacionalistákkal és általában mindazokkal, akiket a radikális gazdasági szerkezetátalakítás perspektívája megrémített.

Az RMDSZ polarizálódása és a kilencvenes évek

Hol helyezkedik el az RMDSZ ebben a hatalmi-szerkezeti sémában?

Az RMDSZ-t meghatározó „elitszerkezetek" még a kilencvenes évek elején alakultak ki, amikor az erdélyi magyarság közéletében szerepet vállaló értelmiség derékhada – miként a csíkszeredai KAM kulturális antropológiai kutatócsoport ezt leírta – egy hallgatólagos alkut kötött a saját „csendes többségével". Az alku tárgya nemcsak az egységes politikai képviselet volt (amely a román politikai rendszer működése felöl tekintve racionálisan is indokolható volt), hanem egy egységes ideológia, és saját – áttekinthető és „uralható" – társadalmi nyilvánosság, mely az egységre irányuló moralizáló kánonok folyamatos közvetítését segítette. Ez az intézményesülési folyamatokat is átfogta: a romániai magyar társadalom intézményekkel való globális lefedésére irányult, s elsősorban olyan országos hatósugarú, magukat szakmainak nevező intézmények (RMPSZ, EMKE, EMT, RMGE, EME stb.) révén teljesedett ki, amelyeknek a neve, ideológiája és szervezeti struktúrája „egyaránt globális, potenciálisan

9 H.-R. Patapievici: Regimul Iliescu: un portret. In: H.-R. Patapievici: *Politice.* Humanitas, 1996. București 141–153.

mindenkire kiterjedő".[10] Bár Bíró A. Zoltán ezt elsősorban az etnicitás többségi etnikum ellenében folyó „termeléseként" értelmezi, és posztmodern nyelvezettel a Nagy Történet megalkotására irányuló kísérletként írja le,[11] az alkunak konkrét – hatalmi – tartalma is volt, amely részben az 1989 előtti időszakra nyúlik vissza. Egyrészt tartalmazza néhány elitcsoport ama szerepemlékét, amely a kommunista rendszer hatalmi szerkezetének 1968-as átalakulásához kapcsolódik, amikor e csoportok „csendes népi legitimációval" váltak a „lenti" (magyar) társadalom és a Ceaușescu által kialakított, új hatalmi struktúra közötti közvetítőkké (ezt Gagyi József írta le a székelyföldi megyei elit 1968-as kialakulása kapcsán[12]); másrészt – mint Magyari Tivadar írta – azt a sajátos kulturális-ideológiai hagyományt is a kifejezi, melynek folytán a romániai magyar elit nem rendelkezvén „tömegempátiával", az erdélyi magyarságot „nem társadalomnak, hanem kulturális kollektívumnak" tekinti,[13] s ezzel tulajdonképpen egy szemléleti homogenizációt is végrehajt.

Az RMDSZ „szerkezeti problémája" és a fennebb leírt – magyarországi és román – szerkezetek közti párhuzam relevanciája annak következményeképpen kínál új megközelítési lehetőséget az etnopolitika értelmezésében, hogy az RMDSZ politikai elitje integrálódott a romániai politikai elitbe, s a politikusi pálya a magyar politikusok számára is kitüntetett mobilitási csatornává vált (a kapcsolati tőkék üzleti előnyökké való konvertálásának lehetőségévé), miközben az uralkodó RMDSZ-diskurzus továbbra is a strukturálatlanul egységes, „lenti" társadalomhoz – egyfajta, etnikai érzületében egységesült „pária"-társadalomhoz – szól. Ezt a nyilvánosság sajátos működése is biztosította, az, amit Bíró A. Zoltán „igenlő" vagy „affirmatív" diskurzusnak nevez.[14] Az említett szemléleti homogenizáció ugyanis abban a sajtónyilvánosságban teljesedett ki, amellyel az erdélyi magyar sajtó a közélet tematizációját átengedte az RMDSZ politikai elitjének.

Jó egy évtizeddel a rendszerváltás után, 2002-ben az erdélyi magyarság egysége azonban – minden jel szerint – megszűnt a rendszerváltás pillanata „pária-egységének" lenni. Az erdélyi magyarságnak immár van RMDSZ-től független „civiltársadalmi" szerkezete, erősödő középosztálya, s egyre markánsabbá válik területi-regionális széttagolódása is. A kérdés politikai értelemben az,

10 Ld Bíró A. Zoltán: Intézményesülési folyamatok a romániai magyar társadalomban 1989–1995 között; és Bíró A. Zoltán: A társadalom védelme és/vagy építése – Elemzés a romániai magyar elit „termelődéséről" és szerepéről. In: Biró A. Zoltán: *Stratégiák vagy kényszerpályák?* KAM-Regionális és Antropológiai Kutatások Központja és Pro-Print Könyvkiadó közös kiadása, Csíkszereda, 1998.

11 Ennek az értelmezésnek egyoldalúságáról ld. Bakk Miklós: Elit és kisebbségi társadalom. In: *Regio,* 1999, 3–4. sz.

12 Vö. Gagyi József: *„...És miként a fának szerves tartozéka..."* In: *Beszélő,* 1997. november.

13 Magyari Tivadar: A romániai magyar média. In: *Médiakutató,* 2001 nyár.

14 Bíró A. Zoltán: Változás és/vagy stabilitás. A romániai magyar társadalom szerkezetének és működésének fontosabb komponenseiről. In: *Változásban? Tanulmányok a romániai magyar társadalomról.* Helyzet könyvek. Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 1995. 37–39.

hogy a kisebbségi helyzet „etnikai kényszerűségei" mellett van-e „polgáribb" formája az RMDSZ-ben eddig megvalósult politikai modellnek.

Egy új hatalmi szerkezet kialakításához az RMDSZ elitje azonban nem rendelkezik gyökeresen más szerepkészlettel. A kilencvenes évek elején kialakított szerepkészlet erre teljesen alkalmatlan, azonban a jelenlegi körülmények közt is folyamatosan reprodukálódik. Újratermelése mind „alulról", mind „felülről" megfigyelhető.

Az „alulról" történő reprodukció főleg szórványvidéken figyelhető meg, ahol az RMDSZ-t konstituáló „etnikai burkot" a körülmények folytán jóval gyakrabban – majdhogynem: nap mint nap – újra lehet (és kell) fogalmazni. Itt az RMDSZ helyi elitjei olyan szerepkényszereknek vannak kitéve, amelyek erőteljesen konzerválják e „fent-lent"-struktúrát. Ez főleg kisebb településeken figyelhető meg – ott a helyi elit szembeötlően szerephalmozó. Bánsági tapasztalatok alapján mindezt Bodó Barna a következőképpen foglalta össze: „Az élre kerülőt a kisközösség szerepek sorozatával kínálja meg, ha egy bizonyos téren már bizonyított. Akinek, mint bárkinek, természetes igénye a szakosodás – de nem teheti. … Egy személyként több »ügy« vivője, s minél többet vállal, annál bizonyosabb, hogy bármilyen sokat vállaljon, mind több helyen hiányzik".[15] Mindez vizsgálható az etnikai határok Fredrik Barth által leírt folyamatos újratermeléseként is,[16] azonban e megközelítésmód kizárólagossá tétele azzal a konzekvenciákkal jár, hogy kiszakítja az RMDSZ-elit vizsgálatát a romániai társadalmi átalakulás társadalmi kényszerfeltételei felőli meghatározottságokból.

„Felülről" a kijáró politizálást megalapozó érdekvédelem-ideológia e „szerkezet" egyik legfontosabb támasza. A kilencvenes évek második felében erőteljessé váló kijáró politizálás tulajdonképpen egy kényszerpályát jelenít meg: azon a felismerésen alapszik, hogy a konkrét, naponta elkönyvelhető sikerek érdekében az RMDSZ-nek a kormányzó párt klientúra-építő politikájához kell igazodnia.

Az 1996–2000. között kormányzó koalíció programja az Iliescu-rezsim bukását követően olyan politikát ígért, mely alkalmasnak tűnt, hogy elindítsa a középosztályosodást a romániai társadalomban. Erre azonban – a román jobboldal modernizációra való képtelensége miatt – nem került sor. A 2000. évi választások után, a Román Szociáldemokrata Párt (PSD) kormányzati szerepével e párt klientúraépítése vált a középosztályosodás egyik összetevőjévé: e kvázi-középosztályt jelentő klientúra a 1990–1996 közötti direktokrácia helyébe lép, de a középosztályosodási folyamatban olyan „kiindulópontot" jelenti, amely még a régi, iliescu-i szerkezeti modellbe illik. A modell továbbélését a „román út" két sajátossága magyarázza:

15 Bodó Barna: Szerepróba. Feljegyzések a kisebbségi alagútból. In: Bodó Barna (szerk.): *Szerepróba – Elitek, szerepek, peremlét.* Diaszpóra Könyvek 1. Kiadja: Szórvány Alapítvány – Temesvár, 2002. 20.

16 Vö. Barth, Fredrik: Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. In: *Regio,* 1996, 1. sz.

1. Az első az örökség. Linz és Stepan az átmenetről általuk felállított tipológiában Romániát – weberi terminológiát átvéve – egy „szultanizmusból" kikecmergő országnak tekintik.[17] Vagyis: Románia nem olyan totalitárius rendszerből „jön", amelynek saját ideológiája s egy – bürokratikusan jól szervezett – elnyomó hatalma volt, hanem egy patriarchális uralomra és a szultáni despotizmusnak megfelelő, diszkrecionális hatalomgyakorlással jellemezhető rezsimből.[18] E rendszerből örökölt „plebejus kíséretek" leginkább klientúrákká tudtak átalakulni, s mivel itt nem az intézmények reformja, hanem a politikai kultúra a döntő tényező, ezért a változás is jóval lassúbb. Ez visszahat a politikai konstrukciókra is, amelyek tartalmilag a klientúraépítés versenyfeltételeinek újrafogalmazására irányulnak.

2. A másik a hatalomgyakorlás törvényi feltételeiből adódik. Az iliescui rezsim a hatalmi ágak közötti átjárás (a nem kellően szétválasztás) néhány feltételét az alkotmány kétértelműségeiben rögzítette. Ez a kérdés csak a mostani alkotmányreform idején kezdett tudatosulni (nem kis mértékben EU-s nyomásra is). De e kétértelműségek nem csupán alkotmányos szinten vannak jelen, hanem a közigazgatás teljes szervezetében. A 215-ös helyhatósági törvény – például – a helyi szakigazgatást névleg a helyi tanácsnak, valójában azonban a polgármesternek rendeli alá, nem osztja meg egyértelműen a jogköröket.[19] Mindez a helyi közigazgatásban a köztisztviselői kar függetlenségét gátolja, illetve megteremti annak lehetőségét, hogy a helyi szakigazgatást is behálózzák a politikai klientúrák.

Mindezt összegezve, megállapítható, hogy az RMDSZ-nek továbbra is a középosztályosodásban lemaradt román társadalom által fenntartott „politikai szerkezethez" kell igazodnia, s ez az igazodás a jelenlegi „fent-lent" szerkezetet konzerválja. A hatalmi ágak szétválasztatlansága folytán az RMDSZ számára nem elégséges, hogy eredményeit a politikai és törvényhozási döntések szintjén éri el, azok biztosítása (végrehajtása) érdekében rá kell épülnie a helyi klientúraépítés folyamataira is,[20] ezzel viszont olyan „elitszerkezet" reprodukcióját támogatja a szervezeten belül, amely a vázolt kétpólusú szerkezet „etnikai burkon" belüli megfelelője.

---

17 Linz, Juan J. – Stepan, Alfred: *Problems of Democratic Transition and Consolidation.* Johns Hopkins University Press, 1996.

18 Míg a „rendi" jellegű szervezet esetében az úr a saját lábán álló „arisztokrácia" segítségével uralkodik, vagyis *megosztja* vele az uralmat, addig itt vagy háznépének tagjaira, vagy plebejusokra támaszkodik: vagyontalan, saját társadalmi becsülettel nem rendelkező rétegekre, amelyek anyagilag mindenestül hozzá vannak láncolva, és nincs mögöttük semmiféle, az úr hatalmát veszélyeztető saját hatalom – írja Max Weber *A politika mint hivatás* című művében.

19 Vö. Veress Emőd: Végrehajtás-döntéshozás viszonya a helyi közigazgatásban. Miért beteg Romániában a helyi közigazgatás? In: *Magyar Kisebbség,* 2002, 3. sz.

20 Az RMDSZ–PSD együttműködés „protokollumai" e szempontból is elemezhetők; különösen a második kormányzati évben megkötött helyi egyezmények és a központi együttműködési modell kapcsolatai bizonyulhatnak érdekesnek.

Mindez magyarázat lehet arra is, hogy miért erőtlen az RMDSZ-en belüli „polgári irány", mint a középosztályosodás éthoszára alapozó politikai irányzat. Mindenekelőtt azért, mert nem rendelkezik olyan erőforrásokkal, hogy azok alapján a romániai kétpólusú (még az első Iliescu-rezsim által megalapozott) „szerkezettel" szemben a megerősödő közép alternatívájaként fogalmazhatná meg önmagát. Ennek hiányában pedig az RMDSZ belső ellenzéke – például – nem egyéb, mint a magyarországi modell „szervetlen" átültetése.[21]

21 Jól példázza ezt a Reform Tömörülés sikertelen önmegfogalmazási kísérlete.

Losoncz Alpár

Vázlat a vajdasági magyar elitek dinamikájáról

Néhány megfontolás

Amennyiben arra teszünk kísérletet, hogy megragadjuk a vajdasági magyar elitek megnyilvánulásainak dinamikáját a kilencvenes években, úgy az itt következő vonatkozásokat mindenképpen figyelembe kell vennünk:

a) Először is arra gondolok, hogy a nemzetpolitikai meggondolások módosulásai a régi évezred utolsó évtizedében, és az új évezred első éveiben transzformálták a „magyar nemzet" jelentésvonatkozásait, az azonossági teret, amelyben egyúttal a kisebbségi létezés is újfajta értelmezést nyert. E szerint a súlypont az etnokulturális hovatartozásra tevődött át, amely magában foglalja a határokat meghaladó nyelvi-kulturális kötelékek megerősítését, a határon túliak támogatását, azaz azt a kultúratámogatási politikát is, amely nemcsak intézmények fenntartásában merül ki, hanem új intézmények létrehozását is ösztönzi.

Nos, amennyiben a kisebbségi elitek minimál-meghatározását mérlegeljük, akkor mindenképpen figyelembe kell vennünk az etnokulturális hovatartozás jelentőségének kidomborodását, valamint azt a tényt, hogy a kisebbségi nemzetépítésben, és az identitásképzésben betöltött szerepek figyelembevétele nélkül aligha juthatunk közelebb az elitek teljesítményeinek feltérképezéséhez. Mindazokra a konstitutív szempontokra, amelyek az elitek kapcsán szokványosan napvilágra jutnak, esetünkben rávetülnek az etnokulturális hovatartozás mozzanatai. Így az eliteknek szükségszerűen rendelkezniük kell olyan *stratégiai* tudással, amelynek közvetítésével az intézményesen meghatározott erőforrásokat használják, és társadalomszervező tevékenységeiket juttatják érvényre. Ezen kívül, fellépéseik, összetett helyzetekben megfogalmazott válaszaik normateremtő, és normastabilizáló dimenziókat foglalnak magukban. Ezeket a tudás, és cselekvésformákat azonban a kisebbségi elitek esetében erőteljesen vonatkoztatnunk kell a nemzetépítés folyamataira.

b) A jugoszláv típusú önigazgatási modell kollapszusa[1] utáni években a korábbi elitek meghatározott része ugyan képes volt arra, hogy megőrizze korábbi domináns szerepét, de szembe kellett néznie azzal a ténnyel, hogy módosult az elitcsoportokhoz való tartozás szelekciós mechanizmusa.

---

1 Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a volt Jugoszláviában a töréspontok a többi közép- és kelet-európai országhoz képest korábbi időponthoz köthetők, azaz nem 1989 a kiindulópont. A Milošević-rezsim hatalomra jutása, ugyanis, korábbi periódushoz kapcsolódik. Ez a tény az elitek kapcsán beállt változásokra is befolyást gyakorolt.

Az utóbbi állításnak megfelelően, legalábbis bizonyos mértékben, megváltozott az elitcsoportok belső összetétele. A korábban kevésbé nyitott jellegű elitcsoportok fellazultak, veszítettek kohéziójukból, ezen kívül új szereplők jelentek meg a színen (akik korábban inkább a szubelitek szerepét játszották). Az érdekkonfliktusok közegeiben, a nyilvánosságban, az „elitjátszmák" többszereplősökké váltak. Ugyanakkor, a kilencvenes évek második felében (majd az új évezred első éveiben) stabilizálódtak az elitszerepek, a cselekvési mintázatok, amelyek behatárolták az elitbe való bejutás lehetőségeit. Valójában olyan változások hatásait rögzíthetjük, amelyek arra utalnak, hogy a kulturális réteg tagjai közötti kötelékek fellazultak, az etnopolitikai elit hatalmi helyzetének erősödése új helyzeteket teremtett, ami felmorzsolta a kulturális elitek kohézióját. Esetükben egyre kevésbé beszélhetünk rétegszerepről. Lényeges tény a jelenlegi távlatok szempontjából, hogy az elitpozíciók erőterének újrarendeződése okán, a társadalmi szereplőknek egyre inkább a *politikai hatalom erős közvetítésére van* szükségük ahhoz, hogy az elitmező részévé váljanak. E tendencia az etnopolitikai elit kormányba lépésével, azaz a 2000-ben jelentkező fejleménnyel, még inkább erősödik. Ez pedig erőteljesen módosítja a hatalom viszonylatrendszerét, valamint az elitek közötti tagolódás folyamatait.

A keretfeltételek változása kiszélesíti a politikai elit manőverezési tereit, intézményesen stabilizálja szerepkészleteit. A politikai elitek pillanatnyi pozíciójának kontextusában a többi társadalmi aktor, meghatározott időn belül legalábbis,[2] legfeljebb a szubelit szerepköreit biztosíthatja magának. Egyre inkább a politikai elittel való kommunikációban kialakítható kapcsolati tőke szükségeltetik az elitszerepek megszerzéséhez. Ennek következménye a tendencia, amely a kulturális elitek térvesztése felé mutat, és amennyiben előlegezéssel élhetek, úgy rövid és középtávon e rétegeknek a szubelitek pozíciójába való hanyatlása valószínűsíthető.

c) Ugyanakkor az elitek tagolódása, és a hatalmi rendszer módosulása sem feledtetheti velünk a tényt, hogy a kisebbségi elitérvényesítés jellegzetesen aszimmetrikus jellegű. Ugyanis, az erőteljes hatalmi pozíció birtoklása, az erőforrások feletti rendelkezés sajátossága a kisebbségi kontextusban nyer érvényt. A kisebbségi elitek beágyazódnak abba az összefüggésrendszerbe, az erőforrások elosztásának folyamataiba, amelyeket az anyaországi elitek, és az adott állam többségi elitjei határoznak meg. Mindegyik kisebbségi elit, természetesen, arra törekszik, hogy minél jobb alkupozíciókat biztosítson ebben a politikai háromszögben, és a kisebbségi elitek eltérő hatalommal rendelkeznek régiónk országaiban.

---

2 Figyelembe veendő az a tény, hogy biológiai okok folytán a hetvenes és nyolcvanas években hangadó kulturális-oktatási elit képviselői, akik sajátos közéleti magatartásformákat testesítettek meg, a közeljövőben immáron nem fogják birtokolni intézményi szerepüket. A nemzedékváltás ebben a vonatkozásban jelentékenyen hozzájárul majd a hatalmi viszonyok átírásához.

Rögzítenünk kell azonban, hogy ebben a kontextusban a kisebbségi elitek strukturálisan függő szerepeket valósítanak meg, az anyaországi elitek megfelelő tevékenysége, erőforrás-disztribuciója híján aligha lennének képesek reprodukálni szerepköreiket. Ez a mozzanat magyarázza az anyaországi erőforrások kapcsán folytonosan felszínre jutó intenzív politikai konfliktusokat, és azt az igényt, amely az e disztribúciós térben való részvételt célozza.

d) Folytonosan szembesülünk azzal a kérdéssel, hogy milyen az elitek szerepe, hatóköre a kisebbségi igények kialakításában, az intézmények megteremtésében. Amikor, ugyanis, az elitek a nemzeti kisebbségek kultúrpolitikai ideológia kidolgozásán fáradoznak, rendszeresen gyanú kíséri őket. Így megkérdőjelezik hitelességüket, miszerint a megformált kisebbségi kultúrideológiai igények, identitásféltő meggondolások csupán az elitek instrumentalizációs föllépésének származékai, vagyis, hogy az adott állam felé irányuló követelések valójában az elitek érdekmegvalósításait mozdítják előre. A kérdést aligha lehet szőnyeg alá söpörni, a politikai felelősség mechanizmusainak megszilárdítása megkerülhetetlen feladat Közép- és Kelet-Európában, ahogy ezt számtalan elemző állítja.[3]

Ugyanakkor szükséges kritikai magatartást tanúsítani azon álláspontokkal szemben, amelyek önkényesnek minősítik a kisebbségi elitek nemzetteremtési elképzeléseit, viszont hiteles elgondolásként tárják fel ugyanezen elitek „prointegrációs”[4] beállítottságát.

Hogy a nemzet imaginárius közösség, ez a kortárs társadalomtudománynak már-már evidenciájává válik – ez a vonatkozás az elitek teljesítményeinek súlypontozását feltételezi. A kisebbségi elitek értelmezési kontextusokat teremtenek, arra irányulnak, hogy a kisebbségek történeteit ne csupán mások beszéljék el. Ehelyütt két megjegyzést teszek.

Először is az elitek teljesítményeinek vonatkozásában megkerülhetetlen kérdés, hogy a fentről-lefelé irányuló tevékenységek milyen diskurzív környezetet teremtenek a „lenti társadalom” alanyai számára, és, hogy milyen kommunikációs teret képesek kialakítani a „fent” és a „lent” közötti viszonylatokban. Ugyanakkor ez a tény nem jelenti azt, hogy a mindennapi életformákban nem alakulnak ki azok a rutinszerű alkalmazkodási formák, túlélési stratégiák, habitualizált tájékozódási módozatok, amelyek témákat jelentenek az elitértelmezések számára. Az instrumentalizációs „tézis” helyett ennél fogva az interakció

---

3 A nemzeti pártok azokban az országokban is győzedelmeskednek a választásokon, ahol kifejlesztették a demokratikus ellenőrzés mechanizmusait. A demokratikus berendezés megszilárdulása nem csökkenti az etnikai mobilizáció játéktereit, sőt, mi több, elképzelhető, hogy a demokratizáció gyorsítja fel e mobilizáció formáit.

4 Prointegrációs beállítottság alatt itt a többségi társadalommal kapcsolatos álláspontot értünk. Elképzelhető, hovatovább példákkal is alátámasztható, hogy léteznek felelősséget nélkülöző prointegrációs nézőpontok, és felelősséggel jellemezhető pronemzeti álláspontok. Ezt W. Kymlicka több ízben is kifejtette, ld. *Can Liberal Pluralism Be Exported? Western Political Theory and Ethnic Relationships in Eastern Europe* (ed. by Will Kymlicka and Magda Opalski, Oxford University Press, 2001).

jelentéskörei, a „fenti" és a „lenti" szférák közötti viszonylatok, átjárások a mérvadók.

A második megjegyzés arra a tényre utal, hogy az elitek az erőforrás-elosztás kontextusában, értelmezési monopóliumuk okán, valóban az etnikai határvonalakat erősítik, és az elkülönböződés folytonos újratermelését biztosítják. Ugyanakkor *értelmezési teljesítményeiktől* függ, hogy képesek-e egyensúlyt biztosítani a modernizációs követelmények, és az etnikai azonosság fenntartásának perspektívái között, kimunkálva az etnicitás tágabb kereteit.

e) Az elittagolódás kapcsán elsősorban a politikai, valamint az értelmiségi elitet említem, ezen kívül megemlítem a két csoport relációit. Módszertanilag ezt az eljárást az igazolja, hogy ezen elitcsoportok számára jelent az etnicitás elsősorban referenciális keretet. Így a gazdasági elitek elemzése valószínűleg módosított elemzési kontextust igényelne, vagyis a gazdasági elitképződés mellőzése itt nem ignoranciát, hanem csupán a választott szempontok alapján történő értelmezési mozgást jelenti. Mindenesetre megjegyezhető, hogy a kis számú vajdasági magyar gazdasági elit kommunikációs gyakorlatában inkább a többségi elitekhez kapcsolódik, és másfajta pályákat jár be a rögzített elitcsoportokhoz képest.

Kisebbségi elitszerepek a nyolcvanas évek végén és a kilencvenes évek elején: az érdekvédelem, mint az egység záloga[5]

Meghatározó mozzanat, hogy az 1988–89 előtti időszakban az elit szinte kizárólag értelmiségiekből állt. (Minden bizonnyal ezzel a ténnyel magyarázható, hogy az értelmiségi szerepkészletekhez általában hatalmat társítanak.) Az elit tagjai ugyanis arra törekedtek, hogy értelmiségi teljesítményekkel vagy értelmiségi szerepkörben tűnjenek fel a nyilvánosságban. Ebben az időszakban az értelmiség elittudatos tagjai vállalták a kisebbségi kollektív kisebbségi érdekek artikulációját a hatalmi szervekkel való kommunikációban, méghozzá (főképp) informális és formális alkumechanizmusok segítségével. Nem generációs kapcsok, vagy közös tapasztalatok forrasztották egybe ezt a réteget, hiszen különféle generációk tagjai tartoztak ebbe az „elitközösségbe", hanem a politikai-ideológiai kontextusban elfoglalt intézményes pozíciójuk fűzte őket össze.

A magaskultúra szerkezetében jelentékeny részt foglalt el az irodalmi hivatású értelmiségi réteg, amely multipozicionális helyzetet birtokolt, az egyetlen magyar nyelvű felsőoktatási intézmény hordozójaként lépett fel, valamint befolyást gyakorolt a kiadási politikára, amely Vajdaságban, összehasonlító távlatban legalábbis, szerteágazónak minősíthető. Nem kevésbé fontos az a tény, hogy ez az a réteg, amelyet a professzionális mércék eredendően az etnokultu-

5 Itt több helyütt átveszem *A vajdasági magyar értelmiség szereplehetőségei* című kéziratomban kifejtett állításokat (megjelenés alatt a Magyarságkutató Tudományos Társaságnál).

rális létezéshez, az anyanyelvi kultúra gyakorlásához kötnek. Ugyancsak ez az a réteg, amely, Bourdieu fogalmával élve, olyan jelentős kulturális tőkét halmozhatott fel az 1989-et megelőző időszakokban, amelynek anyaországi aspektusai is figyelemre méltóak voltak. Ez a réteg ugyanis kommunikációs utakat építhetett ki, amelyek a magyarországi értelmiségi csoportok felé vezettek, példának okáért úgy, hogy publikálási lehetőségeket biztosított a leszűkített magyarországi nyilvánosság keretein túllépő irodalmi vagy alkalomadtán más diskurzusok számára, vagy úgy, hogy teljesítményeit a magyarországi tudományos nyilvánosság közegeiben juttatta érvényre. Ezen kívül, kétségtelen, hogy a közéleti megnyilatkozások meghatározó része az irodalmi nyilvánosság csatornáin keresztül valósult meg. A témakonstrukciók, és az irodalmi veretű értelmiségi réteg csoportosulása öltötte leginkább magára a rendi jelleget. Ugyancsak karakterisztikus tény, hogy az értelmiségi megosztottság domináló alakzatai is az irodalmi nyilvánosság közegein keresztül jutottak érvényre, sőt, mi több, a kilencvenes évek értelmiségi divergenciái zömmel magukon viselik az irodalmi közvetítésű konfliktusok bélyegét.

Ezt azért fontos hangsúlyozni, mert az 1989 utáni értékelésekben megannyi alkalommal éppen ezt a réteget teszik felelőssé minden negatív folyamatért, (az asszimiláció terének kiszélesedése miatt stb.) amely 1989 előtt a vajdasági magyarságot sújtotta. A kilencvenes évek elejét meghatározta e rétegek legitimációteremtési gyakorlatának megkérdőjelezése.

A médiaelit magatartásformáit, az információáramlás módozatait meghatározták a szigorúan kijelölt nyilvánosság határai, amelyek korlátozták a kérdezhetőség lehetőségeit, az értékek, célok és a társadalmi feltételek relációinak taglalását. Ugyanakkor figyelembe kell vennünk, hogy a médiaértelmiség is az anyanyelvben egzisztált, az etnokulturális szálakat erősítve, ami azt jelenti, hogy ez az értelmiségi réteg, *mutatis mutandis*, átélte ugyanazon dilemmákat, amelyek meghatározták az előzőleg említett értelmiségi rétegek beállítottságát is.

Amennyiben a („többségi") politikai színteret vesszük figyelembe, úgy azt látjuk, hogy a politikai közegben bekövetkezett hatalomváltás (lényegében a párton belüli *coup d'état*) és az alulról jövő etnocentrikus beállítottságok közötti találkozásként alakult ki az újfajta konstelláció a nyolcvanas évek második felében. Ebben a kontextusban, ha úgy tetszik, egyfajta interregnumban (a hatalomváltás és a háború kirobbanása közötti korszakban) jött létre az önmagát politikai érdekszervezetként meghatározó VMDK (Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége), amely az elitérvényesülés közegét jelentette, hiszen meghatározta a kisebbséget megillető szimbolikus tér átalakítását célzó törekvéseket, a vajdasági magyar közélet legfontosabb kérdésfelvetéseit, és befolyásolta értékszempontjait.

Az önképviselet a közösségi fenntartás távlatainak kimunkálását tűzte ki célul, a kollektív emlékezet védelmét, az emlékezés méltányosságát szorgalmazta (a többségi nyilvánosságban témává tette pl. a vajdasági magyarság szociál-

pszichikai állapota szempontjából nagy jelentőségű 1944-es eseményeket, egyszóval felszínre hozta a vajdasági magyarság szenvedéstörténetét, ami a kimondás értékét foglalta magában), majd a háborús konstelláció kezdetén nagy erkölcsi tőkére tett szert (például a mozgósítás gyakorlata, azaz a háborúba való belekényszerítés elleni tiltakozással).

Amennyiben a vajdasági magyar elitek teljesítményeit kívánjuk szemügyre venni, úgy szembeötlő, hogy:

a) a kisebbség nevében fellépő politikai elitek a másság felszámolására irányuló etnocentrikus többségi beállítottság fojtogató légkörében bontakoztak ki;

b) az etnikai politikai elitek az értelmiség soraiból, a régi nomenklatúra egyes szereplőiből, a gazdasági rétegek képviselőiből tevődtek össze, az új „etnopolitikai" elitek a korábbi eliteken belüli erőmozgás folyományaként jöttek létre, azaz, a „tranzíció" nem lépte túl a hatalomátcsoportosítás kereteit;

c) a vajdasági magyar politikai kultúra, eltérő dinamikája okán, híján volt azoknak a disszidencia-tapasztalatoknak, valamint az alternatív világok elképzelésére irányuló törekvéseknek, amelyek másutt, így a kisebbségi helyzetben élő magyarság köreiben is, szerves részei voltak a rejtett nyilvánosságnak, különösképpen a nyolcvanas évek második felében.

Mindebből az a következtetés adódik, hogy az elitformálódás az erőszakgyakorlatba torkolló, a másságfelszámolást magában foglaló időköz kényszerpályái szerint alakult, és a már meglévő elitekre támaszkodhatott. Az intenzív politikai dinamika függvényeként az „új" elit döntő része a régi diskurzív gyakorlatokat, és szereptípusokat átértékelő társadalmi aktorok köreiből alakult ki. Ugyanakkor, Vajdaságban *nem* beszélhetünk arról, hogy a kisebbségi elitek felkészültek volna a változásokra, vagy, hogy ezek az elitek kidolgoztak volna olyan magatartáskészleteket, amelyek érvényre juttathatók lettek volna az új kontextusban.

A legnagyobb változások voltaképpen a politikai elitmezőben voltak tettenérhetők. A Milošević-rezsim hatalomra jutása delegitimálta a politikai szférát korábban befolyásoló társadalmi szereplőket, defenzívába szorította a korábbi kulturális elitmező szereplőit, egyúttal réseket ütött az elitrekrutáció falán.[6]

A nyolcvanas évek végén, és a kilencvenes évek elején a nyilvánosságban egyre erőteljesebben formálódott meg az igény, amely az elitváltást sürgette. A politikai elit retorikája azt sugallta, hogy Vajdaságban, döntő mértékben bár, lejátszódott az elitcsere, azaz a régieket az újak váltották fel. Ahol ez nem történt meg, ott a politikai elit, elhivatottságának megfelelően, az elitcsere befejezését sürgette. Politikai támadásainak célpontját a volt rendszerben elitszerepet játszó értelmiségi réteg képezte, amely elveszítette ugyan politikai privilégi-

6 A milošević-i hatalomátvétel által keltett hullámverés felszínre dobott korábban az elrejtettségbe zárt jelentéseket, a nyilvánosságba emelt kisebbségi-etnikai témákat, az etnikai diskurzivitást nem sújtották többé szankciók, ám mindez az előrevetülő, fenyegető erőszak jegyében történt.

umait, és ezáltal azt a lehetőségét is, hogy mintegy felülről viseljen gondot a kisebbségről, de a kultúra intézményrendszerében még mindig jelentős pozíciókat tudhatott magának. Ezen kívül a politikai elit legbefolyásosabb része kritikai álláspontot foglalt el mindazon politizáló magyarokkal szemben, akik más pártokban játszottak szerepet vagy netalán pragmatikus megfontolásból kíséreltek meg közeledni e pártokhoz vagy szervezetekhez.

A kisebbségi érdekképviseletek mozgásterét mindig behatárolja az illető állam politikája, másrészt a belső ellentétek, a különböző jövőképekre épülő politikai elképzelések határozzák meg. A kilencvenes évek elejének fojtogató légkörében a szerb nacionalizmussal való szembenállás eleve legitimációs többletet jelentett a kisebbségi politikai elitek számára. Úgy tűnhetett, hogy a Nagy Egység ígéretének fényében a belső különbözőségek, az értelmezési konfliktusok háttérbe szorulhatnak. A szembenállásból megszerzett legitimáció azt is elhomályosította, hogy a politikai elit társadalomalakító ereje messzemenően gyengébb volt a nyilvánosságban szorgalmazott retorikához képest. Noha az elit a kisebbség nevében beszélt, jóval kevesebb befolyást tudott gyakorolni a vajdasági magyarság mindennapjainak értelmezéseire, mint ahogy azt nyilvános retorikájában demonstrálta. Társadalomalakítási erő híján a politikai elit az identitáspolitika reduktív változatainak szorgalmazására kényszerült, inkább az etnikai diskurzus különbségteremtő választóvonalait erősítette, ami, viszont, a mindennapi életvezetés szempontjából egyre kevésbé bizonyult elégségesnek, azaz egyre kevésbé nyújtott tájékozódási pontokat. Nem hagyjuk figyelmen kívül azt a tényt sem, hogy folytatódott a kisebbségi intézményrendszer eróziója, valamint az értelmiség kivándorlása.

Mindenki tisztában volt a VMDK gyűjtőmedence jellegével, azzal a ténnyel, hogy benne különféle beállítottságú társadalmi szereplők vannak jelen, ugyanakkor nem létezett kiérlelt elképzelés arról, hogy a pluralizálódást milyen módon lehet formába önteni. Az önképviselet, mint érdekszervezet, az imaginárius egységet hivatott megtestesíteni, amely a partikuláris érdek-megnyilvánulások ellenében, a beteljesülő *kisebbségi inkluzivitást* érvényesíti. Úgy tűnt, hogy a politikai elit, mint politikai érdekharcot is folytató, de annál gazdagabb, sokrétűbb tevékenységet kibontó érdekszervezet vezérlésére hivatott réteg, a bizonytalan jövőre halaszthatja a különbségek ütköztetését. (Holott, a kezdetektől fogva világosnak kellett lennie, hogy a „posztkommunista" tranzició hullámverései elérik a kisebbségi eliteket is) A háborús helyzet, a háborús topológia környezete kényszerpályákat jelentett, ugyanakkor késleltette a politikai szférát irányító szereplők közötti rétegződést.

Egyértelmű, hogy a kilencvenes évek kezdete a politikai önértelmezés szempontjából „morálisan jó" időszakot jelentett. Az érdekvédelem egységes politikai képviseletet, és egységesülő nyilvánosságot előlegezett, morális katarzist sürgetett, újfajta intézményrendszert kívánt létrehozni, újdonatúj magatartásmintákat kínált, az etnikai diskurzus többfajta lehetőségét villantotta fel,

átfogó célokat és eszméket, küldetéses magatartásformákat jelenített meg, egyszóval ideológiai retorikájában a kisebbségi nóvum „nagy elbeszélését" sejtette. Nem szabad feledni, hogy a politikai elit arra hivatkozhatott, hogy létezik valamilyen szilárd paktum közte, és a vajdasági magyar társadalom között, hiszen ezt támasztották alá a választások eredményei ebben az időszeletben,[7] valamint ezt igazolta az etnikai diskurzus széleskörű elfogadottsága. Ugyanakkor, már ebben a periódusban feltárult a „fent" és a „lent" közötti divergencia, ami az elkövetkező időkben még inkább erősödött.

Folytatódó tendenciák, és a „morálisan" jó időszak lezárulása

Amennyiben visszatérünk az itt tárgyalt értelmiségi rétegekhez, a kulturális elit reprezentánsaihoz, úgy azt látjuk, hogy szerepeik átalakulása a kilencvenes években nem szüntette meg teljesen struktúraalakító szerepüket. Erre predesztinálta e rétegeket az intézményekben elfoglalt pozíciójuk, az oktatási elitszerep. Szakmai illetékességeik működő intézményekben voltak kamatoztathatók, ami nem utolsósorban az erőforrások birtoklását jelentette. Ezt előlegezte a korábban Magyarországon, a magyarországi intézményekkel és személyekkel folytatott kommunikáció folyamán megszerzett kulturális tőke, amelyet most új tőkeformákba kellett konvertálni a megváltozott kontextusban. Voltaképpen a feljebb már elemzett okok folytán, az etnokulturális azonossághoz fűződő professzionális kötődései okán, ez az értelmiségi réteg részt vehetett a kisebbségi nemzetépítés egyes folyamataiban, az emlékezés kollektív folyamatait vezérelhette (rendezvények, ünnepek, katartikus történelmi pillanatok felidézése). Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy olyan változások hatásait érhetjük tetten, amelyek arra utalnak, hogy e réteg tagjai közötti kötelékek fellazultak, az etnopolitikai elit hatalmi helyzetének erősödése új helyzeteket teremt, ami gyengítette e réteg kohézióját, ezért esetében egyre kevésbé beszélhetünk rétegszerepről.

Nem mellőzhető dimenziója ennek a történetnek, hogy a korábbi elitek szerepköreivel kapcsolatos ellenérzések megannyi *értelmiségi* megfogalmazója a kilencvenes évek elejétől immáron Budapestről címezi mondanivalóját. Ugyanis a szorongató háborús környezetből elvándorló, tudásukat, kapcsolati tőkéjűket Magyarországon konvertáló értelmiségi rétegek a korábbi elitközösség, suttogó, informális vagy akár publikus módon megjelenített delegitimációját szorgalmazták. A kilencvenes évek elején megjelenő exodusban lévő értelmiségi vélemények extrém változata, amely az értelmiségi Szerbiában maradt részének egészétől vonta meg az erkölcsi létezés lehetőségét, azt állítva, hogy

7 A kilencvenes évek kezdetén a VMDK-ra a magyar választótestület tagjainak 45–50 százaléka szavazott. Itt eltekintek a számadatok részletesebb ismertetésétől, hiszen ezek már több helyütt megjelentek, a publicisztikai irodalom ismert toposzainak számítanak. Nem a számadatok rögzítését tekinthetjük itt lényegesnek, hanem a támogatottság hanyatlásának elemzését.

az otthon maradás *már önmagában* is a háborús szerbiai hatalom igazolását nyújtja, alapvetően ennek a korábbi értelmiségi rétegnek a beállítottságát célozta meg. Ehelyütt azonban nem óhajtjuk követni sem a Magyarországra áttevődött értelmiségi megosztottság e formáinak dinamikáját, sem az értelmiségi polarizáltság megnyilatkozásait, csupán azt kívánjuk világossá tenni, hogy az értelmiségi elittel kapcsolatos önreflexiós konfliktusok zöme *egészen a jelennel bezáróan* a korábbi reprezentatív értelmiséggel kapcsolatos. Ez azt jelenti, hogy az a szerepkészlet, amely ehhez a réteghez kötődik, paradigmatikus jellegű és strukturális problematikumból fakad. Ez pedig, némileg leegyszerűsítve, az *etnokulturális azonosságnak* és a *demokratikus kritériumoknak az egybehangolása*, amelynek tárggyá tételéhez, átgondolásához éppen az értelmiségiek járulhatnának hozzá.

Amennyiben szélesebb távlatokat kívánunk szemügyre venni, úgy elébünk tűnik, hogy a kilencvenes évek elején, az etnikai diskurzus kialakulásának periódusában, több ízben megfogalmazódott az igény, amely az értelmiségben az etnokulturális közösség avatott reprezentánsát látta, az *elitközösség* tagját, aki a legmélyebben fekvő igazság felismerésével szellemi vezérlésre rendeltetett. Ez szerint az értelmiségit világbíró akarata, elhivatottsága nemcsak arra jogosítja fel, hogy felismerje a vajdasági magyarsággal kapcsolatos vereségtapasztalatokat, vagy, hogy feltárja az etnokulturális azonosság problematikumát, hanem hogy *vezetőtevékenységet* folytasson. Nem véletlen, hogy ezeket az elvárásokat, amelyek ügyszeretet, szenvedélyes odaadást igényeltek az értelmiségtől, *maguk az értelmiségiek* fogalmazták meg, hogy az értelmiségi szerepkészletekkel kapcsolatos reflexivitás jellegzetesen önkörűnek bizonyult, hogy az értelmiségit a társadalom színpadának azon szereplőjének tekintették, aki önreflexivitása révén keres tartalmat cselekvésének, valamint képes saját élményvilágát általános jelentésirányok összefüggésében megnyilvánítani.

Hadd tegyem hozzá, hogy ez az értelmiségi önreflexió eredendően, abból a környezetből sarjadt, amelyben sajátosan keveredett az *apokaliptikus hangnem* és a *kétségbeesésből* fakadó utópikus vágyakozás. A vajdasági magyarság sorspályáit sújtó végletes veszélyek észleléséhez a megváltás potencialitásába vetett hit társult. Ezen kívül, figyelemre méltó, hogy ennek az elváráshorizontnak a megfogalmazása olyan korban történik, amikor, ahogy feljebb jeleztem, a vajdasági magyarság az egységesülés ígéretének környezetében észleli állapotváltásait. Az értelmiségi önintézményesülés vágyából fakadó útkeresések a kilencvenes években tükrözték ennek a várakozásnak a logikáját, azaz azt a gondolkodásmódot, amely az értelmiséghez rendelte hozzá ennek a szintézisnek a megtestesítését. Hiszen az egységesülés jegyében, a remélt konvergencia igézetében szerveződtek meg az értelmiségi találkozók, amelyek arra voltak hivatva, hogy lerakják az egység épületének alapköveit. A megannyi önértelmezés között kimetszve két radikalizált véleményt, azt mondhatnánk, hogy az értelmiségiek egy része az állandósuló párbeszéd intézményesítésének esélyeit vélte

felismerni, amely a politikai mezővel szemben is képes autonóm mozgási tereket kialakítani. Ugyanakkor a vajdasági magyar értelmiség önintézményesülési kísérleteiben, önreflexiós gyakorlatában ott csillámlott az igény, amely vezetői tevékenység igénylését sejtette, miszerint az értelmiség, legalábbis annak „elitárius" része, hatékony módon képes az etnikai közösség *definiálására*, meghatározó *társadalomalakító erőt* birtokolva. Ez az irányulás azt a meggyőződést képviselte, hogy az efféle értelmiségi összpontosítások egyértelműen, és hosszú távon kijelölhetik az értelmiségi szerepkészleteit, vagy legalábbis olyan értelmiségi szerkezetet képesek felvázolni, amelyben a szerepek egymást egészítik ki. Hovatovább, amennyiben tovább szőjük szálakat, akkor az értelmiségi olyan szerepe rajzolódik ki ezekben az állásfoglalásokban, amely mindenképpen a politikai közeg dimenzióihoz tartozik, nevezetesen, a kisebbségi társadalom *mobilizációja*.

Ha a politikai elit felé fordulunk, úgy azt látjuk, hogy az 1993-as és az 1994-es időszak folytonosan megkérdőjelezte a „morálisan jó" időszak bizonyosságait. Néhány fontos tényezőt sorolok fel: megváltozott a hatalomgyakorlás technikája, mert a nyers erőszak gyakorlását felváltotta egy „bársonyosabb", bizonyos értelemben láthatatlanabb erőszak alkalmazása, a szerb hatalom külpolitikai megítélése az említett években módosult,[8] a kollektív jogok érvényesítésének lehetősége nemzetközi szinten bizonytalan maradt, bizonyos országok élénken ellenezték a kollektív jogok érvényesítését, a vajdasági magyarokat ezekben az időkben már nem emlegették az emberjogi jelentésekben, és háttérbe szorultak a Balkánnal kapcsolatos tervekben is, amelyek az általános rendezést előlegezték.

Az etnopolitikai elit helyi önkormányzati szinten birtokolt hatalmi funkciókat, és részt vett a hatalom mikroszinten megvalósuló elosztásában. Ugyanakkor a hatalomban való részvétel kapcsán bukkant felszínre az értékkonfúzió, amely végigkísérte a politikai elitek vitáit egészen a mai korszakig: arra gondolok, hogy a kisebbségi politikai elitek a többségi elitekkel *szemben, a többségi elitek vonatkozásában* fogalmazzák meg önlegitimálási igényeiket. Megkezdődött ugyanis a vajdasági magyar politikai elitek és szubelitek hol gyorsított, hol lassított menetelése az intézményeken keresztül, szerepvállalása a hatalmi egyezkedések erőterében, a funkciók cserélgetésének praxisa. Csakhogy a küldetéses kisebbségi retorika az effajta kompromisszumok gyakorlását nem legitimálhatta, ezért tűnhetett úgy, hogy a kisebbségi elitek alkalomadtán mértékek nélkül tájékozódtak az érdekhálók szövevényében.[9] Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a kilencvenes évek második felében, az akkori rezsim, a választásokon el-

8 Voltaképpen csupán a kilencvenes évek vége felé módosult ismét a szerb hatalom külpolitikai megítélése, a koszovói események kapcsán.

9 Talán nem kellene elfelejteni, hogy mindez egy morálisan teljesen diszkreditálódott hatalom keretein belül ment végbe, ami azt jelenti, hogy a vajdasági magyar politikai elit teljesítményeit eltérő konstellációban kell megítélnünk a többi kisebbségi magyar elithez képest.

szenvedett első vereségei okán, fokozta a belső erőszakot. Az értékkonfúzió megjelenési formája, hogy a többségi elitekkel kapcsolatos álláspontok ellentmondásos nézőpontok terepévé váltak. Így lehetett a többségi hatalommal való „pragmatikus" együttműködés a kisebbségi vitákban egyszerre elismerendő teljesítmény, amely politikai bölcsességről tanúskodik, és elítélendő bűn. Hiszen, példának okáért, az effajta helyzetekben, az opportunizmus is politikai bölcsességként álcázhatja magát, és úgy jelenítheti meg magát, mintha a kisebbségi közjót szolgálná. Evidenciák híján, a politika és az erkölcs viszonyáról, a kisebbségi „erkölcsi minimum" kérdéséről folyó viták szempontjai csupán felszínre kerültek, azonban mértékadó értelmezések nem formálódtak ki.[10] (Ennek szembeötlő tünete, hogy a politikai elitszereplők nem tudtak az önmagukra irányuló vitákban nyugvópontra jutni.)

A politikai elitben érvényre jutott törésvonalak megerősödése, *legalábbis* az események szintjén, egy alapítványi támogatás körüli botrányhoz kapcsolódik. A megoszlás módja azonban elködösítette a már meglevő politikai különbségeket, mivel semmiféle intézményes lehetőség nem létezett a konfliktusok szabályozására, nem volt független sajtófórum, vagy intellektuális tekintély, amely a különbségek racionalizálását biztosította volna, a nézetkülönbségek a fellelhető közös minimális alap rovására egyre jobban elhatalmasodtak. A szokványos értelmezésekkel ellentétben nem az érdekkonfliktusok kipattanása, és a konfrontatív magatartásmódok állandósulása képezi a problémák gyökerét. Hiszen amennyiben fennáll az érdekkülönbségek racionális egyeztetésének lehetősége, úgy a tárgyalás, a meggyőzés, az érdekegyeztetés, a *nyilvánosság* adta lehetőségek kihasználása akár segítheti az elitaktorokba vetett bizalom létrejöttét. A probléma nem az illuzórikus egység, az ideologikusan *posztulált* elitkonszenzus szétporladásában rejlett, hanem abban, hogy a vajdasági magyar politikai kultúra, beleértve a médiák gyakorlatát,[11] nem biztosította a politikai elitek közötti konfliktusok, érdekellentétek racionális megjelenítését, az érdekek közötti közvetítés lehetőségrendszerét.

Nem jelentéktelen tényező, hogy a politikai törésvonalak megmerevítéséhez, a közéleti beszédmódokban tapasztalható zavarodottsághoz az *értelmiségi szereplők tevőlegesen hozzájárultak*. A politikai szerepeket vállaló értelmiségi aktorok is a széttartás örvényébe kerültek, meglehetősen dermedten, tehetetlenül szemlélve az előirányzott egységes érdekvédelem szétmállását, az egységteremtő retorika talajvesztését, miközben hol a defenzív, hol az offenzív retorika alakváltozatai cserélődtek. Az értelmiség *belső* vitái azonban jellegzetesen

10 Nem véletlen, hogy a politikai aktorok az effajta konstellációkban azzal a meggyőződéssel élnek, hogy „ha ők nem lettek volna, még ennél is rosszabban alakulhattak volna a dolgok". Ezzel az „értelmezési" csapdával a vajdasági magyar politikai elit tagjai rendszeresen szembesülhettek.

11 A médiákban még ma sem alakult ki az a gyakorlat, hogy az újságíró számon kérjen valamit a politikai elit tagjaitól, ami az elitszereplők számára tág lehetőséget biztosít, hiszen nem kényszerülnek retorikájuk, döntéseik legitimációjára.

kevés eredményt hoztak, legfeljebb a sáncokat ásták mélyebbre, a megoszlásokat szaporították, és a kölcsönös gyanút erősítették.[12] Az értelmiség inkább sodródott az árral, a politikai elittel együtt, belepréselődve maga is a Belgrád és Budapest felé irányuló pozíciókeresések labirintusaiba, a közpénzek elosztásainak nehezen áttekinthető folyamataiba.

Szóba kell hoznunk, hogy a politika szférája felől, ugyan időről-időre, ám mégis folytonosságot tükrözően olyan üzenetek érkeztek, amelyek irrelevánsnak minősítették az *önálló értelmiségi reflexivitás* létezésének jogosultságát. Eszerint, a kritikai-értelmi faggatás helyét át kell, hogy vegye a *követni-készség* normája, az igazodás a politika üzemének outputjaihoz. *Gyengébb* változatban, a politikai elit tagjai nem véleményazonosságot kérnek számon az értelmiségtől, hanem szimbolikus cselekvéseket, mondjuk megjelenést a nyilvánosság közegeiben az etnopolitikai elit által szervezett fórumokon, ami a vajdasági magyarság egységét hivatott demonstrálni.[13] Eszerint az értelmiség a politikai elit legitimációteremtési gyakorlatához járulhatna hozzá. *Erősebb* változatban viszont itt megismétlődik a politikai szféra, és az értelmiségi beállítottság egybefűzését és a közöttük lévő különbségeket eltüntető beállítottság, noha más távlatból, nevezetesen a kisebbségi társadalom szavazataira támaszkodó mandátumok alapján megfogalmazva.

A kilencvenes évek közepén az elitek számára tovább tágult a mozgástér (alapítványok, ösztöndíjak elosztása kapcsán, újfajta civiltársadalmi intézmények stb.). Felgyorsították az intézményesedés folyamatait, megteremtve ez által a közéleti szerepek meglehetősen széles spektrumát, a nyilvános megjelenés lehetőségköreit, amelyek kapcsán kibontakoztathatták diskurzusformáikat. Ugyanakkor, a negatív trendek tovább folytatódtak, mintegy megerősítve az eliteknek a társadalomalakítást célzó teljesítményeinek gyengeségeit. A *külső* veszélytendenciák, a kollektív egzisztenciális veszélyeztetettség rögzítése mellett fel kell ismerni, hogy az eliteknek nem sikerült olyan célrendszert hitelesíteni, amely értelmessé tette volna az itt maradást, ami nem mellőzhető, különösképpen, ha a fiatal értelmiségi pályákon mozgók esélyeit óhajtjuk figyelembe venni. A fennálló képletek nem formáltak meg olyan identitásmódozatokat, amelyek integrálták volna a fiatalabb értelmiségi rétegeket. A társadalmi bizonytalansággal együtt mindez hozzájárult ahhoz, hogy ezek a rétegek olyan hosszú távú stratégiákat részesítettek előnyben, amelyek a migrációt jelentették.

A fennálló identitásképletek nem tudták taglalni az érdekkülönbségekkel átitatott kisebbségi társadalom valóságát, inkább egy kivetített eszményített

12 Teljesen egyetérthetünk a kolozsvári filozófussal, Egyed Péterrel, aki a kisebbségi tapasztalatokat leszűrve megállapítja, hogy „az értelmiség árulásáról szóló viták… mindig teljesen sterilek" (Egyed Péter: Az értelmiség nehéz megszületése. *Korunk,* 1999. 2. sz.). Ez az állítás ugyanis érvényes a Vajdaságra is.

13 Kasza József, a VMSZ akkori elnöke 1997-ben azzal vádolta meg az értelmiségiek egy részét, miután nem jelentek meg egy tanácskozáson, hogy nem érzik a „közösség tagjainak magukat", *Magyar Szó*, 1997. május 18. Nyilvánvaló, hogy egy párt vezetője nem élhet a kizárás ilyenfajta technikáival, legalábbis ha figyelembe veszi, hogy többpárti rendszerben *egy* párt vagy politikai érdekszervezet elnöke.

kisebbség ábrándjaihoz menekültek, vagy megelégedtek a szimbolikus gesztusok gyakorlatával. Ez azonban nem tette lehetővé, hogy a kisebbség és a modernizáció viszonylatának kérdéskörei széleskörű értelmezést nyerjenek, azaz a hiányosságok egyre inkább napvilágra kerültek. Voltaképpen, egyre kevésbé lehetett elkendőzni, hogy a vajdasági magyarság fennmaradása egyenesen arányban függ olyan átfogó, differenciált kulturális formák kiérlelésétől, amelyek a modernitás formái között jelentkező *versenyképesség* vonatkozásait, és az identitás-megőrzési potenciálokat, közösségorientáltságot egyaránt tartalmazzák.

A bizalomvesztés erősödése

Az elit tagolódását tehát a bizalomvesztés követte, amit számszerűen végigkísérhetünk a szavazatok számának folyamatos csökkenésében. Történt mindez, annak ellenére, hogy a vajdasági magyarság értelmezési horizontján a politikum szférája kimagasló jelentőségű. Ugyanis, amennyiben tekintetbe vesszük az empirikus kutatásokat, úgy azt látjuk, hogy a vajdasági magyarság köreiben a kilencvenes években megjelentek a politikai integráció, azaz, a politikai érdekérvényesítés alapján megvalósuló integráció jelei.[14] Valóban: az elmúlt évezred utolsó évtizedében, annak ellenére, hogy fonák helyzetek teremtődtek a politikai érdekérvényesítés szférájában, dacára annak, hogy a politikai szervezetek közötti relációk távol estek a konszolidált demokráciában tapasztalható versengés modelljeitől, és erősíthették a vajdasági magyarságban a politikai szféra iránti kételyeket, a politikai szféra mégis jelentékeny hivatkozási ponttá vált.

A politikai elitek, hol explicit, hol implicit módon úgy kívánták alakítani a kisebbségi állampolgárok várakozásait, meggyőződéseit, időhorizontját, érdekeik definiálását, hogy azok „mintegy" befektessenek az „ittlétbe", egyúttal türelmet gyakorolva a kilencvenes évek „terhei" kapcsán. Az elitek fellépései ugyanis valóban generálhatják a hitet, hogy a „lenti" társadalom tagjai maguk is részesülhetnek az előlegezett nyereségekben. Ugyanakkor, amikor az állampolgárokat hatalmába keríti az érzés, hogy „nem látszik az alagút vége", valamint kiszikkad az elitszereplőkbe vetett bizalom, akkor elapad a kisebbségi állampolgárok készsége, hogy hosszabb távú bizonytalan nyereségek fejében áldozatot vállaljanak. Számukra a hanyatlás már olyan méreteket ölt, hogy a „kivonulás" látszik az egyetlen lehetséges reakciónak.[15]

Az elitdiskurzusok nem tudtak távlatokat nyitni azokra a folyamatokra, amelyek, még ha sajátos, sőt, mi több, pervertált formában, Szerbiában is lejátszódtak. A hatalom újrarendeződése, a társadalmi különbségek elmélyülése

---

14 V. Ilić, S. Cvejić: *Nacionalizam u Vojvodini*. Zrenjanin, 1996. 100. Ebből a kutatásból megannyi adatot nyerhetünk a vajdasági magyarság politikai öntudatára vonatkozóan. V. ö. V. Ilić újabb értékes kutatásaival, *Prevladavanje prošlosti i potencijal za nadvladavanje inter-etničkih sukoba u Vojvodini* (kézirat).

15 A. Hirschman ismert kategóriáit használom. Ld. *Kivonulás, tiltakozás, hűség*. Budapest, 1995. 103.

például mikroszinteken olyan ütemben ment végbe, amely messzemenően formálta a kisebbségek mindennapjait. Ezek a posztkommunista processzusok folytonosan napvilágra hozták a politika és a gazdaság közegeinek az ellentmondásait, a politikai és a gazdasági érdekek összefonódását, az egyéni és a kollektív érdekek közötti divergenciákat és konvergenciákat, a polimorf érdekképződményeket, ezen kívül a sikertelen adaptációtól való félelmeket, a defenzív magatartásformákat, amelyek a kisebbségi életvilág sajátjai. Az elitek által szorgalmazott intézményesedés, a civil társadalmi formák „összegyűjtése", *vezérlése*, a „gyűjtőszervezeti" logika aligha nyújthatott átfogó válaszokat azokra a kérdésekre, amelyek a posztkommunista mindennapok világából érkeztek. Az elit kommunikációja, domináns formáiban legalábbis, belterjes maradt, éppen ezért tudta kevésbé érzékelni azokat a dilemmatikus tereket, differenciált alternatívákat, amelyek e világból sarjadtak. Holott a közösségorientáltság szempontjából elengedhetetlen az olyan komplex identitáspolitikák kimunkálása, amelyek értelmezhetővé teszik az egyéni, és csoportérdekek között feszülő ellentmondásokat, egyesítik a lokális, és az átfogó nemzeti érdekeket, egybefűzik a szakmai lojalitásokat a kollektív orientáltsággal.

Alulról, a kisebbségi társadalom felől nézve, egyre gyakrabban összemosódnak az elitek önlegitimációs kísérletei, és társadalomalakító szándékai. A növekvő kétely az elfordulás formáihoz vezet, a „lent" és a „fent" közötti szakadék tágulásához, a *kommunikációs félreértések szaporodásához*. Amikor a „lenti" társadalom az elitek diskurzivitását, a nyilvánosság közegeiben megjelenített vitáit csupán az elitek közötti disszenzus vagy konszenzus jeleként érzékelték, akkor e társadalom tagjai voltaképpen hangot adtak a bizalomvesztésnek. Azt a tényt jelezték, hogy a vajdasági magyarság elfogadta ugyan a kollektív identitás értékelési távlatait, a nemzetkisebbséget illető szimbolikus tér megváltoztatását, azokat a kollektív szótárakat, amelyeket az elitek demonstráltak a nyilvánosságban a kilencvenes évek elején, de a jelzett mindennapi dilemmáikkal, a mégoly torz modernizáció ambivalenciáival szembesülve magára maradt.

Tendenciák a politikai „fordulat" után

A vajdasági magyar politikai elit kényszerpályáit, érdekképviseleti retorikáját, gyakorlatát, stratégiateremtő kísérleteit a 2000-ben bekövetkezett, felemás, politikai fordulat új keretfeltételei befolyásolják. Eltűntek a hatalom félelemteremtő potenciáljai, a reformerők eurokonform politika kidolgozásán fáradoznak, felismerték az európai háttértámogatás jelentőségét, demokratikus értékeket érvényesítő hatalomgyakorlást szorgalmaznak, ezen kívül a nacionalista okfejtések rejtettebbek, közvetett jellegűek.[16] Ugyanakkor a miloševi-i

16 A posztmiloševi-i nacionalizmusról, amely megannyi értékzavart tükröz a háborús bűnök, a kilencvenes évek erőszak-dinamikája kapcsán: *Karakter „novog" sprskog nacionalizma*. Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2003 (kézirat).

rezsim bukása 2000-ben az elodázott átalakulás következményeivel szembesítette a szerbiai polgárokat. Mindenekelőtt nem hagyhatók figyelmen kívül a gyenge jogi szabályozás és jogrendszer, a szegény helyi önkormányzatok, az intézményes szerkezet hiányosságai, a végrehajtó hatalom többlethatalma a hatalom többi ágával szemben, a médiaelitek függő viszonya a politikai elithez képest, majd a klientúrarendszer újjáéledése. A szerbiai politikai hagyományban ismételten érvényt nyer az a beállítottság, amely nem a hatalom korlátozására, hanem a hatalom *megosztására* irányul. Ezen kívül említenünk kell a formális szabálykövetéssel kapcsolatos hiányosságokat, ami az informális erőátcsoportosításoknak, az informális szálakon megvalósuló vezérlési gyakorlatoknak biztosít teret. A demokrácia intézményrendszere, ahogy ezt legújabban többen is kifejtették,[17] önmagában még nem mozdítja elő a korrupciómentes közigazgatást, és az elitek megvesztegetéssel szembeni ellenálló képességét. Vagy, megemlíthető, hogy a politikai és nem-politikai bűncselekményekbe belebonyolódott szereplőkkel szembeni hatékony fellépést a demokrácia önmagában még nem biztosítja. Szerbia példája e megállapításokat igazolja.

A politikai erőtér szempontjából meghatározó tény, hogy a regionális politikai elitek (itt a Vajdaságra gondolok) folytonos bírálattal élnek a központi elitek vonatkozásában, sürgetve az erőforrások méltányosabb elosztását, a regionális igazságosságot.[18] A kisebbségi politikai elit szűk, zárt rétegének alkalmazkodási praxisát, kompromisszumteremtő habitusát szükségszerűen determinálja a belgrádi és újvidéki távlatok közötti „geopolitikai" ingadozás, az újfajta elitjátszmákban való részvétel, egyfajta kettős játék követése.

Mindenesetre, a kisebbségi politikai elit által bejárt ösvények szempontjából két döntő fontosságú tényt kell rögzítenünk.

Az első a politikai elit kormányba lépése, kormányzati szerepvállalása mind regionális, mind központi szinten, ami kiszélesített mozgásteret biztosít, és megszilárdítja az uralkodó elitcsoportok pozícióját Budapest, és Belgrád felé egyaránt. A kormányba lépő elitaktorok retorikája, kommunikációja a pragmatikus beállítottság jegyeit viseli magán.[19] Lehetőség nyílik számukra a kapcsolati tőkék átrendezésére, a szimbolikus és anyagi javak ellenőrzöttebb elosztására. A hatalomban való részvállalás tovább erősíti a helyi technokrata elitrétegeket. Figyelemre méltó, hogy Vajdaságban nem bontakozott ki vita

17 Cl. Offe: Bewährungsprobem. Über einige Beweislasten bei der Verteidigung der liberalen Demokratie. In: Weidenfeld, W. (Hrsg.): *Demokratie am Wendepunkt. Die demokratische Frage als Projekt des 21. Jahrhunderts.* Berlin, Siedler, 1996. 141–157.

18 Egy kutató szerint a milošević-i rezsimben érvényre jutott elitfragmentációt (tekintélyelvű *versus* demokratikus elitek) felváltotta az újabb elittöredezettség (központ *versus* regionalitás), S. Antonić: Stanje demokratskog poretka u Srbiji. In: *Bilans promena*. Kikinda, 2002. 70–93. Noha az állítás megkérdőjelezhető, a vajdasági magyar politikai elit számára valóban fennáll a politikai manőverezés szükségessége a széttöredezett szerbiai politikai elitrétegek között.

19 A kormányban szerepet vállaló rétegnek racionalizálni kell magatartását, ezért redukálja a szimbolikus tartalmú rendezvényeken való megjelenéseket, inkább a pragmatikus eredményeket hozó viszonylatokra összpontosít, és önlegitimáló retorikáját is ehhez az irányuláshoz igazítja.

a belépést igenlő, illetve a belépést ellenzők tábora között, voltaképpen a kormányba lépés nem jelentett újfajta kritériumot a divergáló politikai szereplők számára, hiszen a kormányba kerülés nem módosította lényegesen a politikai elitcsoportok közéleti identitását. Kisebbségi-kisebbségi vonatkozásban a kormányba lépés pusztán erősítette a kisebbségi politikai aktorok, pártok közötti már előzően is létező választóvonalakat. A kormányból kimaradt politikai pártok elitcsoportjai ugyanis folytatják az uralkodó kisebbségi politikai elitet illető radikális bírálatukat, méghozzá hangsúlyozottan ideológiai távlatból, ami a magatartásbeli, és a stratégiai diszkussziókhoz kíván pro, illetve kontra érveket társítani, valamint állandó emlékeztető óhajt lenni, miszerint a vajdasági magyarság számára többfajta politikai perspektíva létezik. A politikai hatalomból kimaradt szereplők lehetőségtere azonban leszűkült, aligha tudják mérlegkészítésre kényszeríteni a kormánypozíciókat birtokló elitaktorokat, akik a kormányzati kudarcokat mindig másra háríthatják, valamint hivatkozhatnak a kedvezőtlen makropolitikai fejleményekre, valamint a korábbi rezsim maradványaira. Többek között ezzel a ténnyel magyarázható, hogy a néhány éve tartó kormányzati jelenlét ellenére sem formálódik szerteágazó, analitikus eredményeket is magában foglaló diskurzus a kormányzati munkáról, annak sikereiről és kudarcairól, teljesítményszintjeiről. Elemző diskurzusok helyett inkább kanonizált retorikai formák állandósulásáról beszélhetünk.

A második tényt, amelyet rögzítenünk kell, a politikai viták kereszttüzében létrejött Magyar Nemzeti Tanács (MNT) képezi, amely a társadalomalakítás, a nemzetpolitika újfajta esélyeit hivatott előrevetíteni. A nemzetközi mércéknek megfelelően a jugoszláv politikai elit megváltozott magatartásának próbakövét a kisebbségpolitikai váltás jelentette, aminek lehetővé kellett tennie a kisebbség érdekeit, társadalmi súlyát érzékeltető intézményrendszer megteremtését. Ennek jegyében alakultak meg a kisebbségi reprezentációt megvalósító nemzeti tanácsok. Nos, az MNT-re vonatkozó viták a következő kérdések köré csoportosultak: a) az MNT tagjainak megválasztását biztosító eljárás (közvetlen *versus* közvetett választás), b) az MNT illetékességi köre, c) az MNT pénzelésének módja. Az első kérdéscsoport kétségeket ébresztett a kritikusokban, miszerint a fennálló választási eljárás méltánytalan kezdeti előnyöket engedélyez a kezdeményezést birtokló politikai elit tagjainak. A b) és a c) kérdéstömbök kapcsán felmerülő problémákat azért vonták a kritikusok bírálat alá, mert a jelenlegi feltételek közepette, azaz a homályosan megfogalmazott funkciók, és a bizonytalan pénzügyi források kontextusában, az MNT nem biztosítja a tényleges kisebbségi önrendelkezést.

Factum brutum, hogy az MNT a kormányba lépő politikai csoportok patronátusának jegyében alakult, ami fényt vet a közös cselekvés lehetőségeire, a társadalmi részvételre utaló ígéretekre. Amennyiben korábban felvetettem a politikai és a kulturális elit relációjának kérdését is, úgy említenem kell, ha röviden is, hogy az MNT meggondolásra serkent e viszonylatok

vonatkozásában is. Noha alkalomadtán olyan nézetek kerülnek felszínre a vajdasági magyar nyilvánosságban, amelyek a jelzett elitek közötti konvergenciát nyomatékosítják, ezt a feltevést a fennálló konstelláció nem igazolja. Az utóbbi réteggel kapcsolatban az a megkerülhetetlen tény kerül elénk, hogy ma inkább domináns személyekhez kapcsolódó cselekvésalakzatokat, egyszemélyes kezdeményezéseket, mint egységes magatartásmódozatokat, valamint kiszakadó érdekcsoportok megnyilvánulásait érhetünk tetten. A nyilvánosságban megteremtett hatalmi kódok asszimetrikus jellegűek, a politikai elit „elitjének" a közéletben megnyilvánuló hatalmi súlya nem hagyható figyelmen kívül. Ezért nem felel meg a valóságnak, miszerint a különféle elitcsoportok között egyenlő pozíciók teremtődtek volna.

A politikai elit, a MNT kapacitásainak megszervezésével kapcsolatban, az integráló stratégiát követi, azzal a céllal, hogy átláthatóvá tegye az értelmiségi megnyilvánulásokat, és az MNT-t az eleddig legnagyobb gyűjtőszervezetként működtesse, amely azt az ígéretet hordozza, hogy lehetséges kisebbségi etnikai keretek kontextusában befolyásolni. Az MNT lehetővé teszi a legnagyobb párt elitcsoportjának az etnicitásteremtés, az etnikai határok kijelölésének folyamatait, amelyek szimbolikus jelentőséggel bírnak, kétséges azonban, hogy az intézményesedésnek ez a „meta-kerete" mennyire teszi lehetővé a társadalomszervezési gyakorlat lényeges módosításait, azaz mennyire képes a mélybe nyúló társadalomalakítás felé terelni az eliteket.

A vajdasági magyar kisebbségi társadalom következményterhes hanyatlástörténete, infrastruktúrájának szétporladása megannyi visszafordíthatatlan folyamatot eredményezett, amelyek nem teszik lehetővé a korrekciós mechanizmusokat. Ugyanakkor az itt maradó kisebbségi polgárok az elmúlt évtizedben, óriási nehézségek árán, irreverzibilis veszteségekkel, de kialakították a túlélés stratégiáit. Ezeket a tapasztalattömböket nem félretenni, de átértelmezni szükséges. E tapasztalatok recepciójához, és stratégiai értelmezéséhez azonban az elitdiskurzusok, pontosabban recepciós eljárásaik módosítása szükségeltetik. Azok a kérdéskörök, amelyek a migrációból fakadnak, nevezetesen, a „kivonulás", „hűség" komplex viszonylatai, hogy ismét Hirschman kategóriáit használjam, továbbra is kérdésként meredeznek az elitszereplők előtt. A válaszok bizonytalanok, és, ahogy az empirikus adatok bizonyítják, eleddig nem meggyőzőek a „lenti" társadalom számára.[20]

20 Többszörösen meggondolandó, hogy egy közvélemény-kutatás szerint a magyarok többsége (67%) úgy látja, hogy helyzete a korábbi állapotokhoz képest romlott, egyharmaduk szerint pedig változatlan, Hódi S.: Az etnikai közösségek helyzetének alakulása a rendszerváltást követően. *Híd,* 2003. február. 234–251. Hiszen amennyiben a negatív érzésvilág ilyen erőteljes megnyilatkozását tapasztaljuk, úgy kénytelenek vagyunk arra következtetni, hogy ez a tény a kormányba lépő kisebbségi elit tevékenységére is utal – méghozzá egyértelmű kritikai felhangokkal.

A MAGYAR KISEBBSÉGEK TÁRSADALOMPOLITIKAI PROBLÉMÁI

A magyar kisebbségek társadalompolitikai problémái

Kerekasztal-beszélgetés

Résztvevők: **Bakk Miklós**, a kolozsvári *Krónika* megbízott főszerkesztője, **Gyurgyík László**, a Teleki László Intézet munkatársa, **Józsa László**, a Vajdasági Magyarok Szövetségének alelnöke, **Kelemen Hunor**, a Romániai Magyar Demokrata Szövetség Szövetségi Egyeztető Tanácsának elnöke, **Losoncz Alpár**, az Újvidéki Egyetem oktatója, **Miklósi Péter**, Csáky Pálnak, a Szlovák Köztársaság miniszterelnök-helyettesének szóvivője, **Öllős László,** a Nyitrai Konstantín Filozófiai Egyetem oktatója, a Fórum Társadalomtudományi Intézet elnöke. Moderátor: **Bárdi Nándor**, a Teleki László Intézet munkatársa.

B. N. Politikusokat és szakértőket hívtunk meg, hogy társadalompolitikai kérdésekről beszélgessünk. Mit akarunk? Egyrészt a politikusok értelmiségiek, akik reflektálnak önmagukra, vannak problémáik. Számukra olyan fórumot próbálunk teremteni, ahol dilemmáikról nyilvánosság előtt szólhatnak. A nyilvánosság hordozói ebben a körben a szakértők. Schlett István még a kilencvenes évek elején felállított egy tipológiát a magyarországi szakértői szerepekről. Eszerint van a szakértő értelmiségi, akiben összekeveredik a döntési pozíció és a szakmai technikák, tehát a döntés előkészítés és maga a döntés; van a technikus szakértő, aki információkat szolgáltat a politikusnak; és van a tolmács, aki mind a két nyelvet – a kormányzatit és a tudományos megközelítését – egyaránt ismeri. Számunkra ez a tolmács szerep a legszimpatikusabb. Azonban a kilencvenes években azt kellett látnunk, hogy ezt a szerepet – a magyarságpolitikában, kisebbségpolitikában, illetve a szomszédságpolitikában – nem igazán sikerült senkinek megoldani. Az érintettek vagy visszahátráltak a tudományba, vagy kizárólagosan politikusokká váltak. Azt hiszem, hogy ez azért van így, mert míg a gazdaságban, egészségügyben és sok egyéb területen már kialakult egy szakpolitikai logika, amihez a nagypolitikának igazodnia kell, addig a magyarságpolitikában vagy Magyarország Közép-Európa-politikájában, szomszédságpolitikájában igazából ilyen szakpolitika nem alakult ki. Annál inkább sajnálatos ez, mert a magyarságpolitikában a kilencvenes évek közepétől komoly fordulat tanúi lehetünk, amikor a kisebbség jogi érdekvédelemről egyre inkább a társadalompolitikára helyeződik a hangsúly, amit azonban nem lehet megfelelő szakmai és stratégiai háttér hiányában hatékonyan megvalósítani. E kerekasztal célja az lehetne, hogy megtegyünk az első lépést azon az úton,

amelyen egy szakpolitikai diskurzus elindulhatna. Először Miklósi Péternek adom meg a szót.

M. P. Eredeti szakmámat tekintve újságíró vagyok. 1998 óta Csáky Pál miniszterelnök-helyettes mellett látok el tanácsadói és szóvivői feladatokat, aki most azért nem lehet személyesen jelen, mert az MKP épp most tárgyal a kormányba lépésről. Az MKP a második legerősebb pártként lesz jelen a következő kormányban. Az építésügyi és régiófejlesztés eddig is a magyar koalíció hatáskörébe tartozott, a környezetvédelem szintén, a mezőgazdaságot pedig már négy évvel ezelőtt szerette volna az MKP nem teljesen indokolatlanul megszerezni, lévén Dél-Szlovákia erősen mezőgazdasági terület. Más kérdés, hogy ez a legnehezebb tárcák egyike lesz, mert a szlovákiai mezőgazdaság súlyos gondokkal küzd.

Visszatekintve az elmúlt négy év tapasztalata az, hogy az MKP kormányzati szerepvállalásának egyik legnagyobb hozadéka az a felismerés, hogy a nyugati kormányok és politikusok bizonyos értelemben az MKP részvételének optikáján keresztül ítélték meg azt, hogy Szlovákia vajon az elvárt irányban halad-e. A kormányzással természetszerűleg együtt járnak bizonyos kompromisszumok, s a következő kormányzatnak is az egyik fontos ismérve lesz az, hogy az MKP jelen tud-e lenni, vállalni tudja-e azokat. A kormányba lépés hozott egyfajta biztonságérzetet, hogy nem kell állandóan valamiféle fondorlattól tartanunk, illetve szerepünk volt abban, hogy a szélsőséges, nacionalista pártok kinnrekedtek a parlamentből. Jó jel, hogy míg a '98-as választásokon az MKP 9,1%-ot ért el, most viszont 11,2%-ot kapott, ami meghaladja a magyar lakosságnak a népszámlálási adatok szerinti részarányát. Ez az én értelmezésemben azt jelzi, hogy szlovákok között is voltak olyanok, akik az MKP-ra szavaztak, miközben nincsenek illúzióink arra vonatkozóan, hogy minden magyar választó polgár kötelezően az urnákhoz járult volna a legutóbbi választások során. Az elmúlt négy év sikere, hogy a szlovák–magyar viszonyt sikerült egy másfajta társadalmi megítélés alapjaira helyezni, amire a jövőben, gondolom, építeni lehet.

A jelenlegi három fős parlamenti többség irányultságában egyszerűbb kormányzást tesz lehetővé, lévén, hogy jobbközép pártok alkotják a koalíciót, ugyanakkor nehezebb is lesz a kormányzás olyan értelemben, hogy felelősségteljesebb hozzáállást és nagyobb kompromisszumkészséget kíván mindkét oldaltól. M. Dzurinda miniszterelnök úr tudatában van annak, hogy a Magyar Koalíció Pártjának választási sikere hozta meg számára a kormányalakítás lehetőségét.

Az elmúlt négy évnek az anyagi vetülete is fontos. Említhetem a Párkány-Esztergom-i hidat, a kassai Thália Színház és a komáromi Jókai Színház felújítását, Pozsonyban a Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeumának megnyitását.

Az MKP-nak és a szlovákiai magyar civil társadalomnak szembe kell néznie azzal, hogy a szlovákiai magyar közösség fel van-e készülve az Európai Unióhoz való csatlakozásra. A humán értelmiség egyelőre jelen van az iskolákban,

s még egy-két helyen, de egyre többen vannak, akik áttelepednek Magyarországra. El kell mondanom, hogy az MKP konkrét ígéretet kapott a komáromi Selye János Egyetem, azaz a szlovákiai magyar egyetem megnyitására.

A politika köteles lehetőséget teremteni a civil társadalom jó működéséhez, partnerként kell kezelnie, viszont az értelmiségi lét alapja, hogy autonóm módon gondolkodik és autonóm módon cselekszik és meg tudja fogalmazni az igényeit a politika felé. Az MKP egyre inkább felismeri, hogy az érzelmi politizálást háttérbe kell szorítani, és ez nem jelent gerinctelenséget és elvtelenséget.

B. N. Adódik a kérdés a szlovákiai szakértők felé, hogy szerintük mennyire felkészült a szlovákiai magyar társadalom, hogy partnerként részt vegyen egy modernizációs programban, illetve az EU-csatlakozásra történő felkészülésben.

Gy. L. Az MKP négy éves tevékenységével, a legutóbbi választási eredményekkel, és azzal kapcsolatban reflektálok, hogy a szlovákiai magyar közönség mennyire felkészült az EU-csatlakozásra.

Az MKP négyéves tevékenységének értékelését illetően három szintet érdemes megkülönböztetni: az ún. stratégiai célok, a regionális és a helyi, lokális célok szintjét. Köztudomású, hogy a stratégiai célokban nem történt lényeges előrelépés, hiszen az MKP politikai programjának része volt a területi, illetve a közigazgatási reform, egy valóban megfelelő nyelvtörvény elfogadása, a magyar egyetem, valamint a nevesítetlen földek kérdése. Ezek közül egyetlenegy területen történt valamilyen halvány elmozdulás, mégpedig a nyelvtörvény ügyében. A stratégiai célok tekintetében tehát igen nagy a párt deficitje. Eredmények a regionális célok szempontjából értékelhetők, a mečiari érával ellentétben. Most a magyar miniszterek közreműködésével a dél-szlovákiai magyarlakta régiókban jelentős összegek kerültek beruházásra. A helyi célok pedig kevésbé értékelhetők pártpolitikai célok megtestesítéseként vagy megvalósításaként, hiszen itt már a helyi önkormányzatok, a polgármesterek munkája is valamiképpen jelen van. Ezen a területen előrelépés, hogy átstruktúrálódott az a politikai elit, amely a mai szlovákiai magyarságot meghatározza, és jelentősen megnőtt az önkormányzati képviselők, illetve a polgármesterek szerepe az időszakban. Amennyiben az MKP újból részese lesz az új szlovák politikai elitnek, a stratégiai célokat következetesebben kell szem előtt tartani, mert ha ez nem következik be, akkor egyfajta kiüresedés várható a szlovákiai magyar lakosság szélesebb rétegeinél is, aminek bizonyos jelei máris megmutatkoznak a népszámlálási adatokban. Ennek illusztrálására teszek egy kis kitérőt.

Köztudott, hogy az elmúlt időszakban minden határon túli területen népszámlálást tartottak. Szlovákiában 47 ezer fővel csökkent a magyarok száma, amiben két klasszikus tényező mellett egy új körülmény is közrejátszott. A klasszikus tényezők egyike a demográfiai folyamatok változása, váltása. Már

a szlovák statisztikai közlemények kimutatták, hogy 1994-től több magyar hal meg, mint ahányan születnek (országos viszonylatban ez csak 2001-ben következett be). A másik klasszikus tényező az asszimilációs folyamat, amelynek finom szerkezeteit már több vonatkozásban feltártuk, itt csak annyit jeleznék, hogy két népszámlálás között kb. 20–25 ezer főnyi veszteség az, amely a hetvenes-nyolcvanas és a kilencvenes években is az asszimiláció rovására írható, az asszimiláció hatására ilyen mértékben csökken az a populációs potenciál, amelyet a demográfiai folyamatok biztosítanak. Harmadik tényező, amire utaltam, a politika közbeszólása, és az a viszonylag kedvező jövőkép, amellyel a szlovákiai magyarság 1991-ben rendelkezett. A különböző népszámlálási statisztikák egyértelműen bizonyították, hogy a nyolcvanas és a kilencvenes népszámlálási időszakban nagyon sok helyen egyfajta megelőlegezett nemzetváltásra került sor. A kétnyelvű, kettős kötődésű magyar–szlovák lakosság egy része magyar nemzetiségűnek vallotta magát, ám ez a populáció 2001-ben ezt a döntését visszavonta, tekintettel arra, hogy a kilencvenes években a mečiari éra és a kisebbségi lét vállalásának különböző problémái nem egy pozitív, hanem egy negatív kisebbségi jövőt prolongáltak. Ezzel arra szeretnék utalni, hogy a stratégiai célok megfogalmazása és azok teljesítésének a hiátusa olyan más területeken is kimutatható változásokhoz vezethet, ami a szlovákiai magyarság nagyobb mértékű felszámolását eredményezheti.

Néhány gondolat a szlovákiai magyar közösség milyenségéről. Nem akarok azzal foglalkozni, hogy van-e szlovákiai magyar társadalom, illetve ha van, akkor milyen, ha nincs, akkor milyen – ezek többnyire elméleti társadalomfilozófiai kérdések. Azt hiszem, abban mindannyian egyetérthetünk, hogy léteznek olyan szervezeti és intézményi töredékek, intézményi fragmentumok, amelyek bizonyos vetületei vagy vonatkozásai egy szlovákiai magyar közösség intézményes kereteit jelenthetik. Gondoljunk az iskolahálózatra, gondoljunk a politikai pártrendszer kialakulására. Ugyanakkor az egyik legjelentősebb deficitje például a szlovákiai magyar társadalomnak – ha így nevezzük – az, hogy igazából nem rendelkezik olyan gazdasági potenciállal, amely a többi felépítményi tényezőt, mint pl. a kultúrát és a társadalmi élet egyéb területeit valami módon biztosítani tudná anyagi és egyéb szempontból is.

Tehát milyen ez a szlovákiai magyar társadalom? Összevetve a szlovák társadalommal, demográfiai helyzete sokkal kedvezőtlenebb, sokkal inkább elöregedett. A szlovákiai magyarság jelen pillanatban az ország lakosságának 9,7%-a, a gyermekkorúak esetében viszont ez a szám mindössze 7–8% körül mozog. Éppen ebből eredően vitatkoznék azzal a megközelítéssel, hogy a választások alkalmával a szlovák lakosság egy része átszavazott volna a magyar oldalra, azaz a szlovák lakosság részéről bizalom mutatkozott volna meg a magyar koalíció irányába. Ugyanis Szlovákia lakosságának 9,7%-a magyar ugyan, ám a választókorú népesség körében ez az arány több mint 10%, a 60 évesek között pedig 12%.

Másik fontos dolog, hogy amikor a nemzeti közösség határait próbáljuk valamiféleképpen meghatározni, mindig a nemzetiség kategóriájából indulunk ki, azonban a statisztikák rendelkezésünkre bocsátják az anyanyelvi adatokat is és épp a szlovákiai magyarság esetében országos viszonylatban ez tíz százaléknyi különbséget eredményez. Minél kisebb az adott régióban élő magyarok aránya, annál nagyobb a különbség a nemzeti hovatartozás és az anyanyelv szerinti hovatartozás adatai között. Ha tehát Pozsonyban a lakosság 7%-a az MKP-ra szavazott, az nem elég, ha tudjuk, hogy a pozsonyi lakosság 4%-a magyar nemzetiségű. Ebben a városban történetesen a 16 ezer magyar nemzetiségű mellett él még további 8 ezer magyar anyanyelvű, ami a nemzeti hovatartozás jelentős átstruktúrálódását eredményezi. Mindezzel csak azt akarom jelezni, hogy még valóban nagyon sok pontos és részletes elemzésre lesz szükség e probléma mélyreható feltárásához. Mindamellett nem tagadom, hogy minden bizonnyal léteztek olyan, elsősorban kettős kötődésű, magyar szimpatizáns szlovákok, feltehetően főként értelmiségiek, akik számára az MKP politikája egyfajta stabilitást és egyfajta biztos beruházást jelent, már ami a szavazatok értékesítését illeti.

Visszatérve a szlovákiai magyar társadalomhoz. A település-struktúrát illetően bekövetkezett jelentős változás a kisvárosiasodás. Jelentős mértékű csökkenés következett be a nagyvárosokban élő magyarság körében, a falun élők körében nem történt igazából jelentős változás, de mintha az 5–10, 15–20 ezer lakosú városok lennének azok, ahol úgymond leginkább jól érzi magát a szlovákiai magyarság. Ma legtöbben az enyhe magyar többségű településeken élnek, a minősített vagy erős magyar többségű településeken igen jelentős mértékben csökkent az ott élő magyarok aránya.

A korábbi időszakban közhelyszerűen elhangzott egy olyan vélekedés, miszerint a szlovákiai magyarság a városokban asszimilálódik, a községek pedig megtartó erőként lépnek fel. Ez azonban nem pontosan így van, holott a jelenség leírásánál ezek a tényezők valóban kimutathatók. Arról van szó, hogy a magyarlakta területeken a szlovákiai magyarság elsősorban magyar kisebbségű vagy szórvány jellegű településeken él, sokkal kevesebben élnek magyar többségű városokban, tehát amikor a polgár a mellett dönt, hogy megváltoztatja a lakóhelyét, és nem faluról falura, hanem faluról városba költözik, akkor eleve a városokba való költözés iránya elsősorban a magyar többségű közösségből a magyar kisebbségű városba irányul. Amilyen mértékben asszimiláló hatása van a magyar kisebbségű városnak, ugyanolyan asszimiláló hatása van a magyar kisebbségű településeknek, közösségeknek is. Tehát itt nem a falu–város dilemmájáról, hanem a települések típusairól, a települések etnikai jellegzetességeiről van szó.

Szintén közhelyszerű az iskolai végzettség szerinti hátrányos megoszlás. Nem is erre szeretnék kitérni, hanem arra, hogy az egyes iskolatípusokon belül is hátrányos a szlovákiai magyarság végzettségi struktúrája. Tehát ha kimutatjuk, hogy több mint kétszer kevesebb a magyar felsőfokú végzettséggel rendel-

kezők aránya, mint az országos átlag, akkor ezen a felsőfokú végzettségű kategórián belül is sokkal kisebb a nagypresztízsű végzettségűek aránya, mint a kisebb presztízsűeké. Tehát kevés az orvos, kevés a jogász, de viszont viszonylag nagy számban vannak agrármérnökök és pedagógusok, mely szakmák eleve a szlovákiai magyar intézményrendszer fenntartásához szükségesek.

Ugyanígy az ágazatok szerinti megoszlás is kedvezőtlen. Túlságosan sok magyar van az építőiparban, de például a kutatásban vagy az egészségügyben viszont alig találhatók.

Ennek a rövid, vázlatszerű ismertetésnek a lényege tulajdonképpen arra próbál válaszolni, hogy milyenek az esélyeink az EU csatlakozást illetően.

Ö. L. Folytatva a gondolatsort, a harmadik szektor, a civil társadalom szerepéről beszélnék a szlovákiai magyarság vonatkozásában. Néhány éve még nem voltak klasszikus értelemben véve a politikától független társadalmi intézményeink. Mára a helyzet jelentősen megváltozott, nem utolsósorban néhány képzési program eredményeképpen: megtanítottak településeket, illetve magánszemélyeket a miként re. A politika feladata az, és nem több, hogy ezt a fejlődést mutató folyamatot segítse.

Még egy ehhez kapcsolódó feladata lenne a politikának, mégpedig az együttműködés ezzel a szférával. Ahhoz azonban a Magyar Koalíció Pártjának nem elég elhatároznia magát, hanem intézményrendszere működtetésében is változtatásokat kellene eszközölnie, teszem azt, szakbizottságait működtetnie kellene. Érthető okokból egyedül a gazdasági működött az elmúlt négy évben, a többi szinte egyáltalán nem. Ez jelentene teret különféle szakértők számára. Vállalni kell a kockázatot, hogy ezek a vélemények előre nem kiszámíthatók.

Néhány mondat a választási eredményekkel kapcsolatban. A négy évvel korábbihoz képest ott kapott több szavazatot az MKP, ahol a magyar etnikum érintkezik a szlovák etnikummal, kevesebbet pedig a magyar többségű, vagy szinte homogén magyar területeken. Miklósi Péter véleményét osztom abban, hogy jelentős számú szlovák szavazó átszavazott a Magyar Koalíció Pártjára, ugyanakkor a párt törzsszavazóinak választói aktivitása csökkent. Ez viszont, még ha nem is szavaztak más pártra, aggodalomra ad okot, még akkor is, ha most jobb eredményt ért el a magyar párt, mint négy évvel ezelőtt. Hangsúlyozom, hogy a 84 százalékos négy évvel ezelőtti részvétel most 70 százalékra csökkent, tehát ez a növekedés csak relatív.

B. N. Egy másik látószög a vajdasági Józsa Lászlóé, aki nem pusztán a VMSZ egyik vezetője és az Illyés Közalapítvány jugoszláviai irodájának vezetője, hanem egyben az Ideiglenes Nemzeti Tanács egyik kezdeményezője is.

J. L. 2002. szeptember 21-én, a Jugoszláviában élő kisebbségek sorában elsőként, megtörtént a Magyar Nemzeti Tanács megválasztása. Történelminek

mondjuk ezt az eseményt, holott korábban esély sem volt arra, hogy bármilyen történés, vagy folyamat alapján objektíve kimondható legyen ez a minősítés. Mindemellett kétségtelen: bő egy évtizedes „modernkori" kisebbségi politizálást követően a határon túlra sodródott magyar közösségek közül a délvidéki kapta meg elsőként azt a jogilag kodifikált lehetőség, hogy megválassza a maga önkormányzati testületét, vagy, ha úgy tetszik, a perszonális autonómia legfelső testületét.

Az erre vonatkozó politikai célkitűzés nem újkeletű. A '90-es évek legelején már világos volt, hogy a közösség fennmaradását, szellemi gyarapodását csak abban az esetben lehet biztosítani, ha kialakul egy stabil rendszer a megelőző évtizedek során az oktatási, művelődési és médiaügyekben előállt hátrányok ellensúlyozására. Az ehhez vezető utat a politikai elit abban látta, ha az említett kérdésekben a kisebbségi közösség – megfelelő mechanizmusok révén – magáénak tudhatja az intézkedési (jogalkotó és végrehajtó) jogköröket. A kialakult közfelfogás tehát arról szólt, hogy az asszimilációval szembeni sikeres fellépést csak az biztosíthatja, ha a közösség saját kezébe veszi saját dolgaink irányítását. „Megfelelő mechanizmusok" alatt ez a közfelfogás azt értette, hogy olyan politikai klímát kell kialakítani, amelyben az elvileg nem nemzetállamként definiált ország – szemben a megelőző évtizedek hol durvább, hol lágyabb asszimilációs gyakorlatával – elfogadja és megtűri azt az új helyzetet, amelyben nem a többség határozza meg, hogy mi jó a kisebbségnek.

Ennek az elnagyoltan vázolt politikai ambíciónak, valamint az akkori VMDK első autonómia koncepciójának már megszületése pillanatában sem volt sok esélye abban az eldurvult társadalmi és politikai helyzetben, amelyben a háborús pszichózis a kisebbségeket fenyegette, a többséget pedig fertőzte. Ettől függetlenül, ki kell mondani: a mára kialakult jogi helyzet elméleti alapjait az 1992-es VMDK-koncepció, és annak is a perszonális autonómiára vonatkozó része fektette le.

Mi vezetett tehát az említett politikai koncepciónak az ország – kis Jugoszlávia – jogrendjébe, és remélhetőleg politikai gyakorlatába történő beépüléséhez? Bármilyen paradox is a megállapítás, biztosra vehető, hogy mindez sokkal vontatottabban történt volna meg, ha időközben nem következett volna be a szerb társadalomnak a milošević-i rendszer által előidézett súlyos veresége. Világosan kell látni azt is, hogy a 2000. év októberében beállt fordulat után nem a többségi társadalomnak a kisebbségek politikai igényei iránti befogadóképessége nőtt meg drámaian. Sokkal erősebb volt az új politikai elitnek az a felismerése, hogy az országnak a nemzetközi közösség különböző integrációs formációi felé vezető útján az egyik fontos mérföldkő a kisebbségi jogok törvényes garanciáinak a megteremtése. Az erre vonatkozó jogalkotási folyamatban pedig már megkerülhetetlen volt a kisebbségi önkormányzatiságot célzó politikai törekvések figyelembe vétele.

Ennek a folyamatnak eminens állomása tehát a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság parlamentje által ez év februárjában elfogadott törvény a nemzeti kisebbségek szabadságjogainak védelméről. A törvényt előkészítő szakértői csoport egyik legfontosabb törekvése az volt, hogy a törvény ne maradjon meg a kisebbségi jogok puszta deklarálásánál, hanem, mintegy helyzetbe hozva magukat a kisebbségi közösségeket, biztosítsa a politikai és érdekvédelmi jellegű önszerveződés jogi kereteit is. Ennek megfelelően a törvény külön fejezetben foglalkozik a kisebbségi közösségek hatékony részvételének biztosításával a saját önazonosságukra vonatkozó döntéshozatalban, valamint a hatalmi és a közigazgatási szervekben. Ebben a fejezetben található a kisebbségi nemzeti tanácsok megalakítását lehetővé tevő rendelkezés is. A kisebbségi lét politikatörténetében tehát első ízben foglaltatott jogszabályba, hogy a közösséghez tartozó személyek, önkormányzati jogaik érvényesítése céljából, nemzeti tanácsot választhatnak, amely képviseli a kisebbséget anyanyelvének hivatalos használata, az oktatás, a nemzeti kisebbség nyelvén történő tájékoztatás és a kultúra területén. E területeken döntéshozatali jogosítványokkal bír, vagy részt vesz a döntéshozatalban, intézményeket alapíthat, és mindehhez költségvetési támogatásra jogosult. Az állami, a vajdasági tartományi, valamint az önkormányzati szervek a fenti kérdésekhez fűződő határozathozatali tevékenységük során kötelesek kikérni a nemzeti tanács véleményét.

A törvény egészét, valamint a nemzeti tanácsok megválasztásának részletes szabályait tartalmazó miniszteri szabályzatot a közelmúltban számos kritika érte. Az egyik kritikai megjegyzés a törvénnyel kapcsolatban pont arra vonatkozik, hogy a jogszabály kevés konkrétumot tartalmaz a nemzeti tanácsok hatásköreivel kapcsolatban. Ez a megállapítás önmagában igaz ugyan, más megoldás azonban nehezen lett volna elképzelhető. Ha figyelembe vesszük azt, hogy Jugoszláviában – mint egyébiránt más országokban is – számos kisebbségi közösség él, amelyek szinte egyetlen jellemzőjük tekintetében sem mutatnak azonos képet, be kell látni, hogy lehetetlen lett volna valamilyen, részleteiben is uniformizált önkormányzati rendszer erőltetése. A jelenlegi szabályozás értelmében tehát magára a megválasztott nemzeti tanácsra hárul az a feladat, hogy saját hatásköreinek részletes szabályait tárgyalásos úton rendezze azokkal az állami szervekkel, amelyek a vonatkozó kérdéskörökben hatalmi jogosítványokkal rendelkeznek. Ennek a tárgyalásos folyamatnak, értelemszerűen, jogszabályban rögzített módon kell majdan érvényesülnie.

A másik, egyoldalú sajtópolémiát kiváltott kérdés a nemzeti tanács megválasztása során alkalmazandó elektori rendszer. A választás részletes szabályait nem maga a kisebbségi törvény, hanem egy, a törvény alapján a kisebbségi miniszter által megalkotott szabályzat tartalmazza. A kétségkívül jobb megoldás híján elfogadott közvetett választási módszer természetesen távolról sem tökéletes. Emlékeztetni kell azonban arra, hogy a törvényt előkészítő szekértői csoport tett kísérletet arra, hogy maga a törvény teremtse meg a jogszabályi hátte-

ret olyan közvetlen választási rendszer kialakításához, amelyben csak az adott kisebbségi közösséghez tartozó személyek szavazataival zajlana a nemzeti tanács megválasztása. A kisebbségi választói névjegyzék ötletét viszont – meglepetésre – nem annyira a belföldi szakértők, hanem az EBESZ kisebbségi főbiztosának szakértői ellenezték. Ebben a helyzetben egyedüli megoldásként az elektori rendszer jöhetett számításba, amelynek fő célja az, hogy a nemzeti tanácsot olyan testület válassza meg, amelynek tagjai bizonyos igazolható támogatottsággal, és annak megfelelő társadalmi legitimitással bírnak. A miniszteri szabályzat értelmében a tanácsot megválasztó elektori közgyűlésen három, egymástól elkülönülő kategóriába sorolható személy vehet részt: az összes választott kisebbségi parlamenti, tartományi és önkormányzati képviselő, a kisebbségi érdekekért síkra szálló civilszervezetek egy-egy képviselője, valamint minden olyan, a kisebbségi közösséghez tartozó személy, aki legalább száz kisebbségi választópolgár támogatását birtokolja.

Ami az újonnan megválasztott Magyar Nemzeti Tanácsot illeti, a választási megmérettetésben nem vett részt három olyan vajdasági magyar párt, amelyek egyébként jelentős politikai tényezőként igyekeznek feltüntetni, és ilyenként – elsősorban Magyarországon – elfogadtatni magukat. Távolmaradásukat a sajtóban a törvénnyel és a választási szabályzattal kapcsolatos fenti elvi kifogásokkal indokolták. Én viszont úgy gondolom, hogy a VMDP (Vajdasági Magyar Demokrata Párt, elnök: Ágoston András), a VMDK (Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége, elnök: Páll Sándor) és a KDEM (Kereszténydemokrata Európa Mozgalom, elnök: Varga Tibor) – szembesülve saját szervezeti gyengeségeivel és a kellő tömegtámogatottság hiányával – inkább a hangoskodó visszavonulást választotta. Egy dolog kétségtelen: az elektori választási rendszer csak az erős személyi és politikai infrastruktúrával rendelkező szervezeteknek felel meg.

Emlékeztetni kell ennek kapcsán arra az előkészítő tevékenységre, amelyet a Vajdasági Magyar Szövetség (elnök: Kasza József) folytatott a Magyar Nemzeti Tanács megválasztása érdekében. A vajdasági magyar sajtóban és egyéb megnyilatkozásokban is nyomon követhető volt az az eltökéltség, hogy a megválasztandó Tanácsba beépülhessen minden olyan érték, amelyet a vajdasági magyar társadalom hordoz magában. A VMSZ számított mások együttműködési készségére, valamint arra is, hogy sokan felismerik: a tavasszal elfogadott kisebbségi törvény által nyújtott lehetőségekkel csak úgy lehet bölcsen sáfárkodni, ha azokat a közösség képviselői tétovázás nélkül megragadják és cselekednek.

Ma már elmondható, sikeres volt az az egyeztetés-sorozat, amelyet ebben az időszakban a VMSZ folytatott. Ennek eredménye látszik a választásra előterjesztett lista összetételén. Képviseltették ugyanis magukat a vajdasági magyarságot pásztoroló történelmi egyházak, az ifjúsági szervezeteket tömörítő Vajdasági Ifjúsági Tanács, valamint pártfüggetlen alkotó értelmiségiek és intézmény-

vezetők, és nem utolsósorban a Vajdasági Magyar Polgári Mozgalom (elnök: Böröcz József).

És képviseltette magát természetesen a VMSZ. Az a politikai szervezet, amely a vajdasági magyar választópolgárok túlnyomó többségének bizalmát élvezi, és amely kész és képes arra, hogy viselje a politikai vezető szereppel együtt járó felelősséget is. Mindezt úgy, hogy toleráns együttműködést kíván kialakítani mindenkivel, aki a Magyar Nemzeti Tanácsban a saját maga, vagy közössége szakmai, politikai különvéleményét képviseli – legyen az akár ellentétes is a többséget magáénak tudó VMSZ által képviselttel.

Az új jogszabályi és politikai helyzet tehát mindenekelőtt esélyeket és lehetőségeket biztosít. Nem kis mértékben magától a vajdasági magyar közösségtől és a megválasztott nemzeti tanácstól függ, hogy milyen mértékben lesz képes megfelelni az új kihívásoknak. Próbaköve lesz a Nemzeti Tanács működése például annak a korábban említett közfelfogásnak is, amely szerint a közösség fennmaradása szempontjából az önazonosságtudat fenntartása a legfontosabb. Ma úgy látom, ha esetleg nem magának a Nemzeti Tanácsnak, a kisebbségben politizáló elitnek semmiképpen sem lesz menekvési lehetősége a gazdasági, vagy, ha úgy tetszik, egyéni egzisztenciális kérdések, továbbá a vajdasági, illetve a kisebbségi területi autonómia kérdései elől sem.

Visszatérve magához a testülethez: egyik legsürgetőbb feladat a Tanács szerkezetének definiálása. Az már most is világos: nem csak a Nemzeti Tanácsot alkotó 35 fő fogja viselni a felelősség, a munka és az intézkedések terheit. A legfőbb önkormányzati szervnek lesz végrehajtó testülete, lesznek szakmai bizottságai és fórumai, amelyekben a vajdasági magyarság színe-java fejthet ki áldásos tevékenységet. Meg kell alapoznunk, hogy a testület kész legyen és képes legyen hatalmi feladatok ellátására. Avagy óvatlanul, de jóhiszeműen fogalmazva: legyen jó értelemben állam az államban. Vizsgatétel ez mind a politikai elmélet, mind annak gyakorlati érvényesítői számára. A vállalkozás sikeréhez viszont nélkülözhetetlen, hogy az egész vajdasági magyar közösség saját ügyeként fogja fel a Nemzeti Tanács meglétét. Ennek esélyt adna az is, ha a testületet – hihető és látható módon – pártokon felüliként sikerülne működtetni.

B. N. Szintén vajdasági nézőpont Losoncz Alpáré, aki filozófusként tanulmányok sorában a liberális politikai filozófia vitáin keresztül próbálta feldolgozni az utóbbi évtized jugoszláv–szerb–vajdasági magyar társadalmi kataklizmáit.

L. A. A ’90-es években nem nagy számban, de készültek empirikus kutatások, melyekből az derült ki, hogy a szerbiai etnikumok között a magyarság a leginkább van közel a modernizációs értékekhez. Tehát leginkább képes – ha úgy tetszik – valamiféle polgári értékeket kihordani, mint az erkölcs reflexivitása, a tekintély iránti viszonyulása, a vállalkozás étosza és a többi klasszikus modernizációs toposz. A szerb kutatók nagy része egyértelműen állította és ma is állít-

ja, hogy a vajdasági magyarság kimagaslik a modernizáció iránti vonzódás vonatkozásában.

Megfontolandó, és azt hiszem, a Magyar Nemzeti Tanácsnak is szembe kell néznie vele, hogy van egyfajta vajdasági magyar vonzódás a modernizációs értékekhez, de ez az individuum szintjén történik. Tehát a vajdasági magyarság nagy része individuumként lépett be a modernizációba, a modernizációra vonatkozó viszonyulását, relációit kollektív szinten már jóval kevésbé tudta kifejezni. Ez minden bizonnyal az elitek számlájára írható. Tény és való, hogy valamiképpen az individuális és a kollektív szintek szétfutottak. A vajdasági kis számú társadalomkutatókat állandóan foglalkoztató kérdés, hogy miért nyílt olyan szélesre az asszimilációs játéktér a vajdasági magyarok vonatkozásában. Az elit nagy része egyelőre nem talált válaszokat.

Valahol itt kell bekapcsolnunk valószínűleg az autonómia koncepciókat is, a különféle projekteket, amelyek e meggondolás mentén alakultak ki. A háborús időszakban látott napvilágot az első autonómia-koncepció, ami akkoriban a beavatottak ezoterikus tana volt, kevéssé jutott el a mindennapokhoz, igen kevéssé hatotta át a mindennapok szeleteit, nem beszélve arról, hogy a vajdasági magyar politikai elit sokszor inkább eszkatológikusan várt valamit, legtöbbször a külföldtől várta. A külföld kiemelkedő szerepét könnyen le lehet mérni a kisebbségi törvényben, ha úgy tetszik, a kisebbségi törvény különféle rendeleteiben. Tovább folytatva a sort, a VMSZ, miután már konfrontációba lépett az akkori VMDK-val, kidolgozta saját autonómia-koncepcióját, azzal az igénnyel lépett fel, hogy a regionális tendenciák felé is nyisson egy kaput.

A vajdasági magyar politikai elit között nincs konszenzus. Ez nyilvánvaló. Nem vagyok híve valamiféle túlfeszített politikai konszenzusnak, mégis azt mondom, hogy ha van egy közösség, amely közjogi keretekben kívánja kifejezni magát, amely politikai szinten is meg akar jelenni, és amelynek valóban több pártja van, akkor szükségeltetnek minimális játékszabályok. Ez az, ami hiányzik, a nemzeti tanács kapcsán is. Ma ugyanazokat a problémagócokat, ugyanazokat a tematizációkat látom, amelyek lényegében 1990 óta jelen vannak a vajdasági politikai életben és igazából nem oldódnak fel.

A kilencvenes évek második felében a politikai elitek közötti viták inkább moralizáló vitákká silányodtak egy nem létező – hiányzó – erkölcsi szabály keretében, ami a lenti szintek számára hihetetlenül összemosta, ködösítette a különféle pártok közötti különbséget.

Egy másik kérdés, amelyet nagyon nehéz témává tenni a vajdasági magyar közéletben – a hatalomhoz, a többségi hatalomhoz való viszonyulás.

A VMSZ – és ezt Józsa László jól látja – a vajdasági magyar szavazatok többségét úgy tudhatja magáénak, hogy belépett a hatalmi egyezkedésbe. 2000 után Szerbiában gyakorlatilag két pályát látok, két politikai elgondolást. Az egyik az autoriter modernizáció, többé-kevésbé a szerb miniszterelnökhöz kapcsolódik, ez a politikai projekt is nagymértékben informális csoportokra ala-

poz. És látok még egy politikai projektet, amely a jelenlegi szövetségi elnök személyéhez fűződik – nem azt gondolom, hogy ő az egyetlen politikai személy, aki képviseli, csak az ő személye szimbolizálja. Ez az elgondolás a 19. századi nemzetállam kontúrjait célozza meg azzal, hogy gyakorlatilag az etnicista, etnocentrista szerb jobboldal számára gyűjtőmedencévé válik.

Mind a két vonal lényegében háborúpártiságból nő ki. Egy olyan kisebbségi politikai párt, vagy kisebbségi képviseletet magára valló politikai párt, amely a hatalom előterében egyezkedni kezd ilyen vagy hasonló pártokkal, az előbb vagy utóbb szembetalálkozik morális vonzatú kérdésekkel.

Nem vagyok híve annak, hogy összemossuk a politikát a morállal és tudom, hogy milyen választóvonalak húzódnak a politika és a morál között. Ám félek attól, hogy a politikát mesterségesen elválasztjuk a morális kérdések tematizációjától. 2000 után a vajdasági magyar közéletben, nyilvánosságban ez a kérdéskör nem nyert formát, a közéleti diskurzusok képtelenek voltak valamiféleképpen formát adni neki, holott a lenti szinteken létezik egy suttogó értelmezés, amely egészen másfajta, mint amit az elit beállít.

A Magyar Nemzeti Tanács a kisebbség jogi törvényből született meg, komoly európai segédlettel. Ez az európai segédlet egyébként nem mindig következetes. Az európai képviseletben is nagyon sokszor feszültségek, következetlenségek, ellentmondások találhatók, ami rányomta bélyegét a kisebbségi törvényre is.

A Magyar Nemzeti Tanács recepcióját illetően van egy pro és egy kontra nézőpont. A pro nézetpont, amikor valamifajta optimális szituációt látnak egy kulturális autonómia elért formáiban, illetve, hogy egy nemzeti tanács működtetése pragmatikus imperatívusz, vagyis nem a legjobb, amit a vajdasági magyarság, vagy egyáltalán bármely kisebbség elérhetett, ám mégis olyan kényszer, amely elől nem menekülhet a vajdasági magyarság.

A kontra nézőpont, amikor procedurális problémákat látnak a Magyar Nemzeti Tanács megalakulásában, és azokat sorolhatjuk ide, akik problematizálják, hogy a tanács nem közvetlen, hanem közvetett választások útján vagy elektori rendszer alapján jött létre, és ennek okán gyakorlatilag kikerülhetetlennek bizonyult valamifajta önkényesség, arbiter föllépés, amelynek esetleg vannak negatív konzekvenciái. Súlyosabb álláspont nem procedurális problémákat láttat a Nemzeti Tanács kapcsán, hanem politikai értelmezési problematikumot, miszerint a kisebbségjogi törvény túlságosan függővé tette a Magyar Nemzeti Tanácsot a szerb politikai elit hatóképességének probléma-felismerésétől. A Tanács példának okáért függni fog valamiképpen attól a szövetségi alaptól, amelynek a jelentésköre még teljesen tisztázatlan.

Még a kontra csoportba tartoznak azok is, és akik etno-nacionális paktumot látnak a Magyar Nemzeti Tanácsban, olyan értelemben, hogy a szerb etnikai elitek és a magyar etnikai elitek paktumot kötöttek a hatalom megosztása érdekében. Hangsúlyoznom kell, hogy számos nem magyar civil társadalmi szer-

vezet éppen ilyen gondolkodás mentén problematizálja a Magyar Nemzeti Tanácsot.

Úgy látom, a Magyar Nemzeti Tanács megalakulásáig jelen volt egy kommunikációs stratégia, ám azóta ez a kommunikációs helyzet vagy konstelláció radikálisan megváltozott. A VMSZ az integrálás szándékával közelítette meg a Magyar Nemzeti Tanács összetételét, és bizonyos értelemben itt valóban történtek olyan integratív lépések, amelyek korábban nem voltak jelen a vajdasági magyar politikában. Viszont a Magyar Nemzeti Tanács megalakulása óta, az én számomra ez evidens, a kommunikációs konstelláció úgy változott meg, hogy a Magyar Nemzeti Tanács inkább egy ideiglenes szervként határozódik meg.

Különösképpen hadd hivatkozzak a kisebbségi miniszter interjújára, amelyet közvetlenül a Magyar Nemzeti Tanács megalakulása után adott, és úgy érvelt, hogy árnyékot vetett az egész szituációra az a tény, hogy nem vehetett minden magyar párt részt a Nemzeti Tanács megalakulásában. Megfigyelhető volt, hogy egy olyan kommunikációs konstellációt állított be ő is és mások is, miszerint gyakorlatilag ez pusztán egy közbülső állomás, amelyet másfajta állomások fognak fölváltani. A kisebbségügyi miniszter állította, hogy máris dolgoznak egy olyan törvény létrehozásán, amely nem az elektori rendszeren fog alapulni, hanem éppenséggel a közvetlen választások szisztémáján. Mindez azt vetíti előre, hogy a nemzeti tanács tulajdonképpen az időhorizontokkal kell, hogy gazdálkodjon. Nem világos ebben a pillanatban, hogyha ez közbülső állomásként határozódik meg, akkor hogyan definiálódik majd egy elkövetkező szituációra vonatkozóan.

B. N. Kelemen Hunor számomra nem pusztán egy fiatal, ambiciózus romániai magyar politikus, hanem egy jó költő. *A Keleti Misszió* c. verse a korszak emblematikus lenyomata a kulturálisból politikai elitbe átalakuló kisebbségi értelmiségnek.

A Keleti Misszió

Amikor Keletre jöttem,
tudtam: nem áll módomban
győzni itt, s bár egyformának
tűnik minden arc, de lassan
megismerem a város titkait.

Óvatos mozdulatokkal
kijelölöm a teret,
ahová megbízóim vadászni
küldtek. Készül a hely is, ahová
zsákmányommal békében megtérhetek.

Bennszülött szolgáim pókerarca a csempészáru láttán
enyhén ellazul, és néha a
korbácshoz kell nyúlnom, hogy ne
feledjék: ki van felül és ki alul.

Ha következtként megjelenek a vár
uránál: hírt viszek és hozok.
A hallgatag férfi iránt gyanúval
viseltetek, de előnyben
részesítem a féktelen álmodozót.

Szolgálatom ideje véges.
Megbízóim tudják: a siker
Keleten még nem győzelem.
Számunkra a titkos hátország
az egyetlen biztos védelem.

K. H. A kollegákat hallgatva arra a következtetésre jutottam, hogy a problémáink, dilemmáink nagyon hasonlóak. De a megoldások különböznek. Különböznek azért, mert különböző országokban élünk, különböző társadalmi, politikai kontextusban kell megoldást keresnünk ezekre a problémákra.

A kilencvenes évek elején, amikor az erdélyi magyarság, a Romániai Magyar Demokrata Szövetség a parlamenti politizálás eszközét választotta, akkor nagyon súlyos dilemma előtt állt. Azt gondolom, hogy ez a dilemma a mai napig sem oldódott fel, esetleg árnyalódott. A kilencvenes évek első felében a Romániai Magyar Demokrata Szövetség ellenzékben volt, ellenzékben politizált és többnyire a deklaratív politizálásnak a módját választotta, választhatta, nem is nagyon volt más lehetősége. Ez a politizálás igen csekély eredménnyel járt. Nagyon sok esetben a külföldi, az európai, a nemzetközi politikai kapcsolatokra alapoztunk, alapoztak azok, akik akkor a parlamentben politizáltak.

1996 után az RMDSZ egy másik szerepet vállalt fel – a kormányzati szerepet. A kormánykoalíció tagjaként próbálta érvényesíteni azokat az érdekeket, amelyeket a programjába belefoglalt. Az önmagunk megmutatása hozott némi szemléletváltás román oldalon. Elismerték kollegáim szakértelmét.

2000 után az RMDSZ ismét ellenzékbe került, illetve egyfajta parlamenti együttműködést vállalt a kormányzó párttal. Nem szeretném felsorolni azokat az eredményeket, amelyeket az elmúlt két évben sikerült elérni, nem szeretnék belebonyolódni annak latolgatásába, hogy ez sok vagy kevés. Sokkal inkább szeretnék élni a lehetőséggel, hogy megkérdezhetem az elemzőt, Bakk Miklóst, akit nem nyom, vagy nem tart féken a politizáló embernek, a politikusnak,

a döntéshozó embernek a sajátos helyzete. Mégpedig a népszámlálás kapcsán érdekelne, hogy azokkal a politikai eszközökkel, azokkal a cselekvési módozatokkal, amelyekkel tizenkét éven át mi politizáltunk, amivel tizenkét éven keresztül az érdekérvényesítést próbáltuk valamiféleképpen a román politikába bevinni, ezekkel az eszközökkel élve, ezeket használva, hogyan lehetne megakadályozni a mutatkozó népességcsökkenést. A mi elemzésünk szerint az okok a következők: elvándorlás, a születésszám csökkenése és az asszimiláció. Éppen ezzel kapcsolatban az elmúlt két-három évben próbáltunk hangsúlyosan figyelni a gazdasági, a szociális kérdésekre, a tulajdonjog, a tulajdon kérdésének a rendezésére. Fontos kérdés, hogy az elvándorlást, a népességcsökkenést milyen módon befolyásolta be az elmúlt tizenkét év magyar–magyar és a magyar–román kapcsolatok alakulása, javulása, romlása Az ifjúság számára nyújtható jövőképpel is szembesülnünk kell, a MOZAIK ifjúságkutatási program ismeretében újra kell értékelni mindazt, amit a kilencvenes évek elején, közepén gondoltunk.

B. N. Nem biztos, hogy Bakk Miklós, aki a *Krónika* c. napilap megbízott főszerkesztője, a társadalomépítés konkrét erdélyi teendőire tud válaszolni, de talán szólhat az ezzel kapcsolatos politikai szerkezetekről.

B. M. Készítettem egy tipológiát arról, hogy mi motiválja a politikusokat, amikor megkérdeznek szakértőket. Az első típusa az, amikor tényleg szakmai alternatívákat keresnek a kérdésükre, a második típus, amikor valamiféleképpen a hiányzó politikai képzelőerejüket szeretnék kibővíteni, a harmadik típus pedig, amikor tulajdonképpen nem is szakértőt kérdeznek meg, hanem mögötte valami elitjátszma folyik.

Arra kell reflektálnom mit és hogyan kellene csinálnia az RMDSZ-nek. Az első szint a stratégiai. Az RMDSZ számos stratégiai kérdést nem érzékelt, vagy ha igen, akkor nagyon óvatosan megkerülte azoknak a közbeszédbe való bevitelét, egyáltalán valamiféle vita, diskurzus kialakulását. Stratégiai kérdésnek tartottam például 2000 nyarán, amikor az RMDSZ a parasztpárt és a társadalmi demokrácia pártja mellé állt, a választási küszöbnek 3 százalékról 5 százalékra emelését. Az RMDSZ részéről elhangozott, hogy ezzel megakadályozható a szélsőséges pártok bekerülése a parlamentbe. Ma már tudjuk, hogy a 2000-ben a Nagy Románia Párt tagja lett a parlamentnek, viszont a teljes román jobboldal éppen a küszöb megemelése következtében kimaradt onnan. Nem állítom, hogy erre az 5 százalékos küszöbre semmiképp se lett volna szükség, de az RMDSZ-nek szakmai fórumokon és kellő nyilvánosság bevonásával kellett volna döntenie felőle. Ez stratégiai kérdés volt.

Másik ilyen stratégiai kérdés, ami szintén a román pártrendszer egészét érinti, az a nemrégiben elfogadott párttörvény, amely hihetetlenül magas számhoz köti egy párt bejegyzését: 50 000 támogatói aláírás, illetve tag szükséges ah-

hoz, hogy egy pártot Romániában bejegyezzenek, sőt, ezt a taglétszámot minden választás előtt újra igazolni kell. Nos, az RMDSZ ezzel gyakorlatilag segédkezet nyújtott ahhoz, hogy a jelenlegi pártrendszert – ahogy mondani szokták – bebetonozza a mostani parlament, ami véleményem szerint stratégiailag nem szolgálja – mint ahogy az öt százalékos küszöb sem – az erdélyi magyarság érdekeit. A pártrendszer kapcsán az erdélyi regionalizmusra és a regionális pártra gondolok, ami az RMDSZ szempontjából kényes kérdés, olyan probléma, ami mindenféleképpen egy lehetséges stratégiai alternatíva az erdélyi magyarság számára, ugyanakkor bizonyos értelemben megkérdőjelezi az RMDSZ az alanyiságát.

Az alkotmány kérdése. Az alaptörvény módosítását, úgy érzem, az RMDSZ túlságosan taktikai kérdésként kezelte. Az kétségtelen, hogy az alkotmánymódosítás terén jelenleg elérhető eredmények tulajdonképpen olyan típusú taktikai eredmények, amelyek csak a kormányzat intézményrendszerének a javítását teszik lehetővé, de ennek ellenére, a hosszabb távlat szempontjából nagyon hasznos lett volna, ha az RMDSZ ebben a kérdésben néhány stratégiai koncepciót is megfogalmaz, nemcsak egy olyan csomagot készít el, amelyet alkucsomagként nyújt át, illetve tesz le az alkotmánybizottság asztalára. Persze itt mindenki elsősorban az alkotmány egyes cikkelyére gondol. Az 1991-es alkotmányban a nemzeti állam meghatározást az RMDSZ joggal kifogásolta, és hogy ennek a módosítását most is megfogalmazza, illetve valamilyen formában napirendre tűzi, következetességre vall. De ott van ugyanennek a meghatározásnak egy másik eleme, az, hogy Románia egységes állam. Ez később, amikor a regionalizmus kérdése napirendre kerül, bizonyos értelemben még súlyosabb megkötéssé válhat, mint a nemzeti államként való meghatározás, hiszen végeredményben Európa a nemzetállamok kontinense, függetlenül attól, hogy ezt alkotmányba foglalják vagy sem. Tehát az alkotmányba foglalás tulajdonképpen csak plusz eszközt teremt az államot birtokló többségi nemzet elitje számára, hogy a nemzetépítést végrehajtsa. De az egységes állam szintén egy olyan stratégiai alternatívát nehezít meg, amely nagyon fontos lehet az erdélyi magyarság számára.

Világos, hogy ez a kérdés nehezen képviselhető, tehát itt a probléma nem az, hogy az alkotmánymódosítás során az RMDSZ az ilyen javaslatokat hogyan tudja érvényesíteni. Itt inkább a kérdés az, hogyan tudna olyan diskurzust felépíteni, amelyben benne van a távlat, és ugyanakkor benne van az is, hogy a jelen pillanat milyen taktikai lehetőségeket kínál. Azt kellett volna a diskurzus szintjén megjeleníteni, hogy távlati tervünk egy ilyen és ilyen Románia, és az arrafelé vezető úton most ezt és ezt akarjuk elérni, és úgy gondolom, ez is megért volna egy kis párbeszédet, elemzést, felkérést ama szakértői társadalom felé, amely épp hogy csak létezik Erdélyben.

Ezek a stratégiai kérdések, amelyeket az RMDSZ nem jól, vagy nem kellő nyilvánossággal kezelt.

Rátérnék a demográfiai viszonyok megváltozásával kapcsolatos kérdésre. Korábban is tudtuk azt, hogy az erdélyi magyarság egy olyan területen él, ahol mind többségi helyzetre, mind szórvány helyzetre kellő megoldást kell találni. Az RMDSZ retorikában ez úgy szerepel, hogy van a tömbmagyarság, vannak, ahol kb. fele-fele arányban vagyunk jelen és van a szórványhelyzet. Igazából ehhez a tipológiához semmilyen komoly koncepció nem kapcsolódott arra vonatkozóan, hogy tulajdonképpen mit kellene tennünk. A mostani népszámlálás viszont rádöbbentett minket arra, hogy ezzel a kérdéssel komolyan szembe kell néznünk. Úgy látom, hogy a politika, a társadalompolitika, a támogatási stratégia megfogalmazásában el kell vetnünk az eddigi unitarista nézőpontot. Eddig a támogatáspolitika és sok más politikai koncepció is úgy tekintett az erdélyi magyarságra, mint egységre. Most világosan elkülönül három egység, amelyeket véleményem szerint program szintjén, és a kidolgozandó politikák szintjén is másként kellene kezelni.

Egyrészt ott van a Székelyföld amely nemcsak tömbmagyarságként, hanem gazdaságföldrajzi értelemben is egységként fogalmazható meg. Ahhoz talán már megvannak a politikai eszközök, hogyan tekintsünk a Székelyföldre. A 187-es törvény alapján fejlesztési régióként fogalmazzuk meg. Tudomásom van arról, hogy Maros megye szívesen kapcsolódna Hargita és Kovászna megyéhez, hogy egy ilyen típusú kisebb fejlesztési régiót hozzanak létre. Az RMDSZ-nek addig kellene kezelnie a helyzetet, míg le nem zárul a regionális fejezet tárgyalása az Európai Unióval, ügyelve arra, hogy ne alakuljon át azokká a típusú problémákká, amelyeket a székelyföldi autonómia, Székelyföld elszakadása kapcsán szoktak megfogalmazni.

A másik egység a Partium. Ha Magyarország az Európai Unió tagjává válik, teljes mértékben alárendelődhet területfejlesztés és gazdasági fejlődés szempontjából azoknak a határ menti dinamikáknak, amelyek az Európai Unió határvidékein kibontakoztak. A Partiumban megvalósul egyfajta román–magyar együttműködés, a térségben olyan etnikai kooperációt alakulhat ki, amely ebben a határ menti dinamikában nagyon jól kamatoztatható.

A szórványtelepüléseken, ahol gyakorlatilag alig, vagy semmilyen képviselettel nem rendelkezik a magyarság, a jelenlegi támogatási rendszernek valamiféle továbbfejlesztésére lenne szükség. Amikor beiktatták az új kormányt, elhangzott a támogatási rendszer átalakítása kapcsán, hogy létrejön egy Közép-Európai Híd nevű alapítvány, amelyről azóta sem hallottam, de amelynek a célrendszere alárendelhető lehetne ennek a típusú diverzifikálásnak.

Végül van a legalsó szint, azaz az önkormányzatoknak a kérdése. Az RMDSZ alkotmánymódosító csomagjából hiányzik, hogy úgy kellene módosítani az alkotmánybíróság hatáskörét, hogy védelmezze az önkormányzati hatásköröket. Mert a jelenlegi önkormányzati törvényben vannak olyan kijelentések, amelyek deklaratívak maradnak a centralista önkénnyel szemben. Ezen lehetett volna javítani.

Végül az elvándorlásról. Erre megadta a választ az RMDSZ: egzisztencia, karrier, esélyek javítása, perspektíva az ifjúságnak. A politikai vezérszavak mellé most már társadalompolitikákat kellene kidolgozni.

B. N. Összefoglalásként nem tudok elégedett elnöki tósztot mondani. Számomra az derült ki, hogy valójában a kisebbségpolitikákban nincsenek kidolgozott, átgondolás alatt levő társadalompolitikai stratégiák. Jelszavak és akarások nem pótolhatják a közvetítő társadalmi intézményességet. De itt meg is kell állnom, ha nem akarok az ideális jó világából a napi politikai valóságot hibáztató okostojássá válni. Talán annyit elértünk, hogy jeleztünk egy kulcsproblémát, segítettük a biztonságpolitikai megközelítésekkel szemben a társadalompolitikai szemléletmód erősödését. Köszönöm a közreműködést!